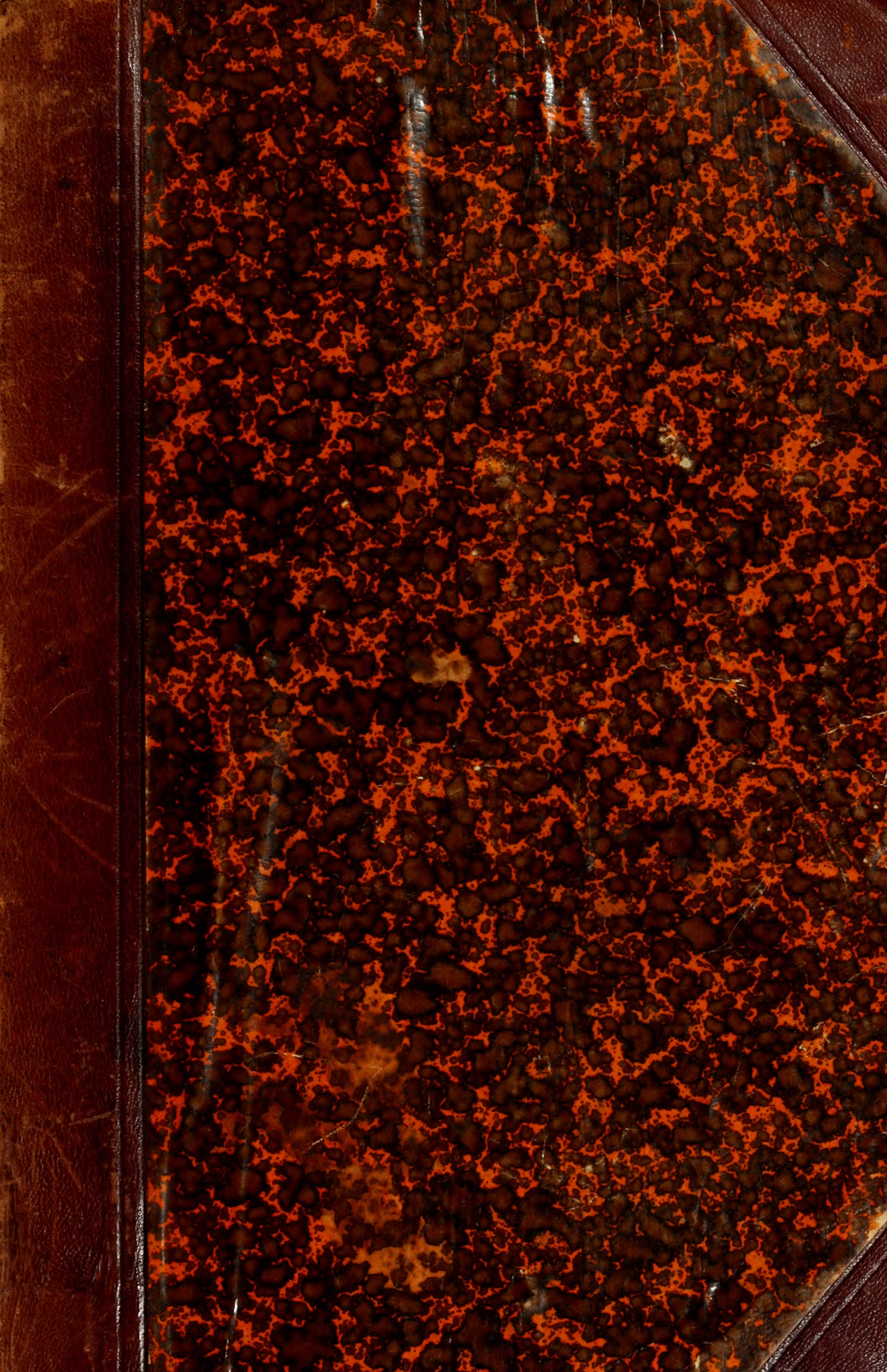

ОТАЏБИНА

КЊИЖЕВНОСТ, НАУКА, ДРУШТВЕНИ ЖИВОТ

ВЛАСНИК

Владан Ђорђевић

УРЕДНИК

Д-р Милан Јовановић

ГОДИНА ДЕСЕТА

КЊИГА ТРИДЕСЕТА

СВЕСКА 117. 118. 119. и 120-та

У БЕОГРАДУ

У ШТАМПАРИЈИ КРАЉЕВИНЕ СРБИЈЕ

1892

LIBRARY
SEP 11 1964
UNIVERSITY OF TORONTO

Шта има у овој књизи и где је што?

I ЛЕПА КЊИЖЕВНОСТ

1. Песме лирске, епске и драмске

2. Приповетке, новеле, романи, путничке црте

II НАУКА

Расправе, чланци, етнографија

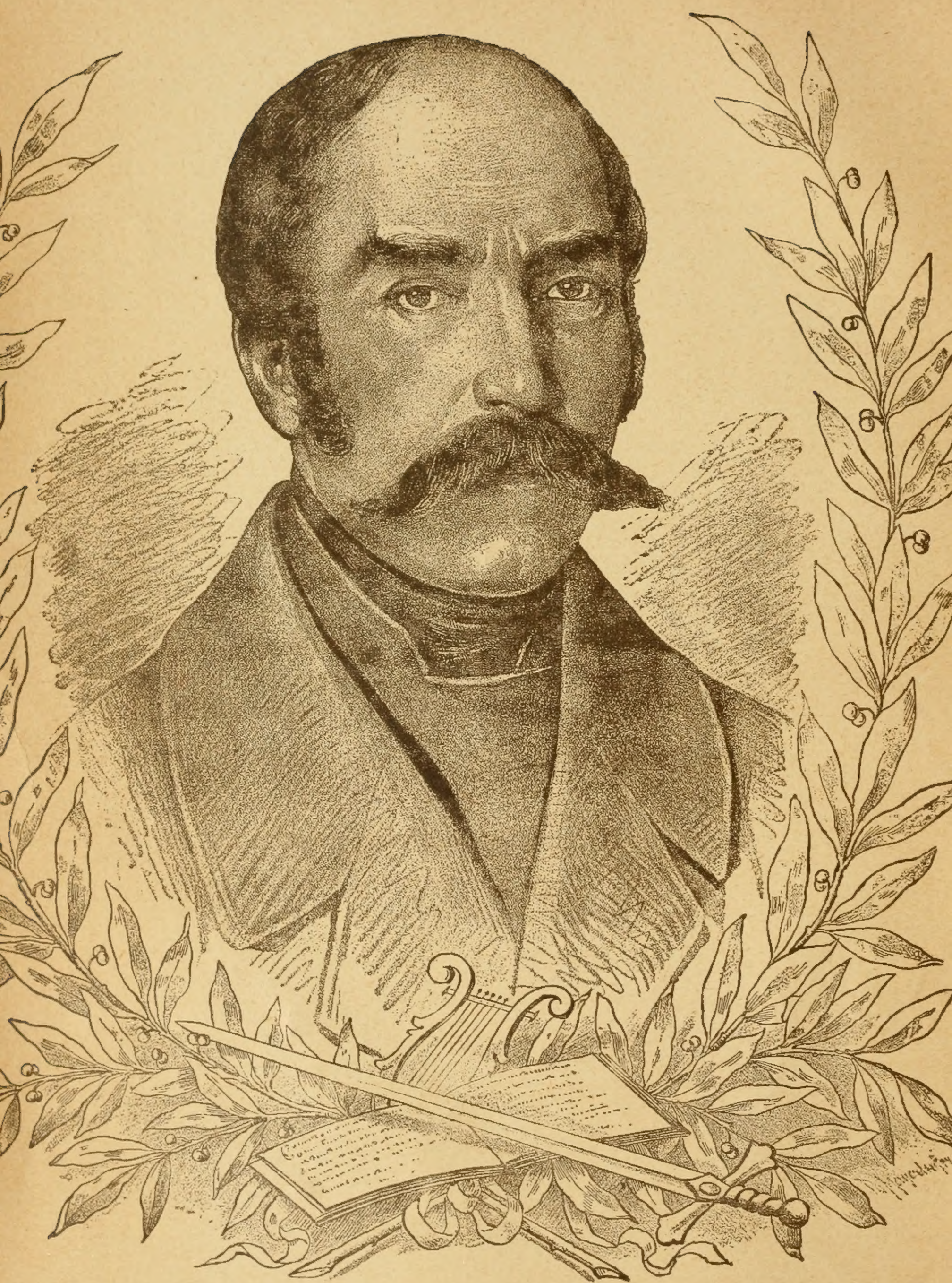

СИМА МИЛУТИНОВИЋ — САРАЈЛИЈА

ПОМЕН
СИМИ МИЛУТИНОВИЋУ, САРАЈЛИЈИ
О СТОГОДИШЊИЦИ РОЂЕЊА ЊЕГОВА.

Као за живота што је великом душом својом грлио свеколико Српство, тако је успомена на њ, иза читавог једног века, стекла свеколико Српство у једном загрљају онога дана, кад му је ваљало дати заслужену пошту великом сину своме, чије је срце, до последњег удара куцало за њ.

Сима је један од оних исполинских самораста, који се уретко појављују међу народима; оних што ничу на земљишту ве-

ликих историјских догађаја, и за живота моћно и утичу на њих, те који с тога остављају за собом дубок траг, што га векови не могу да утру.

Кад се уоче прилике у којима је **Сима** постао и живео; кад се узре у онај хаос политичких и друштвених противности, из којих ће, надчовечним напорима појединих велеума и хероја, да се скристалише потоња држава српска — тада нам искаче јасно пред очи силовита прилика Сарајлијина, који и као велеум и као херој суделује у препорођају народа свога. Он се рађа у Босни, живи — свуда где Срба има и умире у држави српској, коју је помогао створити.

У ономе времену, када је сваки Србин био спреман жртвовати што му је најдраже, да народу своме створи достојан положај међу осталим народима, **Сима** је изнад свију животом и делима својим распиривао у народу патриотске осећаје и човечанске врлине, којима се данас узноси и он, и титански му савременици.

Тамо тежим, куд ме води бразда,
Тек љубави ал' мушкој врлини;
Прво мјесто дајем тој истини!....

С. М. С.

Још је у души нашој бледа успомена на **Симу** и његове велике подвиге за част имена српског; многи међу нама још нису ни стигли да се спусте у пучину оне велике душе, из које је проврела „Србијанка“, — али кад се једном сталоже духови, што данас, утврђујући творевину, лако заборављају на творце; кад једном умови српски доспу и до тога рада, тада ће се **Сима Милутиновић Сарајлија** појавити у свој својој глорији међу народом својим и његово име биће у устима свакога, који љуби свој народ и ради за његово добро.

Народ српски, где год га има, осећа то у души својој и с тога се прикупио у једно коло да прослави стоту годишњицу рођења свога великога сина, да се поклони родољубивој сени његовој и да громким гласом својим, што се разлеже од Дунава до Бојане, узвикне:

Слава му!

J.

ИСТОРИЈСКЕ ЦРТЕ

пише

Нед. Мијатовић.

III.

ДИНАСТИЧКЕ ВИБРАЦИЈЕ.

Историјска се промисао служи разним оруђима да оствари своје непосредне циљеве. У извесној фази друштвеног развитка династички интерес заузимље важно место међу тим оруђима. Кад у људма почне да се из грубе себичности извија племенита несебичност, ова не може одмах да се привеже идејама, него само лицима. С крајем дванаестога века врло је мало људи било у српским земљама, који би знали за идеју народног јединства и били вољни да гину за њу; али их је било довољно који су знали за Стевана Немању и који су у свако доба готови били да гину за њ. Династични интерес дома Немањина уједнио је и на части пуну висину извео народ српски. Под Душаном династички је интерес радио на остварењу још једне веће мисли — на уједињењу балканских народа под једном круном и једним скиптром. Кад је у сфери династичких интереса српског народа настала анархија, у брзо се ископао гроб независном политичком опстанку српског народа у средњем веку. Династички интерес дома Бранковића одржао је, тако рећи, душу српској народној држави, која би без тога под својим тешким ранама много раније умрла. Кад је издахнуо син онога, кога народ зове издајником косовским, издахнула је и српска држава.

Ако ништа више, а оно бар занимљиво је, да је династички интерес још доста дуго живео и после пропасти народних држава, после срушених престола и оборених круна. Кад су династије изумрле, сенке њихове још лебде и народ, који је некада волео да обара своје цареве и

уз бунтове пристајао радо, као уз какве веселе сватове, шири руке своје к њима пун жудње и љубави.

Пре него што изнесем неке доказе за ова тврђења, ваља ми да обратим пажњу на један историјски факат, који по себи опет није друго, него један феномен еволуције династичких интереса. Српска краљевска династија Немањића имала је у својим жилама нешто племените крви француске и по доста крви од најодабранијих царских кућа грчких. Комненовићи, Ангеловићи, Кантакузени, имају значајне улоге у последњој периоди српске самосталности. Константин Драгаш, последњи цар грчки, који је својом јуначком смрћу на развалинама зидова цариградских обасуо и себе и народ српски неумрлом славом, један је прилог к оној еволуцији, која је за циљеве, што се данас само нагађати могу, све тешње и тешње спајала српску и грчку династију. И кад је погинуо Константин Палеолог, и кад је умро Ђурађ Бранковић, и кад је пао Цариград, и кад је пропала српска држава, и кад су народи балкански кроз сузе погледали има ли од куд да се јавља зрачак надежде, — на мрачноме видику под натуштеним небом виђали су се све блеђи и блеђи одблесци од старих династија. Али и ако су ти одблесци били као оно бледе луталице, пламови што без плама и топлоте по гробљу блуде, народ жудан слободе и чезнући за старом славом волео је да види у њима не само одблесак те старе славе, него и претходнице свитању бољега дана. Од тих старих имена, где год се и кад год се нађе људи, који их с колико толико свести и поноса носе, полазе вибрације династичког интереса и иду све до у сами почетак седамнаестог века. У радњи дуке од Неверса наћи ћемо најбољи доказ за то. Него пре те радње јавила се радња другог једног човека, чији значај, онолики колики је, може да се сведе опет на вибрацију династичког интереса. С тога ћемо најпре да испричамо по нешто о Јерониму Ангеловићу Комненовићу, па после о дуки од Неверса.

I.

Јероним Ангеловић, дука од Дриваста.

1. Међу емигрантима из балканских земаља а у Италији врло је природним начином заузимала најзначајније место она господа, која је Грцима могла показати на своје порекло од грчких царских фамилија, а Србима на своје крвне везе са српским династијама. Таква је господа могла да рачуна на потпору како грчке тако и српске емиграције. Дом Ангело-Комненовића, кнезова од Дриваста, могао је уз то да рачуна још и на нарочиту потпору Арбанаса, који су на њ с правом гледали као на једну од најстаријих властелинских и специфично арбанашких кућа.

Док је још живео син Ђурђа Кастриотића Скандербега у Напуљској, дотле се он у неку руку сматрао као шеф српско арбанашко-грчке емиграције на италијанском земљишту. Али кад он умре без мушке деце, онда се у другој половини шеснаестога века истиче као прави њен вођ Јероним Ангеловић Комненовић, «кнез од Дриваста, принцип од Тесалије».

Један део радње овога човека види се доста јасно и заслужује да се пред потомцима ондашњих мученика и паћеника помене.

2. Него пре свега ко је овај Јероним Ангеловић Комненовић? Тешко је за сада дати прецизнија одговора него што је онај, што га дају генеалошке таблице ученога д-ра Хопфа[1] Из полемике, коју су разне гране Ангеловића-Комненовића водиле између себе у средини осамнаестога века,[2] видимо само толико, да су дривастански Ангеловићи тврдили, да воде порекло од Андреје Никифора Ангеловића, деспота од Епира и Тесалије, који је опет своју лозу вукао из грчке царске династије Ангело-

[1] Chroniques Gréco-Romaines, par C. Hopf.

[2] Allegazioni historico-giuridiche sopre la descendenza della casa Angeli, del Conte Marino Angeli, Venetia, 17.

Комнена. Дривастански Ангело-Комнени још су доста рано добили призивак Шпани. Један од њих, Алексије, постао је зетом Ђурђа Бранковића оженивши се Изабелом, иначе Милицом, ћерју деспотовом. Андреја, брат овога Алексија, имао је два сина Павла и Петра. Павао је постао у средини петнаестога века архиепископ драчки, и као такав вршио знаменит уплив на политику Арбаније за живота Скандербегова, а по смрти овога управљао њоме за неко кратко време као регенат. За Петра се мисли да је отац, али ће пре бити да је дед, овоме нашем Јерониму. Ђовани Марија Бонардо, посвећујући Јерониму једно ново издање Франковог списа о славним делима Ђурђа Скандербега, каже, да је Јероним сестрић овоме великом јунаку, и да је «за Хришћане права утеха што је сада, када се смрћу Дуке Дон Феранта Кастриотова непосредна мушка лоза угасила, Бог сестрићу Скандербеговом дао четири сина».[1] Ово не може бити тачно, него ће бити да је дед Јеронимов ожењен био сестром Скандербеговом. Тек је на сваки начин Јероним Ангеловић Комненовић био у блиском сродству са кућом Ђурђа Бранковића и кућом Скандербеговом, а можда баш за то и са кућом Црнојевића.

3. Нешто ово сродство са тако великим и тако славним кућама а нешто без сумње и његове личне врлине учиниле су, те је Јероним у брзо постао средсреда око које су се искупљали не само чланови српске, грчке и арбанашке емиграције у Млецима, него и многи одлични Млечани. Међу Србима, који су већ тада стално у Млецима становали, најугледнија места заузимљу потомци Лазара Вуковића (за кога мислим, да ће бити млађи син Вука Бранковића), Ивана Црнојевића и херцега Стевана Косаче. Међу самим Млечанима овога доба, о коме говоримо (друга половина шеснаестога века) један од најпознатијих људи био је Франческо Сансовин, песник, исто-

[1] Gli illustri et gloriosi gesti et vitoriose imprese fatte contra Turch dal Signor G. Castrioto, Venezia, 1584.

рик и публициста. Што је Јероним умео тесним пријатељством привезати за себе таквог човека, и што је задобио на службу балканским народима једног таквог даровитог и неуморног радемика, то је већ једна озбиљна заслуга његова. Сансовин је по својим личним везама са балканском емиграцијом и по својим многобројним публикацијама о Турцима и о главнијим догађајима на балканскоме полуострву, постао први ауторитет свога времена у питању балканском. У првој половини шеснаестога века дело хрватског свештеника Вартоломеја Ђорђевића учинило је необично дубок утисак на јавно мњење у Европи у корист народа хришћанских на истоку; утисак је тај развио и знатно појачао Сансовин својим систематичким и дубоко смишљеним радом публицистичким, којим је своје земљаке и сву западну Европу упознавао са стањем турске царевине и са историјом балканског полуострва од два последња века. А што је Сансовин такву услугу чинио питању слободе на истоку и питању културе на западу, то се, по моме дубоком уверењу, има свести на утицаје, које је на њ чинила балканска емиграција, а у првој линији Јероним Ангеловић, који је по свој прилици из своје кесе плаћао штампање бар неких и неких од тих дела. Највеће и најзнатније своје дело «Cose de' Turchi», које је управо зборник свију знатнијих и занимљивијих списа о догађајима на истоку, Сансовин је посветио Јерониму Ангеловићу, «кнезу и дуки од Дриваста, принципу од Тесалије».[1] Друго једно своје дело[2] посветио је «Al S. Vlatco Cossazza, Duca di Liburnia et di Santo Sava», праунуку Стевана Косаче, херцега од св. Саве. Већ ове посвете показују везе Сансовинове са представницима српске емиграције.

Јероним не само да је подстрекавао одличне књижевнике италијанске да путем публицистике послуже интересима народа хришћанских на истоку, него је и на један

[1] Cose de' Turchi, da Francesco Sanssovino, Venetia, 1573.

[2] Orationi volgarmente scritte da molti huomini illustri, Venetia, 1575.

други начин радио да им придобије пријатеље и да их организује. И сујету људску и витешки дух свога времена употребио је да оснује друштво, коме је крајњи циљ био да се бори противу Турака за ослобођење истока. Како се и кад се у његовој глави зачела прва мисао да оснује «витешки ред Константиновог св. Ђорђа», то је тешко сад поуздано казати. Слава витезова реда св. Јована никада није била већа, него управ у доба, у коме је Јероним Ангеловић живео. Њихова јуначка борба на острву Роду противу страшне силе турске задобила им је дубоко поштовање и код пријатеља и код непријатеља. Никада се није јасније показало да што Хришћанима оскудева, није лично јунаштво, него организација. У високо образованим и дубоко мисленим круговима Ватикана то се одавно знало, и одмах по паду Цариграда у 1453. Ватикан ради да организује један нов ред витешки, који би се звао «Militia Christiana» и који би имао за своје станиште острво Лемнос, па одатле предузимао мере за ослобођење истока. Ова мисао о организовању новог витешког реда, који би се борио противу Турака, лебдела је још једнако, и још за дуго, у европском политичком ваздуху. Не би било чудно да се таквом мишљу бавио и Јероним Ангеловић још из ра̂не младости своје.

5. Али ће бити да је на његову одлуку одсудног уплива имала друга једна околност. Његов лични пријатељ Сансовин штампао је још год. 1566. у Млецима једно мало дело «Delle origine de' Cavalieri», које је већ у год. 1570. изашло у новом и увећаном издању, посвећено Козиму Медичију, Дуки од Флоренције. У њему Сансовин говори о најстаријим витешким редовима у Европи, о реду златног руна, о реду подвезнице, и о реду св. Михаила. Мисли овога човека о дужностима једног правог витеза, могу за нас имати двоструку занимљивост, управ због његовог непрекидног додира и тако рећи свакодневног саобраћаја са витезовима балканске емиграције, због његовог дружења са Ангеловићима-Комненовићима, Црно-

јевићима, Вуковићима-Лазаревићима и другима. Ево како се у томе кругу схватала дужност једног витеза:

«Прави витез», вели Сансовин, «треба да живи на очима целога света, и с тога он не сме да има махне, и с тога пре свега треба да свим срцем чисто и потпуно пригрли свету веру нашу. Треба да походи места божја: цркве, манастире, болнице; делом да помаже сиротињу која болује; свештенике да поштује: никад о себи да не мисли да је он сам најпаметнији. Нека не распитује шта га у будућности чека. Искреним срцем нека прашта увреде. Пријатеље да прима срдачно. Свагда да говори истину. Раскошне и претеране части и весеља нека избегава. Нека се не скита. Нека се чува лености. Нека се прилежно вежба у војним вештинама. Нека се труди да разуме што му се каже и нека учи Нека избегава уживања која нису часна. Свагда нека чини добро другима. Нека је брз у свему што ради. Нека се прилагођава временима. (?) Нека се не препире и не парничи. Нека је смеран, разборит и смишљен. О себи нека не говори. Нека се дружи с поштенима. За превеликим богаством нека не жуди. Беде овога света нека трпељиво сноси. Нека се свагда лаћа само онога, што је право и што је хришћански. Нека брани права других људи. Нека притиче у помоћ онима, који су угњетени. Нека помаже удовице и сирочад. Част нека носи на длану руке своје. После Бога нека највише љуби свога господара. Нека лепо и у љубави живи са свима људма, и нека са простим и чистим срцем служи Господу Богу нашем оружан, како св. Павле вели, панцером правде, штитом вере, шлемом спасења и мачем невиног и чистог духа».[1]

Ако избацимо оно «прилагођавање временима» (accomodarsi ai tempi), што је у осталом Сансовин могао замишљати у са свим другом смислу него што је онај, који му ми на први поглед придајемо, онда су ова правила за понашање једног витеза тако здрава, да би их сваки пле-

[1] Delle origine de' cavalieri, p. 14.

менити човек на крају деветнаестога века потписати и к срцу пригрлити могао.

6. Да ли је у старој српској држави било ордена у данашњем смислу те речи то није несумњиво. Мисли се, да је Душан, прогласивши се царем, установио орден св. Стевана. Биће да то предање није без основа, само ја до сада нисам нашао доказа за то. У старим записима фамилије Медин[1] у Млецима стоји, да је год. 1355 цар Душан дао титулу «кнеза од Ластве и Паштровића» Датајику Медину за верне услуге «in cavalierato di collona di Santo Stephano». Али се ево очевидно односи на неки коњички пук, који се звао колона св. Стевана. Налазимо на помене да су кнез Лазар, војвода Јанко Хуњадија и Ђурђе Кастриотић Скандербег носили о врату «златни крст».[2] Али да ли је то крст каквог витешког ордена, или је можда у оном побожном времену био обичај, да сваки ко може и хоће носи о врату крст од драгог метала, то за сад не знамо. Зановић истина каже на једном месту да је крст, који је Скандербег носио, био орден «Константинов», али не показује од куда то зна.

7. У великом делу Мураџе д' Осона о турском царству (Tableau général de l' Empire Ottoman) има једна белешка, која нам открива очевидно једну стару *српску* практику. Он вели, да у Турака, у раније доба, није било ордена, него кад би се неко на бојном пољу одликовао, онда би му главни заповедник или и сам султан давао «златну или сребрну егрету» да за саркеч или и за турбан задене и да је тако носи, а та се егрета, наставља даље д' Осон, зове по турски «*челенк*».[3] Ово је очевидно српска *челенка*, и биће да је у старој српској држави носио челенку за калпаком само онај, који ју је личним јунаштвом заслужио био, па су тај српски начин одли-

[1] Cicogna, Inscrizione.

[2] Orbini о кнезу Лазару, о Јанку угарски извори, причајући погибију Јанкову на Косову (1448), о Скандербегу Зановић.

[3] D' Ohsson, Tableau général, издање од 1824, VII, 411.

ковања Турци пренели у своју војску. Како се по неки јунак могао у више прилика одликовати, то је он могао заслужити по неколико челенака. Отуда је оно што наше народне песме певају по гдекојег јунака, који за калпаком носи по дванаест челенака! Челенка је оригинално српско одличије. Идеја, која јој је у основи, има разумљива смисла и пуна је лепоте и добро би било да се примена њена у српској војсци обнови.

8. Али било да је у Србији постојао орден св. Стевана или не, Јероним Ангеловић је своме ученоме пријатељу Сансовину доказао, да је у грчкој царевини још од времена Константина Великог († 337) постојао орден св. Ђорђа, крст, који је тај цар узео да носи за спомен на виђење онога знамења, са којим је победу задобио. («In hoc signo vinces!») Установа те «споменице» није се била развила у прави орден све до времена династије Ангеловића. Мисли се да је цар Ангел Комнен године 1191, дакле још за живота нашега Стевана Немање, установио ред витезова, који су носили Константинов крст св. Ђорђа и који су се звали «Angelici».[1] Отада се орден св. Ђорђа сматрао као нека врста фамилијарне установе династије Ангеловића. Сматрајући себе за старешину куће Ангеловића свога времена Јероним се реши, да оживи ту стару установу и да је поведе на службу у борби противу Турака. Он произведе свога пријатеља Сансовина за витеза «златног, анђелског Константиновог ордена св. Ђорђа», наименује га за правозаступника орденовог, па онда и за свога местозаступника, и повери му да изради «нове штатуте» за овај стародревни орден. —

9. Већ године 1573. изађе у Млецима из славне штампарије Михаила Бонелија књижица, којој је ово пун наслов: «*Statuti e Capitoli delle Militia Aureata, Angelica, Constantiniana di San Giorgio, di nuovo riforamti e approbati dall illustrissimo et eccellentissimo Signore, il Signor Hiero-*

[1] Haydn's Dictionary of dates, чланак Angelic knights of St. George.

nymo Angelo, Principe di Tessaglia, Duca e Conte di Drivasto, et Sovrano Patrone e Gran Signore dell Ordine».

На самом насловном листу, као и на последњем листу књижице, има нацртан грб куће Ангеловића: двоглави орао раширио крила, на прсима носи овалан штит, на штиту десно стоји анђео примајући палмову грану коју му пружа рука једна, што се од облака на левој страни помаља; у самом углу, који орловски вратови чине, стоји крст св. Ђорђа, а над њиме царска круна.

У посвети Јерониму Сансовин каже, како су му при изради тих нових правила много помагали «*светли господин Никола Црнојевић, сродник вашег превасходства*, и капетан Бачо Пикони, велики канцелар и генерални комесар ордена». Ова су се двојица и потписала на крају статута испод имена Сансовинова. У предговору прича како је орден постао, како су га сви грчки цареви држали и «са оца на сина пренашали све до пропасти царства», и како су га после тога све папе признавале и потврду му давале. Наводи поименце папу Калиста VI (1455), Иноћентија VIII (1484), Пија II (1458), Павла III (1534), Јулија III. (1550) итд., али не наводи ништа ближе о тим њиховим потврдама.

10. У штатуту је у најмањим појединостима прописано како се витезови примају, шта су им дужности и какве им се почасти указују. Имају два реда витезова: «Cavalieri Militi» и «Cavalieri Serventi». У први се ред примају само племићи, а у други и други поштени људи, који нису племићи, али који не раде механичке занате. Ови «кавалери сервенти» имају право да носе крст од црвене кадифе опточен златом, и то на капи или на плашту, али не могу носити крст од метала о врату или о ланцу. «Кавалери милити» дужни су да сваком свечаном приликом носе плашт од беле чохе, дуг до земље, са широким рукавима, а на левој страни треба да има крст од црвене кадифе, од прилике за једну трећину рифа, са златном ивицом. Примање и у један и у други ред бива

на врло свечан начин, у цркви пред свештеником, који чита нарочиту службу штатутима прописану. На свршетку читавог низа молитава и узгласа, свештеник и још двојица од присутних витезова огрну кандидата за витештво белим плаштом, па му онај први изговори ову реч: «Прими, драги брате наш, овај свети знак у име свете Тројице, пресвете Деве Марије и светога Ђорђа. Белом овом одећом казујемо ти, да треба свагда да држиш душу своју светлу и чисту од грехова; чувај је свом снагом својом од сваке прљавштине. А овим крстом хоћемо да ти кажемо, да треба да га свето поштујеш свим срцем својим. Мећемо ти га на леву страну да га јуначки браниш десницом својом. Ако би се, било у рату, било у миру, друкчије понашао, знај за сигурно, да осим што ћеш се лишити заслуге крста, бићеш избачен из нашега друштва. Прими дакле и носи овај јарам Исуса Христа, који је тих и сладак, јер под њим ћеш наћи слатког мира и покоја!" Свештеник за тим загрли и пољуби новог витеза, с којим се после изљубе и сви присутни витезови.

11. Али пре него што га огрну плаштом, кандидат полаже заклетву: да ће се верно покоравати Господину Јерониму «великоме мајстору» овога ордена, као и «другим старешинама ове милиције», и да ће тачно да врши све што штатут прописује.

А главно правило тих штатута, и управо главна побуда за целу установу, исказана је у члану, који прописује ово: «Сваки је витез дужан да пође у рат противу неверника (Турака) с одобрењем суверена или његовог местозаступника, или и вице-заступника, или и великог канцелара орденског. Ако се у рату јуначки понаша и храбро у боју погине, онда његов најстарији син ступа на његово место постаје витез ордена и ужива све почасти, које се витезу одају. И сви су витезови дужни да иду заједно у чети са сувереном ордена, куда овоме буде воља да их поведе, и сви су дужни да се под једном заставом боре противу непријатеља, бранећи орденског

суверена. Ако би ко у боју окренуо леђа, да се истера из витешког друштва, али да му се најпре даде прилика да пред судом, од витезова састављеном, може да се брани».

Штатути још прописују, да витезови св. Ђорђа држе своју славу сваке године на Крстов дан, 14-ог септембра. Прописује се и ред старешинства и ред, којим витези иду један за другим при свечаностима. Иза витезова, који су племићи, иду одмах «доктори», па онда други који нису племићи. Кад витез један умре, дужни су сви други витезови онога места да му дођу на погреб парадно обучени, са мачем, мамузама, плаштом и крстом.

12. Јерониму Ангеловићу није било суђено да «витезове св. Ђорђа» поведе у рат противу Турака. Али је овај орден начином тако пријемљивим и занимљивим одржавао интерес за ослобођавање истока од Турака и привлачио у једну организовану групу људе, који су вољни били да гину за ту мисао. Установа тога ордена на сваки начин доказ је, да је Јероним Ангеловић служио тој мисли. А то је уједно и доказ, да је балканска емиграција крајем шеснаестога века била једнако свесна своје дужности да мисли на свој завичај и да ради свима средствима да у најближем великом народу — народу италијанском — подржава живо интересовање за ослобођење његово.

13. Занимљиво је, да се овај «Константинов орден св. Ђорђа» одржао све до у сами деветнаести век и да у самој ствари још није формално укинут.

У средини седамнаестог века фамилија дривастанских Ангеловић-Комненовића претапа се у фамилију Лазаревић-Вуковића. Последњи Ангеловић од те лозе (Michel Angelo Comneno, Principe di Tessaglia) имао је само једну кћер, Марију Алтадону, која се удала за Ивана Крсту Вуковића. Синови овога Ивана узимљу к очевом породичном имену и породично име своје матере, те се пишу: «*Joannes Antonius et Michael Vucovich Lazzari Angeli Com-*

neni", како стоји на њиховој фамилијарној гробници у цркви Санта-Марија-Нуова у Млецима. (Cigogna, Delle Inscrizione, I, 299). Биће да су се они почели тако потписивати од год. 1668, јер те године, под 1-им мартом, ујак њихов Ангел Марић Комненовић као «велики мајстор Константиновог ордена св. Ђорђа» потписује диплому, којом свога сестрића Јована Вуковића поставља за витеза и «кнеза Палатина» орденовог с правом, да га у томе достојанству наслеђују потомци у мушкој правој линији, као и с правом, да Вуковићи унапред носе у своме грбу Комненовог златног двоглавог орла у црвеном пољу. Од тога је доба најстарији Вуковић-Ангеловић једнако бивао један од првих витезова овог ордена. Један од њих (Михаило Вуковић-Лазаревић) штампао је године 1725 у Млецима књижицу да одбрани орден од напада неког Сципиона Мафеја. [1]

14. Не видим за сада којим је путем достојанство «великога мајстора» орденовог прешло на дуке од Парме. Могућно је, да је оно још од Ангеловића, или можда од једнога Вуковића Ангело-Комненовића, прешло најпре на фамилију Гонцага, која је не само била једна од најславнијих у горњој Италији, него је још и иначе била позната са свога сродства са кућама Палеолога и деспота Ђурђа Бранковића. Тек на сваки начин Марија Луиза, дукиница од Парме, кћи цара аустријског, а жена Наполеона I, сматра се за главара «del Sacro Imperiale ordine Constantiniano Angelico Aureato di San Giorgio», па дипломом од 11. децембра 1820. потврђује Ивану Батисти Вуковићу Лазаревићу достојанство орденовог «кнеза Палатина», које су му преци имали. А то му је после и цар аустријски одлуком од 18. јуна 1821. са своје стране потврдио (Cigogna, Delle Inscrizione Veneziane, I, 299).

(Свршиће се.)

[1] Ezetacie (Inquisitio) in epistolam Scipionis Maffei marchionis ad Gilbertum Cuperum de fabula equestris ordinis Constantiniani, Venetia, 1725.

НЕ ГАЗИТЕ ГУСЛЕ НАШЕ....

Не газите гусле наше, јер ће страшну клетву рећи:
Отпадници Бога живог, пред гуслама треба клећи!
    Ту је народ душе слио
    С душама се загрлио,
Зацикнули душе јадом, к'о на божјем страшном суду
Спопашће вам чело тама, смртна страва душу худу.

Не хулите име наше, зар без срца живе груди?
Ил' мислите: незналице, незналице и нељуди?
    Та људи смо, знамо мрети,
    Кад имену пропаст прети;
Знамо мрети, знамо пасти, к'о ђедови што нам паше,
Знамо скинут срам и ругу, гнусну љагу с части наше.

Не сијте нам отров-сјеме тамо, ђе нам цвеће ниче,
Зар синови српске мајке подлацима да нам сличе?
    Војводином светог Саве
    Зар изроди да се јаве?
Па да браћи ланце кују, на муке их вије међу,
Гробним мраком да застиру свога рода милу срећу?

Остав'те нас.... Још је наде, под пепелом жара има,
Мутни облак буром гоњен најзад плане громовима,
    Клетве наше Бог ће чути
    И небо ће одјекнути,
По прсима мајке наше крвца ће се наша лити,
А у крвци, светој крвци, ви ћете се утопити.

Мостар.

А. Ш.

УСКОК

НАПИСАО

СИМО МАТАВУЉ

ПРОЛОГ

У сјеверној Чешкој, у једној питомој долини, налази се властелински двор са четири високе куле на четири краја. Око њега прострло се велико двориште, засађено гранатијем липама и опасано јаким зидом. Око тога бедема још се види опкоп, гдје се њекад пушташе вода, како ће непријатељима бити мучнији приступ. Данас су двоја врата зазидана и њихови мостови срушени, те се у двориште улази кроз она што су према лицу двора, а пред њима је јажа испуњена.

То је дом кнезова В., који оставише трајан спомен у повијести своје отаџбине, као војени, црквени и државни главари. У крвавим хуситским ратовима одликоваше се кнезови В., бранећи латинство и превласт њемачку, ради чега омрзнуше већини народа чешкога. А пошто Чешка паде под туђинску власт, кнезови В. изгубише свој значај. По старинској установи великих властелинских кућа, најстарији син бивао је нашљедник имања, а остали мушкарци отишли би у духовништво, у војску, у чиновништво, како који. За дјевојке, које се не би на вријеме удале, био је увијек спреман манастир. Тако је бивало и у дому кнезова В.

На измаку прошлога вијека, кад се догађало ово што започесмо причати, бијаше домаћин у двору кнез *Ј. Непомук*, човјек омален, риђ, слабуњав, са свима знацима преране старости и ако му једва бјеше преко четрдесет година. Кнез Непомук бјеше веома ограничена ума, препун старинских предрасуда, тврдица и парничар. Он се

мало кад у двору налазио, него је већи дио године проводио у Прагу и у Бечу, ради једне заплетене парбе, због окрњене његове државине у вријеме цара Јосифа. Непомукова два млађа брата погинуше у ратовима Марије Терезије. Његова жена *Катарина*, од знатне велићашке породице, бијаше стасита и необично лијепа, а такође необично богомољна и немарна према својој кући. Имала је још страст да приправља лијекове болесницима по селу те, кад не би била у дворској црквици, тада би се бавила тијем послом, у чем јој помагаху три старе слушкиње. Првијех година умирала су им дјеца, а најпослије одњивише их троје: Јосифа, Јана и Лудмилу.

Пет километара, од прилике, од тога двора, иза једнога хумка, бијаше омањи двор властеле П-ћа. Зидови око тога дворца бијаху ниски и зарасли брштаном. На средини кућњега лица бјеше велик тријем, покривен зеленилом, у коме ћепиркаху тице. За наличјем дворца био је гај, коме не бјеше слична на далеко. Властела П-ћи бијаху од старине род кнезовима В., али их је раздвајала њека стара чегрст. Домаћин у томе дворцу зваше се *Мирослав*, вршњак Непомуков, али куд и камо личнији од њега, висок, жилав, црнијех очију. Мирослав је бурно провео младост. Он је такође био «второ рођени», али хвала њеком стрицу, протопопу у Златном Прагу, Мирослав сврши тамо велику школу. Послије протове смрти, младић је њеко вријеме лутао по Европи, па кад потроши све што је наслиједио од стрица, ступи у француску војску као часник. Ту је служио до двије године пред велику буну, а тада се врати кући, јер му старији брат умрије неожењен. У кући затече старију сестру неудату и млађу удовицу са једним мушким дјететом, род несрећна брака. Мирослав се не хтје женити, него стаде живјети склонито, проповиједајући по мало, у прилици, нове мисли, које породише велику француску буну, и које онако силно из темеља потресоше стари свијет; за то попови и људи старога кова изнесоше на зао глас Мирослава међу сит-

ним племством, па и међу простим народом, те га се свак клоњаше као окуженика.

Нашљедник Непомуков бијаше грађом и обличјем на оца, а оно двоје, Јан и Лудмила, на ујчевину. Кад дјеца подрастоше, родитељи их предадоше старом дворском свештенику, да их учи и васпитава. Да им поп и предаде све што у глави ношаше, ћаше их слабо обогатити знањем, а шта им могаше помоћи учени на потрч. са старачком досадом? Пошто Јан и Лудмила научише, како тако. читати и писати, стари поп већ мало посла имађаше с њима, него настави да поучава слабуњавога Јосифа у латинском језику, повијести и математици. Двоје млађих, остављени сами себи, готово презрени, привише се једно уз друго и растијаху у потпуној слободи. Готово једине им дужности бијаху да буду: јутром и вечером, уз матер и будућег њиховог старјешину, на црквеној служби и два пута дневно за општим столом....

Једнога љетњега дана пред вече, у дубрави, на један пушкомет иза двора, бјеше се скупило мноштво сеоске дјеце око Јана и Лудмиле. Њему је могло бити око дванаест година, а њој двије мање. Сав тај мали народ гледаше пут чести једнога бријеста, гдје лежаше њека повелика тица на гнијезду. Њеколико снажнијих мушкараца узалуд покушаше да се успентрају, а Јан, најслободнији међу њима, бијаше постиђен, јер му се зажарили длани и прсле му бјеху хлаче. Док се дјеца домишљаху шта ће, дотрча међу њих од некуд један хрт и стаде штектати. Мало послије стани се ту господин Мирослав с пушком о рамену.

— Бјеж' да бјежимо! — викну један сељачић и потече први, али га псето притече и сузби, нашто стаде дрека све дјеце.

— Шта ће вам гнијездо? — запита Мирослав пријекорно. Реците ми шта вам треба, па ћу вам га ја одмах снимити.

Сва дружина погледа у Јана, који обори очи, а Људмила се сакри иза његових леђа.

— А ти си, пан Непомуков! — рече Мирослав смијући се преко воље. Ти си војвода овој војсци, је ли, рођаче? Је ли те поп Стеван научио да развањујеш гнијезда?....

— Ово је наша дубрава! — одговори Јан и бојажљиво и у срџби.

— Е! Тако ли умијеш одговарати? Нијесам ја рекао да није ваша, него хоћу да рекнем да не ваља зло радити ни на своме добру. — То рекавши, Мирослав отиде.

Дјеца остадоше њеко вријеме ћутећи и веома зачуђена. Јан не вјероваше својим очима, да је из близа видјео страшнога Мирослава, који је своју душу ђаволу продао, који је једнијем погледом могао устријелити човјека, како је то у двору више пута слушао, а тамо, гле! стрико Мирослав као и други људи, још љепши него обични људи, па и не рече им друго до паметан савјет! Док је он то у тренутку промислио, његовијем се друговима одријешише језици, те начеше брбљати којешта, све саме страшне ствари о Мирославу, које пђаху од уста до уста по колебама Непомуковиx кметића. У томе разговору кренуше се сви из дубраве. Тако причајући наиђу на њекојега старкељу, кога у селу зваху «стрико печени», који чуваше дворске свиње. Дјеца њему казаше за сусрет, а Јан му исприча како је први пут говорио са рођаком властелином и шта му је рекао.

— Богме, зло је што су се они, млади господин, разговарали са онијем!.... зло, зло! Треба да они кажу мами, па да се они моле Богу. Јакако! Ред је за то одмолити....

— Пази да се не одаш! — рече брат сестри, кад се одвојише од осталијех, — јер тешко нама, ако мати дозна! —

— Мама, кад се год наједи, пријети да ће нас дати Мирославу! — дода дјевојчица.

— А бабо, кад је љут на мене, увијек каже, да ћу ја бити с временом као Мирослав.... Најпослије, не би ми ни жао било да му наликујем и да ме се свак боји, та видјела си како је само наочит!

— Ух, не говори тако! — рече сестра.

У њиховом једноличном и скученом животу сусрет са Мирославом бјеше знатан догађај, који учини, да њих двоје за њеколико дана насамо о томе разговараху. Кнез Непомук баш се у то вријеме спремаше на далеки пут у Беч и на дуго одсуство. Јан и Лудмила, и кад отац бјеше назочан, зврљаху много по околини, а кад он отиде, тада се и не скрасују у кући, само ако вријеме допушта. Послије очина одласка, брат и сестра често се навраћаху у поменуту дубраву, надајући се опет удесити тајанственога рођака. Али им жеља би залудна. Како их је копкало да дознаду што подробније о њему, а како ни од попа, ни од брата Јосифа, ни од седморо, осморо слугу у двору, ни од ближих кметића не могаху чути што чули не бјеху, то се обратише њекоме старчићу, ислуженоме војнику, који је два пута недјељно доносио пошту из котарскога града у замак, и који је, разумије се, с истога узрока свраћао и у Мирослављев дворац. И прије тога, кад оца не бјеше дома, дјеца праћаху поштоношу Мишка, запиткујући га које о чем, сад се човјек зачуди што они навалише питањима о човјеку, за кога Мишко знадијаше, да се зло говори у двору. Као опрезан сиромах, сумњајући о свему, избјегавао је говор о томе, али увјеривши се, да дјецу покреће радозналост и ништа друго, Мишко их задовољи потпуно. У њеколико махова, они дознадоше многе потанкости о дворцу и његовој околини, о теткама Сидонији и Јулији, о малом *Вацлаву*, сестрићу кн. Мирослава, и, што их је највише занимало, о мајмуну, папагају и двијема дивокозама, које је срећни Вацлав имао у својој државини. Мало по мало, ослаби њихова бојажљивост, те се једнога дана са Мишком станише пред рођаковим дворцем....

Чим књигоноша уђе у двориште, Јан и Лудмила сједоше под једно стабло. До мало дотрча к њима један дјечак, од прилике Јанов вршњак, голих руку и ногу од кољена, јако космат, руменијех образа, а очију као у звијерца. Здрави малиша, једући јабуку, стаде преда њих и поче:

— А, ти си Јан, а ово је Лудмила! Ви сте дјеца кнеза Непомука, чак са Велике Пољане. Видите, ја то све знам, јер ми је причао Мишко. Он је и сад казао, да сте с њим дошли, да желите видјети нашега Бенка и нашега Мумулу. А ујак вели да сте дивљи и страшљиви, да вам отац Непомук брани с нама дружити се. А за што? А мама вели, да ће вас она увести, да ће вам дати воћа. А тета Сидонија све плаче....

— Вацлаве! — чу се женски глас — што не уведеш мале рођаке? Како то!

— Хајдемо кући! — шапну Лудмила, хватајући брата за руку, али у тај мах стани се пред њима висока и јоште млада жена, плава и опуначка, великих очију, које изражаваху проницавост и доброту.

— Ах, дјечице, — рече госпођа — то је лијепо од вас! Ходи душо, — настави љубазно грлећи Лудмилу, која и нехотице поднесе своје чело ка њенимуснама, а Вацлав, узевши за руку Јана, отиде пред њима.

Са тријема, низ степенице силажаше њека висока погнута старица у црнини; а за њом један слуга у француској ношњи; за овијем Мишко; најпослије Мирослав, пушећи из дугачка чибука. Сидонија сједе на клупицу и привуче к себи дјецу, а кад их пусти, створише се пред њима оне двије дивокозе, па онда мајмун Мумулу, везан ланчићем, који држаше слуга Жан.

— Сад ћеш да видиш Бенка! — рече Вацлав, отрчавши пред Јаном на тријем. У вратницама, која вођаху на горњи бој двора, куњаше на гвозденом сталку један шарени папагај.

— Де викни, Бенко: добро дошли! — заповједи Вацлав.

Јан и Лудмила први пут у своме вијеку увјерише се, да има тица које говоре, као што мало прије видјеше животињу, која је прилично налик на човјека.

Сви посједаше на тријему. Мирослав, жмурећи и лагано одбијајући димове, одвоји се са старијом сестром, а слушкиња донесе велику гомилу воћа на сребрном кругу. Истина, Јан се по мало шчињаше, особито кад би се погледи обратили на њ, али, чим би настала општа граја, он би се ослободио и смијао се уз Вацлава. Послије њеколико времена, Вацлав их са̂м одведе у двор, те пошто и њега разгледаше, отрчаше у гај, гдје сад њих троје прилично дуго проведоше у игри, по лијепој рудини Најпослије, кад се сунце нагна ка западу, обоје дјечице, као препорођени, вратише се кући, разумије се кријући трагове своме «пријеступу».

Већ сутрадан дјецу немило дираху материне хладне ријечи и Јосифово надувено понашање према њима, премда томе бјеху давно навикла, те, без дуга договарања, отидоше ка П-ћима. Мирослав се забрину, предвиђајући све неугодности, које се из тога могу излећи, али и он и сестре му разумјеше да дјецу не привлачи само пука радозналост и потреба промјене, него и један големи недостатак у њиховом осјећајном животу — недостатак љубави. С тога брат и сестре удвојише пажњу и њежност око те сирочади поред живијех родитеља. Јан и Лудмила овога пута потанко прегледаше дворац. Собе бјеху украшене старинским и новим сликама, и једном пребогатом збирком оружја сваке врсте. У домаћиновој соби радионици, цијела једна стијена бјеше застрта књигама наслаганијем у полицама. — «Боже, зар то може један човјек прочитати!» узвикну Јан. «Одиста да може, пошто је ујак све то већ прочитао!“ одговори Вацлав с поносом. Па обиђоше градину, иза лијевог бока од дворца, а до ње и звјерињак, гдје друговаху дивокозе

са Мумулом са пауновима и мисирским кокошима. Кад се, већ прилично заморени, повратише на тријем међу старије, поче Мирослав да их запиткује за ситнице и чисто дјетињске послове, само да их и према себи ослободи. По његовој наредби, сестрић донесе једну повелику књигу, а кад је он расклопи и стаде листати, Јан и Лудмила зинуше од чуда. Бјеху у њој живо насликане свакојаке животиње, сисари, тице, рибе и гмизавци. Брат и сестра никад не чуше да се и о томе у књигама учи. Али се тек у велике зачудише, кад ујак стаде испитивати сестрића; Мирослав из далека прстом покаже њеку животињу, а Вацлав одмах јој погоди име, каже гдје живи, чим се храни и остало.

Састанци учесташе. С почетка Мирослав је њих испитивао докле је премјерио све складиште њихова знања, гдје нађе много пљеве, а врло мало једра зрња. Пошто њивице отријеби, стаде их крчити и мекотити, па сијати лагано и поступно. Поче их настављати у материнском језику, који дотле говораху онако «по уху», па у рачуну, повјести и земљопису. Мирослав бјеше стекао учитељску вјештину учећи свога Вацлава; темељно начело кога се властелин држао било је: «сјећај се недостатака својих учитеља и не ради као они!» Пошто их прилично упути, изједначи их са Вацлавом, који сад мораде понављати оно, што бјеше прошао, те тако даде маха утакмици, тој силној помоћници свакога напретка. Јана је јоште учио како ће руковати мачем, — у тој вјештини Мирослав бијаше велики мајстор, а Вацлав његов достојни нашљедник.

Јан и Лудмила редовно одлажаху ка П-ћима, весело као на веома угодну забаву, и враћаху се свакога дана снажнији душом и тијелом. У двору нико не дознаде за њихове тајне путеве, нити опазише знатну измјену у њихову понашању и говору, јер, као што већ рекосмо, мала се брига о њима вођаше, а Непомук бијаше једнако у Бечу. Кметићска се дјеца у чуду питаху шта би са по-

главицом Јаном? Залуду су га њеки и уходили. Он је умио мрсити им конце, те повјероваше, да је дома стегнут.

Тако је бивало цијелога љета и већи дио јесени. Науку је блажила забава, те је напредак текао природно, без натеге. Јулија и Сидонија, поред братова предавања, учаху дјевојчицу женскоме раду. Племенито уживање: преносити своју умну тековину на младе, чиле душе, сладила је Мирославу сву горчину његовог прошлог живота. ..

Наста позна јесен и донесе кише и вјетрове, те се Јан и Лудмила морадоше скрасити у кући. Међу тијем врати се и отац. Брат им Јосиф, увијек болешљив, друговао је сад чешће с њима. По очиној наредби поп је и њих припуштао три пута у недјељи на науку вјере, и тако тек сад могаху право оцијенити што је сухопарно брбљање. Осим тога, смијешни и мрски им бјеху овлашни говори о Мирославу и презирање простакâ, које пречесто слушаху од бáба и маме. Али се ћаху искалити у вече, кад се затворе у своју заједничку собу, те стану решетати дневне догађаје у двору и читати књиге и писма, које им вјерни Мишко доношаше од П-ићâ. Највише их разговараше писмено торокање Вацлављево.

У њеколико прилика мало што не одадоше своју тајну.

Једном рече Јан Јосифу:

— Требало би да радиш што год рукама, да се оснажиш. Као властелину најбоље би ти доликовало, да си вјешт владати оштрим оружјем. Знам, да те бабо томе учио. Ето, ако си вољан узми један мач, а ја ћу други, па да се огледамо.

Јосиф донесе из дворнице два француска танка мача, од онијех са затупљенијем врховима и укрстише их. Јан, смијући се у себи, немарно одбијаше братове ударце, чисто тражећи да га онај дохвати, али како се то не деси, Јан плану:

— Ето, удри ти мене гдје год можеш, а ја ћу тебе само боцкати. Дед, да видиш!

То чикање ражљути мртвика, те стаде слијепо млатити, али му сваки ударац Јан одбије, па га боцне увијек на једно мјесто, док се Јосифу не досади, па баци мач на подину. У тај мах отворише се врата, те уђоше Непомук, Катарина и поп. Граја и варцање привуче их из далека. Кнез, видећи да су се нашљеднику завртјеле сузе у очима и да је притиснуо руком груди, истуче Јана и затвори га.

Једном се и Лудмила замјери старијем брату. Он читаше гласно њеки чланчић о «четвероножним» животињама, те стаде ређати слона, миша и т. д. Сестра се подругну:

— Ако је тако, онда су човјек и тице у једној врсти, јер су обоје двоношци! — За тијем исказа у душак природнију подјелу животиња, како бијаше од Мирослава научила. Јосиф је слушаше чудећи се, па исприча то за ручком родитељима и учитељу. Ови је никако не могоше нагнати, да и њима понови своју подјелу, те је казнише за упорност.

Кад поново долетјеше ластавице, а кнез поново отиде у пријестолницу, да расплиће своју вјечиту парбу, Јан и Лудмила почеше одлазити ка П-ћима. Дуго би било потанко причати те чудне састанке, гдје двоје напуштене дјеце кришом иђаху, да краду душевну храну. То се, по свој прилици, ријетко кад у свијету догађало. Мирослав пак, слутећи да ће му их брзо из руку истргнути, не губљаше ни часка времена....

И догоди се што лако бјеше предвидјети. На измаку љета, Непомук дозна како му је «јеретик» толико времена тровао душе дјетиње! Траг томе бјеше ухватио поп Стеван и јавио госпођи, али се она, по својој ћуди, млитаво одазва; једино. што је добро дјецу искарала и сита се наплакала. Али накнади господар у повратку. Лакше је замислити него ли описати сву бруку што се из тога диже. Пошљедак томе бјеше да, одмах с почетка јесени, отац одведе Јана и Лудмилу у Златни Праг, те

Јана смјести у царску племићску војену школу, а њу у манастир калуђерица кармелитанскога реда....

Лудмила се лакше привикну у новом животу, гдје, ако ништа друго, нађе њежну пажњу женских глава, којима је у корист ишло, да пријубе ка манастиру владичицу; али несрећни Јан, замијенивши слободу, мило лице и паметно предавање свога добротвора са тјескобом и празнијем поукама како ће парадирати, најприје клону духом, па се и разболе. Но његова снажна грађа оте се смрти. У дугој болести и дужем опорављању ослаби му и снага воље, те се приклони, како тако. О јесењем школском одмору, по очиној жељи, старјешине га смјесте у стајаћу војску, а кад се школа отвори, повратише га у завод. Тада Мирослав доведе сестрића у лицеј. Вацлав већ првијех дана нађе начина, да дотурује писма Јану, а не прође много те се могаху састајати, разумије се кришом.

Тако, с малом измјеном, протекоше четири године. Двије пошљедње Јан је о распусту одлазио кући. «Царске хаљине» не само што му доликоваху, него још задаваху њешто поштовања свјема у двору, Непомуку највише. Јан се са свима понашао људски, али веома хладно; говорио је колико најпрече бјеше. Јосифа сматраше као велико размажено дијете, од којега никад не ће човјек постати. С матером је насамо бивао разговоран, јер су претресали питање, које му најближе срцу бјеше, питање о судбини сестриној. Јан се бојао, да би Лудмила могла постати монахињом преко своје воље, те је настојао да матери предочи страшне пошљедице тога. Разумије се, да су његови оштро пазили, да ли одлази ка П-ћима, али Јан умијаше заварати трагове.

У самом почетку пете године његова школовања удари гром из ведра неба — Наполеон са силном војском груну на ћесарову земљу. Школе се распустише и сав се ред у држави помјери.

Олуја се давно примицала. У оно вријеме, било из љубави, било из мрзости, свачије се мисли стекоше на онога великана, чије име нико не могаше мирно изговорити, чија дјела проглушаваху свијет.

Јан га обожаваше.

Често по читаве ноћи не могаше спавати; или су га заносиле Наполеонове дотле нечувене побједе, или су га жалостиле његове недаће. Често је био у опасности да западне у велику казну, због несмотрености, јер сви Јанови другови мржаху његовог идола.

У тој трзавици затече га пријелаз Наполеонове војске

Јан ускочи међу Французе, као добровољац. Осјећао се «као сламка међу вихорове», и ти вихорови носише сламку преко брда̑ и долова, кроз тутањ неба и земље, па га најпосле оборише на тле....

Кад се Јан освијестио, осјети да се труцка на колима, и проглуши га јаукање рањеника̑ и круте њемачке ријечи. Јан диже мало главу и видје пред собом поворку кола̑, натоваренијех измрцваренијем младијем животима. Он покуша, да се окрене на бок, али није могао мрднути снагом. Мало по мало прибра своје мисли и сјети се што се с њим збило. Он се налазио у «страначком пуку», који се њекако одвоји од главне војске, те га ћесаровци опколише. Тај се пук јуначки борио, али се мораде предати јачој сили. У исти мах, кад се истаче бијела застава, Јан осјети да га њешто брцну у стегно. Мало послије, кад су оружје полагали, он се једва држаше на ногама, а кад им наредише да иду, он је ишао њеколико корака, пак се од једном стровали. Рана не бјеше смртна, но му много крви истече.

Пошто се излијечи у болници, вргоше га у тамницу, гдје је трунуо њеколико недјеља̑, докле га изведоше пред војнички суд. Испит је био кратак, пресуда кратка. Војнички питомац, ускочио међу непријатеље, да се бори против свога цара, биће кажњен смрћу. Јан је напријед знао, да ће тако бити. Одведоше га у ћелију да преноћи

а пресуда ће се извршити сутрадан кад сунце гране, пред читавим пуком. Јан употријеби оно мало часова што му остајаху да пише матери, Мирославу, Вацлаву и Лудмили. Од силнога напрезања заспа пред зору. Кад га разбудише, а то њеки стари, ћосави и трбушасти ђенерал стоји на сред ћелије, и рече му опрхо:

— На првом мјесту, с тога што су твоји стари увијек вјерни били цару; с тога, што си кољеновић; с тога, што ти се може одбити на младост, доносим ти цареву милост. Не ћеш срамно погинути, као што си заслужио, него ћеш, под најстрожијим заптом, довршити војену школу, па онда служити. И тако ти се, ето, прилика даје, да опереш своје срамно дјело. У памет се, младићу! Свака твоја најмања грешка, казниће се као велики пријеступ!....

Јана отправише у Линц, гдје је заиста под оштрим заптом учио војену школу.

У то вријеме умрије кнез Ј. Непомук, а брат Јанов, Јосиф, бјеше се оженио. Вацлав, сестрић Мирослављев, бјеше већ поодавно свршио правне науке и добио мјесто у једном чешком пуку, као војени судија.

Пошто Јан сврши школу у Линцу, поставише га као потпоручика у један њемачки пук, у Тиролу, а одатле, послије мало времена, године 1815, његов се пук премјести у тек заузету земљу, у нову тековину аустријске царевине, у кршну Далмацију.

(Наставиће се)

У НОЋИ

Спустила се тавна ноћца црној земљи, да почива,
А на земљи старо, младо, тихи санак веће снива.
Свуд тишина н'јема влада, к'о да живе душе није,
Куд погледаш оком својим све то тамна ноћца крије.

Не чује се фрула мала, нит' се чују звона гласи,
Не чује се тич'ја пјесма, нити туге, нит' уздаси.

Не чује се глас пастира, како мами стадо своје,
Нит' се чује глас дјевојке, како драгом песму поје.

Ситне зв'језде тихо св'јетле у слободном своме крају,
Гдје нема мјеста тузи, нити тешком уздисају. —

Вјетрић благи пирка тихо, и лелуја густе гране,
Доносећи слатки мирис са топлије негдје стране.

Вијугави поток мали, своју тајну пјесму поје....
К'о да пита: „зашто зв'језде непомично тако стоје?"

Мјесец тамним небом шета, вођа тијех зв'језда мали',
И суморно баца зраке — там' гдје бјесне морски вали....

А ја самац блудим даље, к'о пустињак у тој ноћи,
Жељно чекам кад ће ведри са сунашцем данак доћи....

Сарајево.

Мих. Милановић

ТАМО — АМО ПО ИСТОКУ

пише

Д-р Милан Јовановић

IX. Калкута

(свршетак)

Прелазећи из енглеског квартира у индијски, опазих, да у Калкути живи једна врста људи, која чини прелаз између Европљана и Хинда. То су урођеници, трговци, настањени из свију крајева Индије, по изгледу и понашању нешто Јевреји, а нешто Цигани, а по вери мухамеданци. Њихова је „махала" голема и посве слична паланкама турским; њихова је ношња источњачка, а занимање им је искључиво трговина. Магазини њихови начичкани су један до другога, и препуни енглеске робе за експорт, оне, која се у огромној количини, а по јевтину цену, баца на исток, да се њоме цивилизује ко хоће.

Све што у Енглеској застари, наћи ће овде свога купца, и роба је по овим продавницама сортирана тако вешто, да може гô наг Хинду, који уђе у магазин, изаћи из њега одевен од главе до пете, па још уз то и парфимисан, ако му је драго, и све то за сразмерно малену цену. Мусулмани у Индији спадају у оне народе, који умеју све да прометну у новац; у њих има свега и све је на продају, а ако би се десило чудо, да немају што тражиш од њих, они ће ипак рећи да имају, понудиће те да седнеш, па ће обиграти целу махалу, док не нађу што ти треба. Разуме се, да је роба, што је они продају, «најфинија», те с тога ће обично и одрезати цену тако, да могу бар две трећине да попусте, те да те увере, како су је продали са штетом, само да се не лише задовољства, пазарити са — џентлменом. Ја сам радо пазаривао код ових јеврејисаних Мухамеданаца с тога, што не имађах у Калкути никаквих позоришних престава за увесељење, и што сам нашао, да се оне врло згодно могу накнадити у овом гаравом свету. Већ и сами натписи, којима су им препуна врата, а у којима се ређа шта ћеш моћи да видиш, кад пређеш преко прага њихова, у велике су занимљиви гротескним облицима и ортографским погрешкама њиховим, а кад прекорачиш тај праг, видећеш много којешта, што није написано на вратима. У дућану те дочека газда са дубоким поклоном, а два-три дечка иза тезге пиље ти у очи, као да хоће да погоде шта ти је од потребе. Како изустиш шта хоћеш, потрче они на разне стране дућана и сваки износи пред тебе што мисли да ће бити то што хоћеш. Ако си заискао свилену вратну мараму, један ће ти донети кравате од памучне тканине, други ће ти дати војничких оковратника, па ако баш силом хоћеш мараму, они ће најзад метнути пред тебе читаву бошчу џепних марама. Кад и то одбијеш, онда ће газда да интервенује, извињујући се, да момци нису разумели шта хоћеш, па ће ти изнети пуну кутију свилених и везених ешарпа женских, а кад

му речеш, да то није за мушко, увераваће те на своју част, како познаје многе џентлмене, што носе ове мараме око врата. — Да нисам гледао исте ове људе у Џеди, кад полазе на ћабу или долазе отуд, бих се кладио, да су синови негдашње обетоване земље, али један поглед само на њихове домове, с дрвеним доксатима и решеткама на прозорима, увериће те, да су становници овога краја овејани Мухамеданци. За чудо, ови су људи сви гараве масти, црне гргураве косе, омалени и обли, гдешто и гојазна тела, дакле очевидно насељеници из других крајева света, али којих? Судећи по сличности њихова типа са типом јужних Јевреја, није немогуће да је једна грана овог космополитског народа примила мухамеданску веру, у толико пре, што су урођенички владаоци Индије већином Мухамеданци — да су дакле, будући трговци, учинили то, што чине и по другим странама света: прешли у владајућу веру.

Из овога предграђа прелази се неосетно у индијски део вароши; неосетно с тога, што се оба ова дела вароши подједнако одликују својим калом. Улице су уске, кривудаве, местимице стешњене проминирајућим стрејама, које су подупрте дрвеним ступовима. Куће су махом на бој, али дрвене грађе, са тесним каљавим авлијама. Према реци оне су тесно збијене једна уз другу, јер је ту већи саобраћај, те се на тој страни налазе и базари. У овоме делу вароши станују само Хинди. Ови људи имају свој особени тип. Њихова је кожа чисто мрка, без оне пепељаве смесе што се опажа на Мусулманима; њихова је коса, кад је не брију, глатка и смеђа, њихово је тело веома мршаво. Они су лаки, снажни и издржљиви, али у покретима својим троми, а у понашању тихи. Рекао бих, да ти људи радо проводе своје време у медитацији, вероватно религиозној, кадгод могу да се одвоје од свога рада. Много пута гледао сам их како седе на „ћепенцима" продавница својих, наслоњени на дувар, и дремају отворених очију. Кад их ословиш, изгледа као

да се буде иза сна, и неколико пута десило ми се, да сам морао поновити питање. Томе се није чудити, кад се узме у обзир, да је браминска религија потицала из духа народнога, и да је с тога тесно уткана у природи Хиндовој. Као стари Мисирци, он је у непрекидном додиру са својим боговима; он их омива и одева у своме храму, он их гости на своме столу, он им пали кандила у својој кући. Питање о икономахији давна је већ код њега решено, и да су о томе што знале византијске иконоклисте, многа би хришћанска крв била уштеђена. Хинду је срцем и душом одан својој религији; за њега нема труда, ако је до тога, да се изврши који год верски обред. Он пешачи месецима гладан и жедан по жеги, само да угледа свету реку и да се ороси њезином водом; он носи ту воду на својим плећима с једнога краја простране Индије на други, да њоме освешта бунаре и језера код своје куће или успут да њоме окрепи своје болне једноверникe; за њега је блаженство утопити се у валовима Гангеса или бацити се под точкове колâ, на којима се вози моћни кумир и крвљу својом оросити пут, куда он пролази. Јеврејизам, Хришћанство и Излам, црпели су своје погледе на духовни живот човечији са великог извора браминске науке. Мојсије обара источни политеизам, усредсредив све природне моћи у једноме лицу. Од Браме, Сиве и Вишне постаје Јехова; али се Јелини, и за њима Римљани, враћају на првобитни извор и идеја божанствене моћи узимље на себе многоличје с тога, што је приступачнија души човечијој. То многоличје, није ли зар и у Хришћанству одомаћено, у пркос монотеистичној основици његовој? Шта су хришћански сабори друго чинили, него допуњавали оно, што је недостајало природи људској иза јерусалимске катастрофе? Паганска Изида, с дететом својим на крилу, промеће се кроза векове у хришћанску. . . . али ја нећу да пишем расправу, како се кроза големо аријско људство провлачио сјајан кончић браминских идеја о човеку и вези

његовој са мајком му природом. Наше колено утрло је понова путеве, који негда спајаху древне народе један с другим, и дошав у тешњи додир са културом истока, почеле су већ да избијају у модерном друштву нашем идеје, које су у два-три маха избиле међу просвећене народе свих времена.

И међу Хиндима има трговаца, али ови тргују само индијским производима, а у овима прво место заузимљу ткива. Чудновата је рукотворина то индијско ткиво; оно пролази кроз много рукӯ док дође до пијаце. Танки кашмирски шалови везу се и ресе у Бенаресу или Калкути; свила се највише обрађује овде и ткиво, ако није лепше од француског, живље је боје и постојаније. У индијским продавницама видео сам свилене тканине, које немају себи равне у Европи, а то су нарочито оне, којом се одева богата класа у унутрашњости Индије. То су тканине сличне онима, што их виђамо на свечаним одеждама наших свештеника, само што су богатије и лепше. Брокатна ткива имају голему вредност за то, што се за њих употребљује чисто злато или сребро: источњаци обрађују драге метале чисте, без икакве смесе; исто тако и новци су им сковани од чиста златна и сребрна метала.

Највећи део индијског становништва Калкуте сачињавају занатлије, који се у своме послу одликују вредноћом и умешношћу. Они не раде само рукама, него узимљу у неким радовима и ноге у помоћ, јер се они у младости увежбају хватати прстима од ногу свакојаке алате. Занимљиво је гледати такве раднике, како се вешто служе ногама за разне послове: дрворесци држе дрво што га режу, укљештено међу обе ноге, и раде чучећки; ткачи покрећу нита ногама; стругачи врте ногом вратило, око којега обавију жицу затегнуту на једном подугачком гудалу; швачи и везачи држе своју тканину између палца и првог прста од ноге — сваки ту гледа да за свој рад ангажује што више прстију, и оди-

ста му рад врло брзо иде од руке и — од ноге. Где ноге не помажу, ту се сви радови врше чучећки, тако да радник седи дословно на својим петама; десно му је колено пред прсима, а између њега и левога стоји му лева мишка. Тако седећи не мора да се гури при раду. Радницима су одевена само бедра и глава, све остало је голо; изгледајући тако, они на Европљана праве утисак дивљака, али кад загледамо њихов рад, заборавимо њихову голотињу и дивимо се њему. Индијска папуча од мрке коже, тако је мека и вешто сашивена, да се може такмичити с европском рукавицом; дрворези на кућевном намештају тако су вешто и укусно израђени, да би на њима имао шта да научи европски радник. И у ствари он много и износи из ове школе, која се од древних времена преносила овде с колена на колено. Треба само помислити, да је Холандија прва дошла у новије доба с овим пределима у додир, и да се и данас глађење драгог камена највише врши у Холандији. Овде у прљавим улицама калкутским, наћи ћете Хинде, који то раде од вајкада пред вашим очима на улици, и кад загледате у њихове рукотворине, наћи ћете мноштво предмета, који су изрезани од тврдога камена. И данас ја носим на прсима, из ових радионица, дугмад од једноставног млечнога кварца, што их европски радник није у стању да изради.

Колико је чиста и укусна рукотворина ових људи, толико је прљаво место, где се она обрађује. Има у Калкути много великих радионица, где се преде свила, где се тка златни и сребрни шпк за украс одеће; у тим радионицама раде на стотине људи оба пола, већином женскога, али је човеку у тим просторијама мучно остати један часак, а да му се не смучи. Ко сумња да у природи људској има нешто и од амфибија, тај ће се најбоље уверити у овим каљавим и запарним ћумезима — а из њих излази урешена тканина, за коју се у Европи јагме богаташи. Треба имати много добре воље, да се

човек провлачи кроза тесне прашљиве или каљаве улице индијског квартира у Калкути. У њима је наслагано толико ђубрета, да се хода као по ћилиму; па да би било што више испаривања, морају те улице да се поливају свакога дана. Тим поливањем прашина се прометне у блато, и тада мораш да обилазиш такве улице, док се мало не просуше. Овај посао поливања врше људи нарочито за то плаћени на особени начин. Они имају волујску мешину на леђи, коју напуне водом на реци, па изливају из ње ту воду по улицама, држећи руком један незавезани рукав од мешине. Цела варош, особито европски крај, полива се врло брижљиво и полива се на један исти начин, само је ефект тога заливања веома различит: у чистом европском крају, где су улице патосане макадамом и красним тротоаром, вода спере прашину и очисти их, а у индијском та иста процедура разблати улицу.

Онај део индијске вароши, што је одмакнут од реке, има шире улице, а главна се одликује својом великом ширином и својим густим алејама. Овде су смештена сва државна надлештва, школе сваке врсте, пространи и укусно сазидани университет за урођенике, и на крају те улице лежи огромна болница. Ваља рећи, да се Енглези у својим колонијама одликују изнад свију народа својим добрим санитетским уређењима, а разуме се, да та брига њихова потиче из жеље, да себе саме што боље обезбеде од владајућих болести индијских, поглавито од колере и дизентерије. Колера је у оним крајевима епидемична болест, као у нас наступна грозница, и може се рећи, да нема године, а да се она не појави у којој индијској вароши, само што се Хинди у своме фатализму слабо обзиру на њу. На сваки начин више пате од ње насељеници, и ја се сећам једног случаја у Бомбају, да је колера давила у европском крају, а у индијском је не беше. Од срдобоље пате само Европејци, и многи гину од ње у оним странама, особито у нижим пределима Индије. Узрок ће томе лежати или у води или у начину

живота европских досељеника. У варошима, што су крај мора, Европљани пролазе како-тако, али у Калкути им рђаво иде за то, што ова варош лежи у влажној низини, удаљеној од мора.

Ипак сам ја радо ходао и вас дан ходао по тесним и каљавим улицама индијске Калкуте с тога, што ми овде бејаше све ново што сам угледао. Граја на улици није много заостала иза оне, што се чује у главним улицама Галате, и она долази овде исто тако од мобилних продавалаца, што крстаре са својом робом на рукама или на плећима. Занимљиво је гледати овај шарени трговачки свет мушки и женски од свакога доба и узраста, а нарочито кад се замисли, да на целој тој гомили има чудо мало — одеће. Али за то има на некима и сувише. Замислите себи једнога, који у овој врућини претрпан ћилимовима, шареним асурама, тигарским кожама или ма каквом другом тканином, крстари по вас дан кроза улице, па ћете на њему најбоље сазнати, коју је врућину кадро да издржи то трошно човечије тело. Гледећи на ове људе, мене би на улици спопала мука од толике врућине, а они су ведри и весели под својим бременом и блажени су кад могу што да скину са себе и другоме да натоваре.

Колико је огромна престоница Индије, колико је богато становништво њено, у целој вароши нема никаквих вечерњих забава. Елита се варошка прикупи свакога вечера у еденском врту, једном хладовном и дивно украшеном парку на обали Хугла; ту се познаници састану, непознати представе и уз свирку музике проведе до мркле ноћи, а за тим свако иде својој кући. Мушкиње проведе један део ноћи у клубу, као и у Енглеској, а женскиње седи код куће. За странца, који није препоручен томе друштву, нема могућности да проведе вече на пријатан начин. Кафанска живота нема у енглеском друштву, јер нема кафана; позоришта нема, јер осим што би сеоба њихова била скопчана с големим трошком, мучно би се која дружина одважила да проживи које

време у овој загушљивој врућини. Талијани су једини драмски уметници, који крстаре по истоку; њих ћете у зимње сезоне наћи у свима варошима левантинским, где певају опере својих маестара, а наћи ћете их с тога, што имају у тим варошима своју публику: ту живе понајвише Талијани, Французи и Грци, којима је опера навиком постала потреба. У Индији Енглези сачињавају gros становништва европског, а ови слабо маре за музикалне забаве, па и они, који су међу њима љубитељи музике, неће да жртвују свој клуб за какво проблематично оперско друштво. Цигло један пут нашао сам такво друштво у Бомбају, где држи преставе у једној пространој дашчари. Певаху оперету «велику војвоткињу Геролштајнску», коју сам тешко могао да распознам — тако је мизерно била представљена. Разуме се, да је кућа била празна; неколико «нижих чинова» и трговачких момака сеђаху у партеру с опруженим крацима на наслоњачу седишта пред њима и слушаху овај вокални атентат на музикалну вештину, уз пратњу оркестра, који се састојао из једне кларинете, једне виолине и клавира. По себи се разуме, да сам побегао отуд иза прве «арије». Али ако овоме народу оскудевају музикални и драмски заводи, ни мало му не оскудевају — новчани. У Калкути се налази банка од Индије, која је, као што је познато, највећи новчани завод на свету, и која можда највећу суму новчаница има у промету, јер се не виђају мање од 50 рупија. Овај завод смештен је у особеној кући, озиданој на четири угла. Та кућа, колико је дуга, има у средини пролаз са свим изолован, да речем један широки ходник, који с једне улице води у другу. Обоја врата, или боље капије, тога пролаза скована су од масивна гвожђа, а с обе стране њихове стоји стража. Кад уђеш у тај ходник, видиш с обе стране масивне гвоздене филарете, које се пружају с једнога краја на други. Ови заграђени простори подељени су у многа одељења, а у свакоме налази се «каса». Овај ходник је, ако ћу

да му дам право име — магазин од монете. Ту се она згрће из целе Индије, или боље, из целога источног света. Звека од те металне монете заглуши човека, кад пролази туда, јер се она буквално сипље из једне мерице у другу, као оно жито у савским магазама. Суме се одређују по мери и пакују у масивне четвороугалне, дрвене и гвозденим обручима опасане сандучиће за Европу и Америку, у оне исте, што сам их поменуо, говорећи о поштанској експедицији у Бомбају. Нигда још нисам осетио тако своје сиромаштво, као онога часа, кад сам стајао у средини огромног засвођеног тунела и гледао како се злато и сребро сипље из једнога суда у други. Учини ми се за један часак да се налазим у ризници каквог персијског краља из арапских прича. Ово је главни извор од куда Велика Британија црпе своје капитале и дневни промет у њему вероватно би стигао да покрије дугове какве мале краљевине у Европи.... Мислим, да би се на оваквом месту најбоље могли излечити они људи, којима је идол златна монета, јер овде је има толико, да се може једначити са сваком другом магазацијском робом.

У недостатку вечерњих забава, проводио сам, хтео не хтео, своје вечери на броду, бележећи шта сам све видео тога дана, или играјући шаха с капетаном на крову од брода уза шољу чаја. Мислио би човек, да је у овој врућини немогуће човеку пити врућа чаја, али сам ја искусио баш овде, да он, колико загрева у хладноћи, толико хлади у врућини. Сваки пут, кад бих попио свој чај, осетио бих иза кратка времена врло пријатну свежину, па како је ова биљка овде веома јевтина и сваки је куповао за кућу, пили смо чаја у жаркој Калкути као благоверни Руси у Владивостоку, и за чудо: сваки се осећао добро за читаво време бављења нашега на овој неудобној и нездравој реци. Дане смо проводили како кад, ходећи по вароши, луњајући се у паланкинима около вароши, која, узгред буди речено, нема за шетаоца ни-

какве примамљивости, или обилазећи разне јавне заводе, од којих ћу описати само два: «царски»[1] музеј и зоолошку башту.

У сред енглеске насеобине, а на ивици једнога пространога дрвљем засађеног сквера, стоји једна огромна грађевина с великим прозорима и с једном естрадом у среди. У дну те естраде су простране степенице, које воде у правилно, четвртасто здање, које је укрштеним зградама у авлији подељено у четири квадрата. У широком портику виде се двоја врата, с десна и лева; кроз једна се улази у музеј, кроз друга излази. Али се хоће доста времена док се дође до излазних врата; мени је требало пуних шест часова да дођем до њих. Па ипак су овде смештена само три одељења: зоолошко, минералошко и етнографско; ботаничка башта је, као што рекох, смештена у Гарден-рич-у. Богаство ове збирке може се оценити већ и по просторијама које заузимље, и оно је појмљиво кад поменем, да овде нису само нагомилана натуралија из простране Индије, него из свију британских колонија, све до Аустралије. Само палеонтолошка збирка заузимље неколико соба̂, а не сећам се, да сам игде видео богатије. Животиња, од највеће до најмање, поређана је овде зналачки по класама, и свака је соба један дивно илустровани лист зоологије. Огромни сисавци индијски заузимљу читаве тремове, и да би мој читалац појмио каквих ту има «ексемплара», поменућу да ту има елефаната од сваке боје, и да један такав «ексемплар» представља борбу тигра са лавом онако верно, као што се дешава у природи у огромним ритинама индијским. Можда у читавом свету не може се видети тако богата и лепа збирка тица̂; кад уђеш у њихов одељак, чисто ти очи засену од сјајних боја на њиховом перју. Ваља ми поменути, да најлепше тице на свету живе на малајском полуострву, и ја сам имао прилике да их видим, већином у Сингапуру, од куда се извозе за Европу,

[1] У Индији је краљица енглеска само „царица“.

да ките шешире наших дама. Јадне тице! Колико је од отих дивних зоолошких „есемплара” изгубило своје сјајно перје међу мољцима наше гардеробе. После тица одликује се збирка водоземаца својим богаством. Ту су прикупљени алигатори из свију крајева; корњача има, да би Напуљ могао годинама обрађивати њихову кору. — Па тек љускари! Њима су напуњене неколике собе, и оне бљеште у бојама исто тако као и тичије. На читавој фауни овога предела опажа се, да је необично лепо исписана бојама; нема једне боје у природи, нема једне нијансе, од које му драге боје, која се не би могла наћи на тицама, љускарима или бубама источне Индије. Мени су те боје бљештале пред очима, кад сам се силазио с горњег боја у доњи, где беху смештени минерали и рукотворине.

На богаству минерала у овој збирци најбоље се може опазити какву огромну корист црпе енглеска држава од Индије. Огромно је богаство драгог камена наслагано у овој збирци, и то је појамно, јер су Индије, са острвом Цејлоном, најстарији мајдани његови. Алем индијски одликује са чистином своје „воде” и великим сјајем својим. Опазио сам, да је множина овог камена углађена, што сведочи, да је из приватних руку дошла у ову збирку, а да су те руке биле индијске, види се по томе, што је то камење махом углађено обло, а не фасетирано. Из овога краја понет је и алем Ко-хи-нур (брдо сјаја), којим је украшена енглеска круна. Ситних алемова има веома много с тога, што у Индији богаташи ресе њима не само своју одећу, него и своје оружје, па и такуме коњске. Накитна камена друге врсте: рубина, смарагда и сафира има овде у таквом изобиљу, да би се неколико музеја могла снабдети њима, па ипак сваки да има доста. И ови су већином углађени и по величини сортирани у разне одељке. Том приликом уверио сам се, да су Индије веома богате рудама; нема метала, чија руда не би се нашла у овој збирци. Чиста злата има ту

доста у мањим и већим овалним комадима, а највећи (из Аустралије) комад дуг је скоро пола метра, а у пола широк. У другим европским збиркама показују се «модели» овога цина међу металима. а овде је смештен оригинални калуп за те моделе. Најбогатија је збирка бакарних руда, па калајних; у њима вероватно није мање богаства за Енглеску, но што је у драгим металима. Али ме изненадило видети велику збирку сумпора и угља у том музеју, што сведочи, да ни њима није оскудна ова у свима природним продуктима богата земља. У оружници овога музеја такође је наслагано големо богаство. Кад би се одавде покупило све злато са штитова, оклопа, шлемова и других убојних справа, могло би се зар колима товарити, тако је раскошно урешено ово оружје. На неким шлемовима има више злата но челика, и на овој збирци види се, од куда је дошла рукотворина челичнога, златом урешена руха средовечних витеза. Данас се од те огромне индустрије налазе само још остаци у неким шпанским фабрикама. Уза ову оружницу налази се веома богата нумизматска збирка, у којој је наслаган новац из свију времена и свију крајева обе Индије. Ту га има у свакој боји и сваком облику: округла, четвртаста, троугла и у среди пробушена, као хинеска монета. Етнографска збирка, која се сучељава с овом, најбогатија је од свију, јер се у њојзи може видети свака тварка из индијског света од најмање до највеће. Практична природа енглеска наравно је обратила највећу пажњу на женски накит, и овде сам видео облике, који ме јако подсећаху на накит Римљанака, што је прикупљен у народном музеју напуљском, само што је индијски женски накит много масивнији од римскога. Па не само накит, него и многе друге кућевне утвари од злата и сребра, па и сами кућевни богови у многоме су слични римскима. Поменуо сам једном, пишући о суецком каналу, да је у древно доба био голем трговински саобраћај између Индије и Мисира, и тиме се тумачи сличност женског на-

кита римског с индијским. Индијско женскиње носи златан накит на носу (у облику дугмета провученог кроз ноздрву), на ушима и о врату, а сребрни у облику гривне на горњој мишки и на чланку од ноге. Многе још носе обично сребрно, прстење на прстима од ноге, јер се већином иде босо. Гривне на мишки змијасте су, као у Јелина и Римљана, али гривне на нози имају облик мушког прстена, и дебљи крај стоји на унутарњем чланку. С поља су прорезане, и крајеви се, зарад дебљине њихове, морају стегнути на чланку — чекићем. Разуме се, да се таква гривна не скида са ноге, и с тога је вазда светла. Кад Хинду хоће да накити своју жену или кћер, он је одведе кујунџији и овај јој набије накит на ноге исто тако, као ковачи у нас што набијају пута робијашима. Како је унутрашња страна гривне често до три прста дебела, разуме се, да је женско спутано у ходу и на овоме се опажа, како источни народи радо везују своје жене за кућу, било да им сакате ноге као Хинези или да их спутају дебелим гривнама као Хинди. Кад помислимо колико је области у обема Индијама и колико је разних племена у свакој области, а за тим узмемо, да свако племе, као и у нас, има своје особене наките, онда ћемо лако појмити, колика је маса злата и сребра наслагана у овом одељењу. Изаћи из калкутске банке, па проћи кроз „царски" музеј калкутски, то је најбољи пут да човек постане равнодушан према «злату и камену драгом» ; — ту има обојега доста , и све што га више гледаш, све то више расте твоје равнодушје према њему. Ово би — чини ми се — била добра школа за оне људе, који полажу одвећ голему вредност у «мамону».

Изашао сам из музеја малаксао и огладнео. Кад сам погледао на часовник, опазио сам, да је време ручку давна већ прошло , а на броду се не чека ни на кога. Тако ми не остаде ништа друго, до да се изгубим у први boarding kouse овога краја, у неку врсту «ашчинице» по енглеској мустри, и да се ту нахраним хладном говеђи-

ном, која се ad libitum скида са голема бута. Овај начин „инзуланског" храњења слабо годи нашем „континенталном" укусу — одвећ је мало естетично; онако од прилике као у нас што бива у лову. али овај начин има своју добру страну, што човек може индискретно да једе. а по дискрецији да плаћа. У осталом, не ваља мислити. да би овде било индискретно, кад би гладан Србин „отфалатао" с бута пола киле пецива да се нахрани: то је у овоме енглескоме свету веома скроман апетит. —

Неколико дана иза ове моје екскурсије, пођох у друштву с капетаном и првим официром, да видимо зоолошку башту. Како се ова налази подаље од вароши, а варош, као и свака престоница, заузимље веома голем простор, то смо наравно морали узети дан за крај. У овоме свету дан отпочиње у 10 часова с доручком, и ја сам већ својим искуством могао користити својој дружини тиме, што сам је приволео да се пре поласка нахранимо, не знајући колико ће та посета трајати. И добро смо учинили, јер кад смо се вратили на брод, таман беше куцнуо час за вечеру. Уђосмо у трпезарију првога хотела, што га угледасмо уз пут, и седосмо за трпезу. Дотрчаше одмах двоје-троје слугу, обучених у белом жакету, с црвеном чалмом на глави, у белим панталонама и — босоноги. И ако им се на лицу читаше, да по пореклу спадају у half cast, ипак беху сви обријани по енглеском укусу и веома чисти.

Како је било баш време доручку, разуме се, да смо имали разнога јела на избору, али главно је јело на доручку месо и јаје. Донеше нам и једнога и другога у разном облику, а кад поручисмо сваки своју бутиљу вина, удвостручише ови мелези своју пажњу према нама. У Индији вино спада у артикле луксусне од прве врсте, нека врста еликсира, којом само изабрани могу да квасе своје грло. Разуме се, да му је и цена према томе, и наши би џепови јамачно осетили овај добар, бордоом заливени доручак, да није на броду нешто предвиђена бу-

цета за «непредвиђене трошкове». Командант узе рачун на себе, а ко га је у крајњу руку платио, знаће онај, што храни гладне тице у лу́гу.

Сад поседасмо, или боље полегасмо, свак у свој паланкин па пут зоолошке баште. Имађасмо кад и нагледати се вароши и испавати се, док смо стигли тамо. Ова башта заузимље огромну просторију; земљиште је таласасто, и кроза долине вијуга се водовод, у облику мале речице. Путеви су само како се могу видети у енглеским парковима, и сваки час пресеца их по који мали, веома укусан мостић. У једноме куту, а у сред парка, стоји укусна кућа управникова, у облику замка, а у другоме виде се мали станови за послужитеље. Као у другим животињским вртовима, и овде има свака животиња своју кућицу с околином, каква најбоље годи њезиној природи, само што су кућице те озидане веома укусно, па и раскошно. Елефанат једини стоји под ведрим небом, јер у овој клими штале би му биле више мучилиште но склониште. Да како да би се то исто могло рећи и за тигрове, али такви зли гости морају, хтели не хтели, у затвор. Ова животиња смештена је у једној кући, која се састоји из попречних зидова и крова: предња и стражња фасада је од дебелих гвоздених полуга, те се могу тигрови у својим ћелијама видети с обе стране. Али какви су то тигрови! Ко хоће да види ову животињу у правом узрасту њезином, ваља да је гледа овде у њезиној постојбини: ни један од ових 7—8 зверова не беше краћи од 3—4 метра. Један међу њима беше црн као гавран. Очевидно ове животиње нису вичне на велику публику (и у ствари у целој овој огромној просторији не могаше се видети више од 5—6 људи), јер кад год бих се примакао решетки, почела би ова огромна мачка да кези своје зубе и да маха својим репом. Човека подилазе жмарци, кад види ове чељусти, па кад погледа на ту трупину, што је иза чељусти, разумеће, зашто ова зверка поједе

у Индијама сваке године својих 15—20 тисућа људи, не рачунећи стоку што утамани.

У једном округлом, веома укусном, големом павиљону лепршају тице из свију крајева Индије. Овај је павиљон специјалитет у целоме свету: нигде му се не може видети равна, већ и из тога узрока, што многе тице, које овде живе, не могу да опстану у другим климатима. Оне су овде на дому, имају своје џбунове и своја гнезда, и лете по пространом павиљону весело, као и да нису у затвору. Стручњак орнитолог нигде у свету неће наћи толику студију као овде; неће ни у Бразилији, јер тамо нема енглеског усталаштва, које ће све то да прикупи на једно место.

Много ме занимаше гледати, први пут у моме веку, жива Оранг-Утана. Он, или правије она, стајаше са својим малим наследником крај своје колебице, у којој се с поља могаше видети постеља. Колебица се налазаше у огради, а становник њезин, кад је чуо да неко хода, изашао је да види, и гледао нас је чудноватим љубопитством од главе до пете. Он држаше у руци једну повелику банану, коју је ољуштио и поделио са својим чедом. Ово беше први пут у моме веку, да угледах животињу што дели свој залогај с млађим. Морам признати да сам на ову животињу гледао с посве другим осећајем но на остале; гледао сам, да речем, онако, као што се гледа на једну фелу људи, коју још нисмо видели. Оно голо мал'не човечије лице, оно око, у коме севају искрице умља, оне руке на дугим мишицама — онај крој трбуха — све то дира те некако чудновато, и теби је као да хоћеш даословиш ово створење, што је с осталом животињом уторено у овој башти. Стојао сам дуго и дуго код овога «мајмуна» и мислио на — свашта, па и на Дарвина, али — смислио нисам ништа.

Други специјалитет у овој башти је збирка змија. Она се налази у једном пространом, по среди ограђеном, отвореном павиљону. На једној страни смештене су на

стативу кутије са косо положеним стакленим заклопцем, испод кога видиш по неколико уколуђених змија, разног облика и разних шара. Кад им се доближиш, опазићеш да им заспијају очи као два успијана челична шиљка, а глава механично почне да им мрда. Има их на стотине у овој збирци, али је то несносно друштво и човек би радије, да је што даље од њега. Чудноватим распоредом неким, друга половина истог павиљона намештена је за одмарање — refreshing room као што се зваше — нека врста ресторације. Заморени и малаксали од силне подневне врућине, ми седосмо и нехотице да се одморимо и освежимо облигатном содом и коњаком. Али морам признати, да ми ово, иначе веома удобно место беше веома неудобно кад се сетих, какве друштва имађасмо за леђима. — Ако и није нико говорио о томе, извесно је сваки од нас мислио на оне бестије и нехотице бацао поглед на патос, да не пузи како год која по њему. С тога је наше одмарање овде било веома кратка рока.

Ми бесмо малаксали и сваки је већ зажелео свој паланкин. Башта и сав украс њезин не имађаше више за нас ничега привлачнога. Пројосмо равнодушно мимо домаћу перушину и другу живину, и кад на уласку угледасмо наше сандуке, сваки је од нас задовољно уздахнуо. Подне беше већ давна превалило, а ми смо по највећој врућини крстарили по парку, у коме не беше много хлада. Можда би ја и капетан још дуже издржали у овој јединственој башти, али наш „Мрша".[1] који ни мало није био мршав, беше се у лицу толико зајапурио, да му кожа узеде боју тикве, којом се често захита црно вино. Кад је сео у паланкин, чуо сам његов уздах на пет метара одстојања

Кад се вратио на брод, прво му беше да узвикне камароту[2]: Aqua in bagno! (воде у каду). Ја га погледах по преко.

[1] Име првог официра.

[2] Собарев помоћник.

— А да Бога ми нећеш, Пијеро![1]

— А да хоћу, доктуре, Богородице ми!

— Нећу ти ни главе окренути, ако оболиш.

— И ти би ме зар гледао да липсавам као они моцо?[2]

— Бих, светога ми Јована!

— О! — и он ме гледаше расколаченим очима, па ће од једном:

— Ја вазда говорим, да ови медици на броду само интригају[3] војску на њему.

Рече — али се не окупа!

Кад смо се након неколико дана спуштали реком на препуном броду натраг у море, удари нам брод силовито о један спруд и сав се затресе. Тај удар потресао нам је срж у костима, и сваки је истрчао на кров да види шта се збива. Река је силовито дерала бокове брода, који је с муком гмизао по спруду да се провуче, и кад једном склизну с њега, он се зањуња и ми дахнусмо душом.

— Видиш, рече ми Пијеро истога вечера, кад смо на уласку у море стајали на мосту од брода — ти ми не даде у Калкути да се купам, а јутрос мало је мањкало[4] па да се окупамо заједно.

Не беше нам суђено, да се топимо. Његовог срчаног брата Спира сплачило је то исто море с моста и прогутало.

[1] Скраћено талијанско Pietro.

[2] Тако се зову дечаци, што на броду служе друге мрнаре.

[3] Сметају.

[4] Фалило.

ЛАБУДСКА ПЕСМА

(А. ОСИПОВИЋ-РОЗЕНТАЛ)

Теби, моја Мери, теби, срећо мила,
Већ последњу, ево, певам песму сад;
И хоћу да у њу тугу што ме свила
Улијем, а с њоме и сав тешки јад.

О, када бих им'о надахнућа сада,
К'о што пређе беше, ах, времена та,
Теби, моја Мери, утехо сред јада,
Најлепшу бих песму испевао ја.

Ал' слабе су руке! Нема оне силе,
К'о у прошло доба што ми даде Бог;
Свенуше од тугâ, што ми срце свиле,
Све најлепше моћи бујног срца мог.

Тек кат-кад на лири струне се затресу
Као какав даљни ослабели звон;
Ал' то оии звуци, моћни звуци несу,
И то неје онај божанствени тон....

И у овој песми, мој узоре мио,
Нема нежне силе да блиста и сја;
Јер у прошле песме, што сам теби вио,
Целу моју душу улио сам ја!

Р. Ј. Одавић

СРБИН, КАНДИДАТ ЗА ПОЉСКИ ПРИЈЕСТО

Био сам на путу кад је изашла *Отаџбина*, свеска за август и за септембар о. г., и тако тек овијех дана имадох времена да прочитам други дио «*Историјских црта*»

г. Чед. Мијатовића. На стр. 3. пом. свеске г. Мијатовић вели: — «Крајем петнаестога века почињу господа српска да одлазе у Влашку и у Молдавију, без сумње и у Русију. *За велику властелинску кућу Зеновић* у Подолији има предање, да је у сродству са деспотском династијом Бранковића и да је добегла из Србије у Пољску у средини петнаестога века са великим благом и са не мање од 600 мушких глава.» За те ријечи везана је напомена, штампана при дну исте стране ситнијим словима. Напомена гласи: — «Кад је г. 1821 некадашњи ађутант Наполеона I, генерал Ђорђе Зеновић умр'о, руски, француски и немачки листови донесоше о њему опширне биографије, из којих вадим оно што је горе у тексту. Кнез Витолд, господар од Подолије, дао је првом Зеновићу Црнојевићу?!) који му из Србије дође, велике привилегије и пуно пет квадратних миља земље у баштину. Не би ли г. Срећковић, преко г. Кулаковског или кога другог од својих пријатеља, могао да прибере поузданије податке о *Зеновићима* Подолије? О Ђурђу има интересних података у Biographie universelle des contemporains par M. M. Rabbe, Boisjolin et St. Preuve». (Ријечи овдје истакнуте ја сам подвукао преписујући).

Не знам ништа о подолијским Зеновићима, али знам њешто *о бокељскијем Зеновићима*. Они су угледно браство паштровићског племена, или: стародревне, њекада слободне паштровске комунитади, «чији су староставник признали девет царева римскијех и цариградскијех, од Дукљана до Костадина. Потврди га папа римски и онај Лујо Мађар, што нам посијече четрнаест стотина глава за Голијем Врхом. Потврдише га цареви и кнежеви српски од Немањића до Бранковића....» (Стј. М. Љубиша: «Приповијести»). Сви Паштровићи тврде, да су од старине племићи, а то им не одричу ни сусједна племена. Међу Паштровићима пак *Зеновићи* држе себе за најгосподскији сој. У томе је браству данас најугледнији члан г. *Ђуро Зеновић*, богат и образован човјек, који се оженио

из дома Петровића-Његоша, те је по томе у пријатељству (како народ разумије ту ријеч) са двјема династијама словенскијем: црногорском и руском. Са г. Ђуром често сам се састајао на Цетињу, и он ми је много причао о својим старијема, о листинама које има, о једној књизи (чини ми се) из прошлога вијека на тал. језику, у којој је све потанко о подријетлу Зеновића. Ја сам све то позаборавио, јер се не бавим тијем стварима. Али кад ми једном г. Ђуро исприча живот и работе Стјепана Ханибала *Зеновића*, *кандидата за пољски пријесто*, тада се живо заинтересовах за тога кандидата, јер назријех лијепу грађу за историјску причу, те, на моју молбу, г. Ђуро ми посла аутентично писмо тога кандидата, и ја га ево доносим у пријеводу.

Serenissimo e Illust-mo mio Padre, Pro. Colmo.
L' Aja d' Olanda 15 8—bre 1780.

Хаг, у Холандији, 15 окт. 1780.

Преведри и пресвијетли мој Оче, Господару веома штовани

Са великом радошћу и невјеровним, незаслуженим изненађењем нађох овдје једно писмо В. П. Г. (Вашег Пресвијетлог Господства), датирано у Задру 10. маја 1780, на које част ми је одмах одговорити.

Првог априла ове године кренуо сам се из Штрасбурга у Поступин (Potsdam) да се састанем са Њ. К В. *Фридрихом Вилхелмом*, нашљедником пријестола пруске краљевине, који се баш онда бјеше вратио из Петрограда. — 17-ог априла у седам часова у јутро, имао сам срећу да ме прими краљ, а не нашљедник, јер краљ не допушта, да се његов синовац састаје на само, с ким било. У Поступину остадох само један час, али се задржах у Берлину десет дана под другим именом, па ме нашљедник

посла у Пољску и Литву, ка мојим пријатељима и савезницима: de Baar, Огинском, Красинском, Потоцком, Радцивилу, Вјеловском и осталијем. Из Пољске се вратих 15 ог септембра опет у Поступин, а одатле дођох овдје, ка кнезу Оранџком и Насавском (appresso il principe d' Orange et Nassau), који је Stadhauder холандскијех земаља, и (дођох) ка госпођи кнегињи Вилхелмини, сестри нашљедника пруске краљевине, мога вазда сталнога заштитника.

Овдје затекох 57 писама са различитијех страна, од различитијех лица, али смјеста ево одговарам на оно, које је мени најмилије и најчасније, — на Ваше писмо.

Са великом жалошћу дознајем, да Вам послови не иду од руке, као и то: да Ваши синови, а моја браћа, својим рђавим владањем чине, да вам недаћа буде осјетљивија.

Садашњи рат између Америке и Енглеске, Француске и Шпаније уназадио је и мене веома. Дуго би било да Вам све потанко испричам, али вјерујте, да сам изгубио, крстарећи по Балтичком мору против неутралаца («contro i neutri») и против енглескијех роајалиста, 28 тисућа злат. фјорина. Сад сам у Холандији, и ради тога да повратим што год од губитка, ако се буде могло, али, најзад, све су то ситнице, пошто уживам заштиту — могу рећи чак и пријатељство, — кнеза нашљедника пруског и његове сестре.

Ваше Пресвијетло Господство чини ми част пишући: «да је Његова очинска жеља да се ја како год смјестим». То је заиста свјетовање мудра, баш премудра човјека, али, П. Г-дине Оче, Господару мој, допустите најприје да Вам искажем што мислим, па онда обричем, да ћу извршити све оно, што ми В. Г. нареди, све, било што било, у свако доба, на сваком мјесту, у свакој прилици мога живота.

Ево шта имам да кажем:

Сва је наша срећа у руци будућега краља пруског, данашњега кнеза нашљедника. Сад, кад бих тражио какву службу, могао бих је наћи само изван краљевине Пруске, и то би била службица са малијем дохотком, а тијем бих се замјерио кнезу, те он не би чинио за мене оно, што је обрекао да ће чинити послије, кад постане краљем. А да би Ваше Пр. Г-ство разумјело колико кнез може учинити за мене, казаћу само ово: сви велики властели пољски јесу моји пријатељи, баш траже моје пријатељство, јер знају и вјерују, да би будући краљ пруски могао учинити, да ја будем изабран за *краља пољског*. Али се то живо мути, потајно. *Станислав Поњатовски*, властеличић литавски и *пређашњи собни паж* у дому Огинских, данас је пољски краљ, зато што га је штитила руска царица и, помоћу шездесет тисућа војника, наметнула га Пољацима. Али пољски главари здружени изјавише *писмено*, да ће бити задовољни, ако садашњи кнез нашљедник пруски, кад постане краљем, буде учинио, да ја будем изабран за пољскога *краља* и *великог војводу литавскога*.

Ето зашто ја данас живим усамљен, и радије лутам које куда, него да се примим какве год службе! Ето зашто такође желим имати при себи повеље нашега старинскога дома, *из кога је и прије било краљевâ*. Веома желим да ми пошљете оригиналне наше повеље, јер сам науман превести их на све јевропске језике, штампати их и пустити их у свијет.

У Варшави ми рекоше, да су два арбанаска главара отишла ка царици у Петроград, ради црногорскијех послова. Не знам који би то могли бити! Дао сам конту Примиславу њеколико адреса; он ми пише, а изоставља датум и све оно, што је поуздано!

Заиста веома сам жељан поново видјети оба моја брата, — правије рекавши: сва трн, — и сестру, али, вјерујте, за сад не могу никоме помоћи. Чим пак дознате, да је пруски нашљедник ступио на пријесто, можете се

свему надати, можете све вјеровати. Чим то буде, ја ћу Вам послати једнога мога вјерног пристава, по имену Петра кога ми је кнез нашао, да ме служи и да пази на моје интересе. Петар говори пољски, а то је готово као и наш *матерински* језик, che è appressapoco la nostra lingua materna', а говори и талијански. Да, Пр. Госп. Оче и Господару мој, чим то узбуде, одмах ћу послати Петра тамо преко мора, к нашој кући, да Вас све, мајку и браћу, доведе к мени у Берлин. — Растајући се са мном, кнез је, од ријечи до ријечи, овако рекао: — «Идите у Холандију, па онда у Пољску, ка вашим пријатељима и савезницима: трпите се за сад и живите како можете, али будите увјерени, да ћете увијек наћи у мени, и кад будем краљ, истинскога и сталнога пријатеља: вратите се к мени чим дознате, да сам на мјесту, са кога будем могао учинити за вас оно, што знате, оно, што сам вам обрекао!» — То су Њ. Височанства влаште ријечи, које носим записане у своме срцу. Сад нека В. Пр. Г-ство оцијени, па нека ми нареди шта да радим а ја Га увјеравам, да ће ме увијек наћи спремна да извршим све његове наредбе, јер ја више цијеним и љубим Вас, но све краљеве и краљевине овога свијета!

Зачудило ме је то што ми пишете, да би моја браћа, сама собом, без ичије помоћи, могла изаћи из бездашке, у коју их стрмоглавише њешто њихове кривице, њешто завист, мржња и потворе њиховијех непријатеља! Али, пошто Ви тврдите, тако ће бити. Ако им успишете, ја Вас најпонизније молим, да им наредите, нека ми дођу у походе у Штразбург, на Рајни, у кућу госп. *Chevalier de Pargerot*, предсједника безансонског парламента, или у кућу конта маршала *de Pao*, који ће им казати све остало, што треба да знају. Или, ако им је повољније, нека отиду у Литву, па нека ме чекају у кући Огинскога, или Стонима, гдје ће бити врло лијепо примљени. Али, свакако, ако желе да се састанемо, треба најприје да ми

пишу, да бисмо се поуздано могли наћи на одређеном мјесту, било у Француској, било у Пољској.

Таштине овога свијета не доводе ме много у искушење (le vanità del mondo non mi tentano molto), али, пошто морам бити нешто, хоћу да будем *све* или *ништа*, хоћу да живим са тисућу дуката дневног дохотка, као са новчићем једним. Осјећам се пак срећан, што могу бити од користи другијем. Захваљујем Вам и преклоно падам пред ноге Ваше, са понизношћу и високијем штовањем, ради писма, које ми писасте, које пажљивије храним но писма кнеза пруског, мога заштитника, којих до сад примих 28, све од његове руке. (То је ријеткост, јер он не пише својом руком до својим друговима по чину, царици руској, ћесару и осталијем окруњенијем главама по Јевропи). Хвала Вам на особитој љубави, коју ми показасте, пишући ми и старајући се за мене, и ако сам **недостојан** и ваше љубави и вашег мудрог савјетовања. — Молим Јелисавету и Мирослава да се стрпе; неће проћи много времена, па ће чути гласове о мени, јер поред *мојих многијех мана*, ја сам ипак добро чедо свога дома.

Примио сам од г. стрица, из Млетака, саме пријеписе са наших повеља, али ти су пријеписи написани веома простачки (assai volgarmente), *а од израза и облика зависи све.* Мени требају исправе, у којима се нарочито говори о нашој породици. Ваше Пр. Г-ство предало је домаће исправе осталијем синовима, а они, може бити, неће их умјети употријебити. Молим В. Г. да их мени пошаље, ако је могуће, ако није, хвала Богу, радићу како могу, а доста ми је части, кад ме се сјећате Ви, моја мати, браћа и сестра и сва родбина, јер вас све љубим, већма но злато, одликовања и све части на свијету. Бићу задовољан, ако ме кад и кад извјестите о Вашем здрављу, које је мени веома драгоцјено. А сад остајем у руци божјој и у руци мога обожаваног кнеза нашљедника пруског, о коме могу рећи пред лицем божјим и пред људма, да ме љуби као да ми је отац или брат.

Изручите моје поштовање госпођи матери, свјема домаћима, родбини и пријатељима у Будви и у Паштровићима.

Част ми је изјавити Вам своје високо поштовање, које ћу имати према Вама, докле будем жив, и јоште

di V-a S-a Ilma Devott. Obtmo Svtre e figlio

Steffano Anibale Zenovich

У оригиналном писму језик је да не може бити гори, — мијешан књижевни са млетачкијем, а све зачињено силнијем *србизмима*, тако, да су неки изрази једва разумљиви, други, и ако се њима исказују жалосне мисли, тако су уобличени, да изазивају смијех; — цијело писмо просто кипти граматичнијем грјешкама, особито правописнијем, — «кандидат» не умије чак ни своја два имена да правилно напише, но се потписује: «Steffano Anibale», мјесто: Stefano Annibale; — у интерпункцији, пак, влада така анархија, каква онда владаше у «краљевини» славнога Станислава Поњатовског, те сам имао доста муке да на мјестима реченице свежем, друге да раздвајам. Нарочито сам задржао силно титулисање и велика почетна слова, гдје не иду, да се по пријеводу види обличје оригинала. По томе се може судити, да Стјепан Ханибал Зеновић *не бјеше образован* ни онолико, колико бијаху образовани наши поморски капетани прошлога вијека, јер су они махом умјели писати доста правилно талијански, а није прилично ни да је вјештији био коме другом језику, јер то би се, колико толико, одазвало у слогу и интерпункцији.

Уз то, читаоци ће лако видјети крупне противности у мислима Стјепана Ханибала, као и његов карактер. Не могу се домислити, да ли је то писмо писао у великој хитњи, у један мах, избацујући на хартију све оно, што му бјеше наврло, или га је писао на махове, не читајући оно, што бјеше прије написао? Било једно или друго, види се човјек до краја *лакоуман, наиван, дрзак, ташт*,

са девизом: «све или ништа» — еле, човјек са свијем особинама једнога словенског претендента на измаку XVIII вијека. (Сјетите се *Пугачева* у Русији и *Шћепана Малог* у Црној Гори).

Сад би било на реду да се распреда тобож важно питање: је ли паштровићска кућа *Зеновића*, она, коју тражи г. Мијатовић?

Могло би бити да јест. Стјепан Ханибал, у своме писму, — *које, очигледно, не бјеше намијењено јавности*, — помиње краљеве из свога дома, с презирањем говори о Поњатовском, који њекада бјеше «прости литавски властеличић», вапије да му се пошљу оригиналне старе листине, итд. Види се, дакле, да је он увјерен био о старини и величини своје господске лозе. Чудновато је, до душе, што он никако не спомиње подолијске Зеновиће, за које се зна, да су судјеловали у потоњим пољскијем бунама, али ваљда му се није намапуло да их помиње у овоме писму, а у другијем својим писмима, могуће је да и о њима говори. Ја се добро сјећам, да ми је г. *Ђуро Зеновић* (од кога сам Ханибалово писмо добио) причао о пољскијем Зеновићима. Паштровићско браство, дакле, зна за своје пољачене рођаке: није немогуће да баш г. Ђуро, данас најугледнији члан тога браства, има и писанијех доказа о сеоби Зеновића. Коме је до тога, може се обратити поменутом господину у Будву а ја не бих ни прста покренуо за то, јер ми је са свијем све једно да се питање и не ријеши.

Јер, рецимо, кад би се баш поуздано дознало, да су бокељски Зеновићи и они пољски од једнога коријена, да су род са Бранковићима, да се дозна кад су се одселили итд., из тога може изаћи луксуз ерудиције, може изаћи и врло занимљиво штиво, особито кад вјешта рука искити голе догађаје пјетскијем епизодама, али никаква вјештина неће моћи измијенити то, да су сви ти селноци, сви ти Бранковићи Балшићи и Црнојевићи (да и не спомињемо ситније), «грдне кукавице», подле и лакоме душе, које не

бијаху кадре «на страшну мјесту постојати», које однесоше у туђинство «благо на товаре», а с благом распрћише са себе свако српско обиљежје, које треба жигосати срамом, а не величати.

Остаје још питање: да ли је Стјепан Ханибал могао себе сматрати као озбиљног кандидата на пољски пријесто?

Зашто не? То је било осам година послије прве диобе Пољске, пошто Русија заузе све пољске земље на истоку Двине, Аустрија Галицију и Лодомирију, Њемачка све до Неца, а Поњатовски «владаше» у остатку. На томе остатку бјеше згодно земљиште свакоме авантуристи, да сваки по својој подобности одигра њеку улогу, а Стјепан Ханибал имадијаше добру вољу да одигра највишу улогу. Могуће је, да је овај «нашјенац» опћио и са лукавијем «Фрицом» и са потоњим Фридрихом III, јер свака од поменуте три велике државе држаше у позадници по њеколико таквијех људи. Зашто? На то одговара историја... баш и скраћена историја, удешена за дјецу, којом се и ја служим.

Еле, имадијасмо и ми једнога кандидата за пољски пријесто.

Биоград, септембра.

С. Матавуљ

СЛУТЊА

Није ово дар божански
Што ми песмом груди згрева;
Нисам песник и ако ми
Душа често песме снева.

Песник.... песник.... једна речца
Па колико много значи!
Песник.... песник.... — мала речца
Ко ће да је протумачи?

Ох, како ме често, често
Једна иста мис'о мори
Је ли збиља дарак с неба
Што ми душа песму` твори?

Не, то није песма с неба,
Нису ово рајски гласи:
То је само звучни одјек
Што нам младе дане краси.

То је само тренут један
То је залог часка среће;
Знамење је санка мила
Што се никад вратит' неће. —

У младости све нас вара,
Миле жеље, слатке наде
Ипак су нам милом неким
Препуњене груди младе....

И ја певам, слатко певам
К'о да тренут вечно траје,
Јер ми душа јоште бола
Јоште јада не познаје.

Ал' нестаће ове среће
И радости и весеља,
Стишаће се груди жарке
Утрнуће свака жеља.

Тад' ћу гледат своје песме
К'о на нешто што се снило —
Јер и ти ме вараш.... вараш....
Ох, песничко доба мило!

Л. С—а

ПРОЂЕ КАО САН

РОМАН ЖОРЖА ДИРИЈА

(наставак)

VIII.

Господин Н....

Дани, који следоваху овом догађају, беху од најтежих, које је Костала у свом веку преживео. Он не престајаше мислити на то, и његов гнев, против Егбела, све је више растао. Претерано родољубље чинило га је осетљивијим за понижење, које један војсковођа бацаше на целу војску. Узалуд су се Тереза и Фаржас трудили да га умире. Њима беше нарочито пао у очи један детаљ, коме њихов пријатељ мишљаше да не треба придавати никакве важности, толико му се кривица ђенералова чинила очигледна. И ако артије, нађене код Годфроа, јасно доказиваху непоштење овога несрећника, оне ипак ничим не сведочаху, да је он умешан у разглашење мобилизационог плана. Само је закључцима — полазећи са једног срамног дела на друго — државни тужилац могао га означити као вероватног извршиоца крађе и изношења аката на јавност. Али, није требало заборављати, да је Егбел одсечно одбио ово окривљење кад у исти мах није ни покушао да одриче остала дела, којим су га теретили, задовољавајући се, да их само колико толико завије. Ова важна примедба, коју су Тереза и Фаржас учинили у један мах, онда кад им је Костала причао о свом разговору са ђенералом, даваше им повода мислити, да скандал није још сав изашао на видело.

— Не бих се зачудио, говораше Петар г-ђи Готије, кад би доцнија истрага открила нова неваљалства, а не бих се могао заклети, да је овај јадник, Егбел, једини,

или чак и највећи кривац.... Јасно је као дан, да је штампање плана извршено с намером каквог покушаја на берзи, не чини ли вам се, Терезо, а то мало мирише на Јенкија, иза кога се крије Морган?... Опомињете ли се, шта ми је овај рекао после раздавања застава: у целој тој лепој светковини он је видео само могућност падања ренте!.... Ко зна, да ли се у овога мрачног створења није још тога дана зачела мисао какве огромне и нечисте шпекулације, основане на вешто изазваном, јавном упрепашћењу?.... И кад видим, како се Михаило предао томе догађају, како са страсним интересом прати истрагу, како само мисли о хапшењу Обријевом и примерној казни Годфроа и Егбеловој, мене хвата страх.... Каква несрећа, ако пронађе да је његов брат — што је врло могуће — један од покретача, можда чак и главни покретач целе ове завере!....

Мере предузете у савету против ђенерала Егбела, истога дана, кога је министар правде имао с њим онај непријатни разговор — стављање у недејство и у затвор — ове мере строгости, дакле, произвеле су упрепашћење. Јавно мњење веома ускомешано придаваше вере најпретеранијим измишљотинама. Једни су тврдили, да је влада пронашла огромно удружење шпијунско, основано с намером, да похвата и прода туђину најважније тајне наше војне организације. Листови страсно нападаху или узимаху у одбрану ђенерала Егбела: једни — међу којима беше *„Одметник“* — називаху га испаштајућом жртвом, коју подношаху јавној освети, да би спасли друге кривце; други, на против, осуђиваху његов поступак и честитаху влади што се није устезала, да га преда суду. На послетку дође једна вест, не зна се од куда. Зуцкало се, да нађена писма нису бацала мрљу једино на Егбела, него још много више на некога другог, о коме је често била реч у писмима, упућеним на Годфроа, и кога су у овој преписци означавали именом „Господин Н.“

Ко беше тај господин Н....? У овом важном питању било је несугласице, и свакп је правио друге претпоставке. Али је било више него сигурно, да је Годфроа за лепе паре продавала државну помоћ унапређења. места, на којима се могло зарадити, почасна одликовања, па и саме ордене — и то све уз заинтересовану помоћ Господина Н. Што се Егбела тиче, њега је требало сматрати више као узгредног помагача, којим се она по некад служила — јер је коштао мање но други ко — да, с администрацијом министарства војног посвршује извесне послове. Прави повереник, свакидашњи ортак, који је узимао себи сразмерни део мита по важности свога тајног саучешћа или протекције, којом тајно заклањаше сплетке ове интригантkиње — био је, не овај бедни ђенерал, који је као увек морао да плаћа за другог, него Господин Н.... моћни и тајанствени Господин Н....

Прибележена у неколико листова, па и у «*Одметнику*» — који обећаваше да ће доказати истинитост њену кроз који дан, чим сврши истрагу, коју чињаше он сам, да би, како рече: «контролисао сумњиве резултате званичне истраге» — ова вест није се учинила Костали у први мах ни мало важна и озбиљна.

— То ће опет бити приформа грађанина Vindex-а и његових присталица, рекао је он Фаржасу: томе сам се могао надати.... Видићеш, да ће нам једнога дана открити да њихов толико чувени Господин Н. није нико други, до ја или ко од мојих пријатеља!.... У ствари је то глупа измишљотина.... Као да се све не објашњује на најжалоснији, али и најприроднији начин, угурсузлуком Егбеловим. Наравно, чим би он то признао, отишао би одмах пред ратни суд.... Баш ми је данас Едуард то приметио!...

Уплашен обртом, који ствар на се узимаше, Фаржас не знаде шта да му одговори. Али, Костала срећом није ни обраћао пажњу на ово ћутање и збуњеност. Глас је, међу тим, све јаче узимао маха у јавном мњењу. После

двадесет и четири сата говорило се свуда само о «Господину Н....» и открићима, која је «*Одметник*» обећавао.

Узбуђен и забринут, видев, да га и његове колеге питаху, да ли Годфроа нема још каквог саучесника осим Егбела. Костала хтеде да буде на чисто, и замоли истражног судију, да дође у његову канцеларију. На постављена питања, јесу ли Г. Н..., о коме се толико говорило, и ђенерал Егбел једно исто лице, као што је то Костала држао, судија одговори околишећи «Годфроа је показивала толику вештину и лукавство, да се истрагом није бог зна шта сазнало. Требало је доста времена да се прегледају све хартије и писма, нађена код ње. Већи део писама писан је нарочитим језиком, за који је требало наћи кључ. У писмима се често помињао неки Господин Н.... и новци дати «на његове сиромахе». Истоветност ђенералова са Господином Н.... није се могла савршено одрицати; али се тако исто није могла ни тачно доказати. Судија се бојао, да ће у овом питању бити великих тешкоћа и сметња, које се нису у први мах опажале; разних неочекиваних сукривaца, које ће без сумње даља истрага обелоданити.

Таман је судија свршио свој говор, кад се врата отворише и Морган уђе у собу

— Да те нисам узнемирио? запита он свога брата.

— Ниси... Замолио сам г. истражног судију да дође да се разговори са мном о оној ствари Годфроа — Егбел. Баш смо сад свршили.... Затим окрену се судији:

— Не заборавите, господине, да ме известите одмах чим најмање што сазнате о Господину Н....

— А, збиља, рече Морган, зар и ти верујеш у тога Господина Н....? Нисам мислио, да си тако наиван. Зар не видиш, да је то неко измишљено биће, којим се Годфроа служила да примами будале, дајући им мислити, да она има начина да добије све што хтедне! Та то је очигледно, то већ боде очи, зар не, господине истражни судијо?

— Господине посланиче, одговори овај, желео бих да сам о томе уверен толико, колико сте ви. Ако би се ово објашњење показало довољно, оно би допринело да се ублажи и ограничи скандал — који је, на жалост, пукао на далеко....

— Још један разлог, да се не тражи даље! Владина је дужност, да спречи још већи скандал.

— Али је дужност правде, да чини све, како би дошла до праве, чисте истине.

— И тако би ове глупе измишљотине новинарске — и то каквих новина! — ова досадна прича о тајанственом заштитнику Годфроа била основана!... И ви мислите, да постоји некакав Господин Н.... — Господин Н.... који није Ђенерал Егбел!.... Није него још нешто.

— Ја то не тврдим, господине.... Ја не тврдим ништа.... него сумњам, тражим.... и не очајавам да нећу наћи.... Као што сте ми наредили, господине министре, ја ћу бити слободан, да вас извештавам о свему, што би новога сазнао.

И поклонив се, он изађе.

— Ово је, рече Морган, чим онај оде, један млад судија, који хоће из велике ревности, да на силу Бога пронађе нешто ванредно, необично и страшно.... Не могу да разумем, како сте му могли поверити тако важну истрагу. Он је кадар направити читаву збрку!....

— Шта је теби, Бога ти, од јутрос? упита га Костаља.... На кога си се тако окомио, и шта ти је урадио овај судија?

— Не волим глупаке.... И зато ме једи, кад помислим, да могу имати посла са једном будалом.

— Имати посла с њим?.... А као зашто?.... Ја то не видим, не разумем.... та говори један пут.... Шта си хтео тиме да кажеш?

— Ох, Боже мој!.... то је врло просто.... не узбуђуј се, молим те; није вредно.... Је ли ти овај мали, обри-

јани господин рекао, да ли није случајно нашао какво моје писмо међу хартијама, нађеним код ове жене?

— Шта рече?.... Писмо са твојим потписом, међу њеним хартијама?

— Па да! Шта је то као бајаги?.... Зар мислиш, да та интриганткиња од заната није никад никоме писала, и да јој нико није одговарао? Умири се, молим те, и други осим мене су то учинили.

— Али ти ми не каза, да је познајеш, кад смо неко вече о њој говорили!....

— Од куд сам ти могао рећи? Познајем толико њих, да нисам био сигуран!.... Тек после ми је пало на ум, да ми је нека г-ђа Годфроа више пута писала. Не знађах, наравно, да је та госпођа нека пропалица; зар си и ти сâм то знао пре петнаест дана? Чини ми се, да сам наредио моме секретару, да јој одговори — или сам јој и сам написао неколико писманаца без важности.... И зато сам дошао да те упитам, да није судија нашао коју врсту, писану мојом руком.

Седећи мирно поред свога брата, Морган говораше хладно, својим одсечним гласом, са непомичним лицем и слободним погледом, као да се цео разговор тицао некога трећег. Корак, који у овај тренутак предузимаше, спадао је у оне смеле покушаје, за које се он обично дуго спремао и извршивао их по том са хладном и непромењивом одлучношћу. Застрашен у први мах, чувши да су нађене сакривене хартије код Годфроа, и убеђен, да је међу њима морало бити његових писама, које је она мора бити чувала као оружје против њега, чим их није спалила — Морган је решио, да је боље признати делимичном исповешћу и тиме ублажити гнев, који ће, нема сумње, обузети Михаила, кад из ненада и без околишења сазна, да је и његов брат фигурирао међу дописницима ове несрећнице. Пошто се на то одлучио, дошао је у министарство правде, чврсто решен,

да у овој опасној игри употреби сва средства свога смелог и лукавог духа.

Костала беше устао, обузет најбешњим узбуђењем.

— Ти, мој брат, ти си био у познанству са том последњом женском?.... За те прљавштине није, дакле, био довољан само један члан војске, један ђенерал!....

— Извинићеш, али мој случај није што и ђенералов.... Ја сам одговорио на писма, у којима су ми препоручивали не знам кога и не знам шта.... Истина је, да бих боље учинио да нисам писао — а ако се кајем за што, то је, што сам био тако несмотрен.... Али, најзад, који политички човек и скупштинар није добивао таква писма?.... Ето, немој се ни ти правити светац; зар нису и теби многи писали?

— Може бити; али им нисам на њих одговарао девет пута од десет, а кад сам одговорио, све су се пушили.

— Ех, лепо, ја сам одговарао свима: ту је сва разлика. У ствари, ми смо обвезани занатом....

— Јест, ви који сматрате посланичко пуномоћије као занат — и ја с тешким срцем видим, да си и ти један од оних, који прекриљују канцеларије свих надлежатељстава, обијају министарске прагове, мољакају и праве сплетке.... А! можете се похвалити, да вас у скупштини има леп број, вас, који дајете Француској красан пример парламентаризма, хотећи га омилети — онакав, како га ви практикујете! «Државни послови» кад будемо имали времена, да свршимо прво наше «личне», је ли тако? Само да на ново будем изабран! Боље је да пропадну и Француска и колоније, него да ми се мој округ измакне из шака.

— Шта ћеш, драги мој? Такви смо ти сви.... Треба бити савремен.... Да си ми дао портфељ, који сам тражио, ја бих се био посветио пословима мога министарства. Али, теби се допало да изиграваш строгог републиканца, противника непотизма;[1] што је, међу нама буди речено,

[1] Тежња за унапређивањем својих рођака.

један давно из моде изашао тип, и нико није тражио, да да га ти на ново оживљујеш.... Отпратио си ме да идем куда знам.... И онда сам ја учинио као и остали: чинио сам ситне услуге десно и лево, наместио сам овде, онде, мени одана створења — једном речи, побринуо сам се за моје бираче, служећи се обичним и опште употребљеним средствима.

— Да, да, знам.... «Господине министре, треба ми за мој округ један порезник, двадесет дуванџиница, тридесет учитеља, једна ћуприја, једна железница: дајте ми све то, или ћу гласати против!....» Ах, да лепих народних представника!.... Да мало ли пљачкате ову сироту земљу, мало ли је дерете и гулите! Ваистину, од ово десет месеци, од кад сам на влади, те видим из близа ваше манзафларије, дође ми често, да вас почистим све, и питам самога себе, да ли је икад у Јулској монархији или Царству било што год тако жалосно и прљаво, као ви што сте, ви скупштинари... Јест, дотле сам дошао ја, Костала!

— Па шта ти онда смета, рече Морган са неопредељеном иронијом, да повратиш грофа Шамбора?.... Мени би, знаш, било у ствари све једно....

— Не мораш ми то ни казивати!... Шта ти волиш у републици, де реци? Да ли облик владавине, која даје више сигурности за напредак, правду, слободу? Да ли логичну доследност, потребно допуњавање демократске еволуције, започете пре једнога века револуцијом. Није него!... Ти волиш комад краљевске власти, коју ти даје твоје пуномоћије, и чуваш је као што пас чува кост, коју глође!.... Има их читава поворка у скупштини, сличних теби, који мисле само на пљачку.... То су ваша убеђења, то вам је вера!.... И због вас, да задовољи ваше ниско и себично частољубље, Француска је оборила до сад не знам колико влада, и радила је, борила се, трпела због тога читавих деведесет година. Вере ми, то баш није вредило.

— О, та ти постајеш најслађи реакционар.... пази само да те ко не чује!....

— Остави ме, јеси чуо, на миру са твојим задиркивањем... Ово, што се догађа, што ја сваки дан све јасније видим, није за смеј, кунем ти се! У овај мах република се указује под три наличја: секташка република грађанина «Vindex-a» и његових пријатеља; — скептична и шпекулантска република, коју уводите ти и теби слични; — моја, најзад, за коју сам тако лепо снивао да ће бити помирљива, поштена и мудра, да ће имати слободан дух, широко срце, чисте руке — и коју ви, како видим, хоћете да прогутате, очекујући да се оне две међу собом прождеру. Ето, докле смо дотерали, драги мој!.... А сад, да се вратимо на твоју ствар. Ја говорим, жестим се, а заборављам, да у овај час, можда, истражни судија чита твоја писма, упућена жени Годфроа.... И то је један знак времена, та жена.... Она је ваша госпођа Роланд! Ти си, дакле, компромитован. Лепо, па шта ћеш сад? Шта имаш да ми кажеш, да ми предложиш?.... Држим, да ниси за бадава дошао јутрос овамо.... Дела! Говори... Ја сам немам моћи да мислим ни на шта.... као да сам убијен, желео бих да могу у земљу пропасти.... Колико си ми зла нанео, рекавши ми то!...

И бацивши се у наслоњачу, он наслони оба лакта на сто и покри лице рукама.

Морган је предвиђао, да ће се на прву реч гнев његовога брата распалити. Али, познавајући добро ову бурну и променљиву природу, он је знао, да ће овој бури следовати нека врста умирења, и он очекиваше тај моменат, па да потпуно открије своје батерије и ризикује што је још тугаљивог имао да каже.

— Боже мој! — рече он, поћутав мало — ти ме питаш шта мислим чинити, и имам ли што да предложим... Наравно, има један начин да се све то уреди — начин прост и практичан — али који ти нећеш хтети ни да чујеш....

— Какав?

— Да заповедиш истражном судији, да ти саопшти сва акта: на то имаш права као министар правде. Из њих ћеш извадити моја писма и вратићеш ми их.... Или, ако те мрзи да сам учиниш то, ништа лакше него наредити, да он то изврши; довољно би било, да му даш познати, да ћеш му бити захвалан на тој малој услузи.... Од једнога чиновника можеш добити што год зажелиш, само ако му обећаш класу....

— Е, гле молим те.... врло прост и лак, заиста, тај твој начин!.... На жалост, заборавио си, да у закону има један члан, који предвиђа те мале операције!....

— Ох, закон!.... Кад би се човек увек обзирао на оно што закон допушта или забрањује!....

— Онда се не би могло ништа учинити, је ли?.... Једном речи, ја бих ставио под суд Егбела, што је покрао акта, а међу тим, сам бих учинио то исто?.... Богме, мој драги, то ја нећу учинити!.... Али сад ми паде на памет, ти ми рече мало час, да су твоја писма тој жени без важности; зашто, дакле, толико желиш да их нестане из акта?....

— Зато, што треба све раније предвидети.... Бојим се, да приликом претреса, ова писма, и ако мало важна, не постану згодно оруђе у рукама твојих и мојих непријатеља. Не опомињем се тачно, шта сам могао писати тој жени. Али, ма како да је то дописивање невино — а уверавам те да јесте — опет неће пропустити, да то употребе против нас, па чак и против републике, да га протумаче са пуно пакости, и да заведу свет на погрешно мишљење о мени, о теби самом.... То су већ почели.... Јеси ли читао *„Одметника“* јутрос?

— Још нисам.

— Лепо, у њему ме оптужују — хоћу рећи — нас оптужују на најгори начин. Немој сметати с ума, да се овога пута не ради о више или мање привидним оптерећивањима, него је то прави напад, без околишења и

уздржавања; — у толикој мери, да бих морао сутра послати своје сведоке г. Видалену, кад само не бих сматрао двобој као најлуђу ствар на свету. Једним згодним ударцем мача, могли бисмо га се за навек опростити, кад ти ниси хтео да спрам њега употребиш једно од оних средстава, која сам ти препоручио... Хоћеш да се са̂м увериш?....

Костала узе новине и прочита брзо чланак. У њему се отворено означавао Морган као г. Н...., чије се тајанствено име налазаше у писмима г-ђе Годфроа. Оптуживаху га даље, да је разгласио мобилизациони план и згрнуо велику добит на берзи, користећи се падањем папира, изазваним овом маневром — да је уредио, из сличних шпекулативних побуда, велико предузеће финансијских листова — и да се уз то користио продавањем ордена, места, повластица, које је у договору с оном сплеткашицом делио људима.

Овај се напад завршиваше ватреном грдњом против Костале — оптуженог као да је саучесник свога брата — против ћивтинске републике и целе владе....

— Па, шта велиш на ово? упита Морган, кад му брат престаде читати, бацив новине са покретом пуним гнева и гнушања.

Костала упре свој поглед у сиве и непробојне очи Едвардове и рече:

— Ако си, на несрећу, учинио само половину тих прљавштина, за које те беде, онда ти кажем, да у свима робијашницама француским и међу десет хиљада робијаша у Новој Каледонији нема горега, прљавијег и недостојнијег несрећника од тебе... Ето, шта велим....

Морган ни брком не мрдну.

— Умири се, Бога ти, рече он, презриво се осмејкујући, видим са задовољством, да ти је срце још увек ватрено и готово на великодушну срџбу.... Све је то лепо.... Али међу разним клеветама, има једна, која те се, држим, тиче више но остале; то је она да сам разгласио моби

лизациони план због операције на берзи. Па лепо, а кад бих ти ја овога часа доказао неистинитост ове оптужбе, шта би онда мислио о томе чланку? Да је све проста клевета, је ли?

— Ти би ми могао доказати то, доиста? упита Костала са неким немиром. О, учини то што пре!.... Да знаш, колики би ми терет с душе скинуо!....

Едвард извуче немарно неку хартију из свога портфеља и пружи му је. То беше потврђење удружења мењачких агената, које сведочаше, да се детаљном истрагом јасно потврдило, да Морган није никад давао наруџбине за берзу ни једноме члану компаније.

— Лепо, рече он, јеси ли сад уверен?.... Кад сам пре неколико дана опазио да *„Одметник"* опет почиње о мени да пише, погодио сам, без по муке, на којој ће ме тачки напасти! Најлакше је рећи за човека да је шпекулант!.... Тада сам отишао председнику синдиката и затражио сам, да изврши учињено потврђење, што је он потписао на овој хартији.... Ако поведем парницу за клевету — као што сам намеран — против *„Одметника"*, видиш, да се имам чиме бранити!.... Штета само, што имају она писма... Чујеш, Михаило, ако не мени за љубав, а оно за љубав моје жене и твојих синоваца, пусти ме, да на твом столу напишем неколико реди, у којима ћу са пуно строгости одбити једну молбу жене Годфроа и забранити јој одсечно да се даље мени обраћа.... Могао би бар то писманце утурити међу акта, кад већ нећеш да извадиш моја писма.... Можеш замислити од колике би то користи било при суђењу....

— Ох, рече Костала, не продужуј! Посумњаћу у начин, на који си добио уверење од синдиката, и покварићеш ми радост, коју сам имао читајући га!.... Слушај Едварде, има само једно да се учини, а та једна ствар има ту заслугу, што је часна, искрена, куражна и достојна нас обојице.... не рачунајући да може у исто доба бити врло корисна, што је још боље. *„Одметник"*

јавља, да ће сазвати јаван збор у позоришту Монмартру, на коме ће те оптужити твојим бирачима и позвати да даш оставку на послаништво, је ли тако?.... Е лепо! Треба подићи рукавицу, отићи куражно на састанак и збунити твоје тужиоце; то је најбољи начин да се пресече пут клеветању.

— До ђавола. рече Морган, та ја нисам вичан јавним зборовима.... Не могу да замислим, како бих изгледао пред овом гомилом, која ће, без сумње, благодарећи старању твога кумчета, бити спрам мене рђаво расположена!

— Шта мари! ти нећеш тамо наћи само твоје противнике. Рећи ћу реч две управитељу полиције, не бој се.... И ја ћу бити тамо у каквој скривеној ложи, на бини, како бих ушао, видео и чуо неопажен.... Имаћеш и клаку, мој драги, ако баш хоћеш!.... Не можеш веровати, колико то подржава и шири мисли, кад човек види гомилу људи где пљескају рукама, баш и кад зна, да они пљескају зато, што им је то заповеђено!.... Пусти само мене, да то све лепо уредим... У јавним зборовима се ја добро разумем! Јеси чуо, чисто бих волео да сам тога дана на твоме месту! Ала би им држао говор!....

— Јест, али ја сам један обичан говорник.... ја немам твоје «разјапљене чељусти», као што вели Фаржас.

— Лепо, ја ћу ти спремити твој говор, то је бар лако.... ти ћеш само имати да га научиш на памет и да га лепо издекламујеш на лицу места. Видећеш, ићи ће као подмазано.... Пошто изговориш неколико речи о питању, које те се лично тиче, ти ћеш онда запушити уста твојих клеветника писмом од синдиката, и објавити, да ћеш повести парницу против њих и повући их на суд.... за тим ћеш прећи на друго и снажно жигосати и изложити презрењу поштених људи и грађана штампу, која се храни увредама, баца се блатом на владу и смета јој у њеноме послу.... Ето, такав је мој план!.... И ако се поле умеднеш наћи, имаћеш неописан успех.... Дакле,

шта велиш? Зар те срце не вуче, да избациш тако красан метак?....

Морган устаде и поче ходати по соби, снужденога изгледа.

— Лепо, рече он најзад, решив се, ићи ћу.

(НАСТАВИЋЕ СЕ).

ПРЕВЕЛА **М.**

НАВИКА

Бејах дете, љубио сам,
Пун детињске бујне среће,
Мали поток покрај куће
И његово плаво цвеће.

Бејах ђачић, вес'о, чио,
Волео сам игру здраво,
Ал' много је пута манух,
Гледећ' оно небо плаво.

Пођох путем судбе круте,
Пређох путе, реке, горе,
Свуд уживах, ал' највише
Гледећ' оно плаво море....

Некада је тако било,
Навика је чудне моћи:
Место тога ја сад волем
Оне њене плаве очи.

БАГРДАН.

Св. Д. Тодоровић

ГОРЊИ ДОМ СРБИЈЕ

(РАД ВЕЛИКОГ УСТАВНОГ ОДБОРА)

(НАСТАВАК)

3. децембра 1888.

Данашњи, једанаести састанак отворио је г. *Ј. Ристић.* На дневном реду беше осми део уставног пројекта, који говори *„о судској власти"*. Секретар прочита чланове 148, 149 и 150, које уставотворни одбор усвоји без примедбе. Ти чланови гласе:

„Чл. 148. Судови су независни. У изрицању правде, они не стоје ни под каквом влашћу, но суде и решавају

само по закону. Никаква државна власт, ни законодавна ни управна, не може вршити судске послове, нити опет судови могу вршити законодавну или управну власт. Правда се изриче у име Краља".

«Чл. 149. Никакав суд, ни судско уређење ни надлежност, не може се установити друкчије, него законом. Али никада и ни под којим именом не могу се установити ванредни или преки судови, или комисије за суђење".

«Чл. 150. Установа пороте задржава се. Њезину надлежност одређује закон".

Пошто су примљена ова три члана, секретар прочита:

«Чл. 151. Има три степена судства: првостепени, апелациони и касациони суд. За целу Србију биће само један касациони суд, који не суди о делу, него само о праву. Овај касациони суд решаваће и о сукобима између судске и административне власти. Председник касационог суда има ранг државног саветника".

Г. *Ђока Павловић* држи, да је погрешно рећи, да има *три* степена судства, кад их има свега два у ствари, а то је првостепени и апелациони суд, јер касација није «судећа" власт.

Г. д-р *Ст. Вељковић* такође налази, да се у Уставу не мора казивати, колико има степена судства.

Г. д-р *Никола Крстић* напомиње, да и Устави других земаља помињу, колико има степена судства. Пошто је овај пројект Устава дело компромиса међу партијама, то се може бити нашло за нужно, да редакција овога члана буде оваква, како би се доцније редовно законодавство, ако се нађе за потребно, могло слободније кретати. Имајући тај циљ на уму, налази, да у другој алинеји треба изоставити ове речи: «који не суди о делу, него само о праву", пошто о томе, за која је питања надлежан касациони суд, постоји често несугласица и међу самим члановима касационога суда, и почем оно, што о томе реши сам касациони суд, не подлежи, нити може да подлежи расматрању икакве друге власти. Нај-

боље би било, кад се о надлежности судова не би ништа у Уставу говорило, него кад би се то оставило редовном законодавству да то регулише законом о устројству судова. Имајући на уму своје скоро двадесетогодишње искуство, које је прибавио нешто као члан, а нешто као председник касационог суда — он не би нашао разлога, да буде противан, да се највишем суду у земљи, поред власти касационе, прида и власт да може судити. Кад би се Уставом одредио делокруг трећег, највишега суда, спречила би се потоња редовна законодавства, да у томе што мењају. Име и значај највишега суда није у свако време био један исти. У прво време је апелација била највиши суд, за тим касациони суд, после опет велики суд, најзад је заведена садашња касација, и то поглавито утецајем људи, који су се учили у Француској. Међу тим, наша касација није имала онај значај, који су јој ти људи хтели дати. Судије у првој касацији не беху сви правници, а и што је било правника у њој, мало их је било, који су знали значај касације у Европи. Када је касациони суд по други пут заведен, десило се оно исто, што је било и у првом касационом суду. Ни та касација, заведена 1865, није имала све саме правнике, с тога нису ни могли сви чланови касације схватити тежњу, ради које се она заводи. Ово је довољно да се види, да се улога највишега суда често мењала; некада је он у ствари био највећа «судећа» власт, а некада опет био је само касација, расправљајући само питања о праву, а не и о делу. Ако би се предложена редакција усвојила, па би се доцније појавила потреба, да највиши суд одиста и суди, то се онда не би могло учинити, док се не би Устав променио, а то би могло бити штетно, јер се промене у Уставу врло тешко извршују. Ни мало се не би чудио, ако би кад год дошао и такав министар, који би, проучавајући наше судство нашао, да би боље било, кад би највиши суд имао и «судећу» власт, па би у том правцу поднео и предлоге законодавству. Ни у самој науци није

још расправљено питање шта је *дело*, а шта *право*; у том погледу наука још није могла стати на тако чврст темељ, да у томе не буде више никакве несугласице међу научницима и међу судијама. И ово није чудновато, јер је у пракси често врло тешко определити, је ли у каквоме спору питање о делу или о праву. Оно што суд у једној земљи узме за право, то суд у другој земљи узима за дело — тако се различно схвата једна иста ствар. Усвојити према томе овакву редакцију, значи стварати тешкоће потоњем законодавству. У нас се, међу судијама, водила жива препирка о праву и делу, и чини ми се, да овај спор још није престао. Али и данас, када је тај спор узео блажију форму, не држим, да је боље по судство што се суди само о праву, а не и о делу. — За доказ овоме наводи два примера из своје праксе, којима тврди, да је добро, кад највиши суд, расматрајући спор само са стране права, може да га расматра и са стране дела. Из свега овога изводи, да није добро ни корисно, да се каже, да касациони суд «не суди о делу, него само о праву».

Г. *Јов. Авакумовић*: Истина је, да касација није «судећи» суд, али и он у неку руку о нечему суди. И примедба г. Ђ. Павловића не би га изазвала да говори, да га није изазвала беседа г. Ник. Крстића. Он замера редакцији, што Уставом ујемчава касацију и жели, да касација не буде само то, него да буде у ствари највиши суд. Истина је, да је било земаља, где је било тако, а и у нас је било, да је касација имала «судећу» власт, али је практика показала да то није добро. Јер кад то највише судско тело одиста и суди, онда се може начинити погрешка, која се више не може исправити. Такав суд могао би често да неко питање преломи и преко колена — са 3 противу 2 гласа — и онда нема помоћи, што је учињено више се мењати не може. А овако, кад сама касација не суди, она са својим примедбама враћа дело суду, да он, према њеним примедбама, ствар исправи. Тиме

се суду даје маха, да целу ствар на ново проучи, па или да примедбе касације усвоји, или да изнесе противразлоге. Баш зато, дакле, да се не би дала могућност касацији, да ма шта преломи преко колена, хоћемо да самим Уставом утврдимо, да касација нема права да суди о делу, него само о праву. Истина је, да је у почетку тешко било разабрати шта је дело, а шта право, али сад су скоро сва питања расправљена, и ретко се сад о томе међу правницима спори, шта је дело, а шта је право; у осталом, то не треба ни у колико да нам смета да останемо при овој редакцији, јер она не улази у појединости, него само начелно бележи задатак касације. Нужно је, да баш у Устав унесемо начело, да касација решава о праву, а не о делу. Зато моли одбор, да усвоји предложену редакцију овога члана, без икакве измене.

Г. д-р *Ник. Крстић* објашњава, да он није тражио, да се Уставом искаже, да касација треба да буде и «судећи» суд, но је за то, да се Уставом не ограничава шта ће касација радити. Налази, да нема никакве штете што би се оставила отворена могућност, да редовно законодавство може и преиначити круг рада највишега суда, нити треба, да је редовно законодавство у томе Уставом ограничено. Г. Авакумовић вели, да су све друге земље усвојиле овакву касацију. То не стоји. Ено, у Немачкој постоји највиши суд са «судећом» влашћу, а Немачка, у погледу правног развитка, стоји међу првим и најбоље развијеним државама у свету. То је исто и у Аустрији. И у Мађарској су били завели овакву касацију, па су јој доцније дали и судећу власт. Што г. Авакумовић вели, да ће се у касацији «као преко пања» судити, то не стоји, јер кад би то стајало, онда нам не би требала никаква касација, па макар она судила само о праву. Та, ако ће се у највишем суду судити «као преко колена», зар се онда има гаранције, да се неће тако судити и у нижим судовима? Може бити штете, ако остане

оваква редакција, а позитивно не би могло бити никакве штете, ако се та одредба изостави из Устава.

Г. *Дим. Маринковић* мисли, да је умесна примедба г. Ђоке Павловића, јер у ствари имају само два, а не три степена судства, има првостепени и апелациони суд. Касација је над њима само као контрола, да ли правилно примењују законе при суђењу. Није мишљења г. Крстићевог, да о томе не треба помињати у Уставу. На против, делокруг касације треба да се изрично каже у Уставу.

Г. *Марко Стојановић:* О примедби г. Павловића ћутим. И са̂м сам тога мишљења. Г. Крстићевој примедби нема места. Потребно је једно тело, које ће пазити, да се закони правилно примењују. Ако би се усвојило, да и највиши суд пресуђује, онда где ћемо наћи највишу контролу за суђење? Потребно је и корисно, да остане овако, како је предложено.

Г. *Стојан Марковић* објашњава шта је задатак касационог суда и желео би, да се његов делокруг одређује законом, а не Уставом. Слаже се са г. Павловићем.

Г. *Ст. Вељковић* противан је редакцији с тога, што се степени судства одређују према предмету, који се суди. То се не може у опште одредити Уставом.

Г. *Гершић* напомиње, да је значај и задатак касације, да расматра спорове по праву, а не по делу. Налази да је потребно ово самим Уставом одредити, како не би нека редовна скупштина завела некакав врховни суд.

Г. *Стојан Марковић:* Може се десити потреба, да касација има и «судећу» власт. С тога би требало уређење судства, па и касације оставити за закон.

Г. *Авакумовић* остаје при своме мишљењу да ова одредба треба да остане у Уставу, да не би каква скупштина дала касацији са свим другу улогу.

Г. д-р *Н. Крстић* објашњава своје мишљење и тврди, како није казао, да касација треба да буде «судећа» власт, него је рекао, да у Уставу не треба да се каже шта ће касација радити.

Потпредседник г. *Сава Грујић:* Ужи одбор не усваја никакву измену овога члана, него га ставља на гласање онако, како је из ужег одбора изашао, па ако предложена редакција пропадне, онда ће изнети предлог г. Ђ. Павловића. Према томе, стављам на гласање чл. 151 по редакцији.

(Огромна већина одбија ту редакцију).

Сада стављам на гласање предлог г. Ђоке Павловића, који гласи: «судови су у Србији: првостепени, апелациони и касациони».

Ова се редакција усвоји.

Секретар (чита): «Члан 152. Ни један суд не сме никога узимати на одговор нити судити, ако по закону није надлежан».

Усваја се.

Секретар (чита): «Члан 153. За изрицање правде у судовима морају бити најмање три судије. Само за предмете мање важности, кривичне и грађанске, може се законом завести суд, у коме ће судити један судија».

Г. поп *Марко Петровић:* Никако се не саглашава, да један човек суди о части и имању појединих људи. Он је за колегијално суђење.

Г. *Сима Несторовић:* Такође је за колегијално суђење.

Г. *Јов. Авакумовић* објашњава, да кад је један судија, то не значи, да ће он сам судити, него да ће бити један стручан судија и два грађанина за суђење мањих спорова.

Потпредседник г. *Сава Грујић:* Ко је за то, да се прими члан 153, тај нека седи, ко је против, нека устане.

Примљен је чл. 153.

Секретар (чита): «Члан 154. Суђење је у судовима јавно, осим случаја, где суд нађе, да ваља искључити јавност ради реда и морала. Судије се саветују и гласају тајно. У свакој пресуди и сваком решењу, морају се навести разлози и законске одредбе, на којима су они основани».

(Прима се).

«Члан 155. У свима злочинима и преступима, оптужени мора имати браниоца, од како се под суд стави, ну може га имати и раније, у случају члана 9. овога Устава, зарад изјаве жалбе. Ако он сам не одреди себи браниоца, суд ће му га поставити. У иступима може оптужени ако хоће узети себи браниоца».

(Прима се).

Секретар (чита): «Члан 156. Све судије поставља Краљ. — Председници првостепених судова постављају се по двема листама, од којих једну предлаже касациони, а другу апелациони суд. — Председници и чланови касационог и апелационог суда постављају се такође по двема листама, од којих једну предлаже Државни Савет, а другу касациони суд. — У свакој кандидационој листи мора бити два пута онолико кандидата, колико има упражњених места. Кандидати могу бити исти и на једној и на другој листи.»

Г. *Магазиновић* моли одбор, да њему, који није никакав импровизатор, допусти, да прочита оно што би имао да каже о овоме члану. (Пошто нико није био противан, он прочита беседу, којом протестује, зашто да се садашње судије збацују, када су и садашњи судови независни и непокретни, а то се и новим Уставом тражи. Њему се чини, да се овим иде само на то, да се другим личностима направи места).

Потпредседник г. *Милутин Гарашанин* примећује, да овде није место да се о томе говори, већ код прелазних наређења.

Г. *Драг. Франасовић* тражи, да се један кандидат мора поставити, ако га три пут кандидује и једно и друго изборно тело.

Г. *П. Дробњак* пита, како ће се кандидовати, ако буде више апелационих судова?

Потпредседник г. *Мил. Гарашанин* објашњава, да ће се то законом регулисати, и ако он држи, да би се ово

правило могло вршити и кад би било више апелационих судова. Што се пак тиче примедбе г. Франасовића, ужи је одбор усваја, ако правници немају ништа против тога.

(После неколико примедаба, да се често извесне судије бирају само форме ради, и да би било опасно усвојити предлог г. Франасовића, примљен је члан 156 по редакцији).

Секретар (чита): «Члан 157. Не могу бити судије у исто време у једноме суду, нити заједно судити, сродници: по крви у правој линији, у коме било степену, у побочној до четвртога степена закључно, а по тазбини до другога степена закључно».

Г. *Дим. Маринковић:* Добро је, што је предвиђено ово о сродству, али како ће се ствар регулисати, ако се сроде судије из једнога суда? Ко ће онда бити кренут?

Г. прота *Величковић* тражи, да се као сродство сматра и кумство.

Потпредседник г. *Сава Грујић* објашњава, да ће се све то регулисати законом.

Услед тога усвојен је члан 157 по предложеној редакцији.

Секретар (чита): «Члан 158. Судија може бити само онај Србин, који је, уз друге законске услове за државну службу, свршио правни факултет у Србији или на страни. У првостепеном суду може бити судија само онај, који је навршио 25 година, а у вишем суду онај, који је навршио 30 година. Ове одредбе не вреде за судије, који нису државни чиновници.

Г. *Дим. Маринковић* тражи да му се објасни, зашто није условљено, да су кандидати за апелацију и касацију морали провести неко време као судије првостепеног суда.

Г. *Јов. Ђ. Авакумовић* објашњава, да су сви услови остављени за закон, јер ће се можда тражити, да су ти кандидати провели по 5—7 и 8 година као судије.

Г. *М. Кујунџић* налази да је редакција добра.

Г. д-р *Н. Крстић* вели, да би овом члану требало додати «поред услова, законом одређених».

Г. *Андоновић*: Ако хоћемо да од Устава имамо оне користи, које очекујемо, ако хоћемо да нам је осигурана лична и имовна безбедност, треба да су судови тако уређени, како ће потпуно одговорити своме позиву. Само ваљане судије и добри судови могу нам бити гаранција за личну и имовну сигурност. Партизанства код судова не треба и не сме да буде. Да би се ово постигло, треба одредити услове и начин како ће се судије постављати, и то такове, да с једне стране добијемо добре и способне судије, а с друге стране колико толико осигурамо судије од могуће неправде, која им се чини при постављању и унапређењу. Ја знам, да су неки постали председници судова, који једва ако су две године били судије, докле други, који су по 10 година били судије, који су добри правници и добри чиновници у опште, нису могли та места добити. И то се све дешавало по партијским обзирима и рачунима. У интересу државне службе такав је поступак за критику и осуду. Господо! Чинити неправду чиновнику у његовој служби, а нарочито судији, а тражити од њега, да у пркос те неправде, буде савестан судија, поштен, вредан, правичан према свакоме — то је неприродно. И судија је човек, па кад је увређен, кад му је неправда учињена тиме, што није унапређен, што му је претпостављен млађи или због партијских рачуна неко са сокака — тешко да може остати равнодушан спрам те неправде. Ако је тај судија случајно доброг материјалног стања, а високе образованости, он са те неправде неће попустити у савести и поштењу као судија; али многе ће судије бити доведене у искушење да прибегну недопуштеним радњама, да продаду своју судијску савест, те да се на тај начин «регресирају» за своју дуговремену службу, кад не могу правилним путем. Ово би било наопако по правду у нашим судовима. — Даље господо, није довољно само свршити правне науке,

на да се буде добар судија; за то треба још имати и практичног знања и искуства, које се тек у државној служби може добити. Нарочито је ово нужно за председнике окружних судова, који морају бити извежбани у свима разноврсним пословима судским, те да могу бити не само добре судије, него и способне старешине и администратори. Судијска рутина нарочито је нужна за судије виших судова, апелације и касације. Из свију наведених разлога, предлажем, да се члану 158 дода ово: «Судија може бити само онај Србин, који је свршио правни факултет у Србији или на страни, и то под овим условима: 1. Судија првостепенога или среског суда може бити онај, који је стар 25 година, који је провео пет година као указни судски чиновник, или толико времена био јавни правозаступник. 2. Председник окружног суда може постати онај, који је стар 30 година и који је био пет година судија нижег суда. 3 Члан апелационог суда може постати онај, који је стар 30 година и који је био пет година судија нижег суда, или професор права у Великој Школи, први секретар апелационог или касационог суда, или који је био десет година јавни правозаступник, или који је био министар правде. 4. Члан касационог суда и председник касационог и апелационог суда може постати онај, који је стар 30 година, и који је био пет година члан апелационог суда, председник првостепеног суда, министар правде, или који је био 10 година професор правних наука у Великој Школи. — Ове услове за уређење доброга судства треба унети у Устав, јер смо већ у начелу усвојили, да за важнија места државне службе ставимо потребне квалификације, као н. пр. за чланове државног савета и чланове главне контроле. Нарочито овде, где се судије Уставом утврђују на цео живот, дакле даје им се тапија на ту службу, са које их нико уклонити не може — треба такове услове поставити. Да се ови услови оставе за закон о судијама, било би неоправдано и нецелисходно.

што би их свака влада могла мењати са малом скупштином, а по своме партијском расположењу и рачуну. и тако би се могла изиграти и оштетити установа добрих судова и способних судија.

Г. *Дим. Маринковић:* Да ко буде добар судија није довољно, да је само правник и да има 25 година. Судија треба да се васпита за судију, да верује у правду као у Бога. Правда је као и вера више ствар срца него разума. Сви носе закон и правду на језику, али је мало коме у срцу. Наша народна пословица вели: «зна и ђаво шта је право, али неће да ради». Није, дакле. довољно да судија зна, шта је право. него треба да се навикне да право суди, а то ће постићи. ако у томе послу проведе 5—6 година, и то, да толико времена у тој служби послужи неокаљано. Правда није у параграфима, него у савесном суђењу, а то се задобива не само знањем, него и судском рутином. Истина је, да је бивало у вишим судовима добрих судија, који пре нису били у судској струци, али нема сумње, да би они били још бољи, да су пре тога у нижим судовима судили. Ако хоћемо да имамо добре и праведне судије, налазим, да опредељење овога члана није довољно, и тражим ради осигурања правде, да онај део садањег закона о судијама, који говори о квалификацији за судије у вишим судовима, цео уђе у Устав.

Г. *Ђока Павловић:* Како сам ја разумео редакцију ужег одбора — она је добра. Јер, кад би се усвојио предлог г. Маринковића, онда у апелациони и касациони суд не би могао ући ни један адвокат, ни један професор права. Изашло би, да се касациони суд регрутује из самих судија, у њега не би могла да уђе ни једна снага, која би у њему представљала науку или јавни практични рад. Према томе, ја сам за редакцију, и тражим, да се из овога члана изоставе само три речи (није забележено које су те три речи).

Г. *Пера Тодоровић*: Положај судија у вишим судовима тако је важна ствар, да о њој ваља водити озбиљна рачуна. Кад сматрамо, да судије треба да одговоре неким условима, онда су ти услови тако важни, да се ни један не сме изоставити из Устава. А да је тако, доказује тиме, што један младић, који је до своје 30-те године провео на страни, може по овоме постати члан највишега суда у земљи. То није добро по правду. Никако се не могу сложити са таквом редакцијом, која и такво што допушта. Ништа неће бити штетно, ако се неколико речи више стави у Устав. Тражим, да се у Устав унесе и садржина закона о судској независности.

Г. *Ђока Стефановић*: Нико неће рећи, да је касациони суд мање важно тело од главне контроле, па кад се за члана главне контроле тражи, да је провео бар 10 година у судској струци, онда не разумем зашто бар та опрезност није узета и при избору касационих судија.

Г. *Јеврем Андоновић* понова тражи, да се у Устав унесу сви услови нужни, па да неко може постати судија првостепеног, апелационог или касационог суда, а да се то не оставља закону и редовној скупштини, јер свака влада могла би, по својим партијским рачунима, такав закон да мења, а то би било штетно по само судство и по личну и имовну сигурност.

Г. *М. Мостић* тражи, да остане предложена редакција, јер се у Устав не може унети све оно, што је у закону о судијама речено. Набраја примере, да адвокат добар може бити добар судија и обратно.

Г. *Јов. Ђ. Авакумовић*: Ужи одбор унео је у Устав оно што је главно, а све што је споредно, оставио је за закон. Налазим, да оно што г. г. предговорници предлажу, није тако важна ствар. Нема опасности да ће се у судије увући и они, који за тај посао немају довољног искуства. Оно, што од услова није унесено у Устав, биће унесено у закон. Не треба се, дакле, бојати да ће се партизанство увући у судство.

Г. *Пера Тодоровић:* Није истина, да сам ја казао, да треба унети у Устав цео садашњи закон о судијама, него да треба унети оно, што је главно у њему; ево предлога, који у 14 врста обухвата све то. Кад год смо се бојали да се нешто може законима изиграти, свагда смо се старали, да што подробније одредбе унесемо у Устав. Тако је било са штампом, са зборовима, са личном сигурношћу. С тога није излишно да се подробним одредбама осигура и очува самосталност судија. Кад се има у виду, да ће се судије апелационог и касационог суда бирати, да тај избор може узети и партизански карактер, онда се ваља самим Уставом оградити од партизанства у судовима.

Г: *Ђ. С. Нешић* слаже се са господом, која траже, да се потанко обележе услови, под којима неко може постати судија.

Г. *Марко Петровић* налази, да се не може уносити у Устав оно, што треба да уђе у законе. Сумња, да ће се сад «постићи сва мудрост» и било би врло опасно уносити у Устав и ситнице. Он је за редакцију.

Потпредседник г. *Сава Грујић:* Из дебате излази, да се тражи нешто више, него што је у овоме члану. И ми се слажемо, да треба у Устав унети још неке услове, с тога стављам на гласање редакцију с исправком г. Ђоке Павловића, која гласи: «Судија може бити само онај, који је, уз друге законске услове (изоставља се, дакле, за «државну службу») свршио правни факултет итд.»

Већина уставног одбора није усвојила овакву редакцију.

Потпредседник г. *Сава Грујић* предлаже да се састави један правнички одбор од г. г. Ђоке Павловића, Г. Гершића, Ст. Марковића, Авакумовића, Андоновића, Мостића, Марка Стојановића и Дим. Маринковића, који ће одбор имати да проучи све изнесене предлоге и да према њима изради нову редакцију овога члана.

(Прима се. Наста одмор. За тим је настављена седница под председништвом г. Саве Грујића).

Секретар (чита) «Члан 159. Судије су у својим звањима сталне. Судија не може бити лишен свога звања нити под којим изговором уклоњен са своје дужности против своје воље, без пресуде редовних судова или дисциплинарне пресуде касационога суда. — Судија не може бити тужен за свој судски рад без одобрења касационога суда. — Судија може бити премештен само новим постављењем по његовом писменом пристанку. — Судија не може бити стављен у пенсију против своје воље, осим кад наврши 60 година живота или 40 година државне службе, или кад телесно или душевно тако оболи, да не може дужност вршити. Ну са последњег случаја не може се судија ставити у пензију без решења касационог суда».

Г. *Ст. Марковић* предлаже, да се другој алинеји овога члана дода «и с њом скопчана права и користи.»

Ђ. С. Нешић напомиње, како је ранијим једним чланом наређено, да чиновнике дисциплинарно суди Државни Савет.

Председник објашњава му, да ово важи само за судије.

Г. *Т. Туцаковић* тражи, да се ово решава у општој седници касационог суда.

Г. *Марко Стојановић* објашњава му, да Устав не зна за одељења касационог суда, него зна само за суд као целину.

Г. *Дим. Маринковић* предлаже да онај судија, кога касациони суд осуди, не може никад више бити судија у Србији.

Г. *Ст. Марковић* предлаже, да се овом члану дода «или кад наступи случај предвиђен у чл. 157 овог Устава».

(Члан 159 усвојен је са додатком г. Ст. Марковића).

Секретар (чита) «Чл. 160. Судија не може примити вршење какве друге државне службе, изузев хонорарну

професуру на правноме факултету. Он не може ни привремено бити упућен преко своје воље на другу плаћену или бесплатну дужност" (прима се).

Секретар (чита) «Члан 161. Нарочитим законом ће се одредити састав, уређење и надлежност војених судова, као и услови које морају имати њихови чланови."

Г. *Лешјанин* примећује да би боље било рећи «Нарочити закон одређује» итд.

Одбор усваја ову измену

Г. *Гл. Гершић* моли одбор да усвоји један додатак. На основу Устава издају се закони, а на основу закона надлежне власти издају наредбе. Дешава се, да те наредбе по кад што нису основане на закону. Предлаже, да се суду да право, да се не мора покоравати наредбама, које он сматра да нису на закону основане.

Г. *Ст. Вељковић* примећује да би се он сложио са Г. Гершићем, само да је он овај предлог изнео код чл. 118.

Г. *Марко Стојановић* примећује, да г. Гершић меша овде две врсте наредаба. Једне су наредбе основане на закону и њима се мора покоравати свака нижа власт, па и суд. Али има наредаба, које издају надлежне или ненадлежне власти, које суд не мора да изврши, ако нађе да су противне закону, и тако је и до сад било. Ако би се суду допустило, да цени сваку наредбу виших власти, и да му од воље зависи хоће ли је послушати или не, онда би нас оваква пракса одвела до врло немилих појава. Истина, у белгијском Уставу има једно слично наређење, али се оно не односи на наредбе министарске, основане на закону, него на наредбе нижих власти, за које се нађе да су супротне закону.

Г. *Дим. Маринковић* налази, да је ово питање неумесно покренуто, јер судови и по досадашњој пракси и закону нису се морали придржавати незаконитих наредаба.

Г. *Гл. Гершић* напомиње како је ово питање изнео само зато, да чује мишљење, али како га изнесена ми-

шљења нису убедила, да ово не би требало да уђе у Устав, то он остаје при своме мишљењу.

Г. *Пера Тодоровић* наводи како незаконите наредбе суд ни до сад није слушао; да ли су министарске наредбе основане на закону или нису, то пресуђује не суд, већ Народна Скупштина. Суд се има покоравати само онаквим наредбама, које су издате на основу члана 119 и 118.

Г. *Ђ. С. Нешић* потпомаже мишљење г. Пере Тодоровића.

Г. *М. Мостић* налази, да г. Тодоровић не схвата разлику између наредаба, издатих на основу закона и оних, које нису основане ни на каквом закону.

Г. *Гл. Гершић* изјављује, да су га г. г. Тодоровић и Нешић убедили, да је његово мишљење погрешно, зато он одустаје од свога предлога.

За тим је уставни одбор прешао на девети део «Устава» «*Жупаније, срезови, општине.*»

Секретар прочита: «Члан 162. У жупанијама постоје, уз државне управне власти, као самоуправни органи: жупанијске скупштине и стални жупанијски одбори. Њихов је задатак, да воде бригу о чувању и унапређењу просветних, привредних, санитетских и финансијских жупанијских потреба, као и да врше све послове, који би им се законом у делокруг ставили».

Г. *Андоновић* тражи, да се стави ко може бити жупан. Тражи, да жупан има 30 год., да је свршио који факултет на Вел. Школи или на страни, да је провео 10 год. у служби државној, или да је био 5 година члан законодавног тела.

Одбор није усвојио овај предлог, већ предложену редакцију члана 162.

Секретар прочита «Члан 163. Општине имају своју самоуправу. — За вршење општинских послова постоје: општински суд, општински одбор и општински збор».

Г. *Молеровић* тражи, да се у Уставу каже колике треба да су општине.

Г. *Драгојевић* потпомаже тај предлог.

Одбор усваја чл. 163 по редакцији.

Секретар прочита „Чл. 164. Општински су избори непосредни“ (прима се).

„Члан 165. Право гласања при општинским и жупанијским изборима има сваки српски грађанин, члан дотичне општине или жупаније, који уз друге законске услове, плаћа 15 динара непосредног данка на годину“.

Г. *Пера Тодоровић* тражи, да и официри имају права учествовати у општинским изборима и у решавању на општинским зборовима.

Г. *Лешјанин* рече како није ни сумњао, да по овоме новоме Уставу активни официри неће имати право гласања и учешћа у општинским пословима. Ну пошто је баш сад објашњено, да су официри тога права лишени, налази се побуђен изјавити како налази. да се тиме официрима велика неправда чини. Они сносе све, и државне и општинске терете, као и сваки други грађанин. Шта више, било је прилика, пре садашњег закона о порези, када је општински одбор порез и прирез разрезивао, да се за официре говорило: «Удри на њих више, нека плате кад носе златне еполете и шрите» у место да им се разрезује мање баш зато, што су купујући према пропису те златне еполете и шрите, изложени знатно већем трошку. Он не налази, да је учешће у општинским пословима ствар политичке природе; гласати за кмета и за одборнике није то исто, што и гласати за народног посланика Имати неко право не значи, да се оно и употребити мора. Можда ни стоти официр не би ово право употребио, али правда изискује, да им се то право да. Али баш ако се хоће официри да искључе и из овог права учешћа у општинским пословима, онда нека се ослободе бар од општинских терета, као што је то и у другим државама, па онда никоме неће бити жао.

Г. *Марко Петровић* потпомаже овај предлог.

Г. *Авакумовић* брани предложену редакцију и доказује, да је врло незгодно и по саме официре, да се упуштају у решавање општинских питања, а и опасно је по слободу грађана, ако се официрима да̂ то право.

Г. *Лешјанин*: Кад се г. Авакумовић толико брине за официре, онда нека их бар ослободи од општинских приреза.

Потпредседник г. *Сава Грујић* изјави, да се овај додатак не може усвојити, док се о томе не би упитао и Врховни Командант. С тога предлаже, да се овај члан 165 усвоји.

Одбор уставни усваја тај члан по редакцији.

Секретар прочита «Члан 166. Општинске власти као и жупанијске скупштине и стални жупанијски одбори, поред општинских и жупанијских послова у својим круговима, дужне су вршити државне послове које им закони одреде»

Г. *Драгојевић*. Ако општине остану овакве и оволике, какве су и колике су данас, онда ће бити врло рђаво. Тражи, да се одреди колика ће општина бити.

Г. *Радован Милошевић* брани предложену редакцију.

Г. *Марко Петровић* признаје, да су нам општине traљаве, али нису зато рђаве, што су људи рђави, него што нема других услова да буду добре. Набраја како су се општински послови нагомилали, јер сви државни послови пролазе кроз руке општинских власти. Тражити квалификацију кметова нема смисла, јер се не може извршити.

Г. *Аксентије Ковачевић*: Општинама ваља оставити да се уређују како знају. Велике општине нису добре. Најновије искуство то је доказало.

Уставни одбор усвоји члан 166 по предложеној редакцији.

За тим је, без икакве дебате, усвојио и ове чланове:

«Чл. 167. Нова се општина не може створити, нити се обим општина, које постоје, може мењати без одобрења законодавне власти».

«Чл. 168. Сваки грађанин и свако непокретно добро мора припадати некој општини, и сносити терете општинске, среске и жупанијске».

«Чл. 169. Никакав жупанијски ни срески прирез не може се установити без одобреља жупанијске скупштине, а никакав општински прирез без одобрења општинског збора. — Жупанија, срез и општина не могу се ни задужити док то не одобри жупанијска скупштина или општински збор. — Закон ће одредити у којим случајевима ће бити потребно за те прирезе и за то задуживање одобрење законодавне или друге које државне власти».

«Чл. 170. Жупаније, срезови и општине могу, као и поједина лица, имати својег имања».

«Чл. 171. Делокруг и уређење самоуправних жупанијских, среских и општинских власти уредиће се нарочитим законима».

После овога, састанак је завршен у 2 часа после подне.

(Наставиће се)

ОПАСНА ПРОСИДБА

од

БЈЕРНСТЈЕРНЕ БЈЕРНЗОНА[1]

Од како је Аслауга приспела за удају, на Хусабију не беше више мира. Најлепши момци у парохији туклн су се сад тамо и дању и ноћу. Најгоре је било оних

[1] Бјерзон је први приповедач норвешки; пише романе, приповетке, новеле итд. Ма да непрекидно стоји под утецајем француске и немачке књижевности, он је ипак остао у свима својим радовима, који су јако обојени националном бојом, посве оригиналан; баш та оригиналност и учинила је, да га Немци и Французи радо преводе. Новелета, коју доносимо, по нашем мишљењу, дубоко је психолошки замишљена и брижљиво израђена, и ако на начин за нашу књижевност са свим страп. Превели смо је с немачкога, а на немачки превео ју је са норвешкога оригинала X. Денхарт. (Kleine Erzählungen von Björnstjerne Björnson. Aus dem Norwegischen von H. Denhardt. Reclam's Universal-Bibliothek. Band 1867. Leipzig). Преводилац.

ноћи у очи недеље; али тад ни стари Кнуд Хусаби, њен отац, никада није легао, а да не задржи на себи своје кожне чакшире и да не наслони своју брестовачу на постељу. «Бог ми је подарио лепу девојку, али ћу је ја и умети чувати», говорио је Хусаби.

Торе Несет био је само прост пастир, али је ипак било људи, који су тврдили, да он најчешће долази сељаковој ћери на Хусаби. То се није допадало старом Кнуду; он је чак уверавао, да то није истина, јер га он тамо никада видео није. Људи су се на то само осмејкивали, знајући, да би га он зацело нашао, кад би га са својим слугама и радницима потражио у свима буџацима.

Кад би пролеће огрануло, Аслауга би отишла са стоком на бачију. Па кад би се тамо сунчана јара спустила изнад долине, кад би хладовити, стрменити брег провирио изнад дневне запаре, кад би звуци крављих звонаца одјекивали и пастирски пси залајали, и кад би Аслауга на висини почела да извија песму или да дува у пастирски рог, тада би момцима, који раде у долини на оближњим ливадама, срце заиграло, и у прву суботу у вече утркивао би се један с другим, ко ће пре да стигне њојзи. Али су се ти момци још брже враћали у долину, јер је горе на бачији увек стајао један момак (сетите се, шта се говорило о Тору Несету), који би свакога дочекивао, па кад кога ухвати, тако би га око себе окретао, да се сваки за дуго сећао његових речи, што би му их он довикнуо: «Дођи још једном, па да и више добијеш!»

По мишљењу свију момака, не беше у целој парохији ни једног јединог човека, који би имао такву песницу, као Торе Несет. Па ипак, свима богатим момцима сеоским, чињаше се одвећ дрско, што та пастирина имаше толико смелости, да се тако башкари тамо горе на Хусабијевој бачији.

Истога мишљења био је и стари Кнуд, кад је за то чуо, и одмах изјави, да ће, ако никог другог нема, он

сам са својим сином покушати, да га укроти. И ако је већ почео старити, и ако му беше скоро шездесет година, ипак имађаше обичај, кад му се по некад учини, да је у кући сувише мирно, да се са својим најстаријим сином мало пор'ве.

На Хусабијеву бачију вођаше само једна стаза, а она иђаше правце преко његовог дворишта. Кад је Торе идуће суботе с вечера пошао у планину, и стигав до амбара, хтео брзо да претрчи преко дворишта, ухвати га један човек за прса. «Шта хоћеш од мене?» рече Торе и баци га тако силно на земљу, да су му кости пуцале. «То ћеш одмах дознати», рече му други и удари га у потиљак; а то је био девојчин брат. «Ево и трећега», рече стари Кнуд и полети на њ.

У опасности Торе постаде још јачи; био је гибак као врбов прут, и противници су добро осећали његове ударце; час им се провуче кроз руке, час се сагне; где ударци падаху њега не беше, а где се они не падаху, тамо их је гађала његова песница. На послетку је и он доста извукао, али стари Кнуд је за тим често говорио, да се још никада није тукао са жешћим дечаком. Борба се продужила док није крви потекло, али тада рече Хусаби: «Стој!» па додаде: «Ако идуће суботе утекнеш вуку Хусабију и његовом сину, нека девојка буде твоја!»

Торе се одвукао како је могао, и кад је дошао кући, он леже. О тучи на Хусабијевој бачији много се говорило, али свако рече: «Каква је посла и имао тамо?» Једна само није говорила тако, а то је била Аслауга. Она га је очекивала те суботе с вечера, а кад је сад чула, шта је било између оца и њега, заплакала се и рекла самој себи: «Ако не добијем Тора, онда већ нећу више бити срећна на овоме свету.»

Торе је провео недељу у постељи, а у понедељак је осећао, да мора лежати. Дође и уторак, а дан беше тако леп. Ноћу је падала киша, брда беху зелена и свежа, прозор је био отворен и мирис лишћа испуњавао је собу,

звонцад на чопорима звучала су кроз планине, а горе је неко певао, — да му није мати седела у соби, плакао би од нестрпљења.

Дође и среда, а он још непрестано лежи; у четвртак запита се, хоће ли моћи устати до суботе, а у петак био је већ на ногама. Врло добро сећао се речи, које му је отац казао: «Ако идуће суботе утекнеш вуку Хусабију и његовом сину, нека девојка буде твоја». Он погледаше опет и опет на Хусабијеву бачију. «Тамо ме само батине чекају», уздахнуо је Торе.

На Хусаби-планину водио је, као што рекох, само један пут. Ну, вешт момак морао је знати начина да дође до горе, а да не иде прâвим путем. Кад би опловио шиљати гребен и искрцао се с оне стране брега, морао би ипак наћи начина, да се успне уза ту страну, и ако је тако стрма била, да би се с муком успела и коза, која се иначе не боји никакве стрмени.

Дође и субота, а Торе се целога дана шеће; — сунце бацаше своје зраке и сва природа беше улепшана; по каткад чујаше озго глас песме, као да га мами. Кад се дан приближавао крају, Торе је седео пред вратима, а уза стрмени одсек, као дим, дизала се магла. Он погледа горе, тамо беше тихо; погледа за тим преко у Хусабијево двориште, па отисну чун од обале и отплови пут гребена.

Свршивши дневне послове, Аслауга је седела горе на бачији. Мислила је о томе, како Торе данас неће моћи доћи, па ће место њега доћи многи други; с тога је одрешила пастирског пса, не рекавши никому куда ће. Седе за тим на једно место, одакле је пред собом могла видети долину; али магла се дизаше и она не могаше гледати у долину. Све је подсећаше на њену судбину. Због тога се диже са свога места, и не мислећи ни на шта, седе на друго тако, да је могла видети море. Какво спокојство даваше јој овај поглед у даљну пучину!

Од једном дође јој вољa да пева. Она изабра једну дугогласну мелодију; песма јој одјекну на далеко у тихој ноћи. И сама она беше њоме дарнута, те с тога отпева још један стих. Али тада јој се учини, као да јој је неко из дубине одговорио: «Шта ли то може бити, за име света?» помисли Аслауга. Она стаде на ивицу стрменога одсека, обухвати рукама један витки брез, који се дршћући спушташе низ брдо, и погледа у дубину. Нема никога! Тихо и мирно лежао је фјорд пред њоме; нигде ни једне тичице да га прелети. Аслауга се понова спусти и опет запева. Тада доби одговор у истом тону, али овога пута ближе него мало час. «Ту мора ипак бити нечега!» Аслауга пође напред и нагну се над одсек. И сад угледа доле на падини један чун, који тек беше приспео, а изгледао је, због велике висине, као шкољка. Она погледа оштрије и виде једну црвену капу, и под њом једнога момка, који се пео уз готово усправну стрмен. «Ко то може бити?» запита се Аслауга, испусти брез и одскочи далеко натраг. Није смела сама себи да одговори, — та она је знала ко је то. Баци се за тим на ледину и ухвати се грчевито обема рукама за траву; али корени траве олабавише, а она викаше гласно и преклињаше Бога Свемогућега, да му помогне. Али јој тада паде на памет, да овај Тореов покушај значи кушати Бога, и да се због тога не треба надати никаквој помоћи. «Само овога пута», мољаше она и обухвати пса, као да је то био Торе, и држаше га чврсто. Она се с њим котрљала по ледини, а време јој се учини бесконачно.

Али сад се оте псето од ње и: «вау, вау» залаја доле у дубину, машући репом. «Вау, вау», лану оно на Аслаугу и метну јој предње шапе у крило. «Вау, вау», викну још једном у дубину, — а сада се појави на ивици стене једна црвена капа и Торе је лежао на Аслаугиним прсима.

Ту је лежао неко време, не могав ни речи рећи, а што је најзад и промуцао немађаше никаква смисла.

Паметне беху речи старога Кнуда Хусабија, што их је изговорио, кад су му о томе причали: «Момак ју је заслужио, па — нека буде његова».

Београд, 1890.

Милан Ђ. Ђорђевић

АНА КАРЕЊИНА

РОМАН ЛАВА ТОЛСТОВА

(наставак)

23.

У понедељак био је обичан састанак «комисије 2-ог јула". Алексије Александровић уђе у дворану, у којој се држаху седнице те комисије, поздрави се са члановима и председником њеним као и обично, па онда седе на своје место и метну руке на хартије, које беху пред њим спремљене. У тим хартијама беху сви подаци, који му требаху и нацрт онога, што је он имао да каже. У осталом, њему није требао никакав нацрт. Он се добро сећао свега, што је имао да каже; не беше му потребно, да у памети понавља своју беседу. Он је знао, да ће у ономе тренутку, када пред собом угледа свога противника, како се узаман труди, да изгледа равнодушан, његова беседа покуљати много силније, него што би је он сада могао спремити. Међу тим, слушајући обичне рапорте, он је изгледао као неко невинашце. Нико не би могао помислити, гледајући његове беле руке са набреклим венама, како нежним дугачким прстима пипају ивице хартије пред њим, и гледајући његову у страну нагнуту главу, која изгледаше тако уморна, да ће из његових уста покуљати речи, које ће изазвати страшну буру, да ће због њих чланови комисије почети да се деру, упадајући један другом у реч, да ће их председник морати позивати на

ред. Када је свршено читање рапорта, Алексије Александровић рече својим тихим танким гласом, да има да изнесе неколико својих погледа на питање о устројству странаца. Цела се пажња окрете њему. Алексије Александровић искашља се, па онда, и не гледајући свога противника, већ по свом обичају онога, који поред њега седи, овога пута једног малог скромног чичицу, који никада у комисији није имао свога мишљења — стаде му излагати своје погледе. Када је у својој беседи дошао до основног органског закона, његов противник скочи и стаде одговарати. Стремов, који беше такође члан ове комисије, дарнут такође у живац, стао је да се брани — накратко, направи се „бурна седница". Али Алексије Александровић однео је победу. Његов је предлог примљен, одређене су три нове комисије, и сутрадан у извесном петрбуршком друштву није се ни о чем другом говорило, до о тој седници. Победа Алексија Александровића беше већа, него што је он сам очекивао.

Сутрадан, у уторак, када се Алексије Александровић пробудио, са задовољством се сетио јучерашње победе, и при свем том, што се трудио, да изгледа равнодушан, није могао, а да се не насмеши, када му је директор канцеларије, желећи да му поласка, стао причати шта се говори о јучерашњици у комисији.

Радећи са директором канцеларије, Алексије Александровић беше сасвим заборавио, да је уторак, дакле дан, који је он сам одредио за долазак Ане Аркадијевне, те је с тога био и зачуђен и преплашен, када му слуга јави, да је она дошла.

Ана беше стигла у Петрбург из јутра рано. Њу су дочекала каруца по њеној депеши, по којој је и Алексије Александровић могао знати, да ће она доћи. Али када је стигла, он је не дочека. Рекоше јој, да никако није још излазио, да још ради са директором канцеларије. Она нареди, да јаве њеном мужу да је дошла, оде у свој кабинет и стаде намештати своје ствари, очеку-

јући, да ће он доћи к њој. Али прође читав сат, а њега не би. Она изађе у трапезарију, бајаги да нешто нареди, и нарочито је громко говорила, надајући се, да ће он доћи у трапезарију. Али он не изађе, и ако је она чула да је био дошао до врата свога кабинета, испраћајући директора своје канцеларије. Она је знала, да ће он, по обичају, на скоро после тога, да иде на службу, а хтела је по што по то да га види, не би ли се њени одношаји рашчистили.

Она пређе преко сале и одлучно се упути к њему. Када је дошла у његов кабинет, он је, обучен у вице-униформу, дакле готов за полазак, седео за малим столом са прекрштеним рукама, гледајући снуждено преда се. Она је њега угледала пре, него он њу, зато је појмила, да он о њој мисли.

Угледавши је, он хтеде да устане, помисли се мало, за тим поцрвене у лицу, што Ана никада дотле није видела, брзо устаде и пође јој на сусрет, али не гледајући је у очи, него у њено чело и косу. Пришавши к њој, узе је за руку и замоли је, да седне.

— Мило ми је што сте дошли — рече он, севши поред ње и трудећи се, да нешто каже, али запе. Неколико пута хтео је да почне говорити, па није могао. При свем том, што се она, спремајући се за овај састанак, била привикла, да себе презире, а њега да окривљује, није знала шта да му каже, беше јој га жао. И тако се ћутање настави доста дуго. — Сережа је здрав? — рече он на једанпут, па и не дочекавши одговора додаде: Ја нећу ручати код куће. Морам одмах да идем!

— Хтела сам да идем у Москву — рече она.

— Не, ви сте врло, врло добро урадили што сте дошли — рече он, па опет умуче.

Видећи, да он није у стању сам да проговори, поче она:

— Алексије Александровићу — рече она, гледајући у њега и не спуштајући очију пред његовим укоченим погледом на њену фризуру — ја сам преступница, ја сам

рђава жена, али ја сам то, што сам и била, што сам вам и онда казала, и дошла сам да вам опет кажем, да ја не могу ништа изменити!

— Ја вас то нисам питао — рече он на једанпут одлучно, погледавши је с мрзошћу право у очи. — Под утиском срџбе, он опет овлада свима својим способностима. — Али, као што сам вам онда казао, и као што сам вам писао — поче он да говори оштрим, танким гласом — тако вам и сад понављам, да ја не морам то знати. Ја то игнорујем. Нису све жене тако љубазне, да тако *пријатна* извешћа саопштавају својим мужевима. — Он нарочито удари гласом на реч „пријатна“. — И ја ћу то дотле игноровати, докле свет за то не сазна, док моје име не буде јавно осрамоћено. И по томе, ја вам само обраћам пажњу на једно: Ваши одношаји морају бити они исти, какви су и пре били, и само у случају, ако бисте ви почели да *компромитујете* себе, ја ћу морати да предузмем мере да оградим своју част!

— Али наши одношаји не могу више бити такви, какви су пре били — покорним гласом проговори Ана, погледавши га уплашено.

Када је она опет видела његове мирне покрете, када је поново чула његов оштри, детињски, подсмешљиви глас, одвратност према њему одмах уништи сажаљење, које беше осетила, и сада је хтела по што по то да изведе на чисто свој положај.

— Ја не могу више бити ваша жена, када сам.... — заусти она да рече.

Он се насмеја злим и хладним смехом.

— Мора бити, да вам је начин живота, који сте изабрали, већ ослабио и моћ појимања. Ја толико поштујем или презирем и једно и друго.... ја поштујем вашу прошлост, а презирем вашу садашњост... да сам врло далеко од оне интерпретације, коју сте ви дали мојим речима. —

Ана дубоко уздахну и спусти главу.

— У осталом, ја не разумем — настави он, долазећи све више у ватру — како ви, који имате толико независности, да своме мужу кажете како сте му неверна, налазите, да је ружно да испуните своје обвезе као жена према мужу!

— Алексије Александровићу! Шта иштете ви од мене?

— Захтевам, да никада у мојој кући не сретнем тога човека, захтевам, да се ви тако владате, да ни *свет*, ни *слуге* не *могу* да вас окриве.... да га не виђате. Мени се чини, да то није много. И за то ћете се користити правима поштене жене, не вршећи њених обвеза. То је све, што имам да вам кажем. А сад ја морам да идем. Нећу ручати код куће. — Он уста и пође вратима.

Ана устаде такође. Он јој се ћутећи поклони и пропусти је.

24.

Она ноћ, што ју је Љовин провео на сену, није прошла без користи за њега. Онај домазлук, који је он дотле водио, постаде му досадан, без икаквог даљег интереса. И ако је била ванредно добра година, опет никада није имао толико недаћа и толико непријатељских одношаја са сељацима, као баш ове године. Сада му беше појамно, од куда те недаће и та непријатељства. Уживање, које је он осећао у самоме раду, зближење између њега и осталих радника, које је настало услед заједничког рада, оно осећање зависти, које је он осетио према њима због њиховог живота, његова жеља да и сам почне живети њиховим животом, која жеља те ноћи не беше само машта, већ одлучна намера, о којој је размишљао до ситница, све је то тако променило његов поглед на домазлук, какав се у њега водио, да више никако није могао наћи у њему пређашњег интересовања, и није могао да не види свој непријатни одношај према радницима, који беше основа целоме послу. Чопори облагорођених крава, таквих као што беше Пава, толика плодна земља, толика

поља, толики пољопривредни алат, све то беше лепо и красно, кад би он све могао сам да уради, или бар са друговима, који би имали осећања према њему. Али, благодарећи књизи о пољској привреди, на којој је радио, и у којој је радник имао бити главни елеменат домазлука, он је сад јасно видео, да привреда, коју он води на своме имању, није ништа друго до силна и упорна борба између њега и његових радника, борба, у којој с његове стране беше непрекидно напрезање, да се све ради на бољи начин, а на другој страни беше — природан ток ствари. И у тој борби он је видео, да при највећем напрезању свију сила с његове стране, а без икаквог напрезања или намере са радничке стране, само се забадава сатирала дивна земља и стока, само се упропашћиваху најбоље пољопривредне справе. И што је главно, није само узаман пропадала толика његова енергија, него и сам циљ беше недостојан толике енергије. Јер, управо у чему се састојала та борба? Он је морао да чува сваку пару, јер да није на то пазио, у брзо не би имао чиме да плаћа раднике, а они су опет гледали само на то, да раде полако и пријатно, то јест онако, како су навикли. У његовом је интересу било, да сваки радник уради колико је год могућно више, и да при томе пазе да не ломе и не кваре справе и алатке, и да мисле кад раде шта и како раде; а радницима је опет било главно, да раде полако са честим одморима, и што је главно, без икакве бриге и размишљања. Овога лета Љовин је то видео на сваком кораку. Он на пр. пошље раднике да покосе оне десетине детелине, која је рђава, јер је помешана са травом и коровом, па да то буде сено, а оне добре десетине да се чувају за семе. Радници му покосе баш најбоље десетине, правдајући се тиме, да је тако наредио надзорник, и тиме, да ће то бити славно сено; али он је врло добро знао, да су они покосили добре десетине с тога, што је њих лакше било косити. Он пошље нарочите справе за превртање сена, они му их сломију одмах из почетка. Мрзи

сељака да седи у врх те справе и да му она млата око ушију. А њега теше: «Не брините се ништа. Жене ће већ растрести сено боље но икаква справа». Најбољи плугови, па опет изађе да не ваљају. Мрзи сељака да подиже и спушта ралицу према терену, него тера силом, мучи стоку и квари земљу, а њему говори ич нека се он не брине. Коње пусте у пшеницу зато, што ниједан сељак неће да чува ноћну стражу. Бадава их је он одређивао редом да стражаре. Вањка је ваздан радио па заспи као заклан, а кад га узме на одговор, он признаје кривицу и вели: «шта ћеш». Три најбоља телета заборавили да напоје, па пустили у детелину, те се прејedoше и пропадоше. Никако нису хтели да верују, да је многа детелина крива, него су га тешили тиме, како је у комшије једанпут за три дана угинуло сто и дванаест грла. И све то радило се тако, не што би ико од њих желео зла Љовину или његовом домазлуку; на против, он је знао, да га сви воле, што је тако прост господин (а то је највећа похвала) — него се радило тако, што је тако лакше и безбрижније. Његови интереси беху њима не само туђи и непојамни, но беху фатално супротни њиховим интересима, па чак и оправданима. Љовин је одавно осећао незадовољство са својом привредом, али он се грчевито држао ње, јер иначе му не остајаше ништа друго. Али сад већ није могао више себе обмањивати. Његово главно занимање беше му постало одвратно.

Осим тога, сада на тридесет врста од њега живиКата Шчербацкова, коју би он желео да види, а не може. Када је био код Дарје Александровне Облонске, она га је звала да опет дође, наравно, да опет запроси њену сестру, за коју му је наговестила, да га овога пута неће одбити. Сам Љовин, када је угледао Кату Шчербацкову, осетио је, да он њу још непрестано воле, али он сад не може ићи Облонскима, кад зна, да је и она код њих. То, што је он њу просио и што га је она одбила, чињаше међу њима провалу, преко које се није могло прећи.

«Та ваљда је не могу просити да пође за мене само зато, што се није могла удати за онога, за кога је она хтела?» Та је мисао чинила, да он према њој не само охладни, него да постане непријатељски расположен. «Ја не бих могао говорити с њоме без горког прекора, а она би онда морала само још више да мрзи на мене, што би у осталом право и било. Па онда, како могу ја сад, после онога што ми је казала Дарја Александровна, ићи к њима? Могу ли се ја учинити да не знам шта ми је казала? И лепо ти ја дођем да јој великодушно опростим! Помиловање! Ја у роли онога, који њој прашта и који је удостојава своје љубави. Ама зашто ми је Дарја Александровна оно рекла? Да се нешто случајно видимо, можда би све дошло само собом, али ја сам да идем сад, не може бити, немогућно!»

Дарја Александровна на једанпут пише му цедуљу, молећи га за једно женско седло за Катицу. «Рекоше ми — пише му она — да у вас има и женско седло. Надам се, да ћете га сами донети.»

Е, то се већ није могло издржати. Како може онако паметна и деликатна жена тако да понижава своју сестру? Он написа десет одговора и поцепа свих десет. Најзад посла седло без икаквог писма. А и шта да јој пише? Да ће доћи — а овамо не може ићи. Да не може доћи што има посла и што мора на пут — то је још горе. Он дакле посла седло без писма, с уверењем, да је урадио нешто стидно, и сутрадан одмах предаде цео свој домазлук надзорнику, па оде у један удаљени срез, своме пријатељу Свијашком, који га је ту скоро звао у лов. Он му је давно био обећао доћи, и сад се користио тим позивом, да побегне и од Шчербацких и од своје привреде, да побегне у лов, који му је био утеха у свима његовим жалостима.

26.

Свијашки беше старешина (вођ) племства у своме срезу. Он беше за пет година старији од Љовина и давно

ожењен. У његовој кући живела је и некаква његова рођака, која беше за Љовина врло симпатична девојка. Љовин је знао, да би Свијашки и његова жена Бог зна како волели да ту девојку удаду за њега. Он је то знао на сигурно, као што зна и сваки други «момак за женидбу», али је тако исто добро знао, да, баш и кад не би волео Кату Шчербацкову, опет не би могао узети ту девојку за жену, као што не може одлетети на небо. И то знање кварило му је задовољство, које се надао да ће имати код Свијашкога

Кад је добио писмо, у коме га Свијашки зове у лов, Љовин је одмах на то помислио, али је нашао, да ако Свијашки има такву намеру, она није ничим основана, и он одлучи, да ипак оде. Осем тога, у дубини душе, он је желео, да самога себе стави на пробу поред те симпатичне девојке, која би му иначе са свим била прилика. А после, домаћи живот у Свијашких беше врло пријатан, сам пак домаћин, беше најбољи тип привредника, који је за Љовина био ванредно занимљив.

Свијашки беше један од оних, за Љовина, чудних људи, који врло логично мисле, и ако им суђење није самостално, чији живот иде ванредно одређеним, утврђеним правцем, готово увек противуположеним њиховим мислима. Свијашки беше човек врло либералан Он је презирао племство, и сматрао је његову већину као привржение старога система, по коме су сељаци били робље племства, само што нема куражи, да то јавно призна. Русију је сматрао као земљу, која је сасвим пропала, од прилике као Турска, руску владу држао је за тако рђаву, да не заслужује ни озбиљне критике — и при свем том, и у пркос таквога свога мишљења, он беше у служби те владе, беше пример вођ племства, и кад год је куда путовао, носио је чиновничку качкету са црвеним ортом и кокардом. Он је говорио, да је прави људски живот могућан само у иностранству, али је живео у Русији, где је управљао усавршеном привредом.

распитивао је за све и знао је све што се ради у Русији. Он је руског сељака сматрао као некакав прелаз од мајмуна човеку, али опет зато на среским изборима он се најрадије с њима руковао и најрадије слушао њихова мишљења. Он није имао скоро никакве религије, али се опет много старао са побољшање свештеничког стања, и Бог зна како се заузимао, само да црква буде у његовом селу. У женском «питању» он беше на страни најпретеранијих привърженика потпуне слободе за женскиње, нарочито женскога «права на рад“; али је са женом живео тако, да она не само није ништа радила, него није ни могла радити ништа друго, осем старања, да се са својим мужем што лепше и веселије проведе.

Да Љовин није имао особину, да све људе објашњава себи са најбоље стране, карактер Свијашког не би за њ био никаква загонетка. Он би просто рекао: «то је глупак или рђа» и све би било јасно. Али он није могао рећи *глупак*, јер Свијашки, без икакве сумње, беше не само паметан, него и високообразован човек, који се, при свем том, необично просто понашао. Не беше предмета, који он није скроз знао, али он је то знање показивао само кад га на то приморају. Још мање је могао рећи, да је рђа, јер Свијашки беше одиста поштен, добар, мудар човек, који је увек весело и ревносно радио свој посао, чији се рад у целој околини високо ценио, и који свесно никада ништа ружно не би могао учинити.

Љовин се мучио, да појми тога човека и није могао да га појми. Он и његов живот оста за Љовина жива загонетка.

Како беху добри другови, то је Љовин себи допуштао, да формално узме на испит Свијашког не би ли се докопао његовог основног погледа на живот, али свагда узалуд. Кад год је Љовин покушао, да продре даље од оних соба у души Свијашковој, које беху за сваког отворене, он је опажао, да се Свијашки збуни; у његовом погледу могао се видети неки страх, као да се бојао да

га Љовин не појми — и он је увек окретао разговор у веселу шалу.

Сада, после разочарења, која је нашао у својој привреди, Љовину беше нарочито пријатно да оде Свијашкоме. И не гледајући на то, што му је увек пријатно било видети та два срећна голуба у њиховом добро уређеном гнезду, како срећно и весело живе, задовољни собом и свима, Љовин је хтео сада, када беше толико незадовољан својим животом, да се дочепа Свијашкове тајне, која даје толико ведрине, одређености и веселости његовом животу. Осем тога, Љовин је знао, да ће у Свијашкога наћи његових комшија, великих привредника, па му, нарочито сада, беше врло занимљиво, да се поразговара с њима о летини, о радницима итд. «То све — размишљаше Љовин — можда није било важно док је у нас сељак био роб, можда није важно ни у Инглеској, где су сви одношаји и услови тачно одређени. Али у нас, сада, када се све тумбе преврнуло, када ваља видети како ће се нови одношаји уредити, то је најважније питање у Русији».

Сам лов испао је горе, него што је Љовин очекивао. Он није уловио скоро ништа друго, до добар апетит, добро расположење и умну ведрину као и увек после телесног напрезања.

У вече, када су служили чај, на коме беху и два суседа Свијашкова, поче разговор, који је Љовин очекивао.

Љовин је седео поред домаћице крај стола за чај и морао је да разговара с њоме и са њеном рођаком, која је седела спрам њега. Домаћица беше висока жена, плавуша, са белим пуначким образима, пуним осмеха. Љовин покуша, да преко ње разреши загонетку, коју му задаваше њен муж, али он се у својим мислима није могао слободно да креће. Осећао се мучно с тога, што је спрам њега седела она девојка у нарочитој, због њега обученој хаљини, на којој беше изрезан некакав трапез баш на њеним белим грудима. Тај четвртасти

изрез, и ако груди беху беле, или можда баш због тога, што беху тако беле, беше одузео Љовину сваку слободу мишљења. Беше уобразио, да је хаљина због њега тако изрезана, да он нема права гледати у тај трапез, па ипак је све тамо гледао са пуном свешћу, да је за то крив. Љовину је изгледало као да он некога вара, као да му ваља дати извесна објашњења, али му беше јасно, да о томе не сме говорити, и зато је сваки час поцрвенео, беше немиран и збуњен. То незгодно осећање беше овладало и лепом рођаком. Али домаћица као да све то није опажала, напротив, непрекидно се старала, да своју рођаку увуче у разговор.

— Ви велите — настави домаћица започети разговор — као да мога мужа не интересује ништа што је руско. Напротив, ма колико да ја весео у иностранству, није тако срећан као овде. Овде се тек осећа у својој сфери. Овде он има тако много посла, овде га све интересује. Ах, ви нисте били у нашој школи? —

— Видео сам кућу, у којој је... —

— Да, то је Настино дело — рече она, показавши рођаку.

— Ви сами предајете? — упита је Љовин, старајући се, да не гледа у оно изрезано место, али осећајући, да ће га морати видети ма куда погледао на њену страну.

— Да, ја сам предавала, па и сада предајем, али ми имамо прекрасну учитељку. Завели смо и гимнастику. —

— Не, благодарим, не могу више чаја — рече Љовин, и знајући, да ће учинити нешто врло неучтиво, ипак није могао даље да издржи тај разговор, па поцрвеневши до иза ушију устаде — Чујем тамо врло занимљив разговор — додаде и приђе другом крају стола, где је седео домаћин са своја два суседа. Свијашки је седео побочно окренут столу. Једном руком врти чашу на столу, а другом скупља своју браду, доноси је до носа, као да је помирише, па је опет спушта. Сјајне црне очи своје беше

упр'о у комшију седих бркова, који је нешто живо доказивао, и очевидно га је занимало то, што он говори. А комшија се жалио на народ. Љовин је знао, да би Свијашки једним својим одговором могао одмах да уништи цео смисао комшијине беседе, али је знао и то, да домаћин не може то сад рећи, него са неким задовољством слуша смешну беседу свога суседа.

Тај комшија са седим брцима беше очевидни окорели присталица старога система, сеоски староседелац, и страсни пољопривредник. Све је то Љовин одмах видео и по самој спољашњости његовој, по његовом капуту старинскога кроја, и по његовом хармоничном руском језику, и по његовом заповедничком тону, на који се очевидно дугом практиком навикао, и по одлучним покретима његових великих, од сунца препланулих руку, са великим старинским брачним прстеном на четвртом прсту десне руке.

27.

— Та да није штета бацити све што је заведено.... у што је толико труда уложено.... махнуо бих руком, продао бих све и отишао бих као Никола Ивановић да слушам.... *Јелену* — рече стари спахија и пријатан осмех осветли његово старо, паметно лице.

— Ама, ето ви никако не бацате и не остављате све — рече Никола Ивановић Свијашки — значи, да немате рачуна.

— Једини ми је рачун што овде живим у својој кући, а не под најам. Па онда, све се човек нада, да ће се овај народ једанпут опаметити. Аја! Само пијанство и разузданост. Што их је год било задружних, све се то оделило. Сада то ни једно нема ни коња, ни кравице. Све то од гладн скапава, а узмите га да вам ради — он вам нарочито направи штету, још вас вуче пред примирителног судију.

— А ви се жалите судији — рече Свијашки.

— Да се жалим? Боже сачувај. Та ето у мојој фабрици. Узели аконто па отишли. А судија? Ослободио их. Још да није општинскога суда и кмета, који ожеже по старински, зло и наопако, да се бежи у свет. —

Очевидно спахија задиркиваше Свијашког, али овај не само што се није љутио, него је уживао.

— А ето ми држимо наше домазлуке без свега тога, и ја, и Љовин и они. — Овде он показа другог свог комшију.

— Да, Мијаило Петровић успева, али како? Зар је то рационална привреда? — рече спахија, очевидно кицошећи се речју «рационална».

— Моја је привреда проста — рече Мијаило Петровић — Хвала Богу. Главна је брига да с јесени, када треба плаћати порезу, има пара. Онда ето их, долазе сељаци: Газда, ти отац ти мати, помози да платимо порезу. Даш им за прво полгође, али им рекнеш: ево, децо, али памтите, да и ви мени помогнете, када мени буде требала помоћ ја за косидбу ја за жетву — и већ тамо уговориш с њима како ће ти то одрадити. Оно до душе има их и непоштених међу њима, то је истина. —

Љовин, знајући одавно те патријархалне обичаје, само се погледа са Свијашким, упаде у реч Мијаилу Петровићу, обраћајући се спахији са седим брцима.

— А шта ви мислите? — упита он — како данас треба управљати својим пољским добром? —

— Па или тако, како управља Мијаило Петровић, или дати на исполицу, или дати са свим под кирију сељацима. Само, што се на тај начин упропашћује богатство државе. Моја је земља, док је било кулука, носила девет пута више. На исполицу носи трећину. Ова еманципација сељака просто уби Русију, па то! —

Свијашки намигну смешећи се Љовину, али овај не налажаше ни мало, да је смешно што говори спахија, он њега боље разумеваше него Свијашког. Много од онога, што је спахија даље говорио, доказујући, да је ослобо-

ђење сељака упропастило Русију, учини му се чак са свим тачно, за њ ново, и несумњиво. Спахија очевидно казиваше своју властиту мисао — а то је така реткост — и то мисао, која је никла из односаја његова живота, коју је он зачео и са свију страна претресао у својој сеоској усамљености.

— Ево, шта је у ствари — говораше он очевидно трудећи се, да покаже, да је и он образован. — Сваки прогрес може се извршити само преко власти, силом. Узмите реформе Петра, Катарине Александра. Узмите европску историју. У толико више то важи за прогрес у пољској привреди. Та и сами кромпир, и њега је ваљало увести у нас силом. Пре ове еманципације сељака, ми смо спахије радили земљу најсавршенијим модерним справама и алаткама, које смо ми силом заводили. Сељаци су се из почетка опирали, а после су нам подражавали. Сада, од како су ослобођени мужици, од како је нама одузета свака власт, наша пољска привреда, која је стајала тако високо, пада све више, и мора пасти у првобитно дивље стање.

— Од куда то? Ако је ваша привреда рационална, ви је можете радити и најмом — рече Свијашки.

— Власти нема више, разумете? С ким да радим? —

«Ево је — радна снага, главни елемент привреде» помисли Љовин.

— Са радницима. —

— Радници неће да раде љуцки, и неће да раде усавршеним справама. Наш радник само једно зна. Да се опије као свиња, и да вам упропасти све. што му дате у руке. Он мрзи све, што није по његовски. Отуда и пада цео наш привредни ниво. Земље су забатаљене, где се добивао пре милијон, сада се једва истера сто хиљада. Опште богатство се смањило. Да су то исто урадили. али с рачуном.... —

И он сад стаде излагати свој план за ослобођење сељака, по коме свију тих незгода не би било.

Али Љовина није интересовало то питање, зато се он врати на прву тему и окрете се Свијашкоме, не би ли њега изазвао, да каже своје мишљење.

— То да је привредни ниво у опште пао, и да при нашим односајима с радницима није могућна никаква рационална привреда, то је потпуна истина — рече он

— Не налазим — рече Свијашки са свим озбиљно — ја само видим једно, а то је, да ми не умемо да управљамо привредом, и да наша привреда у спахијско доба не само није стајала високо, него напротив врло ниско. Та ми немамо ни машина, ни добре стоке за рад, ни добре управе. Та ми не умемо ни рачунати. Упитајте кога хоћете газду, он сам не зна шта му је корисно, а шта није.

— Е дабогме, талијанско књиговодство — рече спахија подсмешљиво. — Рачунај ти како хоћеш, када теби радник упропасти све, нема ћара! —

— А што да упропасти? Старинске руске дрвене алатке може зар и да сломи, а чик нека сломи моје парне машине? Може да вам упропасти по неку руску мрцину тасканске пасме, а набавите першероне, па их не може упропастити. Ми сами треба да подигнемо привреду. —

— Ласно је вама, Никола Ивановићу, куповати першероне. Али ја не могу, мени ваља издржавати сина на универзитету, па оне мале по гимназијама. Аја, нема се од куда. —

— За то су банке. —

— Да ми продаду и кров с главе? Хвала лепо! —

— Ја се не слажем с тиме да би у опште требало подизати ступањ наше привреде — рече Љовин — не слажем се и не верујем, да је то могућно. Ето, ја се баш тим послом бавим, ја имам новаца, и опет нисам могао ништа учинити. Ја не знам коме могу бити банке од користи. Бар што се мене тиче, на што сам год трошио

у привреди, све је било са штетом. Је ли реч о стоци — штета; је ли о машинама, штета! —

— Тако је — насмеја се задовољно спахија седих бркова.

— И нисам ја сам у том положају — настави Љовин — ја се позивам на све газде, који воде рационалну привреду; сви, са ретким изузецима, сви раде са штетом. Па ето ви сами, кажите, зар се ваша привреда рентира? — рече Љовин Свијашкоме и у истом тренутку виде у његовим очима онај страх, који је увек опазио, кад год је хтео да продре даље од собе за госте у Свијашковом уму.

Међутим то питање Љовиново не беше са свим поштено. Домаћица му мало час беше испричала како су овога лета били довели из Москве некаквога Швабу, стручњака у књиговодству, који им је за пет стотина рубаља склопио све рачуне, и нашао, да њихова привреда има око 3000 рубаља годишње штете. Она није запамтила тачно цифру, али Шваба је тачно израчунао до четврт копејке.

Спахија се само осмехну, кад зачу питање да ли се Свијашкова привреда рентира. Очевидно, он је знао колики може бити ћар у његовога комшије и «вође».

— Ако се моја привреда не рентира — одговори Свијашки — онда то само доказује, да сам ја рђав газда. Хоћете ли малина? Машо. — окрете се жени — дај нам малина! Чудо како се још држе малине! —

И у најлепшем расположењу Свијашки устаде, као да је разговор свршен, и ако га је он прекинуо онде, где је Љовин мислио тек да почиње.

Изгубивши тако парца, Љовин настави разговор са спахијом трудећи се да му докаже, да сва тешкоћа долази отуда, што ми нећемо да знамо за особине нашега радника; али спахија, као и сви људи, који усамљено размишљају беше неприступан за туђе мисли и особито пристрастан за своје. Он остаде при своме, да је руски

мужик свиња, да би за истеривање из тога свињства требала власт, а власти више нема, да би требала батина, а ми смо хиљадогодишњу батину заменули некаквим адвокатима и некаквим затворима, у којима смрдљиве мужике хране супом, још им израчунавају кубне метре ваздуха.

— А зашто ви мислите — говораше Љовин, трудећи се, да га врати на ствар — да је немогућно наћи такав одношај према радној снази, у коме би рад постао производан? —

— То с руским народом неће никада бити. Нема власти — рече спахија.

— А што ту тражите нове одношаје? — рече Свијашки, који се беше најео малина, запалио цигарету и опет пришао столу. — Сви могућни одношаји према радној снази одређени су, изучени су. Остаци варварства, старинска општина са задружним радом распада се сама по себи, спахилуци су уништени, остаје само слободан рад. Његови су облици готови, одређени. Бирајте који хоћете.

— Али Европа је незадовољна тим облицима. —

— Да, она тражи нове, и наћи ће их. —

— Па то ја и говорим — рече Љовин — зашто да и ми не тражимо са своје стране? —

— Зато, што би то било као кад бисмо ми сад хтели да пронађемо нову методу за грађење железнице. Оне су већ готове. —

— Али, ако се нама те методе не допадају, ако су оне глупе? —

И опет опази он онај страх у очима Свијашковим.

— Да, ми ћемо капе у небо, ми смо пронашли оно што Европа узаман тражи. Знате ли ви све шта је у Европи рађено на радничком питању?

— Не, или бар врло мало. —

— То питање занима сад највеће умове у Европи. Шулце-Делићев правац.... Па онда, она огромна литература радничког питања, најлибералнијег Ласаловог

правца.... Минхаузенско устројство, то је већ факт. то знате? —

— Та имам некакав нејасан појам. —

— А не, ви то само тако кажете, а у ствари знате као и ја. Ја, разуме се, нисам професор социологије, али мене је све то занимало. Ви бисте требали све то да проучите.

— Добро. До каквих се резултата дошло? —

— Извините. —

Овде спахије беху устале да иду, и Свијашки опет не даде Љовину, да завири у оно, што је у души његовој иза собе за госте.

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

КЊИЖЕВНОСТ

I

Стојаковић Риста: **Грађански буквар**. *Београд*. (Парна штампарија народне радикалне странке) 1890. 8°. 166. (Цена 1 динар).

Ја сам се у свом последњем реферату [1]) огрешио. Нисам се огрешио о оне, који су у својим књижицама надали кукњаву над живом Србијом, јер сам о њиховим брошурама изрекао само оно, што би и сваки други на мом месту рекао и морао рећи. Ја се о њих нисам огрешио, и ако су они јако примили к срцу моје речи, и напали ме за тим по дневним листовима начином и речима, којима се васпитани људи никад не служе, чак ни у најобичнијим приликама, а камо ли у штампи. Ни моја мати — проста српска сељанка, ни моје васпитање

[1]) Отаџбина за септембар и октобар 1891.

не допуштају ми, да се спуштам у блато, у које су сишли моји опадачи у «Дн. Листу» и «Српској Независности» у узалудној намери, да мене нагрде. Кад би ме ко тамо и гурнуо, ја бих и у блату тражио камен, да њим своје противнике гађам; блато бих оставио блату, као што га и остављам. — О ове и овакве људе се ја нисам огрешио, нити сам се могао огрешити. Ја сам то учинио тек у четвртом делу тог свог реферата, у ком сам рекао, да је Аџићева књижица први весник к бољитку на пољу народносног васпитања. Огрешио сам се у толико и с тога, што кад сам тај реферат писао, нисам још био прочитао делце Ристе Стојаковића, чији је наслов исписан горе, а које је штампано још прошле године[1]).

[1]) Осим књижице Срете Аџића писано је у истом смислу и у милановачком „Такову“ и то у два маха, под насловима „Србизам“ и „Национализам и национално васпитање“. Последњи чланак још није свршен. Оба заједно чине част тим доста добро уређиваним „паланачким новинама“. Они су оба, колико смо ми могли дознати, потекли из пера једног од наших млађих и вреднијих учитеља — педагога. — У „Учитељу“, у свесци за април (стр. 292—314) а и на по се штампана је расправа г. Косте Петровића, доскорашњег београдског учитеља под насловом: *О националном васпитању у нас.* То је већ нешто систематски израђено, јер писац у тој расправи говори: о фазама васпитања, о разним циљевима у васпитању, о национализму, о условима за национализовање, о задатку и средствима националног васпитања и о томе: ко и како да врши национално васпитање? Питање, као што се види, почиње да преузима маха како у ужем стручњачком кругу, тако и у дневној журналистици, чему се сваки патриота може само обрадовати.

Пошто је овај реферат био свршен, дошла нам је до руку расправа г. проф. *Живана Живановића: О васпитању у средњим школама* (Београд, државна штампарија 1891, 8º 40). Та је расправа читана на III. год. збору професорског друштва, држатог августа месеца у Београду, и штампана је и у друштвеном органу „Наставнику“. Ми ову расправу топло препоручујемо свима нашим читаоцима, нарочито онима, којима је пао у део племенит задатак, да подижу подмладак, на коме лежи будућност нашег народа, и којима је она на првом месту и намењена. Али њу с коришћу може прочитати (и треба да прочита) и сваки други јавни радник. По г. Живановићу *васпитати* значи „*трајно усадити у душу љубав к истини, правди и лепоти; утврдити љубав к раду;* **засновати љубав к отаџбини** — *а све то, с временом довести до оне сталности, која противстаје свима искушењима, и постаје чврст и честит* **карактер,** осветљен благом светлошћу верозаконског пијетета“. — Остављајући другима, стручњацима, да о овој изврсној расправи пишу стручније, ми ћемо навести из ње само неколико места, која иду у оквир нашег данашњег реферата. Тако на стр. 10. своје расправе вели писац: „Ми морамо престати да се занимамо илузијама, причајући како је којегде у свету, него морамо и у школи, и у војски и у

Истина је, да сам ја то делце добио има већ година дана, али сам доспео да га тек ту скоро прочитам. Што то раније нисам учинио, узрок је поред осталог и у томе, што је и Риста Стојаковић био представник оне генерације наших младих учитеља која је у спасу радничке класе у Европи и Америци тражила и гледала у своје време спас Србије и Српства. Али је Стојаковић човек примерне марљивости и савести и одличног карактера. И ма колико да су га одушевљавали Чернишевски, Маркс и Сен-Симон, у њему је по законима наслеђа, и ако хоћете атавизма, било српско срце, и он је умео да свој социјализам паметно и часно помири са српском мишљу. Наша поквареност, наше растројство и наша изнуреност изнутра; опасност, која прети целом српском народу, на који се дигла што но реч и ала и врана, и наш ослабели углед с поља, довели су и Стојаковића на правилну и логичну мисао, да најпре треба сачувати и ако

свакој прилици, узети на око своје племе, са свима његовим манама и врлинама, да од њега створимо вреднога такмаца многобројним супарницима....; да створимо индивидуу јаку и издржљиву саму собом; да оставимо после себе достојну одмену и чврст бедем своје народности, своје уже и шире отаџбине и њене слободе". Прелазећи на главу „*Родољубље или патриотизам*", писац у кратким потезима износи оно, што би у овом правцу требало урадити. Треба при васпитавању уништавати покрајински сепаратизам и гајити свест о народном уједињењу, томе идеалу сваког правог Србина. „Омладини ваља увек довикивати: *Напред!* — а оставити старце и филозофе, да срећују проживљени материјал минулих векова, који ће се износити — у историји — омладини, да из ње позна судбу свога многонапаћеног народа, али да (у исто време) из тога поцрпе нову снагу, опет за стремљени — напред и само напред! — У историји, у песми, у беседи, на слави, у дому, у цркви и у школи, у књизи и слици ваља истицати чисто Српство, да га омладина сазна што боље и што дубље, да се с њиме сживи и да не уме другојачије да мисли, но само српски;...." (стр. 35). И даље (стр. 36): „Ми треба да научимо омладину, да буде само Срби — и ништа више. А *Срби* као такви нису били никад непријатељи цивилизације, нису били никад варвари. И *кад је ко добар Србин, он није тиме ни лош сусед ни лош Европљанин*. У нашој је народној историји веома крупним словима исписано право грађанства српског народа у Европи. На данашњем је колену, да то право још боље утврди или да га оствари онде, где су га туђи интереси у питање довели.... Хоће ли нам ученици изаћи научени из школе, — то нам мора бити општа жеља; али *да морају* изаћи као *добри Срби*, о томе не сме бити спора". Не може бити сумње о томе, да васпитачи треба да буду пример и узор омладини у свему, што је добро, — према томе, извесно и на првом месту: у патриотизму. Није ли то у исто време тако лако и тако племенито?!

је могуће доградити и испоправљати кров над главом и спољне зидове, па онда улепшавати нашу кућу изнутра. Ја скидам капу пред радницима и мислиоцима, као што је Р. Стојаковић. Јер се карактер и величина једног човека, нарочито једног јавног радника и научника, не састоје у слепој тврдоглавости за оним, што се једном усвоји, већ у потпуном појимању интереса своје средине и у непрекидној готовости, да тој средини служи свима својим подобностима и саобразно потребама, које се код ње могу врло лако мењати, па да њој, кад то устреба, жртвује своје личне погледе.[1]. Ево вам за то најпростијег примера код нас. Сви свесни грађани и радници у нашој отаџбини тежили су до јуче за променом Устава: сви су у дубини душе били жељни реформама, и то како социјалисте и радикали, тако и напредњаци и либерали. Данас је та промена у главном извршена, и то уз наше опште и заједничко суделовање. Сви обзири и сви интереси налажу нам *данас*, да се на овој основи, која је новим Уставом створена, зауставимо, па да покушамо, те да на њој најозбиљније и најенергичније порадимо на

[1]) Ево како сам Р. Стојаковић на стр. 161. своје књиге говори о томе. »Потпуно разумем — *јер и сам осећам* — вели он, колико мучно и тешко мора бити ономе, који симпатише социјалистичким идејама, да својим радом припомаже, да се домаћа индустрија и остала производња подиже и снажи на капиталистичкој основи. Али једино на тај начин можемо постати економски самостални према западу. А економска је самосталност основица за све друго: за самосталну народну књижевност и учевност, за развитак науке, за напредак просвете народне, за политичку независност. *А ми треба на првом месту да будемо Срби. Ова нас је земља одхранила и одгајила, њој треба да вратимо дуг, којим нас је задужила.* А вратићемо дуг тако, ако порадимо, да се оснажи и да постане самостална. *И ако је ради тога потребно да на практици одбацимо социјализам, дужни смо и то да учинимо*«. Правдајући социјализам на западу, он даље (стр. 162) наставља: »*Али ја сам Србин,* и дужност ми је, да радим онако, како то интереси Србије и Српства заповедају. Ја сам грађанин једне земље, чијем национално-политичком опстанку прети навала страног капитала. Да се тој навали стане на пут, једини је могући, једини практички остварљив начин: оснажење српске самосталне производње, оснажење српског капитализма, који ће дати средстава и за развитак осталих огранака културе. Да се све то и — постигне, то мора бити задатак сваког паметног Србина«. И ово је све изречено у »критици једне заблуде«, у којој се на неколико страна кратко, али разложно критикује *српски социјализам*.

бољитку Србије и Српства. Сви грађани српски били су до јуче — нек ми се допусти мало јачи израз — револуционари; сви они данас треба да постану конзерватори: сви ми треба с новим Уставом у руци, чувајући га као наше „Вѣрую" до последње ижице, да се свима силама упнемо, да радимо на нашем општем добру.

Ми овим нећемо да искажемо никакву нову мудрост. Ми држимо, да ће се сви наши читаоци сложити с нама да је овако и да овако треба да буде. А кад ми ово ипак истичемо, ми то чинимо с тога, што су и ум људски и његове тежње, и сав интелектуални и социјални рад, подчињени вишим механичним законима, и што ови дејствују непрестано на велику већину друштва, докле год се ова не освести, и докле се њој не улије толико моралне јачине и убеђења, да им се одупре. Ако се сви делови нашег грађанства и све наше политичке странке не увере на пример, да је наш данашњи устав чврста и сигурна подлога за наш напредак и за наше успешно даље развијање, онда ће они по законима инерције ићи даље, губити време у лутању за новим непознатим, и тако

— У низу чланака, које је г. др. Драгиша Станојевић оштампао из „Новог Листа" у засебној књизи под насловом „*Глухо доба у радикалној странци*" (Београд, штампарија Петра К. Танасковића. 1891. 8⁰ 119.) овај стари социјалиста пребацује Стојаковићу његово „напуштање социјализма и критиковање „једне заблуде". Али и он сам узвикује радикалној странци, за коју и сам вели, да је у њој „оличен народ српски (зар у Србији има још каквих народа?) у Србији", дакле другим речима: *народу српском*.... „тај и такав рат тек што није букнуо; тај и такав рат затиче Српство туђинском грубом силом раскомадано, а Србију српском неслогом поцепану. Браћо, дочекајмо тај рат у војничкој приправности, дочекајмо га спремни и оружани, *и оружајмо*, часа не губимо, *душе наше патриотизмом*, *срца наша слогом и храброшћу*, мишице наше гвожђем и челиком! Зарад среће и спаса мале и велике отаџбине наше Србије и Српства, отворимо душе наше слози, братству и љубави! и (стр. 118.) Писац ову песму продужава да пева даље само радикалној странци. Ми бисмо желели, да она обухвати све што мисли у Србији. У уставној земљи партије су нужност. Али има интереса који су *земаљски*, који су *народни*, и ти интереси, треба да буду подједнако свети не само за чланове појединих партија, но и за све партије, за целу земљу, за цео један народ. — Нека г. др. Станојевић продужи мисао жицом којом је пошао, и он онда неће моћи осуђивати онако строго Стојаковића за „критику једне заблуде", и то тим мање, што је и он сам својим рођеним делима критикује. Треба бити праведан. Зашто не дозволити да други чине писаном речју оно, што ми чинимо сопственим делима нашим?

не само не бити од користи Србији и Српству, но им бити од велике штете. Станимо, разаберимо се и освестимо се. Наш «политички» буквар нека од сад не буде више слепо јурење напред, но станак и рад на једном месту и на једном великом делу, на опоравњању и унапређењу нашег материјалног стања унутра, на уздизању нашег моралног угледа с поља. То је наук историје свеколиког човечанства — то је јасна и проста поука најпростијег брђанина. Користимо се њоме на нашу општу срећу.

* * *

Књига Р. Стојаковића подељена је у осам глава. Пред овима долази приступ, а на крају закључак. То је као што видите радник који ради по утврђеном плану. Само такви радници и доприносе општем стожеру заједничког бољитка. Озбиљност рада и самопоуздање, које се само, нарочито овде, може похвалити, провирује и из следећих пишчевих речи, које он упућује својим критичарима. «Очекујемо, вели он, да објективна критика укаже на мане, којих, поред све наше пажње, лако може бити у овом послу, те да други пут не упадамо у исте погрешке. Критичаре молимо, да буду немилостиви, ако су нам прави пријатељи. Нека нам отворено и искрено кажу: јесмо ли или нисмо за овај посао? Па ако јесмо, онда да продужимо и даље; ако пак нисмо, онда да се оканемо узалудне муке, — да одемо на другу страну, где ћемо бити кориснији. Познато је, да лоши мајстори само сметају, те и они добри не могу да протуре своје производе». То вам говори прави радник. Тако говоре сви озбиљни научни радници. Ми нисмо непогрешни; више очију више и виде, а наука корача гигантским корацима напред, — она је данас много већи и много замршенији лавиринат од оног старог, митолошког. Њена су поља непрегледна, њена дубина неизмерна, њена висина недостижна. Само код нас писци држе, да су нашли камен мудрости, и да је неопростив грех говорити о стварима,

на говор о којима они држе да имају патенат, а нарочито гледати на њих сопственим, а не њиховим, очима. То се не може пребацити нашем писцу. — Tant mieux pour lui!

У књизи од десет штампаних табака наш писац се у осам глава бави: постанком друштва и државе (I. стр. 6—16), цивилизацијом код старих народа (II. 17—30) и развитком нових народа (III. 31—43), затим прелази на економски живот савременог друштва (IV. 40—69), на просвету и морал у данашњем друштву (V. 69—88) и на политички живот савремених народа (VI. 89—111), да у последње две главе говори о вероватној будућности у опште (VII. 111—125) и Србије и Српства на по се (VIII. 125—163). — Читалац ће на први поглед помислити, да је ово и сувише велики материјал за овако мали простор. То је у први мах била и наша зебња, чак и пошто смо у приступу видели, да је писац хтео да износи «само најкрупнија факта, само оно, што чини суштину» и «само оно, што је сваком грађанину на првом месту нужно да зна». И нама је мило, што у пишчевом интересу можемо признати (та то је и онако ретка радост), да је наша зебња била неоснована. Она је у главном и дошла отуда, што смо ми били смели с ума, да је наш писац педагог, и да је према томе његов први позив и његова прва вештина, да велике ствари представи јасно и разговетно и то што с мање речи, у што простијој и једнообразнијој форми. За нашег писца је овај посао био тим лакши, што он своју књигу није писао за децу, но за зреле људе, код којих су сви друштвени и политички појмови у главном већ развијени. И ми јамчимо, да му нико од читалаца неће моћи пребацити, да је нејасан.

Нас и наших читалаца се тиче у главноме последњи део књиге. Али нам дужност критичарска налаже, — а то захтева од нас и сам писац — да свратимо пажњу, и ако са свим мимогред, и на неке појединости из ранијих делова, које ма чим то заслужују. Да почнемо одмах.

1. До данас наука још никако није на чисто с тим, каквим је животом: да ли задружним односно племенским или инокосним, живео преисторијски човек. Ако би се питање могло решавати на претпоставкама, онда би ове ишле против пишчевог тврђења (стр. 7), да је тај живот био инокосан. Познато је, да и сами мајмуни не живе инокосним животом.

2. Исто је тако омашка тврдити, да је „најпотпунија једнакост поглавита карактеристика првобитног друштва" (9.) Ту је погрешку унео, као што се зна, у друштвене науке нарочито Ж. Ж. Русо с опредељеном политичком тенденцијом, која се у своје време дала правдати и објашњавати. Социјалистичка је школа узела ово тврђење као аргуменат, да што лакше доведе потпуну једнакост у друштву својих идеала. И њој се тај аргуменат и то тврђење могу дозволити или још боље опростити, докле их она употребљује као страначко (партиско) оруђе; чим се они почну подизати на степен научне максиме, критика мора против тога устати. У првобитном друштву није владала потпуна једнакост, нити је могла владати. Потпуна или бар приближна једнакост обележје је више културе, дугог друштвеног и државног живота; на првобитном ступњу развића „јачи тлачи" и то без икаквог завијања. То је у осталом и природан закон. Ми се с њиме сретамо и у целом животињском свету. Ми о томе немамо доказа, рећи ће нам се. Ми их немамо непосредних с тога, што у то доба није било никакве могућности, да нам се бар у којој форми оставе обележја првобитног друштва. Али ми за то имамо посредних доказа. Поред критичног и логичног суђења нама као посредни доказ о живљењу првобитног друштва могу потпуно сигурно послужити племена, која још и данас живе са свим првобитним животом, и чији нам је начин живљења потпуно познат. Ни код једног од тих племена ми се не срећемо с идеалном једнакошћу, о којој је у својој моћној фантазији сневао Русо, и коју су тако радо и с толиком

готовошћу узели тако рећи за готово сви његови последници.

3. Не може се *en bloc* тврдити, ни да је „*поглавита* разлика између племена и државе у томе, што у племену владају обичаји, који су од векова утврђени.... Међу тим у држави је *све* уређено законима" (стр. 16). И кад не би писац овде имао у виду првобитну државу, ово би ипак било погрешно. За њу се пак горње тврђење нипошто не може узети. И у самој првобитној држави владају обичајни закони одн. обичајно право још кроз читаве векове. И у њој владалац још за дуго времена седи под каквим столетним грмом, да по „старим законима и *обичајима*" суди у друштву властеле својим поданицима. Треба ли да напомињемо, да још и дан данашњи обичаји регулишу и у самим најнапреднијим земљама многе односаје, које би по њиховој битности и природи требали одавно да регулишу закони. — На сваки начин обичајни и писани закони се могу узети као обележја племенског с једне и државног живота с друге стране, али се то не може узети категорично и апсолутно, као што је то учинио наш писац. Ово обележје претеже и важи само у друштву с другима: само по себи оно није довољно, да обележи жељену границу.

4. Прелазимо преко целе друге и треће главе, које читаоци с коришћу могу читати. Из завршетка последње вадимо следеће редове: „Да, вели писац (стр. 42), кад се у опште говори, прогрес је резултат развитка (боље развијања). Али у појединостима људи су много пута грешили, много пута су место напретка постизавали назадак. И тек после многих и тешких погрешака човештво на послетку наилази на прави пут. Тако је увек до сад било, па није чудо, ако се то и данас деси. Али ако и не постигнемо успех услед тога, што нисмо погодили прави пут, не треба да клонемо и малакшемо.... Ако данас погрешимо, сутра или прекосутра морамо наићи на прави пут прогреса. Да, морамо, јер напредак је у људ-

ском друштву неминован, онако исто као што кугла коју одгурнете са врх брега, мора да се скотрља до дна брега». — Ово је све лепо, само да ова лепа стилистика не одведе у нехат и у фатализам. Јер кад ће прогреса бити те бити, радили ми овако или онако, онда зашто да га не пустимо да сам дође? Нашто да ми ломимо око њега вратове? Мислите, молим вас, да пишете у главном за читаоце код којих је пета страна исто онако еванђеље као и четврта, па ма ви у петој побијали оно, што сте на четвртој рекли. Ви пишете грађански *буквар*.

У следећој се глави писац бави економским и социјалним теоријама. Његово је излагање просто и јасно, врло разумљиво. Читалац већ зна његово теориско убеђење. Али су и за нашег писца теорија и практика две различне ствари. «Треба бити на чисто с теориским истинама, вели он, треба имати једно одређено гледиште, према коме ће се оцењивати поједини појави сувременог живота. *Али кад се пређе на практику, на решавање државних питања, онда се пре свега мора рачунати с фактима, какви доиста и јесу, морају се узети у обзир све прилике овога живота што данас постоји*». — Ми све ово потписујемо, и ја ово последње подвлачим.

*
* *

Најважнији део књиге је последња јој глава, која носи наслов «Србија и Српство». Како ће и нашег читаоца она без икакве сумње највећма занимати, то ћемо се ми на њој мало више и задржати. Ићи ћемо редом, који је и у књизи. После кратког увода у ову главу, писац баца, «поглед на нашу народну прошлост», па онда прелази на «данашње стање српског народа», чију скицу завршује следећим речима (стр. 133):.... «Свуда, где се год окренемо, видимо само црне слике. У свима крајевима опадамо материјално и културно у опште, губимо основицу за самосталност једне народности. Стењемо под притиском две стране државе, под притиском турским и

аустро-угарским....” Питајући се: Шта да се ради и има ли помоћи где год? писац прелази на «услов за опстанак Српства”. За то је пре свега потребан један јак центар, око кога би се доцније искупили сви делови Српства. Како је најприродније, да тај центар буде ова наша ужа домовина, краљевина Србија, то је за њену јачину и снагу и по пишчевом мишљењу претходни услов, «да преко Старе Србије и Скадра добије излаз на јадранско море, те да ступи у свезу са целим светом, а да не буде везана једино за Аустро-Угарску.... Пошто се то изврши, Србија ће моћи и економски да се унапреди, — да разграна и усаврши пољопривреду, и да подиже и развија домаћу индустрију. И тек овако материјално, и у опште културно оснажена, моћи ће Србија мало по мало да прикупи око себе и остале делове Српства”. «Покољењу, што данас живи, узвикује с разлогом писац (стр. 136) пало је у део, или да створи снажну Србију, или да упропасти целокупну будућност свог народа!” — Шта и како радимо ми на том стварању? За последње и не треба бог зна колико и каквог рада. Из «Србије у 19. веку”, у којој се нема шта нарочито приметити, писац прелази на питање: «Како данас стојимо”? Тражећи узрока нашим недаћама, он их налази и у материјалној оскудици односно у мршавом материјалном стању појединаца, па наставља са свим оправдано. «Најлепше би било, да цео народ буде богат. Али ако се то не може, онда бар створите један сталеж имућан и снажан, и тек ће тада политичка слобода стајати на сигурним ногама, јер ће имати свога сталног (*и сигурног*, додајемо ми) браниоца. Овако пак, као код нас што је, све политичке слободе, данас извојеване, сутра могу бити изигране. И у колико је ова економска невоља већа, у толико се и ова политичка корупција јаче развија” (стр. 144). — Читалац ће можда приметити да је то мисао, која је у мозговима свију нас, која је тако рећи у ваздуху, који нас окружује, и који удисујемо. И то је истина. Али зашто се онда нико не

усуди, да је искаже? Зашто онда нико нема толико куражи, да ради на њеном остварењу? Јер шта то помаже општој ствари, што ми готово сви *тако мислимо?* С тога се на овој куражи писцу, и то нарочито писцу-социјалисти, може с правом честитати. Али ни овде мисао по нашем схватању није потпуна. Економска и материјална независност се не могу створити лако и брзо каквом резолуцијом или скупштинским решењем. За то требају десетине и стотине година економскога развитка, па ће то доћи и само по себи. Али баш и кад би се то могло учинити, та материјална, имовна независност није предмет наших тежња и наших жеља ради ње саме; она је то само као услов за нешто друго: за осигурање политичке независности, за стварање грађанског карактера. Она је на сваки начин за ово један од најсигурнијих услова. Али с једне стране ми тај услов, као што раније напоменусмо, не можемо тако лако створити, с друге стране нама је за одржање и за напредовање неопходно потребно, да имамо чврстих политичких и грађанских карактера, а да до њих дођемо, ми нити можемо, нити смемо чекати, да они дођу тек после стварања имовне независности појединаца. Треба тражити другог пута и начина, да се до њих дође: треба карактере стварати у кући у школи, у цркви, у општини, у округу, у држави; свим средствима треба помагати њихово стварање. Данас више него икада ми треба да имамо Брута̑, и то и старих и младих. Данас више него икада треба да је у нас појам дужности, појам општих интереса, појам о отаџбини драгоценији, узвишенији и чвршћи од свију осталих. Нашој генерацији је задатак, да тај појам укорењује где га нема, да га негује и усавршује где се ма у најмањем заметку нађе. Ви ћете рећи, да је то тешко, јер га матере и родитељи још немају. Ја вас разумем. Али баш зато сте ту ви, учитељи оба пола, наставници свих школа. Вама се предају невина и мала деца, вама се предаје сиров најдрагоценији материјал, и ако ви појимате своју дужност, ако сте ви за њу дорасли, ако

имате воље и одлучности, ако сте прожмани светињом вашег високог позива, онда ћете ви учинити много, ви ћете створити карактере, а у добро упућеним карактерима је спас Србије и Српства — ви ћете онда с правом моћи тврдити, да сте и ово двоје ви спасли.

Има једно велико зло, од кога *данас патимо само ми*; за које не зна ни један други народ, а за које смо и ми почели сазнавати тек од намесничког устава на овамо. То је зло: неред и изопаченост у нашем свештенству. Овде није место, да ми улазимо дубље и детаљније у ово питање, које се нашем писцу са свим измакло. Ми ћемо то учинити згодном приликом у нарочитом чланку. Али не можемо пропустити да напоменемо, *да на овогодишњем „свештеничком збору" у Крагујевцу није било ни једног свештеника.* Тамо је било либерала, напредњака и радикала. Сви су присутни били у ова три табора, а чим се то учинило, онда су они престали бити свештеници. Јер, свештенички задатак нити је био нити може бити цепање у логоре, већ напротив: љубав и слога. Где се свештеник преда цео политици, као што је то на жалост код нас, ту он више не вреди ни Богу, ни људма, јер он ту више не може вршити савесно своју дужност ни према својим парохијанима, ни према својој отаџбини. Погледајте раздор, који се из дана у дан води и све већма и већма заоштрује у самој штампи међу свештеницима разних праваца и политичких погледа. Требало би да из гроба устану, бар за један минут, св. Сава, Хаџи-Ђера и Хаџи-Рувим, те да виде како данас њихови последници врше свету и пуну части дужност душевних, верских и народносних пастира и вођа. Тешко да би се и један међу данашњим свештеницима могао наћи, кога би они могли признати за свог следбеника за српског свештеника а да не ризикују, да им се кости у гробовима не преврну. Нису ли свештеници међу тим најпозванији, не доводи ли њих сам њихов позив најбоље у положај и могућност, да дејствују на него-

вање и усавршавање карактера од колевке па до гроба, подржавајући и подстичући све племените особине код појединаца и искорењујући све оно, што би ишло на штету нашег општег и заједничког задатка. Не треба ли да то свештеници чине у много већој мери, но ико други, и није ли то њима лакше радити но ма ком другом? Не почињу ли се њихови одношаји с децом још од колевке, много пре, но што ова дођу још у школу? — Да али да свештеници утичу благотворно на развијање карактера код нас, неопходно је потребно, да они најпре правилно и добро схвате свој положај и свој позив, па да буду са̑ми карактери. Само као такви они благотворно могу утицати и на друге. Сви грађани у опште, а учитељи и свештеници на првом месту, треба дакле да су скроз и скроз прожмани појмом о дужности, и да имају толико моралне јачине и толико карактера, да им *увек* и у свим приликама одговори.

Ово је тачка, на коју, по нашем нахођењу, наш писац није обратио довољно пажње, и ако је, по нашем мишљењу то требао да учини, и то тим пре, што је то, тако рећи, до јуче био његов посао, и што је то и данас посао свих оних, који су сигурно по највише и читали његову књигу. Без истицања ове тачке, његово је излагање не само непотпуно, него и штетно. Истина је, да је имовна независност први услов за политичку независност, за карактер. Али рећи само то, значи толико исто, колико и рећи: ми те имовне независности немамо, — према томе не можемо имати ни политички независних људи. Ergo, пређимо преко тога. Schwamm drüber! То међу тим, није доста, нити сме бити доста.

Из питања: шта данас да радимо? ми без коментара исписујемо следеће: «Главни ослонац мора и треба да нам буде: у се и у своје кљусе. Две српске самосталне државе, краљевина Србија и Црна Гора, треба да се споразуму (ах, зар и то треба препоручивати?!) и згодном приликом заједнички да изврше овај посао: заузеће Старе

Србије.... У исто време, ове две српске државе утврдиле би међусобни савез, и то на првом месту савез царински....” То је, по писцу, једини пут, да се створе услови за економски и културно независну и снажну Србију. Како да се то постигне? „За остварење свега тога, *данас треба највећу пажњу да обратимо војсци и њеној спреми*. Не велимо, да не треба, колико се може, радити и на поправци економног стања, и на бољем уређењу школа, које треба да нам дају не само чиновнике, већ и способне раднике, произвођаче, а исто тако и на бољем уређењу и других огранака државне и општинске организације. Да, треба и данас, и увек на свему томе, радити, колико се год може више да уради. Али од свега тога за данас нам мора бити најважније: *војска и њена спрема*. Све економске и просветне реформе ... узалуд ће нам бити, ако Аустрија уђе у Стару Србију. То непрестано имајмо на уму: и кад смо будни и кад спавамо” (146—148). Исписујемо још и следећих неколико редова (стр. 154), које нарочито препоручујемо пажњи наших читалаца. „Потпомогнимо свом снагом, вели писац, оне управљаче државне, који се лате остваривања овог задатка, па ма то и не били „наши” људи, ма којој политичкој партији они припадали. Ако задатак, који данас Србији предстоји, извршимо онако, како је за нашу народну будућност корисно, историја (то) неће забележити као заслугу само оних људи, који су се у том тренутку десили на влади, већ ће слава за то припасти свима нама, целокупном овом покољењу, што данас живи.... Пре свега, још једном велимо: будимо Срби, па тек онда радикали, либерали и напредњаци. Чувајмо се, да нас партијски фанатизам не заслепи толико, да — и нехотично — постанемо издајице свог народа”.

У самој Србији, у овој нашој збијеној и поткушеној отаџбини, која је само један део Српства, ми ћемо најбоље и најкорисније помоћи напретку и општој српској ствари, ако савесно будемо вршили све своје грађанске

дужности. Из самога вршења ових дужности, излазиће као природна последица и користовање правом. Право и дужност и нису управо ништа друго, до две стране, два краја једног истог појма. они у суштини чине једно исто. Узмите једно од најобичнијих и најпознатијих грађанских *права*, право бирања у општини, округу и држави. Од куд оно долази? Отуда, аргументише се обично, што свима грађанима хоће да се да могућност, да утичу на заједничке, на опште, на државне послове. Од куд то? Отуда, што су они битни елементи државе, што то лежи у њиховом појединачном и у општем интересу, што су то они у ствари чинили и онда, кад тог права изрично и написаног црно на бело није ни било И да ли је то само право? Да ли није у исто време и дужност? Извесно, и то у много већој мери, но што је право. Тако вам је и са свима осталим правима и дужностима. Заблуда долази само отуда, што смо ми, на нашу несрећу, навикнути да говоримо, па и да мислимо. само о правима, док би као прави, као истинити грађани и патриоти требали да мислимо, и да своје поступке управљамо нарочито по дужностима. А тада би и материјално и морално дејство нашега рада било много јаче. — Но о томе опширније другом приликом. Овде само још завршне речи из Пишчеве књиге: «Извршујмо што тачније како своја права, *тако и дужности грађанске*. Само онај, *који своје дужности врши како треба, може тражити, да се и права његова поштују*; само поред савесних грађана могуће је, да и државна управа буде савесна». Међу тим, ништа лакше, ништа природније и ништа узвишеније, но бити савесним грађанином. Треба само разумети свој сопствени интерес, а он неминовно лежи у реду и благостању општине, округа, отаџбине и Српства. Кад је овима добро, онда мора бити добро и појединцу.

У току векова, још од доба прве писмености, ми се срећемо с писцима, који се труде, да у својим списима

нацртају идеалну државу, друштво, у ком би опште благостање било добро свију. Дела Платона, Томе Мора, Сен-Симона и марсељског пекара, Русоа, Канта и других, позната су многим од наших читалаца. И сва она носе на себи с једне стране обележје духа времена и прилика, под којима су писана и с друге стране тежњу, да се истакну као друштвено-политичка јеванђеља за цео свет. Ми се с таквим «утопијама» срећемо и у нашем најближем суседству. Зна се, на пр., да је философ Гелистос Плетон поднео византијском цару Манојлу, године 1415, предлог, за преустројство византијског друштва, формулисан и изложен у читавој једној књизи. А таквих је «предлога» било и по другим средњевековним земљама. Колико је њих само појела манастирска прашина, а колико су опет поспаљивани и анатемисани?! Али су и сви ови предлози ишли на реформу целог човечанства, или бар његовог хришћанског дела. Наш писац је скромнији. Он пише само за Србију и Српство. Али је он с тога и позитивнији и сигурнији. С тога и његова књига неће доћи до општега гласа, неће продрети у општу књижевност. То, у осталом, није желео ни њен писац. Он ће сигурно бити најсрећнији, ако она буде нашла на отворена врата по свима српским кућама, бар тамо, где је то могуће. Ми јој то од срца желимо, и то у општем интересу. Ми желимо да ову књижицу набави бар сваки писмен грађанин наше уже домовине, па да је чита, да размишља и да из ње поучава и своје остале суграђане. Чувени философ Еразмо, писао је Томи Мору, око 1517 године, да неки антверпски кмет зна целу његову «Утопију» на памет. Ми бисмо желели, да се код нас научи на памет цео «Грађански буквар», па ма се у томе провукле и неке омање омашке, без којих никакво човечије дело не може бити.

30—X—1891.

Д-р М. Р. Веснић

———————

II.

Sirota dijete. Tragedija u 3 čina. od *Namik Kemala*. Preveo s osmanlijskog *Hilmi Muhibbić*. Sarajevo 1891.

Као што видимо из наслова, пред нама је једно веома занимљиво дело, какво у књижевној рубрици нашој до сад још није забележено. Занимљиво је то дело по своме пореклу; занимљиво је, даље, по томе, што је њега превео Турчин, Босанац вредни уредник «Bosnjaka», Мухибић, те се у њему огледа прави босански језик; занимљиво је, најзад, као што ћемо видети, и по садржини његовој.

Ево те садржине:

Шефика је девојче од 14 година; стала је, дакле, на ону лествицу живота, на којој у женскињу почиње да преовлађује осећајна природа. Нама се то још чини рано, али на Босфору женско раније сазрева. Чежња за страним полом, што је у девојци почела да се буди, подхрањује се живим објектом у кући, младим *Ата-бегом*, њезиним адоптивним братом, који слуша медицинске науке. Нејасни љубавни осећаји Шефикини, они, што их је дубровачки песник кроз девојачка уста изразио овако:

«Знах што ћућах да драго је,
Ал' не знађах прем то што је»

добијају у чешћем додиру с младићем конкретан облик: варница се у срцу девојчину разбукти, срца се слију у једно, душе се стопе и пред њима је лепа слика чисте, идеалне љубави.

Родитељи испрва не обраћаху пажњу дечијој поверљивости, те тиме, можда, и нехотице доприносе, да се сестринска љубав у девојци прометне у — девојачку љубав. Касније опазе они промену на девојци, и назиру прави узрок њезин. Отац *Халил-бег*, као да се не би противио, да Ата-бег, који ће за мало, као лечник, добити ранг «јузбаше», узме Шефику за жену — али се томе противи мати *Тахира-ханума*, с тога, што су деца одра-

сла као брат и сестра, па се боји «да се неће слагати, кад се узму». У ствари, она је друкчије смислила са Шефиком. Халил-бег, некад угледан и богат човек, сад је сиромашан «пензионар», а дугује 500 «кеса» неком умрлом сарафу, па сад наследници хоће да га потрзају по суду да се наплате. Та би невоља мимоишла породицу, само кад би се Шефика склонила да пође за неког остарог пашу, који је готов да искупи меницу. Шефика се бори, али у њојзи, најзад надвлађују осећаји детињске дужности, и она *хоће* да — заборави Ату. Сирота дете! Да би испила горки путир до дна, долази Ата из школе у невреме, само да јој јави, како је сјајно положио свој последњи испит, и какав му леп положај учитељи стављају у изглед. За рањено Шефикино срце ово је и сувише; она га преклиње да не долази више до првог, (док је не удаду), и знајући, да је ово последњи састанак, нуди му лице, да га љуби где хоће, само — да одлази.

За овакве ударе јадно дете није дорасло. Шефика је више хтела, но што је могла. Њезина нежна грађа подлеже, и ми у 3-ем чину видимо лекара крај њезине постеље.

Несрећна «сушица», за кратко време довршила је своје растројно дело Шефика осећа да је на умору, али јој две ствари олакшавају последње тренутке: прва је, што је паша откупио «сенет», и њене родитеље ослободио беде и невоље; друга је, што је мајка одржала реч и оставила Ата-бега у незнању, шта се догађа са Шефиком, а сад јој обећава, да ће га омањивати о стању њезином док не — сврши. Шефика осећа, да не би могла гледати његова лика, а да не пресвисне.

О тој нежној бризи мајке према своме детету, и љубавнице према своме љубимцу, Халил-бег не зна ништа, те рупи с Ата-бегом у собу болесне девојке. Ту нам се сад приказује веома дирљива појава: Девојка, испрва до крајности потресена, долази к себи, и прва јој мисао иде

на то, да скине сумњу са душе својега љубавника, да је он узрок смрти њезине. У очима другога, можда би то било вероватно, али је Ата-бег завирио до у дно девојчине душе и знајући од оца, да је на силу верена, — што у Турака толико значи, као удата — с пашом, он је начисто, да је девојче: «за мном обољело». У пркос њезином уверавању, да је то «тако суђено било», он узимље отрова и умире један часак пре своје љубавце. Овај учин враћа Шефику на умору њеним првашњим осећајима; она заборавља, да је туђа вереница и радује се састанку са својим љубавником — тамо, «где их паша неће моћи да раздвоји». Она умире блажена, што ће с оним, за кога ју је Бог створио, од сад да живи у «младинској соби», што им је он сам опремио тамо горе

Споредна су лица лечник и Шерифе-ханума, — коју је писац уплео у дело само зато, да лечник не би морао родитељима да наговести скорашњу смрт девојчину, — и Табедна робиња.

*
* *

Ко би се, почев да чита ову књижицу, досетио, да ће у њојзи да се нађе у сред Цариграда очи у очи с Ромеом и Јулијом? И одиста, кад овлаш погледамо на дело, склони смо да га узмемо као парафразу чувене трагедије Шекспирове; да га огласимо као један од оних многих варијаната те трагедије, којима се наш млади Нушић, у својим «Листићима», умео тако складно да — насмеје. Овде, као тамо, ставља се љубавницима несавладљива препрека да се уједине; овде, као тамо, узима се отров, да се раскрсти за навек са животом; овде, као тамо, умире љубавник чело ногу своје љубавнице; овде, као тамо, мотив је свему томе на силу удаја. Све је то тако. Па ипак, кад бисмо завирили дубље у драматски сплет ове «османлијске» драме, нашли бисмо у њојзи неке разлике, које нису тако малене, да не би вредно било прозборити о њима.

Пуштајући се у набрајања тих разлика, не бисмо желели да пођемо тако далеко, како би се могло мислити, да хоћемо «Сироту дијете» да ставимо упоредо уметнитничкој творевини, у којој Шекспир глорификује уједно и младалачку љубав и супружанску верност. Не, то нећемо! Такву глорификацију још нико није насликао ни донде, ни од тада. Што нас овде интересује, то је: да ли је писцу ове трагедије била позната Шекспирова драма, и је ли му ова служила за образац?

Пре свега, ваља нам напоменути, да није ласно из сличности предмета извести на подражавање. У светској књижевности има више примера, да су дела посве слична по облику или садржини, стварана потпуно неодвисно једно од другога. Да наведемо само један такав пример из наше књижевности. «Жетва» Сундечићева је по обради посве слична Шилеровом «Звону». Ову чувену немачку појему није читао песник «Жетве», просто зато, што не зна ни три речи из немачког језика, а о преводу њезином,[1] није, као што ме увераваше на част, ништа знао у оном куту српскога света. И у истини, које чудо ако се оба песника нађу на истом путу, са кога ће један да сврне у звоноливницу, а други на њиву, и ту да сплету диван венац друштвене слоге и узајамности?

У толико лакше може се у драми наћи на један исти терен. Драма свака, није ништа друго, до један збир рада; сваки рад потиче из осећаја; осећаји човечији пак свуда су идентични: радост је радост, туга је туга, она иста у свима народима и верама; само су појаве тога рада у неколико различите, према душевно-нравној индивидуалности радних лица. — а кад је о драми говор — и према индивидуалности писчевој, чијим сутецајем тај рад добија чулна израза. У начину, како се појављује тај рад, наћи ћемо мерило за оцену писчеве самосталности. Бурна природа Талијана Ромеа поводи се за својим осећајима исто тако, као што чини и бурна

[1] Ако се не варам Павишевићевом.

природа Османлије Ата-бега; оба, видев се на распутици између «бити и не бити», не премишљају дуго, него делају. Али «Латинин» Ромео не дела као Мухамеданац Ата-бег. Онај је у очајању, што му је смрт отргла «жену», гледа на ту смрт као на душманку, проклиње тога «црног вођа», и предаје му свој «трошни брод», да га с бурног мора навезе на стрмни крај, *«ма где се он разбио!»* Овај, напротив, с неким спокојством гледа Шефику како мре, па, узев отрова, умире сам спокојно, јер он у смрти види пријатељицу, која ће да му омогући заједнички живот с љубавцом тамо, где људи не могу да му то спрече. Ромео хоће да *остане* с Јулијом у гробници и да труне; Ата-бег хоће са Шефиком да *иде* из гробнице у бољи свет, где ће да се веселе и уживају. Пут је Ромеов мрачан, с тога, што му је туга и сумња помрачила душу; Атина душа светли на путу кроз мрак, и он види на крају пута вечну светлост, чија је са̂м једна искрица, и где ће од сад пребивати с тога, што се светска правда у тами земаљској окомила на њ. Није никоје чудо, што се катастрофа у мухамеданској драми много тишије развија, но у хришћанској, али у томе баш и лежи битна разлика ових двају тако сличних дела, а из те разлике баш допуштено је извести, да «Сирота дијете» није парафраза «Ромеа и Јулије».

Могао бих уочити своме читаоцу још и друге разлике, које потврђују ову моју претпоставку, али ја не могу даље поћи, с тога, што бих прешао оквир критике на овоме месту, и што — рекох већ — не мислим пуштати се у пространо поређење једне скромне трагедије Кемалине с огромном творевином Шекспировом. Али не могу, а да не поменем једну појаву, у којој се естетички живаљ у скромној мухамеданској творевини истиче поврх творевине хришћанске. Ромео умире што мисли да је Јулија мртва, па му се без ње не живи; Ата-бег, напротив, умире, што хоће да га Шефика преживи, те да јој мисао на састанак тамо горе олакша и заслади по-

следње тренутке живота. Ромео се *теши* Шекспировим речима:

«Шта пута људи већ у руци смрти
Развеселе се» — а Ата-бег *верује* у њих и слази у гроб с осмејком.

Није од малена значаја у Кемалином делу ни то, што се женско истиче у драми за јунака, и ако на крају гине љубавник трагичном смрћу. По нашем мњењу то је посве оправдано, јер је основано драмским законима. Шефика тиме, што хоће на силу да угуши своју љубав, ступа у борбу против надчовечне силе, и, наравно, подлеже у њојзи, те тиме постаје трагичан јунак. Она је, уз то, покретач свега рада у драми: њезином иницијативом долази се до тога, да се разбистре односи између ње и момка; да јој овај призна своју љубав и да је, зарад сличности осећаја увери, како се ова распирила и у њојзи. Осим тога њезина је воља од пресудног значаја и на матерни рад у драми, а основица те воље лежи у љубави према родитељима, које она види на прагу пропасти. Што јој мати црта ту пропаст црње, но што је у ствари; што превиђа да би ова могла бити отклоњена и уз припомоћ љубавника њезине кћери, који ће за мало да заузме одличан положај у друштву; најзад, што она у дну душе крије своју ташту жељу, да види своје дете у сјајном харему пашином, мислећи, да се свака рана вида, и да ће кћи јој у изобиљу заборавити на свога љубавника — зато је она на крају дела осетила читаву тежину казне, гледећи како јој гине јединица пре, но што је добила времена да вида своје ране.

Чиме се ово малено делце понајвише истиче, то је: етички дах, што веје кроза њ, и он све то више дира читаоца, што се појављује у простијем, или боље рећи, у природнијем облику. Љубав младенаца толико је силна, колико је безазлена; односи између деце и родитеља тако су срдачни, да нам се чини, као да долазе из другога, бољег света, јер се тако ретко сретамо с њима у модер-

ним драмама светским. Мало ће се у којима наћи девичка невиност, уздигнута као овде до на онај ступањ, са кога девојка безобзирце лети у наручја своме љубимцу, и нуди му своје лице да га љуби; још мање очинска љубав у тако благом, па ипак дирљивом, изразу; а најмање љубавничка оданост у тој мери, што се опажа у овоме делу. Нису то појаве, што потичу из моментаног афекта: оне су стално обележје карактера, чист излив душе радних лица. С тога у делу и нема потресних сцена, али је свака за се дирљива. Тиме није речено, да у делу нема радње, него је нема у оној мери, у којој смо вични да је гледамо у западњачким драмама. Ипак се радња у Кемалиној драми уздиже на више места до на лепу висину, поглавито у сцени, где младенци сазнају да љубе једно друго; за тим у појави с мајком, где се Шефика, уз признање да љуби Ата-бега, жртвује за своје родитеље; па у сцени са својим љубавником, пре но што ће да је вере с пашом, где га преклиње да одлази, љубећи му лице у последњем састанку (као што мисли) и нудећи му своје, да га љуби —

«Узми! Пољуби! Гдје хоћеш, пољуби па иди!» и, најзад, на крају, гледећи мртва Ата-бега код својих ногу.

У похвалу дела можемо навести и то, да је у њему по правилима драмским тачно изведено јединство делања, времена и места. Писац се за љубав тих правила пожурио чак и са «сушицом» (јектиком) Шефикиком, али је при томе ипак дао болести размака у времену, да му се ни с медицинског гледишта не може приговорити.

Сценичан распоред иде просто, као што се може замислити код малог делајућег особља. У делу раде управо само четири особе: љубавници и њихови родитељи; остале три особе врло мало суделују у раду, али га згодно попуњавају. Шерифе-ханума замењује само матер у оној појави, где лекар претказује катастрофу, и то је свакако једна естетичка црта више у делу.

Дикција је у драми кратка, али се у њојзи врло јасно маркирају душевни покрети. Нема ту ни једне излишне речи! Дијалог је лак и живахан, и у њему се местимице опажа топал и цветан источни израз. Особито је леп у појави, где младенци једно другом исказују своје осећаје, и на крају, где се, на умору, праштају.

Најзад, ваља нам поменути, да је преводиочев језик, осим неких обредних турских, и неколиких провинцијалних босанских речи, овејан српски. Реченицама, као што су н. пр. материне, кад вели:

«Ја сам ти мати, па бих се веселила, да те видим у највећој кући, женом највишег човјека"; или очеве, кад вели: «Шефика нек је здрава и весела, па гдје била да била. Ја за то не разбијам главе....» или Шефикине, кад узвикне: «Ах! камо оно јутро, кад једно другом исповједисмо миле осјећаје срдаца? Ако има живота на свјету, оно је живот... Види! колико је љубав слатка; уз њу се све муке овога свијета забораве!» или, најзад, Атабегове, кад тепа својој љубавци на самрти: «За ме жртвујеш слатки живот За ме се од оца и мајке растајеш. У руци немам ништа друго осим душе, да, у знак захвалности, за те жртвујем" — таквим реченицама не може бити замерке у *српској* књизи, па била она написана каквим му драго словима. Такав говор јасна је илустрација оној изјави неколицине Бошњака у «Obzor-у», да у Босни нема Срба. Кад Бошњак Мухибић говори овако у своме дому, доследно смо и ми, који говоримо истоветним језиком — Бошњаци, и тада по логици загребачких Бошњака, нема Срба ни — у Србији.

Захвални смо, најзад г. Мухибићу, што нам је дао прилике, да се упознамо с једним делом из лепе књижевности турске. Он је у избору био тако срећан, да осећамо живу жељу видети га још и даље на томе путу. «Сирота дијете" је леп цветак из ките источног песништва; и ми бисмо желели да још којим новим уреси младу књижевност нашу.

Обраћамо пажњу наших читалаца на ово дело, уверени будући, да ће га свако дочитати са задовољством, а нарочито га препоручујемо пажњи управе нашега позоришта.

Д-р М. J.

ПОЗОРИШТЕ

Фауст од Гунô-а је тако позната и омиљена опера, да је «један чин» његов довољан био, да напуни дупке наше позориште. Тако бар изгледа у ствари, јер она два мала комада, који су тога вечера попуњавали репертоар, мучно да су толико имали привлачне снаге, а нарочито Елдова шала «Он није љубоморан», која је на нашој позорници давно већ стекла права, да слави своју 25-годишњицу.

Али баш та вероватноћа, да је „први чин из опере Фауста" прикупио у позоришту толико света, најбољи је доказ, да је музика стекла у Београду своју публику, и да би у погодним приликама позориште наше могло црпсти лепе користи, износећи повремено, ако ће и у одломцима, познатије опере на позорницу. Последњег вечера прошлога месеца позоришна управа задужила нас је добром вољом и усталаштвом својим, да нам приреди једну музикалну усладу, користећи се присуством нашег одличног оперског певача г. *Дескашева*; она нам је приредила тога вечера што је могла да да, па да је имала више, јамачно би нам дала и више.

Кад кажемо више, ми не мислимо више «Фауста», не! већ више хармоније. Не смета то ни мало, што се на позорници износе одломци; то бива и другде и није реткост на великим бинама, да се вече попуни са разним одломцима оперским. Али ти одломци ваља да буду што су, хоћу рећи, потпуни, глазбено и инструментално.

Ми смо били спремни на вокалну непотпуност, и нашли смо на крају више, но што смо очекивали; али нас је спромашна инструментална страна опере изненадила, и то тим непријатније, што то није морало бити. Ако немамо Маргерите, да нам својим сопраном зачини вокалну страну опере, имамо у војној музици дуваљака доста и древних и лиманих, да нам попуни инструментацију њезину бар толико, колико је најпотребније за сценичан ефект. Зашто се ти инструменти нису придружили гудалачким у оркестру, не можемо другим да тумачимо, него тиме: да диригент није располагао са партитуром. Али давати оперу, па ма и у одломцима, без партитуре, значи толико, као приказивати драму афоничним гласовима; она може бити најбоље изведена, али — ми је не чујемо како ваља.

С тога, што не беше у оркестру инструментација потпуна, морађаху се одсутни инструменти заменити — пијанином. У речитативу се такав инструментални qui pro quo и могаше слушати како-тако, али где раде ликови (хорови), ту пратња мора испасти веома, веома — мршава. Пијано је, истина, рођени син Харфин, али он још нигде није стекао грађанска права у оркестру. Друго је то кад *живи* прсти затресу жице на харфи, а друго, кад их чекић куца!

Ипак је диригент оркестра г. Свобода, учинио своје могуће, да заборавимо на тај недостатак; учинио је, можда, више, но што би могао други, а свакако више но сваки «редитељ», те с тога попуњавамо листу тога вечера његовим именом, држећи, да је оно у њојзи случајно изостало.

Без сумње је г. Дескашев тога вечера понео комад на својим плећима. Он нам изгледаше у томе чину «Фауста», као какав мимички великан у драми, који привуче сву пажњу на себе, те за остале претиче врло мало. Г. Дескашев је певач већега стила; његов тенор је јасан, мек, пун округлине, и за чудо! све то лепши, што се

креће у вишем регистру. Велика опера је прави терен за такав глас, и ми не сумњамо, да је он кадар «пробити» на свакој бини. Интонација његова је тако поуздана и права, да ће му мучно моћи наћи замерке и најосетљивије музикално ухо. Израз му је гласа пун топлине, и местимице надахнут оном тајанственом вибрацијом, која силовито дира слушаоца. Осим тога има у г. Дескашеву још две врлине, које се ретко виђају удружене на оперским певачима. Прва је: живахна мимика, која лепо истиче драматску страну мелодије, а друга јасан и разговетан говор, што искључује потребу «либрета». С таквим преимућствима, дабоме, свет је отворен г. Дескашеву, и ми можемо само сажаљевати, ако не може да му се отвори наш свет.

Једно само могли бисмо му приговорити, а и то једно можда је мање погрешка његова, него околине, у којој се кретао. Наши редитељи не обраћају довољну пажњу масци и гардероби, па с тога вероватно, мишљаше и трансформисани Фауст, да нам може остати дужан Фаустове — браде. Можда први пут угледасмо овога вечера Фауста без брадице. Није та брадица шаблонско наслеђе на позорници, већ зрело промишљен атрибут. Није «ђаво» променио душевну природу Фаустову, него само физичку, а брада у оно доба била је обележје мудраца, те ваља да краси младића, као што је красила старца. Истина, није лако маскирати се са две браде, али — ако се не варам — лаке се брадице лепе, а тешке се вешају, само не треба жалити труда да буде све, како ваља да буде.

Требало би у овој краткој рецензији да се позабавимо и са делом г. Раје Павловића у овоме чину «Фауста», али ми то, с најбољом вољом, не можемо чинити, јер г. Раја, у своме делу «Фауста», није био и није могао бити онај «Раја», кога ми познајемо. Знамо ми врло добро, с каквим глазбеним материјалом он располаже, а ко не зна, могао је истога вечера чути из изврсне Мокрањчеве композиције «Миријане», али за Мефиста г. П

нема глазбених средстава, зато, што се тај парт креће у далеко нижим гласовима, но што су његови. С тога се није чудити, што му је у дуету на крају глас био угушен то далеко јачим тенором, то оркестром. Далеко од тога, да то замеримо г. П., ми смо му, напротив, захвални, што се «жртвовао» тога вечера, да омогући нама усладу г. Дескашевове песме, а позоришној каси лепа прихода.

Али ни с његовом маском не могасмо да се сложимо. Истина, да се у „Фаусту" Мефисто појављује као «кавал»ер», који ће чак да задобије, и ако мало остаро, женско срце, али ипак он треба на своме лицу да носи обележје онога, што је, па ма га и не било на нози. То обележје видесмо свакад нијансирано, то у коси, то у обрвама, то у шиљастој бради, то у кукастом носу, али свугде у црној боји. — Право да речемо, тако чисто човечнога Мефиста, тако лепа, плава «ђавола» још нисмо видели. Истина, велики певци не полажу много на маску, али то бива, где је ова од споредног значаја: где је она обележје старости или карактера, ту се морају и они погнути пред законом природе, и кад *старац* Фауст *мора* да буде «бео као овца», Мефисто ваља бар у неколико да буде црн као «ђаво».

У толико нам је милије, што можемо похвалити наше хорове у том чину. У њима се опажа, и у мушком и у женском, леп добар глазбени материјал и музикална дисциплина. По њима могли бисмо кад би само било добре Маргерите, слушати целога «Фауста». Коровођи нашег позоришта то служи на част, а нама на велико задовољство.

J.

КОСОВСКА БИТКА
(15 Јуна 1389 године)

Одговор на критику г. Љуб. Јовановића

(НАСТАВАК)

III.

Кнез Лазар и султан Мурат
пре 1389 године.

Помињући изворе, које сам за ову партију моје расправе употребио, г. Јовановић одбацује османлиске писце и вели, да су «неверни и непоуздани, какви и морају бити извори писани једино на основу позних народних предања" (стр. 74.). Тако је критичар говорио, кад су њихова казивања ишла у моју корист: али је друкчије говорио, када су њему потребни били, где каже: «да се тим османлиским изворима може још веровати само за главно, суштину казивања; али да се не треба много обзирати на појединости» стр. 125). Је ли то следственост нека сам аутор ових речи каже. Али то није једини случај оваквог тумачења и неследствености у мога критичара; њих је било и до сада, а биће их и касније.

Кад страни чувени историци, као што су Хамер, Цинкајзен, Докза и други не налазе, да су за одбацивање османлиски извори, јер су се њима веома много служили, — мислим, да се ни мени не може пребацити, што сам се на њих позивао у питањима, за чије објашњење није било савремених и поузданијих извора. [1]

[1] Али, који пажљиво промотри османлиске писце, нарочито Нешрија, наћи ће, да је у многоме и тачан. Ово се нарочито односи на опис земљишта. Н. пр. Пирот (Шехеркej) овако описује: „На стражњој страни је стрмен, а на предњој мочвар" (Брлић стр. 43). Тако исто је тачан при опису путова, који од Ихтимана ка Србији воде. Није дакле Нешрије тако непоуздан као што мисли г. Јовановић.

Критичар нема права када мисли, да је Руварчева расправа и у питањима, која су сада на реду, дошла до „позитивнијих резултата", па ме кори, што се њега нисам држао. Руварац не зна, да ли је пре освојен Ниш, или је пре турска војска код Плочника била потучена (стр. 205); а о првим сукобима кнеза Лазара с Муратом, као и да ли је по паду Ниша постао клетвеник, Руварац вели, „да се не зна ништа извесно" (стр. 208)

Јесу ли то позитивни резултати, које г. Јовановић помиње, и да ли је онда увиђавно било, зашто сам се у тим питањима морао служити другим изворима и оценом тадашњих политичких прилика и географских чињеница?

За уговор Лазарев с Муратом по коме је био обвезан, да му даје и војну помоћ, а која је била један од најглавнијих повода рату с Муратом 1389. — навео сам три разна писца угледног гласа (Џевад беј, Цинкајзен и Докза); [1] па и опет г. Јовановић има смелости да тврди, да сам погрешио, што тај уговор сматрам као постојећи, „кад се спомиње само у оних османлиских писаца" (стр. 76), а нисам се по Руварцу управљао. Да сам имао основа што сам тако урадио, доказ су наведени писци, јер ме напред наведено Руварчево нејасно мњење у овом питању није могло придобити. Али је најлепше то, што г. Јовановић као мој критичар одбацује османлиске писце и овај уговор Лазарев с Муратом, а као писац и професор прима и писце и уговор. Јер, како се може да тумачи све оно, што је у Српској Историји, коју су гг. Јовановић и Ковачевић саставили за наше средње школе, наведено (стр. 156 и 157) о томе уговору [2] а по „турским историјама"?

[1] Љ. Ковачевић такође помиње овај уговор; али како су то само предавања у вој. академији, која још нису штампана, то их у овој прилици и не увлачим у дискусију.

[2] Поред осталога у историји се помиње, да је тај догађај с нашим помоћним одељењем у Азији и био *повод* савезу Лазареву са Шишманом. Па кад се то признаје овде, за што се порича тамо, у расправи? Кад се признаје да је због тога савез закључен, зашто се не признаје и да је то био један од главних повода рату? Је ли то следственост?

Или тај уговор не постоји и турски историци не вреде и тад јако греши професор, који неистину деци препоручује; или вреде, и онда је доказивање г. Јовановићево у критици без икаква значаја. Које од тога двога вреди надлежан је да каже сâм критичар.

О години пада Ниша и боја код Плочника говорио сам у првом одељку овога одговора, и моје разлоге о томе у расправи (стр. 39 и 40) критичар није могао потрти.

Да би успео у своме доказивању, он се послужио мојим првим наводом о освојењу Софије (стр. 42 моје расправе). Али ова два догађаја јако се разликују у географским фактима. Између Софије и Ниша има 200, а између Ниша и Плочника само 45 километара, па с тога један исти аргуменат не може да се употреби успешно за оба ова догађаја. Да се велико и важно трговачко и војно средиште — Софија остави у позадини, па да се нападач за 200 км. увлачи у непријатељску земљу и осваја Ниш, тврдињу можда првога ранга у то време, не дозвољава здрава памет, те с тога ни Турци, тада познати као вешти ратници и стратези, нису могли тако радити. Зато је Софија освојена пре Ниша и то на 4 године, као што умесно резонује К. Јиречек,[1] а што је и Руварац усвојио.

Али кад се има Софија у рукама, да се са тога базиса продире у долину Нишаве и крстари по Топлици и у правцу Босне, могуће је, па било да је Ниш још у српским рукама, било да га је турска војска већ у то време опсадила. Јер не треба заборавити, да од Ниша до Плочника може коњица и за дан стићи. У осталом о ранијем паду Ниша или боја код Плочника нису ни други на чисто (Руварац стр. 205), па је дозвољено и мени да правим основане закључке према тадашњим политичким и војним приликама. А да је моје мњење нај-

[1] Историја Бугара (Руварац стр. 206).

ближе истини тврди старији летопис штампан у Starin. IX, 1, где каже, да је Мурат 1386 год. примио Ниш од кнеза и «врати се опет од Плочника" (Руварац стр. 204); а то показује, да је *Мурат по други пут исте године ишао до Плочника.*

Турци су у два правца нападали на српске земље: Из долине *Доње Марице* у правцу Сера и Скопља, где су до 1372 год. већ били подчинили српске самодржавне господаре: Драгаша и Костадина, Богдана и Краљевића Марка. Из долине *Изворне или горње Марице* преко Софије и Пирота, ка Нишу, који је 1386 и пао. Што су се Турци на овој страни касније приближили Лазаревој држави, него са јужне стране, узрок је положај Шишманове Бугарске, која се још држаше, све до 1388 године. Нападати Србију, а оставити у десном боку и у позадини непријатељски расположену Бугарску, није нимало било оправдано са војног гледишта, а то је Мурат показао, да потпуно разуме, када је 1388 са свом снагом напао најпре Бугарску, те с њом пречистио рачуне; а према Србији, њеној савезници, послао један одред под Јакши-бегом на Пирот, те да заклони леви бок својој оперишућој војски у Бугарској.

Веома су слабе вредности досетке мога критичара, којима је желео да ослаби моје наводе односно тога, да је Плочнички бој био пре освојења Ниша, помињући Косово и Твртка Јер се Косовска битка догодила на 3 године после освојења Ниша, па се могла боља спрема да изврши за одсудни рат; а што никако не би могло бити да се је овај рат започео, одмах следеће године по паду Ниша, као што би желео и доказује г. Јовановић (стр. 79). Што се тиче Твртка, он је на Косову имао само један део своје снаге, па је могао лако са већим остатком своје убојне силе да води рат с поједииим градовима у Далмацији и Хрватској, али то и опет не би могао чинити тако ускоро са силним Османлијама.

Бој код Плочника дакле није био после пада Ниша, нити је могао бити «прелудија косовскога боја», као што мисли г. Јовановић (стр. 79), не само због оних разлога, које сам у мојој расправи навео (стр. 39 и 40) него и због тога што је Кнез Лазар ове године (1387) уговарао савез са Шишманом, па је вероватно, да се није могло ни мислити на ново ратовање пре остварења овога савеза.

Да су савез и спрема за рат раније готови били, наступио би раније и рат Муратов са Бугарском; али наклоност за рат огледа се код савезника тек 1389, када се догодио и напад турски на Бугарску и борбе око Пирота. Турци, дакле, нису могли нападати на српске земље одмах после закљученог мира по паду Ниша; Срби нису могли почињати ратна кретања пре утврђења савеза и тако одмах после нишког пораза; следује: *да се Плочнички бој није могао догодити после пада Ниша*, па и ако то кажу наши летописци; јер они веле и да је Пловдив пао 1386 год., а то не стоји.

Што ми г. Јовановић намеће, да сам ја казао, да су се код Плочника сукобили Мурат и Лазар, то је просто измишљено, као и остало до сада наведено, и молим да ми се тај навод у мојој расправи тачно означи. То су рекли летописци српски, а не ја, и ако сам дословно само навео дотични летопис.

Пређе, као што смо видели, г. Јовановић одбацује казивања османлијских писаца, најпре сасвим, а после у *појединостима*; али, да би доказао, да сам ја неумесно ставио борбе око Пирота у 1388 (а по његовом мињењу треба да су у 1389.), узима Нешрија и Сеадедина у помоћ, па наводи сада из њих и *појединости* о тим борбама. Ну, као и до сада, он каже само оно, што њему иде у рачун, а не и оно, што је главно, и што против њега говори. Пре онога, што је критичар из Нешрија о пиротским борбама навео (стр. 86), турски историчар казује нешто много важније, а то је: да је *оне године*, кад је Али-паша Бугарску напао, освојио и Пирот; да је тада

Лазар послао војводу Димитрија Војинова сина с војском, који је Пирот заузео; да је онда Мурат послао Јакшибега са 10.000 да опет освоји Пирот; али га је зет Лазарев већ био порушио и напустио кад је Јакши-бег с војском пристигао, и да се на позив Муратов њему повратио. То је дакле све једно за другим следовало без икаквог прекида у једној години, а не у две године, као што мисли г. Јовановић.

Да се је пак све ово збивало годину раније, а не пред Косовску битку, тврде и остали догађаји, који су са овима у вези: Србија је у савезу са Бугарском и обе почињу спреме за заједнички рад; Мурат то осећа и напада Бугарску са свом силом из стратегијских обзира, а да се заклони од Србије заузима Пирот; Лазар помаже савезнику Шишману и осваја Пирот; Мурат шиље Јакшибега да поврати Пирот, али не успева; спреме за рат 1389 године.

Зар се може помислити, да Мурат савлађује Бугарску, а кнез Лазар мирно да гледа, шта се тамо догађа, док на њега ред не дође? Не, он доиста помаже своме савезнику и осваја Пирот; Турци желе да себи поврате ово важно стратегијско место које би им служило за улазак у Србију, али их Лазар одбија.

Борбе су се дакле крваве водиле око Пирота исте године (1388) кад и у Бугарској; а да су све биле у истој години, тврди други отпор Шишманов, који је извесно тек онда настао, пошто је Лазар преотео Пирот Турцима. Јер, какве би друге какве побуде могле бити, које су Шишмана нагнале, да тако скоро устане понова против Турака? Одгонетка свему лежи у заједничком и сагласном раду оба савезника и у борбама, које су се те године око Пирота водиле.

Нешрије је најстарији османлиски писац (1481—1512) па зато и заслужује највише вере. И кад он догађаје око Пирота представља у онаквој боји, немамо узрока мад у не верујемо, тим пре, што се то потпуно слаже са

тадашњим политичким и војним приликама. Сеадедин (Садудин) као познији историк мање и вреди. Хамер, Цинкајзен и други, које г. Јовановић помиње, служили су се у овом питању истим османлијским писцима, и с тога њихово мњење не заслужује већу пажњу, пошто им је исти извор.

Најпосле, мој критичар чини једну велику погрешку кад вели, да баш тај догађај, — борбе око Пирота, ако се у годину 1389 ставе, осветљавају Муратово саветовање у Ихтиману, кад је с војском пошао био на Србију, као и «зашто Мурат узима пут дужи неколико дана, само да не поведе војску на место, где му предводница није најбоље прошла» (стр. 89).

Ја мислим, да се и без напред наведених разлога, може увидети, да ово не стоји. Јер не треба бити војник од заната, па да се разуме, да би за ону војску било од огромног штетног утецаја по њен морал, која би покушала напад против једног места, па не успев уклонила се одатле, те да чини велика и опасна обилажења пред победним и доста знатним противником. Зар силни Мурат са оноликом војском да уступа пред маленом Србијом? То бар није било у обичају код Турака. Они су имали вештине и лукавства у тактици на бојишту, те тиме обмањивали противника; али му се никада нису с пута уклањали, већ или су гинули, или пробијали.

Ово није могло бити ни са гледишта стратегиског — ратоводног, јер би Мурат у том случају изложио свој десни бок и позадност непријатељској победној војсци, а то вешти Мурат зацело не би учинио. Да је Мурату од стране Пирота претила ма каква непријатељска војска, као што би по мњењу г. Јовановића (стр. 88) морало да буде, он би извесно ударио на Србију баш преко Пирота, а не преко Ћустендила; нити би га од првога правца могао да одврати неуспех његове предводнице под Јакши-бегом.[1]

[1]) Тако г. Јовановић зове одред Јакши-бега, а међутим Нешрије казује, да је Евренос-бег командовао предводницом Муратове војске. На основу чега је г. Јовановић могао ову промену да учини нисам могао пронаћи.

него би га тај догађај баш нагонио да тамо иде. Није дакле Мурат изабрао пут Ћустендилу због српске војске у Пироту, него због «лакшег пролаза» војске, као што Нешрија вели (Берлић стр. 49).

Из свега до сада реченога види се, да су сви наводи мога критичара и у овоме одељку и неумесни и неосновани.

Да идемо даље.

IV.

Историски извори

И ако никаквог оправдања нема, критичар је и у почетку овога одељка поновио своје неосноване закључке о мојим, у расправи изложеним разлозима и мњењима, премда је то и напред више пута чинио, само да што већу сенку баци на мој рад; али колико вреде ти његови закључци видели смо до сада, па стога и не заслужују да се више с̓а њима бавимо.

Ја сам казао (стр. 149) шта сматрам под називом «извори», па сам их тако и излагао, не водећи рачуна о томе, да ли су оригинали, или преводи, или компилације. Али мој критичар при свем том бави се тиме и закачује се за Садудина, и ако и са̂м увиђа, да је погрешка штампарска, а после и за Драгомана. Све то је сасвим могло да отпадне, према онаквој мојој изјави о изворима; али треба што више грешака напабирчити[1], па макар то биле и штампарске, па ма биле и измишљене.

Да је тако, поред других досадашњих доказа, ево још једног. Критичар ми подмеће, да сам из незнања рђаво израчунао годину, када је војвода Витомир потукао Турке на Дубравници (стр. 94). А то ни у колико не стоји. Ја сам цео летопис са *одређеном већ годином* навео тачно по Гласнику ученога друштва (XI, стр. 149).

[1]) Тако није пропустио да спомене осим осталих и штампарску грешку „Цариград“ место „Асгравна“.

као што га је и Руварац навео (стр. 203), а *нисам је ја израчунавао.* Г. Јовановић у великој тежњи, да ми што више погрешака натовари, заборавља, да из онога навода, где је само година од створења света *без датума* означена, не би ни он могао да одреди тачно годину од Христова рођења, па и ако се сматра за стручна историка и знаоца ових рачуна[1]).

Па кад је тако, онда нека сам г. Јовановић одговори, како се зове такво неистинито писање? И ја бих имао основана права, да на ово питање одговорим, али поштујем јавну реч, и налазим, да се оцена свачијих дѣла може и без заједања и омаловажавања да изврши с тактом и одмерено, а не као што је мој критичар чинио.

Што сам Рајићеву историју ставио у другу категорију списа о косовској битки (стр. 211), био је тај узрок, што се је у излагању вечере кнежеве, Милошевог дѣла, Вукове издаје и т. д. држао народног причања, а не како би критичар хтео (стр. 93).

Г. Јовановићу је криво, што се нисам држао Руварца и Ковачевића у по неким питањима, која он сматра за решена. Да су сва питања која припадају косовској битки расветљена и решена, не би се о њима толико писало. У томе и лежи сва тежина, да се из прибраног историјског материјала, тачном њиховом оценом и комбинацијом догађаја и факата, изведе најверније закључак онде, где позитивних дата нема. С тога и нисам могао просто да копирам мишљења досадашњих писаца, где се са њима нисам слагао; у колико сам пак успео, да изнесем који нови зрачак светлости у овоме важном историјском догађају, задаћа је значајке и правичне критике, али без икакве претензије и предубеђења.

[1]) Из овога се види, колико је г. Јов. као историку познат „летопис српских царева“, како га је пок. А. Вукомановић саопштио у Гласнику XI, стр. 144—160, где је он сам и године од створења света и оне од Христова рођења означио. То је доказ, да критичар није ни завирио у овај извор, а хоће по што по то да и ту изналази нечије погрешке и незнање.

Онолико, колико сам навео из Бајазитовог фермана о преносу Муратовог тела у Брусу (стр. 170), доиста се «подудара» са закључцима, који су до сада о томе на чисто изведени. Остали текст нисам наводио, па његову вредност нисам ни ценио.

Народне песме, као и остале историске изворе о појединим одељцима у мојој расправи, стављао сам у колико је у њима било материјала, али увек на послетку; па сам тек онда *по свима овим датама* изводио закључке, као: о битки (стр. 164), Милошу Обилићу (стр. 176) и Вуку Бранковићу (стр. 193). Ја нигде нисам казао, који ми је поименце од изложених извора служио као основа и за који од наведених закључака, него сви укупно. И према томе, критичар нема права, што употреби народних песама у мојој расправи даје већи значај, него што су га доиста имале. Оне су поглавито служиле као допуна и колорит, нарочито кад позитивнијих података није било.

Сасвим је излишно и неоправдано било, што се критичар упустио, да на дугачко и на широко говори о значају народних песама (стр. 106—124). Излишно је било с тога, што је Ст. Новаковић ову тему много раније и много боље обрадио[1]; а неоправдано је било с тога, што мени народне песме нису биле један од главних извора, него су само као помоћно средство служиле, као што је напред речено.

Оно, што је критичар неумесно утакнуо у овај одељак и што се односи на распоред турске војске на Ко-

[1]) Народне традиције и критична историја; Српске народне песме о боју на Косову. Ст. Новаковић у првом чланку на једном месту овако вели: »Међу тим, колико би било погрешно примити народну традицију као објективну слику догађаја, не мање би било погрешно и одбацити је *само зато, што није објективна слика догађаја*. Никад народно расположење не може постати и свој правац узети без икаквог повода; никад она субјективна слика догађаја, коју можемо посматрати у гдекојим народним традицијама, није могла склопити се без икаквога узрока«. (Отаџбина, књ. IV, стр. 490). Мислим, да је ово најбољи одговор моме критичару за употребу народних песама при писању историје

сову, прелазим ћутке, јер му овде није место, и што ће о томе бити реч, кад о битки будемо говорили.

Остале примедбе и напомене, које је г. Јовановић тамо узгред набацао са разних страна, не заслужују да им се нарочита пажња поклони; а мислим, да се и по овим досадашњим, као главнијима, може закључити и за оне остале мало важније колико вредности имају.

Да видимо, да ли су следеће на реду умесније од досадашњих.

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

Јов. Мишковић.

КЊИЖЕВНЕ БЕЛЕШКЕ

Ратни догађаји из другог српског устанка год. 1815. од *ђенерала К. С. Протића.* Књига II., вел. 8-на, стр. 104.

Читаоцима нашим познати су донекле историјски радови ђенерала Протића из неких одломака, који су штампани у „Отаџбини". Сад је тај рад довршен у две књиге: први садржи ратне догађаје из првог устанка, 1804—1813 под вождом Карађорђем Петровићем и штампа се у „Годишњици" за 1892. год.; друга је већ изашла под горњим насловом.

Писац отпочиње с описом стања у Србији после првог устанка; прелази за тим на Хаџи-Проданову буну, коју назива „невремено подузеће"; описује тада догађаје на Цвети 1815. године и организацију другог устанка; набраја за тим све бојеве, почев од Љубића па до задњих око Јагодине, и завршује с измирењем и са прогласом српске кнежевине.

Књига ова, као што видимо, обухвата цео други устанак и сачињава дакле за себе једну целину. Све, што се о томе устанку зна, овде је брижљиво прикупљено и срећено тако, да се читалац на крају може потпуно оријентовати у томе одсеку наше новије историје. Начин, којим је писац обрадио свој материјал, складан је и јасан, и тако лепо изложен, да га читалац прати са задовољством. Писац се мало пушта у субјективне рефлексије, а где се пусти, ту су оне нужне за разјашњење догађаја, што је пред нама. Особита пажња је поклоњена бојевима српских ослободилаца; сваки се бој потанко описује с погледом на његов

значај и описује се гдешто тако живо, да нам се истиче као слика пред очи.

Што ову књигу првенствено одликује, то је: што се свуда вешто сливају догађаји у једну целину, један ту излази као допуна другога и читалац, бавећи се с једним, има у рукама кључ за разумевање осталих. Није лака задаћа створити на овај начин једну органску целину. Она је продукт дугог рада при разређивању и излагању градива.

Наша је књижевност у овој књизи добила једно значајно историјско дело, какво до сада још није имала, и ми не можемо, а да га топло препоручимо читалачком свету нашем.

J.

*

Јесење лишће. Песме *Саве Д. Мијалковића.* Београд. 1891. Цена 0·50 дин.

Судећи по песмама, г. М. је млад човек, и то веома млад човек, јер су му, као што се види, лирске песме Хајнове „души посластица". Ми му завидимо, што му је друштво њихово тако мило; ми га разумемо и можда уздишемо, што нисмо још на његовом месту. — Али зашто он, тако млад, надахнут чистом лириком Хафизовом и Хајновом, чији одблесак видимо на његовим песмама — зашто он назва своје песме „јесење лишће"? Тако су, истина, називали неки лирици (Хиго, Лонгфело) своје песме из познијег периода свога живота: зацело не из првога. Ми с наше стране мислимо, да би „Пролећно лишће" било прикладније име песмама г. М-а.

Јер све песме у књижици његовој миришу — као оно лишће с пролећа, а највише, разуме се, Хафисове.

Кад у врту коса твоја
Пусти мио мирис — тада
На ружине груди нежно
Опијени зумбул пада".

Ту се не зна ко више мирише: ружа, зумбул или душа песникова.

Г. М. је лиричар без поговора, с тога, што ***такве*** песме налазе одјека у његовом срцу. Бити лиричар, то значи, имати лирска градива у души: али друго је, по нашем мњењу, бити лирски песник; тај мора из тога градива да *уме* да гради лирске вилистане, у чијем хладу наша се душа тако радо опија и почива. До тога, мислимо, наш млади песник још није дошао; али нека му служи на утеху, да је на добром путу да дође до тога. А на добром путу је док узима за узоре такве песнике, као што их видимо у његовим преводима.

Нама је свакако право, што је у његовој књизи већина преведених песама тих песника; и то нам не може бити криво, што он у својим песмама толико подражава Хајну: можда је и његово срце осетило исту жаоку, што је у Хајновом затресла елегичне струне (стр. 93),

али у Хајну не видимо нигде да се „ледна студен *буди*", из простог узрока, што се не може пробудити оно, што је по себи мртво; нити да се одбијају два магнета „кад су позитивни", јер по закону физике они се могу одбити и кад су оба негативна. Не треба слику жртвовати здрав смисао! Не сме он завладати песником, него песник треба да влада њиме.

Језик је г. М. доста мек и местимице одиста песнички. Песме као што су „Никад" (67) и „Ха, знам шта ћу" (114) сасвим пристају добрим лирским песмама, и нама је чисто мило, што овакво лепо цвеће срећемо у нашем скоро запарложеном лиричком врту.

У нади, да млади песник неће стати на своме путу, морамо му скренути пажњу на две ствари.

Многе су Хајнове песме компоновали најбољи музичари немачки (Шуман, Мендлсон, Шуберт) и с тога би преводилац ваљао строго да се придржава стопе у оригиналу, да би тиме олакшао прелаз тих дивотних композиција у нашу кућу.

Друго је, да не изоставља акценте онде, где се без њих може да ремети смисао, као:

„Јер на живот *право*, лоло
Има само...." (стр. 38).

хоће рећи има пра́ва да живи онај и т. д.; или

„Где суза влада моћ" (стр. 83).

место: *сузâ* влада моћ. *Ј.*

*

Са Њ. В. Краљем Миланом **На Истоку.** Путничке белешке *Мих. Рашића*, краљевог ађутанта, арт. капетана. I свеска. Београд 1891. стр. 247, вел. 8-а. Цена 2·50 дин.

Није то лака ствар, водити дневник на путу; дан не стиже за тај посао, те мора од ноћи да се откида време, а како је г. кап. Рашић стигао, да у пратњи краљевој, где је, вероватно, често и један део ноћи пробављао у служби, седне и да води дневник, то можемо да растумачимо само необичном вредноћом његовом.

Тај је дневник срећен, ових дана изишао из штампе у веома елегантној, сликама украшеној свесци, у којој је описао један део пута на име: Цариград, Бело море и хаџилук.

Наши читаоци имали су већ прилике, да се у „Отаџбини" сретну с г. Рашићевим путним белешкама из Сирије, и да се из њих увере, да је писац и добар цртач и веран приповедач. Његова писма провејава местимице ведар хумор, који нас веома привлачи. Особито су лепо насликане неке сцене из цариградског живота.

Како је наша путописна књижевност још доста нејака, уверени смо, да ће читаоци једва дочекати, да се из књиге г. Р-а упознају

ближе с једним делом Истока, који је за нас од голема интереса. Они ће у књизи г. Р-ћа наћи више, но у обичним путописима с тога, што је писац у пратњи високог путника имао прилике да види многе ствари, које обичним путницима нису приступачне.

Посве је наравно, што се у белешкама писчев поглед гдешто скреће и на војне ствари, али тиме путопис добива само већу вредност. Који путник стратегијским оком гледа на „позиције“, тај је кадар и предео живље да опише, а књига г. Р. баш се тиме највише одликује, што нам црта пределе у живој боји, тако, као да смо сами у сред њих.

Препоручујемо овај вредан рад г. Р-а нашој читалачкој публици, уверени будући, да ће га сваки читати са задовољством.

Ј.

*

Из грчке слободијаде. Препевао *Војислав В. Рашић.* Београд.

У овој књижици, која је посвећена побратимству српске и грчке омладине, преведено је једанаест песама новијих грчких песника. Пре њих, као увод, стоји „Панјелинион“, позната, лепа песма Ст. В. Каћанског. На преводиоцу опажа се још оно познато натезање у прављењу стихова, које је неизбежно за почетнике. Осим тога, на много места размер не одговара идеји саме књиге. („Паликари“ од Ст. Канале). На крају се налазе неколике напомене о песницима и приликама из грчког устанка.

В.

*

Ж. М. Романовић: **Биографија и државничка радња Вука Бранковића и Милоша Обилића.** Београд.

У овој расправи, коју је београдска општина наградила другом видовданском наградом, нема ничег новог, што би могло осветлити постављено питање. Свуда у спорним питањима писац се придржава гледишта П. С. Срећковића.

У семтембарској и октобарској свесци „Просветног Гласника“ изашла је расправа о истом питању од Мих. Ђорђевића, који се држи противног гледишта у питању о Вуковој издаји.

В.

*

Стојковић Ср. Ј. **Основи одредница (déterminante),** угледно предавање за наставу у гимназијама и реалкама, од — професора математике у I. беогр. гимназији. Београд, у државној штампарији. 1891. 8-на, стр. 32. Цена?

Стојковић Ср. Ј. и Димић В. **Алгебра,** уџбеник за средње школе. Прва књига: за IV и V разред гимназија и реалака. Написали — професори математике I беогр. гимназије. Београд, у држ. штампарији. 1891. 8-на, стр. 192. Цена 2 и по дин.

Мило нам је што можемо, исписавши наслове овим двема новим школским књигама, констатовати пријатан факт, да је наша нејака школ-

ска књижевност почела очевидно јачати, нарочито од како је основано одавно потребно „Професорско друштво". Тај факт даје нам тврду наду, да ће једном и код нас нестати злосрећног диктовања и хватања прибележака по нашим средњим школама. Један, пак, од најозбиљнијих и највреднијих радника на пољу наше школске (специјално математичке) књижевности јест наш одлични професор г. Срета Ј. Стојковић, познати писац великог дела „Геометрија", (Геометрија за више разреде гимназије и реалака. Прва књига: Планиметрија. Београд 1887. Друго издање 1890. Друга књига: Стереометрија и Тригонометрија. Београд 1888.) о коме су стручњаци изрекли свој најповољнији суд.

„Основи одредница" (теорија детерминаната) су једно врло интересантно предавање, које је г. Стојковић држао у природно-математичком одсеку „Професорскога друштва" на овогодишњем (трећем) збору његовом. Онима, којима је познато, од колике су важности (олакшице) детерминанте у решавању већег броја једначина првога степена, свакако ће овај рад бити добро дошао. О каквоћи ове књижице најбоље говори одлука поменутога збора: да „основе одредница" треба предавати у VII разреду, после науке о комбинацијама, дакле као завршни одељак „Алгебре"; да обим, у коме ће се предавати, буде онаки, како га је г. Стојковић изнео у свом предавању...."

У другој, много већој и важнијој књизи, израдио је г. Стојковић у друштву са својим другом по струци, такође ваљаним професором г. В. Димићем (који нарочито важи као врло практичан математичар) прву половину *„Алгебре" по најновијем програму за гимназије.* Свака страна одаје дугогодишње наставничко искуство, а кад томе додате и срећан избор у ауторима (француским, немачким и руским: Лоран, Рајт, Давидов, поред других) којима су се служили при изради, зацело нећете сумњати у успех овога рада. Књига ова дели се на приступ и осам одељака: ти су делови ови: сабирање и одузимање, множење и дељење, чинитељи и разломци, односи алгебарских израза, степеновање и кореновање, рационални и уображени корени, степеновање и кореновање полинома и одређених бројева и на послетку логаритмовање. Уверени смо, да ће стручњаци и у овом делу наћи то исто, што и у мало час поменутим делима: систематичност у распореду материјала, јасност у излагању и богаство у примерима. Не можемо пропустити ову прилику, а да нарочито не истакнемо једну важну особину ове књиге, која је у толико важнија, што је књига математичка, а то је: *њен језик;* он је тако правилан, течан, леп, да ћете га ретко наћи и у књигама наших *професора-језичара.* Очекујемо да нас писци и другим делом своје „Алгебре" што пре обрадују, те да наша школска омладина дође једном до потпуног и ваљаног уџбеника.

Завршујемо овај кратки извештај, обраћајући особито пажњу стручњака на ове одељке: „ирационални и уображени корени (VI део)“ и „логаритмовање (VIII део)“. Сматрамо за пријатну дужност, да обе књиге најтоплије препоручимо: њима ће се моћи користити не само ученици, као добрим уџбеницима, него и наставници, као врло згодним ручним књигама за своја предавања. *X-v*.

*

Н. Д. (Дурнов): **Државе и народи балканског полуострва.** Превод с руског. Издање Академ. пев. друштва „Обилић“. Београд.

Превод овога дела свакако нам није на одмет, и ако се у њему више заступају интереси грчки, него ли српски. Али без сваке сумње у књизи, коју издаје један део наше великошколске омладине, *не треба* да има онолико штампарских, а *не сме* да има онолико језичних погрешака, колико их налазимо у овом делу. Кад се томе дода још и то, да је стил рогобатан, онда се рекло све, што се има рећи о овој књизи. *В*.

*

Песме против тираније назвао је г. *Драгиша Станојевић* један збир песама (Београд 1891), што их је Виктор Иго спевао у прогонству за другога царства у Француској.

Преводилац је, као што вели сам у предговору своје књиге „неке песме слободно превео“, неке прерадио и изменио. И да није то рекао, и да не познајемо Хигове поједме, ми бисмо опазили да није све у песмама Др. С. потекло из Хиговог пера, јер се многи умеци у тим преводима односе на наше прилике и наша лица. Не не мислимо да је срећна мисао била дотеривати Хигове мисли и осећаје према нашим приликама, баш зато, што Хиго (сам преводилац то вели) „није писао за Французе но за човечанство“, у које, наравно, ваља и нас убројати.

Али наше није да се овде пуштамо у нагађања о узроцима такве измене и прераде Хигових песама, нити да истражујемо узроке са којих је наш стари политички писац — пропевао. Наше је само да одредимо његовим песмама вредност, а томе се овде радо одужујемо, уврштујући ову књижицу у боље песничке радове наше. Г. С. није преводио те песме: он их је осећао и певао с Хигом упоредо. Неке од ових песама живо нас подсећају на Змајеве преводе Арања и Тенисона, са чиста метричка облика њихова, са лепоте слика и мекоте звука, да и не помињемо богаство речи и правилност језика, којим се је г. С. свакад одликовао и у прозајичним списима својим.

У успомени на те и толике радове, који су, будући политичко-социјалне и полемичке садржине већином били од пролазног утецаја, чисто нам је жао, што г. С. није пустио место себе музу његову да

говори, као што је у раној младости отпочео, па све да би та муза његова певала и „срџбу Ахилову“. Али ми са задовољством бележимо и овај позни наставак његова певања, с тога, што у томе видимо један симптом мене у животу пишчеву. Вероватно је он иза дугог низа година дошао до уверења, да је и песништво један од чинилаца, којим се друштво људско покреће ка бољитку, и да, ако се и може много постићи у њему хладним логичким закључцима, не мање постизава се топлим песничким кликом, који продире правце к срцу.

J.

*

Демостенове филипике и олинтске беседе. Превео и објаснио *Јов. Туроман.* Са животом Демостеновим. Београд.

Г. Јов. Туроман је већ одавна превео ове беседе и штампао их у „Летопису Матице Српске“ 1866—69 и у Извештају новосадске гимназије за 1871 год. Овом приликом само је превод на неким местима исправљен, језик дотеран, а уводи, који су пре били пред свагом беседом, изостављени су. Све, пак, што је за разумевање ових беседа потребно, налази се у Демостеновој биографији, коју је преводилац већ штампао и пред својим преводом Демостенове „Беседе за венац“.

В.

*

Момчило Иванић: **Српски језик у нашим средњим школама.** Прештампано из „Наставника“. Београд.

У овој својој расправи, која је читана на III збору Професорског удружења, писац предлаже, да се учење српског језика уведе и у више разреде средњих школа. Он с правом напада на досадашњи начин учења, па предлаже, да се поред граматике уведе и практично вежбање у синтакси и у стилистици, упоредо с литерарним облицима и историјом књижевности.

„Теорију, дакле, треба спојити с практиком, и од такога рада мора поуздано бити успеха“ (стр. 20).

Расправа ова одликује се правилним језиком и лепим стилом.

В.

ЧИТАОЦИМА „ОТАЏБИНЕ“

Досадашњи уредник „Отаџбине“ д-р Владан Ђорђевић, полазећи на своје ново пребивалиште, са кога ће вероватно више моћи користити својој домовини, али од куда

му је немогућно даље уређивати свој часопис, умолио ме је, да предузмем уређивање „Отаџбине“ за његова одсуства.

Знајући колику спрему ипште, а колико одговорности товари такав рад, да и не помињем труд што га налаже, устезао сам се испрва, да се латим и тога посла; али кад сам помислио, да би могући престанак „Отаџбине“, осим што би оставио осетну празнину у научној и лепој књижевности нашој, имао још и ту фаталну последицу, што би лишио млађе раднике наше једнога поприштa, на коме се до сада могаше огледати њихова способност и радиност и са кога млађана душа њихова могаше црпсти подстак и надахнуће за нови рад — дођох до уверења, да опстанак „Отаџбине“ није толико питање лично, колико је опште, да није ствар толико уредникова, колико је народна, српска; и да досадашњи уредник, радећи да одржи српској публици „Отаџбину“, следује своме *осећају дужности* — те, да из истих побуда ваља и ја да се одазовем захтеву његовом.

С тога ево прихватам рад вреднога уредника „Отаџбине“ и трудићу се, колико ми спрема и снага досеже, да одржим овај, нашој публици омиљени часопис на висини, на коју га је он, у част књижевности нашој, умео да уздигне. Лаћам се тога посла уверен будући, да добар део читалачке публике српске из истих разлога жели, да се у народу нашем одржи овај научно-књижевни орган наш, који је до сад прикупљао око себе најбоље снаге наше, и с њима у скупу заузео тако лепо место у младој књижевности нашој.

Књижевност је цвет духа народног, који — као сваки цвет — скрива у себи сладак плод; а лепа књижевност је мирис тога цвета, којим ваља да се напаја душа човекова ако ће из ње да се извије она правна моћ, која је једина кадра од малених народа да учини велике. Чувајмо, и писци и читаоци, овај цветак, што је тако лепо набујао у нашој средини; негујмо га, да би последницима нашим било од плода његова усладе, а од мириса му — благослова.

Д-р МИЛАН ЈОВАНОВИЋ
УРЕДНИК „ОТАЏБИНЕ“

Г. Г. ПРЕТПЛАТНИЦИМА И ЧИТАОЦИМА

„ОТАЏБИНЕ“

Овом децембарском, 117-ом, свеском „Отаџбине“ завршена је 1891. година; њоме, дакле, истиче рок претплате свима нашим претплатницима за ову годину.

„Отаџбина“ ове године не само да није имала дефицита, као што је то прошлих година бивало, него је чак могла и хоноровати г. г. своје сараднике. Радујемо се, што можемо констатовати тај факт, који очевидно показује, да и наша публика почиње живље учествовати у потпомагању и развијању наше савремене књижевности, којој је „Отаџбина“, поред свију својих махна, ипак била верно огледало за ових десет година свога опстанка. Тај факт даје нам наду, да ће нам се г. г. претплатници и у идућој години одазвати тако исто или још и боље.

Овим позивамо и молимо г. г. претплатнике и све родољубе и пријатеље „Отаџбине“, да *пре* првог Јануара 1892. год. обнове (односно положе) претплату за идућу годину. Као што смо већ поменули прошлих година бивало је крупнијих и ситнијих дефицита, које је бивши г. уредник из љубави према „Отаџбини“ попуњавао из својих властитих средстава. Та могућност од сада је апсолутно искључена, те даље излажење и опстанак „Отаџбине“ зависи **једино** од броја претплатника. Да се плате сви трошкови, *осим хонорара*, потребно је најмање *550* претплатника на целу годину. Ако толико претплатника положи претплату најдаље до првог Јануара 1892 год., онда ћемо дати у штампу јануарску свеску „Отаџбине“ за идућу годину; у противном случају вратиће се претплатницима новац. Али ми смо уверени, да до тога неће доћи. Шта више, ми очекујемо *такав одзив* г. г. претплатника који ће нам дати могућности, да достојно на-

грађујемо г. г. сураднике, који зацело имају толико исто права на хонорар, као и сваки други радник.

Претплату у целој Србији, осим Београда, треба полагати код државних пошта, које гарантују за новац и за то, да сваки претплатник тачно добије сваку свеску. У Београду полаже се претплата самој администрацији (Кастрнотова ул. бр. 29 (27), прва врата лево). Досадашњим претплатницима на целу годину послаће се признанице за идућу годину. За ову претплату гарантује администратор лично.

Цена је «Отаџбини», за оне претплатнике, који се претплате на целу годину 16 динара, на пола године 10 динара, на четврт године 6 динара, за појединe свеске плаћа се 3 динара.

И ако за претплату код државних пошта плаћамо по закону 7%, ипак смо готови платити, поред тога процента, и сваком г. поштару лично уобичајених скупљачких 10% у књигама или у готовом новцу. Само их молимо, да нам јаве, колико који на којој пошти има претплатника, јер централна пошта, у својим наруџбинама, то не набраја, већ поручује једном цифром за целу земљу.

Најучтивије апелујемо на све српске родољубе и пријатеље српске књижевности, да нас и овога пута што обилатије потпомогну.

Београд, 15. новембра 1891. г.

АДМИНИСТРАТОР „ОТАЏБИНЕ“

Милан Ђ. Ђорђевић

МАЛА ПОГРЕШКА

Било је месеца децембра.

На окрајку шуме испод «малог потока», где се она с једне стране ивичила малим сеоским путем, неравним и излоканим, као сваки пртински коловоз, а с друге плитком урвином, у којој је лети за време кишâ бара пресићена наносом и пуна полу трулог зеленила чамела, збила се једна гомила војника и журно радила неки прек посао. Јутро је било као свако зимско студено јутро. Кроз нејасну боју, што се преливала у загасито плаветнило, просијаваше беличаста магла и све гушћа налегаше на удаљену шуму и варош. Више голих дрва, по којима се згужвало модричасто иње, дизала се у раздуженим слојевима густа магла и разнизана више врхова таласала се као зеленкаст дим, хватајући се окрајцима за ниске обзорне облаке — то беше прилика давно загашеној ватри, са које се још лагано колута бео дим. По широкој се пољани простро снег, по врху окорео и само по где пресечен правим пртинама, које се међу собом уплетаху као бразде на длановима.

Официр се шеташе по уској скоро изгаженој путањи и с досадом и непријатношћу загледаше пут вароши. Јаком је од шињела заклонио врат и готово цео потиљак, а сабљу је држао под руком тако, да му балчак падаше до под сами пазух. Сигурно због сабље бејаше завукао руке до близу самих лактова у џепове. Он није стар, али је већ у оном добу, кад му је могло лице — његово лице, да добије онај чудан израз, који по себи ништа не казује, или управо оно хоће нешто да каже, само се то не може,

не да̂ казати. Његове плаве, дугуљасте и светлуцаве очи, које су за први мах тако пријатне, постају својим немењањем досадне.... управо отужне. На глатком и ниском челу урезан је онај вечити знак слабог духа. Јасан исказ: «не пустите ме да мислим, ја ћу онда погрешити.... та погрешићу.... погрешићу сигурно, јер ја то знам боље од вас». Или његов вечити страх од какве ситнице: «Али ако буде то?.... Шта ћемо онда?.... Дакле тако. Лепо. А сад ако буде овако? Онда ћемо?.... Зар тако? Лепо». И чим се одвојио већ је збуњен.... Он све нешто слути — нешто са стране. Нешто што осећа да је предвидео, или што ће сигурно предвидети. А још сад каква невоља! Одређен је да овога јутра изврши смртну пресуду над њим, над својим Марком, кога је он сам прозвао «гаћастим голубом», с киме је толико љутих мегдана поделио са педесет и две и толико се пута куцнуо данцетом од чаше.... Све му се мисли купиле у неколико реченица, које и редом и преко реда преплетаху његов брижан мозак, а он уморен тиме понављаше једно исто.

— Та ово је тешка.... мучна служба! Досада, сушта досада!.... И после, како се узме, да ли је ово данас какав посао, служба.... неки на пример рад?.... какав рад! А да ми је знати, што сам само овако уморан? (ту јако откоракну). Бадава, није истина! Нисам уморан.... Ово није умор.... овако је још једном било са мном, само сам онда био на свадби.... онда је било весеље, а сад?.... сад? (ту се сети њега и савладан осећајем сажаљења, да би себе умирио, озлоједи се на погрешку). А што је говорио, зашто је говорио!?.... Разумем весеље.... весео, весео.... ал' пити, па после.... толико пити!.... И све то није ништа.... све је то лук и вода.... Зар се ту није могло наћи чега.... нешто.... на пример неке олакшице.... нешто.... та ови судови и ови шта ли су закони.... Могло се све то обићи, некако што се по себи разуме, него сад.... (он љутито удари ногом у путању). Та ово је умор, прави умор!

На једном су месту била три војника. Један је ашовом копао раку, други лопатом згртао земљу, а трећи дрвеним маљем набијаше колац. И на њима се огледаше, истина слабије, оно исто нерасположење, које је тако мучило официра. Кад онај са ашовом зари у «нови ред» остави ашов да стоји и отпустив обе руке отхукну, а после рукавом обриса оно мало зноја с чела.

— Тврда земља, је л' Живане?

Живан (што колац набијаше) спусти маљ међ стопале, погледа окрајком официра, па тресну рукама.

— Као сами камен.... Погле само ово (он затеже колац). Бојим се прснуће, те се неће моћи онај на чему зауставити — па и сам виде да такој шали не беше овде места, те се у пола гласа и правдаше — волео бих сто пут протрчати виш по овој пољани и по овоме снегу, но видети тога.... како ли се зове.... како ће затегнути ово пусто дрво.... Само «тан» па као да коса звизне.... толико (и он показа, како ће Марку да клоне глава на прса).

Онај с лопатом подбочи се са стране о њу и у пола пригнут — био је ван раке — запита шапатом:

— А шта ће то са њиме?

— Како шта ће?.... Ето ти! и Живан му показа главом на раку.

— Ама знам то, него за што ће?

Живан смиче раменима и прећута. Онај са ашовом рече:

— Наредник јутрос на смени каже.... да је вели за тога.... као, рече, тај је.... нешто је вели.... неки барут у подруму — па одби рукама. Не знам баш све, ал' тако ће некако бити.

Живан заврља главом и лагано, а ипак са тврдом вером рече:

— Није тако....

— Наредник рече баш тако.... Каже баш барут и још....

— Ако је и наредник није тако.... Него ево шта је.... Неки дан дошао један чамац више ћуприје.... па у чамцу дошли неки.... нећу да кажем који.... па ајд под ноћ овоме у кућу. Овај не зна ништа. «Помаже Бог» «Бог вам помогао».... «Ти ли си тај?» «Ја» вели он. Један запе резу на вратима, а они други двоје држ' овога за гушу.... Па један држи, а други извадио оваку кесу.... све дукат.... «Ил' ћеш да ти ово дамо, ил' да те убијемо.... Ако не узмеш убиће те одма' ту.... Ако узмеш лепо.... Онда брате отиди само код — Живан опази где их официр гледа, па из небуха докопа маљ и стаде журно ударати по коцу, а викну толико да би га официр чуо:

— Живо бре!

И они двојица заграбише сваки свој посао. Опет су сва три радили снажно и брзо. Официру се учини да су весели. Тај га жив и здрав рад наљути.

— Вичу — помисли и љутито откоракну од њих — Весели, здрави, а копају раку.... рака, смрт а они ништа. За по сата и ето ти. Камен белега.... ко зна и то, један пут, два пут дође ко.... дође жена.... деца, па ајд збогом.... Ах, та он је мени крив.... он! Да ми је сад овде, да му ја судим (и он стиште прсте у песницу) та ја бих га научио како се.... Ти си говорио?.... е нећеш више!.... Говори опет!.... Е нећеш! Хоћеш ли сад?.... Ето ти сад весеља.... Дај вина, ето ти сад вино.... Свирај циганине, ето ти сад циганина.... Сад куршум.... куршум, кад си.... Та зар сам ја морао овде данас бити!.... Не, не, ово је свакојако од неспавања (сетио се, како је те ноћи једва за који час свео очи и задовољан што за тренутак нађе разлога своме неспокоју, он се чврсто прихвати те околности). Од неспавања се само може овако бити.... Зима, неспавање готов умор.... А ја сам уморан, осећам да сам уморан.

И он продужи своје ходање не прелазећи барцјеру путање нити излазаше из оквира својих мисли.

А у целој је ствари било ово:

Газда Марко Петровић — војени лиферант и човек од «средње руке» т. ј. са свима оним обичним особинама, које носи осређан грађанин и којима се не би могао издвојити ни од једног из своје «класе» — дакле он, седео је ту неки дан код «Малог Мише» и са мало за њ необичних мисли и речи давао је одушке своме нерасположењу. Месо одбијено, рачун неисплаћен и све прокувано мало јачим вином, те је газда Марко падао у ватру, која се није тако лако загасила.... Он се озлио на све.... Ту је страдао прво потпоручник и сви редом до команданта, па је отишао тако далеко да није имао обзира ни у чему.... Е сад, рат тек што је легао, још преки суд.... Застојала се полиција увлачила понова у «свој рад» и жустро разапињала своју паучину, у коју се од једном заплео и газда Марко.... Бадава што су се «неки и неки» трзали натраг.... После депутације грађана.... све је то одбачено и одређен је онакав свршетак.

Међу «вишим личностима» проговорило се о тој ствари с неке друге тачке гледишта.... Говорило се на пример о «државном raison-у.... о извесним слутњама и неком скривеном роптању и после свега прилика се пипаво тражила да један буде за пример.... Истина, мора се признати, да су те личности знале, да је газда Марко човек.... та дабоме неуочљив. Знале су, да грађанска тога крије под собом смиреног и бојажљивог грађанина, који ће понизно приклонити главу пред влашћу.... брзо ће послушати наредбу. А још брже ће потрчати комшији напр. да гаси ватру ил' да претаче вино; само да ће тешко, врло тешко домакнути какву политичку вест, која би имала двојаку оштрицу и коју би за згодну прилику и сâм дотеривао, или чак са заносом и ватром убеђеног борца за неку забрањену идеју да пође и понесе барјак од забрањене боје.... Суд није узео ништа у обзир и пресуда је бачена као стрела, која је погодила стотине сличних грађана, репом ошинула «усијане главе», ал' је разнела срце газда Марка.... Марка оца и мужа.

Једини је спас била милост.

Кад је месни командант, који је много цењен због свога положаја и вештине у понашању и своје личности (за њиме је једна стара госпа узвикнула са пуно истинтинске чежње: «Ах, гледајте га, молим вас, викнула је, гледајте га, како је и личност и персона»). Кад је он призвао официра, коме је хтео поверити извршење целе ствари, употребио је сву старешинску вештину да му да на знање, како тачно треба да врши своју заповест.... Прво му је рекао о тешком положају земље.... о неким туђим интересима.... и још о нечему, што г. официр није могао никако да разуме.

Командант је био читавом главом виши од официра и с те висине, не превијајући врат, он је својим пуним и крупним гласом говорио тако, да је готово после сваке речи застајкивао, сваку другу наглашавао. Толику важност и озбиљност није ни сам разумео.

— Господине капетану.... ви знате.... да.... свака земља.... ма колико она била јака, разумем с поља јака... њу ће њен рођен црв да из-гри-зе! (реч изгризе је особито нагласио, при чему је капетан климнуо главом).... Ми.... који познајемо све боље око нас, од оних.... који нас познају (капетан диже веђе и помисли: «гле, гле»).... наша је дужност да то спре-чи-мо!.... Сасвим!.... Не пита се овде, каква је погрешка.... То је најмање важно.... Него је л' потребно — а то јесте — дати пример.... Ето то је г. капетане, што сам ја.... ја лично на себе узео.... Осим тога мора се водити и обзира према свету.... ја сам о свему размислио.... и за то ће бити моја брига.... Ви ћете само вршити заповест онако.... како сте је добили (на заповести су подвучене речи седам и по часова и без одлагања), а остало је моје.

Кад је капетан изишао од команданта, он је дубоко брижан и сетан гунђао. «Ех, само да мене није одредио.... ја ћу моћи.... ја морам, ал' опет, опет, само да ја нисам, или бар да он није!»

У очи тога дана, од по ноћи, на прљавој пртини од начелства до поште носила се једна мала гомила од њих четворо и са хитњом, која нигде није могла стићи, мењали су место часом до начелства, па до поште.... враћали се опет.... газили су снег без потребе.... шапутали ил' се гласно дозивали. То је била газдарица Цана, жена Маркова, његов неки кум и кума и калфа Сава, тупаво момче, што је у срећним данима чувало газда Маркову магазу.... Цана, сва подбула од плача и неспавања и са изглачалим лицем од мраза, била је као какав незвани вођа осталима.... Давала је заповести, које није нико вршио, просто зато што се нису могле извршити. Од час до час је тупо зајецала.... сузе су се само преливале по очима.... молила је поштанског момка, обећавала му све.... пола магазе.... све имање....

— Само потрчи!.... И вичи: ево је, стигла је.... и вичи: депеша.... милост! Реци да не заспе они тамо, а она ће доћи.... мора доћи!

После је скупа са осталима улазила у начелство до «камених стубова,» даље их нису пуштали.... Питала је пандуре да л' је «горе» стигла милост.... Шта ради он?.... Је ли ручао?.... Је л' заспао?....

У два три ма̂, кад срце није ни за часак откуцавало, да би му један удар био као други, спопала би је малаксалост и тада је као претучена тица падала својима на руке.... Само кад у тој загушеној души избије час обичне свести, тада се појављиваше један залутао бол, који се, као свилен конац, одмотáваше од њеног срца, да се још мекше, још нежније пружи до њене деце.

— Чуј Саво, оди.... Иди тамо и види оно двоје.... постакни и ватру, куд ће се они за то и сетити. Па не дај баби да заспи. Знам ја њу, ниси се ни окренуо, а она је већ заспала. Ту јој се учини да је Сава и не чује — Кумо, мајко, отиди ти.... Шта овај зна, видиш га и не чује ме.... Сад ми се нађи, а ја ћу ти.... Је л' оно момак?.... Погледај само.... Јес' из поште иде, на овамо

(и с пуним срцем нада полете прилици). Је л' стигла?.... камо? Депеша је.... сигурно је депеша. Знала сам ја то.

А депеша далеко преко сто гора и сто вода. Више се није дало издржати. Напрегнутост се исцрпе. Студен ветар, који оретко скидаше зрнаст снег са кровова засипаше у лице тако немилостиво да образи поднадуше.

Она чкиљава светлост што се светлела из телеграфске собе замори их својом монотонијом.... И тада су сви скупа ушли код «Малог Мише» да само малим одмором понове непрекидну журбу, јер врата удараху о кључаницу готово као и шеталица на шкрбавом сату од ораховине.

Пред свануће, а умор као нагомилан тежак дим уница душу. Уморни живци добивају лагано онај последњи карактер, кад им се везе покидају, те се сваки за се заиграва, скупља, опружа: час затегне читаву снагу као запета тетива, ил' се згужва, као млитава и опрана пређа.... Рука лагано дрхће и још лакше се спушта на крило, а глава, као оглодано стабло, све то теже опире о прса и најзад бол утрне, очи усахну, удови се уморе, а спокој се као тесна рукавица навлачи и капци, као дебели застори, покривају исплакане зенице.

У седам сати шкрипну велика окована капија на начелству и загрте обема крилима завејани снег. У авлији су стајала спремна двоја проста кола са по два добра коња.... Пандури потрчавају од апсане до канцаларије.... Попа, судија и један дежуран писар ходају по топлој момачкој соби.... Они само пуше и ћуте.

А пред самим телеграфистом лупа се у груди и тужно нариче газдарица Цана.

— Та није могуће.... није могуће. Депеша мора доћи.... Знате ли мора!.... Зар да не дође?.... Па.... да га данас.... Та они нису зверови!.... Мој је братић ишао свуда, само да се мало.... причека, само још мало.... Доћи ће милост.... мора доћи.... Видите сад, господине.... Ето.... је л' то она?....

— Та није за Бога!

Телеграфиста се није могао да наљути и ако су га целе ноћи мучили.

— Ама три пута сам питала.... ви знате.... три пута.... Она ће доћи.... сигурно ће доћи.... Ето!

— Та то је друго, од куд би ви то знали. А зар ја не бих био рад?

Газдарица Цана сакри шакама лице и поче ходати преко собе притежући прстима слепе очи, и својим задушеним гласом бацаше речи на махове као да нариче:

— А шта ћу ја јадна.... Шта ће с мојом децом бити.... Зар да га данас изгубим.... Здрав, здрав па оде.... Боже, теби се молим.... Ето куца.... то ће она бити.... Та идите тамо.... видите, то је она.... само брзо, брзо....

У један пут бану калфа Сава сав узрујан и с пола гласа дрекну:

— Газдарице!.... Иду!....

Она писну:

— Ко?.... шта?.... ко иде?

— Газда.... у колима и они.... и калфа, који тог часа осети сву тежину општега бола, зариди тако истински да му се глас чу на далеко.

Газдарица се Цана занија. Одмахну рукама више главе и заокружи, као да се чега хоће да дохвати.... за тим скупи прсте у песницу и чворовима притиште слепе очи.... По очима јој изгледаше као да се чега домишља.... Од једном као изненађена и са напрегнутом брзином баци руку на кваку и ту се као набачена хаљина о њу задржа.... Рука придрхта за часак и као мртва, одсечена шибљика паде поред ње....

*
* *

Кола се на месту зауставише. У првима је седео газда Марко и поред њега поп, а испод њихових ногу један пандур наоружан «до зуба.» У другим се колима збили судија и онај дежурни писар. На њиховим се лицима огледаше тужна, спроводна озбиљност.

Газда је Марко личио човеку, који се из мртвог сна тргао, па сад тако лагано разгледа све око себе.... Његово крупно и мрко пуно лице бејаше превучено неком отужном и тамном бојом, што силимице подсећа на мртваца.... Једна дуга и дубока бразда, која се од очију спуштала и дубоко засецала испод јагодица, истицаше његово и онако крупно лице.... Шубаром је покрио косу око потиљка, те се окрајцима видела испод ње.... А како се он некад гиздаво носио!.... Није био везан, али га онај пандур не пушташе «испред ока.»

Кад се кола зауставише он се не помаче. Онај га пандур ухвати за руку и рече:

— Ајд, сиђи!

Он се послушно скиде, па се код првог корака заустави и истим празним блесавим погледом гледаше око себе.... Осврте се лагано пут вароши, погледа на раку и од једном се лупи обема шакама по лицу и заниja главом. После размâну руке у страну и хукну.

— Истина је, истина је! (глас му је био промукнут и тако непријатан....) Ту понесе очима редом на свакога и опет сакри лице у шаке, па нихајући главом, понављаше једнаким гласом: «Децо моја.... кућо моја!»

Дадоше му стакло с ракијом. Он дохвати стакло за грлић, а не погледа га, и кад натеже, те му ракија оквасп усне, брзо спусти стакло и пружи га пандуру.

— Не могу-у-у!.... Ја знам шта 'оћете ви.... 'оћете да ме опијете, ама не пије ми се, не пије....

Капетан се на своме месту укочио. Није смео да га погледа, бојн се срешће му поглед, а опет, зар може да га не види.... и он осећа да га нешто тако упорно гони да га бар часом.... бар за најмањи тренутак види.

— Ах, како ћу га после погледати.... Истина, на њему ће бити марама, он ме неће видети, али ја, ја.... Та ја могу онога часа зажмурити.... могу гледати у војнике, у страну ...ту брзо баци поглед на Марка, и још се брже

тркe.... и од тога му дође тако тешко, да осети прави бол) како ли ће се све ово свршити?!.... кад ли ће се свршити....

Писар му приђе са стране и шану:

— Капетане, време пролази!

— А да, сад ћу ја.... у осталом биће то брзо.

— Ама већ је прошло!

— А гле, прошло?.... све једно биће то брзо — он хтеде да извади сат, ал' се као предомисли, па са јаким уверењем у самога себе, рече брзо: Шта је прошло? Неколико секунада, то није ништа.... мала, врло мала погрешка.... А ја сам иначе готов.... ето видите!....

И он опет оста на своме месту. Газда Марко поздрављаше по попу своју кућу, мољаше га за децу, за жену.

— Ако је нема. Није њој лако, ја то знам, ал' ће јој лакше бити кад ово не види!

Поп му све обећаваше и најпосле рече:

— Та не брини се Марко.... Бог и добри људи....

Газда Марко одмахну тужно руком.

— Ех.... Бог.... добри људи.... све је то.... А све једно, чувајте их бар, па вам проста моја крв.

Наста мала тишина.... Требало је отпочети. Писар, који виде, да од капетана ништа нема, узе ствар на себе. Он намигну пандуру, те овај ухвати газда Марка за руку и поведе гробу. Кад се зауставише до раке, Марко се наднесе над њу и зајеца.

— Кућо моја, све моје!

Писар, љутито, што се незван умешао, приђе Марку.

— Газда Марко.... мора се једном, видите већ.... па сиђите доле.... скочите.

— Шта је брате?

— Сиђите доле.... скочите, забрза попово писар и показа раку.

— Немој господине да силазим, што да силазим!.... Ево ме овде убите — и ту истури своја снажна прса према осталима и рашири руке.

Писар се збуни. Он поче објашњавати газда Марку «ред и начин у таквим приликама.»

— И најпосле, рече, такав је закон.

— Кад је закон 'оћу.... Ја њему и господару први скидам капу — ту се прво прихвати десном руком за капу, па се после наслони о набацану земљу и скочи у раку.

Један војник приђе да му веже руке за колац. Марко не даде.

— Господине, брате мој — он то упути на писара — немој ми везивати руке, ја не могу нигде одавде.

Писар му понови све од мало пре и рече опет да је закон.

— Кад је закон, онда везуј — и он сам занесе руке и спусти их уз колац.

Дође ред на судију.... Он прочита пресуду, а при том он са̂м мишљаше: «Строгост.... строгост.... Шта се друго може, кад се овако мора.... То ти је преки суд....» кад помену «велику кривицу» за час заста, као да је неразговетно написано, запе о половину једне речи, а у себи рече: «Каква кривица!.... кривица од три месеца.... и то је много....»

Газда Марко брањаше непрестано своју невиност.

— Ама то нисам мислио, нисам тако мислио!.... Јесам тако рекао, ал' то је уз реч, то сваки каже па опет не погине....

Судија склопи пресуду и на све то само смиче раменима и изви веђе.

Опоменуше попа, да је ред на њега. И ако се он за ову прилику спремао, сад се тако сплете, те само што рече: «Марко сине....» па га после без реда позва да се исповеди.

— А шта, брате, да ти се исповедам?

Поп без смисла рече:

— За грехе знане и незнане.

— Ама нисам крив, нисам, ето ти.... то сам већ свима рекао...

Кад се и поп одвоји приђе му војник и затури мараму преко очију.

— Немој, молим те, немој. Пусти ме да гледам кад гинем.

Опет му рекоше да је «и то закон.»

Капетан разреди војнике. Судија окрете тужно главу, а поп склопи руке и шапуташе без правога реда неки псалм. И ако се угађала највећа тишина, газда Марко чу звекет оружја. Са стиснутим песницама, понет читавим телом у напред, очекиваше крај. Последњи отпор што је свест давала узбуни крв. Жила посред слепог ока udараше звонко, као металан чекић, а срце се заиграваше и силно и снажно, отискујући дебеле млазеве крви, који стегоше јабучицу.... Неки га чудноват и јак бол задави под гушом.... Марко брзо задапу ваздух, те се прса напрегоше, као надути мехови.... Озго од повија спуштао се љут, тежак мирис — нешто слично усиреној крви, ил' наглом ударцу по темену — и прели мозак. У том часу газда Марко осети да му се срце откида и подиже под грло и тада му од подноктица потече рој жмараца и неки туп и раван камен належе на теме.

Капетан диже сабљу више главе и војници наперише пушке. У часу, кад капетан премерив време, хтеде да баци последњи знак сабљом, судија га изненадио и брзо дохвати за подигнуту руку, а левом му показиваше пут вароши. Тај покрет судијин приметише и други и све се очи тамо окретоше. А на путу, истина нејасно, ипак се распознаваше нека згомилана маса, која се њима брзо кретала.... Прође неколико тренутака и она добиваше опредељенији облик, само тако тупе контуре да је на све личило....

Нико се не осврте на газда Марка.... То се отеже! Кроз његов полумртав мозак пролазило је једновремено са ударцем срца: сад! сад! сад!.... кроз то га раздираше прави, истински бол. Нешто, као крезаво, тупо длето

параше га испод леве сисе, па се на махове као вита и врела жица савијаше око јабучице.

Па опет је све то било брзо!.... Оноликe очи и све подједнако виде́ше, док од једном из оне гужве, као избачено тане, искочи коњаник, који брзо махаше руком. То беше ил' камџија, ил' марама? Једно бистро око викну:

— Милост!

И тада наста граја. —

— Милост, милост!.... Живео!

Поп у сузама притрча Марку.

— Срећни човече, добио си милост; па немаде-кад да мараму дреши с очију, но је онако везану смаче на гушу.

Коњаник сав задуван још с коња баци депешу до капетана.

— Скидај мараму!.... Дреши!.... Дижи!

Како се сад брзо радило! Марка издигоше горе, али он у том часу изгледаше као крупна, жива телесина, са избуљеним и разрогаченим очима.

Судија га ухвати за руку и задрмуса је снажно.

— Еј Марко!.... Газда Марко, чујеш ли?.... Та добио си милост.... Жив си, еј, жив си — па га стаде обема рукама трести — освести се човече.... Чуј: милост, спасење.... еј, живот, живот....

А газда Марко гледаше пред собом својим крупним и укоченим очима. Његов поглед захваташе све.... судију од пете до главе.... све пред собом, целу ширину, цео простор.... Почеше га трљати снегом по лицу.

Капетан погледа у сат. Читавих петнајест минута прошло.

— Погрешка, помисли и слеже раменима. — А шта сам ја друго мог'о, тако је морало бити. Знао сам ја то.... морала је бити погрешка.

У то стигоше једне кочије, а из њих читаво запева газдарица Цана и поред ње кум и кума.

Још се и не зауставише, а Цана скочи и потрча њему, па му се обема рукама скопча око прсију и зајеца.

— Жив си, жив!

Са његовог је лица текла вода од растопљеног снега. Цана га очајно стиште.

— Та говори, реци шта.... ја сам ово.... ја — и она се опет приви уза њ.

Кума, која ту срећу уживаше у тако далеком реду, приђе да је одвоји....

— Остави се сад кумо.... Знаш, свет је....

А Цана се припијаше и грчевито стезаше руке око њега.

— Не дам га ником, не дам!

Онај, тако густ и чемеран дим, што се као сабијено клубе згужвао у њему, одвугну. Талас потече и лагано, а опет тако сигурно, отицаше: Он се повијаше и таласаше, належе меко на срце и смири бол, а кроз растанчан облак указа се тамо негде и близу и далеко, као вештачка грађевина од испреплетаних боја, читав његов изгубљени свет. И тада његова уморна глава паде на обло, а једро раме његове жене....

Било је једне летње предвечери. Капетан бејаше одјахао до Лугова. То је он звао «својом пасијом.» Сунце западаше за шуму и црвенкастом бојом боји тако пријатно.... тако животно.... Од дрва се пружиле дуге сенке, као прави и ископани јаркови, пружајући своје врхове све даље ка истоку. А по прашњавом друму капетан лагано јаше. Пустио дизгин коњу, погнуо главу и лењо се клацка, како коњ ногом одбацује. Он нит' виде, ни чу кочије с којима се сукобљаваше и у зло доба он трже дизгин коњу и кочије брзо прозврјаше.

— Помоз' Бог капетану! викну онај из кола.

— Гле Марка!.... Бог ти помогао!.... куда?

А Марко му из далека довикује.

— На ливаду.... на ливаду!

Капетан прикупи дизгине, натуче капу над очи и мамузну коња.... Ветар бије по лицу, прашина се развејава по прљавој трави, а он све јаче мамуза коња. Тако стиже кући. Војник му прихвати коња а он, лупкајући се штапићем по чизми, стао пред женом.

— Што је славно јахати, не умем да ти кажем.... дивота, просто, дивота!....

— Леп је и дан, вели му капетаница.

— Славан, довече ћемо и у кафану.

— Бог с тобом, па данас није ни недеља, ни празник....

Капетан размахну неколико пута штапом око себе.

— Ако.... све једно.... опет ћемо. Није недеља.... марим ја. А мени се чини баш да је недеља.... Тако ми се некако чини.... тако некако.... мирише — па једним кораком закорачи све степенице пред кућом и пређе праг; ту се окрете жени:

— Сретох Голуба.

— Па шта?

— Ништа.... оде човек на ливаду.

Децембра 1891
Београд

И. И. Вукићевић

ГРОБАР.

Са црквеног торња, а у вече ти о,
Јек погребних звона кроз село се вио;
Одмерено бије удар за ударом
Тонећ' у даљини озареној жаром
Руменога сјаја сунца што се губи,
Што грли и љуби
Реку и долине,
Шуму и планине . . .
Сутра ј' погреб старцу што га гласе сада.

Дотрај'о је дане, па у раку пада.
Он је добар био, поштов'о га свако:
Живео је мирно и умро је тако.
У сеоском гробљу сад ће мира наћи:
Та у гроб ће саћи
Ова седа глава,
Да вечност проспава...
А за мирном реком сунце гасне ти'о.
Још по који зрак се умирући вио.
Бљешти запад жаром, а сјајане пруге
Пружиле се реком као шарне дуге.
Стишава се жагор што је поћу био.
Сад је мирно, ти'о.
Само с часа на час верно псето лане.
Ил' се граја чује из старе механе
Кад с' отворе врата, те се селом шири
Па опет се смири...
А на мирном гробљу, по узаној стази,
С ашовом у руци стари гробар гази;
На лулицу пуши, те се димом слади.
Мирно стазом иде да свој занат ради:
Да ископа раку, тешки терет сними,
Да готова буде те да старца прими. —
Стари гробар сврну, мимо стазу пође;
Спусти ашов доле кад до места дође.
Па лулицу пуни најљућим крџаком,
Помажућ' се шаком.
Па укреса ватру, те лулицу пали;
А колути мали
Из луле се дижу,
Па се горе стижу.
„Ето, и он умре!" гробар себи збори,
Па загледа лулу да ли добро гори.
„Од Бога је тако! Суђен дан ће доћи
Када ће у раку сваки редом поћи.
Од смрти се нико отргао није,
Свакога ће кад тад хладан гроб да скрије!"
Ту прекиде старац, трже два три дима,
Па их брзо пусти, гледајућ' за њима.
И са њих му очи нехотице оду
Небесноме своду:
Јоште звезда нема.

Али ноћ се спрема
Да провеје санком над уморним светом
Својим тихим летом . . .
„Ал' је благо вече! Већ се и ноћ спрема
А од мога рада ни почетка нема:
Треба да се копа ова рака клета,
С коровом ћу прво да раду не смета.“
И поче га кидат' — „Аој, мили Боже,“
Поче гробар опет: „баш се, мислим, може
Овај коров туда,
Што се пружа свуда,
С муком у животу што нас гони слепо
Поредити лепо!
Ето, та је трава, што је коров скрио,
Што је са свих страна скупио и свио, —
Као и наш живот! ма куда да пође
Опета ће свуда на коров да дође;
И тамо и туда
Зло га срета свуда!
Тешко ј' у животу правом стазом ићи,
Тешко ј' мирне душе, холо главу дићи!
Јесте, има стазе да се зло обиђе,
Ал' је пуна трња, многи са ње сиђе!
А по цветној стази
Кад ти нога гази
Грех за грехом брзо ваља се и купи, —
Ал' те једном лупи!“ —
Ту с коровом сврши па димове суче
И ашовом вуче
Овом гробу међе,
К'о и другом пређе.
„Баш смо чудни људи!“ гробар даље збори:
„Читавог се века многи од нас бори,
Мучи се и пати,
Да што више злата на гомилу сврати.
Он од себе чува, он од уста штеди,
Да ужива само, да гомилу гледи!
Кидајућ' од себе другом није дав'о,
Је л' обећ'о штогод, — није испуњав'о!
Да, он само штеди, тврдичи и крије,
Па и сузе лије
Кад не може више (баш је грдна шкода!)

На рпу да дода!
Он тврдичи тако!... Али време лети,
Док се смрт једанпут и тврдице сети;
Па му једном дође и куцне на врати, —
Да јој и он плати!...
Тврдица је умро!... И гле, чуда сада:
Све под ашов пада;
И гроб му ј' доста, ова кућа худа
До страшнога суда!..."
За тим гробар оран,
Вес'о и одморан,
Ашова се лати, мека земља пуца;
У лулици кад кад пухор засветлуца;
За колутом колут диз'о се и вио.
Гробар копа журно и певука ти'о:
„Док нам земски живот траје,
Докле сунце греје нас;
Гордимо се један другог,
Не слушамо туђи глас!
Хајд', ашове, копај, копај,
Мири људе зле;
Ти си закон, ти си правда,
Изједначи све!...
На свету су разни људи,
Разни људи, разна зла;
Има таквих који мисле
Да су они све и сва!
Хајд', ашове, копај, копај,
Мири људе зле;
Ти си закон, ти си правда,
Изједначи све!...

Био богат, ил' сиромах,
Био газда или роб;
Био мудрац или луда, —
Све једначи хладни гроб!
Хајд', ашове, копај, копај,
Мири људе зле...
Охо, шта је ово? Што л' ашов не иде?"
И ту стари гробар саже се и виде
Само горњи део од лубање неке,
Где вири из земље умаве и меке.

Па прстима сухим из земље је вади
И од влажне земље чисти је и глади.
Очне су јој дупље меке земље пуне. —
Ко зна од кад труне!
Климатави зуби потамнеле боје
У влажним и тамним вилицама стоје.
Очисти је гробар, па је горе диже
И принесе ближе.
Тамне очне дупље к'о да мрко гледе
У гробара старог и власи му седе,
К'о да силно траже,
Да им гробар каже:
Шта их то сад стиже,
Ко их из сна диже? —
Лубању је влажну благи сумрак свио:
А гробар премишља: ко ли је то био?
„То је можда храбар, дичан витез био;
Ал заборав ког је већ одавна скрио!
Да, витез је какав што ј' у љутом боју,
Љубећ' земљу своју
И свој живот дао, —
Храбро ј' за њу пао!
Ил' је витез какав, али не на делу
И на раду смелу,
Што би једном храбро за свој народ пао, —
Него што се ниско избавити знао...
Али не, ја грешим, гајим само злобу, —
Ја не видим спомен на овоме гробу...
Ил' је ово глава какве цуре бајне,
Лепотице сјајне?
О, многи је, многи доле пред њу клек'о
И искрено рек'о:
Да је страсно љуби, да је силно воли;
И сада је моли
(Погледи му жарки већ јој срећу нуде)
Да му љуба буде.
А она се само тек осмехне благо
И одмахне руком: све ти је за наго!
Многи ли је грешник худе среће био,
Многи ли је пред њом горке сузе лио. —
Да, она је сјајна лепотица била,
Лепша него вила!

Била је и нежна као мајска зора,
Од ње није било нежнијега створа!“
И ту гробар стари трже два три дима,
На лубању духну, обузе је њима.
„Опростите, госпо, мом незнању худом
Понашању лудом!
Зар вас не обузе несвестица јака
Од мога крџака?“ —
Подругљиви осмех по лицу му пређе;
Али одмах за тим сабра густе веђе.
И ту гробар стари прошапута ти'о:
А можда је . . . можда какав гробар био,
Какав јадник клети, какав старац худи,
Ког су, к'о и мене, догонили људи,
Од којих је јадни препатио доста —
Да гробаром поста?
Ах, и он је, можда, правом стазом грео:
Ал' кад једном клизну, густ га коров сплео,
И гушни га ваздух већ дави и кужи;
А никога не би да му руку пружи:
Да му не да даље да том стазом греде,
Већ на праву да га дигне и изведе. —
О, мој стари друже, судбе ли смо клете,
Како нам се грозно стари греси свете!“
И ту гробар стари, окорели груби
Сузна ока тихо лубању пољуби!
Ал' се брзо трже
И лубању врже . . .
„Баш сам право дете! — Гле, и суза кану! . . .
Хајде, песмо мила, да лечимо рану!“
И кроз вече ти'о.
Он је песму вио:

Хајд', ашове, копај, копај,
Мири људе зле;
Ти си закон, ти си правда,
Изједначи све! . . .

Копа ашов, копа; мека земља пуца,
У лулици кад кад пухор засветлуца . . .
Гробар копа журно и певуца ти'о. —
У брзо је за тим и гроб готов био.
„Готова је рака, ова кућа худа;
Бићеш, старче, миран до страшнога суда,

Спавај, мирно, спавај!..“ Тако гробар збори,
Па загледа лулу, — ал’ више не гори.
Изађе из раке, па по уској стази,
С ашовом у руци, своме дому гази.
Пролетње се ноћи већ звездани вео
Над природом свео.
Ниско лети сова нечујно и ти’о,
Само хук се њезин кроз ноћ страшно вио...
А по уској стази
Стари гробар гази.
Он лулицу пуни најљућим крџаком
Помажућ’ се шаком.
Онда кремен креше, те лулицу пали;
А колути мали
Из луле се дижу,
Па се горе стижу....

1889. год.

Р. Ј. Одавић.

ИСТОРИЈСКЕ ЦРТЕ

пише

Нед. Мијатовић.

ДИНАСТИЧКЕ ВИБРАЦИЈЕ.

(наставак)

2.

Гонцага — Палеолог — Бранковић
Дука од Неверсэ.

1. Мало час поменух дом Гонцаге и његове везе с домовима Палеолога и Бранковића, а у ранијем једном чланку помињах велики интерес, који је двор дуке од Мантове показивао у судбини српских земаља, а по имену у судбини Босне, још у средини петнаестога века. Све ми се чини да би се испитивањем листина, које се те славне фамилије тичу, нашло на податке занимљиве за историју српскога народа. Има једно предање које може

бити да значи да кућа Гонцага и кућа Косача воде порекло из истог извора. Али је то за сада само нагађање које нам у осталом и није потребно. За нашу непосредну потребу довољно је да поменемо ове историјске факте:

Бонифас III. маркиз од Монтферата оженио се г. 1485 Маријом, ћерју деспота Стефана Бранковића. Како је мати Бонифасова била кћи Амадеја, дуке од Савоје, то се може казати, да се српска династија Бранковића већ у другој половини петнаестога века спријатељила са династијом, која данас уједињеном Италијом влада.

Од Марије Бранковићеве Бонифас је имао сина Гуљелма чија јединица ћерка Маргарита пође г. 1531 за Фредерика II Гонцагу, дуку од Мантове.

Кад г. 1532 Иван—Ђорђе, последњи маркиз од Монтферата, умре, његов маркизат пређе на његову синовицу, поменуту Маргариту Бранковићеву, дукињицу Гонцага од Мантове, праунуку деспота Стефана Бранковића. Како су Монтферати били из раније у присној крвној вези са Палеолозима, то је Маргарита Бранковићева као кћи једнога Монтферата, била у исто време и Палеологиња.

Њен трећи син Луји (Гонцага—Палеолог—Бранковић) ожени се г. 1565 Ханријетом од Клèв, јединицом Франка де Клев и Маргарете де Бурбон—Вандом, и по тој женидби поста дука од Неверса (Duc de Nevers et de Rhetel).

Овај први дука од Неверса од лозе Гонцага—Палеолог—Бранковић имао је сина Карла, који заслужује да са с њиме мало ближе упознамо.

2. Карло Гонцага—Палеолог—Бранковић, други дука од Неверса и Ретела био је не само често љубив човек, него и добар вȯјник и способан дипломата. Бишон говорећи о његовој смрти у г. 1637 вели за њ, да је био «un de plus grands hommes de son temps» (један од највећих људи свога времена). Свест да у његовим жилама тече крв Палеолога и Бранковића, некадашњих господара грчког и српског народа, испунила га је рано пле-

менитим частољубљем да ради на ослобођењу тих народа, па да их под новом династијом, коју би он основао, уједини. Без сумње је с тим мислима и дошао у Аустрију те учествовао у ратовима противу Турака год. 1601—1606. По свој прилици он је већ тада дошао у додир са главним људима који су стајали на челу добровољаца из балканских земаља. И по свој прилици преко ових људи разнео се по оним земљама глас да има потомак од старе господске лозе Палеолог—Бранковић, који заузимље угледно место у владалачким круговима у Европи, и који је уз то добар и храбар војник. А без сумње његово лично искуство у томе рату с Турцима и његов додир с људима из крајева под султаном само су га још већма охрабрили да покуша што може за остварење једног великог плана.

Његова је прва мисао била да организује друштво «Хришћанског витештва» (Militia Christiana), које би на један или на други начин задобило острво Санта-Мауру у јонском мору за свој главни стан, па одатле радило на ослобођењу балканских земаља[1]. Пада ми у очи да Карло бира за основицу својих смишљаних операција Санта—Мауру, која је не само стратегијски згодна, него која је и иначе могла имати за њ и пијететског интереса, јер је на томе острву живела своје последње дане па ту и сахрањена последња деспотица српска Јелена Бранковићка, кћи деспота Томе Палеолога. Не знамо за ближе појединости о његовим плановима о овој «хришћанској милицији», али срећом у архиви дома Неверског имају артије које дају занимљивих података о радњи Карловој у другом једном правцу. Међу тим артијама има и мемоар, који је дука од Неверса под 24 септембром 1615 поднео краљу француском Филипу III-ћем. У томе мемоару Карло излаже преглед својих веза са Мајно-

[1]) Види Document sur l'île de Santa—Maura, destiné au nouvel ordre de la Milice Chrétienne, у «Buchon, Nouvelles recherches sur la principauté de Morée, стр. 297.

тима и дипломатских својих корака. Грци из Мајине, чувши за њ, послали су му, вели, једнога архиепископа и две владике и изјавили своју готовост да њега, потомка некадањих својих господара, признаду за владаоца ако им помогне да се ослободе Турака. Све што од њега траже било је да им пошље оружја, муниције и неколико официра, који би их обучавали реду војничком, и неколико «капетана» који би примили над њима команду.

Посланица Мајинота дуки од Неверса врло је опширна и на местима врло наивна. Они изјављују на прилику, да ће у рату за ослобођење да му служе без плате, али додају да, ако хоће да му ко од њих и после ослобођења служи, треба да му плаћа што би плаћао и другима. Изреком условљавају, да се зна, да што ко од њих у рату за ослобођење отме «од Турака и од Јевреја», може то слободно за себе задржати, а да не мора предавати дуки или коме од његових људи.

Пошто је изложио садржину посланице, коју је од Мајинота добио, дука од Неверса прича краљу како је послао свога повереника у Мајину, како је тај са људима, које су му Мајиноти дали, путовао кроз Македонију, Арбанију, Србију, Далмацију и Хрватску, свуда походећи владике и народне главаре, како их је све нашао «да једва чекају да се ослободе турске тираније, да су пуни оданости, пуни храбрости и да се између себе одржавају у добром споразуму, али им треба помоћ са стране и нешто оружја, а имају, веле, више од 70.000 људи за оружје способних и који су се одважили да изгину или да се једном већ ослободе ропства у коме су сада.»[1]

Из других артија архиве дуке од Неверса зна се, да је тај његов повереник био властелин де Шато—Рено (Le Sire de Château—Renault).

[1]) Mémoire du Duc de Nevers au Roi Philippe III, у Buchon, Nouvelles Recherches, стр 259..

Дука вели даље у своме мемоару како је он о свему томе одмах јавио краљу Филипу и како је од краљевог амбасадора Дона Игнига добио уверавања: *„да је краљ с великим благовољењем сазнао за све то и да се показује вољан да помаже ово предузеће, чији циљ и није друго него слава божја и корист вере хришћанске"*. Охрабрен тиме, дука је наумио био да саопшти ствар папи и да види шта он о томе мисли. Него догађаји у Монтферату год. 1612 спречили су његово путовање у Рим и тек кад се иницијативом краљевом земље Монтефератске вратише дуки од Мантове, могао је он — дука од Неверса — да изврши своју намеру. У Риму је, прича даље, имао три или четири аудијенције код папе, те овога упознао са «једним делом свога плана» (auxquelles audiences il fut entendre à Sa Sainteté une partie de ce dessein). Папа је саслушао све «са великим задовољством, па га храбрио да настави тај тако богоугодни и племенити рад, и обећа, да ће са своје стране допринети што год може, нарочито кад буде видео да Његово Величанство Краљ француски одобрава и помаже тај план.»

Од папе је дука од Неверса отишао «великом дуки» (без сумње арци-дуки аустријском Фердинанду), који обећа да ће помагати *«бар неком диверзијом, ако не узможе и друкчије»*. За тим је отишао у Ратизбону где је цар немачки држао сабор, на који се беху искупили многи световни и духовни кнежеви немачки. Цару као да беше јако по вољи оно што му дука поверљиво исприча, те изјави: «да он, и ако сад није у рату са султаном, неће пропустити да учини сваку помоћ која му само буде могућа» (encore qu'il n'eust la guerre contre le Turc ne laisserait pourtant pas de son costé d'apporter toute l' aide et assistance qu'il lui serait possible), и само му је потребно да зна какве намере има краљ француски, јер нарочито мисли да се према томе управља. А царица, писаше даље дука, «којој имам част припадати као

сродник, и која је врло побожна, «узела је на себе да води бригу о овом подузећу».

На крају свога мемоара дука јавља краљу како су се «владике и главари онога народа» договорили да сазову сабор владика «под изговором да се посаветују о ономе што се клони на добро њихових цркава, али на коме ће у самој ствари покушати да још боље утврде узајамни споразум па ће онда послати нарочите изасланике и пуномоћнике њему — дуки од Неверса — да с њиме ступе у преговоре и утврде све што треба». Дука додаје да он очекује те пуномоћнике да му кроз кратко време дођу.

Међу артијама архиве од дуке Неверса има и једно писмо Неофита, владике од Мајина, датирано 8-ог октобра 1612, којим извештава дуку да је примио писмо које му је овај послао био по неком Блажу Молаковићу или можда Новаковићу «per Signor Biasio Molakovich» стоји у штампаном тексту у Бишона, стр. 286). Имају и писма од Дионисија «архијепископа Трновског и целе Бугарске» адресована «Дуки од Неверса, Карлу Гонцаги Палеологу». У једноме од њих (датираном из Беча 26 августа 1618) Дионисије храбри дуку да приступи к извршењу великога плана, а у другоме (из Беча 6 априла 1619) извештава га, да је примио некаквих 22 златних шкуда, које му је послао по витезу Петрињану.

Али од свих листина, које се налазе у архиви дуке од Неверса, за нас је од највећег интереса извештај о сабору који се држао у Кучима 8-ога септембра 1614 године. Извештај је тај драгоцен споменик о радњи ондашњих вођа народа српског на ослобођењу не само Срба, него целог балканског полуострва. Он је драгоцен споменик о ширини и пространству планова, о способности, окретности и одважности оних, од којих су ти планови потицали.

У извештају се пре свега каже, да су на тај сабор дошли патријарах српски и главари (Signori principali) из

Горње Арбаније, Босне, Македоније, Бугарске, Србије, Херцеговине и Далмације која је под Турцима. Повод је сабору дао неки данак, који су Турци намеравали да ударе на свештенике и духовнике, али се том приликом договараху и о другим питањима и одлучише, да пошљу капетана Ивана Кнежевића у Италију да објави коме треба како су се решили да се ослободе од турске тираније. Капетан је Иван уз то добио налог да настане да се из Италије пошље оружје у Црну Гору и у Брда Кимариотска. Из тих крајева лако ће се оружје растурити «у планине Дукагинске као и у племена која су се заверила да устану, а по именце у Пипере, Клименте, Куче, Језера и Белопавлиће, која сва брдска племена, има већ 30 година како живе у слободи и не плаћају харач цару, а могу дићи на оружје до 30.000 добрих бораца».

Даље се у извештају говори о војном операционом плану који је на сабору утврђен. Најпре ће се у оне планине прибрати мало по мало из Србије, Босне, Херцеговине, Арбаније и Македоније око 42.000 војника, и то 12.000 коњаника и 30.000 пешака. А кад већ дође дан за општи устанак, онда ће Кимариоти са осам хиљада људи изненадно ударити на Валону и заузети њен град, што неће бити тешко, јер га чувају Хришћани чије су старешине у споразуму са главарима кимариотским. Дукагинци и други Арбанаси удариће једном својом војском на Кроју, коју неће бити мучно узети, јер је један део зидина баш до капије градске пао, па су га Турци на брзу руку оправили. Друга њихова војска удариће на Скадар, а већ се има споразум с људма, који су у томе граду. Црногорци ће поћи да изненаде Нови (Castel —Nuovo а имају договор с Хришћанима који преко ноћ у томе граду стражаре. А чим се те тврде тачке заузму, дићи ће се сав народ оних крајева на побити Турке, што опет неће бити тешко, јер на 10 Турака долази по 200 Хришћана. Сви устаници ваља за тим да се крену ка Скопљу, где ће се придружити оној првој организованој војсци од

42.000 људи. Може се рачунати, да ће се тако у Скопљу искупити око 120.000 бораца и да ће се све то извршити у току од два месеца. Сва та велика војска поћи ће из Скопља право у Једрене. На том путу умножиће се добровољцима, који ће јој се са свих страна притицати те порасти на 160.000, «а и на већи број, ако буде потреба». На целом том походу тешко да ће се наћи на непријатеља, јер «устанак има да почне у месецу октобру кад су Турци разоружани и кад султан управо и нема војске у Европи». Турци ће истина одмах почети дизати војску у Азији, али ће проћи бар шест месеца док би та војска дошла да се сукоби са устаничком. Шта више, може се казати, да ће проћи и осам месеца до првог судара с турском војском, јер је у Турака обичај да не крећу војску док се не среди летина. Имаће се дакле доста времена, вели даље извештај, да се напии утврде и снабдеју са свим оним, што им је потребно. Како ће европски крајеви турске царевине бити заузети устаницима, то турска војска никако не може бити велика а устаницима ће доћи у помоћ и суседни кнежеви хришћански, па име господари од Влашке и Молдавије «*а већ се с њима у томе смислу и ушло у преговоре преко архијепископа Влашког који је рођени стричевић патријарха српског* (per via del Arcivescovo di Vallachia il quale è cugino carnale del Patriarca di Servia). «Кроз осам месеца» вели даље извештај, «надамо се да помоћу божјом будемо пред Цариградом, јер нигде на путу нема каквих градова да нас задржавају: таквих градова има на граници Угарске и Хрватске, али ми ћемо их оставити на страну, а без сумње ће у том случају цар немачки кренути да заузме Угарску, а арцидука Хрватску.»

Како је на томе сабору било људи од правих државничких погледа показују баш последња два одсека у овом извештају. У једноме се казује, како је на сабору изнесен предлог, да се у случају тога општег устанка кује новац од јевтине металне смесе, па да се изда

проглас да је сваки дужан да прима тај новац од војника за храну, а свака три месеца власт, која се постави, дужна ће бити да доносиоцима тога новца даје у замену толико исто у «доброј монети». Тиме ће се постићи да се војницима издаје плата сваког месеца те да не буду на терету народу. И у свези с тим предлогом сабор је донео одлуку «да све што се по градовима уплени од Турака и од Јевреја, као злато, сребро и друге драгоцености, треба да се положи у царску касу за издржавање војске». А у последњем одсеку каже се ово: «Како у томе часу (при самом завршетку сабора) стиже глас да се султан Захија бави у Напуљу, да владаоци хришћански хоће да му даду армаду да пође да заузме своје царство, то главари рекоше да одложим моје путовање од Његове Светлости и наредише, да идем да потражим истог султана, што ја и учиних; и кад га нађох, не могох га већ више остављати те да се вратим да известим оне главаре, него им послах једнога мога друга по имену капетана Стефана Витомира». То су и последње речи извештаја. Свршетак се његов није сачувао, те не знамо ни где је ни кад је писан. Али се види да га је писао сам капетан Иван Кнежевић, који је очевидно уживао поверење српског патријарха и главара српског народа с једне, а и поверење дуке од Неверса с друге стране. По свој прилици он је тај извештај послао дуки из Напуља октобра, ако не још и септембра, те исте толико значајне године 1614.

Прави циљ мисије капетана Ивана к отоманском претенденту Захији који се издавао да је старији брат Султана Ахмеда I.[1] није познат. Могућно је, да је глас да му европски владари дају флоту да отме престо од свога брата, поразио главаре српске на сабору у Кучима, па су хтели преко капетана Ивана да се поуздано увере шта је у ствари. А могућно је, и у неколико је и вероватније, да су хтели да виде не би ли се његове личне

[1]) Hammer, Geschichte des osmanischen Reiches. IV, 365.

амбиције и претензије могле употребити као диверзија у корист општег устанка народа балканских. Што је капетан Иван остао код отоманског претендента у Напуљу даје мислити, да је ова друга хипотеза основанија.

На сваки начин очевидно је, да је Карло Гонцага—Палеолог—Бранковић, дука од Неверса, радио на ослобођењу народа балканских од Турака, да су главари српског народа с патријархом српским на челу, радећи на том ослобођењу, били у вези с дуком од Неверса, и ступали у преговоре не само с њиме, него и са кнежевима од Влашке и Молдавије, па по својој прилици и са султаном Захијом, претендентом на османски престо. Стара је фаталност и даље гонила народе балканске. Ово спремање општега устанка чинило се у тако великом и широком обиму, да ни мало није чудо, да су Турци сазнали шта се ради. Да су они то сазнали, види се по томе, што одмах после сабора у Кучима налазимо српског патријарха Јована у — Цариграду, и прво што српско духовенство има отуда да чује било је — да је патријарх Јован умро у Цариграду 14 октобра исте 1614-те године! У нашим досадањим историјама српске цркве зна се само за факат, да је он тога дана и те године у Цариграду умро и ништа више[1]). Али држим да сада неће изгледати да је дрско замислити: да је радња патријарха Јована на сабору у Кучима од прве половине септембра проказана Турцима, да је патријарах одмах у Цариград позван, можда тамо и стражарно спроведен, па 14 октобра удављен или отрован, умро насилном смрћу, — један нов светао мученик за слободу свога народа. Наравно да је ова катастрофа — а без сумње је она страшнија и крвавија била, него што ми данас то знамо — спречила извршење оног великог плана и обуставила сваку даљу акцију дуке од Неверса.

Али тек историјски факат, да се у почетку седамнаестога века радило на ослобођењу народа српског под

[1]) Историјски развитак српске цркве, Гласник XXXI, 54.

једним француским племићем у чијим је жилама потицала и крв српских Бранковића, показује како је жива била жудња народна, да се Турака ослободи, и како је још једнако сећање на стару народну династију вршило јак уплив, уплив, који је на самом крају тога истог седамнаестога века одјекнуо у појаву Ђурђа II Бранковића.

ВЕРУЈ, ЉУБИ, НАДАЈ СЕ!

За веру Христа Бога распеше гадни људи,
Његову веру штујем, она ми греје груди.
Кад познах тебе милу, не могох тајну крити:
Дадох ти веру тврду, да ћеш ми љуба бити.
Ох, веруј, чедо, веруј док срце бурно бије!
Зар живот само вера, љубав и нада није?

Доћи ће некад време: срце ће лакше бити,
За прошле хладне дане сузе ће очи лити,
У срцу биће зима, на глави седе власи...
Па зато, док си млада, нека те љубав краси!
Ох, љуби, чедо, љуби док срце бурно бије!
Зар живот само вера, љубав и нада није?

У борби клонух, падох — то беше кобно доба:
Ја видох пропаст своју и слику црног гроба.
Ну дође нада жарка, ублажи чемер јада.
И ја се надам, скоро бићеш ми љуба млада.
Надај се, чедо, надај док срце бурно бије!
Зар живот само вера, љубав и нада није?

9 децембра 1887 год.
Ниш.

С. Д. Мијалковић.

УСКОК

НАПИСАО

СИМО МАТАВУЉ

(НАСТАВАК)

I.

ДАН У КОТОРУ

Једнога зимског магловитог јутра, године 1815., велика граја, трубе, бубњи и поклици са тврђаве разбудише которане, те се кроз уске и кривудасте улице поотвараше прозори, а мјештани се проглушише виком.

— Шта се догодило?.... Опет ваљда ударили Црногорци!.... Одиста су и Руси с њима!.... Помагај свети Трипуне!.... Ајуто Мадона!.... Куку мени, мој Трипо!.... Бјеж' Мака са дјецом у подрум!.... Стан! Бјеж! Излази! Пуштај! Затвори!.... Нина, Бепина, поверете! сиротице.

Знаци узбуне нијесу дуго трајали. Тада слободнији грађани изидоше из кућа, па се упутише ка «црногорским» вратима. До цркве «Колегијате» стече их се велика гомила и ту стигоше десетак властеличића, које је предводио конте Пјеро Д. и два ћесарска часника. Конте Пјеро, сух старац, са власуљом и тророшцем на глави, огрнут млетачком набраном кабаницом, набадаше непоуздано својим танким ножицама. Његови другови, помлађи људи, бијаху сви у новој француској ношњи, али већина их не изгледаху соколастији од свога вођа. Један од двојице часника, плав, личан, млад као капља, често се обзирао пут гомиле, смијући се. То је которане тјешило, јер млади часник, кнез *Јан II.* бјеше међу њима омиљен, а још више међу которкињама. О његовој прошлости проносила се читава легенда.

Кад гомила присп́је пред поменута градска врата, устукну испред мноштва заплашенијех војника, тобож спремнијех да бране улазак. У исти мах викну озго с

бедема један крупни пуковник, талијанским језиком, али страшним њемачким нагласком:

— Сакр-ррр-рамент! шта радите већ, ви, конти!? Мало што не послах солдате по вас, па да доиграте пред њиховим ногама! Брзо горе! Питајте Морлаке, ту вашу браћу, за што се скупише поћу под градом! Шта хоће? Наредите им у моје име да одмах отиду, иначе ћу смјеста заповједити да се пуца на њих... Брзо горе! Натраг, ви, грађани, марш, сакрр!

— Ма, дакле, *јес* њешто!.... Светога ми Трипуна, *јес* опет њека *напас!*.... Ма шта бити може? Нијесу ли краљеви утврдили мир у Бечу! Нијесмо ли *за вазда* остали под ћесаром!! — говораху грађани бјежећи.

Конти са натегом попеше се уза уске и стрме степенице на бедем.

Конте Пјеро, дршћући као прут, примаче се до коломате и викну, колико је могао од страха:

— Црногорци!.... Заповијест вам од....

— Какви Црногорци! прекиде га њечији крупни глас оздо. — Какви вам се Црногорци привиђају јутрос! Друкчије се оглашују они, господо!....

— Ама, ко сте ви, дакле?.... Шта хоћете? Умијеша се други властелићић, сад већ слободнији.

— Хоћемо да пазаримо.... Та знате који је дан данас?

— Корпо дела Мадона! викну Пјеро и удари се дланом по челу. — Виш! («видиш») гдје нам је памет!

— А ко си ти? запита њеки од господе.

— Ја сам Богдан Д., кнез ораховачки, — но ви се молим, реците тијем Швабама, да отворе врата, е се помете оволики народ!.... Кажите им, да смо махом ћесарски поданици од скоро, (Богу хвала!), и да се сваке године на овај дан под Млечићима раније отворао град....

Конте се весео обрну ка страшном пуковнику и прилично великој гомили официра̂, који стојаху иза њега, слушајући преговоре.

— Господине пуковниче, — поче Пјеро свечано, поклонивши се. — Господине пуковниче, природа је са свим проста и.... т. ј. ствар је са свим природна и проста....

— С врагом ви и ваша сметена риторика! плану пуковник.... Кажите који од вас, што имате, у мало ријечи! окрете се он ка друговима контовим.

— Данас је бадњи дан православнима, те дођоше сељаци из околине, да покупују што им треба за празник, а уобичајено је од старине, да се град раније но обично отвара овога дана. Ето то је све! одговори опрхо један млађи властелин, жустар човјек, па окрете леђа војницима и отиде.

— А што ми нијесте прије то јавили, ви, као подештат кмет!? издера се пуковник на Пјера, па осу свакојаким грдњама....

До мало забрујаше дебеле вериге и са великом лупњавом паде мостина, а преко ње јурнуше Срби у град, у великом броју.

Грађани се почеше ругати један другоме, тврдећи сваки, да се не бјеше препао. Маке, Гордане, Стане, Бепине, Марцјете, Нине и многобројна дјечурлија измиголише из подрума̂.

Племенити подештат и његови другови вијећници скупише се у старинској дворници опћинске куће.

— Чусте ли безобразника? запита стари Пјеро, ударивши песницом о сто. Корпо дела Мадона! једна солдатина да смије онако понашати се према кућићима, који су овдје владали од њеколико стотина година!! Као да смо ми робље, као да се нијесмо добровољно предали ћесару!! То нам је сад: «хвала!» Да остасмо под владиком, били бисмо и сад оно што смо њекад били!....

— Аја! богме, никад више! — прошло је наше вријеме! прекиде га њеки и наста опћа граја.

— Ама, бар да нас не вријеђају! настави старац. То је гадно, то нећемо подносити, но да напишемо тужбу главном заповиједнику у Задар, и да се сви потпишемо!....

Него, с друге стране, виш, и шванска се коза морала препасти, јер не би било необично, да су горњаци, или који други ђаволи, ненадно ударили на град! Та, шта нијесмо преживјели за овијех осамнаест година, од кад Принцини дужд пропаде! Удараху на нас Црногорци, Руси, Французи, Енглези, Нијемци, — еле, сви ђаволи овога свијета, те нијесмо одавно навикли мирно божићовати. Него виш, корио дела Мадона, бојати се, да ћемо и горе дочекати, јер ето ви не жалите ни Принцина, ни старинске наше уредбе, него једва дочекасте, да мајмунишете Французима, да обучете пантале и грдне капуте баш као санкилоти....

— Конте, немој све једну пјесму пјевати, а кад знаш да ти је узалуд! вели му један друг, средовјечан човјек. Него *трси* ако збиља имаш какав приједлог. Хоћеш ли да тужимо пуковника?

— Ја.... виш.... овај.... онај.... да причекамо неће ли се пуковник извинити!....

Тако су још њеколико времена напразно трошили ријечи, па се разиђоше.

Сунце грану и растјера маглу. По граду наста велика врева. Сељаци продаваху живину, дрва, сужбину итд., а куповаху свијеће и тамњан; горњи људи (бјеше прилично и Црногораца из катунске нахије) узимаху вино и ракију. Трговци бјеху јако задовољни, јер осим добитка, поврати им се надање, да је, након дугог мутног времена, настао стални мир.

Око подне народ се поче разилазити. У градској шупљаји, с ону страну моста, као обично при поласку из града, збила се гомила. Један обавија чалму око главе, други огледа пушци напрашник: њеки креше огњилом, да припали лулу, други броји новац. Жене опет зачаврљале, као чавке.

Од једном хукну студен вјетар изнад њих, испод свода, те залепршаше повезаче на главама жена, и струке на људима.

— Аха! Бјеж' народе! затутњи једна људина, растуривши у проласку гомилу. Бјеше свом главом надвисио све остале, а плећима би могао заклонити два осредња човјека. Под орлујским посо̂м пали му бјеху брци готово до сребрнијех тока̂. О рамену му вишаше џевердар а за појасом, поред двију малијех пушака, удјевен бјеше вељи нож. За њим иђаху два жустра младића и једна стасита дјевојка, бијеле коже, као да је у граду расла, црнијех очију, правилнијех црта. Младићи и дјевојка ношаху пуне торбе трговине.

— Аха, удариће вријеме! Хајдемоте наши! поново викну крупни човјек, тако да зазујаше уши оближњој чељади, те се многи насмијаше.

— Срећан пут, војводо? рече му неко од оних што остадоше.

— Ама, ко је тај војвода? запитаће један млади Приморац своју дружину, пошто Црногорци отидоше.

— Ово је, дијете, војвода Драго Његуш, ако си кад год чуо за њега, одговори, мало ачећи се, онај што бјеше војводу поздравио.

— А! учини младић, а по томе узвику могло се разумјети да му име војводино напомињаше много што шта.

— Чини ми се, е му је она дјевојка кћи а они младићи *да-ти* (ваљда) браственици, — настави први.

— А да му нијесу синови?

—Ками!.... Имао је два сина. Старији му погибе на Дебелом Бријегу, кад Црногорци дочекаше Французе, а млађега му ономлани ранише Никшићи у Дузи, те умрије послије неколико недјеља. То сам слушао од катуњана.

— Ех, грјехоте! рекоше жене.... А је ли му баш кћи она горска вила?

— Бога ми не знам!.... Заиста је чудно, што га жалост не обори за онакијем соколовима!.... Хајдемоте људи, е удариће вријеме.

Приморци отидоше неки ка Доброти, неки к мору на лађе.

II.

НОЋ НА ЊЕГУШИМА

Троје млађих одмицаху брзо пред војводом уз високо брдо над Котором, те кад он сједе на своје обично почивалиште, под једнијем црнијем куком на средини Праћишта, њих нестаде иза кршева на врху бријега.

Драго лагано напуни лулу, лагано укреса, и запали, па се даде у мисли. Сунце је већ било над морем, те му се пошљедњи зраци ломљаху по сњежним врховима. Не прође много, а вјетар силно хукну од Ловћена и натруни на човјека пухор снијега. У исти мах одјекну с брда :

— Оооо бабо ! —

Драго одмахну главом, као да се хоћаше опростити тешких мисли па накукуљи струку и крену се уз брдо момачкијем корацима.

Кад стиже своје, наврх љутога Крсца, мећава им већ удараше у лице.

— Хвала Богу, овога давно не видјех ! рече војвода показујући руком ка дебелом мору, пут Италије. Заиста онамо бјеше вједрина, а над Ловћеном се само стуштили облаци. Кад се примише уз другу стрмен Крсца, угледаше кроз мећаву згучену њеку сиву прилику.

— Ко си ? викну један од младића.

Исправи се један ћесарски војник у дугачкој кабаници, дршћући од студени.

— Шта радиш на нашој граници, Швабо !? рече други младић, натегавши мало пушку.

— Не убијте га, но га вежите, ђецо ! рече војвода, више из шале.

— Ја бјегам от ћесар у Черна Хора !

— Ама, Бога ми је ово официр ! рече први младић, видјевши из близа капу, и дугачку сабљу на војнику.

— Јес, ја официр, ја пojду код владика, прошу с вами појти !...

— Е, па хајде с нама, кад ћеш ка господару! рече војвода. Дакле бјежиш из ћесареве војске? Бога ми, то је чудно! Од лане је ускочило преко педесет војника, а сад ето и официр!... Хајдемо, е није нам до причања!

Сјевер зазвиждa преко голијех литица, те њих петоро кренуше се један за другијем оборенијех глава по ускoj путањи. Дјевојка иђаше пошљедња а официр пред њом, те обрћући главу од студени, лица би им се сукобила. Цура се једном насмија пут њега и рече му: — «Не бој се, братко.»

На помолу његушког пољица војвода пропусти млађе и пође упоредо с официром, показујући му, колико допушташе мећава, разна браства по његушком племену.

— Ено онамо, видиш, чак за онијем хумком, моја је кућа!... Хајте ви брже ђецо, па наложите добру ватру и спремите то што имате, а ја ћу лакше са намјеренијем гостом... Ти ћеш, млади господине, код мене вечерати, што је Бог дао, па ћеш и ноћити. А сутра је нама Божић па и ондан и ћаондам, — јер ко би те пустио из своје куће о Божићу! Тако је у нас обичај, брате... Ти си се, јадо, уморио у тијем цревљама. А Бог зна и разумијеш ли што ја говорим?... Но, иди иза мене, биће ти топлије, и брже ћемо стићи.

О сунчаном заласку стигоше под брдељак, у Драгово браство. Било је ту до двадесет кућица, све наголо од сухомеђа и покривене ражаном сламом. Само једна у средини бијаше на под, са заклаченим камењем и малијем прозорима, али такође покривена сламом. Уз њу са бокова бјеху двије ниске зграде, а око свега пространо двориште, обзидано ниском међом.

— Ево нас са срећом! рече Драго и понуди госта, да уђе први у двориште.

Два велика овчарска пса у жежељима залајаше и стадоше се пропињати, а из нискијех зграда чу се блејање ситне стоке и рика говеда. У исти мах изађоше пред врата двије жене, једна стара, а друга млада. Вој-

вода дода старијој цевердар, а млада пољуби њега у руку, па хтједе и официра, али он тргну руку.

— Е, улази брате! рече домаћин.

Уђоше у мрачну сухоту, али у куту пламтијаше велика ватра. Она два младића и дјевојка усташе искрај ватре и устукнуше у помрчину.

— Дај видјела, Милице, викну војвода.

Дјевојка запали зубљу и дигнувши је високо, ста испред њих. Војнику запшјени поглед дивна дјевојка, коју тек тада добро видје, те оста као скамењен пред ненадном појавом. Њу поли румен, па брзо спусти зубљу, те широки везени рукав покри опет њену бијелу разголићену мишицу.

— Ево нам, Крстињо, госта, — рече војвода својој жени, пружајући јој оружје иза појаса. Причала су ти, ваљда, дјеца. Нађосмо га на Крецу. Пошао је, вели, ка господару. Бог зна шта би с њим било да га ми не удесисмо!... Дед, господине, свуци кабаницу, да се суши, па да се огријемо.

— Добро нам дошао! прихвати старица. Дом је божји и твој. Ватре и хљеба имаћемо доста, а остало као у спромахā.

Војник се ћутећи поклони, свуче кабаницу и отпаса сабљу и преда млађој жени. Војвода га узе за руку и одведе к огњишту.

Сад се странцу размрси једна загонетка. Видећи с врата силни пламен, он се чудио како се таваница не запали, али сад му оде поглед на више, те видје, да је горе пробушен широки отвор, чак до врха крова, а тај четвртасти отвор ограђен оклаченим плетером. Због тога пламен је високо струјио, а озго допираху млазови чиста, али не хладна ваздуха. У том необичном димњаку сушило се много бравцијех и говеђих бутина, (чувена његушка *кастрадина*) и неколико рјезова сланине. Једнијем погледом странац видје све покућанство, — наоколо три кревета, неколико великијех шаранијех ковчега, двије

богате оружнице, полица за столске судове, — то бјеше све. На супротном крају те прилично простране сухоте биле су стрме незграпне древене степенице, уз које се ишло у горње «камаре». Одмах иза степеница бијаху вратанца, кроз која отидоше женске и она два младића, одиста у женску клијет.

— Ђе сте ви? викну војвода пошто бјеше њеколико пута хукнуо. Шта радите? Ходите живи били, да се сврши што треба!

Баба дође и уклони лонац с огњишта па захвати жераве на цријеп, а жераву посу тамјаном. Дјевојка и млађа жена изађоше у двориште. Она два младића примицаху се ка војводи.

— Дед, Маркиша и Петре, помозите женскадији, да се сврши што прије, па да идете и ви кући! Дед живи били! понови војвода устајући, баци капу с главе и изађе пред њима.

До мало Маркиша и Петар унесоше пуну поњаву сламе, па је разасуше по кући, па се одмах вратише у двориште. Баба узе једну здјелу са житом и ста на сред куће према вратима. Дјевојка и млађа жена стадоше изнутра, испред прагова, држећи свака запаљену свећицу.

Војник се нађе у чуду гледајући све то.

Војвода унесе бадњак назвавши, без и мало топлине:

— Добар вече и честит ви бадњи вече!

Обје се млађе поклонише, а баба баци шаку жита на домаћина и бадњак, одговарајући, такође обичним гласом:

— С вама заједно, бадњи вече и свакиблаги божји дан!

Драго положи бадњак на прijеклад. Маркиша унесе бадњарицу, понављајући исте ријечи, па је положи преко бадњака. То исто учини Петар. Обојица се вратише опет у двориште, те, по обичају црногорском, унијеше седам бадњарица, дочекивани свакога пута истијем обредима.

За тијем даде домаћица мужу чашу вина, а он наздрави: — «Здрав бадњаче весељаче, ми теби хљеба и вина, а ти нама добра и мира!» То рекавши прели бадњаке, па сркну из чаше, па даде и осталијема да сркну. Официр се није шчињао, но, премда јако зачуђен, дубоко се поклони, и окуси вина.

Маркиша и Петар одмах се опростише са домаћима и отидоше својим кућама.

Млађа жена и дјевојка поставише круг врх сламе на под, а на круг велику дрвену здјелу, ложице, скленицу уља и на једном кружићу двије туре скадарске икре.

— Ево, овако је наш обичај у очи Божића, господине! рече војвода госту, нудећи га да сједне на под. Не ваља да се сједи на столицама! Дед макните столице!

Официр, смијући се, шљедова примјеру домаћинову, те прекрсти ноге. Стара изручи из лонца у здјелу купус помијешан са кртолом, па то зачинише уљем. Млађа жена испрета погачу, коју војвода изломи на неколико комада и одмах почеше јести. Официру канда је добро пријало то просто јело, што искрено обрадова домаће. Послије војвода на ситно изреза икру и стави све пред госта. Пошто уклонише већ готово празну здјелу, дјевојка донесе оцу бардак вина и дрвену купу, а он запита госта:

— Како ти је име, господине?

Све три женске усташе и пресумитише руке на грудима.

— *Јâн!* одговори гост.

То му бијаше прва ријеч коју изговори у војводиној кући.

— Како рече? запита војвода

— *Јанко*! одговори гласно мјесто официра дјевојка, али се одмах збуни, па окрете главу, да забашури своју погрјешку.

— Е да си ми здрав *ускоче Јанко*! . . . Знам лијепо е те је невоља нагнала да бјежиш у ове наше јадне кршеве. Биће ти тешко, синко, али опет нећеш се никога бојати, осим Бога и господара, а то је ва истину лијепо! Е, здрав ускоче Јанко!

Јан веома пажљиво саслуша те ријечи, па, прихвативши купу, поче да нешто говори у своме језику. Домаћи разумејаху по гдје коју ријеч, али већма наслућиваху покретима његове руке и изразу његовијех плавијех очију и господскога лица. Они разумијеше, да је Јан одавно намјеран био, да пребјегне у Црну Гору и да је задовољан, па каква било да га судба чека.

— Хајдемо ближе к ватри, — рећи ће војвода, премијештајући се. Ама, ти као да заносиш на руски?

— Ја сам Чех, — одговори официр.

Стара принесе бардак између њих, а оне млађе, поспремивши судове, упутише се ка клијети, иза степеница.

— Немојте га будити! викну им баба, седајући до Јана.

— А шта још спава мали грдов? дода војвода. Баш га пробудите и доведите овамо . . . Имам, господине, једног малог унука, овако. . . «пиколо» . . . ђетић, знаш «пиколо» како полак овога чибука, — рече показујући госту свој дугачки чибук, из кога он сад поче одбијати димове.

Милица донесе у наручју мушко дјетешце од три године, здраво и опуначко, на ком не бјеше друге одеће до кошуљице. Дијете радосно рашири ручице пут дједа, али угледавши туђег човјека у необичној ношњи, живо сакри лице у девојчина њедра.

— Што се бојиш, грдове? рече војвода утањивши своју гласину, што би заиста било смијешно, да израз његовога јуначког лица не одаде велику њежност.

— Е, и ти си ми неки Црногорац, кад си тако страшив, јадо јађени! рече дјевојка, сједајући до матере и намјести дијете на своје крило. Малиша се нагну мало да преко бабе види официра. Овај се са љубазним осмејком

окрете ка питомом лицу дјетињем, чије црне велике очи бијаху као у оне што га је држала. Дође и млада жена, па сједе до дјевојке.

Јану се није требало дуго домишљати, да погоди е је она мати дјетиња. То је познао по самом њеном погледу, који она управи на дијете. Такође он је слутио, да је та млада жена удовица и да сви домаћи велике ране на срцу носе, али да савлађују своју жалост, бар пред другима.

Јока, удовица Милуна Драгова, који погибе на Дебелом Бријегу, бјеше осредњег раста, једра, плава, не Бог зна како лијепа, али слатке крви. Са Милуном није живјела ни пуну годину, а три мјесеца послије његове погибије, роди то посмрче, једини подмладак старинскога дома војводског.

Други син војводин, који погибе у Дузи, годину дана послије брата, не бјеше се женио.

— Е, у здравље малога Милуна! рече војвода дижући купу. То је, господине, мој унук, који неће ништа ваљати, но ће бити прави лацманин, толико га размазила ова женскадија, а највише тетка Милица, она видиш што га држи.

— Jà! потврди Јан, климајући главом.

Пошто испише, наста тајац. Војвода се загледа у ватру, а Крстиња подухвати дланом лакат, а наслони своје мршаво жуто лице на другу руку. Њене плачне очи синуше јаким изразом кад војвода наздрави дјетету, али јој се и прије и послије отимаху чести уздаси, које је старица спрјечавала.

Тако су дуго ћутали. Вјетар је на махове духао, а крупни пси у дворишту урликаху.

Од једном запуцаше пушке далеко по селу. Баба врисну, као да је погоди зрно, па и кћи и снаха, баш као договорно, закукаше. И дијете се расплака.

— Прекините одмах! викну војвода страшним гласом и сав се уздрхта.

— Куку ђецо, мој очињи виде! стаде парицати домаћица.

— «Куку браћо ето ни весеља,

«Вршњаци ви Божић оглашују . . . ! дода дјевојка.

— Немојте даље! . . . Немој, Милице, кад те бабо моли! рече војвода блаже, бришући дланом очи.

Опет сви ућуташе, а он се обрати ка Јану:

— Знаш, господине . . . женска работа! . . .

Њеко закуца на вратима. Јока отрча да отвори. С врата вјетар пови пламен на огњишту, а њеко улазећи викну:

— Добар вече и честит ви бадњи вече!

Тај поздрав поновише још десетак људи.

Домаћи поустајаше да начине мјеста људма. Јан се склони у присјенак. Бјеху то одабранији браственици војводини. Сваки од њих, прије но ће сјести, подстакну бадњак.

Најстарији, коштуњав личан човјек, велика просиједа брка, прихвативши купу, поче:

— Прије свега ево нас војводо, твојих брата, да те за њешто молимо. Ти лијепо знаш, да су твоји јади и наши јади, да нам није ни Божића нити каквог другог весеља, докле се у твојој кући не измијени ред . . .

— Ва истину, рођаче Рако, ја не разумијем на што циљаш, али ево ћу те прекинути и право ти казати, да је мени и до сада жао било, што цијело браство толико времена коротује! Ето минуше два Божића и два пута Ђурђев дан, наша слава, а ни једном пушка не огласи весеља по обичају, а нека што не загудјеше гусле, што се оро не поигра! Баш је то много, баш као да су из свијех двадесет кућа изашла по једна непрежаљена носила. Бар да вечерас огласисте бадњаке, обичаја ради! . . .

— Нећемо, стрико, божја ти вјера, док ти то не учиниш па чекали десет година! уплете се један помлађа. Је ли овако, браћо?

— Тако је! заграјише сви.

Војводи се набраше обрве, те ће:

— Ва истину, опет вам кажем, да је мени криво што се не веселите Христову рождеству, као и остали свијет . . . Ви сте ми се одужили као права браћа, а право није да једнако подносимо, пошто нам није Бог једнако судио, хвала му! . . Али, немојте ме наговарати, да се преко вољe веселим, е то вас послушати не могу и ако бих за свакојега од вас погинуо! . .

Рако скиде капу:

— Војводо, брате, дико и перјаницо наша, учини нам по вољи, а преко своје вољe, а с тога ће ти и пред Богом љепше бити примљено! . . .

Драго одмахну главом.

А сад Рако плану:

— Ама, нећу да свијет узмогне рећи: — «Гле јуначкога крила све катунске нахије, гле војводе Драга Његуша, од чијег имена дрхте Турци на крајини, како се не може да утјеши за синовима, који јуначки погибоше, који се дивно замјенише, као што личи ваљастијем Црногорцима, а отац им једнако нариче! . . .

— Доста! викну Драго, блијед као самртник.

Сви поустајаше.

Рако се хитро предомисли, узе малога Милуна из Миличина наручја, па га показа старом.

— Војводо, не вријеђај Бога, не коби ово дијете, које нам је Бог дао за накнаду! . . .

— Зар га ја кобим!? рече Драго ужаснут.

— Jä!.... То чиниш, разумије се, нехотице! рече Рако, па пољуби Милуна, па га предаде браственику до себе, овај додаде дијете другоме, други трећему, и т. д., докле се сви не измијенише љубећи дијете.

Драго то гледаше сузним очима, па кад Милун опет дође у Миличине руке, потече Драго ка оружници, узе двије мале пушке, вичући: — «Ха помози Боже и Божићу!» па прије него га други стигоше, искочи у двориште и измјетну обје пушке.

Браственици сви у један мах испалише своје, кличући, а истога тренутка наста пуцњава и весело одзивање по двориштима цијелога браства, јер је све то договорно било, само се очекивао знак испред војводине куће.

— Сједајте браћо!.... Милице, Јоке, донесите вина.... Дај, дијете, донеси гусле!....

Наста опет метеж око огњишта, а Јан се склони још даље у присјенак.

Наточише чашу војводи и он наздрави:

— Здрави и помози Боже! За здравље нашега господара, владике светога! Свијетао му образ међу царевима и краљевима као и до сад што је био! За здравље свију црногорских соколова! А вас, браћо, Бог тјешио и обрадовао у свакој витешкој невољи, као и ви мени вечерас, а ја се с вама поносио и од сад као и до сад.

Рако му одговори:

— Хвала ти војводо за све, а највише за оно што нам бјеше најпрече! Из твојих уста у божје уши све што си рекао! Јаки Бог, који људе кара и милује, да те обрадује у овом Ђетићу, да дочекаш од њега свако добро, а мимо све, да узбуде свијетла образа у сваком јуначком збору и твору, као што су му и стари били!

— Амин Боже! повикаше једногрлице браственици, а Крстиња, Јока и Милица поклонише се крстећи се.

Војвода превуче гудалом два три пута, па баш да заусти почетак пјесме, али стрекну, остави гусле, скочи и викну:

— А ђе је гост, црн ми образ био!?.... Ух! до Бога и до вијека, ђе је туђи човјек, кога примих на хљеб и сô?.... Јанко!

— Какав човјек?.... Који гост?.... Ко је то? питају људи, јако зачуђени.

— Јанко.... Ускоче.... Ђе си?

Јан дође међу њих, блијед.

Војвода га срдачно загрли, па, љубећи га, говораше на претрг:

— Ох, опрости, не замјери, огријеших се, али Бог види да не бјеше намјерно!.... Ево нам, браћо, човјека из туђег свијета, Бог зна одакле, али га је невоља к нама догнала.... Наш је господар тешким клетвама нас везао, да братски примамо војне бјегунце. А и без тога ми Црногорци, и ако смо неучени, знамо за чојство. Је ли овако, браћо?

— Како да није! прихвати Рака први, па се пољуби са Јаном. То учинише и сви остали, па посједаше, посадивши госта у зачеље.

— Лијеп ђетић! рећи ће њеки.

— А и јунак Бога ми, кад је прегао, да се к нама склони, па био какав био узрок томе! дода Рако.

— Тако је, вели војвода.... Е, опет у твоје здравље, ускоче! Бог дао да угодиш господару, да постанеш ваљаст Црногорац!

— Дај Боже! рекоше остали, па једно момче дохвати гусле и запјева: «пјесму малу али за јунаке».

И тако *кнез Јанко П.*, чепски кољеновић, ћесарев од невоље војник, покрај бадњака и гусала, помијеша се међу Црногорце, на измаку године 1815, и поста: *Ускок Јанко.*

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

СЛОВАК

И дуне ли ветрић тихи,
Те би лишће сухо дирн'о,
Немој ноћи гласак даде
То све прође, опет мирно..
И тишина буде права,
Мога рода зора спава.

Запева ли птица која
Мислећ': ето, зора руди,
Ноћ прогута песму њену
Она летом даље блуди.
И тишина буде права
Мога рада зора спава...

На запад је месец син'о
И у брда већ да иде.
Рујну зору ноћ још крије,
Трагови се ње не виде
И тек пада даће јава,
Јер још зора наша спава.

Големо Село.

Ђ. П. Иличић

КАМЕНАР

Сунце је таман село, позлативши на западу облачке, који се у вечерњој румени красно преливаху, кад Антонијо остави посао, па устаде, те посматраше, шта је данас израдио, и колико има још, па да посао буде сасвим готов. Јутрос је почео да реже натпис на крсту породичне гробнице некога богатог господина. Натпис је казивао име малог детета, које скоро беше преминуло.

— Ала је врућина, запара! — полугласно рече Антонијо, бришући зној са лица и врата. У том удари и ветрић, те пријатно расхлађиваше. Антонијо раскопча на грудима кошуљу, повуче је мало на више, па је одвајаше од тела, да се боље расхлади. А онда као да се оснажи. Погледа још један пут, колико му је остало за сутра, па поново приђе великом мермерном крсту, скупи неколико разбијених циглица, те направи себи седиште, седе пред крст, узе левом руком оштро длето а десном масивно гвожђе, којим удараше по њему па — продужи рад. Али сад посао не иђаше онако споро као данас. Левом руком као да везе по платну, а десна срећно одмерава ударе ни више ни мање, већ управо колико треба, да се онај љути камен сувише не распе. За тренут беше посао већ прилично измак'о. Вече све више освајаше, хладовина постојано завлађиваше, наста тишина, красна тишина, коју не квари, већ јој особите дражи даје, цикање малих зрикаваца по трави са земље, која се већ почела хладити. Путем, који из града води у село, па пролази поред гробља, недалеко од места, где Антонијо рађаше, зачу се шкрипа тешких, натоварених воловских кола. Антонијо погледа, спази два сељака, који безбрижно корачаху, па продужи пос'о.

— Ах, којешта! Како поглед одвојим од камена, очи засену, и после иде спорије — прогунђа Антонијо, па

напреже вид, а руке се само тоцил,ају по сивасто-белом великом крсту, који се према месечини, што већ настаде блесакаше, и изгледаше као кип са раширеним рукама.

Најзад и Антонијо устаде. Алат скупи, па остави под малу древну клупу, у самој огради гробнице, опет премери оком, шта му остаје за сутра, па задовољно проговори:

— Тако, рано ће бити готово.

Узе са ограде мали, већ похабани шешир са повисоким теменом, метну га на главу, па изиђе затворивши капију на огради. Корачајући стазом, која већ беше прилично зарасла у бујну траву месеца маја, за час изиђе ван опште ограде, па се упути у варош, која скоро одмах одатле почињаше.

И ако је уморан, још га држи свежина, којом му ноћна хладовина ули нове снаге телу. Шешир затурио, палце од обе руке закачио о прсник онде, где је он око рамена с обе стране изрезан, размакнувши тако танки и изгужвани капут. Улице живље него данас. Свет изишао, те се шета пред кућама, или седи на дрвеним клупама, што се обично до капије налазе. У сенци од капије или ограде склонила се нека бака, па прича деци, која око ње седе, док их како звиждање или узвик из даљине не измами, те не потрче, да виде, шта је.

Антонијо мирно иде крупним корацима кроз дугачку улицу, која везује гробље за варош. Очима као да тражи нешто у даљини, док га у тако свечаном ходу не помете по који несташан деран:

— Бон ђорно, сињоре!

Антонијо се осмехне, погледа дерана, који је тим узвиком изазвао код својих другова велики смех, па продужи мирно пут. На изласку из те дугачке скрете у другу, опет велику, улицу, али после неколико корачаји, пређе преко пута, и уђе у «малу касину,» што стоји са леве стране, кад се одоздо иде на више.

———

То је мала али жива и увек отворена кафана. Неколики столови стоје на пољу пред њом, а за њима су њихови обични гости — занатлије и мањи трговачки свет. И унутра беше пуно.

Антонијо је редован гост. Разгледа по кафани, па приђе малом столу, што у углу до прозора беше једини незаузет. Више стола на зиду стоји сахат са шеталицом и једним ђулетом с једне и сабијеном, згњеченом потковицом с друге стране, а на прозору неколико саксија са спарушеним цвећем. Антонијо беше расположен, његова снага не беше још исцрпена, и он осећаше њену живост, те непрестано покреташе рамена и руке. Граја му по кафани ништа не сметаше, то беше обична ствар.... До његовог стола један, који је некад био кафеџија а сад је неки враг у железничком магацину, прича подвиге из срећног доба свога кафанисања:

— Буде тако вече, ноћ, мрак, десет сати, треба свуда да престане свирка, а код мене још свирају. Уђе — приповедач се трже, јер Антонијо, да би дозвао момка, што служи, беше и нехотице тако измахнуо неким дреноваком, што у углу до њега стајаше, да све на један пут ућута.

— Сад — викну момак, и мало после донесе Антонију стакленце са ракијом и чашицу. Антонијо наже стакло и оно скоро цело оде.

Онај настави причање:

— Уђе ноћни полицајац, ја њему неки грош а он званично саопштава, како за ноћас може да се свира и даље, само не марсељеза. „А може ли ово?" пита Стева Помрчина, па мигну музикантима, а они развезоше баш марсељезу, е нема брате него и мртав да поиграш. „Може, може то, само не никако марсељезу," вели полицајац, па на врата, а ми сви у кикот. Ја после, разуме се, добијем од гостију двадесет пута више, но што сам њему дао. Тако се ради, тако се тече, а не — шта, хоћете да идете? па хајде али — ко ће да плати, ја немам ни бога....

Антоније чисто осећа, како га ракија још више окрепила, па је радо поновио стакленце.

Већ се они ређи гости разишли. Пред кафаном столови празни осем једнога, за којим седи Цветко практикант и чека некога свога колегу да иду даље. Унутра још прилично њих, али то су више мање редовни гости, који су увек ту, кад нису на послу.

На вратима, што из авлије воде у кафану, указа се један, уђе, и приступи Антонију весело као старом познанику. Лице му округло, прилично пуно, и ако је он још доста млад, омален — у свему контраст Антонијевој жилавој природи.

— Бон бон, — добро вече! поздрави он Антонија, рукова се са њим, па седе.

Антоније све расположенији.

— А како, како — пита онај — како онако? Ја сам се задржао код једног познаника, узео сам у зајам неколико комада стакла — знаш, погодио сам на једном месту да радим, паре сам пре примио, а пос'о још нисам свршио!

— Добро је, Мијо, добро — одговара му Антоније.

— Ниси вечерао? пита Мија.

— Нисам.

— Баш добро, заједно ћемо; не знаш, како волим, да се с тобом нађем; чудо, право чудо, нисам никад тако волео ни једног од вас — отуд — из Швапске.

Антоније се намршти, али облачак негодовања брзо одлете и он се осмехну. Његов пријатељ, гледајући да дозове момка, није ништа опазио.

— Деде, шта имаш за вечеру?

Момак изређа, Мија погледа у Антонија.

— Нећемо — вели Антоније. Хоћемо друго што год. Да нам донесеш.... па показа момку шта и како.

Мало после — и они су слатко вечерали, заливајући залогаје вином, које одиста беше ваљано.

— А шта си данас радио? запита Мија Антонија.

— Резао сам спомен једном детету — одговори Антонијо — и мислио, мислио сам о своме родном месту.

— А, да, ти си отуд; е брате, ни са једним се нисам кажем ти, из Швапске —

— Чуј море — прекиде га Антонијо, па, кад испи чашу, продужи — нисам ја из Швапске, нисам тамо никад ни био. Ја сам из Италије, брате, Талијан!

— Па знам, како не бих знао? — вели Мија — ја то само тек онако — лакше ми је тако.

Остало је само још неколико гостију. За једним столом седе двојица, и један слуша, како онај други сриче из неких новина. За другим седе њих неколико, и разговарају тако живо, да сваки доказује свакоме.

— Италија, не знаш ти то, Италија —

— Знам — брани се Мија — Италија, Талијани — наша браћа —

— Италија је далеко.... Ја сам био дечко, нисам имао ни седамнаест година, а већ сам у велико радио каменарски посао. Али то не беше време за такав рад. Гарибалди, Бог да га прости — Антонијо скиде шешир и остави га на прозор, а Мија, и ако не знађаше за што, такође скиде своју капу, па је држаше у рукама, док је после не спусти на клупу — Гарибалди је прелетао с једнога краја Италије на други, и ја једнога дана у место длета и чекића видех у својим рукама пушку.... Ах, то је било доба царскога живота! Пиј, деде пиј! — говораше Антонијо, па прекрете чашу. Мија хтеде брзо за њим, па се загрцну, сузе му ударише на очи, закашља се, али се успињаваше да ни једну реч Антонијеву не пропусти.

— Ја сам и рањен био — продужује Антонијо — још се познаје на грудима ожиљак, али нисам марио: Гарибалди је побеђивао.... Мени, разуме се, није пало у део, да будем *један од хиљаде*, разумеш. —

— Разумем — утаче се Мија — лако је вама, вас има много хиљада.

— Ја сам с њим говорио после, с Гарибалдијем — овако као с тобом, и он ме је пољубио у чело.... Чекај овако — па узе од Мије стакло, које овај хтеде испразнити наспињући чаше — овако — и просу на цигле остатак вина. — Хеј, момче, донеси друго, хладније!

Таман им момак спусти стакло са хладним вином, а на вратима се указа један талијански свирач са хармоником у рукама. На леђима ношаше мали добош, испод кога је стајао повећи бубањ. У њ се ударало маљицом, што свирачу беше утврђена за десни лакат.

Антонијо га спази.

— Овамо, овамо! али свирач стајаше код врата.

— Шваба, прави Шваба, не зна српски — уплете се Мија. Али га Антонијо не чу, јер беше већ скочио, и загрлио свирача, говорећи му нешто живо талијански, па га онда приведе столу.

— Свирач — лепо црномањасто момче — климну главом за знак јављања Мији, па, скинувши добош са бубњем, седе.

— То је мој земљак, Талијан, ја га нисам видео никад до сад, али сам одмах познао — говораше Антонијо Мији.

— Како си, буразере? раздра се Мија, па свирачу пружи руку. Овај се осмехну, климну главом, па се рукова са Мијом.

— Ђузепе, Ђузепе се зове — казује Антонијо Мији.

— Јес', јес', ја све заборавим — проспиа Мија речи.

Продужише пити у троје.

Гости од друга два стола обратише пажњу на њих.

— А хоће ли и да нам мало свира? — пита Мија Антонија.

— Beata anima di Garribaldi!

— Живео Гарибалди! узвикну Мија.

— А не, не — бог да га прости! исправи га Антонијо.

Испразнише чаше, а Антонијо и Ђузепе наставише неки жив разговор талијански, зажарени у лицу. Мија погледа кад што у оне друге госте, па онда у Антонија и Ђузепа, правећи се, да разуме, што говоре.

— Живео! подвикну Антонијо, дижући десну руку.

— Е па живео! умеша се Мија и диже чашу мислећи да ће да се пије. А кад виде, да они не дигоше чаше, он се уозбиљи, принесе чашу устима, сркну мало па је достојанствено пусти на сто.

Ђузепе беше већ наместио бубањ и добош, закачио маљицу, узе хармонику, стаде и засвира —Гарибалдијеву химну.

Антонијо се устури, тресну руком о сто тако, да се преваљи и разби једна чаша, па у баритону запева.

Трешти од свирке и песме, а кад што се чује и по нека српска реч, како двојица од оног другог стола промукло певају, журећи се за њима:

— — — — —
— — разорен двор
Мојега цара — —
— — јуначки збор!

У један пут стадоше Ђузепе и Антонијо, а она двојица, затрчавши се, узвикнуше још:

«Прегажен коњ'ма....» а кад видеше, да су они престали, додадоше обичним говором: «кликује Југ» — па и сами ућуташе.

— Дивно! браво! вичу остали.

Антонијо напуни све три чаше и говораше Ђузепу нешто талијански, па се онда окрете Мији.

— Он није војевао под Гарибалдијем, био је мали, па му је сад — вели жао. Има кад, има. — Трцјент! узвикну Антонијо Ђузепу, који смешећи се климаше главом за знак одобравања. А за тим Антонијо лагано додаде српски:

— Ал' нема више Гарибалдија!

— Е, баш ми сузе на очи натерасте — рече к'о бајаги Мија, трљајући очи да се расани.

Испише опет по једну, па Антонијо говораше са Ђузепом, а после поче лагано певати неку љубавну песму талијанску, дајући такат руком.

— Ово је — окрете се Мији — песма за̀ млада срца.

Ђузепе засвира само у хармонику, па онда запева:

Teresa, io parto,
Bel idol mio!
Se piace a Dio
Ritornero...

Певаше лепо, звонким и чистим гласом, много лепше но што се може тражити од скиталице-свирача.

За тим остави хармунику, па зграби чашу вина, и испи је нагло.

Антоније се већ беше занео у мисли.

Тишину прекидоше они остали излазећи.

Унутра осташе само њих тројица и момак, који дремаше за једним столом до келнераја.

Антонијо се најпосле трже, и прекиде тишину:

— Пијмо! па наточи опет.

А кад искапише, он настави:

— Видиш, Мијо, овај мој земљак бежи из Италије због несрећне љубави. Он ми није то казао, али ја сам познао по ономе, *како* је отпевао: Teresa io parto.... Сутра ће даље, и бог те зна куда и докле! — Па онда нешто тужно причаше Ђузепу. — И ја сам љубио — окрете се опет Мији — па сам се и оженио, али све прође. Жена ми умре, оставивши ми једно дете. Ја сам радио и дању и ноћу, да га одгајим. Пара сам зарађивао, али не могах му и здравља стећи.... Њега сам изгубио. Ах, ја сам му својом руком спомен изрезао, па сам онда побегао из нашег места, из Италије. — Ево ме сад овде. По одавно сам у Србији, у лепој, у доброј Србији.

Мија се, и ако душом снаваше, ипак сети, да га треба од тих тужних мисли отргнути, па, пошто не знађаше шта би друго, ухвати чашу и куцну:

— Пијмо! али се готово трже, кад виде, да му се позиву не одазваше.

Ђузепе устаде, намести се, па, скинувши шешир, узе хармонику и засвира неку тужну погребну мелодију.

Антоније устаде гологлав, а и Мија се диже:

— Шта, да идемо? али кад виде, да они мирно стоје, стаде и он са неком побожношћу, и ако не знађаше управо, зашто то бива. Али најпосле, кад виде, како се Антонију низ образ скотрља суза, као да разумеде све, те и сâм бејаше готов, да се заплаче.

Ђузепе стаде, остави све, узе чашу и стојећи право говораше Антонију неким болећивим гласом. За тим и Антоније узе чашу, па кад Ђузепе сврши, испише обојица, не куцајући се. То уради и Мија, и добро учини што не рече никакве здравице, јер то и не беху чаше, испијане за здравље....

Седоше, и мало после Антоније, отимајући се болима, причаше нешто Ђузепу, све више оживљујући.

Мија једва држаше очи отворене. Антоније се онда окрете њему:

— Красна су деца народа талијанског Бог да их поживи! Нигде нема такве деце, нигде до само још овде — ја знам, ја то кажем. Та ће деца извршити народну мисао до краја. Живела српска и талијанска деца!

Мија неколико пута заусти, да нешто каже, али му не иђаше од руке. Ђузепе, познавши, да Антоније говори Мији од прилике оно што је рек'о и њему, климаше главом задовољно, а кад Антоније сврши, узвикнуше:

— Живела! Viva!

Испише опет пуне чаше, али Мија клону и спусти главу на руке, које беше на столу прекрстио.

Ђузепе уста, намести се, па отпоче. Прво udараше добош, њему се придружи бубањ, па онда Ђузепе окрете марсељезу. Свирао је живо, одушевљено, распаљиво. Антонијев баритон грмљаше:

Allons! enfants de la patrie,
Le jour de gloire est arrivé....

И кад песма са свирком достиже врхунац — као ножем пресечено стаде све, а један метак, који на добошу стајаше спремљен, ударцем потпаљен плану и грмну. Пуцањ се разлеше, а Мија скочи трљајући очи:

— Ватра!

. . . .

Антоније, извади сав новац, што је имао, а то беше седам — осам динара, одвоји само један грош, а све остало даде момку:

— То је за учињени трошак; ако што претекне, узми ти.

Онда приђе Ђузепу, рече му нешто талијански, загрлише се и пољубише, рукова се са Мијом, који се — не зна зашто — пољуби са Ђузепом, па сва тројица изиђоше на улицу.

Са истока тек зарудела зора, а јутарња хладноћа чисто умива њихова врела лица. Не рекавши ни речи, растадоше се на првој раскрсници, и одоше: Ђузепе на једну, Мија на другу страну, а Антоније улицом, што води гробљу.

Уз пут Антоније стаде пред један мали дућан и лупну у врата. Врата се отворише, и он уђе унутра, држећи грош у руци. Мало после изиђе отуд без гроша а са нечим увијеним у танку жуту хартију, и продужи пут ка гробљу.

Кад дође до места, где ради, уђе отворивши малу капију, скиде капу, прекрсти се по обичају западне цркве па, пришавши, пољуби велики крст. За тим одмота хартију, извади воштану свећу, запали је, па је утврди на подножју с леве стране крста.

Онда се опет прекрсти, узе алат, па седе, да продужи посао, како би га још за јутарње хладовине свршио. Лака се мисао крену, и за час нађе у шумном

свету веселе Италије *онај* малени гроб, те га пренесе овамо тако близо, да Антонијо чисто виде, како пламен ове једне свеће гори пред сенима два мала покојника.

....Свиће, природа се буди — а његово куцањо чисто потпомаже њено расањивање.

Андра Гавриловић.

МИСЛИ У НОЋИ

Санче, најмилије од Бога уздарје!
Како си ми драгоцен и мио
К'о премазно Србмајци мезимче...
Где је придвор, где станак твој бајни,
Што ти престол вековити скрива,
На ком чама пландује с угођем,
Спаваћиве што м' не склониш очи?
Са несна им веће отежаше!...
Та зар и ти пристајеш уз оне
Што с' окорне нарави и ћуди
Па им срце од камена тврђе
Са нељубља леденога студи,
Који но се у стоборја крију
Пред поворком паћеника тешких
Те им муке из прикрајка гледе
Без тронућа и душе ганућа!...
У тремове и не свраћеш оне
Из којих се дубок уздах чује
А онима стрелимке одлећеш
Што их срећа на свом длану носи...
Залуд бајна твог мелема тражим
И очима иштем га снужељним
Што не знају за починак тихи.
Благо оном који ончас заспи
Чим на одру трепавице сведе!...

*

Тамна ноћца к'о неко божаство
Црнобојном копреном застрта

На мркоме престолу седећи
Жезло своје простире оловно.
Чудновата тишина завлада
С непрозрачним са свих страна мраком
Ни педице наведрине нема
Циљ зеница никакву не види
Нит икојег уво чује гласка
Васколики створ божји почива . . .
Све се чини да је збиља мртво
И рек'о би ни гибања нема
Што живљима од постања чилим
Васелену горопадно јури —
Тихан покој и ћутање немо
Ко смак света да прориче кобно.

*

Сад је први часак по поноћи —

*

Ми часове онда пребрајамо
Кад прохује брзо и премину,
А каква би добит по нас била
Да времена језику смо вешти!
Звона звук ми на дну зуји душе . . .
Тако с она лепрша у мени
Кад јој звека та допре до слуха
Ко да б' трубу арханђелску чула
Што суд страшни отвара и јавља:
Можда ми је час ово последњи! . . .

*

Чудан ти је створ човек самртни!
Он је онај прстенак пресјајан
Што на ланцу неизмерном бљешти
Који но се од самога Творца
До незнане ништине протеже . . .
По себи је лак, слаб и нејачак
Ал' ипак је невен неувели
У горици неумрљивости.
После Бога први је од оних
Што каквоћом изврсном се дичи.

*

Дубока је себи човек тајна
Остале су ништа, загонетке,

Како му је достојанство светло
Још при овом тешких беда стању
До којег је судбином понижен . . .
Како му је лице наочито
А погледи надвладни и бодри
Још на овој гудури плачевној . . .
По некад му глас разума муком
Због умиља и зебње умукне
Те о себи не зна шта да суди
Ко ће њему очувати жиће
Ко ли ће му ускратити биће ?
Та никаква мишица анђелска
Избавит' га не може од гроба
Ал' ни сам лик анђела крилатих
Одузет' му бесамртност души !

*

Кад Бог неми удове нам троме
Слаткој власти морфеја потчини
Дух наш, што бди, самотворно ради
Без помоћи чуствених радила:
Некад шеће по травици златној
На ногама у сну намишљеним;
Некад сетан у осами блуди
По немилој дубраве чистини
Где никаква ногоступа нема:
Некад с кршних и стрмих клисура
Чији шиљци облак надмашују
Суновратке стрмекне, и виђа
Све бездане осећајем живим
У које се скотрља с ужасом
Док у вртлог језера небуђне
Ког валове пенасте преплови
Те с натегом на брег се успуза:
Више пута осети да холуј
На плахи га у вис носи крили
У спроводу чудовишних слика
И безбројних страхота наказних.
Било да га љупка машта чара
Ил' смештава ноћно сновиђење
И мане му велегласно зборе:

Бољег да је природа му рода
Од прашине, коју ногом таре! . . .

*

Сваки тренут на овоме свету
Нове мене на видик износи.
Ако нас кад добра коб и снађе
Соколовим оставља нас летом . . .
Кад је време косом оружано
Које гвожђе бритко и широко
Државама корена подсеца,
То и часак срп свој има сваки
Што нам жање радости у цвету
А некоје још у клици таре. —
Земски спас је клапња пустомеље
Кад мниш да га одиста уживаш
Присенак му обимаш и грлиш.
Ако има међ људма блаженства
У врлини становати мора
Том мерилу за оцену бића.

*

Безбројних је проклества на земљи,
Што нам пију крв, сатиру племе:
Глад, бојеви, куга и холуја
Земљотреси, потоп и бујица,
Род човечји немило тамане . . .
Онде неки лишени светила
У дубљине рудокопа слазе
И ту као живи закопани
На сунашце забораве јарко.
Тамо опет злопатници други —
Ал' бесмртни к'о и тиран њихов —
Што их чврсто веслама уланчи
Са бурама борећи се морским,
Место копна на таласма сињим
Бразде режу, очајање жању.
Неки опет рањени у боју
Трудне своје у вис дижу руке
Те у земљи тој просјаче хљеба
Коју својом избавише мишцом.
Убоштина и бол неизлечив
Немилице множину коњаби! . . .

*

Како ј' мален шара тог комадић
На ком човек станује удружен,
Све остало дивља је пустиња,
Голет кршна, ил' море ледено,
Сипак песак, што гуји отровној
И зверовма за домазлук служи . . .
Ој месече, друже превртљиви!
Сталнији си од шара земнога.
Видим да си блед и невесео,
Ваљда нежан гледач си и сведок
Беда наших вазданшњих и грозних.

*

Кад се лепа на те срећа смеши
Љетивом те песмицом уштшка,
Ал' од њених дарова се чувај!
Руком даје, а ногу подмеће
Устма љуби, а зубма шкргуће!
Знај, да човек кад је срећан дуго
Несрећи се дужником учини,
Те од среће бич ти плете крути
Да те бије и огорчи љуто.
Преварљива ког подседне срећа
Те заносом преузме га својим
У непело одвитла га тужно
Где весеља и утехе нема . . . .

*

Људи живе к'о да не умиру.
Ну, дела им довољно сведоче,
Да баш нису тако уверени,
Јер се ипак жацају од тога
Кад стрелица из лежира блиског
Смртоносно обали им неког.
Ну, ма да нам самрт побратима
Изненадно отргнутог од нас
Љуту рану у срце запара
Позледа нам брзо се залечи!
На грома се тресак заборави
Чим огњени сев му се угаси.
Та птичијег летења трагови
По тананом пре с' не губе зраку

Нит се бразде мора, причињене
Хитроплovним бродом, пре поравне,
К'о дубока што нестаје тута
Која плачно за мртвацем срце
Немилице черупа и дрпа.

*

Да се подам цвеловима горким
Ни дуга их непсцрпе ноћца.
Пре би славуј покликнуо мали
Премиленим својим јутропевма
Но плачна ми запевка умукла . . .
Гле, већ љупки ори му се гласак
Да зорицу на уранку буди.
Птицо моја и ја ноћцу тражим!
Срце моје устрељено стрелом
Плачни само тугопеви блаже
Дочим други почивају мирно
Нас двојица по сву ноћ смо будни
Звезде су нам јецања сведоци
Које с' кад што рек'о б' зауставе
Да кликтање твоје саслушају,
Ал' природа спроћ' мене немарна
Мог се плачног оглушава гласа.—

*

Кад је зора промолила лице
Тешке веђе склопише се ончас
Тихан санак смилова се на ме . . .
И плачна ми запевка умукла! . . .

† Светозар Вујић

ЈЕДАН ПРИЛОГ БОЈУ НА ЉУБИЋУ

У „Отаџбини“ за март пр. г., а у расправи *о боју на Љубићу*, од г. генерала К. С. Протића, а ради доказивања дана (датума) кад је овај бој био, наводи се, између осталога, у примедби (страна 496. „Отаџбине“) као докуме-

нат — *«јер, вели писац, за 25. мај знамо да је био (Милош) на Љубићу по ономе пасошу, који М. Ђ Милићевић помиње у својој Кнежевони Србији на страни 347.»*

Кад се овај мали документ из другог устанка, ево већ други пут у књигама спомиње види г. М. Ђ. Милићевића Кнежевину Србију стр. 347),[1] то нека ми је допуштено да бар изнесем овом приликом и текст његов, са напоменом неких околности, које су доласку Ћај-паше у Чачак претходиле.

Ћај-паша удари из Београда у Калањевце и пороби целе једне сватове око 60 душа, а одатле у село *Живковце*, где заноћи на «Спасовини», која се од те ноћи прозове и «Пашино Брдо». Дошав у Живковце (село на тромеђи крагујевачког, београдског и рудничког округа, коме и припада) сазове прве људе да их стишава, међу којима у првом реду и кнеза Живана Стојановића из Живковаца. Живан, који је био с Ломом на Руднику, кад је овај заузет и тек што се, тако рећи, умио од боја на Липару, с кога је донео један џевердан (који сам ја поклонио народном позоришту у Београду), изађе са сељанима пред пашу, који је, по причању, био предусретљив и благ. Паша посветује «рају» да се не буни на цара и хтедне све да пусти кућама. По причању, умеша се у то и кнез Аксентије, светујући, да паша не пушта ове људе тек тако. «Јуче су те срели на Липару, а сутра ће ено тамо» (показујући на Рудник, који се из Живковаца лепо види).[2] Паша захте таоце и узме Живана Стојановића, који поведе собом слугу Васиља, те хајд уз турску вој-

[1] Само је у Кнежевини погрешно стављено име Живко, место Живан.

[2] Жена Живанова, баба Васиља, доцније је увек у љутини говорила некима из села беогр. нахије: «Кучинари, ви сте ми покрали кучине и капике, што нам ни Турци нису хтели однети». Није у опсегу овог малог прилога, али сам слушао доста изрека, које су у оба устанка пале и остале у памћењу потомака и тако живо карактеришу ондашњи нараштај. Старина је овога Живана из «села Маина, од Црне Горе», т. ј. из Боке Которске, одакле су нам дошли стари пре 200 година.

ску. До Рудника се ишло још доста добре воље. Али, кад на Руднику, на месту Прлинама, виде Ћај-паша мртве непокопане Турке, он је, веле, сетно махнуо главом и рекао: «Нема овде мира!» и изрази се да ваља и Живана посећи, чим стигну у Чачак. Тако љут сиђе у Мајдан где направе грдну силу и запале цркву.... Још 1876., кад сам ишао у првом рату на ново-пазарску границу, пешке као ђак, нађем у Брђанима код једне воденице неког старца Мијаила, који нам показиваше још кајише што их је на Дубљу с Турчина скинуо. Овај Мијаило говораше нама: «Е моја децо, не знате ви шта су Турци. Ето овуде по овим селима они су хватали *децу* и метали их на муке....» итд.

Сила Ћај-пашина сјури се и у Чачак у први сумрак. Живан повиче слузи: «деде амо да се прихватају коњи, да се ватра ложи и т. д.» али се тако, док су Турци одјахивали, измакне и срећно пређе Мораву и за ноћ се врати у село, опере ноге ракијом и оде са спремом у логор Књазу Милошу, који је у том стигао на Љубић. Ког је то све дана било ја не знам. Знам само то, да је и Живан Стојановић учествовао у једном сукобу на Љубићу и добио отео) вранца, кога је после јахао и у боју на Дубљу, одакле је опет донео једну дугу пушку, коју ја данас имам и чувам.

Пре или после кога од бојева на Љубићу, даде Књаз Милош Обреновић томе Живану Стојановићу овај, напред споменути:

„ПАСОШ

Показатељ сего Живан из Живковаца, који походи до у Качер коморе с дозволењем довести.

Да му нико не би смео ни на пут стати.

Дано му *у логору 25. маја* 1815.

М. П.) Милош Обреновић.”

Равно педесет година био је овај докуменат у нашој породици. По године 1865. мој отац Маринко, син Живанов, из узрока кога ја не знам, пошаље оригинал Књазу

Михаилу, кад је оно била прослава педесетогодишњице битке љубићске. У нас остане само препис. Оригинал, по томе, треба да је у владалачкој архиви, ако буде тамо сачуван.[1]

У допуну овога имам да кажем, да се знало у старијих моје породице, да кад се Живан, овај импровизирани интендант, вратио на Љубић, *Турци су били побегли из Чачка*. Тек у једном сукобу био је и он. По томе што се зна да је уграбио једнога вранца — *види се да Срби и ако су били разбијени на Љубићу* **нису баш тако** *панички* **бежали,** што војски Милошевој ипак служи на част.

*

Користим се овом приликом да предам јавности још један докуменат, који се сачувао у нашој породици, опет поводом Живана Стојановића, мога деде. То је писмо «Георгија Петровича, врховног народа српског вожда *и кавалера*,» датирано 5. септембра 1813. *у логору на Скели*. То је «Скела» код Обреновца, одакле је Карађорђе после неколико дана прешао у «Немачку....»).

Писмо гласи:

«Пошченим кнезовом и кметовом, буљубашам војводе Ломиним, да надлежит

у Качер.

Поздравље свим кнезовом, кметовом, буљубашама кнежине воеводе Ломине и даем вама на знање, како ће вама и ваш војвода тамо доћи. За то вама препоручујем, да како ово моје писмо примите таки да се изскупите сви туна око Гараша у тој вашој реки,[2] са коморама и са свим да сте готови, како вам воивода дође он ће с вама поћи *куда му је заповеђено*. Кои не би изашао и пошао

[1] Дознали смо, да се нека писма из архива пок. Књаза Михаила налазе међу заосталим папирима умрлога саветника г. Радивоја Милојковића. Добро би било, да се наши историци заинтересују за те документе. У.

[2] Са стране стоји, попреко duж писма: «У недељу да сте сви....» остало је на окрајку писма подерано.

и туна готов био *све ће му се попалити мало и велико*. За то да се неби нико усудио остати **а ја сам синоћ овде дошао** и разумео да сте отишли кућама да се преобучете, пак да идете у Делиград. Тако ја сам писао војводи да дође овамо, за то вама јављам да се не морите да идете у Делиград него туна чекаите војводу. Со тим остајем вас поздрављајући

У логору на Скели, септем. 5-га 1813.

ВЕРХОВНИ НАРОДА СРП. ВОЖД И
КАВАЛЕР
Георгије Петровић"

*

Ово интересантно писмо о мобилизацији, дошав на онако општу адресу «у Качер» смео је отворити само Живан Стојановић, у чијој је породици и сачувано, заједно са пасошем са Љубића. Можда ће оба ова документа бити историку од користи, с тога их објављујем.

Живан Живановић

ЈЕДНА РАНА

На мом срцу има једна рана,
И док други у миљу се топи;
Весели се сваког божјег дана —
Мени крвца из те ране лопи.

И ту рану лекови не лече,
Њу је злоба отворила клета;
Из ње увек моја крв потече
Чим осети јад и чемер света.

Али опет без икаква лека
У животу беше једна рука;
И та рука чим ме дирне мека,
Крв престане . . . прође свака мука.

Снага ми се тада крене чила
Душа опет сања снове младе;
То је рука *моје мајке* била —
Мајка умре, а рана — остаде!

М. Ј. Илић

АНА КАРЕЊИНА

РОМАН ЛАВА ТОЛСТОВА

(НАСТАВАК)

28.

Љовину беше несносно и досадно то вече са дамама; још никада га није узбунила мисао, да незадовољство са привредом, које је сада осећао, није само његово лично расположење, него је опште осећање о стању привреде у целој Русији, да радничко питање није машта, него задатак који ваља решити. И њему се учини, да се тај задатак може решити, да је дужност покушати да се то уради.

Опростивши се с дамама, обећавши да ће остати још сутра ваздан, да би заједно изјахали на какав пропланак у државној шуми, Љовин пре него што ће лећи сврати у домаћинов кабинет да узме књиге о радничком питању, које му Свијашки беше понудио. Домаћинов кабинет беше огромна соба, свуда обложена рафовима, пуним књига. У соби беху два стола, један масивни сто за писање, у сред собе, а други беше округао и на њему лампа, око које стојаху као шпице у точку последњи бројеви новина и часописа на разним језицима. Поред писаћег стола стајаше орман пун наслаганих кутија са натписима какав је предмет у којој.

Свијашки беше дохватио некакву књигу па сео у столицу за љуљање.

— Шта ви то гледате? — рече затим Љовину, који је стајао крај округлога стола, разгледајући новине и часописе — Ах да, — настави Свијашки, видећи који часопис има Љовин у рукама — ту има врло занимљив чланак, у коме се доказује, да главни кривац за поделу Пољске није био Фридрих. Излази да . . . —

И он, са јасношћу, којом се увек одликовао исприча у кратко сва та нова и врло важна открића. И ако Љовина сада ништа није толико интересовало као привреда опет је, слушајући домаћина, самог себе питао «Шта има у томе човеку? И шта се њега санћим тиче подела Пољске?» Кад је Свијашки свршио, Љовин и нехотице упита «Па шта онда?.» Ништа. Занимљиво беше свега то што је «изашло да...» Али Свијашки не нађе за добро да објасни по чему је то за њ интересантно што је «изашло».

— Да, али жене је вечерас врло заинтересовао срдити спахија — рече Љовин уздахнувши — Он је паметан човек и многу је истину казао. —

— Идите молим вас! Та то је окорели тајни привpженик старога система. Такви су они сви! — рече Свијашки.

— А ви сте њихов вођ... —

— Јесам, само што их ја водим у другу страну — насмеја се Свијашки.

— Ево шта мене највише занима — рече Љовин — Он има право да наш посао, т. ј. рационална привреда, никако не иде, да се може изаћи на крај само са старинским, најпростијим домазлуком. Ко је за то крив? —

— Ми сами, то се разуме. У осталом није истина да ничија рационална привреда не успева. Ето Васиљчикова. Њему иде од руке.

— Фабрика... —

— Али ја ипак не знам чему се ви чудите. Народ стоји на тако ниском ступњу материјалног и моралног развића, да се мора бојати противу свега што му је страно, туђе. У Европи напредује рационална привреда

зато, што је народ образован. Значи да и ми треба да образујемо наш народ. То је све.—

— Али како да се образује народ? —

— За то требају три ствари: школе, школе и опет школе.

— Ама ви сте сами рекли да народ стоји на врло ниском ступњу материјалног развића: шта ту могу помоћи школе?

— Јесте чули, ви ме подсећате на анегдоту о једном болеснику, кога су световали шта да ради. «Узмите на чишћење» «Узимао сам, горе је» «Пробајте с пијавицама.» «Пробао сам, горе је» «Е па онда молите се Богу» «Пробао сам и то, горе је.» Те и ја с вама. Ја вам кажем народна економија, а ви «горе је.» Ја велим социјализам — ви горе је, ја образовање народа, а ви опет горе је. —

— Ама шта могу ту да помогну школе?—

— Даће народу друге потребе.

— Е то је баш оно што ја никада нисам могао да разумем — одговори Љовин љутећи се — како могу школе помоћи народу да поправи своје материјално стање? Ви велите школе, образовање створиће му нове потребе. Па то је само горе, јер он неће имати од куда ни чиме да задовољи те нове потребе. На који начин могу катихизис, читање и рачунање помоћи му да поправи своје материјално стање — то нисам никада могао појмити. Прексиноћ сретох једну сељанку с једним одојчетом у наручју и упитах је куда ће? Вели носила је дете врачари да га лечи од вриска. Ја упитах како га је баба лечила од вриска? Вели: метнула дете у кокошињак па му нешто бајала.

— Па лепо, ето видите. Да не би та сељанка тражила лека у кокошињаку и у бајању, за то треба... — рече Свијашки весело и смешећи се.

— Ах, махните ме — рече Љовин досадно — За мене лечење народа школама личи на ово бапско лечење. На-

род је бедан и необразован, то ми видимо тако исто добро као и што баба види да дете вришти. Али колико год је непојамно да кокошињак може излечити од вриска, толико је исто непојамно да школе могу излечити народ од сиротиње и необразованости. Треба уклонити узрок са кога је народ бедан и сиромах —

— Но, у томе се барем слажете са Спенсером, за кога ви тако мало марите. И он вели да образованост може бити само последица већег благостања и удобнијег живота, чешћег уживања, као што он каже, а не читања и рачунања. —

— Мило ми је, или управо није ми ни мало мило што се слажем са Спенсером. Тек ја ово одавно знам. Школе неће помоћи. Помоћи може само такво економско уређење, које учини, да народ постане богатији, да добије више доколице — па ће онда бити и школа.

— Међутим, као што знате, данас је настава обавезна у целој Европи.

— А како се ви у томе слажете са Спенсером? — упита Љовин.

Али у очима Свијашковим сијну израз страха и он смешећи се рече:

— Не, али она историја са вриском је славна! Одиста сте је ви сами чули? —

Љовин увиде да на тај начин не може пронаћи везу између живота и мисли тога човека. Беше очевидно, да је њему апсолутно све једно на што ће изаћи својим размишљањем; њему је требао сам процес размишљања. Кад би га то размишљање довело до каквог глупог угла, он просто окрене разговор на нешто пријатно и весело.

Услед свију утисака тога дана Љовин беше силно узбуђен. Ето тај прекрасни човек, Свијашки, који је пун мисли за друштво, за свет, а овамо има сасвим тајна начела за живот, тај човек живи са гомилом, којој је име легион, он управља јавним мњењем помоћу мисли које

нису његове: с друге стане онај увређени спахија, који има потпуно право у својим мислима, до којих је дошао тешким искуством сопственога живота, али који нема право што је онако злобан према читавој једној класи, и то најбољој класи људи у Русији. Па онда незадовољство са сопственим радом, слаба нада да ће се икада наћи поправка свему томе — све се то слевало у некакво осећање унутрашњега страха и очекивања блиског решења.

Оставши сам у својој соби, и лежећи на федерима, који одбациваху његове руке и ноге при сваком нехотичном покрету, Љовин дуго није могао заспати. Разговор са Свијашким, и ако беше уман, није много интересовао Љовина, али је вредило размислити о ономе што је спахија казао. Љовин се сећао сваке његове речи, па стаде у мислима поправљати све оно, што му је он одговарао.

«Да, требало је да сам му казао: Ви велите да наша привреда не напредује с тога, што сељак мрзи сва усавршавања, што их ваља заводити силом власти. Ви бисте имали право само онда, када би привреда била сасвим немогућна без тих усавршавања; међутим она је могућна кад год сељак може да ради како је привикао. Моје и ваше незадовољство са привредом доказује или да смо криви ми сами, или да су криви радници. Ми се одавно ломимо дотерујући све по европски, а не разбирајући о особинама радне снаге. Да пробамо да рачунамо не са радном *снагом у опште*, него да рачунамо са ***руским сељаком***, са његовим инстинктима, па да према томе удесимо нашу привреду. Замислите, — требало је да сам му казао — да сте ви нашли начина да заинтересујете радника за успех рада, да сте нашли ону средњу меру усавршавања, коју и сељаци признају, и онда је јасно да би земља давала двојином више, но што сада даје. Поделите по пола, дајте половину радној снази. Оно што вама остане биће више но што данас добијате, а радној

снази биће несравњено много боље. Да би се до тога могло доћи, ваља спустити ниво привреде, ваља да радник у неку руку постане газдин ортак. Како да се то постигне? То је питање о појединостима, али сумње нема да се може извршити.“

Ова мисао силно узбуни Љовина. Он није спавао пола ноћи, размишљајући о појединостима за извршење те мисли. Он је мислио да остане сутра цео дан у гостима, а сада одлучи да зором похита кући. Осем тога беше га стид и кајао се што се онако понашао према рођаци с изрезаном хаљином. Али ипак главно беше да што скорије оде кући да предложи сељацима нови пројект рада пре него што се посеје зимница, како би се сејало на новој основи. Он беше одлучио, да из основа преврне целу пређашњу привреду.

29.

Да би се Љовинов план извршио ваљало је савладати многе тешкоће. Он се борио свима силама и постигао је ако не оно што је желео, барем оно што је могао, то јест уверење, да ствар вреди потрудити се око ње. Једна од главних тешкоћа беше та, што он своју досадашњу привреду није могао зауставити па да почне сасвим изнова; ваљало је машину преправљати за време њенога рада.

Када је Љовин још исто вече, дошавши кући, саопштио своме надзорнику своје планове, надзорник је одмах одобрио онај део газдиних разлагања, који доказиваше, да све што се дотле радило не ваља. Давно је, рече надзорник, он то говорио, али га нико не слуша. Што се тиче Љовиновог предлога, да надзорник са свима радницима, постане наполичар, ортак у свима привредним предузећима — то је он само слушао надзорника, који о томе предлогу не рече никакво одређено мишљење, него одмах стаде говорити како је неминовно потребно колико сутра увести крстине, које су још на њи-

вама, како одмах ваља приступити другом орању — и Љовин осети да сада није време његовим плановима.

Говорећи са сељацима о истом предмету, и предлажући да им уступи земљу под новим условима, Љовин је ударао на исту тешкоћу, што је сваки имао пуне руке дневнога посла, што нико није имао каде да размишља о користима и незгодама новога предузећа.

Простодушни сељак, Иван чобанин, као да је једини потпуно разумео Љовинов предлог, т. ј. да са својом породицом буде учесник у добити од стоке, — и потпуно је симпатисао са тим предузећем. Али кад је Љовин стао да му разлаже у појединостима користи које ће имати у будућности, на Ивановом лицу огледаше се страх и жалост што нема каде да га саслуша до краја, јер сад му је ваљало скидати вилама сено из пласта и полагати стоци, сада му је ваљало сипати воду у валове, сад је морао да чисти ђубре, и тако непрестано.

Друга тешкоћа беше у несавладљивом неповерењу сељака према газдиним плановима. Они не могаху ни да замисле да газда може имати каквих других намера, него да њих што више огули. Они беху уверени, да ће његов крајњи циљ, па ма шта им он говорио, бити оно, што им он неће казати. И они сами, и ако су много говорили, никада не исказиваху оно, што им беше главно. Осем тога, (Љовин осећаше да онај жучно срдити спахија има право) сељаци истављаху као свој први и непромењиви услов за ма какву погодбу, то, да их не приморава ни на какве новине у привреди, ни на какве нове пољопривредне справе. Они признаваху да су нове справе боље, али рећаху хиљаду узрока са којих они не могу да се њима служе, а Љовину, и ако се беше решио, да «спусти ниво привреде» опет беше жао одрећи се усавршавања, код којих корист беше тако очигледна. Али у пркос свију тих тешкоћа он је до јесени успео у својој намери, и нова система рада беше се добро упутила, или бар њему се тако чинило.

Испрва је Љовин хтео да преда целу своју привреду сељацима, надничарима и надзорнику под новим «другарским», ортачким условима — али се брзо увери, да то не иде, па је морао одлучити да цело имање подели. Стоку, баште, ливаде, њиве, вотњаке, све је то ваљало поделити у више одељака. Иван чобанин, који, као што се чињаше Љовину, беше најбоље појмио у чему је ствар, беше са својом породицом постао ортак за сточарски део привреде. Вешти дрводеља Федор Рјезунов, у друштву са шест сељачких породица, беше на се примио једну Љовинову земљу, која је осам година лежала унарложена, и то под новим општим условима. Сељак Шурајев узе под истим условима све баште. Остало све остаде по старом, али ова три засебна одељка Љовиновог имања јако га занимаху као почетак нове организације.

Истина, у сточним оборима ништа не беше боље од онога како је пре било, јер Иван се још једнако противио, да краве смести у топле штале и да прави скорупно масло, доказујући, да кравама у хладноћи треба мање хране, и да је врло дангубно правити скорупно масло. Истина је, да је и Иван и сад тражио од газде свој «ајлук» и никако није могао да појми, да је новац, који му газда даје, само отплата од његовог дела у ћару од заједничког предузећа, који се ћар очекује. Истина је, да и компанија Федора Рјезунова није своју земљу два пут поорала, као што беше уговорено, изговарајући се, да је време било сувише кратко. Истина је, да сељаци који беху у тој компанији и који беху пристали на нове услове, не називаху ту земљу заједничком, већ наполичарском, као што је и то истина да су они, па и сам Рјезунов чешће говорили Љовину «како би најбоље било узети новац за ту земљу, па и вама да буде лакше, а и ми да је скинемо с врата». Осем тога ови сељаци под разним изговорима све одлагаху подизање обора и ам-

барова на уступљеној им земљи, и ако и то беше уговорено.

Истина је, да је Шурајев све баште, које је био на се примио, хтео да разда под кирију појединим сељацима. Он очевидно беше наопако, и то с умишљајем наопако, разумео услове под којима му Љовин беше своје баште уступио.

Истина, разговарајући са сељацима, и објашњавајући им користи новога система, Љовин осећаше, да сељаци слушају само музику његовога гласа, али да у себи само једно мисле: не превари!

Особито је то осећао кад би говорио са најпаметнијим међу њима, са Рјезуновим. Из очију његових могао је прочитати ово: Хајде тако право. Ако се когод посече, то неће бити Рјезунов.

И упркос свега тога, Љовин је мислио, да је целу ствар добро упутио, и да ће он водећи тачно све рачуне, доказати сељацима, да је овако и за њих боље, и да ће онда све ићи само собом.

Овај посао, заједно са осталом привредом која оста у његовим рукама, са кабинетским послом око његове књиге о пољској привреди, испунише Љовину цело лето тако, да није ни једанпут ишао у лов. При крају августа сазнао је од слуге који му је вратио женско седло, да су Облонски отишли у Москву. Љовин је осећао, да је иза себе спалио све мостове кад оно не хтеде одговорити на писмо Дарије Александровне, кад је учинио ту неучтивост на коју сада није могао ни да помисли без стида. Тако је исто поступио и са Свијашким, отишавши без праштања. Али он већ ни к њему неће више ићи. Сада му је све једно. Питање о привреди о новом уређењу својег имања толико га је сад занимало колико никада дотле у животу. Он је прочитао, све књиге које му беше Свијашки дао, исписао је из њих све, чега не беше у његовом делу, прочитао је и све политичко-економске и све социјалистичке књиге о томе питању, али

није ништа нашао у њима, што би му користило у његовом предузећу. У Џон Стјуарту Милу н. пр. кога је прво и с одушевљењем читао, надајући се, да ће сваког часа наћи на оно што њему треба, нашао је само законе изведене из европске привреде, али никако није могао да увиди, да су ти закони општи, кад се ето на Русију не могу применити. Тако је исто прошао и са социјалистичким списима; то беху прекрасне, али неостварљиве фантазије, којима се и он заносио док је био ђак на университету, или беху предлози за поправку радничког стања у Европи, али земљораднично питање Русије немађаше ничег заједничког с тиме. Политичка економија доказиваше, да су они закони, по којима се развило и по којима се још развија богаство Европе, несумњиви општи закони. Социјалисте доказиваху, да ти исти закони воде правце у пропаст. И једни и други не само што не даваху никаквог одговора, него не даваху ни најмање напомене њему Љовину нити руским поседницима и сељацима шта да раде са милионима својих руку и са милионима дана орања своје земље, па да најбоље привреде општем благостању.

Кад је већ загазио у тај посао, он је најсавесније читао све, што се тицало предмета и намеравао је с јесени поћи у иностранство да тамо «на лицу места» проучи целу ствар, те да му се у овом питању не догоди оно, што му се тако често дешавало у другим питањима. Дешавало му се често, да он тек почне разумевати онога с киме говори, тек почне излагати своје мисли, док тек онај: «А Кауфман, а Џонс, а Дибоа, а Мичели? Њих нисте прочитали. Прочитајте их. Они су то питање са свим разрадили.»

Он је сада био на чисто да Кауфман и Мичели немају њему ништа да кажу. Он је знао шта хоће. Он је видео, да Русија има прекрасну земљу, да има прекрасних радника, да у извесним случајевима и земља и радници производе много — али је тако исто видео, да у

већини случајева капитал, употребљен по европски, производи мало, да то долази отуда, што руски радник хоће да ради само онако, како је привикао, да та сметња није случајна него стална, јер истиче из духа народнога. Он је мислио, да руски народ, имајући позив да насели и да обрађује огромна пространства, свесно се придржава својих навика, и да те навике нимало нису тако лоше, као што се обично мисли. И то је он хтео да докаже теоријски у својој књизи, а практички у својој привреди.

30.

Крајем септембра довукоше јапију за грађење обора и амбарова на земљи, уступљеној компанији Рјезунова. Масло је продато и добит је подељена. У привреди је све ишло како ваља, или бар тако се чинило Љовину. Да би целу ствар и теоријски потпуно објаснио и да би довршио своје дело, које је по мишљењу Љвиновом имало не само да начини преврат у политичкој економији, него да сасвим уништи ту науку и да створи нову науку о одношају народа према земљи — требало је само отићи у иностранство па тамо проучити све што је тамо урађено у томе правцу, т. ј. наћи убедљиве доказе, да све што је тамо рађено — не ваља. Љовин је само чекао да прода пшеницу те да добије новаца са којима је мислио преко границе. Али ударише кише које не дадоше да се покупе сви усеви и кромпир, које зауставише све послове. Друмови се провалише од блата, вода однесе две воденице, а време све горе и горе.

30-ог септембра помоли се сунце, и Љовин, надајући се, да ће се време пролепшати, стаде одлучно да се спрема на пут. Он нареди, да се пшеница сипа у амбаре, посла надзорника трговцу да узме паре, а сам пође по имању да изда последње наредбе.

Свршивши сав посао, и мокар до коже од кише, која је опет лила као из кабла, али бадрог и узбуђеног

духа, враћао се Љовин у вече кући. Њега је веселило све што је чуо у разговору са сељацима, који почињаху да се навикавају на нове услове рада. Један старац, код кога је био свратио да се мало просуши, не само одобраваше Љовинове планове, него се нудио у ортаклук за куповину стоке.

«Треба само неуморно ићи право своме циљу па ћу га насигурно постићи — размишљаше Љовин — а имам за што и трудити се; то није само моја лична ствар. У питању је опште благостање. Целокупна привреда, целокупно стање народа ваља из основа да се мења. У место сиротиње, настаће опште богаство. У место непријатељства и вражде — слога и заједнички интерес. Једном речју то ће бити револуција, без крви, али највећа револуција, најпре у маломе кругу нашега среза, за тим у нашој губернији, па онда у целој Русији, у целом свету. Тако праведна мисао не може остати неплодна. Да, то је задатак за који се вреди помучити. А што то крећем ја, ја Коста Љовин, онај исти, који је дошао на бал са црном марамом око врата, онај, за кога Шчербацкова није хтела да пође, и који сам себи изгледао тако бедан и ништаван то ништа не мари. И Франклин је могао себе самог осећати тако ништавним, и он је морао имати мало вере у себе самог. То ништа не мари. И он је сигурно имао своју Агафију Михаиловну, којој је поверавао своје тајне.»

У таквим мислима, а већ по мраку, стигао је Љовин својој кући. Надзорник беше се већ вратио и донео известан део новаца за пшеницу.

После обеда Љовин по обичају седе с књигом у наслоњачу, па стаде читати и размишљати о своме путовању, које беше у свези с књигом. Сада му се особито јасно представљаше цела важност његовога дела, и у његовој памети стадоше се саме од себе низати читаве периоде у којима беше исказана суштина његових мисли. «Ово треба записати» помисли Љовин «то ће бити згодно

за приступ који пре мишљах да не треба.» Он уста да пође писаћем столу, а Ласка, која је лежала крај његових ногу, устаде такође, стаде се протезати и гледати у њега, као да пита «на коју ћемо страну». Али Љовин није имао каде писати, јер у том тренутку стигоше људи да приме заповести за сутрашњи дан.

Пошто је примио све сељаке и поразговорио са свакнм, Љовин седе за свој писаћи сто, а Ласка леже испод стола, а Агафија Михаиловна са својим плетивом седе на своје обично место.

Пошто је донекле писао, Љовин се на једанпут необично живо сети Катице и последњег виђења с њом. Он устаде и стаде ходати по соби.

— Шта се ту мучите — рече Агафија Михаиловна — што седите код куће? Што не идете у бање? И онако вам је већ све спремно за пут! —

— Па ја и мислим поћи Агафија Михаиловна. Прекосутра. Ваља свршити дело!

— Е да богме! Какво дело? Зар сте ви мало урадили за сељаке? И онако говоре: Ваш ће господин добити велику милост од цара. А јес Бога ми! Као зашто да се ви толико бринете за сељаке?

— Ја се не бринем за њих. Ја све што радим, себи радим. —

Агафија Михаиловна знала је све Љовинове привредне планове до самих појединости. Љовин јој је причао све своје мисли и често се препирао с њом, не могући се сложити с њеним објашњењима. Па ипак је она сад сасвим наопако разумела што јој је Љовин казао.

— Оно јес, за своју душу треба се пре свега побринути — рече она уздахнувши. — Ето Партеније Денисић, и ако је био неписмен човек, али је тако умрьо, да не може лепше бити. Причестио се, свештали му масла. —

— Не велим ја за то — рече он. — Ја велим да радим за своју корист. За мене је боље кад сељаци боље раде.

— Та већ ви можете радити шта хоћете. Ко је лењштина тога ви не поправисте. У кога има душе и савести тај ће и сам радити. У кога нема тога, нећете ни ви с њиме ишта учинити! —

— Та јеси ли ми сама казала да сад Иван боље гледа стоку? —

— Ја само једно кажем — одговори Агафија Михаиловна, и то не случајно него очевидно по следствености у својим мислима. — Ви треба да се жените, ето то! —

Напомена Агафије Михаиловне о ономе, што је он сам у том тренутку мислио, наљути га. Он се намршти, па не одговоривши јој ишта, седе опет за посао, поновивши у себи све што је мислио о важности тога посла. Покашто би послушао како у тишини цакћу плетеће игле Агафије Михаиловне, па сетивши се онога што није хтео да мисли, он се опет мрштио.

Око девет часова зачуше се звонца кочијашких коња и потмуло зврјање точкова по блату.

— Ето гостију па вам неће бити досадно — рече Агафија Михаиловна, устаде и пође вратима. Али Љовин протрча поред ње. Писање му сад није ишло од руке, па се радовао ма каквоме госту.

31.

Стрчавши до половине степеништа, Љовин зачу онај њему тако добро познати кашаљ. Али он помисли, да је трчећи низ басамаке можда у оној тутњави рђаво чуо. За тим је угледао и ону дугачку, коштуњаву, познату прилику, али све се још надао да тај дугајлија, који скидаше кожух и који кашље — неће бити његов брат Никола.

Љовин је волео свога брата, али кад год су се састали, то беше за њ право мучење. А сада, када је Љовин због онога што му беше пало на памет, и због напомене Агафије Михаиловне, био врло рђаво расположен, сада му овај састанак с братом изгледаше особито тежак.

У место каквог веселог и здравог госта, који би га разведрио, сада је морао да се види с братом, који га познаје скроз, који ће га натерати да каже и своје најтајније мисли, а то баш не би рад био.

Срдећи се на самога себе због овог ружног осећања, Љовин стрча у предсобље: чим је угледао брата, његовог личног нерасположења нестаде, јер га обузе права жалост. Ма како да је Никола и пређе био тешко болестан и мршав, сада беше тек страшан. То беше го костур превучен кожом.

Он стајаше у предсобљу, скидајући шал са својег мршавог врата, а при том се чудно и жалостиво смешио. Угледавши тај смирени и покорни осмех, Љовин осети да му нешто застаде у грлу.

— Ето, дошао сам ти — рече Никола нечујним гласом, не скидајући очију са свога брата. — Хтео сам давно, али све сам био слаб. Сад сам се већ знатно поправио — и он својим великим мршавим шакама брисаше своју браду.

— Да, да! — одговори Љовин, и њему постаде још страшније, када је се пољубио с братом, те је осетио како се осушило његово тело, и кад је из близа погледао његове велике, необично светле очи.

Пре неколико недеља беше Коста Љовин написао писмо своме брату, да је продао онај мали део имања, који још беше заједнички, и да брат има да прими 2000 рубаља свога дела.

Никола рече да је дошао да узме те паре, и што је главно, да опет мало поседи у гнезду, из кога је излетео, да се дотакне домовинске земље, те да накупи нове снаге за рад. У иркос његове мршавости и слабости, његови покрети беху као и увек брзи и лаки. Љовин га одведе у кабинет.

Никола се преобуче врло брижљиво, што пређе никад није било, зачешља своју ретку праву косу, па, смешећи се, пође на више.

Он беше пријатно и весело расположен, како га се Љовин сећао само из детињства. Чак је и Сергија Ивановића поменуо без икакве злобе. Угледавши Агафију Михаиловну, он се нашали с њоме и пропита за старе слуге. Извештај о смрти Партенија Денисића непријатно га је дирнуо. На лицу му се појави страх. Али он се брзо прибра.

— Па он је већ био стар — рече и промени разговор. — Тако, дошао сам да поживим код тебе месец, два, па онда ћу у Москву. Ти можда не знаш, Мјахков ми је обећао место, ја ћу у службу. Сад ћу ја свој живот сасвим другаче да уредим. Знаш, да сам отерао ону жентурину? —

— Марију Николајевну? Како? Зашто? —

— Ех, гад женски! Направила ми је сијасет неприлика — али није хтео да прича какве беху те «неприлике», јер онда би морао рећи, да је Марију Николајевну отерао зато, што му је кувала сувише слаб чај, а поглавито што га је неговала као правог болесника.

— Па онда, у опште, ја хоћу сада да променим цео свој живот. Ја сам, разуме се, као и сви други правио разне глупости, али што се тиче имања — то је последња ствар, ја за њим нећу никада жалити. Да је само здравља, а хвала Богу, ето и са здрављем је боље. —

Љовин слуша и смишља шта да каже, али не могаде ништа смислити. Сигурно је и Никола то осетио, јер он стаде питати брата о његовим пословима. Љовину беше мило да говори о себи, јер то је могао да говори без претварања. И он му исприча све што је урадио и све своје планове.

Брат је слушао, али га очевидно то не занимаше.

Та два човека беху тако блиски род један другоме, да је и најмањи покрет, или тон у гласу, за обојицу више казивао, него што би се могло речима исказати.

Сада су обојица имали само једну мисао: болест и блиску смрт Николину. Та је мисао давила све остало.

Али ни један, ни други није смео да говори о ономе, што су обојица мислили, и зато, све друго што су говорили — беше лаж. Никада се Љовин није толико обрадовао времену, када је требало лећи. Никада, и ни с каквим туђинцем, ни на каквој официјалној визити није био тако неприродан, као што је био то вече с братом. И свест о тој неприродности, и кајање због ње, градише га још фалничнијим. Њему беше да из гласа закука, што му брат умире, а овамо морао је да прихвата разговор о томе, како ће тај брат од сада живети.

Како је у целој кући била само једна спаваћа соба наложена, она, у којој је Љовин спавао, то је он узео брата у своју собу и наместио му постељу иза преграде.

Никола леже и спавао је или није спавао, тек као болесник претурао се сву ноћ, кашљао је, а кад му је тешко било искашљати, он је нешто гунђао. Покашто, кад му особито тешко беше дисати, уздахнуо би «Ах Боже мој!» Покашто би с досадом опсовао «До ђавола.» Љовин није дуго могао заспати слушајући како му се брат мучи. Свашта је премишљао, али на крају свију његових мисли беше — смрт.

Смрт, тај неизбежни крај свега, изађе му пред очи тако силно, као никада дотле. И та смрт беше ето ту, у његовом другом брату који се онде преврће стење и на изменце призива у помоћ час Бога а час ђавола — она не беше ни мало тако далека како му је пређе изгледала. Та она је и у њему самом, — он то осећаше. Ако није данас, оно је сутра, ако не буде сутра, биће после тридесет година, зар то није све једно? А шта је управо та неизбежна смрт — он то не само није знао, не само није никад о томе мислио, него није ни умео ни смео да мисли о томе.

«Ја радим; ја хоћу да нешто урадим, а ја сам заборавио, да ће се све то свршити, заборавио сам да има — смрти».

Он је седео у својој постељи, у мраку, згрчен, обухвативши рукама своја колена, па је уздржавајући свој дах од силног мисаоног напрезања — мислио. Али што је више напрезао своје мисли, све му јасније постајаше, да је он одиста заборавио, пренебрегао у животу једну ситницу, т. ј. да ће доћи смрт, да ће се све свршити, да с тога не вреди ништа ни почињати, и да од тога нема помоћи. То је страшно, али је тако.

«Ама ја сам ето опет жив. Ша да се ради, шта?» рече он у очајању. Он упали свећу, устаде пажљиво, оде до огледала па стаде у њему гледати своје лице, своју косу. Да, у зулувима има седих власи. Он зину. Да, кутњаци су већ почели да се кваре. Он разголити своје мускулозне мишице. Да, снаге има још много. Ама у Николе, који ено онде онако тешко дише остацима својих плућа — и у њега је било тако исто здраво тело. И на једанпут он се опомену како су, док су били деца, заједно легали спати, како су само чекали док Тодор Богданић изађе из собе, па да се гађају јастуцима и да кикоћу, кикоћу без краја и конца. Чак ни страх од Тодора Богданића није могао да обустави ту запенушену срећу од свести живота. «А сад она угнута, опустела прса... а ја... не слутећи шта ће са мном бити... ја...»

— Кха! кха! До ђавола! Шта петљаш сву ноћ, што не спаваш? зачу се глас братов.

— Не знам ни сам. Напшла нека бесаница! —

— А ја сам ти славно спавао. Ја се већ више не знојим ноћу. Ходи да видиш, опипај ми кошуљу, је ли да није влажна? —

Љовин опипа братову кошуљу, оде иза преграде, угаси свећу, али још дуго није заспао. Тек што му беше постало колико толико јасно како му ваља живети, ето искочи преда њ једно питање, које се не може никако решити — смрт.

«Ето он умире, умреће до пролећа, како да му помогнем? Шта му могу рећи? Шта знам о свему томе? Та ја сам сасвим и заборавио да тога има на свету».

32.

Љовин беше одавно приметио у саобраћају с људма, да они који су досадно покорни и попустљиви, у брзо постану несносна закерала и џангризала. Он је осећао да ће тако бити с његовим братом. И одиста Николина скромност није дуго трајала. Већ сутрадан стао је малтретовати свога брата дирајући баш у оно, што га је највише болело.

Љовин је осећао да је крив и да то не може поправити. Он је био убеђен, да, кад се обојица не би претварали, него би сваки казао оно што му је на дну душе, онда би се само право у очи погледали, и Коста би рекао «Ти ћеш да умреш, да умреш», а Никола би само одговорио «знам да ћу да умрем и страх ме, страх ме, ужасно ме је страх од смрти». И више не би ништа говорили. Али ето беше немогућно да се тако говори и Коста је покушавао да уради оно, што је целога живота без успеха пробао, а што су други тако лепо умели, и без чега је немогућно живети — пробао је, да не говори оно што мисли, али је на сваком кораку осећао како га брат хвата у лажи и како се једи на ту фаличност.

Трећи дан по доласку Никола позва брата да му још једном изложи свој привредни план, па кад је Љовин то учинио, Никола га стаде не само осуђивати него с умишљајем трпати у комунизам.

— Ти си само узео туђу мисао, па си од ње направио накараду комунистичку. —

— А ја ти опет кажем да ово нема ничег заједничког са комунизмом. Они одричу праведност сопствености, капитала, наслеђа, а ја хоћу, не одричући ни једнога тога стимула (Љовину беше криво што употребљава такве речи, али од како се занео својим плановима он је и нехотице

све више употребљавао стране речи) само да регулишем рад. —

— Па то и ја велим, ти си узео туђу мисао, одсекао си од ње све што састравља њену јачину, па хоћеш да увериш људе да је то нешто ново — рече Никола намештајући срдито свој оковратник.

— Ама моја мисао нема никакве свезе са...

— Тамо — говораше Никола Љовин, злобно смешећи се — тамо барем има неке дражи, има, како да речем, геометријске јасноће, несумњиве одређености. Може бити да је утопија. Али рецимо да је могућно збрисати све што је до сад било, да је могућна tabula rasa : нема сопствености, нема породице — рад ће се лако организовати. А у тебе нема ничега...

— Што ми се ти ругаш ? Ја нисам никада био комуниста. —

— А ја сам био, и само налазим да је за комунизам сувише рано. Али он има будућности као и хришћанство првих векова. —

— Ја тврдим да радну снагу ваља изучавати с природњачког гледишта, то јест ваља проучити све њене особине па... —

— То је сасвим излишно. Радна снага нађе увек сама себи потребан облик, према ступњу свога развића. Свуда је најпре било робље, па су онда дошли metayers. И у нас има рад на исполицу, има аренда — шта ти тражиш ? —

Љовин се наљути на те речи, јер се у дубини душе бојао, да његов брат има право, да он одиста у суштини хоће само да балансира међу комунизмом и одређеним облицама рада, а то тешко да ће бити могућно.

— Ја тражим начина да с коришћу радим и за себе и за радника, ја хоћу да уредим...

— Ништа ти нећеш да уредиш. Проста ствар, какав си био целога живота, такав си и сад ; ти хоћеш да

се поиграш оригиналности, да покажеш да ти сељака не експлоатујеш простачки него по извесној идеји.

— Ако ти тако мислиш, онда батали — рече Коста, осећајући како му дршћу мишићи на левом образу.

— Ти ниси никад имао, па ни сада немаш никаквих начела. Ти само хоћеш да задовољиш своју сујету. —

— Лепо. Остави ти мене! —

— И оставићу, и давно је требало, и ђаво да те носи, и врло ми је жао што сам долазио!

Ма колико да се Коста после трудио да умири брата, Никола није хтео ни да га слуша, говорећи, да је најбоље за њих да се за навек растану, и Коста виде да је брату живот постао несносан.

Никола се већ био са свим спремио за полазак, када му Коста опет приђе, молећи га сасвим неприродно да опрости ако га је чиме увредио.

— Ах, великодушност — рече Никола, смешећи се. — Ако ти то баш прави задовољство ја ћу признати да си ти имао право. Али опет зато, ја идем! —

Пред сами полазак Никола се пољуби с братом, погледа га озбиљно, па рече

— Па ипак — немој се Коста на ме срдити — и глас му задрхта. То беху једине искрено казане речи. Никола је разумео да те речи значе «ти видиш и знаш како ја зло стојим и да се можда нећемо више видети.» Љовин је појмио и њему грунуше сузе. Он још једном пољуби брата, али не умеде ни једне речи више да му каже.

Три дана по одласку свога брата, и Љовин се крену у иностранство. На железници нађе се са Шчербацким, једним кузеном Катичиним, кога је суморан изглед Љовинов изненадио.

— Шта је теби? — упута Шчербацки.

— Па ништа, тако, мало има радости на свету. —

— Како мало? Шта ћеш по којекаквим Милхаузенима? Хајде са мном у Париз, па да видиш шта је весео живот. —

— Јок, ја сам свршио. Ваља мрети. —

— Којешта — насмеја се Шчербацки — а ја се тек спремам да почнем живети! —

— Тако сам и ја до скора мислио. Али сад знам да ћу скоро умрети! —

Љовин је одиста тако мислио у тај мах. Он је сада у свему гледао смрт или приближавање к смрти. Али зачети посао само га је с тога још више интересовао. Та ваљало је како му драго поживети док не дође смрт. Тама му беше покрила све, али у тој тами једина водиља беше му још његово дело, за које се хватао и држао свима силама.

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

ГОРЊИ ДОМ СРБИЈЕ

(РАД ВЕЛИКОГ УСТАВНОГ ОДБОРА)

(НАСТАВАК)

5-ог децембра 1888.

Данас је био на реду део X уставног пројекта «о државним финансијама, државној економији и државном имању».

Секретар чита «члан 172. Сваки срп. грађанин плаћа државн данак. Данак се плаћа по имућности».

Г. *Ђ. С. Нешић* налази, да није довољно кад се каже само «по имућности», јер има и других врста порезе, на личност итд. Ваља и то одредити.

Г. *Ст. Вељковић* предлаже овакав додатак томе члану. «Ако је нека потреба престала, ради које је нека пореза заведена, престаје и та пореза. Ако има сувишка, скупштина ће решити шта ће с њима бити».

Одбор усвоји чл. 172 по редакцији.

Секретар чита «члан 173. Нико се не може ослободити од плаћања данка ван случаја, које је закон пред-

видео. Краљ и Наследник престола не плаћају државни данак".

Ђенерал Г. *Јов. Белимарковић.* Ја нисам узимао реч када су официри искључени из права гласања на државним и општинским изборима, јер сам и сам мишљења, да не би добро било да официри у ту борбу улазе, али када смо им одузели то право, сада правда захтева да их поштедимо и од извесних терета. С тога предлажем да официри и војници стајаће војске не плаћају лични порез и прирез, него само њихово имање да подлежи плаћању прриеза.

Г. *М. Мостић* разлаже положај официра, нарочито нижих, који толико штетују честим премештајима из једнога гарнизона у други. С тога је он за предлог г. ђенерала Белимарковића.

Исти предлог потпомажу: пуковник г. *Драг Франасовић*, ђенерали г. г. *Лешјанин* и *Сава Д. Грујић.*

Њ. В. Краљ благоволео је наћи, да би одиста право било учинити г. г. официрима ту олакшицу, али да не би право било у томе правити разлику између виших и нижих официра, него или да се усвоји за све или никако.

Г. г. *Радован Милошевић* и *Милан Драгојевић* рекоше, да би ту олакшицу требало учинити само нижим официрима.

Г. *Светомир Николајевић*, враћајући се на оно о чему управо говори члан 173, чини разлику између приватне својине Владаочеве и Његове цивилне листе, па мисли, да приватно имање владаочево подлежи плаћању данка, јер има примера, да владаоци из својих приватних срестава оснивају индустријска предузећа, па ваља установити порезу и на то.

Г. *Андоновић*, враћајући са на предлог г. Белимарковића, помиње како су и полицијски чиновници лишени бирачкога права, па опет као и сви други чиновници сносе све терете. Ослобађањем официра од извесних терета учинила би се неправда другим чиновницима, пу,

вели, треба законом уредити тако да сваки чиновник и официр може бити члан само једне општине, па у њој и да сноси прирезе, а не да свуда, куда се премести, подиже школе, ћуприје итд.

Њ. В. Краљ: На ово питање не треба гледати са некаквог сталешког гледишта. Нема ни једне државе, у којој би официри плаћали личну порезу. Србија у томе прави једини изузетак од општег правила. У свима другим државама сматра се, да је право ослободити официре од плаћања личне порезе зато, што они од свију својих суграђана највише плаћају другу једну и то најтежу дажбину — порезу крви! С тога мислим, да би требало и Србија да учини за своје официре оно, што чине све остале државе, и према томе да би требало усвојити овај предлог. У свима нашим политичким партијама има људи који деле то мишљење. Недавно је г. Сава Д. Грујић као министар војни био поднео предлог у томе смислу. Нема сумње да је неправда, што официри морају на више места плаћати прирезе за подизање јавних грађевина. Ну, општи прирези не дају се само за јавне грађевине, но и за одржање администрације, која је потребна свакоме грађанину без разлике, дају се даље за осветљење, водоводе, калдрму, ма да је ово на разним местима различно. Изузеће од ових плаћања одиста би изгледало као нека привилегија. При свем том, Њ. В. мисли, да би се могла наћи нека средина, по којој би се официри ослободили само личне порезе зато, што плаћају већу порезу крви, а ово би се лако могло доказати поређењем процената погинулих односно рањених официра и осталих бораца у сва три *наша* рата, о ратној статистици других држава и да се не помиње. Ово питање није ни по чему политичке природе; оно је финансијско и питање правде. У осталом кад се овакав предлог изнео у овако одличном збору, ваљало би га потпомоћи ако ни за што друго, а оно да се укаже пажња једноме реду људи, који су вазда часно вршили своју дужност према Краљу и Отаџбини.

Г. ђенерал *Сава Д. Грујић* примећује, да они, који су противни предложеној олакшици, не чине разлику између војног и грађанског позива у животу, а ово је у вези са предметом. Личну порезу заступа лична служба под заставом, како у мирно доба тако и у рату. Он не дели мишљење г. Андоновића да су сви чиновници у истом положају као и официри. Судије н. пр. не могу се кретати с једног места на друго без њиховог пристанка, а то би желети било и за административне чиновнике. Међутим официрска је служба сасвим засебне природе. По правилу официр треба да је са војском у пољу, а само по изузетку по варошима. Њихови су премештаји у нераздвојној вези са њиховим позивом. С тога би било правично да се ослободе бар личне порезе, као што је и у другим државама. У осталом, и по досадашњим законима војници стајаће војске не плаћају порезу. Двојити официре од остале војске нема никаквога смисла. Целокупна војска састав.ља једну породицу, у којој су разни чинови само градације старешинства у њој. Он гласа за предлог.

Г. *Ј. Ђ. Авакумовић*, и ако високо цени официре и њихов рад, опет је против предлога, и то у интересу самих официра да се не одвајају од осталих грађана. А и не вреди, јер највећа лична пореза не износи више од 24 динара, а има је и од 3—4 динара. Оваква олакшица не би официрима много помогла, а рекло би се да уживају некакву привилегију, због које би било негодовања на другој страни. У интересу њиховог угледа треба да официри остану у томе равни са другим грађанима. Ослобођење од личне порезе не би била никаква компензација за одузето право гласања, а ово им је одузето не с тога што би се официри сматрали као нешто ниже од осталих грађана, него баш напротив, у интересу њиховог угледа.

Пред. г. *М. Гарашанин* не мисли, да би се усвајањем предлога г. Белимарковића учинила каква помоћ официрима, али налази, да је предлог праведан. Место

личне порезе, официри плаћају далеко већу и тежу порезу. Рећи ће се, да ту крвну порезу плаћају и други грађани, али не треба заборавити, да официр за време целе своје службе живи под изузетним околностима. Остављајући на страну што им устав одузима право гласања и иначе је цела њихова егзистенција изузетна. Официр се не може оженити нити имати своју породицу кад и како хоће, као што то може учинити сваки други грађанин, но се он жени под сасвим засебним условима. Официр нигде не може трајно да се настани, он води номадски живот. Дакле у целокупном животу велика је разлика између нас и њих. Признаје, да 24 динара није велика ствар, али неправда је неправда, па макар се тицала ситница. Разлог г. Белимарковића сасвим је озбиљан. Грађанин треба да сноси све прирезе, али кад се један официр премешта из једног места у друго, често по неколико пута за једну годину дана, шта је он крив што је дошао у једну варош кад се у њој разрезује данак. Праведно је дакле да се официри ослободе личне порезе и прireза.

Ђ. В. Краљ. Сада има више предлога. Средина би била у редакцији коју је сада поднео г. ђенерал Белимарковић и која гласи «Официри и војници стајаће војске не плаћају општинске прирезе, ну с тим, да њихово имање подлежи овом плаћању».

Овај предлог за допуну чл. 173 усвојен је, после поименичног гласања, већином гласова.

Секретар чита «члан 174. Никаква пенсија, никаква милостиња или награда не може се дати, ако није основана на закону».

Ђ. В. Краљ примети да би, пре него што се усвоји овај члан, господа из просветне струке требала да објасне неке награде, које даје министарство просвете, како не би његова радња била отежана овим чланом 174.

Г. *Ст. Д. Поповић* објасни, да се ти издаци чине на основу буџета.

Њ. В. Краљ: Онда ваља овом члану додати «или законодавном решењу».

После неких примедаба г. Јов. Бошковић, г. Ал. Васиљевића и г. М. Кујунџића — односно стилизације, овај је члан пројекта усвојен.

Секретар чита «члан 175. Сваке године Народна Скупштина одобрава државни буџет, који вреди само за годину дана. Буџет се мора подносити Народној Скупштини у самом почетку њезиног рада. У исто време подносиће са Народној Скупштини закључени прошлогодишњи рачуни. Сви приходи и расходи државни морају ући у буџет и у закључени рачун. Скупштина може предложене поједине партије буџета увећати или смањити или изоставити. Уштеда једне буџетске партије не може се утрошити на подмирење потреба друге партије без одобрења законодавне власти».

Г. *Ст. Д. Поповић* примећује, да се рачунска година завршује 31-ог октобра, а исплаћивања трају чак до марта. С тога мисли, да неће бити могућно поднети скупштини закључне рачуне за прошлу него само за претпрошлу годину.

Њ. В. Краљ: Примедба г. Ст. Д. Поповића сасвим је умесна.

Г. ђенерал *М. Лешјанин* примећује, да би за послове државног рачуноводства било згодније да и рачунска година почиње као и грађанска 1-ог јануара. Ово је потребно у толико пре, што по пројекту овог устава Скупштина сваке године отпочиње свој рад 1-ог новембра кога дана и буџетска година настаје. Тиме би се избегла неприлика да се сваке године издаје наредба Краљева да прошлогодишњи буџет вреди и за идућу годину док Скупштина нов буџет не реши.

Њ. В. Краљ: Одиста је и у ужем одбору била намера да се изједначе рачунска и грађанска година, али се нашло, да би то повукло за собом читав низ тешкоћа и наређења, нарочито што би се у прелазној години

морао купити порез за 14 месеци. С тога је остављено редовном законодавству да ту ствар регулише.

Г. пред. *Сава Грујић*. Има држава где рачунска година почиње 1-ог јула. Кад нисмо с тиме на чисто, онда не треба да улази одредба о томе у сами Устав.

Г. *Дим. Маринковић*, говорећи о закључном рачуну, мисли, да овде није намера да се подносе свршени и одобрени рачуни, но само колико је које министарство утрошило, а прегледања рачуна у глав. Контроли вршиће се и даље, независно од тога, до коначног решења о исправности издатака.

Г. *Ст. Д. Поповић* ипак мисли, да је тешко у тако кратком року прибрати све податке, колико је н. пр. које начелство по којој партији буџетској утрошило. Сама контрола и данас даје почека до марта месеца. С тога он остаје при своме т. ј. да се место овогодишњи подносе прошлогодишњи закључни рачуни.

Г. *Ђ. С. Нешић*: Овде је неспоразум око речи. Ако се у место «закључени» рекне «закључни рачуни,» онда је добро.

Г. пред. *Сава Грујић* каже да има и једно и друго. Наводи примере. У Грчкој се уз пројект буџета за 1888 подносе не само сасвим свршени рачуни од 1886, него и рачуни за 1887 у колико су прегледани, па чак за 1888 у колико је већ чињено издатака и за ту годину.

Њ. В. Краљ говори о потреби подношања свршених рачуна, како би скупштина била у стању да сазна фактично стање буџета, како би се поузданије могла оријентисати за оцењивање поднесеног буџетског пројекта. У осталом, ова се одредба може резервисати док се финансијери о њој не споразуму. Очевидно је да нико није против подношања тих рачуна. Остаје само да стручњаци кажу у коме се року ти рачуни могу поднети. За сада да идемо даље.

Секретар чита «члан 176. Ако Народна Скупштина није могла да утврди нови буџет пре почетка рачунске

године, она може продужити привремено буџет истекле рачунске године, све док нови буџет не буде утврђен. Ако је Народна Скупштина распуштена или одложена пре него што је решила буџет, Краљ може продужити буџет истекле рачунске године највише за четири месеца».

Г. Ђенерал *Лешјанин* тражио је да се код овог члана изједначи рачунска година са грађанском, али по објашњењу, да то не мора улазити у Устав, одбор усвоји чл. 176 по предлогу.

Секретар чита «члан 177. Руде су својина државна».

Г. *П. Ј. Дробњак* предлаже, да се у државну својину уврсте и минералне воде и пловне реке српске.

Г. *Дим. Маринковић* мисли, да пловне реке не могу бити ничија својина, па ни државна у смислу грађанског законика. Оне су на општој употреби саме по себи.

Г. поп *Марко Петровић* мисли, да би се могле «заштитити» пловне реке.

Њ. В. Краљ налази да је пренашање руднога блага у државну својину врло корисно и важно, јер ту лежи извор за благостање Србије у будућности.

Г. *Ст. Д. Поповић* потпомаже г. Дробњаков предлог о минералним водама.

Њ. В. Краљ: Ако би се и минералне воде огласиле као државна својина онда би држава са тим присвајањем морала узети на се и дужност да уређује и експлоатише минералне воде. Међутим већа је вероватноћа за успех у приватној иницијативи, као што је то у целој Европи, па се доказало и на неким нашим бањама.

Одбор усвоји члан 177 по предлогу.

Секретар чита: «члан 178. Право монопола припада држави. Но држава може пренети то своје право на другога, али само путем закона и на одређено време». Прима се.

«Члан 179. Државно имање образују сва покретна и непокретна добра и сва имовна права, које држава као своја прибавља и притежава. Само законом се може др-

жавно имање отуђивати, или ово и његов приход заложити или иначе оптеретити". (Прима се).

„Члан 180. Од државног имања разликује се Краљево приватно имање, којим Краљ слободно располаже за живота и на случај смрти по одредбама грађанског законика. Трошкове за одржавање оних државних имања, која се Краљу на уживање уступају, исплаћује Краљ."

Г. ђенерал *Лешјанин* мисли, да је овде место отопчашњем предлогу г. Светомировом, и да би требало додати после прве алинеје „на ово имање Краљ плаћа данак".

Њ. В. Краљ: Таква одредба у Уставу била би неумесна, а била би противна и самоме монархијском принципу. У осталом, држава неће штетовати и без ове одредбе, јер, ако би се Краљевим новцем покренула каква индустријска предузећа, то никада не би могло бити на Краљево име, него под туђим именом, и онда би то предузеће морало плаћати данак као и свако друго.

Г. д-р *Н. Крстић* разлаже све могућне евентуалности, које би произашле, према одредбама закона о порези, кад би се нешто и Владалац уврстио у пореске главе — на што одбор одмах усвоји члан 180. по предложеној редакцији.

Секретар чита: „Део XI. Главна Контрола. Члан 181. За преглед државних рачуна постоји Главна Контрола као особено надлештво. Главна Контрола састоји се из пет чланова, међу којима је један председник. Њих бира Народна Скупштина из кандидационе листе, коју саставља државни савет, и на којој је предложено двапут онолико кандидата, колико је празних места. Чланови Главне Контроле имају ранг судија Касационог Суда, а њезин председник ранг државног саветника."

Г. *Коста Јовановић* мисли, да је по редакцији овога члана нејасно, да ли Државни Савет предлаже и Народна Скупштина бира и председника Главне Контроле као таквог, или се он тек из изабраних пет кандидата одређује.

С тога је за то, да и за председника савет предложи два кандидата, па Скупштина да изабере једног.

Њ. В. Краљ рече, да је то смисао, али да је редакција нејасна, и позва г. К. Јовановића да поднесе своју редакцију (која је, као јаснија и усвојена).

Г. *Ђ. С. Нешић* предлаже, да се у чл. 181. каже да је Главна Контрола независна, пошто би у томе била већа гаранција за самосталност у њеном раду.

Примедба је усвојена по редакцији потпредседника г. Јов. Ристића, по којој се у место речи «као особено надлештво», ставило «као највиши рачунски суд у земљи», јер се тако и за Главну Контролу ујемчава иста независност, као и за судове.

Г. *М. Мостић*, полазећи од независности Главне Контроле пита, како ће се остало особље Главне Контроле попуњавати, т. ј. да ли ће га влада постављати или сама Главна Контрола бирати. Наглашује потребну спремност рачуноиспитача.

Г. *Ф. Христић* мисли, да чланови Гл. Контроле треба да су свршени правници.

Г. потпред. *Сава Д. Грујић* одговара г. Мостићу да је у ужем одбору било речи о нижем особљу Гл. Контроле, али се нашло да се не може у Уставу рећи све што би о томе имало да се каже; зато је то остављено нарочитом закону о главној контроли.

Њ. В. Краљ. Са променом Устава ваља и Гл. Контролу преустројити. Али делокруг и начин рада Главне Контроле, као и састав њених потчињених органа мора бити предмет засебног закона. Природно је, да кад се чланови и председник бирају као самостални, неће се ни остало особље постављати без њиховог учешћа. Закону остаје даље да одреди шта све спада у надлежност државне контроле, а шта у надлежност жупанијске, среске и општинске контроле. До сада су се у Гл. Контроли стицали сви рачуни из целе државе, а то је било двојако штетно, једно због нагомилавања чиновника у једном

таквом надлештву, а друго што права контрола није била ни могућна, која треба да је ближа, непосреднија. Сав тај детаљ унети у сам Устав било је веома тешко. То треба закону оставити. А већ по самоме духу овога устава, разуме се да ће Глав. Контрола као независно надлештво имати удела у састављању свога нижег особља. Ако се хоће могло би се овде једноме члану додати да ће се ближе одредбе о саставу и делокругу одредити нарочитим законом о Главној Контроли.

Потпредседник г. *Јов. Ристић* обраћа пажњу на прелазна наређења, члан 203, тачка VIII, где се између осталога каже да се на првој законодавној скупштини мора донети и закон о уређењу Главне Контроле.

Г. *Коста Алковић* налази да би у интересу рачунске стране послова у Главној Контроли требало утврдити да не само правници него и они који су свршили природно-математички факултет имају права на чланство у Глав. Контроли.

Г. *Јеврем Андоновић* предлаже да се и члановима Гл. Контроле, као и члановима државног савета и свију судова, осигура већа самосталност тиме, да и они у својим звањима буду некретни, и да се не могу пензионисати, а то у члану 181 није казато, где је говор о члановима и председнику гл. контроле. Он тражи да се и за њихову независност каже онако како је речено и за судије. Потпомаже предлог г. Алковића.

Г. *Гл. Гершић* потпомаже предлог г. г. Алковића и Андоновића.

Потпредседник г. *М. Гарашанин* наглашава чисто судску задаћу главне контроле: за испитивање самих рачуна она има своје потчињено стручно особље. Што се разноструčности послова тиче и у Касационом и у Апелационом суду суде правници о предметима најразноврсније природе. Они суде по закону и не морају бити сваки од друге струке. Главна Контрола *пресуђује* већ прегледане и стручно оцењене рачуне. Зато се овде за чланове

главне контроле траже свршени правници. Што се тиче примедаба г. Андоновића односно независности положаја председника и чланова главне контроле, ужи одбор нема ништа против његовог предлога.

Г. *Пера Тодоровић* мисли, да је материјални интерес главни покретач грешењу људском. И у нашем народу највеће незадовољство потиче од чиновничких погрешака које су потекле из личних интереса. И од овога нашега рада биће корист само онолика, колико буду гаранције да се чиновничке злоупотребе онемогуће. С тога полаже велику важност на задатак и састав главне контроле. И ако је гл. контрола, при своме суђењу, схватила боље рачуне који су пред њом, биће већега изгледа на праведно суђење. С тога је и он уз оне, који мисле да у гл. контроли, поред правника, треба да буду и људи са рачунском спремом, па ма то био и само један од њих. Добро би било наћи згодну стилизацију да се не искључени други факултети.

Г. *Сима Несторовић* усваја предлог да уђу и људи са добром рачунском спремом, а предлаже да чланови главне контроле сами бирају рачуноиспитаче, како не би министри и од сад трпали у гл. контролу чиновнике, који су им на другим местима неугодни, па били они за посао у гл. контроли или не били. Усваја и предлог г. Андоновића да се члановима гл. контроле осигура независност као и судијама.

Потпред. г. *М. Гарашанин* одговара г. С. Несторовићу да је ужи одбор имао на уму оно што он предлаже али да је то остављено за закон.

Г. *Ст. Д. Поповић* слаже се с г. Алковићем и ако није свршио природно-математички факултет. Да су главној контроли потребни стручни рачунски људи доказује примером једне административне погрешке, која је направила много заплета у питању дуга државној штампарији којој су сва надлештва дуговала око по милиона за саме огласе. Надлештва су махом плаћала тај свој дуг, али

су те суме неупутно слала Министар. Финансија, а ово није одуживало државну штампарију, која је опет по својим књигама и даље водила те суме као дуг. Ма до је то била врло проста ствар, опет је са незнања направљен читав заплет. С тога је нужно да и рачунска струка буде заступљена у гл. контроли. Потпомаже и предлог г. Андоновића.

Г. *Гл. Гершић* у прилог изнесених разлога додаје да и трговачки суд, поред правника, има других стручњака који се према потреби позивају. И правна страна посла биће боље гарантована када се може ослонити на стручну тачност.

Потпред. г. *М. Гарашанин*: Сви ти разлози нису га убедили да у име ужег одбора пристане на предлог о члановима главне контроле са рачунском спремом. У трговачком суду може и један обичан човек да суди, али у гл. контроли су далеко разноврснији односи при суђењу. По тој логици ваљало би за сваку струку направити места у глав. контроли. Истина је да они који пресуђују примају и одговорност за то, али то бива и у судовима где се решава о масама, меницама и т. д. па ипак судови не траже да у свој састав унесу нарочито особље за сваки рад.

Њ. В. Краљ. Она господа, која траже проширење редакције у смислу других квалификација за чланове гл. контроле, изгубила су из вида извесну ствар. До сада је задаћа гл. контроле била више да прегледа рачуне, него да им суди. То није била строго државна него у неку руку патријархална контрола. Она је радила све, она је била само једно рачунско надлештво више. Дефинитивне пресуде спадале су до сад у надлежност Касационог суда, коме су се осуђени жалили противу решења гл. контроле. Према духу овога Устава, то више неће бити да Касација буде врховни суд над гл. контролом, него ће она сама бити највиши суд за све државне рачуне. С тога је дакле нужно да чланови главне контроле буду правници, људи који знају законе. Друга је ствар ниже особље

гл. контроле. Ту се законом може одредити да у њему буду заступљене струке.

После овог објашњења усвојен је чл. 182 по редакцији ужег одбора.

Секретар чита «Члан 183. Главна Контрола прегледа, исправља и ликвидира рачуне опште администрације и свих рачунополагача према државној каси. Она мотри да се не прекорачи ни један издатак по буџету и да се не догоди никакво пренашање сума из једне буџетске партије у другу. Она закључује рачуне свих државних управа, и дужна је прикупљати све доказе и сва потребна обавештења. Општи рачун државни подноси се Народној Скупштини са примедбама гл. контроле, и то најдаље за две године, рачунајући од закључка сваке буџетске године.

Овај члан усвојен је у целини само му је додата оваква нова алинеја: «Законом ће се ближе одредити уређење и делокруг гл. контроле као и начин којим ће се постављати њено особље».

Њ. В. Краљ: Пре него што се пређе на XII део пројекта налази за потребно напоменути да је у VII делу, о судској власти, изгубљено из вида да се каже што треба и о трговачким судовима. У белгијском Уставу има згодно наређење да се и трговачки судови могу установљавати у местима, где се законом одреди.

Г. *Ђ. Павловић* мисли да, с позивом на усвојени чл. 149 овог пројекта, трговачки судови могу се завести кад се о њима закон донесе.

Њ. В. Краљ вели, да је такво тумачење закрађено чланом 151. у коме се изречно вели каквих судова може бити.

Г. *Јов. Ђ. Авакумовић*: Трговачки судови то исто су што и првостепени. И за њих вреде исти услови.

Г. *Андоновић* помиње изборне судове.

Њ. В. Краљ: Пошто овим није на чисто изведено питање о трговачким судовима, то оставља правницима да о овоме размисле, како би се накнадно учинило што треба за саму ствар и јасноћу Устава.

Потпред. г. *Сава Грујић*: У другој алинеји чл. 181 пропуштено је рећи, да чланове и председника гл. контроле, по свршеном избору, поставља Краљ. Ово ваља допунити да се не би разумело да они по самом избору улазе у своју функцију.

Одбор усваја ову примедбу.

Односно г. Андоновићевог предлога, уставни одбор одлучио је да се у XI део унесе и смисао чл. 159 о независности судија, и да се према томе попуни редакција.

Г. *Марко Стојановић* напоменуо је, да у ово улазе и неке одредбе чланова 157 и 158.

Секретар чита: «Део XII. Државна служба. Члан 184. Сви српски грађани по рођењу имају једнака права на сва звања у свим струкама државне службе, ако само испуњавају оне услове, које закони изискују. Прирођени српски грађани имају права на службу државну само ако су 5 год. настањени у Србији. Странци, а такође и они прирођени српски грађани, који још нису настањени пет година у Србији, могу бити примљени у државну службу само под уговором и то у извесним случајевима, које закон изрично предвиђа».

Прима се.

Секретар чита «Чл. 185. При постављању и унапређивању чиновника пазиће се на одлично владање, способност и стручну спрему. За доказивање стручне спреме завешће се поступно државни испити у свима струкама држ. службе» (прима се).

«Чл. 186. Сваки је чиновник одговоран за своја службена дела» (прима се).

«Чл. 187. Чиновници полажу при ступању у државну службу заклетву, да ће Краљу бити верни и послушни, и да ће се савесно придржавати Устава и закона». (прима се).

«Чл. 188. Звања државне службе и плате чиновничке по свима струкама утврђују се законом».

Г. *Марко Петровић* жели, да се код овога члана искаже начело: да чиновник своју службу може изгубити само судском пресудом.

Њ. В. Краљ.: И ако лично налази, да је ова мисао правична, опет држи да је такво начело противно систему парламентарног живота. Једна политичка партија када дође на владу мора имати могућности да бар на административна места постави своје људе, за које је сигурна да ће радити у духу њеног политичког програма. То је једно нужно зло, без кога не може бити парламентарне владавине.

Г. *Марко Петровић*: Докле год стоји слободна употреба §. 76 закона о чиновницима грађанског реда, дотле немамо моралног права захтевати, да чиновници буду поштени у својој служби.

Г. *Ђ. С. Нешић* потпомаже предлог поп Марков.

Г. *Аксентије Ковачевић* радовао би се, кад би се тај предлог усвојио, и моли одбор да га усвоји.

Потпред. г. *Јов. Ристић*: Ако упоредимо стање наших чиновника са стањем чиновника у другим државама, наћи ћемо, да је оно у нас доста добро огарантовано. И ми се трудимо да то све више усавршимо. По овоме Уставу стварамо од државних саветника независне чиновнике. Они се ни у пензију не могу ставити у свако време и преко своје воље. Овога тренутка решили смо то исто и о члановима главне контроле; а сад смо и Уставом ујамчили досадашње одредбе. То исто важи и о судијама свију судова. Сагласили смо се даље да се заведу постепено државни испити по свима гранама државне службе, као што су у неколико већ и заведени. Хоћемо ли сад, и не чекајући на државне испите, и самим Уставом да утврдимо и оне чиновнике, који су се затекли у служби без довољне спреме? То сигурно неће нико од нас, а то би било, ако би се примио овај предлог. Разне чиновничке категорије изискују и разне гаранције. Некима извесне гаранције требају у интересу државне службе, а другима се

оне не могу дати баш у интересу државне службе. По досадањем је било да могу државну службу изгубити административним путем сви они, који нису навршили 10 година службе, а они преко 10 година не могу бити лишени свога стеченог положаја без пресуде судске. Шта то значи? Кад је овај закон, под владом блаженопочившег кнеза Михаила ступио у живот, имало се на уму, да они, који улазе у државну службу, да они тиме не улазе од једном у сва права која држ. служба доцније доноси. Та су права пензија итд. Закон хоће период од 10 година да се они, који су ушли у држ. службу, могу показати достојни за сва права. Држава најпре хоће да види како ће се они у служби показати. То је проба њихове способности. Лако се може наћи на неспособност каквог чиновника. За неспособност нема прописане казне, нити се ко зато може тужити суду. Шта да ради држава са таквим чиновником? Зар да га стави у пензију? Ако је дакле узакоњено да се такав неспособан чиновник може отпустити из службе и административним путем, то је по нужди, то изискује потреба саме државне службе, то је најпосле у интересу државне касе. Друга је ствар што се чешће чинила велика употреба од овог права. И ако би се имало што регулисати овде, то ваља оставити закону, а не уносити у Устав. Кад се сви чиновнички одношаји и положаји регулишу законом, зашто не и овај? Ако хоћемо да и ово питање унесемо у Устав, онда зашто не би и сва друга, која се односе на државну службу? С тога мислим да треба и овај предлог оставити закону.

Г. *Ђ. С. Нешић* ипак налази да треба да уђе у чл. 188 одредба да онај чиновник, који положи државни испит, и који је провео 3—4 године у служби, не може ову изгубити без пресуде судске, јер има случајева да је човек 9½ година служио поштено и улагао у фонд, па му све пропадне само зато, што није из министрове партије.

Г. *М. Драгојевић* моли уставотворни одбор да не зажмури у овом питању, него да добро отвори очи.

Одбор је већином гласова усвојио чл. 188 по предлогу ужег одбора.

Секретар чита: «Члан 189. Задржава се установа пензије за чиновнике. Законом се одређују основи. по којима чиновник може бити стављен у пенсију».

Г. *Сима Несторовић* предлаже, да се изостави прва алинеја чл. 189, а да се законом одређују пензије. Он није за ту установу, јер се она злоупотребљава.

Уставотворни одбор усваја чл. 189.

Секретар чита: «Чл. 190. За пенсију деци и удовици умрлога чиновника задржава се особени фонд. основан улозима од плате и пензија чиновничких.»

Прима се.

Овај састанак трајао је до 2 часа по подне. Пошто је сутра слава Краљевскога Дома, то је седница која је на реду. заказана за 7-ми децембар. а на предлог потпредседника г. Јов. Ристића уставотворни је одбор одлучио. да се сутра сви искупе у свечаном оделу да честитају Славу Његовом Величанству.

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

ПРОЂЕ КАО САН

РОМАН ЖОРЖА ДИРИЈА

- • -

(НАСТАВАК)

IX.

На збору

«Бирачи из 17-ог кварта позивају се да дођу у недељу 22 септембра, у позориште Монмартр, где ће се држати збор, на који је грађанин Морган, представник народа, позван да предстане.

Дневни ред:

Дебатоваће се о следећим тачкама. 1⁰ Је ли грађанин Морган трговао својим пуномоћијем или није: 2⁰ Може ли он и да ље или не, представљати као посланик свој крај?»

На стотине плаката ове садржине беху излепљени по зидовима, старањем *Одметникове* редакције. У одговор на позив који му беху упутили Морган даде у новине једну малу изјаву, састављену изразима презриве уздржљивости, којом објављиваше да намерава ићи на тај збор, па чак и говорити на њему. Услед тога, одређенога дана беше велика љубопитност у Паризу. Још из јутра почеше се гомиле скупљати око позоришта. Механе спољних булевара крчале су од радника, који дођоше са оближњих висина монмартрских да присуствују збору. Питање, да ли је главни саучесник жене Годфроа тајанствени господин Н. био Егбел или Морган, бурно је претресано: јер овај жалосни догађај буђаше страсно интересовање, слично ономе, које производи у нижем сталежу какав подлистак пун изненађења и романтичних догађаја, у коме јунак, учинивши најцрње дело, успе изнајпре да завара траг, докле га каква непредвиђена околност не изда суду и преда заслуженој казни.

У подне већ почеше да се уређују и палога беше тако велика, да се полиција мораде умешати е да би

омогућила прилаз позоришту. На захтев жандара публика се послушно растури, али да се неколико корака даље опет прикупи у густу масу. Лакрдијаши збијаху ситне шале, правећи смеј у гомили: деца викаху: «Доћи ће!.... Неће!.... и ова шала успеваше добро: продавци се муваху тамо овамо, вичући промуклим гласом: «Купите слику господина Моргана!.... И ова слика — коју је за ову прилику донео неки илустровани лист — иђаше из руке у руку, даваше повода небројеним шаљивим примедбама, необичним коментарима, у којима се огледаше подсмевачки дух становника предграђа. У свима шалама које се укрштаху беше мало подсмевке, али више ироничне доброћудности него пакости и гнева, а од политичке страсти ни трага. Ако су то биле, као што *Одметник* рече, «комицније народне,» [1] онда у овим «комицијама» није било ничега величанственог. Изгледало је, да су сви ови људи, обучени у празнично руво, веселога лица и расположени, од којих по неки седећи на камену слатко доручковаху леба и комад кобасице, и чекаху време уласка, дошли пре да се проведу него да изврше «пресуду» за што су тако свечано били сазвани. Али би се преварио ко би тврдио, да ће овај збор остати до свршетка тих и миран. Париска гомила је променљива и покретна као талас. Сад је весела и насмејана, ма дуне ли најмањи ветрић, она је бурна и хучна као море које подижу таласи са дна.

Директор позоришта беше ставио полицији на расположење своју сопствену ложу, иза кулиса, из које се могло видети све што се догађа у дворани. У један са̂т по подне, дође и Костала у затвореним колима пред једна врата на задњем крају позоришта, којима се излазило у неку малу пусту улицу. Благодарећи томе, он уђе неопажен у ону ложу где наскоро за њим дође и Тереза са Фаржасом.

[1]) Народне скупштине код Римљана.

— Лепо, рече он својим пријатељима, чини ми се да почетак није рђав. Сад сам баш оставио Едварда: он је чврст и одлучан.... говор му је не може краснији бити.... Надам се, да ће све ићи добро, осим ако се ђаво не умеша.... Шта велиш Петре?

— Велим да ђаво ужива да се меша у ствари, које га се не тичу, и да је мудро предвиђати данас могућност његовог присуства....

— Ти много не храбриш људе! Баш си права злослутна тица!.... А шта ти, Терезо, мислиш?

— О, мене не треба ни питати.... Ако си сигуран да Едвард може посрамити своје противнике, овај се збор може онда свршити корисно и за тебе и за њега.... Али, ипак ризик је велики и ја се плашим....

— Међутим казали су ми, да народ изгледа добро расположен.

— Причају, одговори Фаржас, о лавовима који су били веома добро расположени пет минута пре него што им је пало на памет да прождеру укротитеља.... Цело је питање у томе хоће ли твој брат знати завладати гомилом; ако ли не успе, онда је пропаст.... и на несрећу пропаст која неће закачити само њега!..., И ја, као Тереза, држим, да је ризик велики, и дао бих не знам шта, да сам два са̑та старији.... То ти је све!

Мрачна и узана ложа у којој се водио тај разговор била је на првој галерији, лево. Беху упалили само неколико гасних пламенова, и њихова жута светлост чудновато се одбијаше од мрака у сали.

— Јесте ли приметили, упита Костала, како празно и рђаво осветљено позориште увек личи на гробницу? Погледајте како жалосно и јадно изгледају дуги редови столица у партеру.... Па како ложе зјапе испуњене мраком као грдне црне рупе, човек би рекао да су то гробнице на којима су врата отворена?... Заиста жалосно....

— Умукни, бога ти, рече Тереза, ти си сам жалосно расположен.

У тај мах запалише полелеј. Осветљена сала се указа са својим белим зидовима, пожутелим од гаснога дима, са одљупљеном позлатом и похабаним црвеним кадифеним драперијама на ложама; и мрачни изглед, који ова дугачка зграда полу утопљена у помрчину, имађаше мало час, ишчезе на мах. На позорници довршиваху припреме, увек исте на сваком јавном збору. У дну узвишено место на коме се налазио сто, столице и једна наслоњача: ту су требали да заузму место чланови одбора и председник збора. С обе стране више редова клупа за новинаре; напред, мали сто и једна столица за говорника.

Неки уђоше да виде је ли све у реду. Фаржас опази међу њима главног покретача збора, некадањег ђенерала за време Комуне по имену Ига, оснаваоца *Одметника*. Нова лица, новинари, општински помоћници, главни бирачи кварта улажаху један за другим у салу и заузимаху места, једни на позорници, други у партеру или на балкону. Мало пре два сата дође и Морган, са двaестину својих пријатеља, а за њима неколико људи, чији тих ход и немарни изглед беше у опреци са живим проницавајућим погледом: то беху, без сумње, преобучени полицајци одређени да га чувају, а у нужди и бране. Монмартски посланик беше као увек у црном оделу и рукавицама, али је за ову прилику био узео демократски велики, мекан шешир од филца место цилиндра, који је обично носио. Он пође узаним пролазом између столица у партеру и дође до малих дрвених степеница, које беху наместили да би се из сале могло прећи на позорницу. Дошав дотле он се устави, скиде рукавице и шешир, и поче гледати около мирним погледом као да је дошао на представу у позориште. Он глађаше мирно браду, измењујући са својим друштвом незнатне примедбе о распореду и расположењу сале. Затим се окрете, потражи очима ложу у којој знађаше да му је брат, и нашав је, посла руком на ту страну скоро неприметни поздрав. После тога опет настави равнодушно говорити с онима

око себе, леђима се беше наслонио на бину не хтевши удостојити ни једним погледом главног уредника *Одметниковог* и његове приставлице, који га посматраху са љубопитношћу пуном мржње. И још увек његова лепа и бела рука глађаше дугу плаву браду, која се ширила по закопчаном вестону што га је обукао тога дана.

— Људи, узвикну Фаржас, какав је ово човек!.... Знаш ли, да изгледа тако миран, као да....

— ....Као да шта? прекиде га Михајло, погледав свога пријатеља добро у очи.

— Ех па тако, као да је неко други оптужен за све оно, чиме њега оптужују!

— Ћути, рече Костала, не говори!... Страх ме је, да видим, да и ти сумњаш на њега!.... Он изговори ове речи жалосним и плашљивим гласом који беше потпуно противан привидној веселости разговора кога су водили раније, и то издаваше у велико борбу која га тајно мучаше.

У том изби два сата. Ђенерал Иго заповеди свечано да отворе врата народу. Најпре се зачу потмула хука која се чињаше да долази из далека — хука слична таласима кад један за другим ударају о брегове. То беше народ, који се гурао у ходнику позоришном и овај шум буђаше помисао на слепу и неодољиву силу, стављену од једном у покрет. И што се више талас, канализиран ходницима, приближавао, то су се све јасније из те потмуле грмљавине могле разабрати речи, узвици, гласови полу угњављених жена у гомили.... Најзад се указа људски прилив нагрнув кроз све отворе у салу. И за тили час као да је какав неизмеран талас јурнуо унутра. Све беше заузето, потопљено, од партера па до треће галерије. Неописано гурање настаде услед судара ових хиљада живих створова нагураних у сувише узан простор, и пошто су се измували и успели да нађу мало места, сташе се лагано слагати како тако један уз другог, образовавши најзад неку врсту непробојног и чврстог људског мозаика. Све то, у сред смеја, кликтања, псовака разних узвика, и продуцирања животињских гла-

сова, које народ у своме расположењу најволи продуцирати. Прашина, која се од толиких ногу беше подигла у вис, замотавала је све предмете, тако, да се из даљине чинило као да је сива копрена стављена између њих и оних који их посматраху. Повраћено својој првобитној цељи, која тражи светлост, грају, гомилу, позориште беше изгубило свој тужан изглед опустошења. Са овом лармом пуном живота која га испуњаваше од врха до дна, оно потсећаше на какав упропашћен мравињак, на неку животињу, неку врсту аждаје са хиљаду глава. И заиста осећало се, да изнад свих појединих душа ту сакупљених лебди у ваздуху један непознати и збирни дух, дух фантастичан, осетљив и свиреп, дух гомиле. Морган, који наслоњен на бину, продужаваше мирно гледати око себе својим јасним погледом, осети у том трепутку први пут у животу утисак, да постоји неко страшно биће, са којим се он дотле још никад не беше у коштац ухватио.

Ђенерал изађе напред као глумац који има нешто да каже публици, поклони се са лакошћу старога комендијаша — што је у ствари био пре но што га је комуна попела на високо место — и рече:

— Грађани, ви сте сазвани да присуствујете дебати о делима која се пребацују грађанину Моргану, посланику вашега кварта.... По обичају предлажем да се прво изабере одбор...

На то отпоче неописана граја. Двадесет разних имена, међу којима и ђенералово, зачуше се у исти мах. И свако име беше примљено са презривим «Ох!....» или «бива, бива» пуним одушевљења, са звиждањем или ватреним пљескањем. Ово тако ситног интереса питање: избор председника збора, распаљиваше необичну страсност. Прећаху један другом песницама, чашћаху се погрдним изразима као да се тицало најважније ствари која би задирала у озбиљне интересе и дубока, иститита убеђења.

— Ето шта је учинила политика од овог јадног француског народа! рече философски Фаржас: док не мисли на њу он је гомила поштених, ваљаних људи, срећних што живе — ухвати ли их ова несрећа — онда је животиња!...

Изабраше Ђенерала Нга за председника не без великог протестовања другога дела збора, и он заузе место с уобичајеном озбиљношћу — која је врло смешна посматрачима — а коју обични фигуранти ових церемонија никад не заборављају да покажу у сличним приликама. Занесеним погледом, узбуђеним гласом, он предложи да се уступи почасно председништво једном младом анархисти кога су баш у тај пар затворили што је бацио динамитску бомбу која се срећом није распрсла, у одељак мењачких агената на берзи.

Овај предлог беше таман како треба да с једне стране поласка глупој сентименталности, а с друге прикривеном инстинкту зависти сиротиња спрам богаташа, што се обоје у равној мери налази у сваком јавном скупу: он бӣ примљен, са одобравањем и допадањем. Подиже се симпатично и разнежено брујање, стари глумац беше овладао својом публиком. Он то осети и стаде се пућити као какав тенор кад га публика изазове.

Препираху се о избору часника — једни хоћаху кочијаша-песника који је декламовао стихове на годишњим свечаностима Комуне; други обријаног попа чија скорашња популарност од неко доба бацаше у засенак кочијашеву — кад се на присутнима примети дрхат ватренога љубопитства који прекиде препирку. Беху се отворила врата у дну позорнице и Аврелија Видален уђе на њих праћена својим сином. Докле Марије брзо умаче у групу новинара, она прође два три корака напред, и застаде тражећи очима место. На њој беше, као обично, дугачак огртач на струк, а на глави имађаше црвену капу. Са рукама у џеповима она погледаше десно и лево не знајући где ће, исто тако мало узбуђена овом ти-

шином услед њенога уласка и погледима хиљаде очију управљеним на њу, као што би могла бити претњама. На једанпут неко викну из гомиле: «Крчмарица у одбор!.... Живо одобравање подиже се из партера, попе се као ракетла до галерија, паде отуда као руковет узвика и пљескања од чега се затресе сала. Беснило љубави од једном обузе ову гомилу, изненадно и бурно одушевљење просу се, слично оном тајанственом бесу који се на једанпут спусти на гомилу волова терајући их уплашене, да трче преко ливада као да их боду невидљиве игле.... Пет стотина гласова дераху се: «Крчмарица у одбор!.... И из партера, ложа, са балкона и галерија пружаху руке попут ње, као да су је сви желели шчепати и притиснути у страсни загрљај.... Ђенерал беше устао; руком је галантно позиваше да седне поред њега. Она оста за час непомична, укочена као каква каријатида, затворивши у пола очи под овом буром пљескања, по изгледу неосетљива на ову наглу опијеност коју је проузроковала, али у ствари усхићена до надчовечанског задовољства, које су јој увек причињавала, ма како да је на њих била навикнута, ова сурова и заносна миловања гомиле. По том приђе столу, пређе степенице естраде, и пре но што би села, подиже руку тражећи тишину и избаци, са чудном смесом природности и позоришног афекта ове две речи: Покоравам се, грађани! Ово изазва ново одушевљење.

— То не ваља, рече Фаржас, ова је кучка узбунила народ до лудила.... Едвард ће имати муке са њима....

— ....Ужасна фурија!... Па ипак се види да је била лепа, је ли пријатељу? питаше Тереза Косталу. И у начину којим је изговорила те речи беше нешто веома тужно, као неопредељено буђење давнашње љубоморе која није са свим ишчезла — нејасно нежно пребацивање једне жене, која осећа, да јој се старе тајне ране срца позлеђују, али опет неће да се тужи на прошлост.

— Да.... била је заиста лепа, некада, штета што се толико угојила, одговори Михајло расејано, готово не гледајући Аврелију. Али у толико више не скидаше очи са бледог, мршавог и узнемиреног лица младога Видалена, који непомично сеђаше на клупи.

— Право лице младога Брута! рече он Фаржасу.... Имао си право: тако је.... У мојој постојбини на обалама Прованса има пуно људи који су сачували овај сурови римски тип....

Тереза погледа у Михаила, и погађајући мисао, која је навукла облак туче на чело њенога пријатеља, она се наже и шану му:

— Буди спокојан, овај покварени обешењак не може бити твој син!...

Одбор је био најзад изабран. Председник се диже држећи неку хартију у руци и рече:

— Грађани, сад ћу вас упознати са извесним бројем питања која су раније саопштена грађанину Моргану и на које је он позван да одговори пред народним судом....

«Читајте, читајте!» викаху сви. Читање ових питања које у ствари беше кратка оптужба целог јавног живота Моргановог, би саслушано у највећој тишини. Неколико крадимичних узвика означише пасаже у којима га отворено оптуживаху за непоштење и проневерење државног новца. Тек што је председник довршио читање а у првом реду, у партеру устаде један човек високога раста и одлучним гласом заиска реч. Име Морганово пређе од уста до уста, и показа се живо љубопитство, јер га већина гледалаца или не познаваше лично, или га мотрећи шта се збива на бини не беше опазила и још се питала хоће ли смети испунити обећање и доћи на збор. Пријатељи посланикови употребише вешто овај утисак изненађења и поздравише га пљескањем, што не изазва протест јер гомила ма колико да је подла воли кураж, а смелост овога поступка, сигурност гласа, чак и начин немаран и окретан којим пређе степенице па се онда окрете и

баци око себе поглед укротитеља кад уђе у кавез — све па чак и задовољство што види пред собом човека о коме се толико говорило за последњих десет дана, и што га може љубопитно мерити од главе до пете, све то расположило је гомилу и учинило је стрпљивом.

Узбуђен и очаран овим лепим почетком, коме се није усуђивао надати, Костола уживаше.... На једанпут махну срдито руком и рече:

— Ето сад!... — толико сам му наручивао да стојећи говори!.... Пошто је оклевао за минут, Морган се посади за мали стô, и извади из џепа гомилу бележака и хартија, стаде их ређати пред собом.

Он прво захвали бирачима што су у тако великом броју дошли на збор, који би и он сâм сазвао да му нису учинили услугу да му уштеде тај труд. «Он беше срећан што му се дала прилика да оповргне клевете управљене против њега. У осталом није се требало у томе варати! и ако су једне новине напредних начела нарочито допринеле да се ове клевете што више распростру, ове су клевете у основи биле само једна од оних подлих маневара којима се реакционари, достојни ученици језуита, служе, не плашећи се употребе обилазних и околишних путова да само дођу до цељи....

Он се изражаваше одређено и јасно: али без топлине, без жара, без беседничког дара. Он се беше тако навикао последњих година уздржавати се, угушивати у дну свога бића свако осећање, забрањивати себи да га показује ма на који начин, да у оном тренутку кад би требало — као што му је то брат накричио — да се преда сав, да баци своју душу пред очи овога народа. Морган не осећаше у себи никаквог узбуђења и одбијаше се о своју сопствену хладноћу, са угушеним гневом човека који у залуд удара у камен, тражећи да из њега кресне варницу које нема.

Реченице се низаху, правилне и хладне, али ни једна од њих не беше избачена са осећајем који чини да реч људска лети и погађа као стрела.

«Каква је управо цељ овим оптужбама? Да баце неповерење на једног представника народног, чија су убеђења без прекида била републиканска. Можда се циљало и на више: тражило се, да се компромитује велики грађанин који руком таком мудром, чврстом и умешном управља републиканском партијом. Ма какве да су побуде које су руководиле људе што су предузели овај поход нискии подметања и увреда, и ма колико да су празне њихове оптужбе, дошао је час да се оне у лаж утерају, јер их поштен човек не може на себи трпети....»

Скуп је довде мирно слушао.

Ове последње речи подигоше неколико подсмевачких протеста̂, и гласови незадовољства забрујаше у сали.

— Пазите, рече Фаржас, ја осећам олујину.

Пријатељи Моргнови мишљаху да ће бити пробитачно изјавити допадање на супрот првим знацима непријатељства: они сташе пљескати. Гомили се учини да је изазивају и одговори на то чикање живљим протестацијама. Друга партија врати то новим пљескањем и отпоче граја.

Блед али присебан, Морган у два три маха покуша да продужи говор, али узалуд, нико га није хтео слушати.

— Ах, Боже мој, узвикну на једанпут Тереза, шта сад опет хоће ова жентурина?

Аврелија беше устала. Видећи је усправљену на естради, са рукама опруженим као да хоће да се моли каквој невидљивој сили, са изгледом пророчице, погодише да она хоће нешто да каже и све ућута.

— Грађани, рече она, пустите разбојника нека слободно говори.

Ове речи избачене са пуно мржње и презирања које се може лакше замислити него описати, изазваше експлозију веселог кликтања, подсмевака, дивљих: «Живела

Аврелија!.... у којима се огледаше љубав гомиле наспрам ове жене. Неко викну: «На поље са паликућом!....» Она се учини као да није ни чула, али се ларма удвоји и било је потребно и са̂мо посредовање ђенерала Ига, те да Морган могаде наставити свој говор.

Он побијаше оптужбе изјављене у питањима које је председник прочитао у почетку седнице: тајна протекција спрам жене Годфроа, примљена мита, сваковрсне срамне шпекулације и трговања, шпекулације на берзи итд.

«Све је то, говораше он, била лаж, и од свих клевета које су тако вешто сплели против њега, ни једна се неће одржати онога дана кад клеветници, позвати да поднесу доказе на суду буду обвезани признати да не могу навести ни једнога факта који би заслуживао призрење....»

Да би одржао ово смело тврђење Морган је требао да сачува оно поносито самопоуздање које је показао у почетку. На несрећу, од како се заподела кавга међу његовим присталицама и његовим противницима, нарочито од како је видео ове стотине гледаоца како се радују и деру на страшну примедбу Аврелијину, Морган се осећаше некако невољан, и нерви му услед овог бурног догађаја беху тако потресени, да га присуство духа, његова свакидања хладнокрвност, и смелост, мало по мало остављаху. Објашњења која је дао о неколико наведених факата беху збуњена и нејасна. Једна тирада патриотска, која би можда одушевила салу да је била избачена са више жара и убеђења, донесе му само овај узвик: «Умукни, Јенки!....

— Изгубљен је, рече полако Фаржас на уво Терези.

Грашке зноја искакаху му по слепим очима. У извесним тренуцима осећало се, како се упиње да нађе речи искрене, јаке изразе гнушања, дирљиве покрете. А требало би, да би се узбудила ова гомила, укротити је силом — као што се укроћава бесан коњ, парајући му бокове и затежући му ђем. И ово упињање остајаше

слабо: надахнуће лепе речитости, која још могаше све спасти, не долазаше. Као Јаков, у борби са анђелима, он се узалуд борио против нечега тајанственог и јачег од њега; а овај терет, који га у толико више притискиваше, у колико му се он отимаше, беше јавна осуда, која му, осећаше он, притискује главу као сињи камен. Човек од борбе, и по природи храбар, он ипак не попушташе, и сва његова побуњена енергија бранила се очајно против ове необичне парализе, која наилазаше на њ. Из партера могло се видети како су му жиле на врату и на челу набрекле као конопац. Прсти му дрхтаху, стискајући чаршав, као да би хтели исцепати га. Глас му постајаше рапав, излагања мучна и неразумљива. Остајаше му још једини спас, за који се хватао — а то је тврђење синдиката мењачког, одлучан доказ, који чуваше за последак, и који требаше да доврши пропаст његових противника. На несрећу, овај важан документ уплете он у говор тако невешто, да овај изгуби већи део своје вредности. Дочекаше то са усклицима: «ох, ох» чуђења и ироничним примедбама, на шта пријатељи Моргапови и сами обескуражени, одговорише слабим одобравањем. На то се и он реши да напусти борбу; пошто је у сред ледене равнодушности промрмљао неколико речи, које су се једва чуле, видеше га како у хитњи скупи своје хартије, по том устаде и вратив се на своје место, баци се у наслоњачу као човек мртав уморан.

Скривен у дну своје ложе, Костала говораше са очајањем и гневом:

— Ниједног узбуђеног гласка, ниједне речи од срца, ни труна од талента, ничега, ничега!.... О, кад би несрећник заиста био невин, он би се друкчије знао бранити!....

И тужан изглед његових пријатеља казиваше му јасно, да његове речи тачно исказују њихово сопствено осећање.

Док је он устао да пође и већ одшкринуо врата на ложи, чу се нечији глас где тражи реч.

— Грађанин Марије Видален има реч! објави председник.

Не рекав ништа, Костала затвори врата и дође опет на своје место.

— Зашто не идеш? запита Тереза. Овај гадни мали господичић има очевидно да каже само ствари непријатне за те....

— Не мари.... хоћу да га чујем.

Стојећи испред стола, Марије поче говорити. Прве реченице се мало изгубише у ларми примедаба, које народ измењиваше услед говора Моргановог. Али једва протече минут, кад салом овлада мртва тишина — тишина изненађења, скоро неспокојног очекивања.

— Обешењак има ауторитета! рече Фаржас.

Ауторитета! јест, сасвим тако. Овај мали мршав и блед човечуљак, чијој су се појави, тако рећи, насмејали, кад је устао да затражи реч, имађаше у себи нешто неопредељено што привлачи пажњу. Је ли то био глас, што излажаше из кржљавог тела — глас звучан и мушки, који је пре неколико месеца изненадио и узбудио Терезу Готије својом сличношћу са другим гласом тако њој добро познатим? — или то бејаше ово чудно лице, ово поносито држање, овај заповеднички израз? — Све то без сумње имађаше уплива на гомилу. Али оно што је највише привезиваше, до дна узбуђену, уснама овога незнанка, беше глас истинитог убеђења, сурова и уздрмана жестина говора, пламен очију и неограничена страсност, која после првих речи беше преобразила лице овог окорелог партизана.

«Грађани, говораше им он, чули сте мало час одбрану окривљенога. Ми смо га оптужили и оптужујемо га поново, да је трговао својим пуномоћијем, продавао своје препоруке, своју протекцију, све повластице државне, којима располаже. Он је одговорио само празним одрица-

њем, које вреди што и признање, само му недостаје искреност....»

И прешав на преглед разних тачака подмићивања или корупције, он поче парче по парче рушити одбрану, коју је изговорио Морган. Изненађена овом уздржаном и јаком аргументацијом, скроз логичном и снажном, гомила слушаше нетренимице.

«....И тај човек, грађани, усуђује се рећи вам, да није ништа учинио, чиме би изгубио ваше поверење! Несрећник у истини држи, да је безбедан од казне. Нашли су име ђенерала Егбела да га баце као жртву јавноме гнушању, и труде се да на леђа овога мањег грешника набаце сва стара и нова бешчасна дела овога великог кривца — онога истог, кога је ваше једногласно протестовање морало опоменути на стид, кад је отоич говорио о својој савести....»

Пљескању не би краја.

— Ах, рече Костала, имају право што пљескају!.... Каква жестина, каква моћ, какав чудесан дар!....

Он пропрати ово размишљање уздахом, и изваливши се у наслоњачу, оста за тренут непомичан, са нејасним погледом зањат у сањарије, чију сенку Тереза тужно праћаше на челу њенога пријатеља.

— Хоћеш ли да ти кажем на шта мислим? упита га она изненадно. Лепо! Ти мислиш у себи: «ево једнога младога човека, који у себи има дара говорничког, као што сам га и ја имао у његовим годинама.... Кад би пак тај младић био мој син!.... Да он нема талента, ти не би обратио пажњу на њега — али га он има, и одмах се твоја очинска сујета буди у теби.... Је ли тако, реци?....»

Марије продужаваше: «Докле овај лупешки посланик остаје у слободи и некажњен, зато што је моћан, његова саучесница Годфроа већ је под катанцем, а тако исто и Егбел. Или ће наћи начина да спрече ову жену да говори — или пак ако буде говорила, рећи ће, да она лаже и да није била у одношају са Морганом. И какав

ће доказ познанства с њим моћи поднети она, пошто су акта, нађена код ње, — већ до сад може бити — прегледана и из њих су извађене све хартије, које би могле компромитовати њенога заштитника ?....

Затим нападе на писмену потврду, коју је Морган показао: Уверење синдикта мењачких агената. «Овај акт, рече он, не доказује савршено ништа.... Да претпоставимо да он није дело заинтересоване наклоности од стране онога, који га је дао Моргану, како можемо веровати да ће један тако препредени лупеж бити толико глуп, да јавно шпекулира? Зар нема згодних људи, посредовача за такве послове? Хоћете ли да знате киме се Морган служио за своје операције на берзи? То је био — «*Одметник*» има доказа за то — његов властити секретар, по имену Дирандо. Нека влада нареди, ако сме, истрагу, не само код мењача него и код ситних сарафа, и биће доказано, да су знатне операције од неколико стотина хиљада динара извршене у име овога Дирандо, у више прилика, нарочито пак приликом скорашње панике, проузроковане објавом мобилизације једнога корпуса војске....

— То је лаж! узвикну Морган са свога места.

— А, тако, лаж велите, одговори други. Лепо, а шта ћете рећи на ово?

Он извуче из џепа и показа присутнима у првом реду једну од оних објава са наштампаним насловом, којима се служе мењачки агенти да објаве својим клијентима извршење заповести берзанских од њих добијених. И он читаше, ударајући гласом, ове речи: «Г. г. Арно и комп. имају част известити г. Дирандо, да су они за његов рачун, а по његовој наредби, извршили следеће операције берзанске: купили за осамдесет хиљада француске ренте, по $4\frac{1}{2}\%$, свака 102·25.... Пазите на датум, грађани. 12. септембар 1882.... баш онај дан, кад је наступило падање!... Три дана доцније, страх беше растеран, 4 и по од 100 попело се на 2 дин.; превара је извршена. Рачунајте колика је чиста добит.

— Ја поричем истинитост тога доказа, викну опет Морган.

— Хоћете ли одрицати истинитост овога овде? упита Марије. И он прочита гласно једно писмо, датирано из Лондона, где се саучесник жене Годфроа, сензал Обри беше склонио. Сазнав да је *„Одметник"* повео са своје стране истрагу с намером, да води контролу над државом, ово створење у намери да одбрани себе и своје саучеснике од имена „варалица", беше се пожурило да листу саопшти извесне хартије, које без поговора доказиваху, да се Годфроа није само хвастала „уображеним кредитом", уверавајући људе, који јој се обраћаху, да може у њихову корист располагати некаквом свемоћном протекцијом. Ове хартије, од којих фотографске копије беху прикључене писму Обријевом, садржаваху два писманца, потписана Дирандо-м упућеним на г-ђу Годфроа, у име Моргапово, и једно од самога Моргана, што не остављаше више сумње о односима, које је овај одржавао са авантуристкињом и њеним другаром.

— Каква грдна срамота, говораше Костала. О колико сам крив што сам тако дуго био слеп!.... Ипак сам добро осећао да у њему има нечег завијеног и сумњивог.... Шта више, и говорио сам му то, ето баш и неки дан.... Па опет сам се дао варати, упадао сам у замке које ми је пружао!.... Рита једна!...

— Једва се једном и теби отворише очи, рече Фаржас!.... Само што је, несрећом, сувише доцкан.... Хајдемо одмах.... Треба да се чистиш неопажен, јер су они доле лепо почели!...

Аврелијин син довршиваше у тај пар своју беседу. Говор му беше још оштрији, него у почетку. Задовољена освета сијаше му на лицу и у очима. Он са дивљом радошћу још нападаше и вређаше овог сломљеног противника, и ма да се овај не брањаше више, он га ипак обасипаше, што је могао јаче, својом мржњом и презирањем. И његова се рука одсечним покретом дизаше и

спушташе, као да би хтела неким невидљивим бичем ишибати Моргана.

— Сад, рече он, знате, грађани, зашто је «*Одметник*» повео ову борбу. Ваљало је показати народу, каква постаје Република у рукама, које је данас држе. Погледајте овог човека, он је символ, јасно оличење данашње владе! Ето зашто вам, уздишући за благословеним даном, у који ће све ово ћивтинско ђубре бити очишћено, ја предлажем, да ускликнете са мном усклик непоколебљивог веровања, узвик надања, који наши мученици крваве недеље бацаху у лица својим џелатима: «Живела социјална Република!»

Баш у тај пар Костала излажаше на стражња врата, пред којима га чекаху његова кола. Измешана и страшна ларма, долазећи из сале, расу се по ходницима као фијук олујине, и испуни цело здање. За тим се чуше одређенији усклици. Он ослушну мало. Хиљаде гласова из гомиле урлаху: «Оставку, оставку хоћемо!.... Доле са лоповима!....»

ПРЕВЕЛА **М.**

ДАНАШЊЕ СТАЊЕ НАШИХ ФИНАНСИЈА

(НЕКОЛИКО УПОРЕЂЕНИХ ЦИФАРА ПОВОДОМ ЗАВРШНОГ ДРЖАВНОГ РАЧУНА ЗА РАЧУНСКУ 1890-ТУ ГОДИНУ И БУЏЕТСКОГ ПРОЈЕКТА ЗА 1892. ГОДИНУ).

I. *Државни приходи 1890.*	ПО БУЏЕТУ ПРЕДВИЂЕНО	СТВАРНО ПРИМЉЕНО
Од непосредног данка и државних прреза.	20.966.390	18.287.352
« судских и административних такса	2,000.000	1.616.877
Од солског монопола . . .	590.925	2,476.367

« разних прихода	5,620.000	8,981.289
« свију осталих држ. прихода	14.413.537	13.648.996
	43,590.552	44,990.881.

Овде ваља учинити две примедбе: 1. Пошто је приход од судских и административних такса дао у години 1889. фактички 2.266.732. то је *немогућно* да је тај приход једну годину доцније дао за читавих 30°/₀ мање. Врло је вероватно, да је за толико мање наплаћено у току *рачунске* године, те је за то цифра мања у завршном рачуну за 1890-ту год. 2. Приход од соли (2.476.367) изгледа да није нето него бруто, и да би га требало рабатирати са 6 до 700.000 колико је требало за куповину соли. Међу тим, и ако ове две примедбе буду потпуно основане, оне не мењају главне суме, јер што је мање добивено на таксама, то је више компензирано од соли.

II. *Државни расходи 1890.*	ПРЕДВИЂЕНО БУЏЕТОМ:	СТВАРНО УТРОШЕНО
На државни дуг	19,307.295	17,829.007
Остали државни расходи . .	26,879.570	26,754.541
	46,186.865	44,583.618.

На стр. 20. завршног рачуна, државна благајна констатује, да није потпуно измирила годишњину железничких зајмова, да има још да плати по овој партији 1.454.027. Тиме се расходи државног дуга пењу на 19.284.104, а целокупни државни расходи на 46,037.645.

Као што смо горе видели, државни приходи за ову годину дали су фактички 44,990.881. Према томе државни дефицит смањен је на цифру далеко мању, него што је она била прећашњих година.

Међутим, финансијско стање главне благајне није било нормално ни на крају 1890. године. Она то отворено признаје на стр. 20. свога завршног рачуна, где констатује да има још да исплати суму од 8.728.826. Кад се овој суми дода она благајничких записа, који су у цир-

кулацији, онда наш «летећи» дуг не може бити мањи од 12 до 13 милиона.

III. *Пројект буџета за 1892. год.* Да упоредимо сада цифре овога пројекта са фактичким ресултатима за године 1882 и 1890. (Цифре за 1882. узели смо из студије г. Владимира Јовановића у 88-ој књ. «Гласника срп. учен. друштва»).

	Год. 1882.	*1890. год.*	*Предвиђено за 1892*
а) *Непосредни порези и држ. прирези*	13,927.053	18,287.352	22.006.300[1]
б) од процента на кирије механске (крчмарина) . .	421.107	161.632	180.151
в) од царине, трошарине, регала .	5,500.421	6,001.108	6,700.000
г) од мон. солског.	—	—	2,150.000
д) од монопола дуванског . . .	—	3.452.750	4.500.000
ђ) од мон. штампарије	—	167.383	150.000
е) од мон. динамита и барута . . .	—	24.591	10.000
ж) од судских и адм. такса	1.436.466	?	2.395.000
з) од држ. привреде			
« поште и телеграфа . . .	574.733	843.497	957.000
« управе фондова и штедион.	195.068	226.000	259.000
« осталих прихода држ. привр.	789.227	968.882	849.000
« експлоатације рудника . .	—	4.272	1,165.000

	« државних железница . . .		1,206.000	2,240.000[1]
н)	« разних прихода	2,580.305		
	« наплате из пр. година . . .	—	6,974.441	5,000.000
	« случајних непредвиђ. прих.	—	381.211	425.000
	« аграрних дужника	—	555.881	350.000
	« повраћених кредита и уштеда	—	1,066.090	500.000

По пројекту буџета за 1892. г. има се држ. приход умножити са 1,498.600.

IV. *Развијање државних прихода од 1880. до 1892. године.*

Године 1880 стварно је примљено у државне касе:

Из редовних извора	17,180.112
Од уписа у радње по закону од 1879	690.850
« прирезa за одужење дуга по закону од 1881.	1,922.134
Свега .	18,793.096

Године 1882 стварно је примљено из редовних извора	23,258.169
Од приреза за одужење држ. дуга .	2,166.216
Свега .	25,424.385

За годину 1884 немамо података, а приходи тешко да су били 30 мил.

Године 1888 стварно је примљено у држ. касе прихода	33,828.287
Године 1890 стварно је примљено у држ. касе прихода	44,990.881
Године 1892 предвиђен је држ. приход са	52,114.439

[1] Ово је чист приход по одбитку расхода од 3,760.000 у којој је сума 360.000 на отплату и интерес жел. зајма за нове инвестиције.

У Румунији и у Бугарској, као год и у Грчкој и у Србији опажа се трајно растење државних прихода, само је сразмера различна. Док су држ. приходи у Бугарској за 1880 годину износили само 23 милиона, попели су се 1884 на 33, године 1887 на $47^{1}|_{4}$, а за 1892 годину предвиђени су са $88^{3}|_{4}$ милиона.

V. *Развијање државних расхода за последњих десет година :*

	1882.	1890.	1892.
а) годишњина и остали расходи државнога дуга . . .	7,409.937	19,284.104	20,466.188
б) на оружни и инвалид. фонд дотације	—	1,200.000	1,200.000
в) засебни расходи за Нар. Скупштину .	88.025	357.986	150.000
за Државни Савет	122.860	128.205	163.155
г) *Општи кредити*			
Унапређ. по класама, период. повишице, двор. особље, додатак мин. председнику . .	28.920	452.466	504.537
непредвиђени ред. трошкови . . .	59.058		
ванредни расходи.	346.316		
д) пензије чинов. на расположењу, инвалидска потпора.	666.436	1.509.018	1.947.821
ђ) министар. правде и Главна Контрола .	1,758.047	1.675.333	2.013.973
е) министар. спољних послова	533.360	876.625	1,194.063
ж) министар. војно .	8,792.313	9,657.880	11,326.978

(The 1890 and 1892 figures under г) are joined by a brace covering the three 1882 items.)

з) министарство грађевина	2,177.227	844.965	1.108.567[1]
и) На санитет. струку	875.000	998.226	1,122.502
ј) министарство просвете	2,457.022	3,377.320	3,748.421
к) на пошту и телеграфе.	550.282	684.033	735.116
л) мин. унутрашњих дела (сем пошта и телеграфа) . . .	3,041.820	1,571.401	
м) министарство финансија	1,115.574	1,122.502	?
н) министарство народне привреде .	1,544.400	2,454.130	

VI. *Биланс за године 1882., 1890. и 1892.*

Године 1882 износили су државни расходи .	31,068.044
« « « « стварни приходи .	25,424.385
дефицит .	5.643.659

Године 1890 расходи су износили 46,037.645, стварних прихода било је 44,990.881, дефицит 1,046.764.

Године 1892 предвиђа се држ. прихода нето	50.615.839
Из новог извора предвиђа се држ. прихода нето	1.498.600
Транзиторне позиције (монополи и железнице)	8.120.000
Свега актива .	60,234.439

Предвиђа се државних расхода	51,920.000
Транзиторне позиције (железнице и монополи)	8.120.000
Вишак	149.439
Свега пасива .	60,234.439

Д. М.

[1] Године 1882 расходовано је на подизање и одржавање јавних грађевина 1,549.797, а за годину 1892 предвиђа се на то само 600.000.

КОСОВСКА БИТКА

(15 Јуна 1389 године)

Одговор на критику г. Љуб. Јовановића

(НАСТАВАК)

V.

Неколико напомена о доласку српске и турске војске на Косово.

И у овој партији мој критичар жели да доведе у сумњу моје разлоге и наводе, па, поред осталога, помиње Јакши-бегов напад на Пирот и долазак Твртковe војске на време, само да би могао да обори закашњено искупљање српске војске, које сам ја у мојој расправи навео, и ако је на једном месту и сам признао, да су се неки од Срба закаснили (по г. Јовановићу 1240, стр. 50 његове критике). Али ја сам у моме досадашњем одговору (у одељцима под II и III доказао, зашто је Тврткова војска пре Зећана могла стићи јер је била на окупу) као и да Јакши-бег није нападао на Пирот 1389 него 1388 године. С тога ове његове напомене немају никакве вредности.

На против, боље би он био учинио, да се је упустио, да основаним противразлозима обори она моја три разлога наведена о концентрацији српске војске у Крушевцу (стр. 84 моје расправе), него што се је овако лаконски и оракулски о њима изразио: «све је то могао изнети само као своју ипотесу; па и тада би дужан био видети, да ли се, по чему, што год не противи његову мишљењу» (стр. 132). Наравно, да је лако бацити сумњу на нешто, али је тешко ову оправдати, а дужност је критичарева била, да ово и доказима потврди.

Он просто без икаквих разлога одбацује све, што сам написао о искупљању српске војске и њеноме до-

ласку на Косово, велећи, да су то «све просте комбинације, нешто из главе пишчеве, а нешто по народним песмама» (стр. 132).

Само се по себи разуме, да тамо, где поузданих извора о нечему нема, писац комбинује позната факта и из њих изводи закључке о непознатом. Јесу ли ови закључци правилни и основани, дужност је озбиљне и правичне критике да оцени. Је ли то мој критичар учинио? Није, он се задовољава простим одбијањем и сумњичењем.

Где није било бољих извора употребио сам и казивање народних традиција и умотворина, а нарочито народне песме, а мислим, да сам и у томе умесно поступио. Наш одлични књижевник Ст. Новаковић вели, да народно мишљење и веровање није постало без икаква повода, и да је за сваку изражену слику у традицијама морао бити и какав узрок (Отаџбина IV, 490).[1]) Нису дакле народне песме без икакве вредности, као што мисли г. Јовановић, и за то сам се и њима служио у извесним питањима.

Али он није ни у томе следствен, ни правичан. Мој критичар где му је требало, признао је вредност османлијским писцима «За главно, суштину» (стр. 125) и *ако им је основ народна традиција*; али овде не признаје никакву вредност српским народним песмама, само зато, што сам се ја њима послужио и нешто извео. Дакле, по г. Јовановићу и турске традиције су претежније од српских. Је ли то следственост и критичарска правичност нека оцене читаоци.

Што је српска војска пре турске војске била на Косову, као што сам у расправи рекао (стр. 90), није у исто време доказ, да је се већ и *цела* била искупила,

[1]) На другом месту Ст. Новаковић о вредности народних песама овако се изразио: «Песма народна најбоље чува *основну садржину*, а најгоре *имена* и *хронологијске појединости*». (Српске народне пјесме о боју на Косову стр. 132).

као што би желео г. Јовановић (стр. 135). те тиме да докаже, да није било закашњених српских одељења. Кнез Лазар, по свој прилици, чекао је у Крушевцу док није сазнао, који ће правац узети Мурат из Ихтимана; и кад је видео, да се је југу кренуо, морао је и он своја кретања према њему, дакле Косову, да управи; па како је он имао краћи пут од Мурата да изврши, то је сасвим природно, да је пре њега и на Косово стигао. Али то ни мало не искључује закашњење неких српских одељења; јер кретање српске војске зависило је од кретања турске војске, па је се и Лазар *морао* кренути из Крушевца пре него што је целу војску искупио.

Који зна, какву велику превагу има стратегиска офансива над дефансивом, и какав велики утицај врши оперативна иницијатива у рату над противником, тај ће разумети и ово превремено кретање Лазареве војске ка Косову, и ако се сви још нису били искупили. А ако се томе још дода велика превага организације тадашње турске војске над српском, и отуда брже искупљање прве, неће му ни мало тешко бити да верује, да сва српска одељења нису стигла на време на бој на Косово, и да је у томе народна традиција и основана и истинита. Ово закашњење као вероватно признаје и наш уважени писац Ст. Новаковић.[1])

Српски поклисар ишао је, по свој прилици, Мурату у Кратово више у циљу, да провиди и оцени турску војску (као што Садедин и вели), него да објављује рат; ово му је била службена форма, само да лакше и боље до свога циља дође. То је у оно време веома потребно било, јер нису постојале штампане организације страних војсака, нити је кнез Лазар имао Главни Ђенералштаб.

[1]) Он вели: «Журба поласка на војску, свечано спремање, страх од закашњења и изостанка, тај појетични моменат средње вековног живота, нашао је израза у песмама о Мусићу Стевану и Васојевићу Стеви *којима је морао дати повода некакав истинити догађај.* (Српске народне песме о боју на Косову стр. 135 — Курсив сам ја означио).

који се је бавио проучавањем страних војсака; па и поред свију ових знања, опет се данас још изашиље коњица пред војском у проматрање, те да се, по могућству, сазна распоред и састав непријатељске војске.

Несумњиво је дакле, да је какав одличан Србин слат у турску војску, јер то тврде и српске и турске традиције. Прве казују да је то било на Косову и то преобучено, у виду уходе; а друге веле, да је то било у Кратову, и то јавно, у виду српског поклисара. Мени се је учинило ово друго као вероватније, јер је и корисније и целисходније, пошто даје више времена за рад: а г. Јовановићу стоји до воље, да прими српско причање, и ако му не верује. Факт је тај, да је од српске стране било извиђања турске војске, и то се не може да обори.[1])

(Сажаљујем, што критичар није боље прочитао Брлићев превод Пешрија, где говори о прелазу Мораве турском војском; а да је то учинио, могао би себи да уштеди једну неумесну примедбу, коју је о томе мени нагласио. Тамо стоји «да је Кончар преко мале Мораве *срећно* прешао», а мало даље казује, како су се барјаци вили, бубњеви и трубље трубише, како је *Мурат распоређивао редове и ордије*, а борци за вјеру иђаху оружани и *потпуно спремни*» (стр. 61). Шта све то казује? То за цело није некакав парадни, весели марш, него је то озбиљна спрема за борбу, што тврди, да се Мурат при прелазу ове реке бојао да га Срби не нападну. Отуда толике спреме и мере за одушевљење своје војске. А кад се војвода нада боју, и то на опасном месту, за цело неће бити равнодушан, бар тако ја мислим. И тако, види се, да ће она «психолошка опаска» — како он вели (стр. 140) — у мојој расправи бити са-

[1]) Не знам само узрок, за што ми критичар силом натура мишљење П. Срећковића, кад и сам признаје да се о месту доласка посланикова не слажемо (стр. 139). Да не жели и с тим да ми натури један грех више, по његовом оцењивању.

свим на своме месту за онога, који са разумевањем чита историске изворе, а не само безначајне речи.

Г. Јовановић не верује да је кнез Лазар пре битке држао ратни савет, и приписује то предањима народним (стр. 141). Кад турска и српска предања то казују, и кад европски писци, као што су Хамер, Цинкајзен и Докса, па и наш Ст. Новаковић[1] у то верују, нисам имао довољно разлога, да и ја то не усвојим, тим пре, што је тако одсудној битки *морало* да претходи какво саветовање у српскоме стану, јер је то и природно па и вероватно било. А моме критичару стоји до воље да је у свему противног мишљења, него како сам ја у «Косовској битци» изложио; можда му је то начело и полазна тачка његове критике, или ваљда тако годи његовоме укусу и гледишту историском.

По мишљењу критичареву отпадају сви извори, који су основани на народним предањима српским и турским (ако хоће да је правичан) и онда не вреде турски писци: Нешри, Сеадедин, и Солакзаде, а због њих и Хамер, Цинкајзен и Докса, јер су писали по османлиским историцима; даље све српске народне песме и традиције у опште; па сљедствено томе Петанчић, Цревић и Курипешић, који су по њима писали; а тако исто и Јован Дука, Кантакузин и други. И онда шта би нам остало од извора, који би нам служили за опис Косовске битке? Дао Бог тако не мисле други наши историци као г. Јовановић. Они не одбацују тако ђутуре сва народна предања, него их упоређују са поузданијим изворима и отуда изводе највероватније закључке. Ето тако сам и ја радио, па мислим да нисам грешио.

[1]) У својој критичкој студији «Српске народне песме о боју на Косову», он каже, «да се Лазаревој вечери на Косову може старина за XV век да осведочи» (стр. 135). А ако се признаје вечера мора се признати и договор — ратни савет.

VI

Чим је на Косову заповедао Вук Бранковић?

Одмах у почетку критичар онако узгред замера ми, што нисам објаснио, шта су то «метне справе, и да ли су оне исто што и топови, јер другога оружја метнога нема у изворима» ? (стр. 142). Из овога се види, да он верује као и Хамер, да су Турци имали топова у Косовској битки, али се чувао да то јасно искаже. После мога довољног објашњења о оружју српске војске, а нарочито се о ватреном оружју (на стр. 59 и 60) сасвим је излишно било о томе двоумити, па је и ова замерка могла да отпадне, да је се ово моје обавештење у виду имало. А ако г. Јовановић жели баш да зна, какве су то метне справе биле, одговарам, да су могле бити нека врста балиста и катапулта, које су стреле и камење на непријатеља бацале; а шта је баш у ствари било, могао би ваљда само њихов командант Хајдар на то тачно да одговори.

Што се тиче бојног поретка у Срба, г. Јовановић са грозничавом ревношћу брани Нешријево мишљење, *да је Вук Бранковић заповедао десним крилом, а не резервом, како сам ја казао*; а то је с тога, што је десно српско крило напредовало у боју, па се тај успех има да припише у заслугу Вуку, што је опет доказ, да он није био издајник. Мој критичар добро осећа, да је то камен темељац његовог тврђења, као и да је то Ахилова пета браниоца Вука Бранковића. Али узалуд му сва мука и одбрана; што га брани, кад га не одбрани.

Зашто сам Вука ставио у резерву а не на десно српско крило навео сам пет разлога у мојој расправи (стр. 148). Г. Јовановић покушао је да те разлоге побије, али у томе није успео. Ко жели да се о томе увери, нека прочита моје разлоге и његова доказивања (стр. 143—149), па ће одмах бити на чисто.

Шта је основа г. Јовановићу и свима његовим једномишљеницима да је Вук заповедао десним крилом, а не резервом? Одговара Нешри, турски писац. То је онај, коме г. Јовановић некад није веровао, јер пише по турском народном предању.

А шта је основа моме противном мњењу, да је Вук био у резерви, а не на десном српском крилу? Сем изложених пет разлога још и *народно српско предање.*

И ја сад питам све озбиљне мислиоце и историчаре: кад у оваквом питању стоје српско и турско предање у противности, које од њих два заслужује већу веру? Извесно оно, које је могло бити ближе познавању истине, а то је *српско предање.* Јер је ван сваке сумње да Турци нису могли боље од Срба знати ко је заповедао којим крилом а ко резервом у српској војсци. Па кад је тако зашто да више верујемо Нешрију, а не српском народу? На то питање нека одговори мој критичар.

Јест, али он не зна, да српско предање ставља Вука у резерву, па тражи доказе «да се то слаже с народним песмама» (стр. 147), као што сам ја у расправи рекао (стр. 148). Нека г. Јовановић прочита боље народне песме у «Косовској споменици» (стр. 156 и 192), где се јасно види, да Вук има *засебан задатак*, да из Шаре или Голије планине удари Турцима с леђа, док се кнез Лазар с њима туче. Овај засебан задатак аналогичан је са командовањем резерве, јер она последња улази у бој, као што је и Бранковић (по народној песми) имао да учини; и према томе, моје мњење је основано на српском народном предању, а које је у овом питању куд и камо претежније од турских традиција, којима се г. Јовановић приклања.

Он ми пребацује, што се и у овоме нисам држао османлијских извора, кад сам им у другоме веровао.

Не мислим да треба бити једностран и слепа присталица појединих историјских извора, па их се свуда држати, ма да то и не заслужују. Моје је мишљење, да од

разних извора ваља у појединим питањима онај употребити, који изгледа највероватнији и најоснованији, према догађајима, које расправљамо; а то и јесте најважнија задаћа писаца, кад разне изворе имају да употребе.

Али српска народна традиција казује још један факт о Вуку Бранковићу на Косову, а тај је, *да је одвео 12.000 самих оклопника*. Да је Вук био у оном љутом окршају на десном крилу, за цело не би имао кога са собом одвести, јер је све тамо рањено и искрвављено било.

Критичар мисли, да је велику досетку учинио, што је казао, да ако је ико због мога израза «скоро нико» жив са десног крила измакао, то је био његов заповедник «Вук» (стр. 146). Тиме је он двојаку погрешку учинио. Пре свега тврдио је тиме и нехотично, да је Вук био *кукавица*, кад је могао са̂м самцит да побегне из битке, а све своје да остави на крвавом огращју. А греши и против тадашњег духа и начина борења; јер су у средњем веку војводе биле међу првима, па гинули са својим војницима. Доказ су нам: кнез Лазар на Косову, Бајазит код Ангоре, Краљ Владислав код Варне и Краљ Лауш код Мохача. Ето, како се могу објаснити та два факта, бити на десном крилу заповедник и умаћи без војске: *тако раде само плашљивице*; а јунаци или побеђују, или заједно са својим војницима гину. То је одговор на тамо положено питање г. Јовановића (стр. 146).

Исто тако није срећан био ни у тој досетки, што вели, «да је Вук при одступању као најстарији и најзнатнији у својој војсци, могао узети заповедништво над ма којим делом војске» (стр. 149). Тако говорити и за садашње време, када је управа и организација модерних војсака дошла, тако рећи, до савршенства, тешко да би се могло увек да оствари после великог пораза (види битку код Кенигреца 1866 и одступање на Беч и Олмиц): а рећи то о феудним војскама, када је људство сваке области признавало само свога обласног господара, и када тешко да је било какве међусобне органске везе, а још мање

дисциплине, па још у тренутку кад нестаје врховног заповедника и кад је војска преполовљена: то је прави апсурд и речено тек само да се нестручни и необавештени заведу и обману о правој истини.

Из свега овог види се, како су слаби и неосновани били сви против-разлози мога критичара, па зато остаје у потпуној вредности моја поставка: *да је Вук Бранковић у Косовској битки заповедао резервом.*

Да прегледамо још примедбе на битку и издају Вукову, па да завршимо овај, и преко воље дуг одговор.

(Свршиће се).

Јов. Мишковић.

КЊИЖЕВНОСТ

Шведи о нашим најновијим приповедачима.

Пре кратког времена изашла је у Штоколму збирчица српских приповедака у преводу г. Алфреда Јенсена (Fran Serbien och Montenegro Valda bynoveller öfversatta af Alfred Jensen. 8° p. 204. pris 2. kronor), у којој су ових седам прича: од Лазе Лазаревића „Школска икона“ и „Све ће то народ позлатити;“ од Симе Матавуља „Крвна освета“ и „Како се латинче оженило;“ од Јанка Веселиновића „Кумова клетва“ и „Мали Стојан;“ и од Ст. Љубише „Крађа и прекрађа звона.“

Г. Јенсен био је тако љубазан, те нам је саопштио неколико одзива шведске штампе о њима, и ми их овде доносимо, надајући се да ће интересовати читаоце „Отаџбине.“

„N. Ecklesiastik-Tidning.“

У овој збирци сеоских новела из Србије и Црне Горе, коју је превео Алфред Јенсен, нама већ добро познат својим метричним преводима из словенских језика, изнесен је низ живих и шарених описа народа из новијег доба. Све је описано врло реалистички и пријатним али више песимистичким него оптимистичким тоном: патријархални и најивни односи између попа и парохијана и поштовање свештеника према владикама, међусобице суседних племена; крвна освета и сурови иступи: најватренији патриотизам и узајамна помоћ у невољи: значај

кумства и осећај заједнице сеоских општина; јуначке игре младића; сила љубави и њен утицај на оплемењавање младића; празнички и недељни живот сељачки. Чести дијалози су истина врло дуги, али врло згодно пристају стилом и везом целине. Пажња читаочева је непрестано напрегнута. Врло је нежна прича о „Малом Стојану“ кога је зли очух из рођене куће истерао и који пођу долази непознатоме учитељу и прича му своју несрећу. Ове врло углађене приче врло су згодне за читање у породичним круговима, у толико више, што је превод, као што се могло очекивати, врло брижљиво израђен.

Професор *Карл Варбург* у готабуршким „*Handel Ljöfarts-Tidning*:“

Ово је у сваком погледу интересна књига. Преводилац, чије познанство са тим странама познато нам је његовим дивним путним описима по Србији, Бугарској, Црној Гори и Босни, изабрао је четири српска писца, и то . . . (имена).

Преводилац је готово све такe приче изабрао које описују народни живот у Србији и у Црној Гори. Изгледа да ни један од ова четири писца није песник првог реда, а што се уметничке технике тиче, то треба још да иду у школу код западних мајстора. Али они причају тако просто, тако карактеристично и верно, да се читаоцу чини као да својим рођеним очима гледа и све је зачињено топлином и искреношћу и помешано са хумором.

О народу који се описује дају ових седам прича веома симпатичну слику. У њима је изнесен карактер народа кога свако, ко га је упознао, заволети мора. Тако је он добродушан, пун осећања и скроз и скроз моралан и поштен.

Једна од најбољих прича је „Школска школа,“ где се прича . . , (долази садржај); она се одликује богатством карактерних црта и описима пуним топлих осећања.

У Матавуљевим двема причама је земљиште Црна Гора, и у обема је израз убојног духа, нешто налик на оно што налазимо у нашим алтнордским песмама, али са додатком јужњачке живости. Обе скице су изврсне и врло карактеристичне.

Мрачнијим током иде описивање код Јанка Веселиновића, који у „Кумовој клетви“ великом снагом описује једног сеоског тиранина и несретне батине које су га уништиле.

Дивна је на послетку и скица Ст. Љубише, која је — изгледа — на народној причи основана.

Читалац се у овом малом раду упознаје на врло пријатан начин са карактером и обичајима једног удаљеног народа, кога је заиста вредно познати. Познанство преводиочево са српским језиком јамчи да

је превод веран, а лако и пријатно причање и није друкчије неко што се од његовог изврсног стилистичког талента и очекивати може.

„Dages Nyheter“ (Штоколм):

Господин Алфред Јенсен, чиј је изврсни превод Пушкина тако велику пажњу привукао, продужио је овим својим радом да пробуди и подигне интересовање за словенске народе и њихове литературе. Дуже време задржавао се г. у земљама Балканског полуострва. Његова путничка писма показују и добро познавање тамошњих обичаја и прилика и његову симпатију за ове народе, којима је одређено да тек доцније опет заузму место у историји. Од како је осећање политичке самосталности код њих оживело, почела је клицати код њих и национална литература, и из ове новије литературе дао нам је преводилац неколико врло симпатичних огледа. Приче вeју примитивношћу и снагом и опомињу тоном нешто на Русе.

„Korespondenten:“

Овако просте и глатке приче као што су ове ретко налазе у нашој земљи много читалаца (?!)*), али ипак су достојне врло великог признања. Ми нарочито помињемо „Школску икону“ где се прича . . . „Света освета“ представља убиство из патриотизма, али писац опет не хвали дело коме је узрок национална мржња. „Како се латинче оженило“ комична је слика из живота и као контраст је „Кумовој клетви“ — типичној слици источњачког сеоског тиранина (!).

Имена српских писаца врло је тешко шведским језиком исказати(!).

„Fyris“ (Упсала):

Г. Алфред Јенсен познат је специјалиста словенске књижевности, и преводилац особена талента. Треба да поменемо само његов превод Пушкина, што га је наградила Академија и „Горски вијенац“. Сад се је дуже времена бавио у Србији и Црној Гори изучавањем књижевности и посматрањем тамошњег народног живота.

С тога је ретко који избор и превод дошао од компетентнијега но што је у овој књизи. И тај рад је доиста драга добит за нашу литературу.

У њиховом простом, срдачном народном облику ове сеоске приче су од универзалне вредности, а особену вредност добивају тиме, што нам показују карактер и обичаје једнога нама тако мало познатог народа. С тога су оне не само с вештачког него и културно-историјског погледа од вредности.

„Finsk Tideskrift.“ (Финландске):

У вештини излагања ниједна од ових приповедака не стоји изнад наших најбољих, али је наравно по све други свет у који нас оне

*) Ови знаци чуђења су од г. Јенсена.

уводе, и за многе по све нов необично привлачан свет са своје чудновате смесе западнога живота с источњачким фатализмом; у њима се с поузданим цртама сликају догађаји последњег времена с историјском позадином.

„*Värt Land*“ (Наша Земља).

Збирка новела из Србије и Црне Горе заслужује да се чита. Мотиви су у њима махом из живота народа, чија је физиономија нама посве страна, али која је богата оригиналним цртама, те се нећемо кајати да је проучимо. Бисер међу овим причама је „Школска икона“, једна красна сеоска прича српска, где се и т. д.

Интересантне и карактеристичне су и остале новеле, од којих су неке трагичне садржине, а неке комичне као н. пр. последња (Љубишина).

„*Stockholms Dagblad*“:

Најбоља је међу овим причама „Школска икона“. Слика старога простога и родољубивог попа изведена је дирљиво и симпатично. Пуна ефекта је и прича истога писца „Све ће то народ позлатити“, у којој се износе последице рата.

С. Матавуља „Света освета“ исто је тако карактеристична својом тужном збиљом, као „Латинче“ што је својим лаким тоном.

Обе суморне приче Веселиновићеве значајне су и интересантне.

Мање привлачна, али комична је прича Љубишина.

Име преводиочево довољно је јемство за превод, и књига његова заслужује да се чита.

„*Göteborgs Aftonblad*“.

„Полудивљи народи балканског полуотока, у којих култура још не могаше да изгони природно детињство, заслужују да се упознамо с њима. То је учинио г. А. Јенсен: годинама задржавао се он међу Србима, Црногорцима и Бугарима, пио је њихово вино, јео њихов празнлук, и изучавао је њихова права, њихове обичаје, њихов језик и њихову литературу.[1] Ако нам он сад износи неколике пробе српске новелистике вероватно је изабрао такве писце, које он сматра као карактеристичне за суштину тога народа и његове погледе на живот. И одиста су они у стању да привуку нашу пажњу својом простом непосредношћу без манира и без афектације.

Изврсно је карактерисан сеоски живот у Србији у причи „Школска икона“.

Завршна појава у „Све ће народ позлатити“ од трагична је утиска.

Најбоља прича у целој збирци је „Кумова клетва“ где се истиче сујевера у Срба у епској простоти и снажним цртежима радних особа.

Преводилац је указао нашој литератури услугу, што нам је изнео производе једне књижевности, која не заудара на морфин, апсинт,

[1] Зар се код «полудивљих» народа и ово може изучавати? У.

парфен и demi-monde. Ови цртежи простих, природних људи утичу на читаоца као свеж брдски и шумски поветарац, на загушљиву суперрафинаду културног живота.

Превод је учињен директ с оригинала, што делу даје тиме већу вредност. Преводи из друге и треће руке губе обично своју оригиналну свежину. У осталом је г. Ј. познат као изврстан преводилац, да у причама одржи хармонију између облика, тона и цртежа.

Из једних других новина:

Ове сеоске приче из Србије и Црне Горе не занимају нас само догађајима који су у њима описани већ још више сазнањем прилика, живота и обичаја тога народа, које се читањем добива.

Ми смо имали прилике на другом једном месту објавити, да је г. Јенсен превео и „Горски Вијенац“, да је уза њ написао опширан увод и коментар и да је тај превод наградила шведска академија. Сад можемо јавити, да ће превод изићи на свет почетком нове године, и г. Јенсен нам је опет обећао саопштити одзиве шведске штампе и о њему, те ћемо видети како ће их ово дело заинтересовати.

— ϱ

Мајске ноћи од Андре Гавриловића. Београд 1891. Цена 1 дин.

Беше ми, кад сам се задубио у читање песама г. Г—овића, као оно путнику, кад се иза дневне препеке нађе у мајској ноћи у каквом мирисавом врту. Свака ми песма у овој китици замириса као вечерњим хладом освежени цветак. и кад сам се пред зору праштао с овим цвећем ја се осетих ведар и чио. Ведрина је потицала јамачно отуд, што ме је песник на своји крили уздигао у високу сферу идеала, а чилост је била последица ојачале у мени вере, да љубав међу људма још није постала празна реч, и да још међу нама има моћних весника њених.

Један од тих весника, један свећеник на олтару те божанске моћи у нама је г. Г. Љубав је у песмама његовим светилица што га води за руку кроза мрачне просторе човечија жића; љубав чиста и узвишена, према свему што живи; према травчици што се у лахору лелуја и према творцу што њоме кити наш свет. Прво и последње слово у песмама г. Г. то је љубав, чиста љубав, која напаја читаоца божанским миљем.

„Без љубави нека више
Међ' људима срца није!“

Таквом везом на крају везује песник своју киту цвећа, коју нам пружа, да мирисом његовим напојимо нашу душу. Песник је љубављу

обгрлио све што му дух обухвата и у светлости те љубави његове видимо где му се из песничке душе извијају слике чаробнога сјаја.

Мисао г. Г. провире из дубине срца, а она се појављује читаоцу у шареноме руху свеколиких спектралних боја, што се из сунчаног производа разливају у песничкој души. Цигла једна песма расветлиће читаоцу и једно и друго што овде рекох. Та се песма зове „Роса."

„Јеси л' вид'о бисер-росу
Зором раном,
На растанку ноћи тамне
С белим даном?
То су знаци љута јада,
Суза жива,
Коју земља у тајности
Ту пролива;
Јадајући патње своје
— Бол и тугу —
Осамљеном небу плавом
Даљном другу.
А кад гране сунце сјајно,
Неста росе,
Његови је светли зраци
Небу носе.
Јер су сузе таквог бола
Света тајна,
Па их не сме знати живот
Дана сјајна!

Оваком лириком може се поносити наше песништво! У г. Г. је свака кап крви лирска. Он се у песничком узбуђењу свом слије с природом уједно, прислушкује њену дивну хармонију, па кад му се у срцу затресу струне, он нам црта обојеним гласом божанску хармонију што је осећа. Тај тесни контакт с природом лепо се огледа у овој песмици:

„Расплака се земља
У зеленој гори
Проли бистре сузе
Поточић се створи.

Појиле су сузе
Оно жедно место
И једнога дана
Поточић је прест'о.

А корито оста,
Па стоји и сада
Сведок тешког бола
Некадашњег јада.

Па на лицу боре
Шта друго да значе?
Тужни дани жића
Нека их тумаче!“

Што песмама г. Г—евим даје особити чар то је нека тајанствена сета, која веје из њих. Изгледа ми као да тужни осећаји најаче утичу на песника, да они најсилније потресају песничке струне у срцу његовом. Већ у првој песми својој он наговешћује, да му песме провиру из бола, па и ако бол није једини извор лирској песми, ми га разумемо: песник иде за својим идеалима, па ако су ти идеали сутицајем његовим остварени у његовој кући, они још нису остварени у његовој постојбини. Зар би друкче он у лепој балади својој „Цвет“ у којој прича, како се жена још девојком заверила, да ће се закитити цветом онога дана, којега буде најсрећнија; па се и одиста закитила онда, када је јединца свога отпратила у бој. Зар би песник питао:

Где сад живи така мајка?
Је л' на српску земљу стала?
Која би се срцем, душом,
На ту жену угледала?!

На сто места избија тако патриотизам његов у песмама и с тога нам те песме и јесу тако драге. У песми својој „Покајнице“ он цвили за погинулим синовима српским и четири цифре насловне — 1883 казују нам, који су то синови, а песник им узвикује:

Нема смрти оном, кога
Идеали себи зваше:
Кад он паде, примише га
У загрљај душе наше.

Песнички таленат г. Г—а стоји у служби морала, тога освештаног друштвеног закона; а стоји с тога, што му, као што сам нагласио, природни закони живота људског нису више тајна. Односи његови према љубавци, према обитељи својој, према народу своме потичу из етичког градива, што је наслагано и срећено у његовој души. Што се у његовим песмама узноси као добро, сваки ће читалац усвојити као добро, што он куди, сваки ће од нас пристати у покуду....

Колико су песме г. Г.-крепке по замислу, толико су лепе по форми О њима се не може рећи да су писане под утецајем других песника,

јер г. Г. црпе своје песме из свога властитог срца, али се из свакога реда види, да је песник имао дугих студија облика и да су му најбољи песници наши добро познати. Песме његове теку лако, као тиха река; он се не усиљава да пева; он вели:

„Преда мном је река жића
Брзо гони брже вале,
А жеље су нехотице
У ту реку запливале.“

И тако „нехотице“ извијају се песме из његове душе. Он пева:

„Светују ме да не пијем
Опиће се сви се боје —
А ја давно не знам за се
Гледајући очи твоје“ — или

„Срећа ми је небно плаветнило
А ти си ми она звезда мала
— Ај, та зар би небо светло било
Да га звезда није обасјала?“

и такве су махом песме у 2 одељку његове књиге, где пева своју љубав. Нама је као да слушамо меке гласе Хафисове из тих песама III. одељак садржи неколико балада, међу којима се особито лепом формом истичу поменути „Цвет“ „На самрти“ и „Вереница.“ У IV одељку је лепа романца „Прехвала“, један спев каквих је мало у нашем песништву, јер нас песнички замисао и снажна дикција у њојзи живо подсећа на лирску романтику Мавара.

У овом времену нашем, када друштво већ почиње да тоне у материјализму нама чисто лакне око срца, кад видимо пред собом човека, који уза верни поглед на свет, лети за својим идеалима; у коме је вера у свемоћ љубави тако дубоко усађена, да нам, казујући у лепоме ритму своје мисли и осећаје, попуњава ону празнину што нам у срцу јани. празнину што је створише трајни реални погледи на живот: који љубави уступа првенство у друштву, и сву нашу унутарњу срећу оснива на њојзи. Његова Лада кад се креће да љубавном стрелом својом рани Прехвалу, узвикује у божанској самосвести:

„Од пастира у пољани
Куда свилно стадо гони
Па до места где но стоје
Владалачки двори они,
Сви су моји поданици
Поврх свију моћна стојим:

Благо њима, док им срећу
Ја заснивам санком својим!
Благо њима!.... хтедне л' који
Одупрет' се мојој сили
За њега су светли дани
Сјајност своју изгубили.

Тако наш песник! И овакви би се гласи разлегали у сваком друштву где се, као у нас, не разлеже тутњава политичке борбе, кроза све слојеве друштва. Она ће лећи, та борба, јер не провире из љубави, а донде нека је вредном песнику нашем ово мало наше хвале, а песмама његовим топла препорука.

J.

УМЕТНОСТ

МОЦАРТ
1756—1791

При крају минуле године славио је сав музикални свет у обема хемисферама наше земље дан смрти највећега мајстора музике, кога је до сад забележила историја људска.

Тај се мајстор зове Волфганг Амадеј Моцарт. Он заузима у царству тонова оно место, што га у живопису заузима Рафаил, а у драмском песништву Шекспир. То су људи који се као комете у васиони појављују ретко, али остављају дуг и светао прам за собом, чије искрице загревају срца и расветљују умове даљних покољења. У њиховој души буја божански плам што им светли, када духом крстаре по бескрајним стазама васионе, што им силним жаром својим уздиже творилачку душу до оних високих сфера са којих се могу да осете и угледају божанске лепоте, али који у исто време и сажиже трошну љуску велике и светле душе њихове. Рафаил као дете задивљује свет хармонијом својих боја, а као дете Моцарт задивљује три века касније хармонијом својих гласова, али обојица рано сажижу у божанском пламу своме, да се из пепела свога као феникс из пепела уздигну у небеске висине, где нема смрти. Моцарт је дете сиромашних родитеља. Отац му беше вице-капелник арцибискуповог црквеног оркестра у Салцбургу. Ту се он родио 27 јан. год. 1756; ту је под утиском глазбе оца свога провео прво детињство, ако се у опште код њега

може говорити о детињству, јер од 6 године видимо га већ где с оцем крстари по Европи као мајстор на клавиру и виолини, и враћа се још не пуних 12 год. у Беч, да се ту настани. Ту је живео и стварао, али творевине његове, које су од тада толике њих обогатиле и које данас, обрађене за продају, представљају у свету вероватно капитал од многих милиона, не могаху творцу њиховом за живота да даду у замену ни бреме дрва, да се зими загреје, ни довољно хлеба да се сит нахрани, и ако тај први музичар свога доба станује у срцу музикалног света — у Бечу, а зове се дворски композиста. Туга обузимље човека, кад чита његовога вреднога биографа Јана (Jahn) и не може довољно да се начуди немару и себичности његових савременика. Онај, који је у спротној неподложеној собици својој спредао дивотне хармоније, којима се данас диви сав музикални свет; који тим хармонијама својим отвара данас свачија срца и распирује у њима божанске осећаје, онај је у крајном сиромаштву, где је закуцао, налазио затворена и врата и срца својих савременика. Један мали круг музикалних пријатеља истина се беше прикупио око њега, јер се у њему схватала величина тога цара глазбе, али која вајда од њих кад је над њима још лебдела средовечна предрасуда, да „музичари не припадају поштеноме реду грађанства“, и кад они зарад тога бејаху као и велики мајстор њихов, убоги. Све што му могађаху понудити, то беше, да се искупе код постеље његове, и да му на самрти отпевају недовршени „Реквијем“ његов — да му усладе смрт и за горког мученичког живота. Његова жена, која је верно делила тешку судбу с њиме, преудала се иза смрти његове за једнога имућног данског чиновника, вероватно само с тога, да би се опростила сиромаштва, али му је ипак до своје смрти сачувала топлу успомену и многи држе, да је записник, што га је дала урезати на гробу другог мужа њезина, намењен првоме. Тај се гроб данског саветника у мировини и данас види у Салцбургу, али нико живи не зна где су кости великог мајстора, што га свет толико слављаше ових дана. Људи су свуда једнаци: они зазиру од ђенија, — изгледа да га се страше што их толико надвисује и радо би га иза смрти дали забораву — тако је било са Шекспиром, тако са Моцартом и ако је Рафаил избегао исту судбу, има да захвали конкретнијој природи своје уметности и високом заштитнику своме папи Јулију II.

Али су и Шекспирови и Рафаилови земљаци сачували гробове својих велеума и то им служи на част: само је царски град Беч данас под тешком оптужбом, да није умео да сачува земне остатке свога Моцарта. Истина је 5. децембра, када је Моцарт сахрањиван, било крајње непогодно време; сиво јесење небо беше се разастрло над градом, а суснежица шибала је пратиоце у лице. До цркве га

и допратише неколицина пријатеља, а од туда се сви разбегоше, и само четири носиоца предадоше мртвог Моцарта младоме гробару св. Маркса. Носиоци слабо разбирају кога носе, а гробар? То су веле људи хладни неосетљиви, за које је свако мртво тело једнаке вредности — онакви исти, као што нам их умеде да наслика Шекспир у своме „Хамлету“.

Па ипак је овај гробар био човек другога кова. Дететом још— сећаше се он, да га је отац водио једном у цркву, и да је ту чуо Моцартову „Мису“. Излазећи из цркве отац ће му рећи: „видиш, ову је мису писало дете од 12 година; буди приљежан у школи, па и ти можеш што ваљано научити“. Младић није заборавио што је дететом чуо и кад је удесом као баштован дошао за надзорника гробља, и 5. дец. 1791, онога истога суморнога дана пред вече, примио посмртни лист на коме стајаше име: Волфганг Амадеј Моцарт, он се сам упути да прими остатке онога, кога је толико поштовао, да је њему за љубав дао сина свога обучавати у музици. Моцартово тело беше, као сиромашно, одређено за општи гроб. То су четвртасте раке, где се сместе у четири реда сандуци један преко другога, па се све затрпа земљом. Три реда већ беху наслагана, и гробар могаше тело Моцартово положити озго, запамтити његов гроб и китити га својим цвећем.

Године су иза тога пролазиле једна за другом. Кад су минуле њих десет, гробови се морађаху прекопавати, да се у њих сместе нови мртваци. Гробар с пијететом покупи кости Моцартове и положи их у дну нове раке. На то су опет године текле једна за другом; гробар је остарио примајући и затрпавајући своје поданике.

У то време полазио је гробље сваког боговетног дана један човек осредњег доба и остајао неко време над једним гробом, а за тим се опет враћао. Гробару паде у очи та ревност, и колико и беше немаран према свету што улази и излази, не могаше се уздржати, а да га не запита: за кога толико жали? „За моју матер“— беше кратак одговор посетиочев, и од тад га је гробар, сам добар син, свакад саучесно пратио очима. Једнога дана, видећи како његов познаник по највећој непогоди полази из гробља, позове га усрдно да се склони у његову кућицу, док прође олујина. Ту се обојица ближе упознаду, и посетилац, зналац музике, нађе ту на велико удивљење своје људе, срцем и душом одане музици. Међу њима се од сад поче утврђивати пријатељство, и странац би се често задржао у гробаревој кући, кад би се враћао с материна гроба. Годинама трајало је то пријатељство, док једнога дана седи гробар, у разговору извади из долапа где му беху смештене књиге, један завежљај, и предаде му га овим речма: „Овде је лубања Моцартова, узмите је собом и сачувајте је; можда ће једном когод затражити.“

Тај странац био је рођени брат чувеног анатома, професора Хиртла, који и данас живи у близини Беча. До скора нико живи не знађаше за ту главу, јер је Хиртл верно држао опоруку свога умрлог брата: да чува у тајности ову реликвију, да не би обзнаном свега што се збило, свaљao одговорност на гробарева сина, који је по смрти оца свога, заузео очево место, јер је гробарима под заклетвом забрањено узимати из гробова мртвачке остатке.

Данас је та глава у приватном музеју професора Хиртла*) под стакленим звоном. Велики анатом и први френолог написао је на челу својом руком: „Лубања Моцартова“, — а што Хиртл напише *на лубањи* у то се не може посумњати.

Ако бечлије дакле не знају где је укопано тело њихова суграђанина Моцарта, они сад знају, где му је сачувана глава, и могу колосални споменик, што га спремају, сместити сад где им буде драго. Стари гробар је крађом сачувао што је могло бити сачувано и без тога. Не би ли се и за Симину главу нашао такав гробар!

Моцарт је био најдаровитији композиста, који је игда живео. Силну карактеристику његове музике, свежину и љупкост његове мелодије, дубоку контрапунктичну мајсторију његову још до сад нико није достигао. Осим многих концерата, квинтета, квартета и песама, што се данас разлежу по целоме свету, написао је по хронолошком реду ових седам опера: „Идоменео“ „Отмица из Сераја“ „Фигаро,“ „Дон Жуан“, „Cosi fan tutte“ (тако раде све) „Чаробна флаута“ и „Титус.“

И у нашем је свету данас Моцарт одомаћен, а познанство његово имамо да захвалимо браћи нашој Чесима, који су и за живота Моцартова били највећи поштоваоци његови, и који су о стогодишњици смрти његове приредили у нашој престоници свечани концерт из његове глазбе. Слава успомени великога мајстора музике Моцарта!

J.

КЊИЖЕВНЕ БЕЛЕШКЕ

Етнографска карта српских земаља. Израђена на основу историје, језика, обичаја и појезије. Израда и издање српске великошколске омладине. Београд 1891. На 4-ни. С картом.

У овој књизи има два одсека. Први носи наслов: „Досељење Срба и Бугара на Балканско полуострво са кратким прегледом њихове

* Овај музеј уредио је седи анатом у једном средовечном замку на брдашцу више села Перхтолсдорфа где станује.

историје до данас“ (1—32 стр.). Други пак: „Српски језик, обичаји и народна појезија и нека упоређења са бугарским“ (35—57 стр.). Ту се у три пододељка говори о језику, о обичајима и о народној појезији. Књига је завршена једним закључком. Карта што је књизи приложена слична је осталим етнографским картама које су по српским мислима израђиване. Разлике нису од значаја, а и у књизи нигде нису означене ни образложене.

Приказујући ову књигу ми најпре имамо да искажемо своју највећу радост што се наша омладина тако својски и овим националним питањима бави. Радост је пак наша поглавито у томе, што мислимо да ће млади људи који су овде с похвалним успехом почели радити на тим питањима, и у напредак сачувати своју љубав према предмету народнога опстанка, те ће и од сад о спорним питањима ове струке размишљати и учити се, па тим путем народу послужити плодовима још зрелијим и у свачем потпунијим.

Иначе имамо само у опште да напоменемо две главне ствари.

Прва је, да у питању о простирању српског народа није довољно убедити само Србе (јер су они унапред готови да приме што шире границе и неће бити тешко убедити их), него ваља убедити и остале, а то су како пријатељски или неутрално расположени народи (као што су, рецимо, Грци, Руси, остали словенски народи, Французи) тако и непријатељи сами. Спрам ових последњих наш разлог мора бити јачи од њиховога. Тога ради текст уз једну етнографску карту имао би поглавито да се бави спорним местима не само у опште него и посебице доказивањем зашто, на прилику, не би требало веровати Бугарима кад тврде да су Торлаци (око Трна и Брезника) или Дибрани и Мијаци онако исто добри Бугари као и Свиштовљани и Трновци. Тим би начином текст уз етнографску карту имао проћи сваки спорни предео свога нацрта појединце.

Говорећи о сличном једном питању у нашем је часопису један писац казао: „Ако ћете по етнографији, још се могу одвојити Грци, Арбанаси и Словени једни од других — али ко ће одвојити Србе од Бугара? Најчистија етнографија не би се знала окренути у чудном прелазу и мешавини суседних српских и бугарских или мешовитих словенских дијалеката“ (Отаџбина XXVI, 622).

То у крајњој линији значи да ће они који су у спору, на пример Македонци, поћи за оним који је бољи. Буде ли боље бугарско средиште у Софији, они одоше за њим; буде ли српско у Београду, још ће више разлога, више традиција и више симпатија упућивати овамо оне који су навикли да гледају на Призрен и на Шар-планину као на свој природни ослонац.

Друкчије рекавши: Срби треба да су бољи од Бугара и у науци и у уметности, и у индустрији и у трговини, и у занату и у ратарству, и у школи и у судници, и у селу и у граду, и у витештву и у поштењу, и на збору и на твору, и на перу и на мачу! Буду ли Срби то, неће им требати никакве етнографске карте! Софија ће се и сама поклонити Београду и Скопљу и настаће, под српским предвођењем, природна борба против непријатеља балканскога југословенства, као што је и била нарочито до пре 1848 и 1856 године, према оновременим приликама.

И ми шта можемо лепше, шта ли више од срца да кажемо при Етнографској Карти Великошколске Омладине него да омладини укажемо прстом на то што рекосмо? На омладини ће на послетку остати велики аманет да ради на коначном решењу, да свима а особито горе назначеним средствима поправи што је у тим питањима погрешено 1830—32 и 1856—70, не по недостатку патриотизма већ по недостатку предвиђања и познавања засебно-српских интереса. С тога нам је и било мило видети да се Омладина својски брине за тешка питања стварног народног опстанка. Нек су на том путу уз њу најбоље жеље наше! —*Ц.*

*

Голуб. *Календар. 1892. По дозволи Високославног царско-отоманског Министарства просвете у Цариграду од 19 Августа. Штампано у штампарији синова А. Зелића у Цариграду.* На 16-ни 84 стр.

За наше сународнике у турском царству велика је тегоба за њихове књижевне потребе у томе што је различно поступање према штампи у турском царству и у свима осталим земљама у којима се српске књиге штампају. Турски штампарски закон и турска цензура на свакој скели и на сваком пролазу често сметају проћи и оној књизи, у којој нема ништа ни против Турака ни против њихова царства. Међу тим има цензора и чиновника који врше власт у Турској и који мисле да је чак и то против царства турског, кад неки Србин у Македонији, често чита на насловном листу какве књиге да је штампана у Београду као да иначе нико не зна да има Београд и да је он столица српској краљевини. Те безбројне и излишне цензуре узрок су, те се по средиштима нашега народа у Турској још нису основале свуда књижарнице, и тек се у последње време нешто покушава на пољу књижарске трговине са српским књигама у Солуну, Битољу, Скопљу и још неким местима. Чујемо да је књижарница у Скопљу живим настојавањем свога старешине г. К. Јовановића успела да од турске цензуре извади одобрење за продају и многих других српских књижица које нису штампане у Цариграду. Нека је за то срдачна хвала г. Јовановићу, и нека тим

путем уредног поступања према законима земаљским и даље ради на томе благодарном и заслуга пуном пољу.

Прилике о којима проговорисмо биле су до скора највећа сметња за једну потребу неопходну, за снабдевање српских школа у Турској потребним књигама. Често је нека ситница, неки за читаоце у краљевини безазлен пример многој књижици затворио врата Турске, јер је у њем било нешто против Турака. С тога су се родољуби састарали да се то зло излечи штампањем српских књига у самој Турској по прописима царских закона и с одобрењем царских власти. Штампарија А. Зелића и синова, једна од најбољих у Цариграду, примила се да набави што за српско штампање треба, и почела је штампање разних школских књига па и календара за Србе у Турској, све са прописним одобрењем власти царских. Овај што му горе наслов и број страна исписасмо већ је трећи што се тамо штампа. Садржина су му, као и првом и другом, приче и песме, нарочито ове последње, народне и од чувених писаца, на књижевном језику нашем и на македонском дијалекту. Ми поздрављамо ту књижицу као доброга гласника од наше браће с оне стране границе, и радујемо се што она показује да су и царске турске власти либералније него што се обично мисли, желећи свакојако да оне то посведоче још у већој мери како ради свога властитог доброг гласа, тако и ради просветних потреба поданика турских.

Овом приликом да забележимо да је „Голуб" за 1892 равно шеснаеста књига српска, штампана у Цариграду од 1889—1891, у току од две и по године и нешто јаче. Најпре је у другој једној штампарији штампан „Буквар за народне школе" (1889) који је ове 1891 штампан у другом поправљеном издању. По том су штампани редом: „Српски буквар", „Читанка за први разред", „Мала црквена историја", „Катихизис", „Читанка за II разред", „Мала српска граматика, од Ђ. Магарашевића", две књиге „Граматичице Живојина П. Симића", „Мали земљопис В. Карића", „Читанка за III разред, од М. Веселиновића" (нарочито склопљена за потребу онамошњих школа по француским делима одобреним за Турску), и календар „Голуб" за 1890, за 1891 и за ову 1892.

С наше стране свака срећа и успех овоме послу и за у напредак.

Ш-П.

*

Јован Ћак Један биографски запис *М. Ђ. Милићевића*

Тако се зове трећа књига, која је у току прошле године изашла из пера вреднога нашег писца и неуморног трудбеника на просвети српској. Јокићевим белешкама, штампаним у споменику срп. краљ. Академије, у којима очевидац илуструје ток догађаја у првом устанку, следовала је у кратком размаку времена књига „Кнез Милош у причама", које

колоритну душевну природу оснивача српске државе, а овој интересантној књизи следовала је за мало и трећа „Јован Ћак“.

У предговору своме, кроз који веје елегичан тон, наглашује нам писац, да му се ваља на заранку дана живота свога пожурити да одужи дуг захвалности човеку, који је био врело свакој родној мисли разума његова, и тај му дуг одужује на дан завршетка четрдесетогодишњег књижевног рада свога.

У књизи својој изводи нам писац један светао карактер, који, премда самоук, потпуном јасноћом схвата своје човешке и патриотске дужности у друштву и који с тога баш, што то јасно схвата, и врши их савесно у своме колу. Тај је човек један од предака пишчевих и ми, познавајући врсне особине његове, појимамо захвалност његову према човеку, који му је у млађану душу засадио клице, што су од тада уродиле тако богатим плодом.

У биографији Јована Ћака огледа се укупно живот српског сељака чистог кова, каквога само Милићевић уме да наслика. Дражесне су слике, што се ређају пред нас у току ове тако просте приче: ми их више гледамо но што их читамо, и гледајући их пријањају нам за срце. Изреке, побројане при крају књиге, нису једине у којима се огледа мудрост Јованова, књига је пуна таквих изрека а све скупа сачињавају драгоцен прилог философији српскога сељака.

На крају књиге исповеда нам писац да је написао биографију *своме оцу*, и ми, који смо из његова списа научили да поштујемо таквога, Богу и дужностима својима преданог старину, не можемо а да дубоку пошту не осетимо и према сину, који је, задахнут дубоком захвалношћу према таквом родитељу, пожелео да му спомен сахрани у своме роду тиме, што ће његове врлине усадити у млађано срце Јованових потомака.

Ова књижица требала би да се нађе у руци свакога младића и сваке девице, јер је она ризница богата ума и топла срца човешкога, што читаоца у исти мах уздиже и згрева. Ми је не можемо довољно препоручити нашем читалачком свету. *Ј.*

*

Са јадрана. Приче *Симе Матавуља.* Издање књижаре Љ. Јоксимовића у Београду 1891. 8-а. 228 стр. Цена 1·20 дин.

Као што видимо из књижевног одељка ове свеске, приче Матавуљеве прокрчиле су себи пут далеко ван граница наше постојбине. У српској књижевности давно су већ стекле грађанско право, а одомаћене су свугде у народу српскоме и хрватскоме.

Ово је већ пета свеска Матавуљевих прича, која по садржини ни мало не заостаје иза пређашњих. У њојзи се налазе четири приче: „Краљица“, једна свежа слика из шибеничког пучког живота; „Сликареве

успомене". аутобиографија једног далматинског младића, који стицајем околности постаје чувен уметник; „Ђуро Кокот", једна, управо, хуморескa из бокељског живота, и најзад „Све је у крви", једна новелета, која се по замисли и по форми може уврстити у најбоље радове овога писца.

Као остале приче Матављеве, и ове се одликују прецизном карактеристиком делајућих лица, свежином њихова колорита, оригиналношћу ситуације и ведрином хумора у дикцији.

Стил је Матављев солидан и језгровит — лапидаран; на украсе не полаже много, али у толико више негује у својим списима размерну лепоту. Ништа ту није излишно речено: пре би му се могао местимице приговорити лаконизам. То су приче солидне грађе, па и ако нису искићене, оне су укусне, баш као и оне зграде у његовој домовини, што су утицале на уобразиљу пишчеву и његов карактер.

Ми ћемо првом приликом нарочито позабавити наше читаоце с овим писцем, који нам је до сада доста пружио, а који нам још више обећава. Овде само препоручујемо нашим читаоцима његове последњее приче, као веома занимљиву лектиру.

J.

*

„Impressioni artistiche della esposizione di Parigi per *S. Ducovich.* Firenze 1891.

Сматрамо за дужност да прикажемо нашој читалачкој публици нашега младога уметника Стеву Дуковића, приказујући његово дело, које се по садржини својој може уврстити у она, што красе богату књижевност талијанску. Дуковић је Србин по пореклу и по вери, али, као што видимо не по језику. Од ране младости у талијанском свету, бавећи се сликарством и вајарством, он је присвојио изразе народа, што му даде одлично уметничко успитање, али они, који га познају, знају, да ни часак није престао српски мислити и осећати за свој, у уметности, тако сиромашан народ. У додиру са изврсним Србима, као што је Вулићевић,[1] и др., Дуковић је окусио сласти српске поезије, и није жалио жртава, да прикаже Талијанима оно, што је најлепше у њојзи.

Млади талијански писац назива своје дело скромно „утисцима", али кад се упознамо са садржином његовом, видећемо, да из листова његових говори зналац, што располаже огромним материјалом, уметник, у чијој души је тај материјал сређен до најлепшег облика, естетичар, који влада размерима при оцени тих облика, једном речи, да из њих говори образовани зналац.

[1] Писац изврснога дела «Моја мати» што га је исти Д. дао прештампати ћирилицом.

„*Ново!* Ето те магичне речи, што галванише ту публику више но *лепо*, више но *истинито!* И у ствари *ново* и није ништа друго, до и оно двоје што су један елеменат моралног живота човешкога; па као што *лепо* није свакад и *добро*, нити је *истинито* свакад *лепо*, тако и *ново* није свакад ни *лепо* ни *добро*.“

Тако улази писац у оцену архитектуре изложбене, пошто је бацио један душевит поглед на велику револуцију, која је имала изложбом да прослави своју стогодишњицу, па кад је повукао паралелу између древне камене архитектуре и модерне железне, и оценио по заслузи колосалну архитектонску ругобу, што се зове Ајфелова кула, он прелази на своје специјално поље, на живопис и вајарство и претреса изложене и неизложене радове Мејсоније-а, Дипре-ја, Фремије-а, Рола. Фламана и осталих уметника.

Писац је, као што се види, имао намеру да напише о изложби један литераран преглед, па је занесен својом задаћом, израдио једно големо уметничко дело, које је по богатој садржини својој један драгоцени збир рефлексија по свима гранама уметности. Ми немамо сличне књиге у нашој литератури, а могли бисмо завидети талијанској, коју је овом књигом богато обдарио плодан дух једнога српског уметника.

Колико је млади Дуковић мајстор у уметничким дисциплинама, толико је вешт језику, којим је написао своју књигу. Таквим стилом могла би се поносити најбоља пера талијанска, и мало их је рођених Талијана, у стилу којих је прецизност и елеганција тако хармонично спојена као у њему.

Ми ћемо се постарати да упознамо читаоце наше, који милују лепе вештине, са појединим одсецима ове књиге, да би оправдали похвалу, коју у овоме кратком реферату тако радо одајемо писцу њезином.

J.

*

Лекције из експерименталне физике. За ниже разреде средњих школа и пријатеље природних наука. Уредио *С. П. Бајаловић*.

Писац је у своме делу ударио практичним правцем, да растумачи својим ученицима разне појаве у природи. Он отпочиње своје лекције падом тела, а завршује галванопластиком. И распоред материјала и начин израде по све се разликује од обичних учебника те врсте у школи, али по нашем мњењу, та разлика пре ће бити од користи ученику но од штете. Много теорисање у то доба живота не може донети големе практичке резултате. Ученик ниже гимназије или реалке треба да добије јасне појмове о узроцима свију појава у природи; ови ће му у старијим класама послужити као основа за даље изучавање, а буде ли из нижих завода прешао у индустрију, то ће бар понети собом толико физикалнога знања, колико му је од потребе за живот. Овака мисао

као да је руководила писца при распореду материјала и начина излагања у својој књизи. Све је у њојзи изложено кратко и јасно, чистим и разумљивим језиком.

У оваквој подели и обради књига има своју вредност и за ширу образовану публику, јер је може одиста заинтересовати за корисну физикалну науку, особито кад додамо, да је тумачење у књизи олакшано многим и врло лепим илустрацијама.

Једно би се само могло приговорити овој иначе доброј књизи, а то је, да су у њојзи испретурани делови појединих физичких дисциплина. Могло се је, избегавајући „обични теоријски начин“ у излагању, ипак удесити, да групе појединих физичких појава образују једну органску целину. Писац је отпочео са динамиком сталних тела (падом), па одмах на другом листу прелази на статику капљичаво-течних (комуникациони судови), а чак на 97. стр. наставља са чим је почео (средотежна и средобежна сила). Таква подела могла се избећи, почев са сталним телима у мировању и кретању, па тако исто са капљичаво-течним и најзад еластично-течним телима. Ово би се могло у новијим издањима, која ће без сумње следовати, згодно дотерати. Акустични и оптични део врло су добро обрађени, а тако исто и магнетизам са електрином. *J.*

*

„Matica Hrvatska“ издала је до сад велики број изврсних дела научне и забавне садржине од хрватских, словенских и страних писаца. Последње године издала је девет нових књига. Од поучне књижнице изашла је XVI свеска, која садржи „*Crte o magnetizmu i elektricitetu*“ од *Отона Кучере*. Књига ова садржи у себи много више, но што обриче скромни јој наслов; у њојзи је овај део физике доста простра̂но обрађен. Дивно израђени дрворези, 196 на броју, олакшавају разумевање текста, који је кратак, јасан и разумљив те с тога за поуку веома подесан.

Од забавне књижнице изишле су четири књиге (од 135-е—144-е свеске). Прва носи наслов „*Slike iz Bosne*“, написана је од *Ивана Лепушића* и садржи седам малих прича из босанског живота; друга је „*Obiteljska tajna*“, комедија из друштвеног живота у рјечком приморју, од *Евгенија Кумичића*; трећа садржи приповетку *Јосипа Козарца* „*Medju svietlom i tminom*“; четврта доноси такође приповетку „*Iz varmegjinskih dana*“ од *Ксавера Шандор-Ђалског*. О садржини ових књига донећемо нашим читаоцима опширније извешће.

Од серије превода грчких и римских класика изашао је други део десете књиге, који садржи „*Plutarchove izabrane zivotopise*“.

Осим ових дела изашла је у накладѝ Matice Hrvatske V. књига „Svjetske povjesti“, која садржи „*Povjest srednjega vijeka*“. I део од

Фрањс Вале. Овој опширној књизи придате су две географске карте: Европа за време селидбе народа и земље ислама од Хеџре до почетка крстоносне војне. — За тим „*Slike iz svjetske povjesti*“, прва свеска, у којој се износе „*Pjesnički prvaci u prvoj polovini XIX veka*, а на име: Лорд Бајрон, Мицкијевић, Пушкин, Јан Колар, Ђакомо Леопарди и Хајнрих Хајне од ***Миливоја Шрепла*** и Виктор Иго од ***Јулија Адамовића***. — Најзад једну елегантно штампану књигу, која садржи два дела ***Димитрија Деметра*** „*Teuta tragedia u 5 čina*“ из времена римских напада на Илирију, — дело големе драматске вредности и „*Grobničko polje*“ епски спев о упаду Татара у наше земље.

Не би згорег било, да се стараоци наших књижевних фондова угледају на прегаоштво „Matice Hrvatske“, која тако обилато обасипље свој народ светлошћу науке и тако га очиниски дарива уресима ума људског. Њен је рад удешен, по одређеноме плану, по коме се штампани, али растурени радови хрватских писаца прикупљају из разних књижевних листова у оделите свеске, а нештампани предају јавности. Овим радовима домаћим придају се радови познатих словенских и страних писаца.

Таквога реда у уређивању ових књижница не би могло бити, да „Matica Hrvatska“ не утиче сама на рад писаца, а то је баш што би желели да се отпочне чинити и у нас. Многи добри и корисни радови остају у нас непознати млађем нараштају, само зато, што су растурени по разним часописима, које данас већ није лако све прелистати, а многи и не угледају света с тога, што писци не могаху да их штампају о своме трошку. Класична дела су некад брижљиво обделавана у нас, а тај рад је у новије доба сасвим напуштен и они, којима је он од потребе, морају бити захвални „Matici Hrvatskoj“, што се о њему тако својски брине. Њезино је старање привредило до сад лепу збирку класика у добром преводу и сви су изгледи да ће се ови с временом комплетовати. *J.*

*

Босанска Вила је под уредништвом г. *Николе Т. Кашиковића* ступила у VII. годину, и сваке године привлачи она све то већу пажњу читалаца, зарад богате и биране садржине своје. Нарочиту пажњу обраћа вредни уредник прикупљању народних умотворина из оних крајева нашег света, а тиме се вредност листа знатно уздиже. Ми се одиста радујемо лепоме одзиву, што га је тај лист нашао у нашој публици, јер га он у пуној мери заслужује. Први број од ове год. донео је песме Змаја и Вл. Јовановића, слику из приморског живота од Матавуља; расправу о цркви босанској, критику од М. Савића и др. занимљиве радове. Лист где се стеку овакви радници, нема потребе да се препоручује српској читалачкој публици. *J.*

*

Стражилово. У новом издању Нап вредни Ј. Грчић покренуо је по нова свој лист „Стражилово“, чија су већ два броја изашла. „Стражилово“ је негда својом бираном садржином и изврсним уређивањем стекло у српском свету доста поштовалаца, те је с тога излишно говорити што у његову похвалу: нама је намера само да обратимо пажњу наше читалачке публике на тај изврсни књижевни лист, чија је вредност тиме увећана, што се у њему доносе добре илустрације. Први је број донео слику и кратку биографију Симе Матавуља, а другу слику песника немачкога, а пореклом Србина Стевана Миленковића Милова. *Ј.*

*

Правник. Лист за правне и државне науке, издаје и уређује д-р *Мил. Р. Весник.* Књига I. (за јануар.) Београд 1892. Цена 2 дин.

Правничка књижевност је овим часописом изнова добила свога заступника, и с обзиром на уредника његовог, можемо без назора рећи достојног заступника. Г. д-ра В-а име стекло је у правној литератури лепога гласа, а и лепа књижевност броји га данас међу својим радницима. Већ из самог почетка види се, да се је уредништва „Правника“ латио човек, који је дорастао за тај посао. У нашој земљи, која обилује законима, и која је баш с тога доведена до саме међе оне старинске изреке „Summum jus....“ није ни лако подузеће, критичким оком пропраћати промену свих тих закона. Такав рад је за правнике од неоцењиве вредности, а и за лајике од големе користи.

Колико нам обриче стручна спрема уредникова, да ће одиста остати доследна својој девизи: „правда држи земље и градове“, толико нам јемчи његово усталаштво, да ће своме часопису знати да стече сурадништво наших најбољих правника. Прва свеска садржи радове стручњака Ст. Максимовића, Мил. Ст. Марковића и Мих. Л. Стојадиновића, психијатра д-р М. Васића и др., којима се придружио и наш вредни књижевник Ст. Новаковић с веома знатним правно-историским радом својим „Удава или самовласно апшење за дуг у староме српкоме законодавству“. Овим радовима следује поучна казуистика „из суднице“, критике и реферати, правна библиографија из свију већих држава, и најзад као додатак „Поноћ“, из Тасиних (Миленковићевих) бележака, веома занимљива прича форенске вредности „Картара“.

Наши правници, уверени смо, умеће да оцене вредност оваквог органа и да га својски подрже; њима није од потребе препоручивати часопис, којега потребу они сами најбоље осећају: желели бисмо само, да се за његов опстанак заинтересују и остали образовани читалачки кругови наши. *Ј.*

БИБЛИОГРАФИЈА.

Дјела Матије Бана. Књига V., у којој су: *Ванда*, трагедија у 5 чинова, *Јан Хус*, трагедија у 5 чинова. Београд. Издање срп. краљ. Академије 1891.

Збирка српских народних умотворина. Књига II. Садржи: **Пјесме слијепца Рада Рајића** побележио *Манојло Кордунаш*. Н. Сад. Издање А. Пајевића 1891. Цена 80 нов.

Кућарство за школу и народ, написала *Милева Симића*. Издање А. Пајевића 1891. Цена 70 нов.

Три приповетке од Шмида „Мува, — Славуј, — Румене и беле руже" Превео *Јов. Грчић*. Издање А. Пајевића 1891. Цена 30 нов.

Петко циганин. Приповетка Ф. Хофмана превео *Светозар Влашкалић*. Издање А. Пајевића. Цена 50 нов.

Наука о чувању здравља и спасавању живота, за употребу народних школа. Написао *Др. Л. Сел*, превео *Ст. В. Поповић*. Издање А. Пајевића. Цена 20 нов.

Алмасија. Приповетка из живота босанских бегова. написао *Сима Н. Крајиник—Сарајлија*. Београд 1892. Цена 60 п. дин.

Књиге Љубомира П. Ненадовића. Тринаеста свеска. Издање А. Јоксимовића. Београд 1891. Цена ?

Имена заната и занимања у Краљ. Србији. Издање статистичког одељења мин. нар. привреде. Београд 1891.

Породица. Лист за родитеље. Уређује *К. Петровић*. Излази двапут месечно и стаје: за Србију годишње 4 дин.; за друге земље 3 ф.

Учитељ. Педагошко-књижевни лист. Год. XI. Свеска за јануар. 1892, власник учитељско удружење, уредник *Д. Ј. Путниковић*.

ОДГОВОРИ УРЕДНИШТВА

К. Д. К. Кад вам је тај језик тако добро познат, преводите добру прозу: за песме се хоће јача студија форме.

Ђ. П. И. Ви сте срећно почели. Наставите!

С. М. У „трифолијуму" ни један листак није цео.

М. Ј. И. Ви ћете нам опростити ове мале измене на — руху.

М. М. Сар. Од послатих песама једна ће се штампати.

П. В. Н. у *Рад.* Ваш рад није за „Отаџбину". Обратите се каквом стручном листу.

УСКОК

НАПИСАО

СИМО МАТАВУЉ

(НАСТАВАК)

III.

НОВА ГОДИНА НА ЦЕТИЊУ

Суморна цетињска долина бјеше покривена снијегом. Међу небеском ведрином и цичом на земљи, ваздух бјеше утолио, баш као да се смрцао. На истоку свићаше зора, а мјесец вираше једним рогом на западном зренику, те се блиједа свјетлост одбијаше са смрзлога снијега, а још више са двају дугачкијех низова прозора цетињског манастира, који је сагређен на рубу долине, те је својим сивим лицем окренут ка њој.

У оно вријеме, осим те старинске грађевине и трију кровињара (крчама) у близини, Цетиње бијаше пусто пољице, утонуло међу шумовита брда.

У то доба, кад се «дијели дан од ноћи», кад по обронцима цетињске долине вукови урликаху најјаче, изађе из једне ћелије висок Црногорац и уђе у другу, најближу. Ту, у помрчини, Црногорац се сагну пред огњиштем издубљеним у зиду, постакну двије изгореле главње, наслага врху њих њеколико цјепаница, па снажним дахом, пропири ватру и припали воштаницу.

На дрвеном кревету у куту, под шареним покривачем, вираше старачка глава, дуге сиједе браде, са црном свиленом капом, навученом до обрва. Под густим обрвама, свијетљаху се необично живе очи, а грбасти повелики нос, раздјељујући протегљасте образе, чињаше

да старчево обличје више напомиње снагу и гвоздену вољу, него ли дуги низ година, које ипак оставише трага у борама по образима.

Старац извуче испод покривача жилаву руку, дохвати златни часовник са столића, погледа на њ и рече крупним гласом:

— Нека се одмах огласи јутрења! Нека дође ђакон!

Слуга се ћутећи поклони и изађе.

Соба бјеше око шест корака дуга, нешто мање ужа, а висока толико да би осредњи човјек могао дохватити таваницу. Под је био застрт дебелим лијепим поњавама. Према кревету, уза стијену, бјеше ормап од ораховине и на њему наслагане књиге. До ормана гвоздени ковчег. Између двају прозорчића, испречаганијех гвозденим шипкама, бјеше издубљена пањега, затворена стаклима, кроз која блистаху златни и сребрни судови и ткива. Над креветом вишаху двије иконе у драгоцјеним оквирима; под њима сабље, сребрнијех корица. На другом столу, с друге стране, бјеше велика мједена рукомија и оканице с водом. Па онда једна млетачка наслоњача, постављена кожом и двије херцеговачке троножне столице, претрпане хаљинама, и тијем је свршен попис свега онога што се на један мах у соби могло видјети.

До мало зачу се глухо тик-так клепало, па забрујаше звона Ивана Црнојевића.

Старац се прекрсти, скочи младићском хитрином, сједе у наслоњачу, закопча црногорске доколенице, обуче свилене димлије, обу чизме, навуче скерлетни пршњак и скиде капу, те му се просуше дугачке сиједе власи по раменима. Да је припасао ону кривачу сабљу, па потекао пред манастир, појахао бијелца и кренуо се пред хиљадама Црногораца ка граници, нико се томе не би зачудио, јер би то са свијем доликовало томе српском витезу старога кова. Али се он поново прекрсти, па се изми хладном водом, очешља браду и косе, па отворивши орман, извади калуђерске мантије, те их навуче поврх

црногорскога руха, врх мантија преметну златни крст и панагију, на главу натаче камилавку, па сједе према ватри. Таки је радије напомињао светога Саву, који са амвона поучава биједни народ и благом ријечју укроћује људске страсти.

У истину тај старац бјеше и једно и друго, и храбри војсковођа, и смјерни проповједник.

То је био *Петар* I *Петровић*, господар Црне Горе и Брдâ, четврти владалац из дома Његоша.

Владика је сједио замишљен, пребирајући бројанице.

Њеко закуца на вратима.

— Уђи! вели он.

Уђе крупан, средовјечан човјек, смеђа брка, обријане браде, у црногорској ношњи, *са камилавком на глави*. Под грлом му вишаше руски ђорђевски крст, а на везеном џамадану још два војена одличја. Да није камилавке и дуге косе, нико не би могао вјеровати да је свећено лице.

Крупни човјек паде на кољена пред владику, циjелива га у руку и рече:

— Добро јутро, господару! На добро ти дошла нова година, да Бог дâ! Сваку срећу донијела Црној Гори, да Бог дâ! Ти нам их још много дочекао, а ја те пратио и на страшна мјеста, ако устреба, и у царске дворе, да Бог дâ!

— Хвала, мој Иво! одговори владика дрмајући му руком. Бог и теби дао свако добро!.... Сједи, огриј се! Мени је мило да ми ти вазда први честиташ!

Бјеше то чувени Иво, ђакон и писар владичин. Чувен је био по цијелој Црној Гори, Херцеговини, Старој Србији и Приморју, због досјетљивости, јунаштва, а највише због велике среће, која га срете у Русији. Дајбуди у двадесет крвавијех битака био је Иво уз господара и два пута се тешко ранио, али то би се лако заборавило, (пошто је у томе имао доста другова), пу кад је пратио господара у Русију, пред цијелим двором

у царској цркви чатио је јеванђеље а послије летурђије, цар *Александар Павловић* својом руком придјенуо му је Ђорђевски крст. Јер је цар од владике дознао био за јунаштво Ивово. Иво једини од свећених лица у манастиру имадијаше повластицу да носи народно одијело пошто му мантије бијаху одвратне.

— Рђаво вријеме, Иво! Бог зна хоће ли и један главар моћи доћи, осим Бајица и Доњокрајаца!

— А ја мним, господару, доћи ће их много, баш много. Е, снијевао сам, господару. Ево да ти кажем што. Усним да сам на гумну пред манастиром, а снијег вељи као сад, а мени се обрете у руци комад хлеба, а паде преда ме јато *некијех* шаренијех ама прелијепијех тичица, каквијех, ва истину, никад нијесам видио, те ја мрви онај хлеб и бацај мрве, мрви, мрви, мрви, и тице: кљуц, кљуц, кљуц, — у трен божји поједоше сав хлеб, те ја зовни *ђакове* да ми још донесу хљеба, а у томе се пробудих.

— И по томе судиш да ће доћи много главара? рече владика смијући се.

— По томе, ва истину! Што су шарене тице до главари!?.... Па онда, знаш, и оне године кад ударисмо на Дубровник, била је овака зима, а о Васиљеву дне дође их доста.

— Е, лијепо, видјећемо. Хајде сад погледај јесу ли сви наши наредни. Доба је да се почиње! рече владика погледавши на часовник.

Иво изађе и до мало се врати са двојицом ђака, који ношаху дебеле запаљене воштанице.

Сва три се поклонише па владика пође за њима, а у тај мах зазвонише сва звона.

На крају ходника дочекаше уврстани: архимандрит, игуман, четири калуђера, четири ђака и десет перјаника са дугим пушкама. Сви преклоно пропустише господара, па се кренуше за њим у цркву.

Одмах се започе јутрења.

Служили су: игуман и ђакон Иво.

Послије јутрење, истим редом, испратише господара духовници и млађи у велику дворницу, гдје он прими честитке од свију њих.

У дворници (на првом поду), могло се смјестити више од сто људи. Према вратима, под дугачким низом икона и кандила, бјеше простран диван, а пред њим дугачак сто, покривен шареницом подгоричког ткива, претрпан сноповима артија. Осим артија бјеше на њему златан крст и јеванђеље драгоцјених корица — прва црквена књига штампана у српској земљи, 1495 на Ободу, граду Ђура Црнојевића. С десна од дивана бјеху два велика ормана. Наоколо по стјенама, вишаху слике владика, црногорских господара и руских царева. А наоколо по поду бијаху столице и клупе, раздвојене на једноме мјесту великим у зиду издубљеним огњиштем (оџаклијом).

Владика се није дуго одмарао, но отиде да служи летурђију, са свијех шест калуђера и са ђаконом.

Око јеванђеља дођоше главари доњокрајски: два Ивановића и један Шпадијер, па двије Бајице. Мало послије дођоше с Његуша: три Петровића, војвода Драго и ускок Јанко, у црногорској ношњи. Мало по мало, прикупише се: Дуце, Бјелице, Клевљани, Ћеклићи, Ријечани, Црмничани и Приморци, у све око педесет људи. Бјеху то махом средовјечни, крупни, препланули брђани, са токама на грудима и кривачама сабљама о бедри, с тога је вити и бјелопутасти ускок јако упадао у очи међу њима.

По свршеној служби, владика прође између њих, благосиљајући, а они пођоше за њим у дворницу.

Први уђоше Петровићи с војводом Драгом, па остали, пазећи сами на старјештво.

Саво Марков, рођени брат владичин, пољуби брата у руку и честита мушнову годину, са кратким поздравом: срећна ти нова година, господару! То учинише Станко и Јоко Стијепови, његови рођаци, па војвода Драго, па се Његуши склонише, да начине мјеста осталима. Сви други, истим редом којим уђоше, приступаху ка госпо-

дару, понављајући исте ријечи, а господар каже свакоме: и с тобом заједно! Пошљедњи се упути понизно, али одлучно ускок. Војвода Драго узе га за руку, па рече:

— Ево ти, господару, једнога новог Црногорца, да га благословиш!

— Да је благословен! вели владика задржавши ускокову руку у својој.... Сједи, војводо, дознао сам све... Разумијете ли српски, младићу?

— По мало! одговори Јанко, поклонив се.

— А талијански?

— Такође.

Наста велика тишина.

Владика поче јачим гласом, а споро, као да казиваше њекоме у перо:

— Знам кад си пребјегао и све што је било на Његушима, јер наша је земља мала, те се по њој брзо разгласи све што је необично. Знам да си за ово њеколико дана омилио војводи, његовом браству и свима Његушима. Је ли? обрати се владика ка својима.

— Јест, господару, баш као да је међу нама растао! одговори Саво Марков.

— Ка̂о да је по стотину пута.... мој! дода војвода Драго, сјајући се у лицу од радости, видјевши како владика од прве прими његовог госта.

— Е, војводо, велика ти хвала и од моје стране што си омилио ускоку одмах нашу земљу! настави владика, па се обрати ка младићу и загледа му се добро у очи. А тебе, *ускоче Јанко*, хвалим што си се одмах привикао нашим обичајима, као што су ми причали. То потврђује твоје чојство, и ако си млад. Мило ми је што добро скачеш, добро трчиш, добро сијечеш *у зарок илећа*, јер ми, Црногорци, послије чојства и јунаштва цијенимо највише хитрину и снагу тјелесну, јер, богме, нам то највише треба. Знам да је твоја тврда намјера да останеш у мојој сиромашној држави, у овијем кршима, гдје су се људи склонили, да не робују правим Турцима и

крштеним Турцима, гдје нема утврђена реда, гдје је готово сав закон мој свјёт, али гдје царује слобода. Ти опет, као војени часник, знаш своје дужности према господару и твојој новој отаџбини. Ја те свесрдно примам. Буди ваљаст Црногорац. Требаће ти много прегаоштва, јер си по своме избору хтио да будеш Црногорац!

Ове пошљедње реченице преведе му владика на талијански. Јанко пажљиво саслуша, па се језгровито и топло захвали на очинском пријему и обрече да ће живјети и да ће се владати као прави син црногорски и господарев.

Док се Јанко враћаше на своје мјесто, праћен погледима свију главара, узе Станко Стијепов да прича како се младић одликовао у свијем јуначкијем играма божићнијех дана.

— Види се добар сој! Биће да је од добре куће! рече један.

— Да што! Има, брате, свуда по свијету јунака готово као и Црногораца! дода други. Баш да ми га је питати: ко му бјеху стари?

— Немој, брате, сад; могло би бити криво господару а ето још не прозборисмо ни са господарем.

— Па не би те Јанко ни разумио. Чу ли како у потоњу господар обрну латински?... Збиља, војводо, како се ти с њим разумијеш? пита један Цуца.

— Као Његуш! уплете се један ријечанин. Та знаш да сви Његуши умију латински.

— Није он Латинин, но Рус.... није Рус но Чех, — исправи Драго. Све разумије српски, а умије и говорити, но заноси.

Уђе ђакон Иво пред двојицом ђака. Један ношаше на послужавнику четвртасту скленицу ракије, а други пун круг сухијех смокава. Иво наточи и поднесе Петровићима, Саво Марков уста. Сви усташе. Сад тек Саво честита како ваља нову годину господару, дугом кићеном

здравицом, у којој поброја сва блага, која од Бога моли Црној Гори и господару.

Док су се други обређивали, рече владика:

— Хвала вам, соколови, што сте се потрудили да дођете по оваком времену! Нијесам се могао надати ни да ће вас трећина доћи!

— Погоди мој сан! рече Иво и исприча га́ главарима.

— Ама лијепо је све то, ама што си нам мрве дијелио, ђаконе? пита кнез ћеклићски.

— А жао ми је, опет, што сте се намучили! дода владика.

— Каква мука, Бог с тобом, господару! Ова сухомразица, ово је најљепше вријеме зими за путника!

— А да, бога ми, јест. Ето, ми, ријечани, и црмничани дојахасмо све до под манастир. Ето нам коња у крчмама.

— Тако је! Прошлијех година није се могло дојахати довде на Васиљев дан!

Сви заграјаше.

Иво, служећи пошљедње, крај врата, викну, те надјача гласом грају!

— А да је и музгавица, да се и не може на коњма, па шта онда? Чудна ми чуда, дошли би како би могли, како личи Црногорцима. Је ли слободно господару, да отпјевам што мислим?

— Да отпјеваш!?.... Па.... дед!

Иво тури прст у ухо и запоја:

„Ал' главари за вр'јеме не хају,
„Но сви хоте на Цетиње равно; —
„Припртише торбе обрамнице,
„Претурише струке сињгавице,
„Гранајлије пушке дохватише,
„Па . . . .

— Па шта онда? запиташе Саво Марков усред опћег смијеха.

— Па ето банусте у дворове нашег господара. «Добро јутро и срећна ти нова година, господару!» То сте му сви исред срца пожељели, занаго, али има још нешто, о чему сви овога трена једнако мислите, а што не би ниједан изрекао, да му дам све оно што сам јутрос, послије јутрења од господара добио, — десет жутијех цекина.

— Ама, што је то, што тајимо, чоче?

— Ва истину, ево шта: Мио си нам, господару! Жељни смо те као озебао сунца, али смо, богме погладњели као вукови!.... Је ли тако, кнеже ћеклићски? Разумјеш ли сад што значе моје мрвице!?

Диже се такав смијех, да су се сви тресли. Чак и ускок Јанко слатко се смијаше, одиста, поведен оnћим простодушним весељем.

— Мој вриједни Иво све шалом зачиња, али о свему размишља, да му је просто! вели владика. Он је јутрос наредио пециlва за педесетину угод!

— Угод? Е јест њеки гатало! опази Драго.

— *Поглеајте* му ону *камилаку* на глави! — рече поменути кнез ћеклићски, — е пуна му је досјетака, па му прокапљују у мозак.

— Дед, понуди, Иво, ако што ваља ракија! нареди владика.

— Ваља, те како, господару!.... Добра је! Као гром!

Иво поново принесе Његушима, говорећи:

— Ви, господо, из гнијезда господскога, немојте се баш много снебивати, но дед по чашицу наше калуђерске мученице, препеченице, да струните росу са срца!

Па се обрати Бајицама и Доњокрајцима.

— *Војводо Драго Мартиновићу* и сви његови; кнеже Ивановићу са дружином, не будите пошљедњи ни у овој работи, као ни у јуначкој!

— Соколови од крвава Кчева, војводо *Мићо* и *Стеване Перка Шалегина*, ви турске крвопије, што сте се препали да не истрошите господара!

— Гле, овога бана, како ми се у лицу намрштио! Не бојим те се, змијо цуцка, *Пешикане Шуњо*! Не бојим се ни тебе овдје војводо *Милићу*, ни свијех ваших *равнијех* Цуца и Бјелица! (Иво нагласи на оно «равнијех», јер су та два племена најкршнија у Ц. Г.)

Иво ста кашљуцати пред Ћеклићима, али га претече *кнез Јован Вицковић*.

— Могу ја, ђаконе и без твоје пјесме! Није ми мило да око мене жива попови пјевају!

— Ej, ћеклићу млечићу, ја мњах да баш не можеш без понуде, е ви је у крви да сте злопитни!

— А ви, старе куће, — рече *Црмничанима*: Саву *Пламенцу*, проту Андру *Ђуровићу*; *Ријечанима*: проту Ивану *Пејовићу* и његовим; *Приморцима*: *Вуку Ивановићу Мајини*, Станку *Прибиловићу* Побору, Крсту *Калуђеровићу* грбљанину — ни по старини, ни по јунаштву, нијесте потоњи, но ми је мило да вам дирнем кичељивство.

По свој прилици Иво се бјеше заморио китећи, за то и скрати, споменув само старије главаре.

— Ево претече ракије! рече Иво, дигнувши високо скленицу, па запјева:

„Фала Богу, фала јединоме!
„Састале се двије бановине:
„Црна Гора и Приморје равно....
„Да испију боцу првијенца
„Ал' је испит', брате, не могоше....

— А да сам ово изнео на овој цичи пред четворицу смиренијех светогорских калуђера, божја вјера, до сад не хоћаше ни капи остати.... А сад, без замјерне, изађите сви, да млађи унесу столове, е ће се овдје ручати.

Изађоше сви за владиком.

Перјаници и ђаци унесоше столове, па хљеб и вино, па десет пецива на ражњима, које положише попријеко на столове.

У који мах уђе владика са духовницима, да посједају први, у тај мах диже се граја у тријему.

— Дошао је игуман Ђорђе! јави Иво.

За њим бахну крупна људина, прогрушане браде до паса, са великим мачем о бедри.

— Добро нам дошао, игумне, поздрави га владика весело.

— Добро нам дошао! вичу и остали, сједајући.

— Е, преподобњеиши, није ти мајка умрла! дода ђакон.

— Поздрав ти, господару и љубе ти руку: Поп Милутин Церовић, барјактар Павао Бајовић из Пипера, сердар Мркоје, Иван и Марко Никчевићи и Радисав Контић из Пјешиваца; па Морачани сви редом, па бјелопавлићски војвода Марко Бошковић. Били су сви код мене у манастиру божићнијех поклада. А причаћу ти послије наше пограничне работе!

Већ се није могло ни причати од силнога крешева; све по два главара један према другом сјечаху пециво.

И, ђакон занаго погоди. Мрки вукови бјеху занаго гладни. Па ни господски ускок не шчињаше се много.

Њега тек посље јела опази игуман Ђорђе, и зачуди се том младом главару. Најближи испричаше му што су знали о ускоку.

Па онда се говор заврже о пошљедњим четовањима, о рату са Французима 1813 год. о хаџи-Продановој буни у Србији, о новом устанку рудничкога војводе, о Јовану Добрачи, који на вријеме доведе на Љубић 500 Гружана и 200 Црногораца. Главари су се поносили тијем догађајем, и многи помињаху и хваљаху своје браственике, који су се онда налазили у шумадијској војсци. Најпослије претеженције се поче говорити о новом српском вођу војводи Милошу Обреновићу. Станко Стијепов Петровић, који је два пута пјешке ходио из Црне Горе у Русију, ради државнијех послова и у повратку доносио писма Карађорђу од руске владе, стаде им опширно причати о свијем шумадијским главарима, с којима се познао, па и о војводи Милошу. Са тога се пријеђе на опћа народња надања и нагађања о будућности.

То је трајало докле звона не огласише вечерњу, а тада сви отидоше у цркву. Из цркве отидоше њеки у крчме на преноћиште, њеки у Доњи Крај и у Бајице, а Његуши са ускоком осташе у манастиру.

Послије вечере владика се на само дуго разговараше са ускоком.

Сутрадан искупише се рано главари у дворници.

Цијело вријеме до подне прође у писању различитих исправа и заповјести господаревих управљених на племена, а то се радило тако живо, да калуђери и ђакон сусташе.

За ручком, који је раније био, владика исприча главарима све оно о ускоку Јанку што су читаоци дознали из пролога ове приповјетке.

И тако главари разнесоше по свијем крајевима господареве државе прошлост њекадашњег кнеза Јана II., новог ускока Јанка.

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

ИЗ „ВЕЧЕРЊЕ РУМЕНИ“

1. ТО ЈЕ БИЛО ОНОГ ДАНА...

То је било оног дана,
У ономе једном часу,
Кад се небом зраке сунца
А по врту мирис расу.

С руже паде цветак један,
Дајући се судби, свету —
Хтедох знати: ком је теже,
Или ружи или цвету.

Као да се шумор крете
С тајанствених виших страна,
И душа ми к'о да зачу:
„Буди биљка, буди грана!“

* * *

То је било оног дана,
У ономе једном часу,
Када време, ронећ' тихо,
Један бокор среће расу.

И пост'о сам танка грана,
Незнан биљци ни древету —
Ал' гле, младост проклијала
У веселом опет цвету.

У души се миље диже
Као мирис од босиљка:
Нисам више слаба грана,
Постала је од ње биљка.

* * *

А да л' и то тренут беше,
Што на брзом доспе валу,
Кад са муњом гром се спусти,
Гранчицу ми скрши малу?

Ој, што грана тежи биљци,
Ој, што биљка грану воли,
Ој, ал' јако, ала силно
На рањеном месту боли!

И сад схватам, што сам негда
Радознао знати хтео,
— Аох тужна одговора,
Што ме душом заболео!

---

2. Будућност.

Са кликтањем ор'о оде
Са врх куле у сред горе —
Када ловац младих лета
Пред те мале стаде дворе.
Брзо сјаха с коња знојна,
Са кога се магла диже.
Пењући се хитро, лако,
У највишу собу стиже.
Кроз отворен прозор слуша
Звук, што шумом даље оде,

Чује хајку од ловаца,
Младих госпа и господе.
Он је данас витез био,
Он је јунак овог дана,
О њему ће да се прича
У сред друштва одабрана.
Лаки лахор, мазећ' лишће,
Душе му се чисто таче,
И занесен слатким миљем,
Будан скоро сниват' заче:
„Ко си, дево дивна стаса,
„Што ми златан венчић дајеш?
„Што ми пружаш плод са цвећем?
„Зар ме добро ти познајеш?"
„„Будућност сам цела твоја
„„С овим плодом, ево гледни,
„„Све ће ово бити твоје,
„„Само хтедни, само смедни?""
Граја оздо друштва целог
До њег' дође, младић скочи,
И весео, препун наде,
С поуздањем њима крочи.

* * *

Год за годом . . . и већ ево
Четрдесет прође лета,
Протекло је много суза,
Много бола широм света.

* * *

Старац мирни—борно чело,
Поглед тужан, беле власи—
У одаји исте куле
Слуша, како јече гласи
Што их диже вредна хајка
Младих госпа и господе,
Па му мис'о прошлост тражи,
Пливајући уз њу оде.
И сузе би заспјале
У његовом мутном оку,
Да већ нису исплакане,
Целећ' рану предубоку,

Да се нису скамениле
А на гробу љубе младе,
На гробов'ма деце добре,
Пријатеља, вере, наде . . .
„Ко си, хладни спомениче
„С разбијеном жића купом?"
„„Ја сам прошлост дана твојих!""
„Што те платих ценом скупом —
„Сећаш ли се оних дана,
„Сећаш ли се ведрог часа,
„Кад се мени овде јави
„Девојчица вилског краса
„Са рукама пуним добра —"
„„Стани, бејах иста тада,
„„*Будућност* сам онда била,
„„А само сам *прошлост* сада.""
„Што не рече збиљу праву?"
„„Живот не би био, што је,
„„Кад би сваки напред знао
„„Шта га чека—дане своје!""
„Стани, куд ћеш . . ." „„Хитам брзо,
„„Вазда тачна према себи,
„„Да се опет другом јавим,
„„К'о што с' некад јавих теби""
„Коме сада?" — „„Младом војну,
„„Што у лову мене снива.""
„Опет с варком?" — „„Не знам ни ја,
„„То ће рећи јава жива.""
Старац слуша . . . горски ветар
К'о да збори: „позно ј' доба,
„Сазнање се жића схвата
„На ивици самог гроба!"

АНДРА ГАВРИЛОВИЋ.

НА РАСКРШЋУ

ПАЛАНАЧКА ПРИЧА

I.

Железнички воз ишао је средњом брзином. У једним колима седи један младић, гледајући кроз прозор, а наспрам њега завалио се неки старац, који је непрестано шмркао бурмут и трљао свој велики, црвени нос; ту је био само још један одрпан Словак, окружен својим алатом и свакојаким жицама; иначе више нико.

Старчић с црвеним носом био је канда расположен да се разговара, јер је сваки час погледао у свога сапутника, али овога је више занимало гледање кроз прозор. Дрвеће му лети поред очију, поља се одмичу, а ласте што су се начичкале на телеграфским жицама беже чим им се воз приближи.

Онај Словак није био за разговор, јер је сасвим угодно дремао на своме месту; старац је то видео, па се онда свакојако довијао, да отпочне говор с младићем. Најпосле га ухвати кад није више гледао на поље, па ће рећи, трљајући по ново свој црвени нос:

— А куда ти, младићу?

Овоме би криво, што га узнемирује, те одговори преко рамена:

— У Купиново.

— У Купиново? Па и ја сам одатле....

Чича застаде, надајући се, да ће то младића изненадити, али овај канда није био баш оран за разговор, јер окрете главу к прозору и опет гледаше тамо далеко у винограде, који се зелењаху према сунцу.

Чичица поћута, поћута, па ће онда опет из нова:

— А чији си ти, Бога ти, ако си из Купинова? Ја се нешто не сећам, да сам те икад видео....

Младићу очито ово питање није било пријатно, јер окренувши само у пола главу од прозора, рече чисто љутито:

— Ја сам Милан, син покојнога Јове кожара.

Али чича скочи с клупе, испусти бурмутицу, коју таман беше узео у руке, па поче говорити, не знајући шта ће пре:

— Та зар ти Милан? Ко би то могао помислити, људи божји? Па колики си израстао! Ала брзо пролазе године! Гле, молим те, Милан! Онај мали Милан, а сада оволики момак! Бреее! Читав човек, Бога ми!

Онај одрпани Словак пробуди се, па зачуђено гледаше у тога маленога чичу како је устао па виче и млата рукама, а младић га само гледа.

— А зар ти мене не познајеш? настави говорљиви старац. Зар се не сећаш чика-Марка из црнобарске мале?

— Сад се опомињем, кад сте ми казали; иначе се не бих сетио....

— Ти беше у Београду на занату, је ли?

— Не, чика-Марко, био сам у трговини, па ми се већ досади служити туђина — хоћу сад у Купинову на своју руку да почнем трговати.

— То је лепо, синко, врло лепо. Па како тамо у Београду? Нисам га видео има већ толико година. Колико си ти био у њему?

— Девет година....

— Па кад си ти то отишао? Не сећам се...

Младићу се обрве саставише. Очевидно му ово питање није било по вољи, те у први мах није хтео ни одговарати. Али чика-Марко није то опажао, те рече поново:

— Када си ти то отишао у Београд?

— Када ми је отац умрьо, онда. Нисам хтео.... да....

— Не прича му се то, видим ја, помисли чича у себи, па понесе бурмут к носу, не хотећи више дирати у младића.

Милан опет промоли главу кроз прозор, па гледаше околину, која је јурила мимо њега. Била му је позната, ма да је то било тако давно, кад ју је последњи пут видео.

Свако брдашце ту, поред којега сад пролази, дететом је обилазио, пентрао се на свако дрво, што ту сада стоји, и учини му се, да збиља нема од тог доба више но неколико дана, више но неколико сати: свих девет година, што их је провео у Београду, ишчезоше на један мах, те ништа више није растављало његово детињство од садашњег тренутка.

Позната околина и старчева запиткивања подсетише га на ствари и на догађаје, о којима није последњих година ни мислио, којих се готово више није ни сећао. Сад му паде на памет како је плачући ишао за сандуком своје мртве мајке; сећао се како је отац његов на скоро после тога довео себи другу жену, која га је често, врло често тукла, кад отац није код куће; опомињао се како је после тога добио малог брата и две сестрице, који никад нису били бијени, који су увек имали нове хаљине, а он старе и поцепане; сећао се тог мучног живота, кад је био остављен самом себи, кад нико није водио бригу о њему, кад је био тако саморан као и свако друго сироче....

Ту застаде. Још га је болело оно, што је тада претрпео, још и сад су га мучиле оне бесане ноћи, које је, плачући, проводио. Тада му се чинило, да се мора кадтад осветити свима за те муке, које трпи, и маћији и њеној деци, па чак и оцу, свима, свима.

Воз је јурио свом брзином. И успомене Миланове прелетаху тако исто брзо душом његовом. Отац му се разболе једног дана, полежа неко време, па оде Богу на истину; сећао се како је и тада плакао, како се тек тада осећао саморан, остављен канда и од Бога и од људи. Кад се сви вратише кући и кад се ухвати ноћ, он није знао шта ће ни куда ће; кући му се није ишло, било му је мрско све што год је било у њој: осећао је да

мора некуда на другу страну, свеједно ма куда, само не кући. Није хтео више да зна ни за кога од њих: шта га се тиче маћија и њена деца? Не требају ни они њему, ни он њима.... Тетка га једна прими и доцније отправи у Београд, у трговину....

И сад се, ето, враћа у своје родно место први пут од како је отишао из њега; враћа се као свој господар, као самосталан човек, који ни од кога не зависи, који може да чини све што год хоће.

Помисао на то, да је сад слободан и независтан, чињаше му задовољство. Осећао је, да је будућност пред њиме, да ће сад моћи да се свети онима, због којих се у детињству злопатио, али освета га не примамљиваше. Још у Београду, одавно већ, одавно, био је на чисто с тиме: неће да их дира. Ако им је добро, неће гледати да им шкоди, ако им је рђаво, неће их потпомагати....

Воз се приближавао Купинову. Појављиваху се већ кућице, окружене маленим баштама: овде-онде вири кроз прозор каква женска глава, гледајући за возом, који одмиче; тамо негде у даљини канда звона звоне....

Чика-Марко узе свој завежљај испод клупе, па приђе једном прозору:

— Ено моје кућице, рече Милану, показујући му руком једну башту, с кућом у средини, која пролете мимо њих.

Младић погледа на ту страну, па му се баш учини, да виде на вратима неко девојче у црвеној сукњици. Старац му сам то потврди:

— Оно је моја Зорка, што стоји пред кућом. Велика девојка већ, а?

— Да, учини Милан, па се опет вину мислима назад за девет година, када се јурио и играо са свима тим садашњим великим девојкама....

Воз је постепено успоравао своје кретање, па се најпосле заустави пред станицом. Изиђоше из кола обојица.

— Па дођи, Милане, к мојој кући, да се сити наразговарамо....

— Хвала, доћи ћу.

— Ти ћеш бити код тетке, је ли? Онда смо близу.

— Дабоме, одговори младић, па се онда опростише.

На станици није било готово никог, осим чиновника и послужитеља. Милан извади све своје ствари, даде их једном таљигашу, да их одвезе његовој тетки, па се онда и сам крете понајлак у варош.

Било је лепо пролећно јутро. Сунце је већ повисоко одскочило, па сија мирно и задовољно; све је као и обично, ситне мушице облећу по ваздуху, врапци се јуре друмом, из даљине чује се нека граја, измешана са шкрипањем тежачких кола, ласте високо лете — па ипак се чињаше као да је нешто особито обавило свет. Изгледало је као да нешто невидљиво плива по зраку, па све, и живо и мртво, испуњава неким празничним расположењем и весељем. И тице што летијаху ваздухом и цвеће што је мирно цвало и људи што иђаху тамо амо — све је то осећало неку свежину и радост около себе, па гледаше, да је се што више насрче.

Хај, а како је тек било у Милановим грудима!

Његово расположење хармонирало је са спољним светом; чинило му се, да је све то њега само ради, да цела природа гледа њему да угоди, њему једином. Све му је изгледало лепо: и мушице по зраку, и ласте по жицама, и врапци по друму, све, све. У души му је било тихо и мирно, задовољство је владало њиме, те се могаше познати и по ходу и по држању његову.

Није имао далеко да иде, јер кућа тетке му беше готово баш поред саме станице. Журио се да изненади тетку, те је и нехотице убрзао корак. Кроз једну повећу башту могао је да види чика-Маркову кућу, чији су бели, окречени зидови бљештали према сунцу. И нехотице је гледао тамо, па му се учини, да види неку црвену сукњицу. Не знајући да ли се вара, или је то збиља у ствари, он продужи замишљено пут....

II.

Десет је дана прошло већ од како је Милан у Купинову; прохујали су као десет тренутака — тако се бар њему чинило. Све га је подсећало на нешто из детињства, све му беше пријатно, што год је било из тога доба, па није ни осећао како време пролази.

Свих тих десет дана провео је код куће. А и куда би иначе? Сродника није имао, а знанци и пријатељи његовог оца нису његови знанци и пријатељи, те му угодније беше седети поваздуги дан код куће. Тетка његова, једна весела, говорљива бака, причала му је све, што се догодило у целој вароши од како је он отишао. А то га је причање занимало врло живо, јер је хтео да сазна све што је заборавио, да чује што није знао. Тетка му прича, а он слушајући чисто се пренесе у своје младо доба, кад је био још мали, кад је био весео, несташан, задовољан....

Једнога дана Милан се извалио на миндерлук и пуши, а тетка му тако по обичају прича.

— Да знаш, Милане, како је Зорка Марка ћурчије израсла! За удадбу, ехеј! Читава девојка и то најлепша у целој мали....

Милан је погледа као да је није разумео. За тих десет дана никако му није падао на памет ни чича-Марко, ни његова Зорка. Навалиле старе успомене, па бејаше готово и заборавио на ону црвену сукњицу, коју је при доласку смотрио кроз дрвеће. А сад га ове теткине речи подсетише; сети се да је обећао чича-Марку да ће доћи, па му би чисто криво, што да тако заборави ето већ десет дана.

Баба мишљаше да не може да се сети ко је тај чича-Марко, па ће рећи:

— Та зар се не сећаш? Знаш, онај Марко ћурчија, што је добро живео с твојим покојним оцем....

— Сећам се, сећам. Допутовао сам железницом с њиме и обећах му, да ћу доћи скоро да га обиђем, па ето заборавих некако.

— Имаш кад; није ваљда већ година дана, од како си дошао.

Мало после Милан се већ беше упутио к њима. Било је пре подне, те по улицама не беше готово никог, осим што по неко дете прође носећи кући што је купило у дућану. Није било далеко, те брзо стиже пред кућу. Надао се, да ће затећи кога у маленој башти, кроз коју је морао да прође, али се преварио — нигде ни живе душе.

— Бога ми, у овој кући нема људског створа, помисли у себи, па отвори врата. Али се преварио и то још како преварио, јер ту у првој соби затече једно чаробно људско створење. Млада, црнпураста девојка сеђаше ту за столом шијући нешто, а поред њених ногу лежало је једно малено црно псето.

Кад он уђе направи се читав лом. Псетанце стаде лајати, а девојка баци своје швело из руку, устаде, одгурну столицу, па поздрављајући се с њиме узвикиваше:

— Милан! 'Ала си ме изненадио! Мислила сам, да нам нећеш ни доћи, кад те већ толико нема. Београђанин! Господин човек!....

Милан се изненади. Тетка му рече, да је Зорка постала велика девојка, а гле! Она остала она иста несташна, дрска девојчица, каква је била пре девет година. Надао се, да ће је затећи мирну, збуњену, ћутљиву према мушкима, као што су све паланачке девојке, али се ето преварио. То га у неколико збуни. После тога оно њено *ти* дође му некако чудно и необично. Видео је, да она не рачуна на године, што су минуле, већ му тако говори, као да су се још јуче заједно играли.

— Неће бити. Чини ти се само тако. Што бих имао да се господим?

— Шта ја знам? Можда....

— Знаш, нисам се одавна видео с тетком, па док ми она исприча све што је знала, прође десет дана као један. Тако, причала ми је и то, да си ти већ велика девојка....

— Охо! Седи, молим те, немој стојати. Сад ће отац доћи.

И она излете напоље као стрела, а Милан чу, како својим јасним гласом виче: Босо, Босо, иди зови оца. Он је овде код ујка-Ристе.

После опет улёте унутра, остави на страну свој рад, начини ред на столу — све хитро и брзо, чисто трчећи, а при том је непрестано говорила.

— Причај ми нешто из Београда, како си тамо живео, јеси ли се и тамо играо мете....

Милан се убрзо ослободи. То њено слободно држање охрабри га, па како је и иначе по нарави био смео и окретан, он поче разговор у истом правцу као и она.

— Мете? Таман! Мислиш, да су нам тамо давали да се јуримо, као што смо овде чинили? Бога ми, не. Тамо се морало радити.

— Знам, али бар по некад. Сећаш ли се како смо се овде по цео дан јурили и вијали?

— Како да се не сећам? Све ја то памтим врло добро. Знам и оно, кад смо ја и ти једном били младенци, па смо се венчавали....

Зорка поцрвене до ушију и погледа у земљу, а Милан, видећи да се затрчао, рече кроз смеј:

— Дечија посла!

Осећао је, да није било баш у реду, што је био толико непажљив, да спомиње та «дечија посла», па је ћутао, не знајући шта ће да каже, али се у то срећом зачуше кораци кроз башту и чича-Марко уђе одмах за тим у собу заједно са својом бурмутицом и читавом бујицом речи:

— Добро си се већ сетио да дођеш. Готово сам се био naљутио, што те никако нема. Причам мојој ћерци.

како си ми обећао да ћеш доћи, па после не могу да је се отресем: сваки час ме запиткује којешта о теби — те је ли оваки, те је ли онаки.... Бадава, не може човек да изађе на крај с радозналим девојкама, па то ти је!

Зорка поново поцрвене и не усуђиваше се више никако подићи очи горе, а чича-Марко весело је и даље причао, не опажајући какав утисак произведоше његове речи.

— Па јеси ли видео моју баштицу, а? Зар није сад лепша, него ли пре? Чак и ја морам да чепрљам неки пут по њој. Не да ми мира ова овде....

Милан је климао главом и потврђивао све, што му је старац причао. Разговор се полагано окрете на најобичније ствари, на свакидашњи живот, те се и Зорка опет ослободи. Њен отац највише је говорио, али сва његова говорљивост није могла да побуди Милана, да и он нешто прича, или запиткује; душа ваља, казивао је по негде једно *да* или *не*, али у себи се бавио сасвим другим мислима. Голицало га је оно, што чича-Марко рече, да је Зорка распитивала за њ; при помисли на то, он је осећао задовољство, које осећа и сваки други млад момак у сличној прилици. Осим тога годило му је и оно малопређашње подсећање на прошлост, на детињство, па је желео, да опет окрене разговор на то. Али чича-Марко није био човек, који би се могао на том пољу победити. Његове су речи текле брзо једна за другом; није се освртао на то, да ли ко пази на оно, што он говори или не; главно му је било, да га неко слуша, да је ту....

Кад би послужен слатком и кавом, Милан се сети, да је време да иде, те устаде. Чича-Марко га задржаваше још мало, и не пусти га све док му није обећао, да ће опет скоро доћи, да слуша његове приче и разговоре. Пошто се опростише, Милан прође кроз малену башту и изиде на улицу.

Не хтеде њој кући. Није, да је био збуњен, те избегава друштво, него је просто хтео да пусти на вољу својим мислима.

Узаном једном улицом изађе за часак из вароши, па се упути у поље. Управо пред њим били су купиновачки виногради, а мало у десно пружао се Хајдучки поток, једна велика јаруга, обрасла шумом и жбуњем. Упути се тамо. Толико година има већ како није био у њему, па је мислио, да се све то променило. А оно баш на против. Дрвеће је било још оно исто, старо: стазе су биле исте, извори су били они исти. Само што се по негде увукло неко младо дрво, иначе све исто, исто.

Ни сам није знао како се то десило, ни зашто, али тек он је још непрестано мислио на Зорку. Допадало му се то несташно, љубазно девојче, веома му се допадало. Ничег извештаченог није било на њој, ничег неприродног и то га је привлачило к њој.

— Ђаволско девојче, бадава.

И размишљајући тако о њој, њему сасвим природно паде на памет и женидба. У осталом, он је с тим питањем већ одавно био на чисто. Још у Београду помишљао је на то, да ће се морати оженити, ако хоће да отвори своју трговину.

— Лепа је девојка, говорио је у себи, а има извесно и нешто мираза, па шта ћу боље?

И мисли му се онда винуше високо, високо: будућност му се чињаше тако светла, да се чисто побоја, да му је ко не преотме....

— А можда ме по мало и воли, можда....

Што се њега тиче, он је знао на чему је. Осећао је да га Зорка привлачи к себи, али од љубави, онакве, како је описују у књигама, то је било далеко, врло далеко.

Мисли му се смешаше. Зорка, чича-Марко, његова кућица, некакав мираз — све му је то једно за другим излазило пред очи, без икаква реда и правила....

Ено га враћа се кући. Да ли се одлучио? Шта ли ће да ради? Ко зна.... Ушао је у варош промишљајући од сваке руке, а мисли му се опет отеше, те га однесоше високо, високо....

III.

Једнога дана после подне завалио се Милан онако по свом обичају на миндерлуку, па разговара са својом тетком. Разговара о женидби.

— Па лепо, чедо моје, жени се, и треба.... Што се девојке тиче, ниси могао бољу изабрати: добра је, вредна је, кућаница не може боља бити. Цела је кућа на њеним рукама од како јој је мати умрла, па јеси ли видео како је све лепо и красно унутра?

— Ама само не знам, да ли ће ми је чича-Марко дати....

— Остави ти то само мени, одговори му тетка, настављајући што је започела.... Девојка је на свом месту, а и прилика је иначе врло добра. Чича-Марко има то једно дете, и кад једног дана склопи очи, све што је његово, биће твоје и њено. Још једном ти велим жени се, немој чекати да ти је ко други уграби.

Ове последње теткине речи готово га бацише у бригу, јер му се сад чинило, да без ње не би могао живети, па то ти је. Али се одмах и охрабри, сетивши се, како га је Зорка у ове последње дане дочекивала. Па зашто онда да се боји? Добиће је, није друге, али се ипак треба пожурити, јер на што чекање?

А тетка је настављала:

— Ето тако кроз који дан отићи ћу к њима, почећу онако из далека, па да видиш само!

А и јесте Миланова тетка Стана била вешта у таквим стварима, управо то јој је било главно занимање: да момцима налази девојке, да буде увек проводаџија, ето то. А такве старе, добре удовице, без деце, без породице и не могу имати друга посла до то.

— Па ћеш бар имати лепу женицу, настављала је она, смешећи се. Кажем ти, најлепша је девојка у целој мали....

Милан је с уживањем слушао то теткино ћеретање. Било му је угодно да слуша те разговоре њене, у којима се огледала њена доброта и брига за њим. А после тога и предмет тога разговора био је по њега леп, тако леп! Чинило му се да воли ту лепу, црнпурасту девојку, која ће му у скоро бити жена.... Тетка Стана је и даље причала, држећи у рукама своје плетиво, а он је уживао у њеном причању и у својим мислима.

У то уђе нека жена из комшилука. Милану би криво, што мора да прекида започети разговор, који му је био толико пријатан, али друкчије није могло бити. Узе капу, па изиде напоље.

Занет својим мислима није ни опажао куда иде: прошао је већ неколико улица, тумарао овуда онуда, али на једаред се обрете пред једном маленом кућом, опалом и мрачном. А та кућица била му је позната, врло позната.

Радозналост, пука радозналост нагони га, да завири мало унутра. Мрак је већ полагано додиривао земљу, једва се видело на неколико корака пред собом.... На прагу седи нека остара жена, а поред ње једно дете. Лице те жене било му је познато. Око уста обавио се један колут, чудноват и необичан, који је целом лицу давао неки туробан, мрачан изглед, а при свем том ипак понизан и тих. А то дете, што је ту поред ње стајало, била је сушта слика њезина, само без оног колута; па ипак како је болан био израз очију његових, које су сјале кроз полумрак!

Он устукну назад чисто уплашен.

— Зар је то она његова маћија, коју је некад толико мрзео, и то каида с правом мрзео? Зар је то она, та сува, уморена жена, која му сад личаше на неку стару просјакињу испред цркве? И оно његова сестра? Сестра....

Готово је трчао, бежећи из те улице, трчао је право кући, као да га неко гони.

Чинило му се да га неко вија и да хоће нешто да му отме, нешто мило и драго, од чега му зависи све, и живот и срећа и будућност.

А кад улете унутра у своју собу, она баба из комшилука причала је нешто његовој тетки.

— Кажем ти, говорила је она, никад се нису толико мучили као сад. Просто немају шта да једу! Да је којом срећом Гргур здрав, могао би бар нешто зарађивати, те помагати матери и сестрама, а овако ништа. Школу не може да продужи, јер ко би га издржавао у Београду?

— Па како су до сад живели? пита тетка Стана готово шапћући.

— Како су живели? Као робови, као просјаци, ето тако! Трајало оно мало, што је од њега остало, али сад се потрошило, а деца већа, веће потребе.... Мука и невоља!....

О да пука случаја! То се о *њима* говори!

— Робови, просјаци! понављала је она непрестано. Тешко њима јадницима, тешко!

А он?

Давно је већ баба-Анка свршила своју причу, па и отишла, а он је лежао још ту, предан својим мислима, које су га све више и више мучиле. То је била бујица, која га је заносила, поток, коме се није знао ни извор, ни утока — све испрекрштано, испреплетано....

Хватао се лагано мрак. Тетка Стана позиваше Милана да дође у другу собу да вечера, али он није хтео. Непрестано, непрестано су му зујале у ушима оне баба-Анкине речи: робови, просјаци!

— Већ девет година живе они тако јадно и жалосно, без игде ичега, а ја, брат им вајни, нисам хтео ни да распитујем за њих, нисам хтео о њима ни да чујем, а камо ли да им помогнем!

— Хоћу да их узмем к себи, да се ја о њима бринем, да им ја будем отац, викао је, улетевши к тетки у собу.

— Кога? Шта?

— Па њих, моју маћију, моје сестре....

— А Зорка? Зар си на њу заборавио?

Он скочи.

— Што да сам је заборавио?.... Оженићу се ја њоме....

Тетка-Стана се грохотом насмеја и Милану се учини, да јој у очима чита неку злурадост, коју никад пре тога није видео. А она се подбочи рукама, крви главу у напред, па је говорила брзо и оштро, као да хоће да се свађа. А свака њена реч била му је удар за ударом.

— Будало! И ти си збиља помислио, да може бити тако? И ти си заиста веровао, да је то могућно? Зар чича-Марко да да̑ своје јединче једном гољи, који има на врату маћију и троје болесне деце и то још туђе, туђе! Боље би учинио да је гурне у Мораву, но да је да у такву кућу! Његова јединица да служи тебе и Бог те пита још кога!....

Као кад вам гром загрми више главе и заглуши вам уши, а крв се узмути, тако је и Милан стојао ту пред тетком, слушајући све те страховите речи, које су му парале груди.

Осећао је сву тежину тих речи, осећао је да су истините, да се мора одрећи једног или другог. Окрете се полагано, не рекавши ни речи, па оде у собу и опет леже на миндерлук, с кога се мало час дигао. Кроз полуотворени прозор пиркао му је ветрић на лице, које је све горело у ватри, а лева рука, што је опуштено висила, грчевито је стискивала ножицу од миндерлука....

— Да не узмем Зорку? Да се *ње* одречем? Ње? Никада....

— Али зар онда *њима* да се светим? Да се њих одречем?

Он се уплаши и при самој помисли на то, а не помоћи им, значило је светити се. Глава му бучала као у грозници, било му је тешко као да је болестан. Тако се више није могло трпети — он устаде, па изађе напоље, само да би му мало лакнуло.

Одавно се већ смркло. Било је лепо пролећно вече, тихо, благо, без ветрића, без икаквог шума. По купиновачким улицама све је живо, па и онде, где за дана ни жива душа не прође. Испред сваке куће поређане клупе и столице, па на њих поседали сви укућани: ту се прича, смеје, оговара, сплеткари; млађи свет се шета средином улице, а дечурлија се јури, бије, дере. И све то тако је обично, свакидашње, да се вече друкчије не би могло ни замислити.

Изишав из куће, Милан се не хтеде придружити ни једној гомили, већ оде под један велики орах, што се над кућом гранао. Ту је била сенка, нико га није могао видети, а он је то и тражио.

Заборавио је на ону своју намеру да не води рачуна о њима, заборавио је на све оно, што је због њих претрпео и тврдо је био науман да им помогне. Али како? Како да им помогне, кад немају ништа? Да им да̑ новаца, да им да̑ све што има, ипак им не би могао помоћи онако, како би требало. Гргур треба да сврши школу, а сестре да се изведу на пут, а за то би он морао да им приступи, да им буде отац, заштитник. Али ах! Осећао је, да би онда били свршени сви његови снови, да не би могао узети Зорку, да би се морао одрећи тога. А то би му било тешко, врло тешко! Створи му се чича-Маркова кућица и Зорка у њој, па онда она баштица и све то било му је мило и драго, све га је привлачило к себи силно, неодољиво. Па и онај мираз, и њега му би жао, а тек будућност, она лепа, светла будућност! А овако ће да се мучи, да се злопати поред њих.... а, најпосле, шта су они њему? Шта имају да траже од њега? Зар су се они бринули о њему, кад је он био без игде ичега, кад је био

сироче, које нико није волео, нико помиловао? Да им помаже? Не, неће, Бога ми, неће....

Али му ту паде на памет оно бледо, тужно девојче, изиђоше му пред очи сви они онако бедни и жалосни и он се сажали.... Већ није знао шта да ради; све му је теже и горе, мирис од орахова лишћа мучио га је — и он изиде на улицу.

А ту је било све живо и весело; нико није ни слутио шта се све у њему дешава. Младеж се шетала улицама, смејући се на глас, разговарајући, шалећи се. А из једне такве гомиле баш му се учини да чује онај слатки, звонки глас, који га доводи у усхићење, који га очарава: осети вољу да им се придружи, да и он ужива уз њих, да се отресе свију тих мучних, несносних мисли. Али ни то није могао; тромост нека обладала њиме, па му не да̂ да ради на што се решио. Осећао је врло добро, да се неће ишчупати ако оде тамо, а његова маћија била би онда остављена сама себи. А ако тамо оде где је беда и невоља, ох, онда збогом радости, збогом ви лепи, примамљиви снови, збогом.... Ваља се решити још вечерас, одмах. А куда да се окрене? У светлост или у мрак? Куда?

Жагор се полагано утишавао, гомиле су биле све ређе, гласови све тиши, а он је стојао ту, нерешљив, не знајући на коју ће страну.

Из далека се чуо војнички трубни знак за спавање, а њему се учини да се то баш њега тиче, да њега дужност зове напред у живот. Мир му је испуњавао душу, која се уздизала за нечим вишим, непостижним; грање што се надвило на улицу поче по мало шуштати и он се крете полагано напред у ону мрачну улицу.

И стиже. Кроз један прозорчић само видела се светлост. Приђе вратима и хтеде да уђе, али још једаред застаде. Из далека се канда чуо неки јасни, звонки глас, њему мио и драг, али не онолико примамљив као мало час. А звук трубе био је сад тако силан, тако јак, да

оклевања више није могло бити; он притисну кључаницу и отвори врата....

Опет је било све мирно као и обично, само што се осећа неко лако шуштање лишћа; докон дечурлија везала мачку џезву за реп, па га гони да тандрче улицом; с друге неке стране чује се смеј некаквог трбушатог пензијонара, у једном засенку канда неко шапуће — све тече тихо и лагано, онако по паланачки....

Владислав Рибникар

КОВАЧ

Послени ковач ради, с чела му зној се лије;
Он врело гвожђе кује, чекићем снажно бије.
Набрекле мишце пуне, ударци брзо стижу,
Искре са гвожђа дижу.

Са пуно чврсте воље он пос'о тешки дела;
А капље крупног зноја с његовог тону чела.
Умор га најзад свлада, снажне га руке боле,
Те чекић спусти доле.

А у то жена ступи, носећи своје чедо,
И он га дуго, дуго очински срећан глед'о.
Дете му руке пружа, мајка га оцу даје,
А осмех лицем сјаје.

Широким својим грудма приноси чедо мило,
Које је љупкост нежна и само здравље свило;
Грли га... мази... љуби; и срећан отац саде
Мајци га опет даде.

Клонулост с њега оде, снага се врати стара;
У руке чекић узе, па с пуно мушка мара
Посла се опет лати, најлепше наде снује, —
И опет снажно кује!

Р. Ј. Одавић.

ПАТАРЕНИ У БОСНИ И ХЕРЦЕГОВИНИ

од

† патријарха **ГЕРМАНА АНЂЕЛИЋА** *)

Од како је хришћанска црква постала државном и установила догмате и јерархију, сматрала је све оне, који се њих не би држали, за јеретике и гонила их је непријатељски.

Па ипак се је у хришћанском свету нашло људи којима се није допадао јарам црквених устава, који не могаху да трпе још царем Константином уведену јерархију и утврђене обреде, те су тежили да одрже првобитну слободу и једнакост свију хришћана.

То беху Павлићани (Paulicíani) који су се истом VII-ог века појавили у малој Азији. Они су први одбацили поштовање икона и призивање светитеља: одрицали су крштењу и причешћу сваку тајну снагу, као и претварању хлеба и вина у тело и крв Христову; чину свештеничком нису давали никакво првенство нити су хтели признати јерархију, држећи се тога, да су сви хришћани међу собом једнаки.

Владајућа јерархија имала је доста побуда да не трпи такве људе; она се стараше да их гони и истреби. Први Павлићани беху похватани: неке од њих спалише, неке потукоше, али тиме још не могоше утамантити њихову секту.

Павлићани видећи, како се немилице с њима поступа, почну се оружати и силу силом одбијати. Умножавајући се све већма, оснаже се и добију и неку политичку важност у малој Азији. Цареви цариградски истина

[1]) Овај рад пок. Патријарха Германа датира из млађих година његових (1853). Њега је сачувао и ставио «Отаџбини» на расположење наш књижевник г. Ђока Поповић бив. ђен. консул српски.

их у IX веку надвладаше, али их не могаху истребити. Шта више, на крају X века они се тако осиле, да је цар био принуђен, саветом патријарха антиохијског, да их исели из Сирије и Мале Азије у Тракију, садању Романију и ту употреби као граничаре против Бугара и Словена, а за то им даде слободу вероисповеди. [1])

Последници њихове науке распрострше се сада по Бугарској, Србији, Босни, Херцеговини и Далмацији. Они се ту називаху *Богумили* (међу собом зваху се хришћани), а Римљани их зваху *Патаренима* и *Катеренима*. Отуд пређу у Италију, јужну Француску и Немачку где добише име *Валдензи*, *Албигензи*, *Бегхарди*, браћа слободног духа и др. Латини их зваху погрдним именом *Манихеји*, али историја сведочи, да је та погрда поникла из пакости, што су они били најопаснији непријатељи папиној столици.

Патарени су били поштени, некористољубиви, у животу свагда добри грађани, побожни, духовити, целомудрени; они су живели међу собом, са суседима својим и с целим светом у слози и пријатељству. Они су се трудили да распространу науке по народу; били су неуморни у настављању, завели су многе школе, превели на свој језик стари и нови завет и гледали да приволу свет на читање Св. Писма. Често су излазили и на публична места и предавали су наусинце разна знања онима који нису знали читати. Све су то с почетка трпели римски свештеници, једно што сами нису морали учити народ без плате, а друго што баш у оно време, кад је било највише свештеника, била је међу њима оскудица у ученим људима. Сваки је патарен у оно доба био ученији, но множтво тадањег далматинског свештенства.

Зарад учености своје и уредног живота свога стекли су патарени велико уважење не само код простог народа и племића него и код бољара, тако да су ови често

[1]) Rottek. Staatslexicon. Art. Albigenser. — L. A. Gebhardi Allg. Weltgeschichte 55. Bd. S. 284.

данак плаћали место њих и свагда их бранили па и саме непријатеље своје пропуштали су преко своје земље. ако их је само пратио какав патарен.

Како је свештенство у оно доба живело раскошно и хришћане угњетавало и саблажњавало а уз то их употребом латинског језика искључивало од познања вере то је патаренска наука бивала свугде радо примљена. А по тој науци требало је најпре обављати службу божију само у народном језику, тражити правила хришћанске вере само у Св. Писму. одбацити сва каснија предања и каноне црквене. који се не подударају са Св. Писмом. изједначити свештенике с мирјанима; за тим: одбацити мису, освећење лицâ и ствари, прилоге на манастире, цркве и олтаре. жртве за умрле, признање и поштовање светитеља. духовне исповести и отпуштање грехова. крштење руком. изгнање ђавола. поход светих места, науку о прометању хлеба и вина у тело и крв Христову, очишћавајући огањ или пургаторију. и право папино да везује и дреши. По тој науци била су папина и канонска писма, и житија светих бескорисне ствари, које ваља уклонити; Монаси беху равни Фарисејима а римски папа Антихристу: црква хришћанска од времена папе Силвестра сасвим исквварена. Најзад учила је та наука, да веру ваља чистити од погрешака, да треба папу изједначити с осталим епископима, а свештенике међу собом и приволети их да живе у сиромаштву и побожности, и да подижу поуком и очинским старањем благо свога сачовека.

Таква је наука прорицала папи и целој римској јерархији извесну пропаст, па како се патарени расплодише и општине њихове умножише. јамачно би била и утаманила јерархију, да је само у оно доба било печатње и да није оскудица књига и скупоћа рукописа томе стајала на путу.

Да би се уклонила грозећа пропаст цркве, требало је употребити најодлучнија и најоштрија средства. Поука

патаренска буде дакле, како се за њу дознало, у Риму на сабору Латеранском год. 1159 проклета. Али проклетство то оста без успеха код људи, који су одрицали папи и његовој цркви свако учешће у божијој милости. С тога папа употреби друго средство, а то је поучавање преко својих *мисионара*. Али како и ово средство остаде без успеха, јер се папини мисионари не могаху у богословским препиркама мерити са ученијим патаренима, то папи не оста друго, до мача и огња, да их употреби против њих. Он нареди да се против патарена дигне крстоносна војна, те тако многи од њих изгибоше у Италији и јужној Француској, а неки одбегоше у планине или се раштркаше по Немачкој да тамо касније послуже као семе за реформацију под Хусом и Лутером.

У то време владао је у Босни Кулин Бан (1180—1216), који се ожени сестром Немање, Патаренком (?) пређе уза своју жену на страну патарена, а Данил, епископ босански, такође патарен (?) одрече папи покорност. Папа, чувши то, наговори преко сплетског архиепископа Бернхарда или Брцка, год. 1198, угарског кнеза Андрију и његовог брата краља Емерика, да искорене Кулина Бана, епископа Данила и све босанске патарене. Ови се приме тога посла и обећају папи да ће му учинити по вољи, али Кулин Бан, видећи се сад у невољи, оде папи у Рим и покори му се.

Поменути архиепископ Брцко, почне сад у својој епархији патарене, који се не хтедоше покорити римској цркви, гонити и добра им конфисковати. Од тога покора избегоше год. 1199 многи патарени из Далмације у Босну, где их прими Кулин Бан, који је омануо папу, а у потаји остао патарен.

То јави папи српско-далматински краљ Вукан (или по нашим повесничарима Волк и Волкан, други син Стевана Немање I) који је том приликом наумио да освоји Кулинову државу.

Папа заповеди одмах год. 1200 Емерику, краљу угарскоме, да протера из Босне Кулина и све босанске патарене, а добра да им конфискује; Брцку архиепископу наложи, да истера из Босне владику Данила и сваке недеље да га проклиње у цркви пред народом.

Али те папине заповести осташе за сад неизвршене и Данило владика умре год. 1202 на миру. Његова је смрт била папи повољна, који мислећи, да ако буде у Босни више епископа, непокорност и одметање једнога неће моћи повући сву Босну, те заповеди год. 1203 своме угарском легату Јовану де Каземирију, и архиепископу сплетском Брцку да оду у Босну и да заведу тамо 3—4 епископије.

Тога ради дође легат у Босну сам, јер се архиепископ Брцко изговарао, да неког посла ради не може тамо ићи, а у ствари није смео тамо да иде. Патарени, видећи шта је легат наумио, разјаре се и разоре не само двор бискупов у Крешевцу него и латинску цркву. Али папин легат није се тиме дао заплашити, већ лепом мајсторијом наведе неколицину патарена и патаренских племића, монаха и свештеника, те се одреку своје вере и приме римску. Заклетва што су је полагали ти босански патарени била је ова: «Ми, испрва они људи, који смо се нарочито *Хришћани* звали у држави босанској, у име свију осталих и за све од нашега горњег браства, у присуству г. Јов. Каземирија, Капелана папиног и римске цркве, а у присуству Бана Кулина Господара босанског, обричемо пред Богом и његовим Светитељима, да ћемо се држати његове уредбе и заповести св. римске цркве».

За тим поведе тај легат папин најзнаменитије свештенике краљу Емерику у Угарску, где они потписаше римско вероисповедање год. 1204 и признаше калочког архиепископа за свога духовног старешину. Такво исто вероисповедање посла краљ и Кулину Бану да га потпише и кад овај то учини, добије од њега сина свога натраг.

На 15 година после тога догађаја около 1219 год. постане св. Сава архиепископ српски и босански епископат потпадне под његову власт.

Папа Инокентије, који је 1208 год. помоћу крстоносне војне натерао све талијанске и француске патарене на римску веру, разашље сад инквизиторе из реда фратрова доминиканских и францисканских у све европске државе и нареди им да траже јеретике и међу њима тврдокорне да спале, а добра њихова да конфискују за папу.

Гоњења ова беху од слабог успеха у Босни нарочито с тога, што су инквизитори, било из претеране ревности за римску цркву, или у жељи да себе и папу обогате, хватали најугледније људе под видом патаренства, и кад су ови уверавали да су православни Хришћани, они су их осуђивали на ватрену пробу, а то је: осуђени на такву пробу морао је да узме усијано гвожђе у голе руке па ако му се ове не испеку, онда је био прави хришћанин.

Овакво поступање папиних инквизитора заплаши не само старешине него и прост народ, јер и прости људи и ако нису знали читати и писати, знали су мислити и здраво судити, да ту правде нема, где се само богати људи, иначе добри Хришћани, тако осуђују, и кад руке испеку, изгубе не само своја добра која припадну папиној апостолической комори, него и свој живот, а сиромашни остану невредими јер се у оно време могаше по латинским манастирима добити некакав маз, којим кад се намажу руке не испеку се од усијана гвожђа. Видећи дакле из таквог поступања, да инквизитор не ради толико за веру, колико за своју и папину кесу, да исисавају и пустоше земљу, владаоци босански нису их потпомагали нити су краљеви угарски хтели ударати на Босну с крстоносном војском, да не би папа, као што је то чинио по другим крајевима, конфисковао земље за себе.

С тога што патарени у Босни осташе на миру и што се мислило, да је ту и глава патаренске цркве, за-

кључи папа да их истреби, било силом било милом. Он посла тамо свога легата Аконцију, да проповедањем и препирањем с патаренима умножи римске општине, а угарскога краља наговори, да постави неког племића босанског Збислава, који је био ревносан син римске цркве, за Бана Босанског 1219. год.

Бан и легат радили су сад обојица ревносно за латинску цркву, а када легат треће године умре од претеране ревности своје, пошље краљ угарски Андрија, побожни католик, свога калочког архиепископа Угрина год. 1222 у Босну, давши му власт, не само да употреби оружје, него и све за се да узме што освоји у рату с патаренима. Овај, дошав у Босну с крстоносном војском покори патарене и освоји Босну, Соју и Босору 1225 год., а папа пошље за његовом војском фратре доминиканске да што пре доврше мачем започето привођење народа у римску веру.

Уз то још, млађи син краља угарског Андрије, по имену Коломан, будући прогнан из руске покрајине од православних источне цркве, заветн се, једно из освете, а друго из побожности према папи, да ће све папиној цркви непокорне искоренити, па да би испунио свој завет, упадао је после калочке крстоносне војне сваке године у Босну, и натеривао је заостале патарене, или да се одреку своје вере или да се иселе из земље. Тим нападима тако је застрашио Бана босанског Николу, да је овај дао свога рођеног сина доминиканским фратрима у таоство, као доказ своје верности према папи, и молио је те фратре, да му измоле пријатељство код папе и краља угарског. Бан је то и получио од папе Гргура IX јер је овај намолио угарског краља да му поврати сина али под условом, да Бан протера из Босне патарене и њиховог владику.

Да би се патарени искоренили, распростреше се год. 1234 доминикански фратри по свој Славонији, Далмацији, Истрији и Босни, а Бан Збислав II. оснажен

њима, даде за латинског бискупа — који после разорене цркве и двора у Крешевцу није имао у Босни ни добара ни столице — саградити год. 1237 нову цркву и двор близу Сарајева, поклони за издржање бискупа и његовога свештенства многа добра и замоли од папе новог латинског бискупа. На ту молбу папа наименује фратра Јована Панза из реда доминиканског, даде га посветити од куманског бискупа и подвргне га непосредно својој столици, наименовавши га својим легатом у Босни и војводом крстоносне војске угарске, која ће војевати против патарена.

Али бискуп и легат Панза ускора год. 1240 захвали на тој части и постане врховни ђенерал доминиканског реда, а међу тим Татари монголски упадну 1241 — 1243 год. у Угарску и у Босну и опустоше све, па и бискупова добра. Бан Збислав погине, а краљевима угарским није било до тога да нападају на патарене босанске, јер не могоше ни они сами да се бране од Татара, и ако је папа заповедио остроговском архијепископу и његовим епископима год. 1238, да потпомажу босанског бискупа и његове оружане покрститеље новцем и војском.

Патарени остављени на миру после напада татарског оснаже се и стегну бискупа босанског Ајму год. 1243 тако, да је овај морао молити папу за брзу помоћ. Папа заповеди калочком архијепископу Бенедикту год. 1244 да удари са крстоносном војском на Босну. Али тај архијепископ не хтеде послушати папу зато, што је овај узео бискупа босанског из подручја калочке столице и себи непосредно подвргао. Али касније год. 1245, кад му папа обећа да ће бискупа потчинити његовој столици, искупи архијепископ побожну крстоносну, грабежа и пљачке жељну војску и упадне год. 1246 с њом у Босну, растера и потуче многе патарене, а неке, који нису могли избећи, натера да пређу у римску веру.

Папа с почетка не хтеде пристати да уступи босанског бискупа калочком архиепископу, али кад овај затражи да му се плате ратни трошкови, уступи му га год. 1247, а босански Бан Котроман сазида град Вар-Босна са бискупском столицом од кога касније постаде Сарајево.

Док је млади краљ угарски Ладислав Куман био с папом у завади, Босна је мировала, али кад се овај год. 1280 помири с папом и обећа му, да ће примати наредбе његовог легата Фирмијана, па и патарене искоренити, насташе у Босни нова гоњења, која помогоше и српском краљу Стевану да освоји један део Босне.

Папа Никола IV. пошље год. 1291 два фратра минорита као инквизиторе у Босну, а год. 1298 посла њих још више. Папа Бонифације, мислећи да ће тамо бити мало његових посланика, пошље још више фратара фрањисканских у Србију, Босну, Далмацију, Истрију и Хрватску, и назначи им епархије од Задра, Сплета, Дубровника, Бара и Драча, да тамо преводе патарене у римску веру. Фрањисканским миноритима противе се доминикански фратри, још од пређе ту настањени папини мисионари, али год. 1327 морадоше им уступити.

У то време владао је у Босни Бан Младен, син хрватско-далматинског Бана Павла, тако немарно, да су ту латински мисионари сасвим пропали и њихова епископија постала само гола титула, коју су папе давале посвећеним бискупима у Немачкој. Узалуд је папа опомињао Младена год. 1319 да брани латинску цркву од патарена; за тај немар буде он год. 1322 помоћу угарског краља збачен и Стеван намештен за Бана.

Бан Стеван, син Стевана Котромановића, премда православни грчке источне цркве, гонио је ипак патарене на молбу папину и помагао је заједно с угарским краљем Робертом минориту фратру Фабијану, кога је папа Јован XXII. год. 1327., наименовао за врховног инквизитора босанског и славонског. Али касније, год. 1333,

заплетен у ратове особито са српским царем Душаном и заплашен од својих незадовољних поданика, остави патарене на миру и одустане од папиног инквизитора.

Инквизитор се обрати сад на папу Бенедикта XII. а овај, не марећи много за Стевана Бана босанског, као шизматика, заповеди год. 1337 суседним католичким војводама: книнском, корбавском, сењском и клиском да ударе на Босну и помогну инквизитору. Ови то једва дочекају и хтедоше ударити на Босну једно из покорности према папи, а друго и зарад користољубља и грабежа, али Бан Стеван, видећи то, а уз то наговорен од своје жене и свога канцелара, каноника дубровачког, остави год. 1340 грчку цркву и покори се римском папи.

По смрти Стевана завлада Босном Твртко син Владислава, и буде год. 1357 потврђен од краља угарског Људевита, али исти краљ завојшти год. 1359 и 1363 на Босну и на Тврткá зато, што је био грчки староверац и бранио патарене. Војску је водио остргонски архијепископ Никола, који је помагао Фрањевцима тако, да су се ови хвалили, како су превели око 200.000 људи у римску цркву [1]).Затим су замолили папу да им допусти оцепити сасвим латинске општине од грчких и саградити у Босни цркве и седам манастира.

По смрти Твртка, који се дао крунисати год. 1376 у манастиру Милешеву од православног митрополита и узео име Стеван Мирча, и који је с тога бранио источну цркву као владајућу и саградио многе православне манастире, — били су патарени на миру јер су се многи од краљеве породице и од војвода босанских отимали за краљевство, јер се сваки плашио да ће патарени, ако буду гоњени и угњетавани прећи на противну страну, на и самим Турцима. Највише је миру допринело то, што су најугледнији у српском и босанском народу, као српски деспот Ђорђе, велики војвода босански Сандал Хранић, Требињски и

[1]) Palma. Notitia rer. Hung. 1775. Edit. II. par. I. pag. 116.

Поповићски војвода и господар Радослав Павловић били патаренске вере и заклањали патарене као људе свога закона [1]).

У таквим околностима нису могли ни латински мисионари, — који су били све сами Францискани — испуњавати своје дужности, него су се задовољили са својим пре подигнутим латинским општинама, и живели на својим добрима, против правила свога реда, блудно и раскошно, свађајући се међу собом за приходе.

У те свађе уплете се и сам ђенерал фрањисканског реда и пошље год. 1433 фратра Јакова Пицена од Мархије у Босну, да дотера тамошње фратре у ред. Овај поче строго да врши свој налог али фратри тражаху заштиту у краља Твртка и противљаху му се све дотле, док им папа и цесар год. 1434 не објавише, да фратар Јаков с њиховим знањем уређује и остале фратре.

У то време прикупи се у Базлу црквени сабор понајвише за то, да би сјединио источну цркву са западном те да се народ сложи супрот турске силе; тамо је отишао и поменути фратар Јаков, а дубровчани умолише краља босанског и остале горепоменуте војводе патаренске, да и они пошаљу тамо своје владике, но свети оци тога сабора не хтедоше их примати међу се.

Фратар Јаков врати се 1435 са сабора у Босну с новим упуствима, услед којих власт бискупа буде укинута, а латинске општине предате францисканцима. Бискуп затим изабере себи за столицу Ђаково у Славонији год. 1436.

Док је фратар Јаков био францискански провинцијал у Босни, врсно је проповедао, и тим проповедањем и обећањима својим многе је привукао у римску веру, јер му краљ босански није смео јавно стати на пут, бојећи се суседних Латина и краља угарског Жигмунда, који беше установио „ordinem aequitum Draconis contra

[1]) Тако Gebhard allg. Weltgesch. Bd. 55 S. 351.

paganos *Schismaticos*, aliarumque nationum orthodoxae fidei ac crucis Christi et regnorum ejus aemulos[1]).

Али ипак на многим местима, а особито по селима и планинама људи, како су угледали фрањисканске предикаторе или су оставили куће и побегли или ако су се видели јачи, прикупили се и фратре сузбили.

Тома, син Остоје Христића, дошав на владу босанске државе помоћу патарена своје вере, брашно је те људе свога закона, али га је са запада узнемиравао папа Евгеније IV.: овај пошље к њему лезинског бискупа Тому Томазинија, који се трудио свакојако, претњом и обећавањем да га одврати од патарена и приведе у римску веру. Али све беше узалуд, што се Тома с једне стране бојао да не увреди Султана турског — коме је мира ради плаћао 25,000 дуката данка — а с друге стране да не отуђи своје поданике Грке и патарене, ако се подвргне папи: а поглавито што је папа искао да се сва Босна раздели у две римске бискупије, а сви Босанци да потпадну под те латинске бискупе.

Тако кад не могаше папин легат Тома код краља ништа успети, он се обрати год. 1440 на Херцега Стевана Косарића, који је владао Херцеговином по смрти свога стрица, те овога приведе у латинску веру. Кад то виде босански краљ пређе и он год. 1442 у римску веру и даде се од Кардинал-Легата Ивана Кирвајана покрстити [2]). На крштењу узе име Стевана и пошље неколико посланика папи у Рим, да се они тамо у његово и његових поданика име закуну на латинску веру.

Фрањисканн видећи, да Херцег Св. Саве, премда сад њихове вере, ипак не гони патарене него их још подржава, одлуче га од св. причешћа и туже га папи; али овај им год. 1445 заповеди, да се прођу такве строгости за то, што Херцег подржава патарене за невољу

[1]) Palma Not. rer. Hung. II. pag. 194.

[2]). Зато се ваљда и зову Шокци *кршћани* што су прелазеће хришћане у латинску веру на ново покршћавали.

бојећи се да ови не позову Турке у помоћ. Херцег је — вели папа Никола IV 1447 год., — само један католик међу јеретицима а сви су му скоро суседи и поданици патарени на с тога му даје права, да може уза се држати два фратра Минорита.

Краља Тому пак, или сад Стевана који је био копилан, прогласи папа год. 1445 из признателности што се покатоличио, за законито-роднога и све његове потомке за законите наследнике босанске државе.

Стеван Косарић, видећи да од папе није добио ништа, напусти римску цркву а уз њега не само сви остали у Херцеговини него и мало пре поменути војвода Требињски и Поповићски Јован.

Кад то чује лезински бискуп, који га је покрстио, разгњеви се и стане наваљивати на папу Николу IV да Херцега и Војводу мачем и огњем повратити у римску цркву. Али папа не хтеде или не смеде то учинити, него само баци године 1449 проклество на њих и на оне, који би њима и његовим поданицима набављали храну и друге потребе.

Краљ босански истина је хтео ударити на Херцега и на патарене и добио је од папе за себе и за своју војску опроштај грехова, али патарени позваше год. 1450 Турке у помоћ, те и та војна заостаде. Овај краљ не само да је до смрти своје остао веран римској цркви, него је оданост своју према латинској вери показао и тиме, што је год. 1452 ударио порез на сваку главу у корист фратара францискоканских. Папу је више пута молио за крстоносну војну али је овај само препоручивао Млечићима и Дубровчанима да га потпомажу у његовом послу, ако је од потребе и оружаном руком.

По смрти тога краља син његов Стеван Томашевић васпитан од фратара а узет од папе у заштиту Св. Петра, стаде љуто гонити патарене, не штедећи ни племиће ни бољаре босанске, које фрањевцискани називаху патаренима и манихејима. У томе гоњењу фрањевцискани задобише

многа конфискована добра, пак су и папу молили да им допусти, против правила њиховог реда, да могу држати у Босни та добра, наводећи као узрок, што ту нема вароши и других већих места, те другаче не могу живети. Папа им то год. 1460 допусти. У том гоњењу покоре се до 2.000 људи папиној власти а преко 40.000 волели су оставити сва своја добра, него веру, те побегоше ка Херцегу Св. Саве, који тада већ беше оставио латинску веру. Неки од Босанаца хтедоше одржати слободу своје вере и савести оружјем, али бех у савладани, ухватани, најугледнији међу њима повезани и отправљени у Рим папи Пијусу III., да им он суди како хоће. То се папи веома допадне и он позове босанског краља на црквени сабор у Мантову, где се имађаше саветовати и о рату на Турке. Међу тим даде он заробљене Босанце — три патаренске војводе — покрстити и јавно заклети, да неће напустити римску веру и да ће у својим земљама саградити цркве и куће за латинске свештенике. Тада их не само ослободи, 1461 год., него их учини независнима од краља, обећавши им сваку помоћ, а краљу босанском заповеди, да их брани у име апостолске столице. То је у Босни дало највећег повода раздору, јер исте војводе, увређене од краља и у Риму силом пошокчене, вратив се у Босну, оставише латинску цркву, и сад независни, тражаху прилике да се освете краљу. Турски Султан Мухамед гледао је пак, да незадовољне свакако придобије на своју страну, обећавајући им под својом управом не само слободу вере и савести, него и олакшање порезе и намета.

Народ, мислећи, да је боље бити под независним царем него под таквим краљем, који је потчињен другима, а нема снаге да брани краљевину, приволе се заједно са незадовољницима на та турска обећања.

Шокци и фратри тешили су незадовољне Босанце да ће им папа доћи у помоћ са својом кршћанском војском. Други на против говораху, да папа не помаже

кад је њима невоља него само онда кад је његова корист.

Међу тим краљ, мислећи да ће папа ако узме краљевину у своју заштиту, и он од њега крунисан, покаже, да Босну сматра као део његове мирске државе, ову и оружјем бранити, пошље своје поклисаре у Рим и запроси у папе круну, бискупе и заповест на Млечиће, да даду помоћ. Папа му беше наклоњен и обећа послати крстоносну војску.

Кад је Султан Мухамед чуо за то, затражи он од Краља обећани данак, а кад му га овај не хтеде дати, удари на Босну и покори је. Краљ побегне из града Јајца, али га у Кључу опколи Беглербег Михаил Оглу, коме се он предаде заједно са понесеним благом око милион дуката. Беглербег преда краља Султану, а овај га одведе у Цариград и после неког времена даде погубити год. 1463.

Мати краљева побегне у Дубровник, а одатле оде у Рим папи, који, не могавши јој иначе помоћи, даде њојзи пристојни ужитак до смрти. Из благодарности она начини тестаменат 20 окт. 1478 у коме оставља папи Босну у наслеђе ако би њезина потурчена деца опет постала хришћани. Папа прими завештено му наследство и у знак тога додирне руком мач и ципеле краљичине, које му је поднео њезин посланик.

Пошто је покорио Босну, Султан се крене на Херцеговину против старога Херцега Стевана Косарића: али овоме помагаше сав народ и властела, јер бејаху скоро сви патарени. Он се тако с њима одупре Султану, па пошто му је обећао већи данак и дао сина свога Стевана у таоство, отклони од Херцеговине опасност што јој грозаше. Сина му Султан потурчи и даде му своју кћер за жену.

Босанске вароши и градови беху разорени; многи народ изгибе, многи се од благородника потурчише а многи се склонише у Дубровник, на острво Арбе и у

Угарску. Православне општине задржаше своје духовне старешине, али су морале плаћати харач, а латинске изгубише своје бискупе и буду предане фратрима фрањцисканским, које Султан ослободи од харача, али тако, да само они могу у Босни живети, а не и друго латинско свештенство. *Тада се угаси и секта патаренска.*

Две године после пада босанског краљевства, 1466 умре стари Херцег Св. Саве Стеван Косарић оставив за собом два сина: Владислава и Влатка, међу које подели своју државу, а одреди дубровачку властелу да по тестаменту изврше његову вољу. На њих је Султан одмах ударио, али кад му обећаше плаћати већи данак, остави их у миру. Али наследник Султана Мухамеда, Бајазит, заповеди Беглербегу Мустафи Ђурешевићу да удари на њих. Они се поплаше и старији побегне у Угарску, а млађи на остро Арбе, те Херцеговина год. 1498 потпадне сасвим под Турску.

* * *

Са освојењем босанског краљевства — вели Гебхарди — нестало је и патарена сасвим у Босни. Али како секте не пропадају на пречац, и као што ни Албигензи и Валдензи не могаху се у католичким државама истребити мачем и огњем; то би се пре могло помислити, да су са освојењем турским у Босни престала гоњења Хришћана од стране латинске цркве. Патарена у то доба, а може бити од времена Стевана Немења I. и Св. Саве, у Србији није ни било, а у Босни вероватно од времена Стевана Драгутина, него су Латини називали *православне хришћане* као папи непокорне, час манихејима, час патаренима, да би их том погрдом довели у омразу код осталих суседних народа. Да су Латини све остале, који нису припадали римској цркви тако грдили, може се видети и из J. Rottek-a [1]), а из разговора о

[1]) Staats exicon 1843. Art. Albigenser.

славинском народу фратра Андрије Качића I. стр. 140 где вели: «Тома Христић Краљ, за указати се прави католик, чини све *Манихее* истерати из свог краљевства т. ј. оне који не хтише праву веру загрлити, али се млози утекоше к Степану Херцегу, који бише њихов бранитељ и ово се догоди 1450.» Дакле су у Босни, по мњењу фрањискански фратара били сви манихеји или патарени који не хтедоше загрлити праву т. ј. латинску веру.

Да ти у Босни гоњени патарени нису били други него православни Хришћани, — које и дан-дањи Шокци зову Ришћанима а себе Кршћанима — види се и из оне горе наведене заклетве, коју су још за владе Кулина Бана дали папином Кардинал-Легату, где стоји: *да неће више бити Хришћани*, но да ће се држати св. римске цркве. А знамо добро, да прави манихеји и стари патарени и други јеретици нису полагали такву, него са свим другу заклетву у којој су Манеса и др. Јерезијархе помињали. И фратар Качић вели у наведеном делу (I. стр. 222) за Србе Дибране у Старој Србији, да су «били језика и народа словинскога а слидења у закону грчкога илити *хришћанскога*.»

Даље, поуздано се зна из историје, да стари патарени а пре њих павлићани нису имали никакве јерархије, дакле ни монаха ни владике; а Гебхарди вели «да је фрањисканима пошло за руком привести монахе и владике патаренске у латинску цркву,» — који опет нису могли бити патарени него православни Хришћани.

Најпосле вели Гебхарди, да су главари српског и босанског народа, као деспот српски Ђурђе Смедеревац, Херцег св. Саве Стеван Косарић, војвода Требињски и др. били *све сами патарени*. Ми пак знамо из наше историје, да су били прави синови источно-православне цркве. Они су били тако погрђени од Латина, што се нису хтели пошокчити, и што су, пошокчени, опет оставили латинску цркву. За деспота Ђурђа знамо, како

се је фрањискан и папин кардинал-легат Иван Капистран, кад је год. 1456 са Јанком Хуњадијем код Београда с крстоносном војском против Турака војевао, трудио, да га свакојако попокчи, како му је обрицао сваку помоћ од папе и од латинских краљева, а претио, да ће иначе изгубити своју државу. А шта му је стари, скоро 90 годишњи деспот Ђурђе на то одговорио? «Да се воли обесити, него веру своју променити, и да воли да га сви држе за несрећног владаоца, него за старога луду». [1] — «Деспот (Ђурђе) пришел к краљу Владиславу помошчи искати, видіа себе слаба против Турков. Владислав објешчах Деспоту помошч, обаче под таковоју кондицијеју, штоб Деспот римскоје исповједаније примал; нехотјевшу Деспоту сија кондицији примати, објешчанују помошч Крал Владислав отказа и по тому Деспот в Сербију возвратилсја тошч.» [2])

Као што су на Босну тако исто су папе и на Србију напуштале крстоносне војске у име латинске цркве. Исти Гебхарди вели (стр. 210). «По смрти цара Стевана Душана (1353—1356) ступио је на престо син његов Урош. Папа Иноцентије VI., *аун једа што Срби неће никако да се сједине са римском црквом*, даде се наговорити од свога славонског интернунција, те разашље крстоносна писма (Kreutzbullen) по целоме Хришћанству своје цркве и заповеди проповедати крсташку војну против Срба и других шизматика, а за војводу те крстоносне војске постави Лудвика, краља угарског 11. авг. 1356. Лудвик се прими тога достојанства, наговори краља босанског да одустане од српског цара, и узме му кћер за жену; папа се пак завери, да ће цару и краљу српском отети царство и њиме владати по прописима римске столице. «Лудвик I. објавил војну Стефану Душану, престављаја

[1]) Vita et res gestae Georgii Castriota a Marino Barlezio. Zagrabiae 1723 pag. 58.

[2]) Пав. Јулинац. Краткоје введеније в Историју Слав. Серб͡скаго народа. 1765 стр. 107.

јему следујушчија кондицији: 1. да би Стефан прињал унију и сојединиласја церкви римској: 2. возвратил би сремское књажество: 3. прињал би Лудовика за началника својега: 4. отдал би сина својега Уроша Лудовику в залог.»[1]

Та нападања и гоњења од западне стране помогла су Турцима највише те су освојили српске и босанске државе.

Та нападања ради вере нису мимоишла ни Србе под цесаром Леополдом I. који су са својим патријархом Арсенијем Чарнојевићем прешли у цесарију.

Цесар Леополд I. заветовао се 1693: «да ће све поданике своје превести у римокатоличку цркву»[2]. Син његов цесар Карло VI. заверио се после, да ће испунити тај очев завет[3]. На тај дедин и очев завет ваљда и царица Марија Терезија, опоменута од својих побожних духовника, а хотећи да благодари Богу, што се одржала на престолу својих прародитеља, завери се такође да ће све поданике привести у недра римокатоличке цркве, који је завет тако тачно вршила, да је много хиљада душа привела у недра римске цркве за спас своје душе и апостолског имена свога меру славно испунила.[4] Том приликом су, као што знамо, које силом, које језуитском мајсторијом поунијаћени многи Срби у цесарији или пошокчени, а многи, највише Поморишани и Потисани, преко 50.000 душа, волели су оставити своја добра но веру своју, те су се 1751 и 1753 иселили у Русију и ту под царицом Јелисаветом у Керзону и Дњепру населили «нову Србију».

Да се владаоци аустријски из побожности сећају на поменути завет цесара Леополда, доказ су и од тада не-

[1]) Пав. Јулинац у навед. делу стр. 73.

[2]) Palma. Notitia rerum Hung. III. pag. 335.

[3]) Jdem. Notitia rerum Hung. III. pag. 391.

[4]) Jdem. « « « III. pag. 526.

прекидни покушаји унијаћења: доказ је и онај решкрипт цесара Фердинанда, у коме је архијепископа и митрополита Јосифа, зато, што је после дијете од 1844 наредио јавно, да се држи свечано благодарење, што је по Арт. III. допуштен прелазак и у православну источну цркву — не само укорио, него се и изјаснио: «да се из те дозволе никако не изводи, да је тиме укинуто сједињавање с римском црквом или унијаћење, већ да ће он и у напред то сједињење потпомагати свом снагом, као богоугодно дело».

Доказ је најзад држању тога завета и садање довођење и увођење негда протераних Језовита, тих за католичење од старине највреднијих работника папиних, чије је начело: «Све и сва за већу част Божију и његова на земљи наместника папу».

МОЛИ СЕ....

Сунце се клони западу тавном....
Свјетлости красне губи се моћ,
А земља као да нешто снива —
Поздравља тиху и бајну ноћ.

И све је мирно!.... Славуји чили
Здрављају сунца пошљедни зрак,
Пролази данак у тихом миру,
На цветну земљу спушта се мрак.

Ја млађан гледам лепоту ову,
Млада ми душа управи лет
Плавоме небу, пр'јестолу вењем,
Гдје сједи вјечни творац ми свет.

Одлете душа, да моли Творца,
Да Српству сијне слободе сјај,
Благослов свети да пошље њему,
Да буде тузи и бједи крај.

Моли се душо, моли се, моли
Благоме Богу, Добар је Бог!
Он ће ми жељу испунит' давну,
За спас и срећу Србина свог....

Сарајево.

Мих. Милановић

СТЕФАН ЗАНОВИЋ

Кад се Стефан Зановић већ удостојио части да се о њему у «Отаџбини» пише.[1] онда је право да се о њему зна све што се знати може. Предмет по себи није ни благодаран, па ни занимљив; али на сваки начин није ни обичан. Стефан Зановић је за мене тип оних ретких људи, у којих мозак ради једнако под грозничавом ватром, и у којих су генијалност и душевна болест тако испреплетане једна у другу, да их није лако одвојити. Он је тип, који осветљава стару истину: да велика бистрина, и велика интелектуална даровитост, ако немају поуздану подлогу у чврстим моралним начелима, врло лако губе равнотежу у искушењима живота, и преврну наопако карijеру, која би иначе могла бити у истини и сјајна и народу корисна.

Зановић је у последњој четвртини прошлога века изашао на глас у Европи мало не као Каљостро. Он је краљ авантуриста. И кад би какав генијални романописац желео да нацрта друштвено стање Европе пред крај прошлог века, не би му се за то дала боља згода, него да пронађе личне мемоаре Стефана Зановића. У једном делу у библиотеци британског музеја има и његова слика уз слику дукинице Кингстон, с којом мало што се у Риму венчао није. Он је у опште толико чувен постао, да ћете његово име наћи у зборницима знаменитих људи штампаним још и у првој трећини нашега века. Тако н. пр. «*Biographie universelle ancienne et moderne; redigée par*

[1] «Отаџбина» је изнела један *историјски споменик*, чија верност стоји изнад сумње. Предмет тога документа је човек — Србин, чије се име по исказу самога писца налази у «Зборницима знаменитих људи», а тиме је — чини нам се — улазак његов у наш часопис оправдан.

У.

une société de gens de lettres et de savants, Paris, 1828», у свесци 52-ој има о Зановићу чланак, који вам овде у преводу шаљем, а који очевидно г. Сими Матавуљу није био познат.

«Зановић (Степан [Zannovich Stepano]), који се издавао да је принцип од Арбаније, родио се у Паштровићу, градићу млетачке Арбаније, 18. фебруара 1751 године (а не 1782, како је рекао Зановићев биограф, кога г. Барбије наводи; година коју ми дајемо стоји записана на двема сликама Степановим). Отац му се бавио продајом нанула и папуча, и био се том радњом доселио у Млетке године 1760. са оба своја сина, од којих се старији звао Примислав. Него се он више бавио по крчмама и коцкарницама а мање у своме дућану; падне у подозрење код млетачке полиције са својих великих добитака при картању, те добије заповест да се сели из Млетака. Врати се дакле у свој завичај и тамо новцима, које је добио у Млецима на игри, купи баштину у Паштровићу. Поставши богат, науми да својим синовима даде васпитање како би се у свету могли јавити са коришћу, па их опреми у Падову на академију. Степан, обдарен жарким уобразиљем и врло бистрим духом из лекција својих учитеља, и из читања старих и нових песника поцрпе врло жив укус за књижевност, и прибави способност да се лако и брилантно изражава, као што је то позније засведочио. Кад сврше науке у Падови, оба брата дођу у Млетке. Али Примислав наследивши од оца страст за коцкањем, буде брзо ухваћен при игри и као варалица из Млетака прогнан. Он кушаше за тим срећу своју у Флоренцији; пропутује Француску, Енглеску и Холандску, свуда налазећи кога да га на картама исцеди. Степану се овакав живот досади те остави свога брата г. 1773, и науми да начинима мање простачким до богаства дође. Отиде најпре у Црну Гору и покуша да се престави као да је он руски цар Петар III. Како је био врло лепог раста и имао господско понашање, то је могао лепо да игра ту улогу. Али кад

виде да Црногорци неће да устају у његову корист, он остави Црну Гору и отиде у Пољску. Ту под лажним именом Варта успе да задобије поверење неколике велике господе пољске. Уверавао их је да је он главом принцип Кастриот, потомак Скендербегов, да је Арбанија пуна његових присталица, који су готови да се око њега искупе, кад год само хоће да се јави да заузме своју државу. Од те господе он добије знатне суме новаца, па се онда јави у Немачкој на начин, који је сасвим одговарао ономе што је он о своме пореклу причао. Виђао се једно за другим у Берлину, Дражђанима, Бреславп итд., у свакој вароши под другим именом, давши познати да је то нужно баш због његовог онако славног порекла. Умео је да се допадне свуда; очаравао је својом љубазношћу, красотама свога духа, као и разноврсношћу својих знања. Једнима је говорио о музици, другима о појезији и о књижевности. Изгледало је као да су све вештине и све науке биле предмет његових нарочитих изучавања. Кад би човек веровао његовом казивању, он је имао кореспонденцију са Глуком и Метастазијем, са Волтером и са Русоом; а царица руска, престолонаследник пруски и изборни кнез саксонски итд. даваху му врло често доказе свога поштовања па и саме љубави своје. Неколике љубавне афере, истините или измишљене, још га више на глас изнесоше. Али новац, који је донео из Пољске, није могао да траје без краја. Да би се спасао од својих кредитора мораде оставити Берлин и прећи у Беч, где га је у осталом већ дочекала његова сумњива репутација. Полиција га уапси г. 1778., али цар Јосиф заповеди те га пусте. Зановић сад навуче калуђерску ризу и као калуђер Варта дође у Рим да би, како говораше, задовољио потребе своје побожности. Ту у Риму он виде лепу дукинпцу од Кингстона. Писма његова пуна страсне љубави просто занесу ову госпу; његова без сумње јако искићена причања о његовим авантурама залуде је до краја, и она би се с њиме и венчала да се случајно није про-

клувило да тај Варта није нико други него Степан Зановић. Прогнан из Италије тумарао је неко време по Немачкој као калуђер Зератбладас ?. Г. 1780. у Гронингену буде затворен на тужбу свога гостионичара. Градоначелник обилазећи апсане нађе на њ, плати дуг његов и још му да̑ нешто новаца с којима отиде у Амстердам. Одатле пређа у Брисел, где је успео да превари неку господу а међу њима и кнеза де-Лињ. Побојавши се да се не открије шта је радио, остави Брисел и повуче се у један манастир близу Ратисбоне, у који га калуђери приме ганути његовом скромношћу и побожношћу. Умео је да у њих разбуди још веће саучешће и пажњу, кад им се исповеди: да је он у самој ствари принцип од Арбаније, али мора да се крије и живи под другим именима, да не би пао у руке својим непријатељима. Сазнавши да може доћи до рата између цара Јосифа и Холандије, он одмах понуди влади холандској један кор од десет до двадесет хиљада Црногораца, и ако се мало пре тога показивао као велики поштовалац цара Јосифа. Влада холандска одбије ту понуду 28. декембра 1784., али у писму, којим га је о томе известила, дода да би јој мило било ако би он — принцип од Арбаније — употребио свој уплив на Црногорце, те да ови бар не пристају уз војску цареву. Са овим писмом он успе да од разних банкара у Аугсбургу узајми некаквих осамдесет хиљада форината, суму која му је, како говораше, требала да изврши оно што му је влада холандска поручила. Уверавају да је он с тим новцем и по својим везама с Арбанијом заиста могао да дигне целу Арбанију: али он не хте да пошље четири хиљаде цекина, које му отуда тражише, те Арбанија не мрдну ни прстом. Потрошив оне новце, не знајући ни сам како, и узнемираван захтевима банкара да им зајам врати, он се дигне право у Амстердам и управи на владу холандску захтев, да му за услуге које јој је учинио плати суму од милијун форината! Док се влада бавила испитивањем овога захтева, полиција га уапси на захтев њего-

вих кредитора. У брзо се уђе у траг да је он брат Примиславу, кога у Амстердаму још нису заборавили, и да сав његов живот није друго него један низ варања. Степан предвари резултат истраге расекавши себи артерије на рукама једним комадићем стакла. 25. маја 1786. нађу га у апси мртва у бари од крви.

Од Зановића има повише оригиналних дела која су у Француској мало позната. Барбије је побројао нека од њих у додатку ка кореспонденцији Гримовој (стр. 346), али смо ми у стању да наведемо тачнији списак.

1., *Opere diverse, Milan et Paris, 1773*, 3 књиге in 8°.

2., *Opere postume, Dresde, 1775, in 8°*. У овом су делу штампани сонети и друге песме, писма писана царици Катарини II, Русоу и другим знатнијим људма, и једно писмо које је тобож писао *«Аврам Леви, рабин синагоге цариградске»* и у коме се излажу дванаест правила за понашање у животу. Једно од тих правила гласи: «Ако си већ био толико луд да играш карте, онда бар немој бити луд да плаћаш кад изгубиш, јер ће ти се у паклу смејати тврдице и раскошници». На крају овога писма писац објављује да ће штампати дело о махнама жена итд.

3., *Lettres turques, Leipsic, 1777*, 2 vols in 8°.

4., *Epîtres et chansonnettes amoureuses d'un Oriental né dans l'année 1751 le 18 fevrier, écrites à Frédéric Guillaume de Prusse, et à Getrude de Pologne, avec les ouvrages posthumes du Pacha de Caramannie et d'un Anonyme. Dans le piramide de Tholomée d'Egypte. 1779, in 8°*. Овој је књизи додано портре писчево у једном медаљону са натписом у наоколо: *«Le Prince Castrioto d'Albanie II, petit-fils de Grand Scanderbeg»*. Има ту и један разговор писчев с Глуком о музици, а на стр. 74. писмо којим му Метастазије захваљује што му је послао његова «турска писма». На послетку има и *«хороскоп Европе»*, одломак из неког политичког дела.

5. *L'horoscope politique de la Pologne, de la Prusse, de l'Angleterre etc. Porto Vecchio* (La Haye), *1779 in 22°*.

6.. Le Grand Castriote d' Albanie. histoire. Paris 1779 in 8°. Ово је дело посветио значајним једним писмом цару Јосифу II.

7. *La Poèsie et la philosophie d'un Turc à huit queues, à trois plumes de héron, à deux aigrettes et à un collier d'émeraude. Albanopolis. Aux depens de l'auteur. Le tout se rend au profit des pauvres. 1775. in 8°.* Овај зборник. вели Барбије, садржава у себи врло дрска философска разматрања, која показују да се мислилац даје занети својим будним уобразиљем.

8. *Fragment d'un nouveau chapitre du Diable boiteux, envoyé de l'autre monde par Le Sage.* 1781.

9. *L' Alcoran des princes destinés au thrône. — Petersbourg, 1782 in 12°.*

10. *Le fameux Pierre III. Empereur de Russie, ou «Stiepan-Mali» qui parut dans le Duché de Montenégro etc. 1784.*

11. *Pensées de Stiepan Annibale, vieux berger d'Albanie etc.* Epilogue à Frédéric Guillaume. Prince de Prusse, le Sage, le Magnifique etc. —

У књизи «L'histoire de la vie et des aventures de la Duchesse de Kingston, Paris. 1789.» има као додатак: *«Précis sur le pretendu Prince d'Albanie»*. из којега је већина горњих података узета».

Нед. Мијатовић.

ЗВУЦИ ИЗ ПРОШЛОСТИ[1]

(ПОВОДОМ СТОГОДИШЊИЦЕ СИМЕ МИЛУТИНОВИЋА САРАЈЛИЈЕ)

Въ умѣ моемъ минувши лѣта
Часъ отъ часу темнѣй, темнѣй,
Но заронилась пѣсня эта
Глубоко въ памяти моей
Пушкинъ.

Јеси л' искусио кадгод на себи, драги читаоче, шта су то успомене од какве омиљене песме? Ти си је негда слушао, она ти се допала, ти си је запамтио, мили њени звуци удубили се у твоју душу. Али у низу дугих година наилазио си у вреви свакидашњег живота на друге, нове упечатке, који су мало по мало претрпали те твоје омиљене звуке. Сад они леже мирно и неосетно у каквом кутићу душе твоје: ти си их можда већ давно и заборавио. А гле, једна једина случајна реч или помисао покрене их из дуготрајног привидног мртвила; они оживе, ти их понова чујеш, они те облећу као стари познаници и пријатељи, подсећају те на времена, која су одавно прошла и која се никад више повратити неће! Као у каквом чаробном огледалу укаже се очима духа твог читав низ слика из прошлости; милих слика, једновремених са тим звуцима, али које су већ на веки ишчезле, а само успомена њихова у твојој души заостала са овим — *звуцима из прошлости!*

Слично сам томе осећао, кад сам читао, да српска омладина у Грацу припрeђује свечаност у прославу стогодишњице *Симе Милутиновића*. Одмах ми забрујаше неки познати мили звуци, које сам некад слушао. То беху звуци песме, која се певала у Пешти 29. фебруара 1848., кад

[1] Са захвалношћу уступамо у „Отаџбини" место реминисценцијама нашег заслужног научног ветерана, који нам као очевидац црта први покрет омладине на освитку новог времена у народу нашем, — покрет, који ће касније у пештанским и бечким дружинама ђачким да уроди тако лепим плодом. У.

је тадашња «српска омладина» у Текелијином дому приредила тужну свечаност у спомен и славу неумрлог песника «*Србијанке*», који беше пре два месеца преминуо. Са звуцима исте песме изнићоше ми пред очи слике оних знаменитих дана, који су одавно у море вечности утонули; слике оноликих познатих, милих лица, која већ одавно црна земља скрива!

А сад допусти, драги читаоче, да те за часак одведем у Пешту: не у садашњу велику, много људну, поноситу, новокрштену «Будапешту», већ у ону стару, скромнију Пешту, каква је била пре четрдесет и три године, у почетку године 1848.

Боже мој, колика промена од оног времена па до сада!

Много се променила и варош, али још много више становници њени. Улице су још оне исте, многа кућа искрсне ти и сад као какав стари познаник: али по познатим улицама врви нов, теби непознат свет: из познатих кућа помаљају се страна, теби непозната лица!

Тада беху у Будиму владика Платон; прота Витковић: председник «Матице Српске» Павао Трифунац: секретар намесништва Исидор Николић: адвокати Павао Којић, Давид Давидовић и други. Наш даровити Корнелије Станковић беше тада дечко од својих 14—15 година.

У Пешти су живели: надзорник српских основних школа Евгеније Ђурковић: уредник једниих српских новина Тодор Павловић: књижевник Јован Суботић: чувени адвокат Ђорђе Стојаковић: трговци и чланови «Матице Српске» Наум Гозда, Јован Трифоновић, Вељков, стари Рајић и други: а у скромном стану до лутеранске цркве дика словенства, Јан Колар, песник «Sláwy Deere» и покретач «словенске књижевне узајамности».

Данас су сви ови под земљом!

Уђимо у «Текелијанум».

Ондашњи становници те куће беху: надзорник Субота Младеновић са својом старицом: Ана Каштра, стара

рођака Саве Текелије: питомци: медицинари Иларион Анђелковић, Јован Ђорђевић, Ђорђе Јаконић и Коста Ивановић: правници: Стојан Радонић, Ђорђе Стојаковић, Стеван Илић и Лазар Марковић: философи: Васа Арновљевић, Никола Кретић, Стеван Фрушић и Стеван Михајловић.

Данас су и надзорник, и обе старице, и више од две трећине питомаца под земљом!

Био је недељни дан, 4. јануара 1848. после подне.

У дворишту Текелијиног завода пуно је младих људи, ђака из виших школских завода. Скупљају се у седницу дружине, коју су завели с јесени 1847. Осим питомаца Текелијиних у овој су дружини као чланови: Паја Путник из Опава, Илија Вујић из Прига, Стева Живковић из Карловаца, Никола Вукићевић из Сомбора, Гавра Витковић из Будима, Хрват Јован Мудровчић, Словак Ондреј Лукач, ученик сликарства Вулетић из Вршца и други.

Седница се отвори. Али данас су лица невесела у ове младе браће. Из Београда је стигао тужан глас, да је *Сима Милутиновић* пред нову годину преминуо!

Тај глас је дошао као гром из ведра неба. Није се чуло за њега ни да је болестан.

То је био већ други црни глас, који је за кратко време из доњих крајева у Пешту стигао. На месец дана пре Симине смрти преминуо је у Пригу код својих родитеља у цвету младости *Павле Поповић Шапчанин*, песник „*Спасеније*", „*Путника*" и других лепих песама у „*Славјанци*", коју је удружена омладина пештанска, пожунска и прешовска у лето 1847. издала.

После љупког славуја покоси црна смрт и силеног орла српске појезије!

На скоро за тим добисмо глас из Пожуна, да је тамошња српска омладина приредила посмртну свечаност своме некадашњем члану Павлу П. Шапчанину, којом је приликом лепу беседу говорио свом покојном пријатељу Светозар Милетић, тадашњи председник пожун. омладине.

То покрене пештанску омладину, да и она учини што у спомен и славу Симе Милутиновића. Одмах на првом њеном састанку би решено, да се Сими Милутиновићу приреди посмртна свечаност у великој дворани зграде Текелијине. На тој свечаности да буду декламације у прози и стиховима, и да се отпева песма, нарочито за ту прилику удешена: а све то пред великим попрсјем Симиним, које ће се уоквирити венцем од ловорике. Цртање попрсја примио је на се млади сликар Вулетић; песму је обећао спевати питомац Лазар Марковић, а за арију решено је, да се умоли некадашњи Текелијин питомац Павле Поповић, који је био музикалан и који се онда у Пешти бавио код уредника Тоше Павловића као помоћник код новина.

Из дружине буде изабран цензурни одбор, који ће решавати, који ће се саставци у прози и у стиховима примити за ту свечаност. Овај је одбор имао доста главобоље, јер је неке слабије саставке ваљало одбацити. Да не би било увреда, предложи одбор и дружина усвоји, да се за ту цензуру умоли личност, која је изван дружине. Избор падне на новинара *Тошу Павловића*, и он се прими тога избора. Неки чланови узму сами натраг своје слабије радове, и тако најпосле би доконано, да у прози говоре Ђорђе Стојаковић и Илија Вујић, а у стиховима Јован Ђорђевић и Лазар Марковић.

Требало је искати и одобрење од «*Матице Српске*», да нам се уступи дворана Текелијанума. То нам је дато с највећом готовошћу. У опште сви чланови «Матице Српске» показали се врло предусретљиви; сваки је осећао, да овај корак њених питомаца и њој самој служи на дику. Особито се Павловић одликовао, као стари пријатељ Симин. Он не само што се примио понуђене му цензуре, него је и иначе готов био ствар потпомоћи и саветом и новцем. На сами дан светковине, кад је требало исплатити наручени велики ловор-венац око попрсја Симиног, а танки омладински извори већ беху сасвим уса-

нули, платио је Павловић из свог џепа за венац неких осам форината сребра. Толико се новаца у свима џеповима тадашње «уједињене» омладине не би могло наћи!

За Симину свечаност одређена је била недеља, 29. фебруара. Година 1848. била је преступна. У то је доба падао и пештански пролетњи вашар, и надали смо се, да ће дотле поиздолазити много наших трговаца из доњих крајева, и бити наши гости на истој свечаности.

У пештанским српским новинама изишао је позив на ову светковину, а штампане су и нарочите позивнице, које су ђаци разносили по пештанским и будимским српским кућама и по гостионицама, у којима су одседали трговци, који на вашар долазе.

Писац ових редака био је одређен с Лазаром Марковићем, да позове на свечаност *Јана Колара*. Знало се да је Сима Милутиновић добро живео с Коларом, кад се оно 1838. у Будиму подуже бавио.

Колара је пријатно дирнуо наш позив. Захвалио је, што смо га се сетили (као да би Србин могао једног Колара заборавити!), и обећао је, да ће доћи «за цело».

И одржао је реч. Дошао је и довео са собом своје љубимче, своју ћерку Људмилу, девојче од својих 10—11 година.

—

Освануо је и давно очекивани 29. фебруар.

Дворана на другом спрату Текелијина дома била је украшена, што се боље могло. Лево од уласка било је место за говорницу и за певаче. Преко пута од говорнице било је велико попрсје Симино, израђено по слици у његовој «*Певанији*», а око попрсја велики венац од ловорике. Од говорнице до Симине слике био је слободан простор, а с обе стране биле су намештене столице и клупе за госте. Дворана је била осветљена.

У шест часова у вече дворана је већ била дупком пуна, а гости су још једнако долазили. Сав наш отменији свет из Пеште и Будима ту се искупио, а и нежнији пол

био је прилично заступљен. Милина је било с говорнице погледати лево и десно, и видети множину гостију из Бачке, Баната, Срема, Славоније, Хрватске, Србије: миле госте, који се из разних крајева Српства искупише у овај скромни храм, у ком ће да се слави спомен српскога песника-великана!

Први је изашао на говорницу *Ђорђе Стојаковић*, правник I. године. Он је кратким, језгровитим цртама описао живот покојников.

Други говорник, *Илија Вујић*, говорио је у прози, али с песничким полетом, о Сими Милутиновићу, као о песнику и патриоти.

После Илије ступио је на говорницу *Јован Ђорђевић*. Он је у стиховима представио мајку Србију у слици виле, која плаче над гробом Симиним.

Сад се појавио на говорници *Лазар Марковић*. Његова лепа декламација очарала је публику. Бурно одушевљење одзивало се младом песнику-говорнику са свију страна. У његовој беседи било је главно, тужба на опаку нашу судбину, која нам отима наше највредније синове. С тужним гласом је спомењуо беседник, како смо већ *„многе наше миле онамо испратили!"* Још ми је и сад пред очима онај живи, ватрени Лаза, у пуној снази младости и одушевљења! И ко је могао и помислити, да ће и он, пре но што се наврше четири месеца, поћи за оним *„многим милима"*, да ће несрећним случајем погинути од свог најбољег пријатеља!

После мале почивке заори се из сложних грла песма за ову светковину удешена. Речи су биле од Лазе Марковића, а мелодија од Паје Поповића, који је том приликом био и композитор и хоровођа. Мелодија није била вештачка, али је била лепа и лака, и пријањала је за душу слушаоца. Ја сам је запамтио, и она се после толико година опет појавила у души мојој, свежа и непромењена, као да сам је јуче слушао. Речи сам већ био и позаборавио: али ових дана, премећући хартије и

писма моје покојне сестре, нађем и на потпун текст ове песме. Она је у својим млађим годинама радо певала, и сачувала је ову песму, коју сам јој још онда преписао. За композитора Пају Поповића слушао сам, да је пре неколико година био председник суда у Панчеву, и да је од то доба умро. Можда сам ја једини који памти красну мелодију ове песме, за коју би штета било, да је са мном нестане[1]. Речи песме ове су:

Свуда сунце јасно сјаје,
  Над Србијом мрачан свод;
Други песме љупко поје,
  Српски љуто цвили род!
Сунце му је потавнило,
  Што давало златан зрак;
Симу, наше јарко сунце,
  Тавног гроба крије мрак!

Ах, како је неизвестан,
  Како л' кратак жића рок!
Проли, проли, тужни Србе,
  Проли горких суза ток!
Умукнуло оно грло,
  Што давало златан глас;
Следило се оно срце,
  Што куцало за све нас!

С овом песмом био је програм завршен. Свет се поче разилазити. На свачијем лицу могло се видети задовољено осећање народне свести и народнога поноса. У сред те задовољне вреве на једанпут се зачу јасан глас Коларов: *«Драхи братри Срби, а сестре Српкиње!»* *«Чујмо Колара!“* повика се с више страна, и на једанпут у великој дворани, где је више стотина људи стајало, завлада мртва тишина. Који већ беху на пољу, журно се врате у дворану. Колар продужи чешким језиком овако: *«Допустите ми, да и ја рекнем реч две овом приликом, кад српска омладина овако свечано прославља спомен свога великог песника Симе Милутиновића. Сима Милутиновић био је мој пријатељ! Често смо по читаве ноћи проводили у разговору о несрећној судби нашега народа, ту-*

[1] Ово је писано у почетку марта 1891. Сад нема више те опасности. Даровити наш композитор, г. Јосиф Маринковић, био је тако добар, те је на ноте сложио и хармонирао ову лепу мелодију, која има и своју историјску вредност. Велика хвала г. Маринковићу на његовом патриотском труду. J. Ђ.

жећи се један другоме, и тешећи један другога надом на срећнију будућност. Ми Словени лишени смо јавног живота; ми немамо својих земаљских сабора, немамо ни жупанијских конгрегација, где би се могли скупљати и договарати о народним потребама; нама остају само још оваке прилике, где се можемо састајати, да се исплачемо над гробовима наших пријатеља! Али ми не треба да клонемо духом; ми то не смемо чинити. Ми морамо с напрегнутим силама радити свак за свој народ; али сви скупа треба да негујемо братску слогу једнога племена с другим. Што један не може учинити, могу сви, кад се сложе. Прут сâм слаб, у снопу јак!»

Ове речи, изговорене јасним, ватреним, од унутрашњег узбуђења задрхталим гласом, произвеле су неописано одушевљење. «*Живео Колар!*» загрми са свију страна. Звонки глас говорников допрьо је и до оних, који су у дну дворане стајали; али говорника самог, који беше маленога раста, могли су видети само они, који су близу били. Исидор Николић, који је до Колара седео, ухвати га својим снажним рукама и дигне у вис као перце, уз бурно усклицавање, које се једва једном стишало.

Приређивачи светковине са многим гостима из доњих крајева оду на вечеру «код ловачког рога". Ту је било доста патриотских здравица и пријатељска разговора. Међу гостима највише се одликовао Михаило Крестић, трговац из Титела. Он предложи, да сутра оде нарочита депутација Колару, и да му захвали на вечерашњем говору. Предлог се прими и одлучи се, да у тој депутацији буду од гостију по један из Бачке Баната, Срема, Хрватске и Србије, а од стране приређивачког одбора Јован Ђорђевић и Лазар Марковић. Из Бачке је одређен био предлагач сам: имена осталих нисам запамтио, само се сећам, да је представник Србије био један трговац из Београда, човек пун, средњег стаса, лепог и интелигентног лица, у српском оделу. Могло му је бити око 40 година

Сви да се састанемо у једанаест часова у Текелијануму, а одανде да се иде Колару.

Тако је прошао знаменити дан прославе Симине: а нико није слутио, да ће овај дан бити претеча многим важним и судбоносним догађајима.

Сутрадан, 1/13 марта, у уговорено време сви се нађемо у скромном стану Јана Колара. Он се пријатно изненадио нашим доласком и нашом мисијом. Са сваким се разговарао, а највише с београдским гостом. Питао га је и за неке своје познанике Словаке и Чехе, који су онда у Београду живели.

Колар је имао велику збирку слика знаменитих Словена, и ту нам је збирку показивао, додајући код сваке слике реч две ради објашњења. И Срби су били у тој збирци заступљени. Код Симине слике дође се опет на синоћну тему. Коларово лице на једанпут добије озбиљан, брижан изражај. Говорећи о несрећном стању Словена, измакну се Колару ове речи: *„Словени имају многе непријатеље, а ови су силни.“* На то ће га Београђанин погледати мало зачуђено и рећи ће: *„То је све тако, али и нас има доста; а знате, шта сте нам синоћ казали: прут сâм слаб, у снопу јак!“* Колар се трже и погледа га: задовољан осмејак прелете му преко брижна лица и он пољуби брата Србијанца у чело. Више нико није ни речи прословио; али је у толико речитије говорила суза, која је у свачијем оку заблистала.

Опростимо се с Коларом. Испраћајући госте, замоли Колар, да му дође један од нас двојице после подне: имаће нешто да нам каже.

Одмах после ручка одемо му обојица. Колара затечемо мало забринута. Он нам покаже јутрошњи број немачког листа „Der Ungar“, у ком је већ био извештај о нашој синоћној свечаности. Извештај био је нешто нетачан, али у главном прилично симпатичан. На крају изве-

штаја било је још и ово: «Zuletzt haranguirte der evangelische Pfarrer Herr Kollar die Anwesenden и т. д.»

Ствар је била у овоме. Један од приређивача однео је позивницу и Лазару Петричевић-Хорвату, уреднику мађарског белетристичког листа «Honderü» и немачког дневног листа «Der Ungar». Петричевић је лично био на синоћној светковини и сам написао о њој извештај, по ком је изгледало, као да је и горњи Коларов говор спадао у програм светковине. Колар нас је замолио да то исправимо, и ми смо одмах написали изјаву, да Колар није никога «харангирао», него да је само дао израза својој жалости за изгубљеним пријатељем. Исправка та штампана је одмах у првом броју истога листа.

Није се чудити страховању Коларову. Он је због свога спева «Sláwy Dcera» («кћи Славе») био извикан код мађарских шовиниста, а то ће рећи код свију Мађара, као панслависта, као издајица отаџбине, и био је изложен гоњењу и свакојаком сумњичењу. «Чиста савест» словенских непријатеља назирала је авети и у најневинијим стварима. Свуда су им се привиђали «Московп», док их најпосле нису и наслутили. Неколико година пре тога буде тужен тадашњи сегедински парох Стаматовић «због велеиздаје». А шта је било у ствари? Неки «њушкало» завирио у сегединску цркву на св. Николу, и чуо познату црквену песму «*О кто кто Николаја служит*», па одмах потрчао у Будим с денунцијацијом, да се у сегединској цркви спомиње «*руски цар Никола!!!*»

С тога се Колар морао јако чувати. Кад је између Срба и Мађара дошло до рата, Колар је морао напустити Пешту и побећи у Беч, да спасе живот, који му је у опасности био од мађарских терориста.

Тога истога дана (1|13 марта) била је буна у Бечу. Силнога Метерниха, који је четрдесет година дрмао Аустри-

јом и великим делом Европе, отерала је «шака бечких ђака».

Глас о томе стигао је други дан у вече у Пешту, и произвео је највећу сензацију и најдрскије наде. Зашто да се и у Пешти не покуша, што је у Бечу тако лако ишло?

Сутрадан, у среду 3|15 марта, састану се неколико млађих песника и писаца у Пилваксовој кавани у господској улици, као на уговореном «зборном месту». Ту им прочита Петефија своју песму, којом се Маџари позивају на устанак. Ова гомилица упути се из кафане у универзитет. Долазак њихов узбуни ђаке правничког и философског факултета, који гомилама појуре из својих слушаоница и придруже се најезди из Пилваксове каване, пошто је Петефија и њима своју песму прочитао. Отуда се цела руља од неколико стотина глава крене у хатванску улицу, где им се придруже и ђаци из медичког факултета. Ова гомила, у којој је могло бити око хиљаду које ђака, које другог уличког света, опседне Хекенастову штампарију у близини медичког факултета. Ту је «без претходне цензуре» сложена и штампана она Петефијина песма, док је гомила на улици чекала и викала.

За цело то време нигде ни једног ни војника, ни пандура ниси могао угледати. Све извршне власти, и цивилне и војничке, упрепашћене бечким догађајима, као да беху главу изгубиле.

То је ослободило омладину, да и даље пође. После подне гомила је нарасла већ на неколико хиљада. Те хиљаде пређу у Будим, ослободе из затвора политичног преступника Михаила Станчића, помаџареног Хрвата, и у тријумфу доведу га у Пешту.

Кад се видело, да власт неће или не сме да се макне, умешају се у устанак и старији људи. У варошкој кући склопи се самозвани *«Одбор за одржање мира»*, који сву власт узме у своје руке и стави се у споразум са земаљским сабором, који је од новембра прошле године у Пожуну на окупу био.

Други дан, у четвртак 4|16 марта, већ ниси више могао познати јучерашњу Пешту. Школе празне, ђаци врве по улицама и по јавним местима, покрет захватио већ све слојеве друштвене, на свачијим прсима мађарске народне кокарде (црвена, бела, зелена). Све улице пуне радознала, беспослена света; сваког часа стижу разни гласови из Беча, Пожуна и других места. Зборови су перманентни. Код народног музеја, пред варошком кућом, у Пилваксовој кафаниври непрестано. Особито код музеја од јутра до мрака „харангирају" народни говорници скупљену светину, која се таласа по пространом дворишту музејском.

Ми Срби гледали смо прилично равнодушно на те шарене појаве, које су се око нас указивале. Осећали смо се, као кад ко *хлеба* иште, а место тога нуде му се — *слаткиши. Име, језик, народност,* све нам је то било у опасности, све нам се то порицало: па зар да све то напустимо, у замену за *политичку слободу?* Да од *Срба* постанемо *православни Мађари?* То нам никако није ишло у главу.

Мађари су нам увек пребацивали, да смо год. 1848. били реакционари, да смо радије ишли с бечким апсолутизмом, него с пештанским либерализмом, а заборавили су, шта им је њихов слављени државник, *Павле Нађ*, казао: „*Народност стоји и над самом уставношћу. Изгубљени устав даје се повратити, али с изгубљеном народношћу изумире и народ.*"

Мађари су нас 1848. тиме заваравали, да ћемо помоћу политичне слободе лако сачувати и народност. Колико је у тим сиренским гласовима било искрености и истине, види се јасно сад, кад су се дочепали власти. Куд су се сад дела она сјајна обећања, нуђена патријарху Рајачићу у новембру 1848? Зашто не ступа у живот закон о народностима, примљен од сабора земаљског

у Сегедину јула 1849? Та бар сад се не могу тужити Мађари, да су Срби на њихову штету с бечком владом шуровали! Срби су с њима стајали раме уз раме, докле су год Мађари од Аустрије гоњени били. Па како искупљују Мађари своју свечану реч, задану својим у злу друговима? Ево како. Мало им је, што су их сасвим потисли с политичног поља; што им је језик савршено истиснут из свију грана државне администрације; што су изборни срезови за земаљски сабор тако удешени, да Срби ни једног *свог* заступника на сабору немају, него највише једног или два владина мамелука. Сад се већ мешају и у цркву и школу, постављају своје људе за црквене поглаваре; заводе по српским местима комуналне школе и дечија забавишта, ради насилног помађаривања српске деце; располажу с народним фондовима и приватним фундацијама, једном речју, сад *раде* оно, што још 1848. ни *казати* нису смели.

Ево зашто смо равнодушно гледали на све што се око нас збивало. Нама је пред очима била наша невоља, наше народне потребе. Ми ђаци за све ово време нисмо прекидали састанке и договоре с нашим доњоземским гостима. Држали смо, да је ово најзгоднија прилика, кад су представници разних наших покрајина још сви на окупу, да се и они састану и о најглавнијим народним потребама своје мисли измењају.

По договору с нашим гостима одемо председнику Матице Павлу Трифунцу, и замолимо га, да допусти овакав састанак у згради Текелијиној и да се прими председништва на том састанку. Умолимо и друге наше важније људе: Исидора Николића, Тодора Павловића, Ђорђа Стојаковића, Јована Суботића и све чланове Матице Српске у Пешти и Будиму. И тако се у петак 5/17 марта по подне искупи велики број Срба из разних крајева у оној истој дворани, у којој је пре пет дана била посмртна светковина Симе Милутиновића. Бачка је омладина у исту

скупштину од своје стране изабрала Јована Ђорђевића и Лазара Марковића.

Ова саветовања била су 5., 6. и 7. марта. Резултат саветовања био је сведен у 17 тачака, које су објављене преко Павловићевих новина, а и на засебном листу. У тим тачкама изложено је све, што је по мишљењу оног скупа требало тражити за обезбеђење српских народних интереса. Решено је било, да се та петиција по нарочитој депутацији пошље цару у Беч. Изабрана је и депутација: али замашни новији догађаји, који су нагло наступили, спречили су њен полазак.

Упоредо с овим саветовањем, које се отпочело 5. марта, имала је пештанска ђачка омладина још једну намеру да изведе. То није било ни више ни мање, већ *да уклони краљ. саветника Евгенија Ђурковића са врховног надзорништва српских народних школа.* Под његовом управом школе су биле у оном стању, у ком су биле још под Несторовићем и Мразовићем. О каквим год реформама, о животворном духу, којим је девет година доцније Натошевић наше школе задахнуо, под Ђурковићем ни спомена није могло бити.

Ватренији омладинци хтели су с њиме да поступе онако, како су бечки ђаци с Метернихом: *да га принуде, да потпише резигнацију.*

Разборитији предложе: *да се то питање изнесе пред скуп.* Тако и буде. Лазар Марковић у лепом говору нацрта јадно стање наших школа, а као главну сметњу њиховом бољитку означи самог Ђурковића, као *«главу без главе»*.

Говор је с одобрењем саслушан. Од присутних 200 до 300 људи ни један се глас не диже у одбрану Ђурковићеву.

Али ватреној омладини не беше доста ова морална победа. У дворишту и у самој дворани дигне се граја, да се одмах иде Ђурковићу. С муком их задрже старији и разборитији чланови скупа од тог непромишљеног корака.

Док се тако између старијих и млађих парламентирало, појаве се у дворани Текелинијој два изасланика «централног одбора за одржање мира».

Одбор је — рекоше они — извештен, да се Срби саветују о својим стварима, па је њих двојицу послао, да поздраве «браћу Србе» и да их увере о симпатијама маџарског народа, који искрено жели, да нова ера још већма утврди пријатељске везе, које између оба ова племена од векова постоје итд. На крају нас позива за сутрашњи дан пред музеј, да онде прославимо светковину побратимства маџарско-српског.

Овом лепом и уљудном позиву нисмо могли не одазвати се, и ако смо знали, да оваке театралне продукције имају врло сумњиву вредност.

По одласку ових изасланика договоримо се, да се сутра, у суботу 6|18 марта, у 9 часова ујутру искупимо у дворишту Текелијанума, и отуда да пођемо пред музеј. Наручимо велику свилену заставу. На застави су биле мађарске, а на копљу српске народне боје.

Други дан у 9 часова пођемо из Текелијанума. Заставу је носио Паја Путник, тада слушалац философије, а сад српски потпуковник у пензији. Ишло се поред варошке куће, вацком улицом, па онда десно поред еванђеличке цркве земаљским друмом на музеј. Кад смо пред музеј стигли, могло нас је бити са онима, што су нам се успут придружили, преко хиљаде.

Код музеја нас је дочекало мноштво народа. И овде, као на путу од Текелијанума до музеја, орило се непрекидно «Живео» и «Ељен». Од стране Мађара поздравили су нас више њих, међу њима и Клаузал, кандидат за министарство привреде и трговине. Од наших су говорили сад већ покојни Јаша Игњатовић и слушалац философије Никола Крстић, сад члан државног савета.

При повратку у Текелијанум опет се понови вика, да се иде Ђурковићу. Али сад је томе било још мање узрока, него што је било јуче; особито кад је скуп увр-

стио у петицију и тачку о школској аутономији, покрај које би један Ђурковић био апсолутно „немогућ".

Али да се не би рекло, да нисмо баш ништа урадили, прими се предлог Јаше Игњатовића, да Ђурковића тужимо његовој вишој власти, и да иштемо, да га она уклони.

После подне одемо нас неколицина у Будим у кр. намесништво и будемо примљени од председника грофа Фрање Зичије. Игњатовић му исприча све по реду. Зичија нам одговори, да ће он сваку умесну тужбу уважити, премда се врло ретко догађа — дода он с фином осмејком — да су млађи са својим старешинама задовољни. По свој прилици мислио је племенити гроф, да смо какве незадовољне српске „уче" из Калаза или Помаза.

Тако је та „шумна" Ђурковићева афера пала срећно у бунар. Штета само што се стари господин узалуд плашио. Говорило се, да је на први глас о спреманом „атентату" искао (не знам да л' и добио) војничку асистенцију, да чува не толико *њега*, колико *школски фонд*, који се у његовом стану налазио. Сиромах Ђурковић! Место што је тај фонд од *ђака* чувао, боље би учинио, да га је чувао од свог неверног књиговође, који га је са неких 20.000 фор. покрао, а после се убио, пошто је водио лажне књиге о примању и издавању кроз више година.

Дан за даном је пролазио, и наши драги гости спремали се за одлазак. Пре растанка хтели су да још једно вече у друштву проведемо. Наши гости приреде вечеру, али не у гостионици, већ на једној приватној лађи житарици, која је спремна била за полазак и стајала на пештанској обали Дунава преко од Герзелеса.

У недељу, 7/19 марта, при лепој месечини уђемо у лађу и поседамо око дугачке софре. Било нас је подоста. Расположење било је пријатно, падале су здравице лепша за лепшом, певало се и шалило до неко доба ноћи. Тешко

нам је падало растати се. Ово неколико дана тако смо се духовно сродили, као да смо годинама заједно били. Највише је шале било са старим Томићем из Земуна, који нас је корио због «јоте», што смо је у нашим позивницама употребили. Комично је било слушати старца, како се љути на Вука, што је «српску младеж том поганом јотом отровао» и како ће Вук за тај свој злочин на другом свету од Ћирила и Методија «телесно» кажњен бити. Ми се наравно нисмо дали, и бранили се разлозима, црпеним из Даничићева *«Рата за српски језик и правопис»*, што га је прошлог лета у Будиму штампао. Кад бисмо старца разлозима са свију страна окупили, он би се комично уозбиљио и повикнуо нам: *«У јато голубови, да вас кобац не однесе!»*, плашећи нас, да нас јота не «пошокчи».

Овога вечера први пут смо чули песму *«Устај, устај Србине!»* Њу су нам певали млађи трговци из Земуна и Панчева. Песма та певана је прошле године 1847. у Београду на св. Андрију, на представи Стеријиног комада *«Сан Краљевића Марка»*. Онда још нико није слутио, да ће та песма наскоро постати *«Српска Марсељеза»*, да ће се орити по свим српским кућама и војеним становима.

Дође и час растанка. Домаћини нас допрате до самих врата Текелијанума. Кад смо се онде праштали, случајно погледам на небо и тргнем се. Мрак је био; на ведром небу блистале су небројене звезде, а међу њима видела се округла, црвена плоча, сва као у крви. То беше *тотално помрачење месеца*. Никад ни пре, ни после тога нисам га видео у тако јако крвавој боји. Гледасмо га сви подуже. Падоше ми на ум речи игумана Стевана из *«Горског Вијенца»*:

«Хаљинах је на небеса доста,
«Па Бог даје, коме какву хоће.»

Добро си рекао, оче игумане. Али зашто од толиких хаљина управ *црвену* да му даје? И што да му је даје управ *сад*, у овом тренутку, кад је цела Европа узаврела?

Сад, кад је Пешта и с њоме цела земља у неком слатком заносу, кад се сва племена њена међу собом братиме, кад падају кинески зидови, који су великаша од грађана и сељака растављали? Да ли ће се ова бујна река мирно вратити у своје корито? Хоће л' се све ово свршити само с парадама и декламацијама? Хоћемо л' заиста сви постати браћа? Хоће л' у живот прећи оне речи, што нам се сад на заставама златним словима блистају «*Слобода, Једнакост, Братинство?*» Хоће л' доћи царство божје и хоће л' бити воља његова и на небесима и на земљи? Или овај небесни знак слути на крв, која ће потећи из хиљаде и хиљаде срца, за доказ, да је у човековој души онај део, што га до звера понижава, далеко јачи од онога, што га к небу уздиже!

Ове суморне мисли су нас мучиле, кад смо се с нашим доњоземским пријатељима праштали.

Четрдесет и три године растављају ове догађаје од садашњости. Писац ових редака имао је у дугом низу ових година и ведрих и још више мутних дана. Кад и кад му се чинило, као да до њега допиру неки тајанствени гласи, не с поља, већ из дубине душе његове. Ови су гласи били час тужни, час весели: час му се чинило да наричу за драгим покојником, час да као ратна труба зове у бој. Ово беху звуци од обе песме, које сам 1848. у Пешти 29. фебруара и 7. марта слушао, ово беху — *звуци из прошлости.*

У Београду, марта 1891.

Јован Ђорђевић

• ❖ •

ЉУБАВ

ТРИ СТРАНЕ ИЗ ЗАПИСНИКА ЈЕДНОГА ЛОВЦА

ОД

ГИЈА МОПАСАНА

....Баш сад прочитах у једном листу, под различностима, једну драму из страсти. Убио је њу, за тим се и сам убио, дакле љубио је. Шта ме је стало њега и ње? Њихова ме се љубав само тиче; и она ме занима, не зато што ме дира или што ме чуди, или што ме узбуђује, или што ме тера да размишљам, него зато, што ме подсећа на једну успомену из младости, необичну успомену из лова, где ми се љубав појавила, као што се првим хришћанима појављују крстови на небу.

Ја сам се родио са свима нагонима и чулима примитивног човека, који су умеравани умовањем и узбуђењима цивилизованог човека. Страсно волим лов; и крвава дивљач, крв на перју, крв на мојим рукама, узбуђују ми срце толико да готово изнемогне.

Те године, крајем јесени, настаде из ненада хладноћа, и неки мој рођак Карло де Ровил позва ме да идем с њим да бијемо у зору патке у риту.

Тај мој рођак, весељак, човек од четрдесет година, риђ, врло крупан и врло брадат, племић са села, неотесан, љубазан, веселе нарави, обдарен галским духом који и необразованост чини пријатном, становао је у некој врсти замка, у широкој долини, кроз коју је текла река. Лево и десно покривала је брежуљке стара господарска шума, у којој је остало горостасних дрвећа, и у којој је било најређе пернате дивљачи у целоме овом крају Француске. Ту су по кашто убијали орлове; а тице, које готово никад не долазе у нашу сувише насељену земљу, задржавале су се, у своме проласку, готово неизбежно

у овим вековним гранама, као да су познале мали угао шуме из старих времена, који је ту остао да им служи као заклон за њихово кратко задржавање ноћу.

У долини беху велике ливаде, које су залевали поточићи а делиле ограде; а још даље, река, која је дотле била каналисана, изливала се у простран рит. Овај рит, најдивнији предео за лов који сам икад видео, беше сва брига мога рођака, који га је одржавао као какав парк. Кроз огромну количину трске, која га је покривала, оживљавала, беху просечени тесни путови, по којима су плитке барке, вођене и управљане моткама, пролазиле нечујно по мртвој води, ударале о трску, терале кроз траву брзу рибу и гониле на гњураље гњурце, чија је црна и тачкама шарена глава на једанпут ишчезавала.

Ја волим воду страсно преко сваке мере: море, и ако је врло велико, врло немирно, којим се не може владати; тако лепе реке које иду, пролазе, и нарочито ритове где дише читав непознати живот водених животиња. Рит је читав свет на земљи, свет разнолик, који има свој особити живот, своје сталне становнике и своје путнике, своје гласове, свој шум, и нарочито своју тајанственост. Ништа тако не збуњује, не узнемирује, не ужасава, по кашто, као барустина. Од куда тај страх који лебди над овим долинама покривеним водом? Да ли то због шуштања трске, необичне ватре луталице, дубоке тишине која влада њима у мирним ноћима, или због чудновате магле која се вуче по трсци као мртвачка хаљина, или због неприметног шума, тако лаког, тако пријатног, а страшнијег по кашто од човечијег топа или небесног грома, — због чега ли то личе ритови на земље снова, на страшне земље, што крију непознату и опасну тајну?

Не. Друго нешто из њих произлази, друга тајна, дубља, озбиљнија, плови по густој магли, чак можда тајна стварења! Јер, није ли се прва клица живота покренула, избила у мртвој и блатавој води, у влажној земљи под топлотом сунчаном?

Дошао сам у вече моме рођаку. Беше такав мраз, да пуцаше дрвље и камење.

За време ручка, у великој дворани, чији су ормани, зидови, таван били покривени испуњеним тицама, раширених крила, или које су стајали на гранама, као: крагуји, чапље, сове, мишари, орлови, соколови, — мој рођак који је и сам изгледао као нека необична животиња из хладних предела, обучен у капут од коже морског пса, причао ми је какав је распоред учинио за ову ноћ.

Требали смо да пођемо у три и по сата у јутру, како бисмо око четири и по стигли на место, које је изабрао за заседу. На томе месту била је подигнута ледена колиба, да нас мало заклони од страшног ветра који претходи дану, хладног ветра који раздире месо као тестера, сече га као нож, боде као отровне игле, штипа као клешто и пече као ватра.

Он је задовољно трљао руке: «Никад нисам видео овакав мраз, говораше: у шест сати у вече било је већ дванаест степена испод нуле.

Одмах после вечере извалим се у постељу и заспим при светлости великог пламена који је буктао у камину.

Кад изби три сата, пробудише ме. Навучем једну овчу кожу, а мој рођак Карло већ је имао на леђима једну међедину. Пошто смо попили по две вреле каве и по две чаше коњака, кренемо се у пратњи једнога момка и наших паса: Плонжона и Пијера.

Чим сам крочио на поље, осетих да сам се следио до костију. То је била једна од оних ноћи кад земља изгледа умрла од хладноће. Смрзнути ваздух постаје несносан, опипљив, толико је опак: никакав га поветарац не креће: згуснут је, непомичан: штипа, прожима, суши, убија дрвеће, биљке, инсекте и ситне тице које падају с грана на тврду земљу, па и оне отврдну под стегом хладноће.

Месец, у последњој четврти, сасвим косо, сасвим блед, изгледаше клонуо у васиони, и тако слаб, да није

могао да се креће, да је стао тамо горе, обузет, уништен небесном свирепошћу. Он је просипао на свет хладну и тужну светлост, светлост бледу и на умору, коју нам баца сваког месеца, на крају свога васкрснућа.

Карло и ја ишли смо један поред другога, погнутих леђа, с рукама у џеповима, и пушком под мишком. Наша обућа, која беше умотана вуном, да се не би клизали по замрзнутој реци, није правила никаква шума; и ја сам гледао бели дим од даха наших паса.

Наскоро дођемо на ивицу рита и упутимо се кроз суву трску једном стазом, која је ишла кроз ову ниску шуму.

Наши лактови, чешајући се о тракасто лишће, остављали су за собом лак шум; и ја се осетих, као никад дотле обузет силним и необичним узбуђењем које рађају у мени баре. Ова је била мртва, мртва од хладноће, јер смо ишли преко ње, кроз њен народ од сувих трсака.

На једанпут опазих на савијутку једне стазе ледену колебу, која беше начињена да се склонимо. Уђем у њу, и како смо имали још читав сат скоро да чекамо док устану тице, увијем се у свој огртач, не би ли се мало загрејао.

Лежећи на леђима, стадох посматрати онакажени месец, који је имао четири рога кроз прозрачне зидове ове поларне куће.

Али хладноћа замрзнутог рита, хладноћа ових зидова, хладноћа која је пала са небесног свода, тако ме страшно проби, да стадох кашљати.

Карло се узнемири: «Макар и не убили данас бог зна шта, рече, нећу да тиназебеш; да наложимо ватру.» И он нареди момку да насече трске.

Гомилу ове трске сложимо на средини наше колебе, која је била на врху отворена да пролази дим; и кад се црвени дим стаде пети дуж кристалних зидова, они се почеше топити, лагано, једва, као да се знојило ово ледено камење. Карло, који беше остао на пољу, узвикну:

«Ходи само да видиш!» Ја изиђох и упрепастих се од чуда. Наша колеба, у облику купе, изгледала је као какав ужасан дијамант са ватреним срцем, бачен из ненада на смрзнуту воду у риту. А унутра су се виделе две фантастичне слике, слике наших паса, који су се грејали.

Али нека чудновата вика, вика удаљена, пређе преко наших глава. Светлост нашег огњишта будила је дивље тице.

Ништа ме није узбудило као ова граја живота, која се не види и која јури у мрачном ваздуху тако брзо, тако далеко, пре него што се на хоризонту појавила прва светлост зимских дана. У ово ледено доба зоре чинило ми се да је ова вика, коју је носило животињско перје, уздах светске душе!

Карло рече: «Угасите ватру. Ево зоре».

Небо је заиста почело да бледи, и јата патака остављала су дугачак траг, који се брзо губио на обзорју.

Нека светлост сину у ноћи — Карло беше окинуо; и оба пса појурише.

И сваког минута за тим, узимали смо на нишан, час он час ја, чим се изнад трске помоли сенка кога јата. А Пиједро и Плонжон, задијани и весели, доносили су нам крваву дивљач, чије нас је око по кашто још гледало.

Беше свануо ведар и плав дан; сунце се помаљало у дну рита и ми смо већ мислили да се вратимо, кад на једанпут пређоше преко наших глава две тице, опружена врата и раширених крила. Ја окинем. Једна од њих паде ми готово пред ноге. То беше патка са сребрнастим трбухом. Тада се у простору изнад мене чу тичији глас. То је било нарицање кратко, које се понављало и срце човеку цепало; и дивљач која је остала у животу, стаде се кретати по плавом небу изнад нас, гледајући своју мртву другу, која ми је била у рукама.

Карло беше клекао, пушку наслонио на раме, па оштра ока вребао је, чекао је да се довољно приближи.

— Убио си женку, рече, мужјак неће отићи.

И заиста, није одлазио; непрестано се окретао и плакао око нас. Никад ми уздаси бола нису тако срце цепали као жалосна вика, као тужно пребацивање ове сироте животиње која се губила у ваздуху.

По кашто је бегала од пушке која је пратила њен лет; као да беше готова да сама продужи пут кроз небо. Али како се није могла решити, врати се наскоро да тражи своју женку.

— Остави је на земљу, рече Карло, мужак ће се одмах приближити.

И он се заиста приближавао, не водећи рачуна о опасности, залуђен својом животињском љубављу према животињи, коју сам ја убио.

Карло окиде; као да си прекинуо конац, који је држао тицу обешену. Видех како нешто црно пада; чух у трсци шум од пада. И Пијеро ми је донесе.

Обе, већ хладне, метнем у исту ловачку торбу.... и тога дана вратим се у Париз.

. . . .

Душан Д. Ђокић

АНА КАРЕЊИНА

РОМАН ЛАВА ТОЛСТОВА

(НАСТАВАК)

КЊИГА ЧЕТВРТА

I.

Карењин и његова жена живели су и даље у истој кући, виђали су се сваки дан, али беху постали једно другоме туђини. Алексије Александровић беше поставио правило, да се сваки дан види са женом само за то, да послуга не испира уста њима. Али он је избегавао колико је год могао заједничку трпезу. Вронски није никад до-

лазио у кућу Алексија Александровића, али Ана се с њиме састајала на другоме месту, и њен је муж знао за те састанке.

Ово стање беше несносно за све њих, и ни једно не би тај положај трпело ни за један дан, да нису сви очекивали да ће се то стање насигурно променити, да свако није веровало, да су то само привремене тешкоће, које ће брзо проћи. Алексије Александровић очекиваше да ће та страст проћи као и све што пролази, да ће се на њу и заборавити, и да ће његово име остати неокаљано. Ана, за коју је ово стање било најтеже, јер је оно од ње зависило, сносила га је, што је не само очекивала, него је тврдо уверена била, да ће се цела ствар ускоро решити и рашчистити ма на који начин. Она истина није могла ни да слути *како*, од куда ће се доћи до одлуке, шта ће је покренути, али опет је тврдо веровала да ће се брзо до ње доћи. Вронски, који се и нехотице у свему подчињавао њој, очекивао је некакав догађај, који не зависи од њега, и који ће све тешкоће уклонити.

У сред зиме проживео је Вронски једну врло досадну недељу. Он беше одређен на службу једноме страноме принцу, који беше дошао у Петрбург, и коме је имао да покаже све што вреди видети у Петрбургу. Вронски беше човек финих светских манира; осем тога умео је да са достојанством указује другоме високо поштовање, а и друговао је много са принчевима. Зато њега и одредише на службу томе страном принцу. Али овога пута беше Вронскоме та «служба» сињи терет. Принц је хтео да види све, за што би га дома могли упитати како је у Русији, а хтео је и да се наужива свију руских уживања. Вронски је имао да му буде вођ и за једно и за друго. Свако пре подне прегледали су знаменитости, а свако вече беше посвећено уживањима, којима је варош располагала. Принц беше много земаља пропутовао и налажаше да је једна од главних користи савремених саобраћајних сретстава у томе, што су уживања свију народа постала

лакше доступна свима и свакоме. Он је био у Шпанији, где је приређивао серенаде, јер беше направио познанство са некаквом Шпањолком, која удараше у мандолину. У Инглеској је на коњу прескакао плотове и у црвеноме фраку ловио, убивши две стотине фазана. У Турској је био у харему једном, у Индији је јашио на слону, а сада је хтео у Русији да окуси од свакога специјално руског уживања.

Вронски, који у неку руку беше постао принчев главни церемонијски мајстор, имао је грдну муку да распореди сва уживања, која су са свију страна нуђена и приређивана. Чега ту не беше! Трке, лов на медведе, вожња на тројкама, Цигани и Циганке, пијанке, на којима се по руском обичају лупају судови. И принц је за дивно чудо умео брзо да се нађе у руском духу. Разбијао је судове, узимао Циганке на крило као прави Рус, па као да питаше: Шта има још? Је ли у томе сав руски дух?

У истини, од свију руских уживања, принцу се најбоље допадаше француске глумице, једна балетска играчица и шампањско вино са белим печатом. И ако Вронски беше навикнут на дружбу с принчевима, опет му се ова недеља дана учини страшно дуга — може бити с тога, што он сам беше постао други човек, а можда и због сувишне интимности с овим принцом. Целу ту недељу дана Вронски је осећао од прилике оно, што би осећао човек, кога су затворили с опасним бесомучником па се боји не само сумануктога, него због сродства с њиме, и за свој сопствени мозак. Вронски је непрестано осећао потребу да ни за длаку не олабави у свом резервисаном понашању строго службеног страхопоштовања. Он је презирао своје земљаке, који цркаваху да покажу принцу што више «руских» уживања. Кад је принц исказивао своје мишљење о руским женама, које је желео да позна — Вронски је толико пута црвенео од срџбе. Главни узрок са кога је принц био толико тежак Вронскоме, беше, што је овај и нехотице у принцу видео своју слику. А

то што је видео у том огледалу не ласкаше ни мало његовом самољубљу. То беше врло леп, врло здрав, врло глуп и врло самопоуздан човек — и ништа више. То беше човек, који се „у свету" зове џентлмен — Вронски је то морао признати. Са вишим од себе понашао је се као са себи равнима, без икаквог пужења, са друговима беше прост и слободан, а према нижима од себе и потчињенима имађаше некакво доброћудно презрење.

Вронски беше и сам такав и сматраше то за Бог зна какву своју заслугу. Али кад је на себи осетио оно „доброћудно презрење" високопостављенога, он се стао бунити. „Стоко! Зар сам и ја као ти?" — Било како му драго, када се принц седмога дана праштао с њиме, полазећи у Москву, и благодарио му на његовој служби, — Вронски беше срећан што се курталисао и те службе и тога несрећног огледала свог. Он се с њиме опростио на железничкој станици, пошто су се вратили са једнога лова на медведе, на коме је читаву једну ноћ била изложба руске неустрашивости.

2.

Кад се вратио кући, Вронски затече у своме стану једно Анино писмо:

„Ја сам болесна и несрећна — писаше Ана. — Ја не могу излазити, а не могу дуже издржати да вас не видим. Дођите вечерас к мени. У седам сати полази Алексије Александровић у некакву седницу, на којој ће остати до десет."

Пошто је мало помислио да је чудновато што га она, у пркос строге мужевљеве забране, ипак сама зове себи, он одлучи да иде.

Вронски беше ове зиме постао пуковник, те је изашао из пука и живео за себе. После доручка он леже на софу и за неколико минута стопише се луде сцене, које је последњих дана гледао, са мишљу о Ани, и о некаквом сељаку, који је играо важну улогу при послед-

њем лову — и Вронски заспа. У сами мрак он се пробудио дршћући од страха, па брзо запали свећу.

«Шта то би? Шта? Какву сам страшну слику видео у сну?.... Јес, јес, сељак, онај мали прљави човек са замршеном брадом радио је нешто погнут, па онда на један мах рече неколико чудноватих француских речи. Тако је, иначе не беше у сну ништа више — рече он сам себи. — Па, онда, зашто је то све било тако страшно?» Он живо представи себи онога сељака и његове неразумљиве француске речи, па га читавог прође ледена језа.

«Каква глупост!» помисли Вронски и погледа на свој часовник.

Беше већ осам и по. Он зазвони за слугу, обуче се брзо, па појури на басамаке. Свој сан беше већ потпуно заборавио и сад га мучаше само мисао да се задоцнио. Када његове саонице стадоше пред Карењинову кућу, на његовом сату фалило је још десет минута до девет. Пред кућом беху висока узана каруца запрегнута зеленцима. Он познаде Анина кола. «Она хоће к мени», помисли Вронски, «и то би било боље. Тако ми је непријатно да уђем у ову кућу. Али све једно. Ја се не могу крити», рече он самом себи, и са сигурношћу навикнутом из детињства, сигурношћу човека, који нема ни зашто да се стиди, изађе из својих саоница и пође вратима. Капија се отвори, и вратар са некаквим ћебетом преко руке викну кочијаша да притера каруца. И ако Вронски није имао обичај да запази ситнице, опет је опазио запрепашћење на вратаревом лицу. На самим вратима сукоби се Вронски с Алексијем Александровићем. Пуна гасна светлост паде на једно бледо лице без капи крви између црног шешира и белог оковратника, који је бљештао испод самуровине зимскога капута. Укочене мутне очи Карењинове погледаше право у Вронсково лице. Вронски се поклони; Алексије Александровић развуче усне, подиже руку до шешира па прође. Вронски виде како је он, не осврћући се, ушао у кола, примио кроз прозор ћебе и

позоришни бинокл, па се одвезао. Вронски уђе у предсобље. Он беше намрштен, из очију му севаше зао и поносит сјај.

«Какав је то положај!» мишљаше он. «Та да хоће да се бије, да брани своју част, ја бих могао да радим, могао бих да дадем израза својим осећањима, али овако, ова слабост и подлост.... Он ме доводи у положај фалзификатора, што ја нисам никад био, и што нећу да будем».

Од оног разговора с Аном у Вредеовој башти, Вронсково мишљење беше се променило. Пребацујући Ани слабост — зато што му се сасвим предала и што од њега очекиваше решење своје судбине — он беше одавно престао да верује да ће се овај лијезон свршити онако како је он мислио. Његови частољубиви планови беху опет отишли у запећак, и осећајући да је изашао из онога радног круга, у коме је све тачно одређено, он се сасвим предао осећању, а ово га све више привезиваше за њу.

Још у предсобљу он је чуо њене кораке, и појми да га је чекала и да сад иде у салон.

— Не — викну она, када га је угледала, и чим он проговори, грунуше јој сузе на очи. — Ако то тако потраје, онда ће се догодити много, много раније!»

— Шта то, драга пријатељице?

— Шта? Ја чекам, страдам у мукама, један, два сахата.... Али не, ја се нећу с тобом свађати.... Ја не могу с тобом да се свађам.... Ти сигурно ниси *могао* доћи.... Не, не, нећу се свађати!

И она положи обе своје руке на његова рамена па га гледаше одушевљеним, али уједно радозналим погледом. Она покушаваше да на његовом лицу прочита шта се у њему догађало од како га није видела. Као год и при сваком њиховом виђењу, она и сад упоређиваше слику, у којој га њена уобразиља увек замишљаше, слику увек лепшу него што он у ствари беше, са њим самим, како одиста изгледаше.

3.

— Ти си га срео? — упита она кад седоше за сто, на коме је била лампа. — То ти је казна што си се задоцнио! —

— Ама од куда то? Он је имао бити у ово доба у седници?

— И био је, вратио се, и опет некуда отишао. Али то је све једно. О томе не вреди говорити. Где си био? Увек с принцем?

Она је знала све појединости његова живота. Он хтеде рећи да целу ноћ није спавао, па да је после доручка заспао, али он погледа њено узбуђено срећом обасјано лице, па га беше стид.

И он рече да је морао ићи да рапортира о одласку принчевом.

— Али сад је свршено? Он је отишао?

— Хвала Богу свршено је. Ти ми нећеш веровати колико ми је ово било несносно!

— Што? Та то је свакидашњи живот за све вас младе људе! — рече она, узви обрвама, маши се за некакав женски рад на столу и поче радити не гледајући га.

— Ја сам тај живот давно напустио — рече он зачуђен од ове нагле промене на њеном лицу, а трудећи се да појми шта оно значи. — Ја признајем да сам за ову недељу дана гледао своје огледало, и да сам врло непријатно дирнут од онога, што сам у њему видео!

Она држаше рад у руци, али није даље радила, него га је гледала чудноватим, сјајним, али непријатним погледом.

— Јутрос је била Лиза код мене — она се још не боји да дође к мени у пркос грофице Лидије Ивановне — и она ми је причала о вашој атинској ноћи. Ех, какав гад! —

— Ја хтедох рећи да....

Она га прекиде.

— То је била Тереза, коју си ти пре познавао?

— Ја хтедох рећи.... —

— Ала сте гадни ви сви мушкарци! Како не можете да појмите да ни једна права жена такво што никада не прашта? — настави она, срдећи се све више и показујући тиме зашто је узбуђена. — А нарочито жена, која не може знати цео твој живот. Шта знам ја о њему? Шта сам знала? Оно, што ми ти кажеш. А од куда ја знам да ли ти истину говориш?

— Ана, ти ме вређаш. Зар ти мени не верујеш, ти, којој ја казујем сваку и најтајнију мисао своју?

— Да, да — рече она, трудећи се да одагна суревњиву мисао. — Али када би ти знао како је мени тешко.... Ја теби верујем. Еле шта си хтео рећи?

Али он се сада не могаше више сетити шта је хтео рећи.

Ови напади суревњивости, који у последње време све чешће наступаху код ње, не само да су га плашили, него изазваше — ма колико да се он старао да то сакрије и од себе самог — и неку извесну хладноћу према њој, и ако је знао да је њена љубав према њему узрок тој суревњивости.

Колико је пута сам себи рекао, да је њена љубав његова срећа; и ето, она га сад љуби како само љубити може жена, којој је љубав претежнија од сваке друге среће у животу, и он осећаше да је сада много даље од среће, него што беше онда, када је с њоме путовао из Москве у Петрбург. Онда је он држао да је несрећан, али срећа лежаше још пред њим; а сада осећаше да је бољи део те среће већ прошлост.... Та она не беше ни мало онаква, каква му онда изгледаше. И физички и морално беше постала ружнија. Беше се почела гојити, а ето сада, када је поменула глумицу, на лицу јој се огледаше бес, од кога јој лице врло ружно постаде. Он је посматраше као што човек гледа увенули цветак, који је сам узабрао и у коме с муком тражи ону лепоту, ради које га је узабрао, те уништио. И при свем том, он осе-

ћаше да је онда, када му је љубав много јача била, са мало јаче воље, могао да је сасвим ишчупа из свога срца. Сада пак, када му се учини да је више не воли, знао је насигурно, да се његова веза с њом не може раскинути.

— Дакле, ти хтеде да ми причаш о принцу?.... Ја сам већ отерала оног ђавола (тај ђаво беше суревњивост). Шта си хтео да причаш о принцу? Зашто ти твој положај беше тако тежак?

— Ах, несносан — рече он, трудећи се да ухвати прекинут низ мисли. — Ако би хтео да тачно обележим тога принца, морао бих рећи да је добро ухрањено живинче од оне сорте, што на пољопривредним изложбама добија прве награде и — ништа више! — додаде он љутито, на што она постаде још радозналија.

— Како то може бити? Зар он није образован човек, који је много путовао, много видео?

— Та њихова образованост — то је образованост особите врсте. Очевидно он је образован само зато, да има права презирати сваку образованост, као што они у опште презиру све што није чулно уживање!

— Па ви сви погибосте за чулним уживањима — рече она, и он опет опази онај њен мрачан поглед, који га избегаваше.

— Што га ти браниш? — упита он смешећи се.

— Не браним ја њега, мени је све једно, али мени се чини, да би се ти могао лишити извесних уживања, за која велиш да не мариш. Али и теби је било задовољство да видиш Терезу у Евином оделу....

— Опет, опет онај ђаво — рече Вронски зграбивши и пољубивши јој руку, која лежаше на столу.

— Јесте, и ја нисам крива за то Ти не знаш какве сам муке претрпела чекајући те. Ја мислим да то није суревњивост. Ја теби верујем када си ту, крај мене, али када сам водиш тај твој непојамни живот....

Она се окрете од њега и стаде грчевито да пара оно, што беше исплела.

— Па како је било? Где си се сукобио с Алексијем Александровићем? — зачу се на једанпут њен неприродни глас.

— На самим вратима.

— И он те је поздравио?

Овде Ана наже своје лице, склопи очи у пола, и брзо промени цео израз свога лица, тако, да је Вронски поново видео оно исто лице, са каквим га је Алексије Александровић поздравио. — Он се насмеши, а она се засмеја гласно, из пуних груди, оним искреним смејом, који беше један од њених главних дражи.

— Ја тога човека никако не разумем — рече Вронски. — Да је он после твоје исповести у летњиковцу, с тобом све раскинуо, да је мене изазвао на дуел — то бих разумео. Али како он ово сноси, то не знам, јер он очевидно страда.

— Он? — рече Ана подсмешљиво — он је потпуно задовољан.

— Ама што да се ми сви мучимо, када би се све то могло добро удесити?

— Само не он! Зар ја њега не знам, зар не знам ону огромну лаж, која га целог прожима? Зар би он могао још живети са мном да у њему има и трунке осећања? Он ништа не појима. Зар може човек живети у једној кући са својом женом, за коју зна да је преступница? Зар може он с њом да говори, да јој каже «ти»?

И опет стаде да му подражава. «Чујеш, ma chère, ти, Ана!»

— То није ни муж, ни човек, то је лутка! То нико не зна, али ја знам. Та да сам ја на његовом месту, ја бих такву жену на комаде растргао, а за цело јој не бих говорио «ти, ma chère, Ано!» То није човек, то је једна машина за министровање. Он не разуме да сам ја сад

твоја жена, да је он странац, да је он мени сад нико и ништа.... Али да не говоримо више о томе!

— Ти немаш право драга моја — рече Вронски, трудећи се да је умири — али најзад све једно. Да не говоримо више о томе. Причај ми, шта си ти радила? Шта те боли? Од какве болести болујеш, шта је лекар казао?

Она га гледаше с подсмешљивом радошћу. Очевидно она беше на своме мужу пронашла нове смешне и наказне особине, па је само чекала прилику да о њима говори; али он настави.

— Ја све мислим да то неће бити никаква особита болест, него то што си у другом стању. Када рачунаш на ослобођење?

Подсмешљивог сјаја нестаде из њених очију. На њеном лицу појави се други осмех, који казиваше нешто, што он није знао и тиху тугу.

— Скоро, скоро! Ти велиш да је наш положај несносан, да му ваља учинити крај. Да ти знаш како је мени тешко и шта би ја дала за то само, да те могу слободно волети! Онда не бих ни себе ни тебе мучила суревњивошћу.... И то ће скоро настати, али не онако, како ми мислимо!

И при помисли шта ће се и како ће се догодити, грунуше јој сузе низ образе, и она не беше у стању да даље говори. Она мету своју белу руку, на којој се, под лампом на столу, блистало прстење, на његов рукав.

— Неће онако бити како смо ми мислили. Ја нисам хтела да ти то кажем, али ти си ме изазвао. Скоро, врло скоро, бићемо сви ослобођени и нећемо се више мучити.

— Ја те не разумем — рече он, и ако ју је врло добро разумео.

— Питао си ме када? Врло брзо. И то ја нећу преживети. Не прекидај ме!

И она настави батргајући се.

— Ја то знам, посигурно знам. Ја ћу умрети, и радујем се што ћу брзо умрети, те да и себе и вас ослободим!

Она је плакала; он се саже до њене руке па је стаде љубити, трудећи се да од ње сакрије своје узбуђење, које није могао савладати, и ако је врло добро знао да за то узбуђење нема никаквог разлога.

— Тако је боље — рече она стиснувши му крепко руку.

Он дође к себи па диже главу.

— То је права глупост! Како можеш којешта да говориш?

— Не, то није глупост, већ истина.

— Шта, шта је истина?

— Да ћу скоро умрети. Ја сам то у сну видела.

— Сан? — учини Вронски, па за тренутак помисли на оног сељака кога је он снио.

— Да, сан — рече она — који сам поодавно сневала. Ја сам као дотрчала у моју спаваћу собу, да нешто видим или да нешто узмем, како се то већ у сну дешава, кад тамо у ћошку — у очима јој се огледао ужас — стоји нешто!

— Којешта! Како може паметан човек....

Али она му упаде у реч. Оно што она сад причаше беше за њу и сувише важно.

— И то нешто окрете се мени, и ја видех да је то један гадан мали сељак са замршеном брадом. Ја хтедох да бежим, али сељак се саже и стаде нешто да претура у једној врећи.

И она подражаваше шта је сељак радио с врећом. Необичан страх беше нацртан на њеном лицу. А Вронски, који се опомињаше свога сна, осећаше да и његову душу обузима ужас.

— Он претура по врећи и уз то говори брзо француски: Il faut le battre le fer, le broyer, le pétrir.... И ја се од страха у сну пробудих. Стадох саму себе питати шта тај сан предсказује? И Корнај ми рече: «Умрећеш на бабињама, умрећеш матушко моја, умрећеш!» — После овога се тргох и сасвим пробудих.

— Глупост, ништа друго него глупост! — рече Вронски, али је сам осећао да у његовом гласу нема убеђења

— Али сад о томе нећемо више да говоримо. Звони да наредим да се донесе чаја. Али чекај.... Сада одавно нисам....

На једанпут умуче.

За тренутак опет се промени израз њеног лица. На место мирне, озбиљне, блажене пажње — појави се узбуђење и страх. Он не могадијаше да појми значење ове промене.

Она беше осетила живот и кретање чеда под појасом.

4.

Алексије Александровић отишао је, и ако се на прагу своје куће срео с Вронским, онамо куда беше наумио, у талијанску оперу. Тамо је одседео два чина, видео се са свима људима, са којима је хтео да се види, па се онда вратио кући. Најпре је оштро погледао вешалицу за хаљине, па кад на њој не виде официрског шињела, оде по обичају у своју собу. Али у соби није по обичају одмах легао у кревет, него је ходао горе-доле по соби до три часа по поноћи. Није могао да се смири од срџбе на своју жену, која неће да води рачуна ни о најпростијој пристојности, која не испуњава његов један једини услов да не прима у његовој кући свога љубазника. Кад она неће да поштује оно, на што су се сагласили, он сада мора да је казни, да изврши своју претњу, да тражи развод брака и да јој узме сина. Он је врло добро знао све тешкоће таквога предузећа, али он ће их већ савладати, он мора извршити своју претњу. Сама грофица Лидија Ивановна беше му наговестила, да би то био најбољи излаз из његовог садашњег положаја. Осем тога у развођењу бракова дошло се већ до таквог савршенства, да ће се сигурно све тешкоће ласно савладати. Па онда, никад једна несрећа не долази сама. Питање о насељеницима и о навођњавању Сарајске губерније беху у по-

следње доба направила Алексију Александровићу толике непријатности, да је у последње дане био врло раздражљив.

Целу ноћ није трепуо, и његова срџба беше до зоре циновски набујала. Он се брзо обуче, и чим му јавише да је његова жена устала, похита к њој, као да се бојао да се пун пехар његове љутње не проспе, те да с њоме не изгуби енергију, која му требаше за пречишћење рачуна са женом.

Ана, и ако је мислила да добро познаје свога мужа, беше сасвим изненађена његовим изгледом, кад он уђе у њену собу. Чело му беше сложено у боре, а очи му гледаху мрко, избегавајући њеног погледа. Уста му беху с изразом презрења грчевито затворена. У његовим покретима, у његовом гласу огледаше се чврстина и одлучност, коју она никада дотле не беше на њему опазила. Он уђе у собу, па и не поздравивши је, оде право њеном столу за писање, дочепа кључ и отвараше фијоку.

— Шта хоћете? — викну она.

— Писма вашега љубазника! — рече он.

— Она нису ту — рече она па затвори фијоку, али по томе њеном покрету, он се увери да је добро слутио, и одгурнувши је сурово, узе брзо из фијоке портфељ, за који је знао да у њему чува своје најважније артије.

Она покуша да му отме портфељ, али он је одгурну.

— Седите. Ја морам с вама да говорим! — рече он, стиснувши њен портфељ под мишком.

Она га гледаше зачуђено и преплашено.

— Ја сам вам рекао да не допуштам да примате свога љубавника у своме стану.

— Морала сам га звати, јер.... — и она запе, јер јој никакав изговор не паде на памет.

— Ја нећу да улазим у испитивање разлога, са којих некаква женска мора да зове свога љубавника.

— Ја сам хтела.... само сам.... — и она зајеца.

Његова суровост само ју је дражила и давала јој куражи.

— Зар не осећате како вам је лако да ме вређате?

— Увредити се може поштен човек и поштена жена, али лопову једном казати да је лопов, то је само la constatation d'un fait.

— Ову црту немилосрдности нисам још на вама познавала.

— Ви зовете немилосрдношћу кад муж остави жени потпуну слободу да ради шта хоће, под једним јединим условом, да му име јавно не срамоти?

— То је горе од немилосрдности и суровости, то је нитковлук ако хоћете да знате — викну Ана плануvши, па устаде да иде.

— Не! — продера се он на њу, па шчепавши је својим великим прстима за руку тако јако стеже, да је од брезлете остао црвен траг у кожи, гурну је силом да опет седне.

— Ја да вам кажем шта је нитковлук. То је кад жена за љубав милосника напусти свога законитог мужа и своје рођено дете, па опет једе хлеб свога мужа. То је нитковлук.

Она обори главу. Она сада није умела да каже оно што је синоћ љубавнику говорила, како он није више њен муж, него једна сасвим излишна особа. Сада није на то ни помислила. Она осећаше да он има право, па само тихо рече:

— Ви не можете мој положај ружније нацртати него што га ја сама схватам. Али зашто ми сада све то казујете?

— Зашто вам то кажем, зашто? — настави он бесно — зато да знате да ћу ја предузети мере да се учини свему крај, кад ви нисте хтели да пазите ни на пристојност.

— И онако ће бити крај — рече она и при помисли на скору, сада већ жељену смрт, очи јој се напунише суза

— Много брже него што сте ви с вашим милосником мислили. Вама треба да задовољавате ваше телесне прохтеве....

— Алексије Александровићу! Ја нећу рећи да то није великодушно, али није у реду тући побеђенога!

— Тако је, ви само на себе мислите, а страдања човека, који је био ваш муж, ништа вас се не тичу. Вама је сасвим све једно, што је цео његов живот упропашћен, што је он толико стра.... стра.... стратао.

Алексије Александровић тако је брзо говорио, да је запео, и никако није могао да изговори последњу реч. Најпосле изговори је «стратао». То је њу дражило на смех, а уједно је беше стид што јој је у таквом тренутку до смеха. И први пут она нешто осети за њега, замисли се у његов положај и беше јој га жао. Али шта је она сада могла рећи или учинити? Она, оборене главе, ћуташе. И он је подуже ћутао, па онда стаде квичати хладним тоном ударајући гласом нехотице баш на оне речи, које немађаху никакве особите важности.

— Дошао сам да вам кажем....

Она га погледа.

«Ах не — помисли она — то се мени само учинило — и она се сети израза на његовом лицу, када је изговорио реч «стратао». — Није могућно да ишта осећа човек са овако мутним очима и оволиком мирноћом, која је задовољна сама собом.»

— Дошао сам да вам кажем да сутра путујем у Москву и да се више нећу враћати у ову кућу. Вама ће моје одлуке саопштити адвокат, коме ћу наредити да предузме све што треба за развод брака. Мој син живеће код моје сестре — додаде Алексије Александровић, који се с муком сећао онога, што је хтео да каже о своме сину.

— Ви хоћете Сережу само зато, што то мене боли — рече она и погледа га са стране. — Ви га не волите, оставите га мени!

— Да, ја сам због вас изгубио и љубав према сину, јер је моје гнушање наспрам вас у свези и с њиме. Али ја ћу га ипак узети. Збогом!

Он хтеде да иде; али сад она њега задржа.

— Алексије Александровићу, оставите ми дете — шапуташе она. — Ја немам ништа више да вам кажем. Оставите ми Срђа само до мојег.... Ја ћу се скоро породити.... Оставите га!

Алексије Александровић поцрвене као пурпур, истрже своју руку из њене и ћутећи изађе из собе.

(НАСТАВИЋЕ СЕ[1])

ГОРЊИ ДОМ СРБИЈЕ

(РАД ВЕЛИКОГ УСТАВНОГ ОДБОРА)

(НАСТАВАК)

7-ог децембра 1888.

Данас је био на реду тринаести део пројекта уставног: *„Црква, школа и добротворни заводи.“*

Секретар (чита): „Чл. 191. Духовне власти свију признатих вероисповеди у Србији стоје под надзором министра црквених послова. Али унутрашња управа источно-православне цркве остаје архијерејском сабору; а за друге вероисповеди њиховим духовним властима. Уређење црквених власти и богословских школа источно-православне цркве доноси се законским путем, по саслушању архијерејског сабора“.

[1] Због ванредних прилика у којима се преводилац налазио, овај наставак није преведен с рускога оригинала, као све до сада, него са немачког превода д-ра Раскошнија. Даље ће се опет преводити с оригинала.
Пр. превод.

«Чл. 192. Преписка духовних власти српске источно-православне цркве са страним црквеним властима, саборима и синодима врши се са одобрењем министра црквених послова. Службена преписка других вероисповести у Србији са страним црквеним властима, саборима и синодима, мора се такође подносити на увиђај и одобрење министру црквених послова».

«Чл. 193. Службена писма или наредбе црквених власти, сабора и синода са стране, не може никаква црквена власт у Србији обнародовати ни извршити без знања и одобрења министра црквених послова. Жалбе противу злоупотреба црквене власти, ма које вероисповести у земљи, подносе се министру црквених послова. Свештена лица и установе у погледу грађанских односа и имања, потчињена су земаљским законима».

Њ. Високопреосвештенство г. митрополит Теодосије: Када се већ осетила потреба да се све гране државне власти, према савременим потребама државним, поправе и дотерају, па и црквене, то и он, као поглавар автокефалне српске цркве, пристаје на то, али изјављује, да је од својих другова, осталих архијереја, овлашћен, да на прочитане чланке пројекта учини ове примедбе: на другу алинеју члана 191.: У црквеној управи долазе на решавања питања двојаке природе; једна се тичу чисто догматичке и обредне стране вере, а друга се тичу администрације, дисциплине и економије. Према канонима, прва питања, као и она, која се тичу благослова и разрешавања, може решавати само *архијерејски сабор*, у коме нема других чланова осем епископа. Друга питања расправља *црквени сабор*, у чији састав, поред архијереја, могу ући и друга свештена лица. Природно је, да оваква подела највише црквене власти треба да уђе у Устав, како се круг радње једнога и другога тела не би мешао. Оваква подела црквене власти постоји и у цариградској патријаршији, на коју смо и ми дужни угледати се. Таква је и у карловачкој патријаршији. На четврту алинеју чл.

191. Деобу земље на епархије треба уставом утврдити у исто време када се и политичка подела утврђује. Епархија треба да има пет, као што је и пре било, из ових разлога: прво, што се искуством за ово кратко време доказало, да је при садањој деоби немогућно водити потпуни надзор над удаљеним црквама и свештенством. Друго, што народ има врло честу потребу да непосредно представе духовним властима, па не само да се излаже великим трошковима, путујући из даљних крајева, него при рђавом времену није му ни могућно да дође до ових власти, те да своје послове сврши. На овај начин народ трпи штету, а службени послови се одуговлаче и претрпавају, те се услед тога и самим духовним властима чине неоправдани прекори. На послетку, у обнављању пређашњих пограничних епархија треба тражити ослонца за наше државне и народносне интересе, које треба бранити од навале пограничних туђинских верских пропаганада. — На члан 192.: Тај би члан требао да утврди, да за суђење свештених лица, за све кривице, које се тичу свештених радња или њиховог владања, треба да су надлежне искључиво црквене власти, за које треба саставити нарочити законик са поступком. Досадашњи начин суђења за ове кривице штетан је по свештеничку дисциплину, јер је свештенство растављено од својих власти, и упућено да обилази уредбе и прописе којима су му обележене дужности. У извесним приликама досадашњи начин суђења постаје неправедан према свештеницима; јер они често бивају суђени за исту кривицу код више разних надлештава и власти. Најзад налази, да би члан 192. требало спојити са првом алинејом чл. 193., т. ј. да се сва наређења о службеној преписци групишу.

Г. *М. П. Шапчанин* прихвата предлог Њ. Високопреосвештенства из разлога, што налази, да садашње уређење наше цркве стоји у неколико на неправилној основи, чему је, вели, узрок то, што питање о уређењу цркве није правилно схватано од стране наших млађих држав-

ника. Томе неправилном схватању можда су доста допринели и сами поглавари црквени, тежећи да црквену власт распростру ван правилних граница њених, а то су, вели, оне, које су јој обележили апостоли и васељенски сабори. У потврду тога, да је уређење наше цркве новијим законима неправилно схваћено, говорник напомиње: како данас постоји друкчије наређење о архијерејском сабору, који, у самој ствари треба да је збор самих епископа из једне црквене области. И с тога, ради јасности појма, боље би било да се архијерејски сабор зове *синод епископа*. И томе синоду, чији чланови треба да су митрополит, епископи и — *хороепископи*, ваља оставити унутрашњу управу цркве. Даље налази, да треба обновити укинуте епископске катедре, јер су оне сасвим неправилно укинуте — буџетом, а то није никаква ствар државног буџета. Тиме ако би држава одрекла своју буџетску помоћ некој епископској катедри, синод ову не сме укинути, него има да се побрине о њеном издржању из црквених добара. Даља је неправилност што је буџетским укидањем епископских катедара уједно одузимано од цркве и имање дотичних епископија. У потврду свега овога наводи примере из историје српске цркве у Угарској. Митрополити карловачки често су губили домене дате им на уживање, па опет, за то нису напуштали своју катедру. У времену, када је пропаганда за унију највећма беснела, и када се није хтело допустити попуњавање удових епархија, митрополит је на брзу руку посвећивао потребан број епископа и слао их у њихове столице, не водећи даљу бригу о њиховом издржању. Даље требало би завести у Србији хороепископе са столицама у Крагујевцу, Студеници, Пироту и Врању, јер би од њих било користи у верском и националном погледу, а без икаквог терета за државни буџет, јер би се они издржавали из црквеног намастирског имања у својим рејонима, а својим присуством у збору епископа градили би синод. За другу алинеју чл. 191. предлаже овакву редакцију: «Уређење

црквених власти и богословских школа источно-православне цркве, израђује синод епископа, по саслушању епархијских стештеничких сабора". Под овим епархијским саборима, беседник разуме скупљање свештеника око свог архијереја. То је давнашња традиција и веома корисна установа, јер свештеници саветима и договорима својим помажу свог архијереја да лакше врши своју архипастирску дужност. На тим саборима решавала би се и питања о неједнаком вршењу верских обреда, о праведнијој подели парохија, о украсу цркава, о свештеничким фондовима. На тај начин отворило би се цркви велико поље духовнога рада, и свештеници не би тада имали ни воље ни времена да се баве световним стварима.

Ђ. В. Краљ: Да нисмо при крају XIX, већ у XIV, XV и XVI веку, да на престолу Србије не седи Краљ Милан, већ Краљ Милутин или други који од Немањића, ја бих разумео беседу и предлоге г. М. П. Шапчанина, али их овако не разумем. Он хоће својим предлозима да од цркве направи државу у држави, да цркви даде скоро већу улогу но држави. То се данас не може и не сме учинити, ма да су све политичке странке у Србији проникнуте дубоким поштовањем према цркви и њеним поглаварима, који су се, сви од реда и у сва времена одликовали својим патриотизмом. То дубоко поштовање јасно се огледа у важности која се цркви даје у чл. 3. овог уставног пројекта. Из тих разлога, ја сам начелно противан предлозима г. Шапчанина. Што се, пак, тиче предлога Његовог Високопреосвештенства г. митрополита, не улазећи ни у какву оцену тога предлога, ја се заустављам на самоме факту, да је то предлог који подноси сâм поглавар српске автокефалне цркве, и сматрам да је сам тај факт довољан, па да се томе предлогу поклони највећа пажња. С тога налазим, да предлог г. митрополита ваља упутити нарочитом одбору, који ће га под председништвом Његовог Високопреосвештенства до сутра проучити, и на основу те студије спремити нову редак-

цију за чланове 191., 192. и 193. са свију страна: прима се! Врло добро!) Пошто је ово једногласно усвојено. Ја за тај одбор предлажем Његово Високопреосвештенство г. митрополита, архијереја Мојсија, г. г. Филипа Христића, д-ра Николу Крстића, Алимпија Васиљевића, Стојана Бошковића, Милана Кујунџића, Ст. Д. Поповића, Јована Бошковића и попа Марка Петровића. (Усваја се! Прима се).

Секретар (чита): «Чл. 194. Све јавне и приватне школе и други заводи за образовање стоје под надзором државне власти». (Прима се).

«Чл. 195. Добротворни заводи или задужбине за просвету и друге добре циљи, које за живота или на случај смрти оснују приватни људи својим имањем или фондовима, моћи ће постојати само по одобрењу државне власти основаном на закону. Али имање ових завода не може се сматрати као државно имање и не може се ни на што друго употребити осем на оно, на што је намењено. Само ако се временом, према промењеним друштвеним и другим приликама покаже да то није могућно, може се ово имање, у споразуму са заводским управљачима употребити на друге сличне циљи».

После дуже дебате, у којој су учествовали г. г. Дим. Маринковић, Алимпије Васиљевић, Ђока Павловић, Марко Стојановић и Свет. Арсеновић, усвојен је предлог г. д-ра Николе Крстића да се у другој алинеји тога члана, а после речи «имање» дода «по закључку законодавне власти, а на предлог управљача завода».

Секретар (чита): «Део XIV. Војска. Чл. 196. Сваки је Србин дужан да служи у војсци. Рок војене службе, начин одслуживања и изузећа од личне службе прописаће нарочити закон. Законом ће се такође прописати: каквих чинова има у војсци, како се ти чинови добијају и како се губе».

«Чл. 197. Устројство војске прописује се нарочитим законом, а формацију њезину одређује Краљ уредбом».

«Чл. 198. Колико ће се војске стално под заставом држати, одређиваће се сваке године законом о буџету».

Ђенерал *М. Лешјанин:* У другој алинеји члана 35. досадашњег Устава стоји ово: «Народна војска, као једна од најнужнијих земаљских установа не може се ни укинути ни скучити». И док тако наређење о народној војски у садашњем Уставу стоји, дотле се она у пројекту новог Устава никако и не спомиње. Дакле пре 20 година, када се систем народне војске у опште тек почео развијати, ми смо је, као једну од најнужнијих установа, Уставом осигурали, а сада, када су све европске државе, на темељу баш ове установе, своје земаљске силе удвојиле и утројиле, ми не налазимо за потребно ни да је поменемо у новом Уставу. Ја држим да је наша народна војска знатно допринела проширењу државних граница и независности Србије, и по томе да је треба као традиционалну установу Уставом ујемчити.

Поп *Марко Петровић* слаже се с предговорником, додајући да би се огрешили о ову историјску установу и о дужност нашу према народној војски, кад би је у Уставу ћутке прешли. И не само, вели, да нам је морална, него нам је и политичка дужност да јој опстанак Уставом обезбедимо, јер смо бројно мален народ, који међу тим има још велике националне задатке да изврши. Гајењем народне војске ојачавамо своју војну снагу, која нам је неопходно потребна за остварење националних задаћа.

Г. *Милан Кујунџић* тражи, да му г. ђенерал Лешјанин објасни: има ли супротности између стајаће и народне војске, и ако је има, каква је та супротност? И зашто он тражи да се народна војска Уставом зајемчи?

Г. ђенерал *Лешјанин* објашњава, да између те две врсте војске нема никакве супротности, напротив, оне су делови једне целине, једна другу допуњује и потпомаже. А што тражи да се народна војска Уставом ујемчи, то чини ради њене важности у војној снази модерних држава, ради које јој се у свима државама највећа пажња поклања.

Г. ђенерал *Сава Грујић* напомиње, како је и ужи уставотворни одбор имао на уму народну војску, али је нашао да у новом Уставу не треба наглашавати разлику између стајаће и народне војске, пошто ће се то питање, у смислу чл. 197. законом решити, а према приликама и потребама државним. Он сматра, да се изостављањем из Устава напомене те разлике, никако не прејудицира питање о народној војсци. За њега се, вели, зна, да је велики пријатељ нар. војске, па ипак он у редакцији чл. 196. не види повода да се плаши за опстанак те војске; те би плашње само тада било, када би се у новом Уставу рекло оно, што је речено у румунском Уставу, т. ј. «Народна војска се укида».

Г. *Јов. Ристић* објашњава за што је у чл. 35. сад. Устава нарочито ујемчена народна војска. Када је, вели, блаженопочивши Кнез Михаило на Преображенској скупштини 1861. установио народну војску, Турска, којој се то није допало, сазвала је конференцију представника гарантних сила у Цариграду и на истој придобила за се две гарантне силе, те је, потпомогнута њима, протестовала против завођења нар. војске у Србији. Тај је протест на празно прошао, ну, при свем том, Турска није напуштала своје протесте, смерајући на уништење народне војске. Па да би се сличан протест у будућности могао одбити, био је политичан разлог да се свакој влади на овај начин прибави чврста основа опирању против сваког протеста са стране. И када, према садашњем међународном положају краљевине Србије, таквом политичком разлогу нема места више, онда и он држи, да је с те стране излишно у новом Уставу нарочито наглашавати установу народне војске.

Њ. В. Краљ: Чули сте два потпредседника, најпре г. С. Грујића, који је убеђен о потреби народне војске, и који је лане као председник министарства и министар војни био спремио и законски предлог о уређењу народне војске; затим сте чули нашег верзираног дипломату г.

Ристића. Обојица су вам објаснили да нема ни војног ни политичког разлога помињати у Уставу разлику између стајаће и народне војске. И Ја делим њихово мишљење. А ево за што. Под војском се разуме сва одбранбена снага државна. Како она треба да се уреди? То је питање, које се увек законом решава, а према финансијским и политичким приликама земље. И као год што се односно државних пореза у Уставу изриче једно начело: «Сваки грађанин дужан је да плаћа државни порезу», а не казује се колико и каквих пореза има или бити може — тако исто и за војску, која је пореза крви, има само једно главно начело, које треба Уставом утврдити, а то је урађено чланом 196. који каже: «Сваки је Србин дужан да служи у војсци». А што се тиче питања колико и каквих врста војске има, народне, стајаће итд., оно се као и разне врсте порезе, регулише законом. Г. Ристић вам је казао политички разлог друге алинеје чл. 35. сад. Устава, ради кога се морало тежити да се народна војска очува онаква, како ју је Кнез Михаило установио. Данас је доказано да народна војска с онаквом формацијом не би много хаснила. Мислим да се чак ни г. ђенерал Лешјанин не би данас сложио са организацијом народне војске од 1862., која је данас од свију стручњака осуђена. Хтети данас да се унесе у Устав иста одредба о народној војсци, која је била у досадашњем Уставу, значи, хтети народну војску с организацијом од 1862., а то је, чини Ми се, опасно поред тога, што би било противно духу нашега времена и целокупном нашем законодавству. С друге стране опет тражити да се у Уставу помене народна војска, а не хтети је с организацијом од 1862., то би била само једна фраза без икаквог значења. Ако би се хтело тим речима дати значења онда би се ваљало упустити у излагање организације народне војске, а када би се то и могло чинити у самом Уставу, онда би се тек прејудицирала установа народне војске, јер би можда, под извесним финансијским прили-

кама, та организација била на штету државе. Да се овај Мој говор не би криво схватио, т. ј. као да сам Ја у начелу против народне војске, изјављујем, да сам Ја представник једне династије, која је увек тежила да има што више војске, не разбирајући за њене називе, као за споредне ствари; али у исто време искрено изјављујем, да Ја не бих никад желео имати народну војску с организацијом од 1862. За то Ја мислим да предложени члан треба примити по редакцији, а поделу и уређење војске треба оставити закону.

Г. ђенерал *Лешјанин* изјављује да он никад није желео да народној војсци даде организацију од 1862. и ако је та организација допринела те је народна војска стекла великих заслуга за независност Србије, и баш ради тих заслуга и заслужује да се начелно у Уставу помене, а закону нека се остави питање о организацији.

Поп *Марко Петровић* понавља своје тражење да се народна војска и у новом Уставу зајемчи, нарочито још и за то, што је она, и поред јасне напомене у чл. 35 Устава, занемарена у вежбању, а кад би се у новом Уставу споменула, онда би јој се морала већа пажња обраћати. Овако брисањем из Устава затире јој се корен.

Г. ђенерал *Сава Грујић* изјављује да се он није одрекао народне војске када је пристао на предложену редакцију, него је на њу пристао за то, што се овде у опште не може говорити о разним категоријама војске, јер то зависи од војног законодавства и од буџетске могућности. Онда када се градио досадашњи Устав, народна војска била је једина убојна снага Србије, за то се она морала Уставом гарантовати. Данас то није случај.—

После свију ових објашњења, уставотворни одбор усвоји предложену редакцију чланова 196, 197 и 198.

Секретар (чита: «Чл. 199. Војницима под заставом суде за њихова кривична дела војени судови, по одредбама војно-судских законика. Одредбе о војеној дисциплини и дисциплинским казнама прописује Краљ уредбом.»

Г. Ђенерал *Лешјанин* примећује да би у чл. 199. боље било рећи «војно-судског законика».

Г. Др. *Н. Крстић* налази да чланови 199. и 200. не садрже кардинална питања, важна за политичка права свију грађана, те због тога им и није место у Уставу. Осем тога, у Србији се развија правништво гигантским кораком и вероватно је да није далеко време, када ће и војницима судити редовни судови. За то не треба Уставом спречавати ту будућност. Напомиње да и сада има случајева, предвиђених законом, када војницима суде редовни судови, по општем кривичном законику.

Г. Ђенерал *С. Грујић* објашњава да чл. 199. одговара члану 37. те с тога се у ужем одбору није нашло за потребно да се то наређење изостави.

Њ. В. Краљ: Г. Крстић вели да ће због џиновског напредовања правништва у Србији настати време, када ће и војницима судити обични судови, а не војни. На то бих му Ја приметио да данас има већ држава, у којима је свршено развијање правништва, тако, да му се нема више ништа додавати, па ипак, и у тим државама, као и у свима осталим, још војницима суде њихови, војни судови. Разлог је за то свуда овај: Свуда на свету од војника се тражи више врлина него од обичног грађанина. Завести начело да војницима суде грађански судови, значило би убити сваку дисциплину у војсци. Прави је разлог члану 199. тај, што војска није проста наоружана гомила, већ једно организовано тело, које не живи под обичним условима грађанскога живота, већ под изузетним условима, засебним животом. У потврду тога да је чл. 199. потребан у Уставу, напоменућу само то да и у самој Швајцарској, која нема стајаће, него само народну војску, војницима суде војни судови по војним законима. Кад је тако, онда за што да се ово начело не санкционише Уставом једне земље, која има још тако велике националне задатке баш помоћу војске да врши? Та због тих националних задатака и постављено је начело у чл.

196. да сваки Србин мора служити у војсци, а неопходна санкција тога члана налази се у чл. 200. Чланови 199. и 200. нису излишни у Уставу још и за то, што Устав треба да утврди не само општа права грађана, већ и њихове опште дужности према држави и отаџбини. Односно г. Лешјанина што је у чл. 199. употребљена множина а не једнина, имам да приметим да ово није питање граматике већ правно. Законик је целина, скуп више закона једне исте природе. И кад би се, по предлогу г. Лешјанина усвојила једнина, онда би се Уставом, а без икакве нужде ограничавало развиће војних закона, јер би ови морали увек бити скупљени у целину, у виду законика. Осем тога под закоником разумевало би се нешто конкретно, а то је садашњи војни законик коме би се, с правне стране, имало много што шта да замери. Најзад баш да пођемо с гледишта г. Лешјанина, да имају две војске, стајаћа и народна, онда би то биле две неједнаке војске за које би требало два војно-судска законика. Ето за што Ја мислим да не треба дирати у редакцију чл. 199.

Г. *Авакумовић* брани предложену редакцију чл. 199. из разлога, што је у њој, пре свега, одржано начело, које је данас свуда па и у науци о кривичном праву признато, да војницима под заставом суде војни судови, и што је боље усвојити множину него једнину, односно војних закона. Истина да сада у нас постоји један целокупан војни законик, али то је учињено из незнања његових редактора који су стрпали на гомилу и материјалне законе и формални поступак. Али што би на овоме месту требало тражити, то је, да се новим Уставом зајемчи да и војници пред војним судовима за теже кривице имају своје браниоце, као што је то и у Француској.

Ово тражење г. Авакумовића, уставотворни одбор усвојио је у начелу, али с тим, да се установа браништва пред војним судовима, као ствар *поступка*, санкционише законом, а не Уставом.

Секретар (чита): «Чл. 200. Нико не може добити државну службу, ако није свој рок у војсци одслужио».

Г. *Свет. Арсеновић* тражи, да се чл. 200 дода «или је ослобођен по војним законима».

И ово се усвоји.

Секретар (чита): «Чл. 201. Страна војска не може се узети у службу државну. Уговор да страна војска поседне српско земљиште, или да пређе преко њега, не вреди без одобрења Народне Скупштине.

Г. Ђенерал *Лешјанин* примећује, како му се чини да је ова одредба боље редигована у белгијском, грчком и румунском уставу, и чита из њих ту одредбу. Она је у тим уставима боља, што се у њима тражи *претходно* законодавно решење, док се у овој нама предложеној редакцији говори о некаквом уговору, који се може унапред закључити, па тек онда да се тражи одобрење Народне Скупштине, дакле после извршења уговора. С тога он мисли, да би боље било усвојити уместо ове једну од прочитаних редакција, које су скоро у свему подједнаке.

Њ. В. Краљ: Ужи одбор имао је пред собом све те редакције страних Устава, али је нашао да оне нису довољно прецизне, па је предложио ову као тачнију. Чланом 201. хтело се да се и Краљ и министри ограниче, да уговоре, о којима је реч не закључују без одобрења Народ. Скупштине. Тражење претходног одобрења то је теорија, која тешко да ће имати велике вредности. Сетите се да је румунска влада 1877. године закључила с Русијом уговор о прелазу руске војске преко румунске територије. Тај је уговор, као што се зна, извршен без одобрења румунске скупштине, при свем том што се у румунском Уставу изрично тражи претходно одобреље народ. представништва па да уговор вреди. У осталом овакви су уговори чисто политичке природе, који се не износе на добош т. ј. не ратификују се законом. Нема никаквог смисла тражити претходно одобреље Народне

Скупштине за важност оваквих милитарних конвенција, јер се никаквим уставним наређењем не може сузбити самовоља страних држава, које су довољно јаке да изврше оно што науме. Ова уставна одредба треба само да ограничи власт органа, који би у име државе могли закључити сличне уговоре, а за тај циљ довољно је ограничење у предложеној редакцији члана 201.

Г. Свет. Арсеновић примећује г. Лешјанину да би штета, од које се он боји тек онда наступила по државу кад би се по његовом предлогу тражило претходно одобрење јер би се у том случају морали изложити и услови, под којима би влада морала закључити милитарну конвенцију, па би се ти услови доцније могли показати као штетни. Даље то претходно одобрење нема смисла ни за то, што се услови уговора прописују сагласношћу обеју страна уговорница.

После ове дебате усвојен је члан 201. по предложеној редакцији.

Овде

Г. Лешјанин предлаже да се као нов члан дода „Ни у ком случају не може, нити над целом војском српском нити над појединим одељењима њеним непосредно командовати странац какав, а ни прирођен Србин, ако у њој није служио бар пет година“. Да овакав предлог учини дали су повода догађаји из 1876., када један странац постаде главни командант српске војске па позбацива са команада скоро све синове ове земље, који су све школе и овде и на страни свршили, и који су дотле по 20—30 година своме владаоцу и отаџбини верно служили тако — да су се неки због тога из очајања сами живота лишили. На њихова места тај је странац постављао такође странце, који не познаваху ни језика српског, ни команде наше војске, ни обичаја, ни духа њеног. Какве су последице од тога биле познато је свакоме, те није потребно да их набраја. И ако он не верује да ће се у будуће тако што моћи догодити, опет ради спокојства

наше војске треба самим Уставом онемогућити повратак таквих догађаја.

Г. Ђенерал *С. Грујић* налази да таква одредба није за Устав већ за закон о организацији војске, и он је лане, као министар војни, у своме законском предлогу који је био спремио, ставио и ту одредбу. Он не сумња да ће се то и узаконити.

Г. Лешјанин допуњује свој говор тиме, да је у комитету за организацију и наставу војске, у коме је било више од 20 највиших и најспособнијих официра, нађено да се таква предохрана у војни закон стави. Тај је предлог уз остало послат министру војном. Од тога доба променуо се приличан број министара, па ни један не нађе за добро да то у закон уведе, и ако су се међутим многе и многе ствари поправљале. С тога он остаје при свом предлогу да ова одредба дође у Устав.

Њ. В. Краљ: Ја, после г. Саве Грујића, не бих имао потребе да говорим о овоме предлогу г. Лешјанина, да тај предлог нема и своју политичку страну. Што се тиче политичке мотивације овога предлога, Ја бих имао само да поновим оно што сам вазда говорио, оно што Ме је вазда и у раду руководило, а то је: да Србија треба и мора увек да служи себи самој, да се увек руководи политиком своје националне и државно-политичке самосталности. После овога имам да приметим г. Лешјанину да су и Кнеза Милана и његову владу 1876. године руководили чисто политички разлози кад су Ђенерала Черњајева поставили за главнокомандујућег српске војске у рату с Турском. Он је може бити рђаво командовао, али и Ја и Моја влада знали смо за што смо му дали онај положај. Ми смо унапред знали да почињемо једно огромно предузеће политичко, без изгледа на успех. Ја сам још онда, у Скупштини од 1875. казао, а то могу рећи и за ондашњу владу — да ми онда нисмо ни мислили да можемо само нашим оружјем победити отоманску царевину али у пространој руској царевини беше онда један по-

крет духова, који су мали народи у европској Турској могли на своју корист окренути. И на тај покрет духова у Русији ми смо мислили када смо поставили Ђенерала Черњајева на чело српске војске. И нисмо се у рачуну преварили. Постављање Черњајева имало је за нас плодних последица: долазак руских добровољаца у Србију, помоћ руског народа нашој војсци, за тим покрет у самој Русији, долазак руске војске у Кишењев, објаву рата Русије против Турске. Из свега тога поникла је наша државна независност. Према томе уверен сам да српска историја неће никада сматрати постављање Черњајева за команданта српске војске онако, како га сматра г. Лешјанин, већ ће га сматрати као велику услугу учињену великој мисли српској, као велику услугу учињену независности Србије. После овога Јамислим да је довољно ако се оно што г. Лешјанин тражи унесе у закон о организацији војске.

Уставотворни одбор после ове беседе Њ. В. Краља пређе на дневни ред преко предлога г. Лешјанина.

Секретар (чита): «Део XV. Измене у Уставу. Члан 202. Краљ може предложити Скупштини и Скупштина Краљу да се у Уставу што измени, допуни или протумачи. У предлогу таквом морају се именовати све тачке Устава, које би се имале изменити, допунити или протумачити. Скупштина ће три пута гласати о таквоме предлогу, остављајући од гласања до гласања најмање по пет дана. За решавање овога предлога мора у Скупштини бити најмање три четвртине уставнога броја посланика; а узеће се да је предлог примљен, ако је за њ гласало најмање две трећине присутних посланика. Ако предлог на тај начин буде усвојен у двама скупштинским сазивима који долазе један за другим, и ако га Краљ за тим усвоји, Скупштина ће се распустити, а Велика Народна Скупштина сазваће се најдаље за четири месеца. Велика Народна Скупштина може решавати само о оним изменама, допунама и тумачењу Устава, које са-

држи предлог на основу којег је она сазвана. Њезина ће решења вредети кад их Краљ потврди."

Поп *Марко Петровић* тражи да се пета алинеја овога члана редигује у томе смислу, да се не би сузила иницијатива Народне Скупштине у погледу промене Устава, јер је та иницијатива сужена речима „и ако га Краљ за тим усвоји". Он мисли да овим речима нема места кад стоји последња алинеја предложене редакције.

Њ. В. Краљ примећује да би се изостављањем тих речи ограничила Краљева иницијатива односно промене Устава. У ужем одбору мислило се на ова два случаја: 1-во Краљ је сагласан са предлогом Народ. Скупштине односно промене у Уставу; у овом случају ништа се не смета иницијативи нар. представништва. 2-го Краљ није сагласан са тим предлогом. Пошто важење предложених измена зависи од санкције Краљеве, а у напред се већ зна да Краљ на њих не пристаје, онда зашто да се задабадава креће тако гломазни парламентарни апарат као што је Вел. Нар. Скупштина, кад се зна да ће она забадава решавати, јер Краљ неће потписати њена решења против којих се он унапред изјаснио. Овим речима дакле хтело се само да се избегне излишно потрзање Велике Народне Скупштине.

Г. Пера Тодоровић: Кад погледамо на најновију прошлост нашег политичко-државног живота, и кад се обазремо на силне жртве, које су поднесене да се дође до промене садањег Устава и кад се сетимо да све те жртве не би ништа могле допринети да није било добре воље Краљеве и позива Његовог да се приступи промени садањег Устава — кад на све то, велим, погледамо, онда ме страх обузима што се у петом раздељку алинеји 2 оставља поље за нову борбу и нове жртве за будућу промену Устава, на коме ће се опет понављати судари између два законодавна фактора, те да се опет преко нових жртава, а можда и преко буна долази до промене Устава, кад се све те жртве, које су за нас,

мали народ, а с погледом на велики национални задатак, прескупе, могу употребити много корисније на другоме пољу. Ја осећам дужност да овде подигнем свој глас и да тражим да се не затварају врата промени Устава, да се не оставља повода новом сукобу законодавних фактора. Паметније би било, да се једном тако силном напону, као што је народна жеља за променом Устава, ако се јави, остави као оно на парном казану нека одушка или вентил. Таква одушка могла би бити или одредба за колико година се не сме мењати Устав, дакле рок, или одредба да се томе приступа када се за промену изјаве две редовне Скупштине, али из две разне изборне периоде.

Г. *Милан Кујунџић* налази да премисе предговорникове нису потпуне и тачне. Он мисли да се остављањем сталнога рока за ревизију Устава, стављају велике препреке за увођење журних наређења у Устав, јер би се морало чекати да такав рок протече па да се приступи промени Устава. Што се тиче плашње од новога сукоба законодавних фактора она је неоснована, јер ће се под новим Уставом доћи до веће свести у партијама и народу, до лакшега споразума. Он је за предложену редакцију.

Г. *Гл. Гершић* признаје да се тек вољом Краљевом дошло до давно жељене и тражене промене Устава. Он признаје да Србија треба да буде монархична држава, и да је треба одржати са свима монархичним атрибуцијама, као и то да се споразум оба закородавна чиниоца мора свуда одржати, а то се, вели, огледа и овде код промене Устава, на име у последњој алинеји члана 202. Али он је при свем том за измену пете алинеје овога члана, и ако Њ. В. Краљ правда предложену редакцију разлогом целисходности т. ј. за што да се сазива Велика Скупштина да решава промену Устава кад се унапред зна, да Краљ неће на исту пристати. Има, вели, политичких разлога и с друге стране

Непристанком својим на сазив Велике Скупштине, ради измена у Уставу, кад су то већ две обичне Скупштине решиле — Краљ може Себе довести у незгодан положај, а после Он можда унапред одбија оно што ће можда и сама Вел. Нар. Скупштина одбити. Па онда оваквоги е-обичног Владаочевог одобравања некаквог пројекта, пре него што је он дефинитивно усвојен, нема ни у једном монархичном Уставу. Он мисли да се без икакве штете по Краљеве прерогативе могу овде изоставити речи «и ако га Краљ за тим усвоји».

Г. Јован Ристић излаже побуде ужег одбора за што је унео ово претходно одобрење пројекта о измени Устава, па вели: то је учињено ради тога што је непрактично сазивати Велику Народну Скупштину да решава о промени Устава пре него се чује Владаочево мишљење о предложеним изменама. Кад измене и допуне Устава не могу вредети без потврде Владаочеве онда, је боље благовремено знати његово мишљење, него се излагати томе, да измене и допуне остану без потврде Владаочеве пошто их је Велика Нар. Скупштина решила. И он мисли да је уметак пете алинеје, о коме је реч, практичан и да га треба задржати, тим пре, што се овим путем ипак лакше долази до жељених измена, него предлозима г. Пере Тодоровића.

За овим је уставотворни одбор усвојио потпунце и члан 202-ги онако, како га је ужи одбор предложио.

Тиме је ова седница завршена.

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

ПРОЂЕ КАО САН

РОМАН ЖОРЖА ДИРИЈА

(НАСТАВАК)

XII.

Осам дана после догађаја, које раније испричасмо, изађе нотица у *званичним новинама*, у којој се казиваше, да је шеф кабинета, услед последњег гласања, при коме је влада била побеђена са неколико гласова, положио оставку у руке председника Републике.

Опште мишљење беше, да су открића учињена на рачун његовога брата на збору Монмартрском, и неизбежног скандалозног процеса, који се морао против Моргана повести, били главни узрок одлуци Косталиној.

— Како ћу да останем дуже, говорио је он пријатељима, који га од тога одвраћаху. Зар не осећате како ме је обрвала грдна клонулост духа? Сањао сам да повратим Француској њен углед и величину: а већ је десет месеци како се трошим, исцрпљујем у борби против јадних парламентарних интрига, које ме стежу и коче, које ми одузимају све старање, радљивост, цело време које бих једино требао да посветим великим земаљским интересима.... Хтео сам да радим на учвршћењу Републике; али ето где искочи скандал, који је уздрмао више него што су то могли учинити сви напади њених заклетих непријатеља за последњих десет година. Откривена су срамна дела: доказало се, да су један ђенерал и један републикански посланик — а колико ће их се још наћи осим њих — били умешани у срамне спекулације.... Како да ме не заболи срце, кад видим како су се моја лепа надања изјаловила!....

Он остави Париз истога дана, кад је у скупштину дошао акт, којим се тражило одобрење, да се поведе истрага против његовога брата, и оде да се настани у својој пољској кући у Соаси. Ова кућа, врло усамљена, на самој ивици Сенартске шуме, имађаше скроман изглед, а од дна до врха фасада јој беше покривена густим зеленинилом. Око ње беше башта ограђена живом оградом. Врло прост намештај, личаше на намештај каквог мирног трговчића, који, пошто је с муком стекао три до четири хиљаде динара ренте, долази да се при крају свога живота одмори у пољу од тешка рада, очекује, негујући своје руже и каранфиле час још потпунијег одмора, неограниченог спокојства, које ништа — ни радост, ни жалост — не може више помутити. Неколико лепих копија слика Рубенсових, Курбетових и Манетових беху обешене по зидовима собе за билијар; једна велика слика која представљаше Елзас у облику младе жене у црнини, украшавала је трапезарију; на камину у салону уздизаше се образац једнога плана за споменик, који су намеравали подићи помоћу општих прилога, у част оне народне одбране, чији звучни трубач беше Костала, трубач, који је свакога дана свирао напад на завојевача; у спаваћој соби, више кревета домаћиновог, висаше слика Мирабовљева. Ислужени војник из Лоарске војске испуњаваше троструке дужности чувара, собара и кувара.

«Са уживањем сам се нашао опет у мојој кућици, писао је Михаило Терези, два дана по своме доласку. У самоћи, миру и тишини, која ме окружава, има нека тајна моћ умиривања. Моји се нерви отпуштају: а знаш како су били затегнути од оне страшне седнице у Монмартру. Новине више не читам; никоме нисам рекао где сам, ја нећу да знам шта се догађа: имам права да моме телу и души дам одмора после онако мучне кризе!.... Загњурио сам се у природу, као у какво благотворно купатило: она ми помаже да заборавим сваковрсна разочарења — разочарења политичара и приватног човека —

која су ме савладала; она меша своју благост са мојом горчином, своју здраву крепосну радост са мојом тугом.... Оди к мени. Хоћу да ти покажем моја дрва, која већ почињу губити своје лишће, као што сам и ја сам, на несрећу, изгубио моје илузије. Осећам потребу да стиснем руку сигурну и искрену, руку поштену.... Наћи ћеш ваљда који тренутак за ме, између два влака: ја те очекујем.

Она дође сутрадан.

— А, рече он, видећи је, знао сам драга пријатељице из рђавих времена, да мој глас неће остати глас вапијућег у пустињи!....

Обоје одоше да се прошетају по шуми. Било је почетком октобра, и већ је поље, опржено првом јутрењом сланом изгубило свој летњи, бујни изглед и узело на се изглед увео, као да је цела вегетација, почев од стогодишњег грма па до најмање травчице, претрпела исту болест, тајанствено пресушење храњивих сокова. Широко пожутело лишће са платана отпадаше при најмањем поветарцу, и лелујајући се тренут два у ваздуху као какви грдни златни лептирови, падаше без шума около њих, по стази којом они иђаху. Друго лишће, опало дан раније, покриваше земљу; и њихови кораци, газећи ову простирку од лишћа, чињаху да се чује монотоно и тихо шуштање. Ваздух имађаше ону кристалску прозрачност, која даје тако велику драж лепим, јесењим данима. Па ипак недостајаше нешто овом лепом сјају: то је весеље, раскалашно пијанство живота, које доносе са собом жарки зраци летњега сунца. Отуда можда, извесна меланхолија свуда распрострта, као да је природа, под овим још плавим небом, под миловањем овога још топлог сунца, већ задрхтала предосећајући зимњи дах.

Они дођоше до краја једне мале ливаде затворене као какво језеро у шуми и коју окружаваху високи зидови зеленила. Место им се јако допаде, и да би га се боље нагледали, они седоше на траву испод једног усамљеног раста, највећег у целој шуми, чије снажно лишће

беше очувало своју лепу затворено зелену боју, док црвени рђасти тонови метаху мрље на оближње зеленило. Између његових огромних жила, које просецаху земљу на неколико метара у около, беше се настанио велики мравињак: мали и окретан народић трчаше, жураше се, долазаше и одлазаше око њих са великом вредноћом, жураше се да нагомила хране, да учврсти своју слабачку варош, обавештен без сумње тајним и поузданим инстинктом да се мртва сезона приближује. Једно стадо оваца, пасући халапљиво ретку и пожутелу траву, пролазаше. По некад се која од оваца устављаше, и подигав главу замечала би; а њен глас у овој самоћи и дубокој тишини беше веома тужно чути, јер се у њему осећаше плашња и упрепашћење мрачне животињске душе, на поглед ствари око ње. За тим дођоше краве, враћајући се једна за другом у шталу. Оне пђаху одмереним ходом и ако им сметаху тешка вимена пуна млека, и корачајући лагано и одмерено, ове лепе животиње гледаху нејасно преда се, њиховим влажним и мирним оком, пуним сањарије, у коме се огледа бескрајност стварања, али које не тражи као наше да продре у ту непробојну тајну.

Докле његова пријатељица даваше излива, у неколико узбуђених речи, задовољству, које је прожимаше при овом дивном изгледу, Михаило, изваљен на трави, ћуташе.

— Шта ти је? запита Тереза. Ућутао си се, невесео си....

— Ах, рече гласом дубоке клонулости, како и да не будем тужан? И он јој стаде на ново ређати што је већ казао: свој гнев против скупштине, у којој је нашао саможиве и ниске тежње, партије огорчене једне против других, готове да жртвују народни интерес својој лакомости и мржњама — своје презрење наспрам овог византијског појма парламентаризма таквог, какав је он уочио — наспрам ове котеријске политике, ових срамних савеза противничких група, сједињених данас да оборе ми-

нистарство, а сутрадан се хоће да прождеру, ове вечите несталности, која је постала правило за владе, овога скандалозног мешања у послове од стране скупштинара, ово непрестано закорачавање законодавног тела — које представља група лакомих и дрекавачких незналица — на извршно тело, које тиме остаје немоћно....

— Ту их је, говорио је он, шака политичара, који неће да Француском има неко да управља, који су одлучили да се министри мењају по разним министарствима са брзином и несталношћу сенака чаробне лампе. Ови су исти људи решили да Република не сме престати да буде једна уско затворена партија, нетолерантна, искључна, пуна сумње и сплетака: да мора остати под оружјем и после коначне победе, улогорена у средини Француске, као да је у непријатељској земљи, притискујући и гонећи своје старе противнике, у место да их привлачи себи, као што бих ја желео да се чини, ја, који сам међу тим, мора ми се признати, борио се очајно против њих, кад је то било потребно!.... А за све то време, ова јадна земља виче, да она хоће јаку и снажну владу, да уздише за унутрашњим спокојством.... Али господа неће ни да је чују. Бог зна где ће они одвести Француску и Републику!....

— На жалост, рече Тереза, све је то и сувише истина....

— И ова срамна афера, у коју сам требао да видим умешаног човека кога сам волео, оно блато којим се осећам упрскан!.... Ох, Терезо, какав срам, какво понижење!.... Они се вратише кући на вечеру. Михаило уживаше да јој покаже кућу, у коју она дотле не бејаше долазила.

— Овде, дакле, рече му она, примаш ти твоје добре пријатељице из балетског кора из опере, или из предграђа Сен-Жермена, је ли?.... Хајде, признај ми то....

— Ех, одговори он, све ти је то као и политика: на крај краја се догрди.

— Јесте, узе она, тако се мисли, па се опет почиње на ново!.... У осталом грешно би кад би се устручавао, ако ти то прави задовољство.

И, погледав свуда око себе, као да би хтела наћи траг оних, које су, без сумње, пре ње долазиле у ову малу кућицу, Тереза лако уздахну.

Они сиђоше у трапезарију. Како је вече било свеже, у камину гораше весела ватра.

— Охо, рече она, ала је то лепо и пријатно видети овај красан пламен!

Она седе покрај ватре, пружајући топлоти врхове својих ципела, које су се, услед хода у шуми, мало поквасиле. Пламен очараваше лепе и фине црте њенога лица, које се, услед хода, лепо заруменеле. Зачешљана коса њене девојачке фризуре беше зглађена на челу; али на потиљку мале коврџице беху изашле из реда и одсев ватре, који се играше по њима, чињаше да наличе на руковет златних жица.

— За чудо, како си ти остала млада, рече Костала, посматрајући је неко време. Погледај: ја сам одебљао и јако оседио.... Ти си напротив сачувала твој витн стас, твој ход, твоје младачко лице.... теби је још увек двадесет и пет година...

— Не подсмевај се, молим те, рече она.... ја сам сад стара жена, и на лицу ми се види колико ми је година....

Седоше за сто.

— Сећаш ли се, запита наједанпут Михајло, оне шетње у Вернјерској шуми. Које је то још године било?....

— 68, пријатељу, има већ четрнаест година.

— Четрнаест година!....

— Јесте.... месеца маја.... већ при крају.... једнога четвртка....

— Ти се сећаш дана?.... Какво памћење!....

— Ја имам врло добро памћење за извесне ствари.... Прошли смо путем засађеним великим кестеновима, што

води из Плеси-Пикета у Онеј.... Набрали смо пуне руке ђурђевка у шуми, која је на десно....

— Тако је ... сад се опомињем.... Како је то све давно, далеко.

— Ја не налазим, чини ми се, да је било јуче.... Ти си био забринут за твој избор, који је требао да се обави неколико недеља доцније, и држао си ми дугачке беседе док сам ја везивала цвеће.... Сећам се чак да сам помислила: «Зар није смешно повести ме у поље, а говорити ми само против владе....» Ручали смо код Робинзона, у великом дрвету.... и после смо дошли кући....

Она ућута и оста за тренутак као у некој сорти заноса при сећању на тај лепи дан. Њене подигнуте очи као да у празнини гледаху не знам какву слику видљиву само њој, ових срећних година. За тим додаде полако, узбуђеним гласом:

— То беше диван дан....

И кад управи свој поглед на човека, који је љубљаше у то доба, она спази како се он усиљава да задржи сузе, које му беху напуниле очи.

— Шта, драги мој Михајло, зар хоћеш да постанеш сентименталан? запита га она нежно се осмејкујући.

— Имаш право, рече он, то је глупо.... али је садашњост тако жалосна, кад се сравни са прошлошћу, о којој си мало час говорила.... да ме је то савладало.... Хајде, драга моја Терезо, да пијемо, у спомен наших лепих давнашњих успомена.... Верријерске шуме где сам те водио да беремо ђурђевак.... у спомен наше младости и наше љубави, која је далеко.... нашега пријатељства, које је остало и које ми се никад није учинило драгоценије, него у овом тренутку!....

Они се куцнуше чашама, измењав поглед, који хтеде да буде весео, али у коме се и преко њихове воље огледаше неизмерна туга, сва горчина која се скрива на дну овог опасног сећања на срећне дане у прошлости, на лепе

часове младости и љубави ишчезлих у понору прошлости, и који се никад, никад више неће повратити.

Девет часова изби на сеоском торњу. Лагани ударци — које човек никад не би требало да чује, а да не помисли на нови делић нашега живота који одлази, на нову штацију ка смрти, која нас доводи ближе неразумљивој и страшној тајни овога живота — лагани ударци меланхолично одјекнуше у тихој ноћи.

— Ах! Боже, рече Тереза, већ је девет!.... И мој ће влак отићи ако не пођем одмах.

Она мету свој шешир, вео, и навуче горњу хаљину. Наслоњен на камин он гледаше како се она са лаким и лепим покретима спремаше за полазак.

— Зар ме нећеш отпратити до станице? запита она, пружајући му руку.

Он узе руку, привуче лагано своју пријатељицу к себи и одговори:

— Кад би знала колико сам несрећан, колико ми је потребна љубав у овом моменту... ти не би отишла, Терезо....

Он говораше молећим гласом, и поглед којим је обухваташе исказиваше, не сурову жељу, него очајање дубоко рањене душе, која пати и тражи помоћи.

Млада жена не одговараше, не покушаваше да ослободи своју руку. Она стајаше ту, пред њим, узбуђена, уздрхтана, неодлучна, потресена до дна душе. Јер и ако је, за последњих десет година, јогунасто одбијала све нападе неодољивог прохтева који је њен некадањи љубавник показивао више пута пред њом, Тереза се сад осећаше обезоружана овим скромним понашањем, овим тужним изгледом.... И ево где се некакав инстинкт милосрђа буђаше у њој, шапћући јој полако да не брани несрећнима оно за чим жуде; — и племенито, храбро створење осећаше да почиње слабити, постајаше страшљиво, не имађаше куражи да каже не, не налазаше више у себи моћи да се одупре своме сажаљењу, оне моћи.

којом је дотле савлађивала своју љубав. Она подиже на њ очи, које је држала спуштене од како је он узео њену руку, гледаше га дуго, ништа не говорећи, погледом дивним, жене која љуби и која се предаје — погледом прожманим сажаљењем и нежношћу.... Тога вечера се Тереза Готије не врати у Париз, и у овој дубокој самоћи, у сред дивнога поља и шуме што их окружаваше својом тишином, они проживеше у неисказаној срећи неколико дана новога пролећа њихове љубави.

(Свршиће се).

превела **М.**

ТРГОВАЧКО-ПРИВРЕДНИ ПРЕГЛЕД

Београд 10 фебруара 1892.

I.

Познато је да је жетва пшенице у години 1891. била слаба скоро у целој Европи, и да је с тога цена пшенице знатно скочила у месецу августу прошле године.

Али Северна Америка била је у стању да извезе тако огромне количине пшенице, да се не само подмирила сва потреба Европе, него у свима житарским слагалиштима њеним беше концем децембра 1891. више жита него при крају 1890. године.

Услед тога цена је пшеници пала за 3 до 5 динара по метарској центи.

Србија за то није јако осетила ово падање пшеничне цене, што су будапештански млинови своју потребу у пшеници подмирили делимице из Србије, која је извезла од јула до сада пола милиона метарских цената пшенице и још је послала око 80.000 метарских цената ражи за Регенсбург у Баварској. Према овом извозу Србије онај на Солун био јој је незнатан, свега 50.000 метарских цената, и то свију врста хране. — Јечам и овас извозио

се у мањим количинама, свега до сада 50.000 метарских цената, и то све за Аустро-Угарску и Германију. Због слабе цене слаб је и изглед да ће се развити извоз кукуруза.

Садашње цене храни оваке су: у Београду и Смедереву пшеница 19, раж 18, јечам и овас 11, кукуруз 10 динара за метарску центу.

Извоз рогате стоке био је целе прошле године врло добар. Цене су се непрестано држале на висини 15 до 20% скупљој него у години 1890.

Тако исто и цена нашим свињама у Штајнбруху била је повољна. Тек при свршетку године она је пала на 42—43 крајцаре за килограм.

Слаб је био извоз сувих шљива и пекмеза. Шљиве су местимице осредње родиле, местимице слабо, тако, да су произвођачи волели да пеку ракију но да суше шљиве.

Пољопривредни рад је у октобру доста отежаван због суше, али у почетку новембра било је тако угодно време, да је посејан пшеницом и ражју много већи простор но обично.

Година 1891. може се за Србију, у економном погледу, рачунати као врло добра година, јер:

1.) *Порезе и државних приреза наплаћено је* за последњих 12 месеци *23 милиона*, а приходи од посредних данака и државних монопола били су врло повољни.

2. Ма да је камата код наших новчаних завода редуцирана на 5, па чак и на 4%, опет се сума улога код тих завода знатно умножила.

3. Дужници Управе Фондова одговарали су својим обвезама према њој тако ванредно тачно, да се обвезнице те исте Управе Фондова, које су раније нуђене по 85 и по 82, данас траже и купују по 95 и по 96.

II.

Ситуација европске новчане пијаце још је непрестано без воље. Истина је интерес 3½ па и 2½ на сто, али

нема предузимљивости и поверења. Није ни чудо кад се помисли какве су огромне суме европски капиталисти морали да изгубе у папирима од вредности иберских земаља (Аргентинска, Уругај, Бразилија, Португалска). Тај губитак износи у најмању руку 1¼ до 1½ милијарду. Због рђавог расположења европског новчаног трга страда и курс балканских државних папира.

III.

Нарочито рђаво стоји курс грчких државних 4% обвезница, које су пале на 53. Па ипак Грчка мора да заводи нове порезе, нове монополе, само да би довела равнотежу у буџету. Једна од главних тешкоћа грчке владе то је дивље растење ажије на злато, која износи 40% а држава мора сама да купи и извезе око 30 милиона у злату за саме ануитете. Кад год читам о дивљим скоковима ажије на злато, као што беше 1886 у Румунији, и као што је сада у Португалској и у Грчкој, увек се сетим изреке оног државног економа, који је рекао, да онај вештачки створен капитал, који се ствара банкнотама, *личи на со.* Умерено употребљена, права је благодат. Много и претерано употребљена врло је шкодљива.

IV.

Моје прорицање («Отаџбина» св. 109. и 110., стр. 210) да Бугарска неће ковати нове сребрне монете, није се испунило. Већ је сковано 8 милиона од 1 и 2 динара, а сада ће се сковати још један милион од 5 динара. Државна бугарска банка, која је до сада издавала само новчанице у злату, издаваће их и сребрних. У њих је ажија сада 4—5%, али је врло вероватно да ће се попети. — Бугарски је буџет за 1892 вотиран са 88 милиона прихода и расхода. У приходима се предвиђа 6 милиона од трошарине.

V.

Румунско законодавно тело састаће се идућег месеца. Како је г. Карп примио управу министарства државних добара, земљорадње и трговине, то се можемо надати обилатим законским предлозима по привредној струци. У осталом ласно је румунском министру тражити од румунског парламента нове кредите за привредне реформе, кад њихови завршни буџетски рачуни непрекидно показују вишак скоро по свима позицијама државних прихода. Сама царина донела је за 4 милиона више, него што је било буџетом предвиђено.

Зебња да се неће моћи одржати паритет између новчаница (банкнота) и злата, и да ће се опет створити ажија, показала се као сасвим неоснована, јер ево већ три године како непрекидно новчанице вреде колико и злато. Циркулација новчаница међу тим варира између 135 и и 150 милиона, и народна банка потпуно подмирује потребу свију индустријалаца, занатлија и трговаца и то по врло јевтин интерес. Дивиденда на акције румунске народне банке изнела је у години 1891. на сваку акцију од 500 динара по 84. А злато није дошло са стране, јер за две године 1890. и 1891. закључила је Румунија само један мали зајам од 45 милиона номинално. Шта више, трговачки биланс био је пасиван, јер је, из разних узрока, било за ове две године читавих 60 милиона динара више увоза, него извоза.

VI.

И код нас, у Србији, почела се публика интересовати за питање о валути. О њему су већ изашле три брошире, а и дневни листови га често претресају.

«Трговински Гласник» донео је вест, да је трговачко удружење израдило и на надлежном месту представило опширан предлог о регулисању наше валуте на основу златнога течаја. Ако се одиста и у нас, као и у Румунији заведе златан течај, онда ће се за то имати да бла-

годари г. Пашићу, који у пр. новембру није примио оферте за ковање шест милиона нове сребрне монете. Али баш и ако одрже мегдан они, који доказују да за Србију није златан течај (Goldwährung) него да треба остати при сребрној монети и сребрним новчаницама, ипак је добро што поменуте оферте у пр. новембру нису примљене, јер је међу тим цена сребру толико пала, да се данас тих 6 милиона сребрне монете могу набавити за 250.000 динара јевтиније.

Л. М.

КОСОВСКА БИТКА

(15 Јуна 1389 године)

Одговор на критику г. Љуб. Јовановића

(СВРШЕТАК)

VII.

На Видов дан.

Пре свега имам да убедим г. Јовановића о верности онаквог распореда турске војске, какав сам га ја у расправи навео (стр. 142.); јер му је овде место, а не међу историским изворима, где је изволео критичар о њему да говори (стр. 125.).

Он усваја ово двоје: да је распоред турске војске био на Косову *исти као и код Коњаха* (стр. 124.), јер тако вели Сеадедин, а по њему и Цинкајзен; и да је Бајазит заповедао *десним* крилом (стр. 182.).

По Доксп, у боју код Коњаха Бајазит је заповедао левим крилом, а ово су онда састављале румелијске трупе и српско одељење.

Како су пак и код Коњаха и на Косову турске трупе биле груписане по крилима, то је јасно, да су у косовској битки румелиске трупе биле под командом Ба-

јазитовом, дакле на десном крилу, а азиске под командом Јакубовом, на левоме крилу бојнога поретка. Тога су истог мишљења и признати европски писци турске историје Хамер, Цинајзен и Докза.

Све умствовање критичарево о боју на Косову основано је на произвољној претпоставци о распореду српске и турске војске. Он мисли, али без икаквих разлога, да су *обе војске биле распоређене између Лаба и Приштине т. ј. да је српска војска била на левој обали Лаба* (стр. 156. и 159.). Моје је пак мишљење, као што сам и у расправи казао (стр. 89. и 98.), *да је српска војска била на десној, а турска на левој страни Лаба*, и да је ова река обе војске раздвајала.

Осем разлога, које сам тамо (стр. 215.) навео за овакав распоред, доказ су и следећа факта:

1. Што народ на Косову прича, да је око садашње текије Муратове био турски логор (Гиљфердинг); а народна песма вели:

«Мурат пао на *Мазгит* на поље,
«Ухватио и *Лаб* и Ситницу[1]

Ово двоје тачно одређује положаје турске војске, и кад то стоји немогуће је између ње и Лаба да постоји и српска војска; јер нити за њу места има; нити су војводе Лазареве такве незналице биле, да леђима наслоне војску на једну земљишну пречагу; нити је опет могуће замислити две велике војске тако близу једну до друге, а да их не раставља ни простор ни какав земљишни одсек.

2. У народним песмама вели се на једном месту, да су Срби при нападу на Турке прешли преко неке ћуприје[2]; а та је вероватно била на Лабу.

[1]) Косовска споменица стр. 93.

[2]) Косовска споменица стр. 157.

На другом месту опет каже се, да су Срби дошли «до воде Ситнице, код Ситнице војску уставише».[1] Дакле, река је раздвајала обе војске, а то је био Лаб, а не ситница.

4. У Доксе налази се план о распореду српске и турске војске на Косову, и тамо њих раздваја река, погрешно означена Ситница у место Лаба.

4. Да су Срби доиста били на десној обали Лаба, и да се тамо љути бој био, доказ су оноликп **турски гробови** на **десној** обали Лаба[2], и то на ономе брежуљку, на коме се српска војска налазила пре боја, и где су је Турци били напали.

Критичарева довијања да овај мој разлог о распореду српске војске на овоме месту обори, веома су ништавна. Он сумња о тим гробовима, да су из тога времена, а као историк добра зна, да се на томе месту нису никада, колико бар историја до сада казује, догодили какви велики сукоби. Даље он вели, да су то могли бити гробови оних Срба, који су погинули *при одступању* (стр. 163). Али је он ово рекао не прочитав добро, да су то *турски* а не *српски* гробови. Видите како се из ината и непажње сâм својим оружјем убија. Ну овако увек бива, кад се истина намерно обилази.

Критичар не зна, да ли постоје озбиљни војнички разлози против постављања српске војске на левој обали Лаба, и ако сам их ја у расправи навео (стр. 215). Међу тим и сâм простор казује, да је немогуће да две велике војске буду у таквој близини, а да се о тактичким особинама земљишта и не говори.

Да би имао ма какве потпоре за своје мњење, он помиње Ковачевића, Мијатовића, Гопчевића и Рачког, јер су и они за леву обалу Лаба (види моју расправу

[1] Косовска споменица стр. 142.

[2] Гиљфердингов опис Косовог поља. Летопис књига 102, стр. 103—106 (Моја расправа стр. 130 и 215).

стр. 124 : али при свем том признаје, *да је моје мњење старије од њиховога* (стр. 164 критике).

Док је моје мњење основано на предању српскога народа, усменом и писменом, а поткрепљено земљиштем и војним знањем, дотле противно мњење нема *баш ништа за себе, нити је на ичему основано*, него је то просто претпоставка г. Спиридона Гопчевића[1]. За Гопчевићем повео се је Рачки[2], а Ч. Мијатовић помиње Ситницу, као да је она раздвајала обе војске.[3] Најчуднији ми изгледа Љ. Ковачевић, који наводи по Гиљфердингу народно предање, које сам и ја усвојио, а изриче безузрочно да је «Лазар дочекао Мурата на левој обали Лаба».[4] Чисто бих рекао, да је омшком изречена *лева* место *десне* обале, јер не наводи никаквих разлога за оправдање ове промене обала.

Шта у мојој расправи нисам поменуо и распоред по П. Срећковићу[5] а који критичар са пребацивањем излаже (стр. 165), узрок је прост; јер је он у главном исто што и народно предање по М. С. Милојевићу, а ово

[1] Стара Србија и Македонија српски од М. Касумовића стр. 225. Гопчевић одређује такав положај српској војски према Муратовом тулбету и шатору. А узрок српскоме поразу налази још и у таквоме положају (леђа на Лаб наслоњена) и што су за одступање служила два дивергентна пута (за Нови Пазар и Крушевац). Доиста би такав положај на левој обали Лаба могао припомоћи пропасти српске војске ; али сам бој показује, да поразу није био узрок положај српске војске а и критичар не признаје, да је Лазар што глупо учинио. Одступни правци нису утицали на ову битку ; они би могли бити од штетна утецаја тек после битке, да су Срби могли још један отпор да даду; али како тога није било, то ни ови дивергентни правци нису имали никаквога значаја у овом крвавом догађају, ка код Гопчевића они су баш и били главни мотив за постављање српске војске на леву обалу Лаба.

[2] Rad jugoslav. akademije knj. XCVII, 52 и 53.

[3] Отаџбина, књ. XXII. стр. X.

[4] Годишњица X. стр. 287 и 289.

[5] Гласник срп. ученог друштва књ. XLII, 337.

сам ја тачно изложио (стр. 146), па излишно би било исто понављати.

Да би оборио моје разлоге и закључке о бојним распоредима Срба и Турака критичар се још упушта и у питања чисто војне природе, али се ту огледа његова потпуна невештина или боље незнање. Он држи, да онакав положај српске војске показује, «да кнез Лазар није помишљао, да из одбране пређе у нападе»[1] (стр. 157). Није чудо, што критичар тако резонује, јер не зна, каквим условима треба да одговори ваљан тактички положај. Он треба да има услова и за упорну одбрану и за прелаз у напад, т. ј. да има и дефанзивни и офанзивни део. А то баш има српски положај на Косову: лева половина је имала улогу чисто дефанзивну, а десна и офанзивну. И кнез Лазар је у тој битки показао велики тактички таленат управљањем својих трупа: јер он *дочекује* непријатеља, одбија га, *прелази* сам у напад и разбија лево непријатељево крило.

Избор дакле српског положаја и вођење боја одговара потпуно свима начелима и садашње тактике. Само је несрећа за кнеза Лазара била та, што је наишао на достојног противника — Бајазита, и што је у својој војски имао Вука Бранковића.

Не стоји дакле навод критичарев, да Лазар није помишљао на офанзиву (стр. 157), јер је из свога браничног положаја могао да пређе у напад, што је и делом засведочио.

Тако исто без икакве вредности му је и онај навод, «да ни Мурат није довољно узимао на ум све што треба, кад је на своје десно крило поставио Бајазита «Муњу», и дао му добру и јаку, управо бољу војску но Јакубу (стр. 158) како сам ја то распоредио. Наравно је да не могу позитивно знати, шта је Мурата побудило,

[1] Не знам откуда моме критичару знање садашње модерне тактике, које жели да пренесе и у средњи век?

да онакав распоред у овој знаменитој битки учини; али је морало бити важних узрока, који су га нагнали, да учини онаку знамениту промену у бојном иконском распореду својих трупа. Ну који разуме војнички посао и уме да чита земљиште, а узме у рачун и оно што се за време битке догодило, тај ће знати ма и приближно, и овај војни проблем да разреши. Тактички кључ турског положаја је на десном његовом крилу, које доминује целим положајем; за тим крилом је њихова одступница, којом су на Косово дошли; а на то крило дебушује и пут из Крушевца, којим је српска војска на Косово дошла, и одакле се Мурат могао надати још придоласку каквих српских чета, које су се можда закасниле. Ето, за што је Мурат на десно крило могао ставити и најбољу војску и најбољег команданта, који је у стању био, да неуспех на маловажнијем делу положаја претвори у успех целе битке, као што је то Бајазит својом иницијативом и у одсудном моменту и учинио. Неће дакле бити, да је онако на памет Мурат распоредио своју војску и своје војводе на Косову; имао је он у томе и искуства и оправданих разлога, па је зато тако и учинио; а победа је и оправдала овакав његов поступак.

Критичар признаје «да је најглавнији без сумње факат непријатељев прелазак преко Лаба, његово одбијање, пребацивање преко реке и српски прелаз преко ње» али га не признаје (стр. 153). Мислим да сам са предњим фактима потпуно доказао, да је пре боја *српска војска била на десној обали Лаба*, и да то више не подлежи никаквој сумњи.

Још има да се утврди, да су Турци први напали и прешли Лаб, јер критичар вели, да се то «на никаквом изричном спомену не оснива» (стр. 153). Где гробови стоје, ту су они најбољи споменици, а где факта говоре, тамо су књиге излишне.

Кад се дакле зна, да су Срби били на десној обали Лаба, и кад се погледа на постојеће турске гробове

на брдашцу, које је на истој страни Лаба, није ли то јасно, да су Турци први нападали, и да су морали прећи Лаб, те да на ономе брду изгину. Јер извесно не може се претпоставити, да су их њихови другови са леве стране Лаба доносили, да их баш на овоме брдашцу закопају; а међутим познато је, да на томе месту других сукоба није било.

Види се, дакле, да је сасвим основано моје мишљење, *да су Турци први напали*, па наравно и *да су Лаб прешли*, јер иначе не би се са Србима могли сударити нити би тамо турских гробова било, да се нису Срби тамо пре боја налазили и са Турцима се борили.

Али осем овога јасног доказа и разни извори тврде, да су Турци први напали, и то:

Нешри[1] каже, да је Мурат рекао стрелцима: «У име Божје нека се нападне на невјернике!» И напад је почет; а да би могли својим стрелама погодити противника, морали су му се приближити, дакле прећи преко Лаба; јер обе војске нису могле тако близу једна другој становати, да су се могле одмах стрелама погађати, чим су бојни поредак постројили. Тако могу мислити само они, који обе војске распоређују на левој обали Лаба. И Садудин каже, да су «лаки османски стрелци отпочели бој, а тешко наоружана српска пешадија стајаше као стена, и *после дужег борења Срби побјоше на јуриш*».

Да су Турци први напали каже и Докза у својој историји. А Цинкајзен усваја Сеадединово описивање.

И народна традиција вели, да су Турци Србе напали и Лаб прешли[2].

Све досадашње излагање, као што смо видели, утврдило је неоспорно ова три факта:

[1] Брлић стр. 85.

[2] Битка Косовопољска стр. 78. Петрановићеве српске народне песме из Босне и Херцеговине.

1, Да су Срби били на десној обали Лаба;

2, Да је Бајазит заповедао десним турским крилом: и

3, Да су Турци први напали.

И према овоме све примедбе, извијања и закључци, које је мој критичар о самој битки наводио и изводио, просте су претпоставке, које немају никаква истинита и здрава основа; јер је он све базирао на противним поставкама, него што су ова три мало пре изложена и доказана факта. Само по себи је јасно, да кад је темељ слаб и цела је зграда трошна, па тако је и са свима доказима г. Јовановићевим о самој битки на Косову.

И он то веома добро осећа, па да би што боље своју трошну зграду ојачао, хвата се грчевито за моје планове, и у њима тражи спаса за своја неоснована тврђења. Али то он чини из невоље; утопљеник се и за сламку хвата, само да се спасти може. Критичар треба да зна, да се са шестаром у руци не могу да мере даљине ни данас на модерним плановима и бојним распоредима, па да се отуда изводе некакви закључци, какве би он желео, и какве је он изводио. Ни данас се на бојним плановима не могу увек да означе тачно распоред и положај сваке трупне јединице, за време боја, па да се према томе после рачуна, за колико је времена нека трупа отишла са старога на нови положај, јер су то несталии подаци. А чинити ово на приближним теренским и бојним скицама, које су више пројекти стања и радњи, што су пре пет векова вршене на дотичним земљишним просторијама, а које тачно ни снимљене нису: такав рад ако није смешан зацело је маловажан, и не заслужује озбиљну пажњу. Тако радити у садашње време значи тражити длаку у јајету, а то озбиљном писцу и књижевном раднику не доликује.

Где сам ја рекао „*око*“ толико и толико часова догодило се ово или оно, колико тек да означим физионо-

мију боја и разне њене перипетије и фазе.[1] мој критичар узимље то као *утврђено* време, па са отвореним шестаром у руци, мери по мојим плановима и женијално пита стручњаке, да ли се за тако кратко време може онолики простор да пређе (стр. 155). А кад је то питање састављао није хтео да зна, да су ти планови Косовске битке рађени на основи карте аустријског географ. института размере 1.300·000 и путовањима пок. мајора Мих. Илића види стр. 214 моје расправе, као и да сам трупне распореде приближно одређивао према фактима, које сам из разних извора успео да изведем. Никада се разнородне количине нису могле упоређивати и отуда правилни закључци изводити, па то ни овде не може бити. Мерење шестаром по плану битке Косовске и рачунање времена по томе мерењу нема основа нити може бити, па зато овај рад критичарев нема зналачке вредности.

Он узима, да је време, које сам означио за поједине фазе правилно (стр. 155) само зато, да баци сумњу на одређени распоред обеју војсака пре боја, са обе стране Лаба, јер је то најслабија основа његовог доказивања: то је његова главна претпоставка, на којој је цео ток боја по своме нахођењу базирао. А колико је та претпоставка истинита и оправдана била видели смо напред.

И ја мислим да је гроб Муратов на ономе месту, на коме је он за време боја од Милошеве руке пао, па су ту одмах и шатор разапели те да смртно рањеног султана сместе; то је било у тренутку, кад су Срби турско лево крило па и центар били потисли, а ово и мој план II приближно показује. Овако је речено и у самој рас-

[1] Г. Јовановић губи из вида, да је трајање појединих борбених фаза овде споредна ствар, јер их нико није са часовником у руци одређивао *(а он баш њих признаје за тачне)* него распоред обеју војсака, јер је овај био од утицаја на ток и судбину битке.

прави (стр. 179), па се не могу довољно начудити г. Јовановићу, који о гробу Муратовом вели, да ја замислим да је то место, «где је његов шатор пре боја био разапет» (стр. 161). Доиста је мој критичар фаталан кад наводи моје цитате, јер увек нешто ново проналази, него што сам ја мислио, а још мање казао. Да ли је то из непажње или из друге какве тежње нећу да погађам, јер је то његова ствар; али да то није проста случајност види се отуда, што се понавља већ неколико пута. И овде бих желео да ми се означи страна моје расправе, на којој је штампан цитат међу наводнима, како га је критичар изволео изложити. Што је то казао Гиљфердинг (стр. 130), и чије су речи опет другаче изложене, не значи да сам ја то рекао. Ваља разликовати туђ цитат од мишљења самога писца.

Моје мишљење о месту погибије Муратове и његовог гроба слаже се са критичаревим, и с тога сав његов говор и резоновање о томе нема никакве потребе ни смисла, сем што је критику још више развукао и увећао (стр. 161 и 162).

Г. Јовановић задржава се још на једном моменту у битки, када је Мурат погинуо, а Бајазит примио команду над војском. О тачности одређивања овога момента, разуме се, не може бити ни речи код тако оскудних извора; али је, судећи по догађајима, обоје било у оном времену, када је српско десно крило са центром прешло Лаб и потукло лево турско крило и његов центар у неред довело. У том тренутку могао је Милош доспрети до султана и пробуразити га; а у том тренутку се и Бајазит са десног крила кретао у помоћ својима и напао победне Србе у леви бок. Само је велика разлика у томе, што критичар мисли, да је то било по команди очевој, или кад је Мурат погинуо, а Бајазит примио заповедништво над целом војском; а ја мислим, да је Бајазит то учинио из сопствене иницијативе као даровит и енергичан заповедник, који је увидео, каква опасност прети турској војски у центруму, што сам и у расправи изречно

казао (стр. 166); па с тога је излишно размишљање о томе, је ли налет Бајазитов извршен пре или после погибије Муратове (стр. 176).

Још критичар сумња, да је Бајазит са трупама дошао у помоћ своме оцу (стр. 170). Чудновато. Мисли ли он да је довољна једна мишица самога Бајазита, па ма колико он храбар био, да преокрене победу српску у пораз? Не никако. Он је са деснога крила пренео према центру и левом крилу поуздане румелиске трупе, које су се толико пута са Србима бориле, и само овоме раду има се приписати такав прекрет боја на штету Срба.

Г. Јовановић није разумео, или није хтео да разуме, какво је било то обухватање српског десног крила, па посматрајући мој план III. изводио је произвољне закључке. Ствар је у овоме: Бајазит са свежим одељењима продро је између српског центра и *левог дела српског десног*[1] *крила* и дошао му у леви бок; с друге стране уређена турска резерва[2] ударила је у десни бок крајњег десног крила; на тај начин је победна десна половина српске војске била сада обухваћена са две стране, и тако укљештена надмоћном снагом, да је морала подлећи. Отуда настаје пораз деснога српског крила, или управо десне половине српске војске.

Сасвим су дакле погрешна умовања критичарева о правцима кретања обостраних трупа за време боја и њиховим бојним фронтовима, како их је он изложио стр. 172—173 и 181—182); па с тога све његове примедбе на ово као неумесне отпадају, јер су настале нешто из погрешних претпоставака о распоредима за бој, а нешто и из неразумевања самога боја. Да је и десно турско

[1] Кад је говор о десном *крилу*, не разуме се његов крајњи део, који је био до Ситнице, него све трупе, које су биле под командом Дмитра Воиховића.

[2] Она није била сатрвена, и ако је нешто у неред доведена била (по Нешрију), па је могла лако да обнови бој са Србима, и да напада најистакнутији део српског десног крила.

крило било потиснуто, могла би настати слика, као што је представља г. Јовановић: али оно је остало на положају, и потучена одељења левог њиховог крила повлачила су се у назад, одржавајући везу са центром, а овај с десним крилом. Овакво стање показује и план III, и он се слаже с текстом.

Критичар вели, да „од старијих извора ни један не зна ништа о кретању оба противника по бојишту" (стр. 174), а одмах за тим наводи речи Константина философа, који у кратко све оно каже, што опширно описују османлиски писци Нешрије и Садудин, а по њима и европски историци: Хамер, Цинкајзен и Докза. Сви они тврде, да су Срби потисли Турке и да је Бајазит напао Србе и победу повратио турској војски. Чим се признају ове бојне промене, а *оне су неоспорне*, јер их и Константин философ (можда и савременик ове косовске битке), казује, тиме се признаје и изложено кретање обеју војсака по бојишту, а то тврди, да је мој опис боја тачан, а горњи навод критичарев неуместан. Он наводи речи турских историка, који кажу, да су Бајазит и други турски команданти, по његовом примеру, напали на Србе, али неће да призна, да су том приликом и своја одељења кретали (стр. 176). Па ваљда нису сами команданти ударили на Србе, а своје трупе оставили, да мирно гледају, како се њихове старешине боре. Јелте да је то апсуд? Ех, али има писаца, који налазе за корисно, да такве претпоставке стављају, па после још и да их свима могућим софизмама бране; а зашто то тако раде, ја не разумем.

Сви писци казују, да је подлегло турско *лево* крило, и да је Бајазит наравно њему у помоћ дошао са још неким командантима, дакле против српског *десног* крила. Али мој критичар неће за то да зна, он вели, да је напад био на српско *лево* крило (стр. 183).

Сасвим је следствено, да се тад пада из једне погрешке у другу, и да се насилно хоће нешто да докаже, што не постоји, кад је основа погрешна, а та је: *бојни*

обострани распореди трупа и њихових заповедника, како их је г. Јовановић произвољно замишљао. Па с тога, да једну хипотезу докаже, падао је у нове погрешке, те је тако дошао и до тога закључка, да српска војска није имала резерве (стр. 184). А знате ли зашто? Само за то, што је извори нарочито не помињу, али главно је, да Вук Бранковић по што по то не дође у резерву, него на десно победно српско крило, и тиме да се са његовим именом веже српски успех; а не помишља се на то, да се без резерве и тадашњи бој није могао замислити; па држим, да ће и нестручни то признати, јер ово и резерва турске војске најочитије тврди, коју ваљда неће такође порицати г. Јовановић.

Најпосле о битки зауставља се он на повлачењу српске војске, па вели, да се план IV са мојим распоредом српске војске не слаже, јер су се морала одељења српска са разних крила измешати при повлачењу са бојишта (стр. 190). Да су се сви једновремено повлачили, доиста би ово укрштање и мешање морало тотално да буде. Али како су се Вук Бранковић и Влатко Вуковић, као најмање ангажовани и први почели повлачити, то су они имали и времена и могућности да са главнином својом узму повољне правце повлачења, како су им и назначени. Они су се дакле могли већ налазити на својим одступницама, када су наишли остаци десного крила и центра, дакле оних јунака, који су крвави бој били, и из кога су окршаја тек појединци измицали Митровици и Крушевцу. Да је и поред тога било мешавине војника из разних крајева и под разним војводама, то је и неизбежно и очевидно било: али појединe војнике није могао план да представи, па му се ваљада не може за ово да замера.

Последња одбрана, којом је критичар покушао, да колико толико заклони бар Влатка Вуковића, била је у томе, што је позвао Руварца у помоћ, наводећи његове речи: «те може бити да се није ни вратио био с Косова» (стр. 190). Јест, али ту стоји једно «*може бити*» а то је

толико исто, колико и сумња о противноме. Јер што се Влатко Вуковић у до сад штампаним листинама после Косова нигде не спомиње (Рувар. стр. 414), не значи, да није живео после косовске битке, а још мање, да је на Косову остао, него је могао и код куће умрети.

И тиме је исцрпено све што је против „битке" било изложено. Видели смо, колико су те замерке места имале. Да разгледамо сад и последњи одељак критичарев.

VIII

Издаја

У првој половини овог одељка г. Јовановић говорио је о Вуковом тулбету у Крушевцу, који се односи на г. Панту Срећковића, па с тога ја нисам позван да на то одговарам.

Што се тиче издаје Вука Бранковића, материјал за решење овога питања двојаке је природе: *војни* и *политички*. Први се тиче Вукове радње у битки косовској, а други се односи на његове радње пре или после овога боја.

Доказао сам, да Вук није био на десном крилу него у резерви,[1] и да није часно своју дужност вршио. Ово нехотично тврде и сами браниоци Вукови: Гиљфердинг, Ђ. Мушицки, Љ. Ковачевић, Ч. Мијатовић и Флорински, јер више мање признају, *да се пре времена из боја уклонио*. А чим се то признаје уједно се тврди и то, да Вук за овакав рад заслужује осуду.

Сагласно таквом његовом поступку на бојишту говоре и његова дела пре и после битке.

Критичар мисли, да је одбранио Вука тиме што је у његовој титули *после* Косова стајало и „Подунавље", а не *пре* Косова (стр. 200). На против, то баш издаје

[1] Што се тиче распореда и битке, молим да се прочитају моји одговори под VI и VII; тамо је критичару одговорено на све, па и на ова питања, која о томе и у овом одељку бескорисно и неумесно полаже (стр. 207 и друга). С тога сам сматрао за излишно да их и овде понављам.

његове властољубиве тежње и намере, да буде Господар тадашње Србије, и да је томе и пре Косова тежио.

Ако је Вук и имао права да као независтан у својој области и за њу преговара и потврђује извесне повластице странцима, није никако смео ни могао да преговара о земљама цара Стефана и наглашује наду у Бога *кад тамо он буде владао.* Излишно је ту наводити нечије незнање, кад сама повеља тврди Вукове нечисте намере (стр. 201).

То исто вреди и за преговоре са Угрима пре косовске битке, у којима Вук води бригу о *Србији*, а не о *својој области*.

Све те радње прелазе круг права и власти, које је Вук као феудни и у неколико независни господар своје области имао: оне носе на себи печат земаљског Господара, човека властољубива и сујетна, а такав човек не преза од начина и не бира средства, само да до свога циља дође.

Доиста је необјашњиво, како се Вук после Косова још три године могао да одржи независтан према Турцима, и ако је на већем удару био од деспота Стефана. Критичар вели, да се Ђурађ Страцимировић до тога времена одржао независтан (стр. 204), али смеће с ума, да је област Ђурђева много даља од Вукове, и да је ова била на удару Турцима, док је Ђурђева била затурена и планинама заклоњена. Баш то, што се тврди, да се Вук с Турцима после косовске битке прео, доказује, да му снага у косовској битки није била сатрвена, него да је сачувана за онакву радњу, какву је он према својој пуници и шураку после развио: а таква радња није била ни мало часна, па ни патриотска, дакле опет на штету Вукову и као државника и као Србина. Само нова јасна документа, која би се пронашла и која би противно тврдила, могла би скинути с лица Вукова онај ружни печат, који му је народ не без икаква основа ударио.

Да не бих понављао и овом приликом, упућујем читаоце, које ово важно историско питање интересује, на моје разлоге и закључке о Вуку изведене стр. 192—194 расправе, из којих ће се видети, да нисам једнострано и строго ценио Вукова дела, и да се нисам за народним мишљењем повео.

Да резимирам све:

Вукова радња и политика пре и после боја косовског сумњива је и властољубива, и утврђује веровање изведено из познатих факата, *да се Вук пре времена са својима из битке повукао*, и на тај начин није одговорио својој часној дужности ни као Србин, ни као војник, а најмање као командант.

Побуде оваквоме његовоме поступку могле су бити тројаке природе: или је *властољубље и погрешан политички рачун*; или је *незнање*; или је *страшљивост*.

Ако је прво, Вук би био *издајица*; ако је друго, био би *незналица*; а ако је треће, био би *кукавица*.

У првом случају била би кривица *политичка*, у другом погрешка *војничка (тактичка)*, а у трећем *слабост морална*.

Коју је врсту кривице[1] Вук учинио на Косову сада се не може позитивно да изрекне, при овако још недовољним историским изворима; али се сме тврдити, да није своју дужност часно вршио, па и *заслужује осуду*. Народна је дакле оцена у основу оправдана, јер *народно мишљење и веровање није постало без икаква повода*, вели Ст. Новаковић.

IX

Завршетак

Под овим насловом критичар је само додирнуо једну од оних тачака, које сам ја навео, као потребу садашњости; а остале тачке, као ни узроке и последице ко-

[1] По досадашњим изворима изгледа, да је прва врста највероватнија.

совске битке није помињао. Због овога нећу ни ја покретати ова питања.

Мени се чини, да је то критичарева новина, кад вели, да у претрес критике улазе и особине самога писца: бар до сада те практике није било, а мислим да је сасвим излишно, јер свако дело представља свога творца.

На крају свега, г. Јовановић да би остао доследан, као што је и у целој критици био, морао је да се сети и огласа у јануарској свесци «Отаџбине» за 1875. год. те тиме да докаже, како је ова моја расправа 15 година рађена. Али тиме је сам себе порекао, јер је раније изрекао, да сам њоме показао «неисказану хитњу у раду» (стр. 7. критике). Ето тако је мој критичар у свему доследан био.

Време је да и ја, на крају овога одговора, изведем закључак о истоме, и држим, да после толиких доказа о неумесности и неоснованости ове критике, могу о њој рећи следеће:

1. Да је *нетактична*, јер садржи изразе и језуитска сумњичења, која не доликују озбиљном писцу.

2. Да је *ситничарска*, јер се веома много бави штампарским погрешкама, ошипкама пера и тумачењима слогова.

3. Да је *неуредна* и *непотпуна*, јер нити има реда у излагању, нити је све оцењивала. И

4. Да је *нетачна* и *неследствена*, јер неверно излаже факта и цитате и у разним питањима другачију им важност даје.

И према свему овоме, моје је тврдо убеђење, да критика г. Јовановића не носи печат озбиљне, потпуне и правичне критике, па с тога она није ни уколико извршила своју задаћу.

Како сам пак све напред речено доказао и критичареве наводе потр'о, налазим, да би сваки даљи говор о томе био узалудно трошење времена и материјала;

па с тога изјављујем, *да је ово моја последња реч* г. Љуб. Јовановићу[1] по овоме предмету.

Ну, и ако је ова критика тако рђаво оцењена, правичност захтева да признам, да је она и две користи донела, а те су: Прва се тиче мене, јер ми је дала прилике, да боље објасним моје разне поставке и закључке о косовској битки, а што иде у прилог осветљења овога значајног историског догађаја. Друга се корист тиче самога критичара, јер га је поучила како образован човек и наставник треба да критикује.[2]

*

* *

Из ове критике и одговора могло се увидети, колико спорних питања има у нашој историји, а све са оскудице и недовољности историских извора. Отуда и стоје још потпуно нерасправљена, између многих других, и ова два важна питања: *Издаја Вукова* и *Смрт Урошева.*

За оба ова питања постоје по два супротна мишљења, која бране повећи број наших историка и књижевника. Коначну оцену историског материјала о тима и другим спорним питањима, као и њихово одсудно решење, ваљало би једном извршити, а зато је позван наш научни Ареопаг, наша *Академија наука.*[3] У таквим спор-

[1] Чудим му се само, кад је он умео тако лепо да критикује туђ рад, што није сео, па сам обрадио ову тему, те тиме би учинио две користи: да пружи српској књижевности једно ваљано дело, и да добије расписану Академијом новчану награду за исто.

[2] Његова друга критика штампана у „Учитељу" за септембар и октобар 1891. године, којом је критиковао Историју од г.г. С. Антоновића и П. Никетића, показује и тон и начин какав доликује доброј критици.

[3] Овом приликом не могу а да не изјавим како ми је нејасан један књижевни појав. О стогодишњици косовској наша Академија наука расписала је конкурс за израду теме о *Косовској битки*, па је после 1 или 2 године сама скинула ову тему са дневнога реда. Не знам побуда ова-

ним и важним историским, као и у филологиским питањима, она не сме да ћути као заливена, него да подигне свој глас, те да је чује цео научни свет, и да једном престану сумњичења и двоумице. Томе суду признајем компетентност, и његовој колегијалној одлуци и ја ћу се поклонити.

Још само једну реч. Г. Данило Живаљевић реферишући о нашој књижевности за 1890 годину у «Отаџбини»[1] изволео је о мојој расправи рећи, «да јој је критика г. Јовановића скинула научни ореол». Ја молим г. Живаљевића, да прочита добро моју расправу, критику своga земљака и пријатеља и мој одговор, па да тек после изрече, коме је скинут ореол, ако га је имао: али само да не буде:

«Ни по бабу, ни по стричевима,
«Већ по правди Бога истинога».

Јован Мишковић

Примедба. У засебно оштампаном овом одговору изложиће се и све штампарске грешке, којих више има што кваре смисао; јер се је бојати, да ће се опет какав критичар наћи, који ће се са њима забављати.

кводе раду. Ако је била потреба, да се таква тема обради, ваљало је, мислим, сачекати и њено остварење: или је није ваљало ни објављивати, кад се после нашло да није потребна.

[1] Отаџбина за април и мај (св. 109 и 110) за 1891, стр. 303.

КЊИЖЕВНОСТ

Спахиница, роман из живота војвођанских Срба, написао *Стеван Л. Јевтић*. Београд, краљ.-срп. државна штампарија: 1891., стр. 82. Цена 1 дин. (50 нов.)

На ово дело новије новелистике наше, што под турским насловом скрива у модерној реалистичкој кухињи накађену садржину, не би ни главе обрнули, да нисмо имали неких побуда да о њему прозборимо коју реч. Прва је што је у њему писац изнео, или боље хтео да изнесе слике «из живота војвођанских Срба», — а друга, што се с њиме машао за двоструку награду: материјалну из фонда Мариновићева и моралну — препоруку краљевске Академије.

Срдачно сажаљевамо, што је од чести постигао ову другу, али се томе не чудимо. Г. Св. Николајевићу не могу бити довољно познате карактерне особине народа с ону стране Саве, те је, поверовав писцу да верно црта, нашао у делу више, но што оно у истини садржи: па полазећи с погрешне претпоставке, да «писац познаје добро своје земљаке» и да се слични догађаји одиста збивају у ономе делу српскога света, а омахнут лакоћом пишчевом у цртању карактера, изашао је у оцени својој са усрдношћу писцу на сусрет и препоручио је дело за награду. Ту препоруку једног неоспорно компетентног лица, писац као да није умео добро да протумачи: може и најбољи критичар скренути на странпутицу, кад пође да меша, шта је писац хтео да да̑ с оним, шта је у ствари дао. Критичар је овде својом уобразиљом допуњавао писца, у најбољој жељи, да му буде од користи; он је прегледао дело очима добра човека, а не темељита знаолца закаквога га ми и познајемо и признајемо. — Да су

међутим и у њему биле неке тихе сумње у вредност дела то признаје на крају своје оцене, рекав, «да се у оцени појезије и дела вештине лако грешити може» и приговорив писцу «извесну немарљивост у изради детаља», препоручујући му, да «пре но што штампа своје дело, метне још једном руку на њ».

Сумњамо да је писац, као што вели, овај савет «усвојио и у свему по њему поступио», али стоји изнад сумње, да је окуражен препоруком г. Николајевића, бацио неки стидљив укор на Академију, или боље на неке чланове њене, што му дело «није добило награду, која износи 600 дин. у злату», па се у предговору свога дела нада, да ће скорим «оно јарко сунце проказати», зашто му се та неправда учинила.

Ми смо стрпљиво чекали целе јесени да нам «јарко сунце» проказке, шта је узрок таквој големој неправди, па видећи да ћемо јамачно још дуго, дуго чекати на то, узели смо на се, да прикажемо ми читаоцима нашим: како писац «Спахинице» није добио награду просто за то, што је ова додељена *бољем делу:* «Иконија везирова мајка» г. Ч. Мијатовића.

Кад кажемо бољем делу, онда — разуме се — узимамо и дужност на се, да то докажемо у своје време, а за сад ћемо да позабавимо наше читаоце са «Спахиницом» г. Јевтића.

Цео догађај што нам се износи у тој причи збива се на три места: у Карловцима, на спахиском добру негде у темишварској околини, и у манастиру Крушедолу. Овај последњи одељак је само завршна слика те приче.

Јунакиња је дела нека Тинка, лепа ћерчица мајстор Глише, карловачког кројача. Она је мајчина мезимица, па ако нам писац и не изводи њене четири старије сестре, ми верујемо, да је у очима њезине мајке, најлепша. У то као да верује и њезин сусед Ђура, млад човек, који се труди да што пре спраска оно мало заоставштине својих умрлих родитеља, те од дугог времена кришом аши-

кује с Тинком. Матери је ово пријатељисање по вољи, јер она у Ђури види «добру партију». Да Тинка љуби Ђуру, то се ни из чега не види, а да Ђура мимо све «курисање» не љуби Тинку, то је ускора посведочио, јер како је постао пунолетан и примио своје наслеђе, њега нестаде из Карловаца.

Тинка ни мало не жали за њим, она убрзо пренаша своју љубав на Добривоја, младића сиромашна, што свршава богословију. Шта више, једнога лепога дана обећа му на Стражилову да ће «бити његова». Добривоје је блажен и иде с већом ревношћу за својом науком. Али у то доба састаје се у Карловцима сабор, да бира митрополита, а међу саборлијама је и богат «спахија» Шандор Сабов. Овај види Тинку, заљуби се у њу, и длан о длан, испроси је од родитеља. Не беше му мучно доћи до протекције мајчине; та она држи већ одавна, да је Тинка створена за што боље, но њене остале кћери, а оца је заљубљени спахија задобио тиме, што је код њега наручио пар хаљина за — свога бединтера.

Тинка је «спахиница» — «милостива госпођа», још мало па и бароница, али у ствари она је остала — Тинка. Не да би рекли кћи мајстор Глишина, јер мајсторске кћери карловачке су другчија кова, него неко особено божје створење, коме ћемо на крају одредити значај. Та Тинка, која је тако лако могла заборавити Ђуру, и отурити од себе Добривоја, разуме се то ће исто чинити и са својим мужем, само кад нађе кога да је узме у заштиту, као што је њезин вереник то чинио у Карловцима. Али са *мужем* Сабовом није шалити се; то је човек зрео и карактеран, човек, који поред све строгости своје нежно љуби своју жену. Ту се може само онако, у потаји ашиковати са младим Орловићем, и то озбиљно ашиковати, а кад муж није код куће баш сасвим озбиљно ашиковати. По несрећи Сабов, вратив се раније но обично из лова, улови у својој кући патентираног љубавника своје жене — не, овај је још за времена ескамотиран кроз

облигатна «тајна врата» — већ нађе само његову сребрну дуваћару, пошто се «милостива госпођа» смиловала да му отвори врата. Она је — наравно — болесна, — има мигрену, па тако бôна не опажа, како је муж неприметно стрпао дуваћару у џеп. Сиромах Сабов! О њему вели писац, да је пореклом Херцеговац: ну, Херцеговци имају радикално срество за браколомне жене — гомилу: али побарољени потомак њихов обраћа се слузи за тачно извешће, и ако му ово ни мало није од потребе, јер је својим очима видео Орловића где бежи из његове куће на улицу. Слуге су у опште препредене у оваквим ситуацијама, али овај слуга Сабовљев је нешто extra: он је главом Ђура, онај исти, који је први пут пољубио Тинку, још кад је била ћерка мајстор Глишина, па се «милостива госпођа» смиловала на њ, пошто је страћио своје имање, и примила га у своју кућу за — «пединтера». Разуме се да Ђура из благодарности чини све могуће, да извуче своју «милостиву» из те «афере», али се Сабов не даје осолити: он шаље девере Орловићу, да се бије с њиме.

«Дуел» с пиштољима изврши се по свима правилима вештине, па како ни један борац не паде, то им не остаје друго до да се помире. Мужевља је част опрана!....

По свему што се збило, весели Сабов би наравно наставио у миру свој брачни живот, да није «милостива» за време двобоја учинила једну крупну будалаштину. Беше се јако препала од ражљућена мужа, да је не убије, а тај страх је потхрањивао Ђура, — који је видео да је јабука сазрела да му падне у крило —, па се даде наговорити од њега на бегство, разуме се са добром сумом новаца поврх свега богатога накита, што је госпођа му могла понети собом. Кад је Сабов дошао кући, нашао је кавез празан: птица беше излетела, и сад је било и њему већ јасно да је преварен муж. У јарости својој појури за њима, нађе их у шуми, где се грле, чекајући на поручена кола и стане као осветник пред њима. Ђура није

човек, који ће лако да пусти свој плен; он сасне пиштољ своме «милостивом господару» у прса, али овај, тешко рањен, још има толико снаге, да испразни своју двоцевку на љубавни пар. Ђура оста мртав на месту, а «спахиница» паде до њега, као «покошен цвет....»

У двору спахиском све је занемело, само се у двема собама чују тешки уздисаји рањеника. Ту леже спахија и спахиница. Он је први подлегао својим ранама, и на крају свога бурнога живота све је опростио! Тинка је на против оздравила, тако бар изгледа, јер иде на пут својим родитељима, са свим благом што је наследила од доброга спахије. Али се у Карловцима не задржава дуго, већ оде у Крушедол, да га дарива и ту да — умре. На смрти је исповеди отац Дамаскин, који је — читалац ће то лако погодити — негдашњи богослов Добривоје, и пошто је познао и опростио својој «сестри», Тинка пушта своју грешну душу — да ли од ране или од туге, остављено је читаоцу да погоди.

Ето садржине «Спахинице»; тога «романа из живота војвођанских Срба». Г. Јевтић је тима Србима учинио услугу, да им покаже тај живот с једне њима јамачно још непознате стране, али ми сумњамо, да ће му они бити одвећ захвални за ту услугу. Јавни листови наши с оне стране Саве и Дунава одбили су једногласно такве услуге, а један међу њима[1] је енергично узео у обрану добре Карловчанке од такве «измет-кћери». И добро је учинио, јер такве кћери одрекао би се први сам мајстор Глиша, да је какогод жив, — допуштајући да је игда живео у оном крају. Цео силет ове приповетке пука је фикција пишчева и с тога не би му могло бити замерке, да није само фикција тако несрећна. Кад човек измишља, треба да је у њему будна аспирација на вероватноћу, а те корисне ствари не опажамо у читавој причи. По свему

[1] «Наше Доба» у бр. 1-ом од ов. год. у књижевној расправи о Сими Милутиновићу што је пише д-р Ст. Павловић.

што видимо, мајстор Глишина је породица честита, само му је жена нешто мало ћурчије природе, и кад та ћурка роди међу осталом децом и једно младо ћуре, посве је наравна ствар, уступајући да су јој остале кћери, које читалац не познаје, биле паметније. Али кад она, код других старијих кћери, ради да уда своју лепу мезимицу, а на друге ни главе не обрће, то онда можемо рећи, да међу Србима карловачким *нема таквих ни ћурака.* Удаја млађе ћерке мимо старију, у оном се свету сматра као обитељска *катастрофа*, и познато је писцу као и нама из искуства, да тамо млађе кћери годинама морају чекати, док се старије не удаду па да дођу на ред. Што критичар «Спахинице» није познавао ову особину онамошњег света српског, ми му не смемо замерити, али писца, који је одрастао међу овим народом, не можемо хвалити што пориче своме народу један обичај, који провире из његових добрих страна: из поштовања према старијему.

Овој несрећној фикцији пишчевој следује друга, па трећа — ко ће их све побројати!? Да поменемо само ову другу и трећу. У «мајсторском»[1] свету прекосавском јако је развијен сталешки дух, а тај је јамачно укалемљен из немштине; тај је дух вероватно поникао из повластица које су «мајстори» негда уживали, и које они и данас још уживају у ономе свету.[2] Из тога се у њима скристалисао неки понос, који је међу пуком тамошњим добио израза «мајсторско дете». Мајсторске кћери се уситавају за кућу и рад, скромно али строго морално, и нема примера да се међу њима појави нешто слично на Тинку. Таквој ћерци би сваки «мајстор», па вероватно и Глиша «заврнуо шију» пре но што би дошло до удаје. Улога овога «мајстора» у његовој кући је посве иден-

[1] Сталежи се у Војводини строго деле, и сваки тражи себи жену из свога кола или да речем правије, виши сталеж не даје радо своје кћери нижем, па и обратно.

[2] Најодличнији епитет што се тамо може дати људима сваког занимања, то је: Meister.

тична једноме блесану, каквих нема међу мајсторима. Он је покорни слуга своје будаласте жене, а знано је, да таквих међу „мајсторима" мало има: више их је Сретина кова, што нам га је насликао даровити Стерија. Мајстор српски је господар у својој кући, који има у њојзи пресудну реч; он не даје своје кћери „паору", — али он зазире и од „господе", јер им не верује; најрадије удаје он своје дете међу себи равне. Кад узмемо мајстор Глишу, каквога га нам износи писац „Спахинице", човека који ни су чим не суделује у удаји своје кћери, него ћутећки гледа, како му је неки помађарени „спахија" одводи за један пар нединтерских аљина, — па још из сред Карловаца — то нам онда могу веровати наши читаоци, да таквога мајстора у оностраном Српству нема, а најмање у Карловцима.

Да видимо сад како стојимо са трећом фикцијом г. Ј., по којој богати спахија Сабов узимље кћер мајстор Глишину за жену. Ко је имао прилике да се ближе упозна са спахиским сталежом нашим, зна, да људи тога сталежа не стоје на најбољој нози са демократским принципом нашега века. Надахнути од ране младости духом угарске аристократије, они, уљези њезини, већином су круће аристократе од угарских магната. Да Сабов спада у њихово коло, то нам казује са̑м својим говором, и такав, духу српскоме тако туђ, а можда и мрзак говор, потиче из духа, Србину такође страна, ако не мрска. Мајстор Глиша је Србенда чисте крви, као и његова домаћица; и сад ваља — хтели не хтели — да се сроде ова два тако супротна елемента, с тога, што тако хоће писац „Спахинице". Међу тим људима у истини нема примера, да ће зађи по обичним грађанским кућама, да себи узимљу жене: сваки се маша за отменију жену но што је са̑м, у жељи, да тиме својој кући стече угледнији положај, — а ако се гдекоји спусти до грађанске кћери, ова мора да је снабдевена довољним имањем, да му кућу дигне у материјалном погледу. Ми немамо много спахија

у оностраном народу нашем, па нам није мучно прећи их у памети свеколике: ни једнога нећемо наћи да је узео жену из ниског сталежа зато, што му се допало њено лепо лице. Аристократски је понос у тих људи јачи од њихове љубави; у борби ових двају осећаја, свакад ће први да победи. Довести човека ове врсте у додир с једном скромном мајсторском породицом, није ласна работа; замислити се то може, да како, али у детаљу извести? Треба завирити у књигу, па ће се видети, како г. Ј. брзо прескаче преко ове тугаљиве тачке. Нема у делу нигде додира између родитеља и спахијског ђувегије; све ту иде глатко као намазано: отац се чини невешт свему што се збива; мајка се и не помаља кад је спахија у посети, само се Добривоју показује спахиска песница, кад дође да рекламује своју вереницу.

А Тинка? Она у томе послу, наравно, нема никаква удела; она је испрошена за Сабова па иде данас с њиме, као јуче што је ишла с Добривојем, и као што ће у даљем току приче поћи легално или нелегално за сваким, ко је буде узео за руку и повео....

Ето тако стоји с фикцијама г. Јевтића. Удаја најмлађе кћери, и удаја ван свога круга, то су основице његовом делу. Прва је, као што рекох, немогућа: друга би се, да је вероватна, згодно могла употребити у делу за погрешку, која ће да се освети, да је писац умео то да истакне и да разради како ваља.

А каква је та најмлађа кћи? Таква, да се од ње мора одрећи свака, која се у оном свету зове девојка, па припадала она којем му драго сталежу. Нама је јасно, да јој је мајка будаласта жена, али од будаластога до поквареного има још доста поћи — Тинка није каћиперка, која ужива да се допадне мушкоме; она је неко особено створење, нешто налик на животињу, јер је у њојзи будна само сенсуална страна, а нравна се ама баш нигде не помаља. Има ли такве женске у поштеној грађанској кући тамошњој, и ако је има какво би јој име требало дати?

да нису *све* девојке тамошње узор добрих прави, наравно је као и свуда, али паметан човек знаде, да су то кћери *извесних* матера, и кад тражи себи жену он гледа — матер. У толико више требао је писац да обрати пажњу на матер, кад нам је извео ово похотљиво чудовиште, те да бар мотивује од куда је потекла и како се развила таква природа. Али он то није учинио, није могао учинити, јер би тада дошао у колизију с мајстор Глишом, или би му, да је учинио, прича на крају ружнија испала но што је.

Ако речемо да у нашој новелистичкој књижевности немамо таквог женског монстра, мислимо да се нећемо преварити. Г. Јевтић као да је потерао реализам у причи до апсурдности: «што грђе то боље!» У западној књижевности имамо нечега сличнога у женском карактеру, а то је Флоберова «Madame Bovary», али ми би учинили велику почаст «Спахиници», кад би је упоредили с оном. Г-ђа Ема је Француськиња средњег сталежа, која, помереним усхитањем занета, мисли да се лепота женска и њезине дражи не могу оверовити без милосника, и кад она после првога пада узвикује с усхићењем: «Имам свога милосника!» ми је као такву Француськињу потпуно разумемо. Таквим узвиком се Српкиња не поноси; она се напротив њега страши, јер зна да је за њено друштво стидан. Али та малоумна Француськиња ипак се никад не спушта до те низине, да сама наводи своје обожатеље на браколомство, а Тинка то чини с Орловићем, без устезања: она једним загрљајем одгони «трубадурско поштовање» његово, и то тако разумљивим загрљајем, да је младић и нехотице морао узвикнути: «О, молим.... молим!» Али осим те грешне националне гиздавости, коју је Флобер, као што се види, и узео на око, долазе у француском делу и друге мотивације за карактер његове јунакиње: она је пошла за удовца, дакле вероватно прегорела свој идеал; пошла је за човека проста, који као сеоски лечник нема ни духа ни времена да испуни

у души своје жене ону празнину, која је постала у њојзи, кад је пошла за њега. Тинкин муж је напротив по положају, по духу и карактеру далеко узвишенији од ње; он је у причи можда једина цела и симпатична прилика, — па какве је овде побуде било, да га она тако подло изневери, и најзад тако грозно обешчасти? Зар није и њена најпростија памет досезала да увиди, како јој њезине пожуде могу *само* зла нанети? Францускиња кад опази шта је постала, врши над собом самоубијство; њезина друга Српкиња (опростите нам Српкиње, овде је само реч о Тинци г. Ј.) није ни способна да осети онај страхотан бич у души људској, што се зове самопрезирање; она се само плаши да је муж не убије, па да би свету сачувала један тако драг живот, она бежи са — својим слугом, пошто је своје браколомство окитила још и крађом. У ствари је то исто: и браколомне жене краду; оне краду част својим мужевима, својој обитељи.

Али нашто и све ово поређење? Флобер је знао коме пише и зашто пише; у његовом делу нема ничега, што није из француског друштва и за француско друштво, а има ли тога и у делу г. Ј.? Из друштва, из кога он вели да је узео свој сиже, видели смо да није; а је ли за српско друштво написано, то ће најбоље оценити очеви који имају одраслу децу, кад прочитају његово дело.... Што буду они за тим мислили о Тинци, то су — нека нам верују — мислили и њезини родитељи у Карловцима, и ако је иза свега примају у своју скромну кућу, то бива опет по вољи пишчевој, а не по стварном расположењу онамошњих родитеља према својим развратним кћерима.

Своје дело назвао је г. Ј. «роман». Нека нам дозволи да «Спахиници» оспоримо овај назив. У модерном друштвеном роману истиче се једна основна *мисао*, једно *начело*, за које писац хоће да подигне свој глас, па ту мисао спроводи доследно кроз уста главног радног лица у свом делу. У таквом је роману чисто *апстрактна* основица, као што је у M-e Bovary: *браколомство* фран-

цускиња из гиздавости, или сталешке махне и предрасуде што се косе са савременим начелима, или човешке и обитељске врлине у борби њиховој са пороцима, као што је примера ради у «Даници» од истога писца, — ето шта је роман. А је ли на оваквом чему заснована и «Спахиница»? Истиче ли се у њојзи какво начело, за које писац улази у борбу? Је ли он сâм или кроз уста ма којег лица свога «романа» изрекао циглом речцом суд о свему што се збива у његовом делу? Сабов није постао преварени муж по сили неодољиве логике ствари, него по фаталности некој, која је у његовој породици наследна. Тинка је дакле неваљала жена, не с тога што у њојзи није усађен никакав нравни принцип, него просто зато, што је постала женом човека из те куће? Тако нам бар изгледа читава мотивација њезине неваљалости. У ствари, Тинка и није самосвојно створење; она је нека покретљива ствар, неки безвољни навиљак, који се ваља према ветру, како дуне, не разбирајући, куд ће је однети, али баш с тога она није јунакиња дела, а најмање «романа» — она је, ја већ рекох, једно неодредљиво суштаство у женскоме облику, нешто слично «безсловесној животињи», јер у души њезиној не видимо ни једне од оних моћи, које у души женској покрећу осећаје, што ће делање њихово да упуте на добар или рђав пут. А кад је таква, нека ми дозволи писац да га упитам: чему нам служи? Да се угледамо на њу? — то већ верујемо да и сâм писац није хтео! Да се застрашимо од ње? Све и да уступимо, да и од овог негативног правца могу бити које користи за јавни морал — не видимо у обради ничега, што би читаоца могло да застраши од тако ниског преступа. Тинка иде са својим пороком по тешху, нечујно, и мучно ће се когод застрашити од једне будаласте и похотљиве жене?.... Најбољу услугу што бисмо јој могли учинити, та је, као што рекосмо у почетку, да пређемо ћутке преко ње, а *писца* да сажалимо, што је утрошио време на тако јалов рад.

Као у наслову што није био прецизан, тако је и у цртежима писац био хаљкав. У делу су готово сва лица нејасно нацртана, осим Сабовљева. Уметничка техника у опште слабо је суделовала у стварању «Спахинице» и с тога су слике у делу махом бледе, а карактеристика нејасна. Утисак читавог дела је од прилике, као кад гледамо у панорами како пролазе мимо нас исхабане слике, којима су утрвени поједини делови, те морамо да их допуњавамо нашом уобразиљом. Али, у част писцу, можемо рећи, да се на цртежу оних делова, што их видимо, опажа лакоћа, што смо му испрва још признали.

О језику могли бисмо рећи, да се не може назвати леп, а леп језик је за причу што је укусна одећа за лице. Само местимице избија лак и карактеристичан дијалог. Што се у делу опажа «пречански» дијалект, то карактеристици лица ни мало не смета, али је ипак могло бити и су мање, а да се карактеристика не оштети. Речи «од дерта», «бугера», «конабљене», «иљите у мене» нису ни мало лепе, али се бар местимице чују у онамошњем свету. Истина, разумљивост дела не би ни мало изгубила да су изостављене, али на сваки начин требало је из дијалога да изостану речи: «рогови, брајко», «блудница» и њима сличне. Такве се речи не смеју чути у добром друштву, а још мање у књизи, која може да допре у свачије руке.

Али да! — да је писац помислио на то, да књига може да допре до свачије руке, (а најгоре је кад се о једној књизи мора рећи да не може!) «Спахиницу» вероватно не би био пустио у јавност, и нама би бар била уштеђена неприлика, да је у храму лепе књижевности наше предусретнемо тако неусрдно. Г. Јевтић није писац без таланта, то смо имали прилике да опазимо на другим радовима његовим, и ми се надамо да ће он умети да поправи ову своју књижевну омашку.

Д-р М. Ј.

КЊИЖЕВНЕ БЕЛЕШКЕ

Пјесме *Алексе Р. Шантића.* Мостар 1891. 8-а стр. 160 стаје?

Млади песник овај познат је већ читаоцима нашим из више песама, што су штампане у „Отаџбини". Он је своје песме прикупио у једну свеску и чист приход од њих уступио одбору за подизање споменика Сими Милутиновићу — Сарајлији.

Песме су већином оригиналне, а неколике су преведене с немачкога; из њих се види да је у Ш-у песничка дара, али он још није доспео до уметничког израза. Зато се хоће дужа студија облика и боље познанство с добрим песницима. Ипак се песмама Ш-евим не може порећи оригиналност, и лиричка топлота, особито оним, која као „порушени храм" и др. оплакују злу коб народну. —

*

Три аветиње, божићња прича *Чарлса Дикенса*, превео *Мита Ђорић.* Издање књижаре Димитрија М. Ђорића у Београду. Цена један динар.

Чарлс Дикенс заузима једно од највиднијих места у модерној белетристици инглеској. Оштром сатиром и ведрим хумором шиба он у својим романима и причама мане својих савременика цртајући верно њихов живот и обичаје. Здрав, хришћански морал обична је мета његовим радовима. Занимљивим причањем, лепотом описа и духовитим, лаким стилом он потпуно овлада читаоцем. „Три аветиње" лепа је божићна прича. У њој писац на вешт а мистичан, па ипак природан начин (у чију мистичност и сам не верује) окорелог и старог тврдицу Скруџа натера, да заволи своје ближње и да верује у Божић и у људе.

Преводилац је овој књизи г. М. Ђорић, који је превео и „Оливера Твиста", Дикенсов роман од светскога гласа. Тај г. Ђорић загонетан је књижевник: он по неки пут узбуни свет с којекаквим застарелим „Бунама", а по неки пут преведе и врло красне ствари. У последње рачунамо му и овај превод. Језик му је у овом преводу чист и правилан, а уз то и врло леп. Али у наслову поткрала се једна погрешка, ако не штампарска, свакако језична: не ваља рећи *божићња*, правилно је *божићна.* Што нам не рече преводилац са ког је језика превео ову причу? „Три аветиње" прочитали смо с великим задовољством. Честитамо г. Ђорићу на овако лепом избору и велика му хвала на преводу. *Ђ.*

*

I conti di Tuhelj. Contributo alla storia della marina Dalmata dal *Prof. Gelcich.* Ragusa 1890.

Обраћамо пажњу наших читалаца, који се баве историјом, на ово дело вреднога дубровачког професора Гелчића. У њему се испитује порекло властеоске куће Гргурића на основу многих историјских споменика од големе вредности. Особито је интересантан за нас други одељак књиге, „емигранти из Босне и Херцеговине", где писац говори о односима дубровачке републике са заграничним кнежевима словенским, о колонији словенској у Дубровнику, и о породицама које су уживале дубровачко грађанско право; о упливу те колоније на карактер и обичаје дубровчана; о раду републике у корист језика и књижевности словенске и о пројекту словенске штампарије у Дубровнику. Књизи је придата лепо израђена слика Хреље Гргурић-Омућевића, главног заповедника војске цара Душана, који је од њега добио титулу херцега од Касторије и простране земље и градове око Прилепа. На крају књиге је придата генеалогија куће властелинске Тухеља, из које се види, да је Хреља (Ercole) унук Радивоја бана јајачкога, син Гргура Омутине, господара Смуке (између Крешева и Коњице) и подбана од Јајца, и да је имао за жену Видосаву Балшићеву, рођаку цара Душана. По тој генеалогији фамилија Гргурића отпочиње Радивојем Владисављевићем (1199.) а завршује се са Гргурић-Ивељама, који допиру до у наше време. Књига г. Г. одликује се богатим материјалом, јасним излагањем и веома укусним стилом.

*

Пјер и Жан, роман *Ги де Мопасана*, с француског превео *Душан Л. Ђокић*. Београд. Парна штампарија Д. Димитријевића. 1891. 16.° Стр. 200. Цена 1.50 дин.

Мопасан, љубимац Париза, несумњиво је најдаровитији ученик Золе, творца модерне натуралистичне школе у Француској, који се заиста може похвалити великим бројем ученика и следбеника. Он је у исто доба и врло омиљен и популаран писац у својој домовини, и дела његова преведена су на многе европске језике. Он је познат и нашој читалачкој публици по свом чувеном роману „Драги пријатељ" (који је излазио у подлиску „Новог београдског дневника", сад „Дневног листа") и по још неколиким ситнијим стварима. Ма да је скроз реалан, он се од свог славног учитеља разликује тиме, што својом реалношћу не иде у оне крајности, које се обично Золи пребацују. „Пјер и Жан" један је од његових најлепших радова. То управо није роман, већ дубоко замишљена и посве уметнички изведена психолошка студија, у којој су изнесени односи и узајамни живот између једне жене и њена два сина, једног законитог а другог милосниковог. По

нека места заносна су слика бујних и нежних осећања, која читаоца до срца потресају (нпр. исповест мајке. госпође Роланове сину Жану). Описи афеката и душевне борбе најјача су страна овога рада и ненадмашни су са своје простоте и природности. Цело дело одликује се живим причањем и лаким стилом.

Ако се не варамо, штампан је први пут „Пјер и Жан“ латиницом у Загребу, не сећамо се више у чијем преводу. Овај превод штампан је прво у „Виделовом“ подлиску, па је одатле оштампан у засебну књигу. Вредни преводилац г. Д. Л. Ђокић познат је нашој читалачкој публици по својим многим преводима. Он добро влада и српским и француским језиком, а има и укуса у избору дела за превођење. Ни овом преводу нема се много замерити. Рећи ћемо, да смо приметили на неколико места галицизама, без којих је могло бити; а требало је и обратити много већу пажњу на интерпункцију. Мислимо, да је преводилац погрешио што је „Пјер и Жан“-а назвао романом, кад је писац то нарочито избегао, што је у осталом мотивовано занимљивом писчевом студијицом о роману („Le roman“), која је у оригиналу напред стављена, и коју никако није требало изоставити. Још и ово. Налазимо, да је: *Ги од Мопасана* правилније од: Ги *де Мопасан* (види у народним песмама: Оно ти је Дмитар *од Удбара*). Свакако смо веома захвални преводиоцу на овом дару нашој преводној књижевности, која се на жалост, не може похвалити богаством *таквих* дела. Желели бисмо, да сваки читалац „Отаџбинин“ прочита ову красну књигу. Ђ.

*

Бездна, роман *Ш. Делија;* превео с француског *Јован М. Јовановић.* Дар претплатницима „Народног Дневника“. — Београд, штампарија П. Ћурчића. 1891. год.

Ово дана дође нам до руку књига под горњим насловом. У први мах по прочитању није нам ни падало на ум да је прикажемо; јер је о књигама таквога жанра већ толико говорено код нас и викало се против њих, да би и приказ тога романа само утонуо у море повика и гоњења против такве врсте књижевних радова. Како је српска књижевност, на срамоту, осуђена да у најновије време доноси у огромној већини само овакве радове, и преведене и оригиналне, и како не поможе она оправдана критичарска хајка противу њих, дошло се до тога убеђења, да је томе лек само време или (што су већ многи желели) *цензура*, која би ништила овакве радове.

Нешто је друго што нас гони да осудимо овај превод.

Није ни потребно да износимо читаоцима садржај овога романа, који је толико нелогичан, да га готово не бисмо могли ни изложити.

О овоме преводу говоримо само с тога, што хоћемо да поводом њега осудимо уредништво „Народног Дневника“.

Зар уредништво тога листа не нађе ништа паметније што ће да да на *дар* својим претплатницима, него баш нађе роман ове врсте?

Само то, што уредништво даје претплатницима *дар*, значи да им даје нешто што не мора, да им даје нешто од добре воље.

Чак ако би публика (што ипак није) и била толико развраћена, да не би хтела читати какав паметан производ, не доноси редакцији (а нарочито „Н. Д.“ који у својим ступцима има и тако лепих и савремених ствари) ни најмање кривице, јер она то даје преко онога што *мора*, даје као *дар*.

Шта више, мишљења смо, да би баш овакви *дарови*, кад би били као што би требало да су, доста утицали на укус публике, која би nolens volens читала их, ако ничега више ради, а оно бар тога ради, што дотичну књигу већ има у рукама.

А о самом роману имали бисмо само две три да кажемо: чудимо се преводиоцу, коме је језик у преводу чист (дакле, који је свакојако измакао од преводилаца разних „крвавих“ романа), да је могао посветити ма и један час превођењу овакве књиге.

Добре преводе из страних књижевности можемо код нас, тако рећи, на прсте избројати; па што би се онда човек, који добро зна и свој и какав страни језик, заносио превођењем разних бљувотина?

О.

*

Дахире, од *Ј(ована) И(лијћа)*. Београд. Штампарија краљевине Србије. 108 стр. 8-а. Цена 1 дин.

За доказ да време нема утицаја на песничко срце може свакоме послужити ова књижица, која је истом угледала света. За нас је она драгоцени доказ, да се у оцени песничких умотворина не даје с поуздањем говорити о кулминацији стваралачке песничке моћи. Ваља прочитати сонете у овој књизи, а поглавито „Зејнаби“, па да се види колики се младалачки жар може излити у песми. Песме су махом писане под утисцима источних песника. Ако смо добро разумели „брижнога Рада“, наш се песник опхрван тугом латио својих другова на истоку, да се њима поутеши, па се у томе друштву опет попео на висину, где смо га некад гледали. Мало је „лира“ што тако пријатно звуче у нашим ушима, што тако живо покрећу нашу душу, као што то чини звук „Дахира“ и да су — опет велимо — друштвене прилике наше погодније за људске идеале, то би друштво за цело у г. И. угледало свога Дијагору и као јелинско одало му заслужену пошту.

БИБЛИОГРАФИЈА.

Град, трг, варош, к историји речи и предмета који се њима казују. Неколико страна из дела „Градови и тргови у старој српској држави", од *Стојана Новаковића.* На по се штампано из „Наставника". Београд, у држ. штампарији краљевине Србије. 1892.

Удава или самовласно апшење за дуг у староме српском законодавству и у народним обичајима. Прилог к познавању парничног поступка у Србији, од *Стојана Новаковића.* На по се штампано из „Правника". Београд, у штампарији краљевине Србије. 1892.

Правник, лист за правне и државне науке. Свеска II. Власник и уредник д-р *Мил. Р. Весник.* Београд. 1892. Цена свесци 2 дин.

Просветни гласник. Свеска I. за јануар 1892. Уређује *Пера П. Ђорђевић.* Издање државне штампарије.

Облици својине у нашој историји средњега века. Написао *Владислав Рибникар.* (Расправа награђена видовданском наградом београдске општине). Београд. Штампарија нар. рад. странке, 1891.

Четврти извештај о београдској учитељској школи, за XXI. школску годину 1890—91. Спремио д-р *Војислав Бакић*, управитељ и професор исте школе. Београд. Штампарија краљ. Србије. 1892.

Izvešće trgovačko-obrtničke komore za Slavoniju u Osieku, o narodno-gospodarstvenim odnošajima komorskoga okružja tečajem godine 1890. Osiek.

Што ти је мати! Приповетка за децу. Написао *Фрања Хофман*, превео *Јован Грчић.* Са сликама. Издање А. Пајевића у Новоме Саду. Цена 40 нов.

Г-ђе Козирове **Кратка свештена историја старога завета.** За I. разред гимназија и реалака. Превео *Божа Н. Јовановић*, вероучитељ I. беогр. гимназије. Штампарија Петра К. Танасковића. 1891. Цена 0.80 дин.

Кратка свештена историја новога завета, превео с руског *Божа Н. Јовановић.* Београд, штампарија Петра К. Танасковића. 1891. Цена 70 пр. дин.

Народна банка. Београд, држ. штамп. краљ. Србије. 1891. (Одговор на чланак „Нар. банка и сребрне новчанице" у „Трговинском Гласнику").

ПЕСНИКОВ СТАН

Од све вечности један минут мали
Богови с неба и нама су дали
И макар да је он од праха био
Ма да је прош'о, ипак нам је мио.
Најлепше ми смо провести га знали:
Ми смо певали.

Ђ. П. Ненадовић.

* * *

Под столетним растом седи
Гуслар стари.
Прошлост враћа, душе крепи
Срце жари,
Хај, што Србин још се држи
Крај сви зала —
Песма га је одржала,
Њојзи фала!

Змај-Јов. Јовановић.

«Хоћеш ли са мном да живиш у небу, кад год дођеш теби је отворено.»

Тако испраћа узбуђени Јупитер сиромашног песника, кад је овај дошао да му се жали, што на земљи раздаде другима све, те за њега не преоста ни једнога кутића.

А што је то тако узбудило громовника на Олимпу да отвара песнику своја недра и своје царство? Та он је целу земљу поделио међу људе: дао је свакоме колико му треба да живи, али кад је то чинио, песника не беше међу тим људима, па сад, кад је све прошло, кад је сваки посео свој део, долази он да му се жали, што је остао без крова на целој божијој земљи.

— Ако си лутао у царству снова, немој се сад препирати са мном. А где си био кад се дељаше свет?

— Код тебе — одговара песник:

„О твоје лице зеница се свила
„А склад твог неба слух ми преотео;
„Од твоје луче душа се опила,
„Те ја изгубих свој земаљски део.[1])

Ето тих речи, што су тако узбудиле небескога цара. Онај, који му беше најближи, који га гледаше очи у очи, беше толико занесен хармонијом његове творевине, да и не мишљаше на себе, када се остали свет отимаше о земаљска блага што их је Бог делио пуним рукама, — и сад, не имајући више шта да разда, а да би био правичан и према овоме сину своме, Богу не остаје друго, до да му уступи парче склоништа у своме небу.

Човек из чије је душе проврела ова сублимна мисао: песник који је својим «крилатим оруђем» умео тако дивно да је оличи, тај је умрьо убог иза краткога, паћеничког живота у средини богатог народа ђерманског, а његову судбу дељахy свугде, и до тада и од тада толики други песници, а дељаху је с тога, што им поглед бејаше упрт ка небу а душа вазда опијена складом његовим, те им ни на ум не падаше, да га отуда скрену за часак на себе и на земаљске потребе своје. Они су посветили себе да буду међу људима посредници између небеске хармоније и земаљског расклада и дизали су свој глас за то, да пресађују ону прву у људска срца да би овог другог нестало са земље.

Такав је песник! Кроза његову душу трепери сваки покрет у васионој: он види сваки зрачак што се помаља у њојзи, он чује сваки шум што струји кроз њу, из

[1]) Schiller: «Деоба земље.»

онога невиђенога света његова уобразиља снује, а његов глас обличи слике, у којима се огледа небески склад; слике што на лаки крили уздижу човека и ближе га небесима, над којима станује велики му творац, онај исти, што је у бескрајној љубави својој према њему, даровао му своје обличје.

Али за овакав рад још нема у људскоме друштву «систематисане» награде. Ту се награђују само они, који покрећу тешка кола друштвених установа ако ће и — једним прстом: за песника који лети пред тим спрегом веле да је «беспослен», да «спева код отворених очију» и да нема никоја права у деоби «државне хазне», и ако он у своме лету старе крчевину далеко испред тога тромога друштвеног «апарата»; и ако на своме путу проспље узајмљену са неба зраку, да овај остане вазда небу на догледу и да не зађе на мрачне путове, куда га често потискују слабости и пороци људски. . . .

Таква је судбина песникова! Он који пита небеском маном своје друштво и дална покољења своја, који му у срце усађује божански склад а у души му распирује ону небеску лучу, што се у свету назива човешка врлина, — он остаје у сред свога покољења заборављен за то, што душом језди далеко испред догледа људског, и ако се не нађе кога, да му, као Јупитер понуди своја недра, он гине од хладнога даха људског неусрђа.

Представницима српскога народа у Краљевини служи на част, што су усрдно прихватили предлог свога скупштинскога друга Љуб. П. Ћирића и једнодушно с њиме извршили светао акт, примивши у недра народа српског два сина његова, који су за цела, дуга живота свога, светлећи му на путу његова живота, на путу друштвена

и политичка препорођаја његова, стекли големе заслуге својим неуморним радом, у коме се огледа наједнако љубав према народу своме и непоколебљива предапост тежњама и циљевима његовима.

Та два сина његова, то су, целоме Српству позната два песника наша *Љуб. П. Ненадовић* и *Змај Јов. Јовановић*.

Г. Ћирић је на 42-ом састанку нар. скупштине (13. фебр. 1892.) изнео пред народне заступнике свој предлог, толико значајан и леп по својој мотивацији, колико племенит по својој садржини: да се поменутим двама књижевницима српским *„за књижевне заслуге учињене Српству издаје у име* **народног признања** *свакоме по 4000 дин. годишње из државне касе."* Тај је родољубиви предлог прихватила цела скупштина и на 44-ом састанку *једногласно* усвојила, а истога дана добило је то скупштинско решење и највишу законску санкцију.

Није од потребе хвалити један светао чин, који се сâм собом хвали и уздиже оне који су га створили. Таквим чином мора се поносити сваки који љуби ово мало Српства и који му добра жели: мора се поносити видећи, како цео један народ прима у своја недра два врсна сина своја, који су верни песничкој мисији својој, крстарили небом и опијени лучом небеском превидели деобу на земљи и изгубили у њојзи свој део: — мора се поносити најзад, што то, мимо све народе, осим древнога, у култури сазрелога народа скандинавског, чини народ тек од јуче ускрсао из вековног политичког гроба свога, народ још нејак и сиромашан, а чини у тренуту, када слабачким срествима својим мора да одолева толиким напастима својих материјално јачих противника. . .

Али ако нам и није од потребе надовезивати на овакво светло дело саобразну хвалу, то нам књижевничка дужност налаже, да га с усрдним признањем забележимо у овоме гласилу младе књижевности наше, а тој дужности одазивамо се тим радије, што је ово први случај у државноме животу нашем, да се представници народни легално „одужују” заслужним књижевницима својим. Недогледне су последице, које ће понићи из овакве законодавне мере, али је свакоме јасно, да те последице морају бити благотворне за даљи развој књижевности наше, јер народ који уме да цени рад својих књижевника и да заслужнима међу њима уступа у својој држави места као и осталим заслужним синовима својим, тај ће их народ свакад имати уза се на окупу да му отварају путеве снази и величини и уздижу углед у образованом свету.

Али што овоме акту представништва нашег придаје особена значаја, то је, што је оно обгрлило два песника своја, те тиме освештало благотворни утецај песништва на друштвени живот. Кад узмемо у обзир, да је овај акт потекао из кола људи, чији је творац негда, у једностраном погледу на законе друштвенога развића, подценио благотворни утецај песништва на то развиће — то онда у томе акту ми видимо победу истине над једном заблудом: видимо тријумф чистога духа народног, који се вазда извијао из песме и уза песму, који се за доба политичке и народносне тмине песмом, и само песмом, згревао у родољубљу и челичио у истрајности; који се уза песму борио и песмом славио своје борбе, док није успео да стресе са себе синџир вековнога ропства.

И то је посве наравно! Главни елеменат песништва је склад; склад у замислу, осећају и облику. Тај склад,

што га песник скида с неба и сади међу људе зове се у спољним појавама својим: човешка врлина, а врлина је била, јесте и остаје најчвршћа основица људској спази, његовом напретку и његовој срећи.

Веснику тога небескога склада Бог уступа своје небо за стан: даје ли народ мање ако му уступи своја недра?

Част онима који су пригрлили наше песнике; они су с њима пригрлили и песму а песма ће у души подмлатка њихова да расађује небески склад, да им загрева срца, те да их одушевљава за мушка дела што још чекају на њих!...

Д-р М. Ј.

КАД ЈЕ ПОГИНУО ХАЈДУК-ВЕЉКО?

ОД ЂЕНЕРАЛА

К. С. ПРОТИЋА

I.

Из Карађорђевог деловодног протокола, на страни 218. № 1710 од 27. јула 1813. год. зна се о једноме боју Хајдук-Вељковом с Турцима, у коме је Хајдук-Вељко дочекао и побио неке Турке.

О овоме боју и успеху Хајдук-Вељковом, писао је Карађорђу командант тврђаве Кладова, Живко Констандиновић, и Карађорђе је својим писмом под горњим датумом одговорио Живку на то писмо.

Кад узмемо да је Живково писмо Карађорђу могло путовати из Кладова до Тополе 4—5 дана, и да можда, није писано истог дана кад је био бој, а можда не и одмах сутрадан по боју, јер је требао један дан, док је Живку стигао глас из Неготине у Кладово; и да и Карађорђе није баш одмах, како је стигло Живково писмо,

одговарао на њега, него да је и око тога прошло 4—5 дана, онда можемо с доста поуздања у тачност држати, да је овај бој био на десетину дана пре Карађорђевог писма и његовог датума, дакле око 16. или 17. јула 1813. год. и да је Хајдук-Вељко тих дана био још жив.

II.

Прва вест из Крајине, која је, после овога боја стигла Карађорђу у Тополу, била је вест о Хајдук-Вељковој смрти и да је Хајдук-Вељко погинуо.

И то се зна опет из Карађорђевог деловодног протокола стр. 221., № 1717. под 1. августом 1813. год.

Ту је вест саопштио Карађорђу у Тополи Милутин, Хајдук-Вељков брат, и Карађорђе је на ово одговорио Милутину 1. августа 1813. год. јављајући му да је поставио њега — Милутина — за војводу на место Хајдук Вељково.

Можемо веровати да је Карађорђе, истога часа, кад му је стигао глас о Хајдук-Вељковој смрти, одговорио Милутину, оним писмом од 1. августа, јер је било нужно да му препоручи одмах, како ће и он даље да брани Неготину и Крајину, али се не да лако замислити, да је Милутин могао одмах, па и за који дан после Вељкове смрти, писати Карађорђу о томе, кад се зна, каква је забуна настала у Неготини услед Вељкове смрти, која се морала да крије како од Турака, тако и од Срба и српске војске, па и од најближе околине Хајдук-Вељкове.

И према овоме можемо слободно узети да је Карађорђе тек на 7—8 дана, по смрти Вељковој, могао сазнати за њу, а то је око 24. јула 1813. год.

III.

Кад упоредимо оно што је речено под I, с оним што је изложено под II, једно с другим, излази, да Хајдук Вељкова смрт пада у дане између 17. и 24. јула 1813. г.

Ну, кад, овоме још додамо тврђење Јованче Димитријевића — Пелтек-Јованче — из Неготине, који је био ратни друг Хајдук-Вељков, и који се у исто време борио с Турцима на Неготини уз Хајдук-Вељка, како нам га саопштава г. Милош Милосављевић,[1] да је Хајдук-Вељко погинуо *у петак*, онда излази да је то било *18. јула 1813. год.* јер у оних осам дана од 17. до 24. јула 1813. год. има само један петак и тај пада 1813. год. на дан 18. јула.

IV.

Кад узмемо засебно, само причање Пелтек-Јованчино: да су Турци опсели Неготину на *Петров дан* — 1813. год. — после боја на Буковчи[2] — да је Хајдук-Вељко погинуо *деветнаестога дана* опсаде, и да је то било *у петак* (стр. 237.) излази опет да је Хајдук-Вељко погинуо *18. јула* 1813. год., јер је после Петрова дне, који је 1813. год. падао у недељу — 29. јуни, — деветнаести дан, 18-ти јули, који је као што знамо, падао у петак.

Да је опет Вељко, одиста, као што прича Јованча, погинуо у петак 18. јула — 1813. —, тврди и други савременик Вељков, Бранко Момировић из Курјаче окр. пожаревачког, који је био тобџија у Вељковом шанцу у време Вељкове смрти, јер и он каже: да се Вељко, два три дана, после боја на Буковчи, повукао у Неготину,[3] што би било 2—3 дана после Петрова дне, кога је дана био бој на Буковчи; да је Хајдук-Вељко погинуо у петак (стр. 243) и да је то било седамнаестог дана опсаде (стр. 244), што опет значи *18. јула 1813. год. у петак.*

V.

Има две ствари које нас при овоме могу мало да збуњују, ну оне не могу ипак да побију горња тврђења.

[1] Гласник Српског Ученог Друштва, књига 75. стр. 237.

[2] Гласник исти, стр. 236.

[3] Гласник исти, стр. 242.

То су:

1-во Она песма, коју Цигани, лаутари, певају у Неготини,[1] и која казује да је Хајдук-Вељко погинуо у недељу: «Хеј! кад у јутру у недељу, хеј, хеј, хеј! Кад у јутру у недељу, само џамадан обуче, и то дреје арнаутске, Па ми пође..... Топа пуче Вељко паде.....» и т. д. Ну, може се мислити да је Циганима, због џамадана, који се, по њиховој памети носио само о празницима, требао да буде празничан дан кад је Вељко погинуо, и да су за то узели недељу: али циганска песма не вреди много према исказима сувременика Вељкових и очевидаца његове смрти.

2-го Наредба војне власти од 3. априла 1888. год.[2] — да се 30. јули, као дан смрти Хајдук-Вељкове слави у нашој војсци, и да тај дан буде патрон тимочком артиљериском пуку.

Не знамо по чему је решено, да је Хајдук-Вељко погинуо 30. јула 1813. год. те држимо, да је тај дан узет олако без истраживања и испитивања, дакле да и он не може да пореметн горњу тврдњу: *да је Хајдук-Вељко погинуо у Неготини у петак 18. јула 1813. год.*

БОЖЕ СВЈЕТА!...

Тавна нојца мрачним крил'ма црну земљу увила је....
Те се ништа не назире: те се ништа не познаје.
Ал' је слаба моћ њезина, мјесто сунца мјесец, зв'језде
Што свијетле пут путнику, куда треба он да језде.
Поноћ н'јема свуда влада, све мртвијем санком спава
А на торњу селске цркве час поноћи откуцава....
Бл'једи мјесец сребро-сјајним зрацим' земљу освјетљава,
А зв'јездице трепте мале, које свијет обожава.

[1] М. Ђ. Милићевић, Кнежевина Србија стр. 1007.

[2] ФА № 2629 — Службени војени лист, стр. 443.

Свуд тишина влада н'јема!... нигдје гласа, нигде јава,
Куд погледаш свуд страхотно, да те прође мртва страва!..
Умукнуо лавеж паса, слатка пјесма славујева,
Не чује се мила пјесма, што је даном поји дјева.
Повјетарац шири гране, мукли пој се његов чује....
И губи се у даљини!... Сребренаста р'јека брује
Носећ' собом бол и тугу, — там далеко сињем мору
Хуји, бруји у заносу, у хитроме свом жубору....
Гледећ' небо, мјесец, зв'језде, дивне чари васионе,
Из дубине душе моје оде гласак у висине:
„Боже св'јета, неба, раја, мрак је стрла воља твоја,
„А за тим се свјетлој зори већ радује душа моја!...

Сарајево. Михајло Миловановић.

Ч' АГАТОН

ПРИПОВЕТКА СА СЕЛА

ОД

МИЛАНА МАТИЋА

Има равно триест година од то доба. Јал ми је валило неколико дана па да навршим двaест прву, јали није. Да погодим сам дан не могу, кад сам се одлучио од родбине; тек знам да сам онда био као на крилима. Цело село бесмо на господарској земљи. Не знам како је коме било, тек мени изиђе ту (дохвати се за теме). Старијега брата Марка и млађега Јанка оставим, па ти полако: *сангеле, гингеле*, те у Србију. Најтеже ми мајци беше, а ни мени није било лако од ње растати се. Суза за сузом као град, само се котрља! Растадосмо се и никад нисам осећао да ми је тако празно око срца, као онда. Али нема се куд: горе високо а доле тврдо, а трбухом мораш за крухом, па то ти је! Зажмурим и пођем у свет. Или око Митрова или око Аранђелова дне пресалдумим границу, па све вододражином Ибровом те право у Србију. Од мога села — Дренове — до границе стигао сам

за дан и по. Стегну зима и поче снег да веје, да ти не да ока отворити. Идем све даље, а памет ми изједна за кућом, а што се год даље одмичем, све сам жалостивији. Онолики момак па сам плакао као дете. Знам да ми грђе није било ни онда, кад ме је мајка од сисе одбивала. А и зашто да не плачем? кад се отворила читава река, па само лије и тече, а да је зауставиш никако. Сетим се куће, сетим се мајке, браће, сестре кучета, мачета, па да полудим! Све би их турио у недра, да ми је само још једаред да их видим. Тако мислим, а не осећам ништа идем ли или не: тек кад се мало обазрем и погледам где сам, оно већ ухвати ме мрак у Павлици, те ти ту и преноћим. Целу ноћ нисам склопио око на око. Пусто срце као у веверице само игра. Час по по час, па се тргнем и претурим као риба на угљену. Једва пред зору украде ме мало сан и одмах се обретнем код своје куће. О, боже, оне радости и оне среће никад више нећу доживети. Љубљење, грљење и благосиљање осу као киша и лепо да ме удаве од милости! Сестра сашила и навезла брату лепу кошуљу, а он је облачи и поноси се њоме. Браћа спремају мало бољи ручак, а мајка ми, да не бих прегладнео, удробила причанак млека и нутка ме, нутка, као да ме — бог те пита откад — видела није, и ја, таман да принесем пуну ложицу устима: *тин, тан!* зачу се танак глас црквѐног звона, нашта се тргнем и ђипим сав окупан сузама. Одмах за тим прекрстим се и продужим пут.

Сунце изгреја врло рано. Она брда и планине као да си растопљеним златом прелио, тако издају неку зраку од себе. Познам одмах да то неће тако дуго трајати. Запамтио сам да то увек тако бива пред време; за то опалим што могу жешће. Онога сунца за час нестаде а брда обави густа магла. Једва за дана стигнем у Г. Б.... а рад сам даље. Ту данем душом, колико ћеш се добро жедан напити воде, па ајд даље! Снег склопи, да удави! Смрче се. Чујем поиздалека неки коњски бат. Све ближе

иђаху ми у сусрет двојица путника. Коњи фрчу, узде звецкају, разговор се води. У трен ока мину поред мене један лепо, господски обучен човек и назва ми:

— Добро вече!

Мене као сунце да огреја, и одговорим му:

— Добро ти Бог дао, брате!

— А што си тако, море, омркао?

— Далек сам ти путник, брате, а непознат овом месту, па лутам као гуска у магли.

— Ти си, сигурно, из Турске?

— А да, од оних Србова, те су још под душманима. Но да си ми брат, има ли гдегод овде какве куће, где би се могло преноћити. Има ли гдегод каквог доброг човека, који би путника приватио и у дом увео?

— Имаш ли што написмено да носиш са собом?

— Морало ми бити да га имам.

— Да видим!

Онда ја извадим из недара сав изгужван пасош и пружим му га. Ништа се не виђаше, а месец се, бога ми, већ беше *окамбесио*, имало га је колико по леба, и таман што исплива на један прогалак на небу, а онај господин на коњу поче да чита из оне артије. Чуо сам само ово:

«Милић Радовановић из . . . . . ене зађе месец! не види се. Виђен даље за внутренос.» По том поче да ме упућује: «за по сата одавде, идући све уз реку, у лево проћи ћеш покрај куће Вилиша Катића, из Јелакца. Даље баш нећеш моћи, ти онда сврати код њега и закуцај му на врата, мислим да се неће оглушити, примиће те.

— Позлатила ти се, да Бог да, господине, и да ти Бог наспори свако добро у кући!

— Лаку ноћ!

— Бог ти у помоћ!

За тим ободе коња и он оде низ реку а ја уз реку. Помрчина као тесто, а ја све брже и брже, док ти не

спазим огањ у оној кући. где ме упути онај добри човек. Станем на сред пута и викнем:

— Еј, газда Вилипе!

Нико се не одазва.

Опет викнем два-три пут, али нико се не одзива. Ја онда пођем право кући. Пред кућним вратима, као три пласта, леже три пса, а мени паде капа с главе кад их видех; али они ничим да мрдну. Ја се, онда, продерем колико игде могу, као што би сваки тако учинио, кад се изненада уплаши. У то изиђе једна сува, као печурка, баба, наслони се левим лактом на дирек, а десну руку диже до изнад очију, начини мали заладак, као оно у сунце кад гледамо, и поче да ме тражи очима по оном мраку. —

Ја одмах:

— Добро ти вече, мајко, у дом!

Али баба не одговори ништа, него се окрену брзо у кућу, и, по том, чујем крупан мушки глас:

— Кажи му да ово није мејана, но нек вата пут!

— Само преноћишта, преноћишта тражим, добри домаћине; прими ме да не скапљем ноћас од студи на пољу! Да ми није невоље, не бих ти ни досађивао. Молим те, добра старице, да си ми по сто пута мајка, замоли синове своје, децу своју, да се смилују на једнога путника, који лута по свету кору леба да заслужи! Вашег здравља ради, среће и имена вашега ради примите ме само да преноћим. Леба вам нећу, ни с лебом ништа вам нећу, имам свега, само....

— Овај богорада као слепац. Одјури гада од куће да ни часио није, зачу се опет мушки глас у кући.

— Слепцима и богаљима боље је но мени ноћас. И они, сигурно имају где да се склоне, а ја код хришћанске браће на снегу да се смрзнем! Неће бити право ни Богу ни људима, да ме тако презрете и главе да не обрнете.

— Затвори врата, би заповест из куће, и таман баба да изврши синовљу заповест, а ја што игда могу, излетим се и дођем до прага, провучем се баби испод руке и право јурнем у кућу. Запрећем се у главње и, мртав уморан, спустим се на преклад. Баба прћану и паде поред ватре. У кући урнебес и комешање као кад дирнеш у кошницу.

— Вилипе, не дај синко, изгибосмо без дана! Тада један човек разрогачи очи и сподби угарак, читаву главњу. То је сигурно Вилип. Ја се машим за нож. Он заману да ме тресне по глави, а ја све то дочекам ножем и одбијем угарак. Варнице севнуше и осветлише целу ону тамну кућицу као оно муња у сред ноћне тишине кад севне и очи нам засени. Онда Вилип још с једним узе конопац, растегоше га и начинише замку да ми је баце за врат. Хоће лепо да ме удаве и обесе; али у који мах бацише замку у тај мах ја је дочекам ножем и пресечем. Одмах за тим кидисаше сад тројица на мене, а ја онда брзо доватим једну главњу и замапем на сву тројицу. Лонац се изврну, вода се из котла просу и замеси пепелиште. Нигде се ништа не види.

— Излази ми из куће, док ти се сад није смркло, заповеди Вилип.

— Одмах, не бrложи, прихвати други!

— Ја жив не излазим одавде до зоре, а коме је мио живот да ме не дира.

У то жена једна унесе читаву трубу запаљеног луча. Вилип онда приђе ми ближе да види ко сам, шта сам и каки сам. Ја утетребио у њега и изједна га држим на оку, да ми не би зашао с леђа, а већ, чини ми се, залепио сам се за дувар.

— Одлази на поље! продера се опет и дохвати ме за руку. Ја дунем на пламен од луча и угасим га, заманем ножем око себе и почнем тако у ковитлац да се окрећем.

У то лупи неко.

Врата се отворише.

И појави се још један човек и уђе унутра.

Мени се смрзе језик у вилицама.

— Има л' ко жив у кући? те се ништа не види, запита овај нови намерник: али мора да им је брат.

Једна жена поче да брља једним дрветом по опом загашеном огњишту, нађе један угљен жив, поче да дува у њега док истера мало пламена, и, по том, дрво, — два, три, заложи ватру.

— Шта је то по Богу, браћо? Како је то Косово по кући?

Што их год беше у кући гракнуше на мене као на белу врану.

Човек што уђе час погледа у њих а час у мене. Затим рече:

— Стој, брате Вилипе!

Мени се свану мало.

Он се онда врло благо насмену на мене.

И ја на њега.

Радост, да ми све подиже капу с главе!

Онда, као све изненађен човек, поче да мери све по кући. Имао је вала шта и видети: најпре разбарушеног, гологлавог и гаравог Вилипа, после мене с ножем у руци, као да сам на касапници, па децу како плачу и лелечу око својих мајака, скамењене и узверене жене, ничим да мрдну.

Еј, да сте само видели како се сад ражљути овај најмлађи брат, Велисав му беше име. Кад стаде да грди и псује Вилипа, па ону двојицу, е начини их грђе од пачавре! Све му пена на уста од љутине. Разгоропадио се па све црњу и грђу. Постадоше ти, мој брате, ови после меки као вуна, кротки као јагањци. Само намигну шта да се даље ради у кући, а оно све вратове да поломи.

— Вала милостивом Богу, брате, како те се сви боју, као да им држиш сабљу над главом.

— Сабљу, ја како! Ономад сам је и оставио. Прошао сам толики свет, а нигде нисам ни чуо ни видео, да се намерник овако нечовечно из куће истерује, служио сам три књаза, путовао сам пешке, и на коњу, и на «дамчику» и где сам год прошао и коме сам се год јавио — у подне, у поноћи — сваки ме је лепо примио, нико ме окорно није одбио. Така је нарав у нашега народа. А што си ми се, ти брате Вилипе, тако извитоперио, не могу да знам. Да не тераш још онај стари занат? те ваљда сваки нас прстом да показује.

Док ти он тако њима читаше молитву, једна жена постави округлу совру, нарећа око ње пет малих троножних столица, све од самотворог дрвета, на сваку метну по један сламом напуњен јастук, а друга за њом, у белом канавцу метну белу погачу на совру, солир са сољу, ложице, а у средини свега тога поче да се тумби у једној великој каленици кисео купус са раскуваном сланином. Иза ове каленице тури другу, мало мању, са лепим меким сиром — све дрхће кад га дирнеш — и најмању с младим кајмаком, чутуру с ракијом, бардак с вином и врућу проју под мишком.

Све то ја кад видех пљусну ми вода на уста.

Тада ће ми прићи Велисав и, бусајући се у груди рече: «ове наше грдне бруке и срамоте нигде у свету нема! Устај, добри човече! Седи мало за совру да се прихватиш! Знам како ти је, тек опрости!»

Човеку је најслађи залогај кад дође озебао и покисао из лова, меден му је залогај и онда кад газа по води рибе ловећи и слатко му је онда, кад једе после тешкога рада, где се снага троши. А како је мени било после оног страшног сецања у Катићима, не умем вам казати, доста то, да ми се одмах по вечери разиђоше свуд «раз-лози» по дамарима, да и данас, кад год се сетим тога тренутка, страх ме обузме, кад помислим на оно, како ми је глава о концу висила, и на лепу вечеру, која ми

је, одмах за тим зачинила и ублажила онај грки час, који ме у мало живота стао није.

После вечере заповеди Велисав, Бог му помогао! — те простреше поред ватре мало сламе, по слами један ћилим, горе јастук и за покривање дадоше ми нову од конца, врло тешку поњаву. Изуше ме, турише обућу око ватре да се суши, а ја, мртав уморан, спустим се на постељу, увијем се добро поњавом, као божићни квасац и — сведем очи! Овако утуткан целе ноћи мрднуо нисам. Како сам у вече легао, онако сам у јутру освануо. Кад се пробудим, као да сам на ново рођен. Кад се омијем оном хладном, планинском водом, као да сам добио двоје очи и две снаге. Сад ми је ваљало похитати, зато притегнем опанке, опростим се са свима Катићима, а нарочито с гостопримљивим Велисавом, па изађем на пут и ајд даље. Снег беше све покрио, ни пута нема, све уравњено. Сâм сам морао да пропртим док дођох до једног трага. Сад је већ лакше. Идем тако полако, идем, док дођем на једно брдо, с кога се види красна равница, гола земља, без прашке снега. Одмах ми дође у памет да је то веома жупна и родна земља, кад још снег није примила. Обрадујем се и што пре хитам, да сиђем до оне лепе питомине. Од овога брда дотле прошао сам још два мања, као неке преседли и с последње видим на једном ћувику лепу, белу цркву. Одатле све једном густом као конопља шумицом готово стрчим до у поток и појмим уз ћувик. На врх ћувика, осем цркве има седам-осам дућана и две-три каванице, све у два реда. Није друкче но право орлово гнездо. Или беше уочи недеље или уочи неког празника. Сунце се мало по мало промаљаше кроз облаке и опет га брзо нестајаше; али прогалци на небу све чешћи. Познајем да ће да се рашчисти време. Познадоше оне газде и трговци да нисам оданде и узеше ме запиткивати: ко сам, откуда сам и шта ћу овде. Ја почех све онако потанко да им причам, у то грунуше звона на цркви, а мене обузе нека туга и радост, знаш

сетио сам се павлићког сна. Све ове чаршилије с воштаницама у руци пођоше у цркву. И ја пристанем уз њих. Уђем у цркву, прекрстим се и иж.љубим све крстове, све књиге и све свеце редом. Сва црква трешти од штурних свећа. Учини ми се да сам у рају, не друкче. Грдни попови пали на молитву, па само певај и читај. Кад изиђосмо из цркве, спазим једног малог гушавог чичицу да маше прутом на једнога момка.

— Газда Јово, молим те, плаћаш ли што оном твом момку? запитаће чичица.

— Како да му не плаћам мајстор Вуле. Бог с тобом! Он ми је настарији калва у дућану.

— Свете ми Петке, немаш вајде од њега. Отерај оно, да не држиш рђу у трговини!

И трговци и попови сви у грохот. И ја се слатко насмејем, кад видим да збијају шалу, по том истрчим напред и одмереним кораком изиђем пред попове и обојицу: цмок! у руку. Благословише ме и почеше ме испитивати као пре трговци. Ја и њима све испричам. Сви ми обрекоше, да се за доброга момка увек овде може наћи места за службу. Један од попова поче да прети нешто. Чух само да рече:

— Нека га, нека, докле га само још једанпут уватим, па ће му на нос искочити и вино и ракија, што крадом, лоповски натеже у подруму и пије. Све ћу га с овим, па куд заманем, показујући један кијак оздо поткован. По том се окрену мени и запита ме:

— А ти, пијеш ли ракије?

— Само кад ми даду.

— А вина?

— Кад ми се пружи.

— Јес, јес; кад ти се пружи и кад ти се да̂, а никако да си са мном ортак. Кад си слуга у свему, треба да си веран и поуздан. А, пасја вера, научићу ја њега памети, слободно!

— Вечерас ћеш одсести овде и преноћити у кавани, поче да ме упућује поп, па ћеш сутра отићи — виш ону

белу кућу онамо у браничу! Поред ње си баш и прошао. Тамо је један добар човек, мало час је одавде отишао. Јави му се, сигурно ће те узети, ако се погодите, јер ми је јуче говорио да му је потребан слуга.

Ја подигнем капу, пољубим попа у руку и лепо му захвалим на тако очинском старању и заузимању — ако неће поп право, ја ко ће? Преноћим у кавани и једва дочекам зору. Ту се побавим док се добро одјутри, па онда онамо оној белој кући. Викнем преко плота, и на мој глас одмах изиђе један човек из куће.

— Ајде ближе, ајде, прозбори мек као вуна глас, а онај човек лаганим и одмереним кораком пође ми у сусрет. Поздрависмо се на вратници, где ме одмах уведе унутра, па одатле полако с њим те у кућу. По свему си могао да познаш кућу у којој срећа царује.

Човеку, који ми вратницу отвори и кога једна средовечна жена зовну: *Аго*, беше већ одавно почео да веје снег по глави. Идући полако двориштем у кућу, поче да ме запиткује: ко сам, одакле сам и шта тражим, и ја у томе добијем прилику да га промерим. Како беше свечаник, он а и сва чељад му беху у свечаном руху. Он — тај Ага — имаше на глави нов, црвен вес, на леђима велико гунче од конца, ново, опточено читавом лесом гајтана. Чакшире на пасу све убране са спуштеним туром доле, који се савијаше пода десно колено, кад крочи левом ногом а под лево кад пође десном, те допираше, готово, чак до шарених подвезица са спуштеним ројтама к листовима идући, који беху закопчани двама густим редовима жутих копача. Опасао се беше црвеним појасом, а по појасу једним куповним шареним шалом. На ногама имаше јаке вунене чарапе, што се једва по мало виђаху испод спуштених ногавица до пета, врз чарапа назувке од кострета и све то обувено јаким опанцима на «жабице» и изукрштаним обувачама.

Чела беше доста пољевитог, обрва густих, надкриљених као настрешница над благим и умиљатим очима

његовим, из којих се виђаше права доброта и чистота душе његове. Лица веома пријатног, увек насменутог а усана развучених на смешење, чим би што прозборио. Рекне по пет-шест речи, па одмах дода: «е, валимо Бога, дете, већ био би ми син....» па онда заплива у разговор, гладан да га слушаш!

Све му ја кажем зашто сам дошао и понудим му се, да ме узме у службу.

— Полако, валимо Бога синко, полако! Није ти сабља за вратом. Седи мало да се одмориш и чиме заложиш!

У кући свака ствар на свом месту, све у реду, свуд чисто, меда да лизнеш!

Деца обискоше око мене, па свако у руку, као владику, а ја жив да потонем у земљу.

Нигде нисам видео да човек очима збори, као овде Ага. Заповеда и управља кућом а једва ће потрошити десет речи за дан.

Погледа у жену, а она му одговори:

— Умесила сам пет.

За тим у сина, а и он тако:

— Напунио сам оба: и винскп и ракиски.

Па у снаху и подиже три прста у вис.

— Сад бâбо, сад; само док солир сољу напуним, и одмах, под мишком десне руке донесе погачу и у руци сô, метну све то на малу соврицу. За тим намести три столице: једну за мене, другу за Агу, и трећу за сина му Аврама.

У ово доба године дан је врло кратак, те много на ноћ оде, за то није никако чудо, што бар ми сељаци у јутру најпре добро се заложимо, па онда на посао. Тако беше и у овој честитој кући. Ја тражим службу, а они ме посадили да ручам с њима. До ушију сам био поцрвенео.

«Ако» — вели ми добри Ага — «данас да послужимо ми тебе, а сутра ћеш ти нас, ако Бог да». Пошто

преручасмо, запита ме колико би му тражио до Ђурђева дне. Ја потражим 7 а он 3 понуди; ја 6 он 4, док сиђосмо на 5 дуката. Пристадосмо. Скочим ја те њега у руку, па онда и домаћицу, а с Аврамом у образ. Боже, моје радости. Хоћу да угодим газди, па макар глава с рамена одлетела. Зато, чим први петли, а ја већ на ногама. Све ме нешто подиже од земље, а кад дође време да устајем, онда ме не дирај, слободно! Зором, данку на уранку, ја већ срећујем посао. И воде донео, и стоци положио, и ђубре на гомилу избацио и изједна шуркам око куће, ни часа да часим, а камо ли што да осињарим и да се разлагујем. О томе питајте самога Агу, јер сам код њега пет година служио, а није ми рекао ни: *по тамо се!* Још кад чујем како се поноси са мном, чисто ми кика расте од радости, и, онда, како ћеш а да не легнеш на посао, па само можеш ли — мрдај! ради! кад ти на време доручак, ручак, ужина, вечера — све!

Оду негде и Ага и Аврам, па за неколико дана не дођу, и ја им за то време сав кућевни посао распоредим. Кад се врате кући, нађу све у реду, а мени коса све дупке!

Није, да рекнеш, да је то био човек само за себе. Јок, брате, но више за другога. Час га видиш са поповима, час с капетаном, час на суду, на парби: да завађене умири или да пружи помоћи онде и где не би требало.

Идем с њиме један пут из Голубовца, сносимо пиће за славу. Сиђемо на пут, кад тамо имамо шта и видети! Уватила власт човека у крађи. Украо човек јагње и двојица га терају власти. Један га страшно грди и псује. Вели му: срам те било! Ти један домаћин, један газда човек, па од крађе да живиш, а?! Да си бар коме украо — ајде, де — но једном јаднику, једном сиромашку, који преко године ако се омрси једва два-три пут, и ти да му једеш сиротињу и муку, рђа те изела!

На ту псовку и грдњу, ми брже њима у пресрет, и из свести изиђох, кад видех свога старога «доброчинца» — Вилипа. Познао сам га одмах, а и он мене. Чим ме виде окрену главу у страну као гајдаш. Ми се учинимо као да га не познајемо. Отераше га право у судницу. Ту беше сијасет света. И капетан беше дошао због неког самовласног заузимања општинске утрине. Кад виде народ Вилипа, гракну као из једног грла:

— И опет несрећни Вилип! И опет црни Вилип! Е баш се човек изопачио, па пошао ђавољим трагом. Колико је грдних крађа учинио до сад, а сматра се као да је неки камени домаћин!

У то се разви она велика гомила људи у шири круг и пустише унутра, пред капетана, газда Вилипа.

— Лопова у апс!, а« иследитељ» нек отпочне «дјело» заповеди капетан.

— Миљо, ћери моја, где си? зачу се умиљати глас мога газде Аге.

У то му изиђе ћерка Миља, коју је удао — нема још година дана — и стаде пред оца.

Свет упре очи у доброга Агу и његову ћерку. Мува да је пролетела, чуо би је.

— Мене зовеш, тата? би одзив ћерке му Миље.

— Говори, ћери моја, како је било! Није право да страда човек на пра̑ бога.

Мртва тишина.

Тада осу Миља — да ти памет стане — како је она продала јагње човеку, а све за подушје своме покојноме мужу, који је тако рано остави. Вели: молим влас, капетана и кметове да пусте човека. Ево и пара, на̑ 24 гроша, што ми је Вилип дао. Јесу л' ово твоје паре, Вилипе?

Он, онако покисао и осрамоћен груну у плач!

Све ти она тако, мој брате, говори «иследитељу». Пишти перо, да се сатре, а мени се све утроба преврће

и мислим: докле ли ће овај Ага овако да брани лопове и има ли какве вајде отуда?

И. пустише га. И ми одосмо кући. Ага, онако мирне нарави и ћутљив, само се смеши, а ја — да ме боцнеш иглом — прскао би, толико сам се надуо од неке муке.

— Валимо бога, дете, ово је лепши и бољи лек, па поче да пева и звиждука Ага.

— Лепо, бога ми, газда, одговорим му ја. Ако сви овако будемо бранили лопове, онда одосмо и ми у њин табор.

— Видећемо, синко, и поче опет да пева.

Прође од то доба скоро два месеца. Ја већ код куће онако како сам научио. Особито сам имао вољу да обиђем ноћу сву авлију, све вратнице, све прескакаче, да надгледим сламњак, сењак, кошару, обор, па чак у глуво доба да се спустим и одморим. Беху учестали и неки свечаници, и свет се беше размилео као црв — једни горе, други доле. Година онако беше добра, само нас оману травом. Снег, некако, рано покри земљу и сва стока паде на рану. Јутро, вече, изједна полажи. Да имаш *дуњмал* утрошићеш га, камо ли нећеш ово мало мраке. Начупам једанпут стоци сена и добро утувим како сам оставио. Дођем у јутру опет; ајā, није ми као што сам синоћ оставио. Мора бити, да је неки ортак долазио. Баш неће бити згорега да мало боље поприпазим, и узмем ту ствар мало боље на око.

Ништа. Беше једанпут месечина, иглу да нађеш. Од мраза и циче пуца дрво и камен. Таман да легнем и слатко да се одморим, а лепо видим како промаче једна прилика мимо сењак. Одмах изиђем на поље, па полако, поред плота, као мачка прикрадем се и дођем баш до места, где онај ортак располаже туђом имаовином, и станем га мерити, не би ли га познао. За дуго је стајао окренут леђима мени, гледајући изједна у кућу. По том се окрену наокришке и дохвати се левом руком за једну врљику. Пас лану и дође до вратнице, а он

одмах чучну. Један сув лист на лемеђу с врх пласта зашушта о рапаву кору, а он се тргну и седе у снег. Затим брзо устаде, прескочи се преко врљика и стаде међ два пласта, зверајући око себе. Сагну се и чупну мало *дновине*. Потом се опет окрену и дође до врљике, врати се и очупа сад читав навиљак. Сметаше му једна врло јака и дебела гуња. Он је скиде и баци у снег. Сад сам могао боље да га измерим. Јак, темељан човек, осредњег раста, добро обучен и утопљен новим сукненим чакширама и гуњем. На глави имаше шубару, на ногама опанке. У лицу беше блед, сигурно због месечине. Врз широког црвеног појаса опасао се беше силавима и за њима имаше сијасет ситница. Видео сам му пиштољ, арбију, огњила, а знам ту се носи и читава једна мала комора смештена за путника. Онако мало лакши, без гуње, начупа читаво бреме, веза га конопцем, натовари на леђа и пође преко врљика. Таман да се попне и да претамари онамо а ја му се од једанпут о бреме окамбесим овамо.

— Алилуј му његов, о шта ли сам то закачио, рече, и повуче још јаче. —

У тај мах ја извадим нож, пресечем конопац, те бреме сена оста овамо, а он прћану главачки у снег. Одмах, за тим, прескочим сам преко врљика, па станем баш онде, где је он био. Окрену се да види, шта му то смета и кад се обрнусмо лицем к лицу, он се укочи као камен, па само блеји у мене.

Ја му одмах тргнем пиштољ иза силава.

Он поче да грца, као од зелених оскоруша.

— Ко си ти, што тако слободно расипаш туђ зној ноћас, упитам га.

Он стоји као колац, да ће бар да извеже црну — белу доста би било.

Ја онда цикнем на њега колико ме грло доноси и гурнем га с места оног.

— Овај, брат Милићу ти мене свуд јуриш. Нигде од тебе не могу да мрднем, свуд ме пратиш. — И поче да

посрће као оно пијан човек, и онда дубоко уздану, као да је скинуо неки тежак терет с душе, раскопча гуњ, раздрљи груди и као гром рикну:

— Убиј ме, дао сам ти пиштољ! —

Мени се укочише вилице кад чух Вилипов глас.

— Јеси ли ти Вилипе, очију ти!

— Одавно су требале искапати, да више не лутају по беломе свету, нити окорелог грешника да воде.

До зоре смо се лонцали. Ја хоћу да га водим газди, а он никако неће. Вели: волим да ме убијеш но пред њега да идем. Ја га најпосле приморам и доведем до кућних врата. Свану се добро. Газда ми изиђе из куће а ја му одмах покажем лов ноћас уловљен.

— Ч' Агатоне, рикну Вилип покајнички, и пљусну у плач!

— Чујем, добри човече.

— Чуо те бог и анђели из тебе зборили! Ја сам образ под ноге бацио и одавно ударио на палицу, те сам ти мимо све људе ударао срамни жиг на кућу и више не могу да трпим да свет испира уста са мном. Заповеди овом твом момку нек ме убије! —

Ага мрдну главом, а ја сакријем пиштољ.

Онда започе га питати:

— А што, Вилипе, да те убије?

— Зато што сам пљунуо на твоју доброту, што што сам пошао ђавољим трагом, што сам бацио образ под ноге, а ти, ти добри човече, залажеш своју реч за онога, који је до гуше кањав, вадиш из блата онога, који се никад опрати не може, и... молим те, где ми је пиштољ?

— Човек, Вилипе, који осећа грехове своје, он је већ на путу за поправку. Човек, који се каје, он већ тим самим својим кајањем заслужује да му се опросте све погрешке, а сваки, који послуша глас своје савести полази правим путем куд други паметни људи иду.

— Заклео сам се криво и удовици Невени одузео све имање, па је с петоро деце избацио на поље из њене куће.

— Тим потврђујеш да у будуће нећеш моћи тако ни мислити, некмо ли учинити.

— Не. . . ћу, и поче да се поводи. По том прибра снагу па настави:

— Братанчево сам имање све упропастио, а он, ено га, данас служи! Иде у најам.

— Сасвим тако. Док је млад и зелен нек служи, нек иде у најам, па ће зарадити десет имања, је ли вредан, само.

— Криво сам се заклео и угасио кућу онако поштеној и мирној души, пок. Миши, бог да га прости!

— Тиме скидаш сав терет с душе своје, под којим си толико стењао. —

— Упропастио сам кућу, ч' Агатоне!

— Кућа си ти. Можеш је опет подићи хоћеш ли само.

— Браћа ме напустила и изделила се. Кућа беше јака и прејака, пуна свачега. Ту беше ра́не, беше стоке, па дивне њиве, ливаде, виногради, очију од њих да не одвојиш! Беше песма, весеље, радост, права срећа. И сву ту домаћу срећу, сав тај мир и ту вредну задругу раскопа и упропасти један несавестан Вилип, један најстарији а најлуђи брат у кући, један грешник, који своје нечовечне путеве ничим затрљати не може. Ах, кућо моја, браћо моја, децо моја! —

И пробише га јаке грашке зноја, побледе као мртвац, обнезнани се и — паде!

На заповест Агину, ја га брзо унесем у кућу и поспем му главу хладном водом. Ми се сви скаменили од чуда, ухватила нас дрхтавица и питамо се, шта ћемо с човеком, ако код нас умре, а газда — ч' Ага — само се смеје и храбри нас да се ни мало не бојимо. Вели: видећете и чудићете се шта ће бити од Вилипа.

Тако ми говоримо и снебивамо се, а он поче да се освешћује, поче да се обзире око себе, усправи се на ноге, погледа горе, прекрсти се и рече:

— О свети Луко, моје крсно име, окрепи ме, помози ми, исправи на прави пут и «прегрешенија» моја очисти!

— Бог те видео и окрепио! благослови га Ага, као владика.

За тим груну у плач, посрћући. Ја му брзо дам столицу да седне, а он не хтеде, него поче најпре од ч' Аге, па све нас редом да грли и љуби, гушећи се у сузама

*

* *

Као год што ветар натуштене облаке, пуне злослутне буре, растера, те нам јарко сунце озго са небеских висина лепше и веселије сине, исто тако кроз распукнуто кубе греховне помрчине зрака божје светлости крави дебелу кору залеђене душе, испод које избијају младе, нежне клице препорођеног живота.

*

* *

Четири године за тим дође здравица ч' Аги, којом се зове на кумство. Поведе и мене и где да ме одведе опет у Јелакце. Дочекасмо сватове у цркви јелашачкој.

— Ене, Милићу, виш! Оно пред спаситељем је Вилипа Катића син, Мирко, а оно пред Богородицом је Анока ћерка једног мог пријатеља Иве. Пријатеље се добри људи. А кума већ познајеш!

ИЗ „ВЕЧЕРЊЕ РУМЕНИ“

1. НЕПОЗНАТО

Живот је књига, је ли?
А време маха даје,
Путници иду редом
Бележећ' догађаје.

У књизи овој, што је
Животом зовем својим,
Не могу с' слова чија
С писањем мерит' твојим.

Па кад си ведра тако,
Запиши име своје,
Да сада на мах познам
Богате чари твоје!

*
* *

Тражећи књиге нове,
На пут се даље дала,
— Тек после сазнах, да се
Весела младост звала!

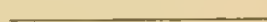

2. ТАЈНЕ СУЗЕ

Поглед оде даљном небу,
Када ми се на мах оте,
А на небу јато звезда,
Пуне сјаја и лепоте.

Не знам броја, нема краја,
Нит' се лако схватит' даје,
— Ал' што она звезда једна,
Мамећи ме, тако сјаје!

Под тим небом душа ми је
Најмилије снове вила,
Што је некад у самоћи
У блаженом часу снила.

То су биле тајне саме,
У тајности вазда свете.
— Ал' сијање звезде оне
Што ми душу болом крете!

И да тајна вечна буде,
Од мене је јава скрила....
Залуд мислим, да се тајим,
— Ја те знадем звездо мила!

— — — — — — — — —

Давна туга, скори боли
У близину сада сташе,
Док сећања морем жића
У затишје допливаше.

Ноћ поздрави глас славујев,
У души ми срце лако....
Очи влажне, сузу топле,
— Сумње нема, ја сам плак'о!

3. ЈЕДАН ЗНАК

Стан'- путниче, куд ћеш?
Одмора ти треба,
Лепшег места нема
Испод нашег неба.

У пропланку овом,
Крај извора истог,
Пробави тренутак
Благовања чистог.

Али ти се крећеш,
И руком на страну
С осмејком ми горким
Показујеш грану.

Опрости ми, брале,
Разумех те после,
То расуто гнездо
Не запазих досле.

Иди, путуј даље,
Срећни твоји труди!

И овде су видиш,
Долазили људи.

А расуто гнездо
Истину нам спрема:
Ни на таком месту
Тихе среће нема.

Андра Гавриловић.

КАКО СЕ У ОХРИД УСЕЛИЛО БУГАРОМАНСТВО

ИЗ ЗАПИСАКА ЈЕДНОГ ОХРИЂАНИНА

I.

У последње време много се писало о Маћедонији и маћедонском народу, па ипак је Маћедонија terra incognita и још ће за дуго таква остати, ако се писци не ограниче само на истину и ако тај посао не раде људи савесни и специјалисте, који ће истинито изнети њено етнолошко стање, што на жалост још до сада није учињено. Узрок је томе мислим то, што сви они, који су писали по нешто о Маћедонији, чињаху то или под упливом шовинизма, или не познавајући право стање у Маћедонији. Ја нећу да се хвастам како сам кадар изнети нешто ваљано, али не могу да равнодушно стојим пред огромним историјско-географским погрешкама, на које наилазимо у досадашњим списима о Маћедонији, и по којима људи невешти или шовинисти гледају да обману свет и да злоупотребе истинско стање Маћедоније. То ме је натерало да изиђем из повучености, у којој сам се до сад налазио и да унесем који зрачак светлости у тај мутни хаос, да уништим почињене погрешке и да — у колико ми силе допуштају — у кратко изнесем истинито стање Маћедоније и маћедонског становништва. Мислим, да ће овај мој рад послужити као основа и упуство онима, који се даље баве тим питањем.

Рекох већ, да ћу само најглавније ствари износити, па и то у кратко, а друкчије није ни могућно. Јер кад бих цитирао све оно, што је писано о Маћедонији, морао бих испунити читаве томове, те ћу се с тога ограничити само на најглавније и најкрупније погрешке.

Међу писцима, који су писали и који још и данас пишу о Маћедонији, има их и таквих, који у бујности свога шовинизма гледају да истребе и само име «Маћедонија». У том погледу, бугарски су шовинисти први. Они, напојени прекомерним шовинизмом да створе велику Бугарску, веле, да она покрајина између Солуна и Ћустендила, реке Несте и Црнога Дрима не треба да се зове Маћедонија, већ југозападна Бугарска. Зар то већ није беснило? Они су тако наивни, да мисле, е се променом имена може присвојити читав народ. Али државно-територијално име не представља народ, већ то чини крв, језик, нарави, карактер, тип и обичаји, а маћедонски Словени нису сродни с Бугарима ни по крви, ни по нарави, ни по обичајима, ни по језику, јер ови нису били словенског, већ чудо-татарског порекла. Ту тамну задаћу први је решио Шафарик, а после је потврдише сви словенски историци, међу које долази и Јиречек, творац бугарске историје. Ту као сунце јасну истину није могао игноровати ни чувени шовиниста Шопов, који је изреком потврђује у брошури «Народности и језикътъ на Маћедонцитѣ», али се ипак довија да је наведе на своју корист. Ево шта вели на 19—20 стр. те брошире: «Те бугарске чете од 50.000 душа под Аспарухом истина не вођаху своје порекло од словенског рода, већ од чудо-финског, али пошто беху малобројне, оне се за 250 година претопише у староседеоце, те осим имена ни трага не оста од њих.» Према томе, пошто су Бугари дошли на Илирско полуострво тек 677 год. и ту се претопили у староседеоце, а пошто Маћедонија до конца 9 столећа није била саставни део т. зв. бугарског царства, — онда питам Шопова како и откуд Бугари данас у Маћедонији?!

Шопов, да би име «Бугари» наденуо и маћедонским Словенима, вели, «да су се Бугари истина претопили, али да су нам име своје дали.» Ну, ако је то име остало Подунавцима, у које се Бугари и претопише, откуда онда то име у Маћедонији, на коју никада њихова нога није ступила?[1] Да би то јаче поткрепио, Шопов наводи сличне примере, као н. пр. Русе и т. д. «Данашњи руски народ, вели он, и ако је словенскога рода, ипак носи туђе име. То је исто и са Французима, Лонгобардима и Јелинима, који и ако нису Римљани, примише њихово име и називаше се Ромејима, а свој језик ромејским језиком.» Да је то тако, нико не може порицати, али тиме Шопов сам пориче оно, што је баш рад да потврди, и у место да тиме поткрепљава своју теорију, он је само слаби. А ево зашто:

1. Што и сам признаје, да је име *Бугарин* туђе и наденуто.

2. Што и сам потврђује, да наденуто име неког изумрлог народа нема никакве важности, пошто оно не представља народност. Према томе, ако је име *Бугарин* туђе за т. зв. тадашње Бугаре, у које су се прави чудо-фино-татарски Бугари претворили и у којима и дан-данашњи тече можда чудо-татарска крв — онда колико тек треба да је туђе то име за маћедонске Словене, међу којима нема ни трунке од правих Бугара?

Бугарске шовинисте вичу, да се у Маћедонији чује име *Бугарин* и да по негде маћедонски Словени сами себе називају Бугарима, а свој језик бугарским језиком. То

[1] Маћедонију су истина у 8 в. неколико пута нападали Бугари, али је не могаху савладати. Год. 774—5 бугарски војвода Цериг нападао је са 12.000 људи на Брситију, али не могући је савладати, опљачка је и врати се натраг. Почетком 9 века ни Софија није била савладана од Бугара, него је тек цар Крум освоји год. 809. Он је после тога нападао и на Маћедонију и на Тракију, али не могући их освојити, он их само опљачка и опустоши, па се врну назад.

Маћедонија је ушла у састав т. зв. бугарског царства у време Симеуново год. 919.

није лаж, али ја ћу мало ниже казати како се то уселило међу њих. Исто тако ја не спорим, да су Бугари словенска народност, али овде није питање да ли су Маћедонци Словени, *него којој словенској народности припадају*. Словенске су народности: Руси, Чеси, Пољаци, Срби, Хрвати, т. зв. Бугари и маћед. Словени. Питање је сад дакле, којој од ових народности припадају маћед. Словени. Да се то дозна, не треба гледати на наденуто име једног народа, који не постоји, већ на језик, обичаје, нарави, карактер, тип, као што смо већ рекли. Али Шопов и његова дружина нису тако чинили, већ све што писаху, писаху по некаквим грчким несавременим историцима без икакве етнолошке вредности, као што су Данса-Патри, Вилсалмон, Ана Комненова и т. д. Ти историци, будући несловенске народности и не могући правити разлику између Словена и Бугара, Авара и Словена, чинили су чудновате и смешне анахронизме, обележавајући Словене као Бугаре, Бугаре као Словене, Словене као Аваре и Аваре као Словене, те отуда и потиче онај мутни хаос у историји. Користећи се тим хаосом, бугарске шовинисте сањају, да ће побугарити Маћедонију.

Да би се видео тај анахронизам у историјским белешкама, на које се Шопов ослања као на трули плот, и које употребљава као најмоћније оружје за побугаривање Маћедоније, ја ћу овде навести један само пример. У Вилсалмона има једна оваква белешка: «Архијепископа Бугарске подигао је цар Јустинијан.» Према овој Вилсамоновој белешки питам Шопова: Какву је то бугарску архијепископију подигао цар Јустинијан и где су Бугари били тада на Илирском полуострву, пошто је Јустинијан живео год. 525—560, а зна се, да су Бугари дошли на Илир. полуострво год. 677 т. ј. после смрти Јустинијанове на 120 г. Како је то онда Јустинијан основао бугарску архијепископију? И шта вреде онда овакви историци? Није ли то солинизам у историјској науци и страшна обмана? Али безобразлуку бугарских шовиниста нема

равног. Они, да би постигли своју намеру, служе се свакојаким срествима. Да се види страшни безобразлук Шопов.љев, навешћу још један пример: Шопов, да би за охридску архијепископију доказао, да је бугарска, а према томе да је њихова и цела Маћедонија, наводи онај анахронизам Валсамонов: да је архијепископију бугарску подигао — разуме се у Охриду — цар Јустинијан, а у књизи La Macedoine (стр. 207—8) оспорава, да је икада и постојала Прима Јустинијана у Охриду, велећи, да она није била у Охриду, него негде око Ћустендила. Оспоравајући дакле, да је Прима Јустинијана била у Охриду с једне стране, а с друге наводећи као историјски факат ону Валсамонову белешку, Шопов долази сам собом у две супротности: или Прима Јустинијана *није била* у Охриду, и онда охридска архијепископија, коју Шопов сматра за бугарску, није од Јустинијана Великог ни подигнута, или *је била* Прима Јустинијана у Охриду, али онда није бугарска, јер ју је Јустинијан основао. Свакако и у једном и у другом случају Шопов губи, а теорија му пропада.

Да је Прима Јустинијана била у Охриду, а не на другом ком месту, упућујем Шопова да прочита броширу М. Димзовића «Аутокефална архијепископија Приме Јустинијане и Охрида», који, позивајући се на 47 списатеља, потпуно је исцрпао то питање и фактички доказао, да Прима Јустинијана није нигде на другом ком месту била до у Охриду. Али, пошто је М. Димзовић, хотимице или не, изоставио нешто, што би по моме мишљењу много допринело разрешању тога тамног питања, то мислим, да неће бити рђаво, ако и ја додам нешто:

Највећи узрок што се сви историци и стари и нови не слажу где је била Прима Јустинијана јесте тај, што Прокопије, историк Јустинијана Великог, није тачан и што не зна добро географију. Прокопије, и ако није био историк, већ оратор, написао је — као што је познато — историју Јустинијана Великог и његових дела, па хотећи да покаже и место, где се Јустинијан родио, он

вели: (том IV. стр. 66.): «Негде близу јевропских Дарданаца, који се налазе на граници Епидамноваца, близу града што се зове Ведеријана, налази се село по имену Таурисијон, одакле је пореклом Јустинијан, цар васељене. Оградивши то село зидом.... назва га «четворокулно»; баш близу до тог села основа најлепшу варош, коју назва Прима Јустинијана....» То је све што има о постојбини Јустинијановој. Па према томе где је треба тражити? Разуме се, у Дарданији, а знамо, да је она негде била око данашње Приштине. На основу тога неки историци веле, да је Јустинијанова постојбина негде између Ћустендила, Приштине и Скопља. Да би то потврдили, они веле, да имају два места, која се зову *Вадер* и *Таор* и која они изједначују с *Ведеријана и Таурисијон*. Лепо, али се то противи ономе што се вели «на граници Епидамноваца», пошто знамо, да је Епидаман данашњи Драч на Јадран. мору, а Епидамновци се зваху околни становници. То је свакако погрешка, јер где је Драч, а где је Приштина? Па онда где треба тражити Приму Јустинијану? Нигде на другом ком месту до у Охриду, а то тврди М. Димзовић стотинама историјских факата, па и овај наш разлог иде у прилог томе мишљењу. Некоји историци, тумачећи некритично ону белешку у Прокопија, падају у велику погрешку, бацајући Приму Јустинијану тамо негде око Ћустендила и Скопља. Ја мислим, да је Прокопије — хотећи да каже «Дасаританаца» — рекао «Дарданаца» и онда би се то потпуно слагало са законима географије. Јер *Дасаритијан* у старо доба зваше се околина данашњега Охрида, а становници *Дасаританци*. А да је то тако, а никако друкчије, потврђује се тиме што у охридској околини има доста места, чија имена личе на «Ведеријана» и «Таурисијон.» Источно од Охрида на један сахат има место које охриђани погрешно називају «Петрина», а којем је право име «Ведрина» — што је веома налик на «Ведеријана.» Исто тако на један сахат северно од Охрида, а на један и по сахат западно од

Петрине, има место Требенишча, што доста личи на Таурисијон. Исто је тако могућно, да је баш и име Таурисијон погрешно записано, што се, као што је познато, лако дешава код страних писаца. Около тога села и дан данашњи налазе се развалине некаквог огромног, џиновског града. Сељани по предању причају, да је оно постојбина Јустинијана Великог и да је ту земља изнутра шупља, те одјекује кад има горе много света.

Еле, према Димзовићевим историјским доказима и на основу ових наших додатака, мислим, да више нема места спору где је била Прима Јустинијана, пошто се јасно види, да је то био Охрид. По томе, она архијепископија што је основа Јустинијан Велики *није била бугарска, већ маћедонска*, или управо маћедонско-илирска.

А да та архијепископија не бејаше бугарска, доказује се и овим:

Бугарски шовинисти, да би побугарили охридску архијепископију, веле, да је она основана у оно доба, када се бугарско царство разделило на источно и западно (sic!), те када је Самуило, цар западне половине, пренео царску столицу у Охрид, основана је, веле, и та охридска архијепископија. Бончев у својој историји (стр. 66.), говорећи о постанку тога западног бугар. царства вели: «Од тога времена (год. 963) Бугарска се подели на две половине: западну и источну с два патријарха, пошто ново царство није могло бити без засебног патријарха.» Оваквим крупним лажима бугарски шовинисти мисле да ће свет слагати. Да бих показао то њихово превелико незнање историје, или те њихове безобразне лажи, навешћу овај непобитни факат:

Постанак западног царства под Шишманом био је после 963 год. Самуило се зацарио год. 977 и када је пренео царску столицу у Охрид, он је затекао туна архијепископију. Међу архијепископима што су седели на архијепископској столици у Охриду био је и св. Климентије, савременик, ученик и помагач св. Кирила и Мето-

дија, који су живели у IX веку, а Самуило је — као што рекосмо — пренео столицу у Охрид тек при крају X века. Осим тога, пре св. Климентија било је још седам других архијепископа у Охриду. Дакле, какву је то архијепископију основао у Охриду и откуда је она била бугарска? На то нека одговори Шопов, који се служи свим и свачим, и који се свачега лаћа само да побугари Маћедонију.

Заједно с бугарским шовинистима и неки српски историци и писци чине велику погрешку што предео, који лежи између Ћустендила и Солуна, реке Неста и Црнога Дрима деле на Стару Србију и Маћедонију. На каквом основу чине то? Не знам, али мислим, да тиме чине два велика зла:

1. Тиме се показује велика кратковидност у историјографији, јер тај предео фигурирао је у границама Маћедоније све до оснивања бугар. кнежевине. Исто су тако обележили Маћедонију и Херодот, отац историје и Страбон, отац географије. Тако су исто сматрали Маћедонију и Римљани, делећи је на прву и другу Маћедонију с престоницама Солуном и Штипом. Исто тако и када се римска царевинаподели на западну и источну, Маћедонија се делила на горњу и доњу с поменутим престоницама. Најпосле и сви атласи што су изашли до постанка бугарске кнежевине, обухватили су речени предео у Маћедонију.

2. Дељењем тога предела на Стару Србију и Маћедонију управо се поставља неки географски плот, а у исто време и некаква етнографска преграда међу један исти народ, а то би значило, да су људи из Старе Србије српског порекла а Маћедонци не, значило би, да су Маћедонци други народ, а Старо-Србијанци други. Овакво схватање никако не иде у прилог уједињењу Маћедонаца с осталом њиховом браћом Србима.

Други пак српски писци хоће да сасвим истребе име *Маћедонија*, велећи, да предео, што се простире између Солуна и Ћустендила, реке Неста и Црнога Дрима, ни-

када се и није звао Маћедонијом, и да је Маћедонија у старо доба била тамо негде у Тракији. То они не чине из незнања, јер би то била велика тупавост, већ из тога разлога, што мисле, да се у имену «Маћедонија» налази нешто несрпско, као да токорсе име «Маћедонија» одузима право Србима да претендују на Маћедонију и т. д. Али они се варају, јер име места никад не представља народност. Може неки предео имати случајно и према приликама неко извесно име, па се ипак зато према том имену не може судити о становницима те земље и њиховој народности. Ту име није ништа, већ језик, нарави, обичаји, карактер и т. д. Осим тога према таквом рачуну, Срби који живе западно од српске краљевине у Босни, Херцеговини, Далмацији, Црној Гори и т. д. не би требало да се сматрају за Србе, а то тек,ваљда, није могућно!

Што се тиче онога што се вели, да предео између Солуна и Ћустендила, реке Неста и Црнога Дрима никада се и није звао Маћедонијом — ја ћу да их упутим на Херодота. Херодот, који је живео у IV веку пре Хр., причајући о постанку маћедонског царства. (по њему око год. 800—700 пре Хр.) ево шта вели у књ. VIII страна 316, гл. 137.:

«Из Аргоса (овде се разуме орестиски Аргос, који је лежао у околини данашњега Костура) утекоше к Илирцима три брата, потомка Тименова: Гаван, Аероп и Пердика и отишавши из Илирије у горњу Маћедонију дођоше у варош Лебеју. Ту се погодише код цара да му један пасе коње, други волове, а најмлађи међу њима, Пердика, ситну стоку.... а за тим, утекавши одатле, дођоше у друго место Маћедоније, близу бахчија, који се сматраху да су од Мида Гордијевог».

Анализирајмо ово Херодотово причање, па ћемо видети, која су се места звала Маћедонијом, и докле се ова у Херодотово време простирала.

Аргосом у старо доба звала се костурска околина. Побегавши из Аргоса у Илирију, која се по Страбону налазила западно од Костура, они су према томе отишли у данашњу Албанију. Одатле пак одоше у горњу Маћедонију. Сад је питање где је била та горња Маћедонија? Да би се то решило, треба најпре одредити источну границу Илирије. По Страбону то је била Шар-планина, или планина која се уздиже западно од охридског језера и која и у данашње време под именом «Гора» дели Албанију од Маћедоније. То значи да се Маћедонија у то доба почињала од запад. краја охридског језера, те су према томе она три брата, путујући из Илирије, прошла кроз Охрид и дошла у горњу Маћедонију, у варош Лебеју, где су се погодили у цара. Где се налазила та варош Лебеја не може се тачно казати, али је важно то, да је пре Пердике на 800—700 год. пре Хр. постојало неко маћедонско царство, које се простирало битољско-прилепско-леринским коритом и одакле она три брата одоше к бахчијама од Мида Гордијевег т. ј. у данашњи Воден.

Из овога се, дакле, види, да Маћедонија не само није била негде у Тракији, као што то неки из незнања или из неких задњих намера веле, већ између Солуна и Охрида, него још и то, да се и онда делила на горњу и доњу Маћедонију и да је имала своје цареве. У овом питању грчки писци држе се сасвим противног правца. Њима не само да није драго, што се сужавају међе Маћедонији, већ би их они радо проширили што је више могућно и с усхићењем изговарају име «Маћедонија.» Али се врло лако види, куда они тиме циљају. Они, водећи се принципом да су становници Маћедоније у старо доба водили своје порекло од Пелазга — а ови су праоци Јелина по мишљењу неких историка — они, дакле, сматрају тај маћедонски народ као сродан грчкоме, а маћедонско царство држе за јелинско. Зато, што сматрају Маћедонију за грчку, они радо пристају да се прошире

границе њезине. Али се и они страшно варају, јер народ, који данас живи у Маћедонији, јесте стихија дијаметрално противна јелинској, па и за последњих тридесет векова она није била јелинска. То не само да тврде стари класички историци, као што су Херодот, Тукидид, Страбон, Плутарх, и др., што ћемо другом приликом опширније изнети, већ и сами данашњи јелински историци, као што је Папаригопулос и др. Разлика је само у томе, што Страбон (књ. VII, гл. 325, § 20—25) одређује као северну границу Јелинству реку Пиней, а исто тако и Тукидид (књ. II, гл. 68, § 5. 81), а Папаригопулос шири границе данашњем Јелинству до Олимпијских планина (Јелин. ист. том I стр. 58, 144, 320). Али Папаригопулос није ни мало крив у томе, јер Грци су у току времена претапали у себе варварска племена, што су живела северно од њих, те је према томе право да та племена буду данас њихова. Ја им с моје стране халалим све до Олимпа и Камбуњанских планина, само нека они то не шире даље, као што су то чинили пре 20—30 год. (чак до Балкана), или пре 100 год. (чак до Дунава); нека то не чине као они западни историци, који мишљаху, да је цело Балкан. полуострво насељено Грцима.

Знам и то, да пре 50 год. и Срби у данашњој краљевини називаху Маћедонце час Гогама, час Цинцарима, час Арнаутима. *Боље познавање Маћедоније отклониће и ту препреку што раздваја рођену браћу.*

СА СЕЛА

Напуштена

1.

Лепосаво ћери мила
Где си душо до сад била?
У горицу зађох нано
Мало седох — беше рано —
Ту је дивна околина,
Брег, па шума и долина;
Извор тече, не оклева
Славуј мали песму пева.

А над главом грање шушти;
Ко да срцу ту не пушти,
Да слађане снове снева?
Са славујем песме пева?
Ту ћу од сад свако вече,
Ту ми време слатко тече!

2.

Шта је, рецп Лепосава? —
Ах, боле ме нешто глава!
Па што нигде не изађеш
Или где год друштва нађеш?
Девојачке шта су жеље:
Песма, друштво и весеље!
Или ако и то нећеш
До извора што не шећеш?
Где си увек одлазила
Док си ћери здрава била! —
Лепосава само ћути
А суза јој око мути!

3.

Једно вече Лепа оде
Па се доцкан кући врати,
А весела пуна среће
Истрчала пред њу мати.
Па да ћерку развесели:
Да ти причам новост, вели.
Уча што је овде био,
Па се скоро преместио;
Јавља да се сутра жени
— Послао је позив мени —
Па нас зове
У сватове —
Лепосава рукомману
На тле клону и издану!

М. Ј. Илијћ

ТАМО — АМО ПО ИСТОКУ

пише

Д-р Милан Јовановић

X. БЕНГАЛ

Ваља да се врате моји стрпљиви читаоци са мном опет на Цејлон. Ми смо овога пута стигли ту у почетку новембра, када је индијски океан био раван и гладак као какво залеђено алпијско језеро. У то време, да како, лепо је путовати по овим водама, и човек се на крају пута нерадо растаје с морем, или, ако је само сврнуо уз пут на који крај, опет се радо навезе на њ. Тада можемо пловити од Адена па до Цејлона, пуних осам дана и ноћи, а да не осетимо, да је под нама пучина океанска, која је у овим странама света местимице неизмерна. Ништа нас на броду не подсећа да је под нама ћудљиви,

житки елеменат, који, у приликама, уме тако да се разбесни, да нам страва трепери кроз све дамаре, и чисто хлади срж у костима. Сад плови наш брод тихо и нечујно по овој равној површини, јер се зарад умањене парне снаге не осећа ни потрес од пропелера у дну његовом. Нама је као да смо у каквом хотелу, јер у тој бескрајној просторији, где нема нигде на озборју сталне тачке, не опажамо ни сам покрет од брода: само нас још тихи поветарац на крову подсећа да гвоздени колос под нама пара себи пут кроз тиху атмосферу опалинске боје, што се разастире по океану. Од времена на време чују се на кљуну од брода кратки, одмерени удари звона што значи, да се мења стража на мосту и у макини. Глас звона је кратак као што је говор у мрнара: највише је кад избије четири удара. Тада је четири, осам или дванаест часова, дневи или ноћи — све једно! Један удар на том звону значи дакле: осим те цифре још 5 и 9, два значи осим два још 6 и 10., а три значи још 7 и 11. Мрнари као хајдуци, не спавају ноћу нигда дуже од 4 часа; ако су синоћ спавали од 8—12, вечерас ће од 12—4, тако је удешена служба, а они су се тако свикли на тај начин почивања, да у сну чују четири удара и дижу се а да их нико и не буди. Али тај правилан живот, који би за нас сувоземце био и сувише теготан, а који је за мрнара — одмор, уживају мрнари само кад су на широком мору; путујући по мањим морима, где се чешће пристаје, они немају ни тога одмора. Кад брод стигне у које пристаниште, ваља га на који год начин привезати, конопима или ленгером; за тим отпочиње одмах рад на парним чекрцима, око искрцавања донесене робе, и укрцавања оне, коју ваља понети, а тај се рад не прекида било ма које време дана или ноћи, и у њему суделују сви скупа. Па сад ако то време падне у оне часове, кад једна група треба да се одмара, она по поласку мора неиспавана на стражу, јер је одзвонило њезиних четири удара, те се тако догађа, гдешто, да неки

мрнари у два дана тешто могу да уграбе четири часа сна. Али ко хоће за то да види, шта је то здрав сан, треба да погледа на мрнара кад спи. Његова је постеља гдешто гола даска застрта комађима подераних једара: његов узглавак није ни мало мекши од постеље, али он спава у своме «кођету», да би му многи завидели, који спавају на меким душецима; ништа њега не може да узнемири у томе сну, ни звекет ланаца, ни тутњава машине, ни писак њезин, од којега ухо хоће да запишти — само четири удара на звонцету имају ту магијску снагу да га за тренут расане и дигну. Дивио сам се толико пута овој чудноватој појави на мрнару, па се и сад дивим сећајући се ње.

На броду има три врсте часовника, а свака показује друго време. Први су стални часовници брода (хронометри марински) који показују које је време у Гриничу, главном меридијану за бродарство. По њима се два пута дневно срачунава меридијан, под којим се налази брод, а ширина се одређује секстантима по висини сунца, пре и по подне. Обе заједно одређују тачно место на коме се налази брод. Подне тога места, одређује такође секстант, спуштајући сунце са зенита на хоризонат, над којим се оно уздиже до подне, а почиње да тоне како превали подне. Онај кратак тренут кад сунце на зренику почне тонути, означи звиждаљка посматраочева и истога тренутка звоно на кљуну избија своја четири удара. Подне је! По њему се сад регулишу часовници бродски, и на њима се, наравно сваког дана помичу казаљке напред, ако се плови истоку, а назад ако се плови западу. Они показују бродско време, по коме се обавља живот на броду. Трећа врста времена је на часовницима џепним: ови показују време онога места, где поморац пребива, кад је на одмору код своје куће, и то се време такође не мења. Официри, што носе своје часовнике свакад уза се, познају у свима пасовима земље диференције између домаћег времена и онога места где су, и знају на сваком

месту које је време на њему како погледају на свој часовник, па показивао овај које му драго време.

Као сви прописи морски што су једнолики за целу светску марину, тако је и означавање времена једнако на свима бродовима, и мрнар, преласком ма у коју марину, не мења свој обичан начин живота. Где год је брода он у подне и у поноћи бије четири, и сваки поморац зна, колико је часова. Мислио би когод, да овај начин може лако да буни, али у ствари није тако. Кад избија четири из јутра, зна се да је то 8, кад избија по подне толико, зна се да је четири, и тако се и други удари од 1—4 могу разумети читавог дана. Кад избија 2 с вечера, то је 10, ми полазимо спавати; чујемо ли у првом сну 4 ударца, то је поноћ, чујемо ли га у другоме, то је 4 сах. јутра, а кад из јутра на огранку сунца бије два пута, није мучно погодити, да је то 6 часова. Тако се поморац свикне на те знаке, те никад није у доумици које је време дана или ноћи.

Колико је сувоземцу необично овакво означавање времена на мору, толико му мора бити необичан разговор мрнара на њему. Ја мислим овде разговор с једнога брода на други, дакле у великим одстојањима, јер се у великим водама ретко догађа, да се бродови нађу један другоме ближе од 4—5 морских миља, па све да иду и главном пругом за извесне пределе, јер ће струје морске код најбољег срачунавања правца, свакад за дан да скрену брод 1—3 миље у десно или у лево од праве линије. Тај разговор обавља се сигналима по једном истом пропису у свима морима. По томе пропису сваки брод мора имати једнаке заставе, и то за свако слово по једну. Те заставе су сашивене само из три боје, беле, плаве и црвене, које се у већим одстојањима добро разликују и цртежи тих боја су за свако слово другачији. Онај, који сигналише, диже те заставе на главну катарку танким конопима, и то две-три, највише четири везана једна испод друге. Како би у сигналисању дуго времена стало, кад

би се из тих појединих слова слагале речи. јер у брзом пловењу могу два брода, пловећи на супротне стране, за четврт часа толико да одмакну један од другога, да не могу да се виде знаци на заставама, то је удешено, да 3—4 слова означавају читаву реченицу. Једна дебела књига, коју мора имати сваки брод, што плови по великим водама, садржи у себи све комбинације тих неколико слова, и свака је забуна искључена, ако се само добро виде истакнуте заставе. Разуме се, да су реченице из те књиге прибране из поморског живота и удешене само за њ. У књизи су обележена сва места у свету, где пристају бродови, а име своје мора брод по пропису носити на себи. Тако дакле ако се истакну на катарку две заставе, које означују два поморска места, зна се да тај брод иде рецимо из Бомбаја за Глазгов, и то се по пропису бележи у бродски дневник, да би се сазнало, где се тај брод видео последњи пут, ако га случајно нестане. Али и други, компликовани начин разговора обавља се на тај начин међу поморцима, а од њега гдешто зависи спас читавог брода. Тако н. пр. сигналише нам једном, на афричкој обали црвенога мора, један руски брод са четири заставе ово: «Ја сам у големој опасности и потребна ми је брза помоћ". Наравно ми смо скренули с пута и кад смо се мало приближили њему и упитали: шта је с њиме? сигналише он: остао сам без угља.

За такве прилике предвиђено је у поморским уредбама, јер сваки брод мора имати угља у резерви, али како је наш брат Рус, у повратку из Сахарина нашао у Црвеном мору на жесток супротан ветар и потрошио и последњу мрвицу, вероватно би зло прошао крај голе обале афричке, где нема ни стручка од биљке, да му нисмо дали толико горива да отплови до Суеца. Сиромах Рус! Плакао је кад сам с капетаном отишао му у посету иословио га — српски; плакао је од милоште, јер нам после исприча, да је за 2 дана од кад се пржи на тој обали, већ два-три енглеска брода пози-

вао у помоћ, па му нису хтели ни одговора дати.... По све појамно: око таквог посла изгуби се читав дан, а Енглез рачуна време у новац. Човекољубље и томе сличне ситнице не улазе у његов рачун ако стају новаца, или, што је исто, времена, и само повређени понос може да га нагони, да просипље немилице и једно и друго.

Да бих своме читаоцу јасније обележио ову карактерну црту Енглеза, уплешћу му овде једну причу, која ће му то најбоље расветлити.

Враћајући се једном из Индије у Аден, имали смо неколико дана један енглески брод за нама у одстојању од 4—5 миља. С бродовима на широком мору дешава се гдешто то исто, што и кириџијашима на друму: кад се нађу на друму иза каквих кола, што иду истим правцем, куда и он иде, они закаче уздице о лотре, па могу мирно да спавају: коњи ће сами да их одведу куд су пошли. Изгледа да је тако било и с Енглезом иза нас, јер како енглески бродови свакад брже плове но остали, то је он морао умалити своју брзину, да би могао стићи куд је пошао, без главобоље око посматрања неба и строга стражарења на броду. У таквом положају може сам крманош да доведе брод из Индије у Аден; они што би требало да га воде, могу да спавају до миле воље. — Кад смо улазили у аденски залив опазимо живље кретање на нашем пратиоцу; видећи обалу централне Африке пред собом (ишли смо са Цејлона) није нас више требао, па да би накнадио пут што га је зарад нас изгубио, или можда да би дао одушке својој зловољи, што је уз нас морао полако да плови, он пође својом обичном, енглеском брзином, и за кратко време пловио је према нашем броду. Вични на такве призоре, никога није са нашег брода то изненадило, али кад опазише мрнари, да се одстојање између оба брода поче смањивати, инстиктивно се скретаху њихови погледи на ону страну. За мало па свакоме бејаше јасно да Енглез плови к нама ближе. Али како је он пловио брже од нас сваки је ми-

смио да хоће испред нас да узме исти курс, и да из захвалности сада он нама мало предњачи. Међутим ми смо тихо пловили нашим правцем, имајући на левој страни брода афричку обалу пред нама а на десној журнога Енглеза. Беше то око 2 часа по подне. Од једном, кад је крмом свога брода био спрам кљуна од нашега, он нагло обрте на лево да нам пређе пут; али како у томе не беше добро срачунао брзину свога брода и опазио да ће му наш напћи на ребра, он брзо окрете кљуном напред. То је учинило, да му се крма још више примакне нашем броду и да није стражарни официр на време сигналисао машинисти да задржи машину, вероватно би наш сапутник стигао у Аден с изломљеном крмом, јер је ова за један часак била тако близу нашем кљуну, да смо ми, стојећи на кастелу брода, могли прескочити у његов брод.

Гласан уздах оте се са усана свију прикупљених мрнара: «fi'ol d' un can!»[1] и мрнарске звиждаљке почеше бегунцу да свирају музику на пут.

Међутим је сигнал у машини пробудио нашег «инжињера», који је истрчао на кастел баш у ономе тренутку, кад се његов земљак крмом провлачио поред кљуна нашег брода, и сад се могаше на њему опазити ефект повређена поноса. Лице његово беше пребледело, сваки је мишић дрхтао на њему, вилице беше скљештио а очи разрогачио. Са седом рашчупаном киком својом изгледаше ми као краљ Лир у сред буре. И одиста је у души његовој беснела бура, она иста што је осећа сваки Енглез кад му такмац у регати прође поред носа. И на улици није то пријатно кад нам се деси, а на води је понижење, срамота. Чича је био целе вечери ћутљив и зловољан, а кад би га који од нас за ручком дирнуо, одбио би шалу шалом, као да га се тај догађај баш ни мало не тиче. У истини није било тако: чича је осећао погрду, што је сваки Енглез у таквој прилици осећа, и вероватно би, да је свога колегу срео вечерас гдегод

[1] «Пасји син».

на крају, дошло до замашнога бокса. Тек сутрадан ја сам разумео ћутање нашега чиче. Још исте ноћи, шећући се по крову пре лезања, опазио сам како се живо договара са својим најстаријим машинистом, али у исто време опазио сам и то да наш сапутник слабо измиче пред нама: или је он усиорио свој ход или је чича убрзао свој. Тако је ишло целе ноћи. Сутрадан у зору, кад сам изашао на кров, видех у правој линији Аден пред нама; Енглез беше отишао преко ноћ у десно и морађаше сад правити лук. Од једном заче наш брод да се тресе, а поред ребара да му јури пена, што ју је кљун од нашега брода месио: чича је дао своме броду највећу брзину, и док је Енглез то опазио, и подложио своју макину, ми смо већ имали скок пред њиме и кад смо га у луци аденској после читава часа дочекали, орило се с нашега крова «Ура», а чича је блажен тражио с крова очима свога супарника, али узалуд.

Синоћно ћутање Енглезово значило је борбу националног поноса, са животним начелом Енглеза — штедњом. Чича је рачунао, колико ће та шала да га стане угљена, јер он има у уштеди угља свога удела, па је народни понос победио, јер је он бацио за једну ноћ сву своју уштеду од Цејлона у ватру. Тако сваки Енглез чини кад му се повреди понос.

Полазећи са Цејлона овога пута имамо да пребродимо бенгалско море ка истоку. Ово није толико пространо, колико је Омарско што дели предњу Индију од Африке. За пет дана умерена пловљења укажу се на југоистоку магловите планине првога и највећег источно-индијског острва Суматре, и отуда се већ прелази у Архипелаг малајски те је свакад копно на догледу. Али док се пређе тај део океана, могу поморца да задесе големе невоље. Прелазећи на источно-индијску страну, улази се у регију тако званих Циклона, оних страхотних ветрова, што се у облику спирале врте по овим водама. Ови ветрови се појављују у свима годишњим временима, премда чешће

у равнодневицама, и могу се упоредити са ваздушним вртлозима на ушћу из јонског мора у средиземно, само у несрављено већем облику. Брод се од једном у сред тишине ваздушне, нађе на узбурканом мору и за кратко време је у бури. Циклон се креће у кругу и измиче у једном неодређеном правцу напред, па кога ухвати на своме путу, тај ће, ако остане жив, да га запамти. У хидрографским картама су тачно назначена места куда су се витлали циклони, и ја сам се на овоме путу своме и нехотице лаћао тих карата и ако сам се зарекао да нећу да их студирам. Али сам још чешће погледао хоризонат на све стране и кад бих га угледао ведра био бих спокојнији за неко време, и ако сам знао да Циклон може да се дигне магновено на сваком месту, дакле и на ономе где се налажах. За путника је боље кад не разбија главу много с хидрографијом, јер ће ова да му загорчи ону усладу што му га индијско море, поврх свију, пружа изобилно.

На броду имађасмо неколико путника Немаца за Пенанг, прва штација на ушћу малајског мореуза, и полазна тачка за оне који иду за Суматру. Ови пасажери беху млади људи трговачког реда из Хамбурга, који су ангажовани за немачке факторије на Суматри, што отуд извозе многу робу за Европу. Многи од ових младића враћају се у своју домовину као богати људи, пошто предаду свој рад сиромашним младићима као они што су сад. Суматра је давно већ настањена од Португиза, али се ови само добром посадом и утврђеним станицама могаху држати у њојзи. Њихова колонија Ачин и данас још постоји на западној страни острва, па океану, а у последње време почели су Немци, са две стране од Пенанга и од Сингапура да се настањују на то острво. Урођеници Суматре нису у најбољем гласу у својој образованој малајској околини, јер се о њима, као и о Сомалима у средњој Африци прича свашта, па и о томе, како се у светковним приликама радо часте европским — месом. О

војницима посаде ачимске прича се, да су гдекоји угинули од чудновате смрти, јер нису могли као други добри хришћани да иструле у гробу и то просто са недостатка меса. Оваквим ружичним изгледима плашили смо једну сапутницу нашу на броду, која се беше најмила, да тамо буде «газдарица» код неког португиског официра и ако беше рођена далеко, далеко од Португалије, негде тамо у некој телалници галичкој. Па да би је при томе успокојили, да не буде сахрањена без хришћанске параде, наговорили би наше пасажире музиканте на броду, који иђаху да веселе људе по Сијаму, да јој одсвирају још за живота посмртни марш. Тако се то проводи време на широком мору кад нема Циклона.

Али кад сам већ код музике, морам казати своме читаоцу, да смо ми на броду ретко без оркестра и певача. Свакад се нађе по који, што ће да нам скрати вечери песмом или свирком. Овога пута имађасмо читаву капелу на броду, пола мушку, пола женску, као обично у овим странама. Ни једна се роба из Аустрије можда не експортира толико, колико музичка уметност. Где год нађете по Индијама музиканте, ословите их слободно немачки, и тада ћете извесно добити одговор, који је у наречју и акценту сличан саксонском. То су Немци из северо-источне Чешке: људи иду по свету да стеку што пара, а женске да се удаду ако могу па било и за Сијамца. И тако видимо да је основана она пословица која вели, да жена, као врба, пушта корене у сваком земљишту. Како је ово друштво обично сиромашно, то ће за мало награде у новцу или у храни да аранжује читаве концерте на броду, те се на њему тада проводи време баш као и — код куће.

Овога пута имали смо неколико веселих младића на броду, који при томе беху још «земљаци» (бар по језику) музикантима, и весеље се није прекидало у тој дружини, а особито с вечера, кад би читав оркестар сео на «бо-

капорту»[1] да вечера. Официри би по вечери дошли на посело; бутеље би почеле да круже око бокапорте; жице би на ћеманетима почеле да се «штимују» и за који часак не би било ни Циклона на мору ни гладних Суматреза на суху — све би то ишчезло испред веселости ових срећних људи.

Разуме' се, да се при таквим забавама нерадо гледа на часовник, а овде се гледа на њ још мање него другде јер човек само ноћу може да заборави у каквом се поднебију налази: дан га и сувише често својом жегом подсећа да је у жаркоме пасу. Поменуо сам већ отпре мојим читаоцима, да Коломбо лежи на шестом степену северне ширине. Полазећи са Цејлона ка Пенангу, наш пут вођаше правце истоку; ми смо пловили дакле дуж екватора и близу њега, и с тога смо дању морали осећати његову жегу, али је та жега ипак сношљивија од оне што је на копну исте ширине.

Петога дана пута опазисмо из јутра дугу магловиту пругу на југо-истоку, то бејаше западни дувар малајскога мореуза, острво Суматра. Ка југу не могаше му се догледати крај, јер се то острво пружа близу 420 миља у дужину, док у ширини нема више од 40 миља. Према океану обале су му стрмне као у Кандији, а према мореузу спуштају се тихо у врло питоме равнице, које су испресецане големим рекама. Равнице ове не уступају у плодовитости ни мало осталим Сунда-острвима, и с тога се на њима настањују Европљани, а међу овима први су били Нидерландези, који су заузели добар део још у XVII веку и који су га култивисали као на Јави и на другим острвима Сунде. Суматра је домовина бибера, који се ту товари у бродове као жито у нас, и тек у Европи сипље у вреће. Осим овога култивише се по долинама кава, ванила, дуван и шећерна трска. Прастановници Суматре су незнабошци малајске расе, и повукли су се од навале

[1] Узвишени четвртасти заклопац на ушћу од коридора на доњем крову од брода.

европске у висока брда као њихова браћа на Јави или индијске Веде на Цејлону. Они се строго луче од своје по крви браће, од мухамеданских Малајаца у долинама острва, али не војште на њих; шта више, на неким тачкама састају се с њима зарад трговине, и преко њих набављају себи робу, што је Европа продуцира у тако огромној количини, — оружје. Према европљанима напротив врло су рђаво расположени и то су расположење осетили већ многи, који су њима пали шака, те су с тога факторије европске свугде мање више утврђене и имају своју посаду.

Око подне већ смо били на висини острва са севера, и сад се пред нама поче помаљати из мора малајски Архипел. Ми смо срећно препловили Бенгал и ни мало нам не беше жао што се нисмо упознали с његовим Циклоном. Мени је лакнуло око срца кад сам спазио групу острва пред собом, јер то је значило, да смо изашли из регије Циклона. Пловидба одавде до Пенанга, што траје још два дана, не може се пријатнија замислити. Кад се уђе у канале између острва, вода добије лазурну боју а на ивицама канала огледа се на глаткој површини воде једро зеленило острва. Ваздух је заситен аромом вегетације као на Цејлону и чисто заноси гледаоца. Острва су, као у егејском архипелагу мање-веће брежуљци, али су она тако густо застрта вегетацијом, да изгледају поиздаље као једноставна стена обрасла једром маховином. Местимице се на њима виде раскрчени пропланци с насеобинама: то су плантаже појединих европских дружина, које су на тим местима сигурне имајући око себе поуздано утврђење — море. Гледећи ова острва човек се нехотице сећа раја, што му га је негда цртала његова детињска уобразиља, раја без људска украса, онаквог, каквога је засадила творчева рука. Свака жива тварка ту живи у слободи и спокојству; нема ту ловаца да је преплаши и тамани, нема ту за њу ни мреже, ни замке ни клопке, па ни грабљивица не видех да се вију

около њих, и ако је густо није било пуно шарених тица, које су весело лепршале около обале, и које смо ми добрим догледима јасно могли да гледамо.

Пролазећи кроз овакве пределе путнику брзо пролази време: његов се поглед сваки час скреће с једног предмета на други, и он је чисто у забуни шта ће пре да гледа море или копно: једно је лепше од другога. Кад погледамо на море видимо у њему живе предмете како се у бистрој води преливају кроза све нијансе ружичне и плаве боје. То су медузе, згор сличне човечијој глави а са стране облика печурке, са чије ивице висе десетину крака сваки за једну стопу дуг. Све је на њојзи изаткано од танког веластог ткива, које се местимице провиди. Животиње се те појављују у групама, пливају ширећи и грчећи свој горњи главасти део, или стоје непомично на једном месту, те нам тада изгледају као цвећем обрасли рондô у каквом врту. Има их и у другим морима, па и у јадранскоме, али нигде нису тако дивно нежно обојене као ове овде, нити су тако големе. Беху међу овима неке тако израсле, да им глава у пречнику могаћаше имати 40—50 см. — Кад би опазиле да им се примиче брод, оне би у јатима пливале на страну и тада би се боја њихова још јаче преливала. Као што се у овим деловима света виде на копну цинске прилике међу животињом, тако се оне појављују и у мору; а као што је пернати свет искићен свима бојама дуге, тако су и љускари у мору обојени истим живим бојама. У овим водама налазе се шкољке такве величине, да снажан човек тешто може једну понети на плећима, а Малајци који тргују с тим шкољкама имају продавнице по све сличне онима где се продаје цвеће, тако су јасне и лепе боје на тим шкољкама. Ни један део света можда није тако раскошно обојен као што је малајски: и земља и море прелива се на њему у тисућу боја.

Колико је красан овај предео на дану, још је лепши у ноћи. Оно што се преливало у боји обдан, оно фос-

форесцира ноћу и тада се виде у мору читаве гомиле светлих лампиона те нам се чини, као да пловимо по каквој свечано осветљеној улици. И у другим морима има те светлости ноћу али нигде је нема тако јасне, тако лепе као овде. Лепота се та састоји у томе, што гдекоја светлећа животиња на махове плане јасније, те нам цела површина морска изгледа, као да се на њојзи игра блудећа светлост (feu follet, Irrlicht). То светлуцање на махове кад учеста производи у очима један феномен, који довде још нисам посматрао: изгледа као да по мору плови каква светла вијугава змија необичном брзином. На мах је нестане, па се опет појави. То је ефект утиска и једииих пламичака у оку, те ово види светлу пругу као оно у брзом железничком возу, кад у мраку лете варнице поред наших прозора.

Посматрајући овако дражестан кут земље брзо нам пролазаше време. Сваки је грабио, да што пре руча и вечера и да изађе на кров, да му не би што промакло. На једном острву спазисмо једну веома лепу плантажу каве, и на отвореном доксату човека, који нас пажљиво посматраше кроз доглед. То беше први човек на крају, што га угледасмо после недеље дана путовања. Ми га поздрависмо махајући нашим марамама, а он у част нашу подиже заставу на малену катарку што стајаше пред његовом кућом. Застава беше америчка. Капетан брода отпоздрави га својом заставом, и обе се заставе у знак поздрава на махове спуштаху и дизаху.

Трећега дана у зору пловили смо крај Пенанга, јер главна варош истога имена лежи на источном, равном крају острва овога архипелага. Ту ћу се мало задржати да позабавим свога читаоца са једним комадом земље, или боље перивоја, што га обојица још нисмо видели.

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

———

УСКОК

НАПИСАО

СИМО МАТАВУЉ

(НАСТАВАК)

IV

У НОВОМ СВИЈЕТУ

Ускок замијени њекога дубровчанина, католичког распопа, који је више година био владичин писар у пословима између Црне Горе и Аустрије, и кога главари убише у једном јавном збору, на коме није био владика. То се десило два или три мјесеца пре Јанкова доласка. Прича се, да главари ухватише на дјелу несрећнога распопа гдје издаје њихове тајне договоре ћесарској власти у Котору, те му судише пријеко и извршише пресуду, па отидоше пред владику и сви сложно „макоше на душу његову крв." Господар је жалио грозни догађај, али нити је проклињао старјешине, нити је потање истраживао, пошто га макоше на душу. А сад владика преда ту дужност младом ускоку, те он доби одређен положај у „двору", положај важан, а који не задаваше много главобоље, нити одузимаше много времена.

Јанко је првијех дана ноћивао са ђаконом Ивом у истој ћелији. Господар нареди ђакону да премјести ускока у собу погинулога, која беше најпространија и највиднија у манастиру. Ђакон нареди ђацима, да изнесу из оне собе све ствари, па отиде по свијем осталијем сухотама, да пробере што буде узмогао наћи најљепшега покућанства.

— Јер не дао Бог, да почиваш на одру, који је она мрцина опоганила! Па хоћу да се и све друго измијени, па онда да се освети водица у твоме новом насељу, — рече Иво своме новом другу. Иво никад ништа не причаше о распопу Латинину, а кад би случај нанио да га

мора споменути, назвао би га просто «она мрцина.» Уопће и сви млађи по манастиру не говораху о тајанственом догађају.

У томе преметању по манастиру, Јанку се даде прилика да се јако а угодно изненади, наишавши на силесију знатнога оружја, јер он бјеше и зналац и љубитељ тијех ствари. Оружја је било по стјенама, по кутовима, у њекијем иструхлијем ковчезима, чак и у ризници међу црквенијем стварима.

— Та ово је право откриће! Та ово је право благо! Ово је од неоцјењиве вредности! узвикнуо би сваког трена Кољеновић, прегледајући мачеве, копља, оклопе, штитове, тулове и лукове, шињале, првобитне мале пушке и архибуже, сабље, дервишке нацаке, — еле комађе из разнијех вијекова, са различитијех крајева свијета, које је чудни удес скупио у гомилу, под заједничку навлаку мемле и рђе

— А јест лијепо! рећи ће ђакон и не гледајући те «љепоте», али која је вајда од свега тога, кад се тијем данас не можеш бранити! А, оно, вјерујем, да је и од велике вриједности учenијем људима, но реци ти мени, би ли се што од тога могло продати тамо у ћесаровини?

— Би! потврди ускок, али би то било грехота и срамота!

— Сав гријех и срамота на моју душу, ако се за то могу узети готове паре, па да ми купимо праха и олова! рече Иво збиљски. Још њешто! Ми ћемо разгласити по свој Црној Гори, да се може старинско оружје трампити за цебапу, па да видиш хоће ли га људи, за петнаест дана, нанијети пуну ову камару! Па ћемо скупити њеколико чета жена̂, па их натоварити тијем копљима и мачевима, нека их носе на морску скелу. Је ли добра ова мисао, ђетићи?

— Јест! потврдише ђаци, смијући се.

Јанко, сјетан, обори главу, видећи да Иво најпослије има право.

Тражећи даље, извуче испод њекога ковчега један мач са двије острице, који му готово допираше до рамена.

— Ако Бога знаш, какви су онда љуђи били! узвикну једно ђаче. Да није то мач Краљевића Марка?

А бјеше један од онијех мачева, којима стари витезови руковаху с коња, држећи их објема рукама. Јанко им то објасни; али они не хтјеше вјеровати. Он се загледа у натпис, који обрете под балчаком, али не бијаше читак од рђе. Истога дана, на његову молбу, владика му одобри, да одабере све важније старинско оружје, те да га пренесе у своју собу. Јанко се обрати ђакону смијући се.

— Е, друже, кад ми то господар допушта, онда ћеш ме још трпјети у својој ћелији за њеколико, може бити за дуже, јер и ако је већ намјештај тамо, опет бих желио да вас први пут дочекам тамо ... да видите....

Јанко је јоште мијешао чешке ријечи у говору, те би се лако заплео, а Иво би тада својски забашурио.

— Ваистину, брате лацманине, не треба да ми кажеш зашто; а мени је мило да још ноћиваш код мене, да се причамо, а и да те поцрногорчим што прије.

То је било прве недјеље у новој години. Осим тога догађаја, који малко бјеше знатан једино ускоку, живот у двору тецијаше једнолично, али ни у чем не налик на живот, који је тај млади човјек могао икад замислити. Он се, у правом смислу ријечи, обрео у новом, неслућеном свијету, и искрено настојао да се привикне у њему.

Јутром, уз клепет клепала, ускок би устао кад и ђакон, те би заједно ишчекали господара у тријему, одакле би га, са осталијем духовницима, ђацима и перјаницима пратили на јутрењу. Из цркве би владика, архимандрит, игуман, четири калуђера, Иво и ускок отишли у трпезарију на каву и ракију. Ту, дакле, Јанко бјеше једино «свјетско» лице, осим што и ђакон напомињаше такого, пошто је носио оружје. Весели Иво не би пропустио да зачини доручак својим досеткама и шалама,

највише качећи Јанка.... и како се зажелео жаба̂, и како га жуљи леденица за пасом, и како не умије докољеница заковчати, итд. У исто вријеме, искушеник, три ђака, перјаници, сејизи и слуге покућари доручковаху заједно, уз бучније разговоре, у другом одјелењу. Најдуже, након полак часа, духовници би се уклонили, а старац са писарима прешао би у велику дворницу, пред којом већ чекаху перјаници и, ако је случајно дошао који изасланик из њекога племена.

Стари владика бијаше веома савјесан и уредан, те и кад се не осјећаше са здрављем најбоље, кад од студени пуцаше камење, он ипак не хоћаше радити државне послове гдје друго до у великој дворници (у оној гдје је дочекао главаре на нову годину). А у њој, и ако од зоре букташе велика ватра тијех првијех дана нове године, опет је било тако студено, да сва тројица сједијаху са огртачима на плећима.

Владика би најпре свршио с Јанком. Требало је да јави штогод, или да одговори которској власти, а тицало се понајвише какве неуредности на граници, или прекршаја̂ Црногораца по приморскијем пазариштима. Которски «циркуо» (окружни поглавар) чуђаше се с почетка чистом њемачком језику, разговијетном и углађеном слогу, којима се писма разликоваху од пређашњих, али и ускок се не мање зачуди, кад једном, отварајући стигло писмо, нађе у њему цедуљицу без потписа, са овијем ријечима: «Поздрав новоме писару владике црногорскога, грофу К. нашем бившем часнику. Дао Бог да се млади господин не покаје, да га не постигне судбина његовог претходника у поменутој служби! Ако ли је пак млади господин вољан да се врати са несрећнога пута, нека јави своју добру намјеру, па ће се наћи начина да се све поправи, а да не узбуде обешчашћен....»

Читајући гласно и преводећи те ријечи, младића обузе такав гнев, да једва могаше изговарати. Кад изрече последњу ријеч, скочи ђакон, сав блијед.

— Пиши, тако ти Бога, пиши шта ти ја речем. Дед, молим те да му отпоздравимо црногорски. Ево овако пиши: Циркуле которски, лажеш као неваљала жена кад кажеш....

— Станите! прекиде их владика. Оставите ви то мени, па ћете видјети да ће циркуо полизати то што је попљувао. Ти моји нови сусједи, ти ћесарски службеници радо стријељају из мрака, онда су дрски, а на дану чим им се примакнеш, одмах се предају.

Заиста, послије њеколико дана, владика прими дугачко китњасто писмо од циркула, у коме се извињаваше ради непромишљеног поступка њекога свога млађега.

Најчешће Јанко немаше никаква посла, те би отишао у ону собу, која му бјеше намењена, и у њу се затворио.

А тада би владика почео с Ивом претежнији посао, преписку са војводама, сердарима, барјактарима, кнезовима и са свећенством шест племена, која у оно вријеме сачињаваху Црну Гору. Није ријетко бивало да управља писма, јавно и тајно, изван границе, валији скадарском, владици призренском, беговима и главарима племенскијем по Херцеговини. Важније исправе писаше сам владика, писаше лагано, чисто, малијем, округлијем, збијенијем словима, те му и рукопис показује човјека веома уредна и присебна. Као што видјесмо на нову годину, кад је било налоге, тада помагаху и духовници. Велику му бригу задаваху немири на граници, а још већу крваве борбе у самој земљи међу племенима и јакијем браствима, борбе, које хисторичари зову «црногорске међусобице» и које загорчаше живот владици за педесет година његовог владања.

А кад би с тијем готови били, тада би Иво зовнуо једнога, или двојицу, или више перјаника из разнијех племена, те им предао «књиге од господара». Момци, пошто још приме усмена упуства, крену се кроза слеђене врлети, кроз пустоши и мрачне шуме пуне звјеради, чува-

јући боље по своје главе оне лаке ствари, «танке књиге», које свуда од окорелијех небојша и немирника бијаху прихватане са страхом и поштовањем.

Перјаника бијаше уз господара увијек по дванаест, од свакога племена по два, те би од тијех разаслао као улаке највише четворицу. Од осталијех, двојица вазда стражараху на двјема капијама манастирским. Бијаху то по избор момци, од добријех кућа и јакијех брастава, који служаху по четири недјеље, чекајући смену.

Послије јутрењег рада, старац би шетао по доксату, или ако вријеме допушташе, изјахао мало у околину. За тијем се ишло на «часове» (црквена служба, која се по манастирима врши пред подне), а по том на објед. Послије подне старац би се одмарао прилично дуго, а тада млађи бијаху најслободнији, те би ту слободу највише употријебили на јуначке работе, гађање, утркивање, бацање камена, у чему је и Јанко учествовао. Он још заведе нову забаву, која се момцима јако свидје, показивао им је вјештину нападања и одбране хладнијем оружјем. Ђакон најслабије напредоваше у тој вјештини, те премда би га ускок лако надвладао, Иво упорно тврђаше, да та «мајсторија» ништа не вриједи, да би разјарен Црногорац и кусијем ножем могао исјећи Јанка, па се он брашно свом својом вјештином. То је Иво тврдио, прилично љутито, пошто би претрпио «недаћу», те би, уздрхталијем рукама, натицао камилавку, што би изазвало смијех међу омладином. Најзад Јанко, бојећи се да не омрзне своме другу, пусти се, уњеколико махова, да буде побијеђен и тијем се мир поврати. Те би игре трајале докле не би дошло ђаче, да зове писаре ка господару, на другу работу, која трајаше много мање но из јутра. Па би се ишло на вечерњу, па опет у шетњу и, најпослије, на вечеру.

Послије вечере биваше редовно «посијед» (сијело) у трпезарији. Владика би се примакао к ватри и дао знак и осталијем. Пошто би се тако њеко вријеме потихо раз-

говарали, рекао би старац Иву, или Јанку: «Хајде нека дођу млађи!» Писар би изашао и увео перјанике и ђаке. Сад би настала прилична врдања, јер би сви они приступали руци владичиној и осталијех калуђера. Опет би настао тајац, докле господар не рече: деде, који ће? а на то који од перјаника извуче гусле, па прогуди, па послије призива: «Све у славу Бога великога, а за здравље владике светога», развезе пјесму, један дијелак историје црногорске, коју сви с највећом пажњом слушају, као да сваки жели утувити дојдну ријеч. У тијем тренуцима, испред Јанковијех очију нестало би богоносаца, с којима је три пута дневно у цркву ишао, и видио би сушту истину, гледао је прерушене црногорске синове, којима је слобода отаџбине и јуначки понос прече од свега. То се огледало најбоље на лицу иначе смјернога старца владике, коме би, кад му се прене црногорска жица, очи сијнуле чуднијем сјајем, а лице узело скоро други израз. «Чудан, нов свијет за мене!» рекао је ускок први пут. Послије пјесме заподјенуо би господар разговор са перјаницима, питајући час једнога, час другога, о разнијем догађајима у њиховијем племенима, о старијим јунацима, испитујући их о разним предањима, дражећи помало њихову суревњивост, те је Јанко имао прилике да одмах позна у сржи дух и особине црногорске. Најпослије би сви испратили старца до ћелије, пак се сви повратили, да наставе слободније «посијед». Сад би архимандрит, човјек прост, али бистар, забављао Јанка причајући му живот владичин у свијем потанкостима. Он је о томе и на Његушима слушао, а сад му се допуни и најмања ситница. Сазнаде све по реду бојеве, које је владика предводио, како сиђе у приморје пошто наста безвлашће послије пада Млетака, како су Црногорци, удружени с Енглезима и Русима, војевали против Француза, како се маршал Мармон састајао с владиком и шта су говорили, како је владика увео кртолу у Црну Гору и т. д. Ђакон му је опет причао своје путовање с господарем у Русију.

Остали му сви најрадије причаху о чудесима владичиним. Да, о правим чудесима. Владика — веле — има чудну силу у очима. Кад се он добро загледа њекоме у очи, тај њеко мора говорити истину, па га главе стало. С тога нема у Црној Гори бркоње, који се не боји његовог погледа. Једном њеко опљачка једну сироту жену, а није се никако могао открити кривац, те владика овако прокуне: «да Бог да̑ се огубао кривац и лијека не нашао, докле не дошао к мени и исповједио се.» Не прође три дана, али ево ти зликовца сва губава у манастир и одаде се. Једном нађе се убијен човјек у планини. Узалуд је брство убијенога истраживало убијцу, узалуд се и нагађало, не сазнаде се ништа почисто богме, најпослије, брство погинулога хоће главу за главу, а најправичније је да га плати оно брство, у чијој је граници погинуо. Спремало се велико зло, јер обје стране бјеху «јачице». И зло се хоћаше десити, да владика не прокле мучкога убијцу: «Дао Бог» — рече господар — «да, до данашњега дана, иста пушка убије кривца.» Не прође ни седам дана, а човјек из даљега племена кидиса са̑м себи, пошто се најприје исповједи својима. «Ја сам — вели — убио онога, због којега хоће да се покољу два барјака, па ето хоћу да сад то спријечим, а Бог ће ми с тога олакшати души.» То рекавши, одапе палцем од ноге дугу пушку себи у главу... Још другијех, невјеровнијех прича наслушао се Јанко, али те приче оцртаваху му јасно и народ и врховног његовог главара.

Тако му пролажаху дани у новом завичају.

Вријеме бијаше једнако хладно. Врху смрзлога снијега, дању падаше нови снијег, који би се ноћу смрзао.

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

ГОРЊИ ДОМ СРБИЈЕ

(РАД ВЕЛИКОГ УСТАВНОГ ОДБОРА)

(НАСТАВАК)

8-ог децембра 1888.

На данашњем, XIV, састанку уставотворног одбора, поднео је, јуче изабрани одбор за проучавање г. митрополитових предлога, свој извештај, у коме се после кратког приступа каже ово:

«И ако одбор налази да је у овоме пројекту Устава обележено све, што се начелно обележити има у земаљском Уставу, опет је он пажљиво проучио предлог који су поднели поглавари наше цркве, па је нашао, да се тај предлог може довести у сагласност са овим нацртом Устава, са малим изменама и променама у тексту и једног и другог, па после подужег саветовања сагласио се на ово:

«Измене у чл. 191. више се тичу распореда него суштине изложених мисли. Тако н. пр. нашло се да је логичније говорити најпре о управи, па онда о надзору. У другој алинеји замењен је израз «по саслушању» са изразом «по договору».

«У чл. 192. учињена је та измена, што су све три прве алинеје, у којима се говори о преписци српских духовних власти са странима, пренесене у чл. 193., а овај чл. 192. говори само о ономе, што се тиче српских духовних власти с тим додатком, да свештеницима за њихове кривице у свештеничким дужностима, суде духов. власти по црквеним законима, осем оних кривица, које се казне по кривичном закону. То су све измене које је одбор учинио и према томе мисли, да се оне овде могу примити».

Г. *Милан Куjунџић* објашњава, да се овим изменама ништа у суштини не мења и да уставотворни одбор може на њих пристати.

Г. *поп Н. Крупежевић* примећује, да у новој редакцији чл. 190. стоји, да духовне власти *признатих* вероисповеди стоје под надзором министра црквених послова. Ово није потпуно, јер се не може узети да се та одредба протеже и на наше црквене власти. С тога предлаже, да се допуни овако: «Духовне власти, како источно-православне цркве тако и свију осталих признатих вероисповести стоје итд.»

Њ. В. Краљ слаже се с амандманом г. Крупежевића, јер се под признатим верама не може разумевати и она, која је државна. С тога пита: прима ли уставотворни одбор предложене измене с амандманом г. Крупежевића?

(Прима се).

Сад је на реду нова редакција чл. 157. о квалификацији судија, која је резервисана. Позива г. г. правнике, којима је та редакција поверена, да поднесу свој извештај (г. г. правници не беху још готови). Даје 10 минута одмора да г. г. правници спреме своју редакцију.

(После одмора).

Г. г. *Мита Маринковић, Стојан Марковић и другови* подносе за чл. 157. овакву редакцију:

«Судија може бити само онај Србин, који је уз друге законске услове за државну службу, редовно свршио правни факултет у Србији или на страни. У првостепеном суду може бити само онај судија, који је навршио 25 година, а у вишем суду онај, који је навршио 30 година живота.

«За председника у првостепеним и за судије у апелационом суду тражи се још да су служили најмање 5 година као судије првостепених судова, или као секретари министарства правде, или виших судова, или као редовни професори права у Великој Школи, или да су за

7 година радили правозаступничке послове као јавни правозаступници.

«За председника у апелационом суду, председника и чланове у касационом суду, поред захтева изложених у првом одељку овога члана, тражи се још да су служили 10 година као судије или као редовни професори права на Великој Школи, или да су 10 година радили као јавни правозаступници или да су били 5 година чланови апелационог суда, или председници првостепених судова, или да су били министри правде.

«Не могу бити бирани нити постављени ни за председника ни за судију ма кога суда они, који су дисциплинарном пресудом касационог или апелационог суда отпуштени из судске службе, или који су пресудом редовних судова за просте неполитичке злочине или преступе изгубили судијску службу.

«Ове одредбе не вреде за судије који нису државни чиновници.»

Г. *Јов. Авакумовић* је одсудно противан оваквој редакцији. Све што се овим хоће да уведе — споредна је ствар, која може да уђе у закон о судијама. Али баш и кад би овим одредбама и било места у Уставу, он би био против њих, јер су слабије од одредаба у досадашњем закону о судијама. Овим се само хоће да олакша улазак у више судове професорима и адвокатима. Цени јако професоре који се одликују научном спремом, али никаква теоријска спрема није довољна за звање судијско. Позив судије сасвим је различан од позива професора. Судија треба да има нарочиту спрему, која се задобија практичним радом у нижим судовима. Зато није никако умесно олакшавати неспремнима улазак у више судове. То су сасвим слаби услови за квалификације виших судија. Ако би се усвојило да ти услови треба да уђу у сам Устав, онда би он био за то, да ти услови буду јачи и од оних, које прописује досадашњи закон о судијама.

Њ. В. Краљ: Жели ли још ко да говори?

Г. *М. Мариковић* одговара Авакумовићу, да све што је овде предложено, као суштаствено треба да уђе у Устав, као што је урађено и за државне саветнике. Овим се довољно гарантује искуство кандидата.

Њ. В. Краљ: Налазећи да су подељена мишљења о томе да ли квалификације судија треба да уђу у Устав или не, износи најпре на решење то претходно питање.

(Решено је да уђу).

Е, сад је питање, да ли су предложене квалификације добре или не? Ово питање не дотиче се ни по чему компромиса политичких партија. Овде се разилазе лична мишљења појединаца из исте странке, а слажу се мишљења из разних странака. Према томе, дебата треба да се води о томе, јесу ли ове квалификације добре или не?

Г. *Јов. Авакумовић* остаје при своме мишљењу, да треба тражити веће гаранције за практично знање, које на сваки начин судије имају у већој мери од адвоката, те зато би од ових тражио 10 година праксе пре него што би могли ући у апелациони, а 15 година па да уђу у касациони суд. Но првенство опет да имају људи који су се књижевним радом у правној струци одликовали.

Њ. В. Краљ: То још није формулисан предлог. Има ли још ко шта да каже?

Г. *Марко Стојановић* мисли, да није могућно извести предлог г. Авакумовића.

Г. *Пера Тодоровић* вели, да је још у првој дебати о овоме говорио за јаку квалификацију. Овде се сад истиче првенство за професоре права. То се још којекако може разумети. Али како да се нађе мерило за оне, «који су се одликовали у правној књижевности?» Ко ће то да оцењује? Свака ће странка истицати свога «научењака» као бољег. Ово би било веома ризично, јер може неко и самим квантитетом свога рада импоновати, и ако тај рад по научној вредности може бити нула. Квалификација

је јасно предложена, сада ако се хоће јаче гарантије и он је за њих.

Њ. В. Краљ предлаже, да г. г. Авакумовић, Стојан Марковић, Гл. Гершић, Јевр. Андоновић, Мита Маринковић и Мика Кр. Ђорђевић, према свему што се овде изнело саставе нову редакцију, и то сад одмах овде, за четврт сахата, за које време прекида седницу.

(Усваја се. После одмора).

Секретар прочита нову редакцију:

«Судија може бити само онај Србин, који је, уз друге законске услове за државну службу редовно свршио правни факултет у Србији или на страни. У првостепеном суду може бити судија само онај, који је навршио 25 година, а у вишем суду онај, који је навршио 30 година живота.

«За председнике у првостепеном суду и судије у апелационом суду тражи се још да су служили најмање 5 година као судије првостепених судова, или као секретари министарства правде или виших судова, или као редовни професори права у Великој Школи или да су за 7 година радили правозаступничке послове као јавни правозаступници.

«За председника у апелационом и председника и чланове у касационом суду, поред захтева изложених у првом одељку овога члана, тражи се још да су 10 година служили као судије, или као професори права у Великој Школи, или да су 15 година радили правозаступничке послове, као јавни правозаступници, или да су били 5 година чланови апелационог суда, или председници првостепених судова или да су били министри правде.

«Не могу бити бирани нити постављани ни за председника ни за судију ма кога суда они, који су дисциплинарном пресудом касационога суда отпуштени из судске службе, или који су пресудом редовних судова за просте неполитичке злочине и преступе изгубили судијску службу.

«Ове одредбе не важе за судије који нису државни чиновници.»

(Прима се).

Секретар (чита додатак томе члану):

«Првенствено право на места у касационом суду имају: 1. Професори правног факултета. 2. Они, који су се одликовали својим радом у правној литератури. 3. Они који владају страним културним језицима.»

Г. д-р *Н. Крстић* изјављује, да је то претерано.

Г. *Јов. Бошковић* вели, да оно за језике нема смисла.

Њ. В. Краљ: Прима ли се 1 и 2 тачка додатка. (Већина против).

Секретер (понавља 3-ћу тачку додатка).

(Не прима се).

Њ. В. Краљ: Остао је још нерешен IV део пројекта који говори о Краљу. Пре него што би се тај део прочитао и о њему говорило, рад Вих саопштити две-три измене, које Сам налазим за целисходно предложити, услед мисли које су овде измењане у току досадашњих дебата.

Секретар (чита): «У чл. 39. чини се стилистичка измена у речима «нити се Краљ може тужити», које се замењују са «нити Краљ може бити тужен». — Чл. 43. пројекта замењује се овим: «Наследник престола и остали чланови Краљевскога Дома не могу ступити у брак без допуштења Краљевог». — У чл. 51. првој алинеји, реч «трговина» изоставља се, а друга се алинеја допуњује и гласи овако: «Али трговачки уговори и уговори за извршење којих се иште какво плаћање из државне касе, или измена земаљских закона, или којима се ограничавају јавна или приватна права српских грађана, вредиће тек пошто их одобри Народна Скупштина.» — Чл. 68. да се стилистички измени овако: «за време малолетства Краљевог не може се учинити никаква промена у Уставу». Члану 180, по свршетку прве алинеје да се дода још ово:

«за ово Краљево имање не вреди одељак 2. члана 39. овог Устава».

Г. *Риста Поповић:* Господо! Када се узме у обзир све што је до сада чињено за промену Устава; када се овај уставни пројекат оцени у целини, па се виде велике жеље народне, које су у њему остварене, па кад се нарочито узме у обзир још и то, *чијом је иницијативом* отпочето ово дело, чијом је *заузимљивошћу* створен овај нацрт Устава, који у себи садржи многе слободе, многе врлине, које ће у земљи створити сасвим ново стање — неоспорно боље од онога под досадашњим Уставом — кад се, велим, све то узме у обзир, нарочито ова сагласност, која влада међу нама, у чему је прва и највећа заслуга Његовога Величанства Краља (на ове речи сви чланови уставотворног одбора устадоше са својих места «Живео Краљ!») — онда нам допустите, Величанство, да Вам благодаримо на овом великом труду што Сте га у овај посао уложили. И у знак нашег скромног али свесрдног признања за ове трудове, предлажем поштованоме збору да овај одељак, у коме се говори о правима Краљевим, примимо с акламацијом.

«Живео!» «Прима се!» «Живео Краљ!» «Прима се».

Њ. В. Краљ: Допустите да вам благодарим на овом једнодушном решењу. Срдачност ваших усклика, којима сте ову одлуку донели, за Ме је довољна награда. Ви сте се из целог овог нашег рада уверили, да сам озбиљно хтео да се ово дело до краја изведе, и да сам се озбиљно старао да се дође до општег споразума. И успели смо да нови Устав постане заједничко дело свију партија. Његова судбина зависи још од Велике Народне Скупштине. Ја сам уверен да ће она појмити сву огромну одговорност и пред садашношћу и пред будућношћу, када буде решавала о новоме Уставу. Ја сам уверен, да ће Народно Представништво усвојити овај наш Устав, те да ћемо онда сви заједно, са новим Уставом моћи из свега срца кликнути: «Живела отаџбина! Живела Србија!»

— — — А сада, господо, долазимо на последњи део овога пројекта, који је веома важан, јер су у њему сва прелазна наређења. Пре него што пређемо на тај део, имам да вам изнесем једно претходно, веома важно и одсудно питање: Да ли све странке сматрају ово што је свршено, као дело компромиса, као једну утврђену непоколебљиву целину? У прокламацији Моме народу и у писму председнику Моје владе, Ја сам изрично нагласио, да се ово дело има извести по заједничком споразуму, без мајоризирања. То је испрва, и то у Србији, где су партијске страсти тако разбуктане, изгледало не само као врло тешко, него и као неостварљиво дело. Но благодарећи како патриотизму партија и њихових вођа, тако и оних уважених и искусних људи, који не припадају никаквој политичкој партији, ово је дело срећно окончано. Г. Риста Поповић је пре неколико тренутака нагласио, да је овај Устав бољи од досадашњег. Али Ја не бих потпуно одржао Моју задану реч, ако на крају овога посла не бих констатовао, да се све партије потпуно сагласавају с овим што је урађено? То је нужно да се утврди, пре него што овај нацрт Устава изађе као коначно утврђен пројекат, јер после се од њега не сме ни једна тачка променити. Тај, тако утврђен, пројекат постаје за ме питање личне части и Ја од тога нећу доцније ни за длаку попустити. Имајући дакле ово на уму, полажем политичким странкама ово дефинитивно питање на одлуку: да ли су политичке странке готове обвезати се, да овај овако израђен нацрт Устава подрже, без икаквих измена пред Народним Представништвом. Само на тај начин може да се осигура правилан и озбиљан рад, као што захтева једно овако велико и тешко дело. С тога пре него што се пређе на прелазна наређења, полажем питање, на које треба отворено и чисто без икакве ограде казати: да ли се политичке странке могу обвезати да ће се у Скупштини примити овај нацрт Устава овакав, какав је изашао из нашег заједничког рада?

Ако би која политичка странка имала још што да примети — то нека учини на овоме месту, па да према томе знамо на чему смо, те да се учини и последњи коначни покушај; да се и у тим примедбама или жељама дође до утврђеног споразума. Дајем по сахата одмора да се странке споразуму, да ли која има још што да примети или да жели, па нека то и изјави пре него што пређемо на прелазна наређења.

Г. *Јов. Ристић* напомену, како постављено питање схвата тако, да свака од странака, ако има што још да примети, то да учини у целокупности.

(Настаје одмор. Кад се наставила седница)

Њ. В. Краљ позива странке да се о постављеном питању изјасне.

Г. *К. С. Таушановић:* Још онога дана када се појавила прокламација Вашега Величанства, за нас, радикалну странку, било је јасно, којим се путем има доћи до пројекта. Ми смо знали да је то пут компромиса, знали смо величину, озбиљност и тешкоћу дела, познавали смо уважене личности које су највишим поверењем биле одликоване и којима је било стављено у задатак да изведу то дело компромиса. И благодарећи Његовом Величанству ми смо ево свршили дело које је Краљ и Отаџбина од нас тражила.

И сад, када смо близу краја, окуражени позивом Њ. Величанства да сваки у име своје партије изјави: да ли се у свему слажемо са целокупним нацртом, како је до сад изведен, и да ли смо готови заложити се за њ код наших пријатеља у великој народној скупштини — ја, у име чланова радикалне странке изјављујем да ми са онаком истом отвореношћу, са каквом смо се одазвали високом позиву и као што смо били готови да се акомодирамо компромису — са таквом истом отвореношћу имамо да учинимо неколике дефинитивне примедбе, које сматрамо за оправдане. Ове се примедбе тичу таквих питања за која у овоме збору не могосмо добити *већину*, а према

интенцији Његовог Величанства у нашем раду је искључено мајоризирање, већ све што радимо мора да носи печат узајамног договора и заједничких уступака. Износећи ове наше примедбе ми смо примили на себе дужност и одговорност, као чланови радикалне странке, као синови ове земље да се, ако се дође до споразума, ово дело изведе у свој својој целини. Овде ћу само нагласити наше мисли, и ако затреба готови смо да их и параграфирамо.

Тако имамо да учинимо примедбу код *поделе земље*. Сем радикалних има и либералних чланова овога збора који држе да подела земље на 10 жупанија неће одговорити оним замислима и интересима који су се баш наводили за такву поделу, те да ће се при самом остваривању наћи на врло јак отпор. Ми мислимо да би ово питање ваљало оставити редовном законодавству да га оно реши. Људи из народа наглашавали су озбиљне тешкоће које ће настати при стварању ових политичких јединица, и зато ми не можемо узети одговорност за њихово остваривање. У осталом што се овога питања тиче, готови смо улазити у компромис. Другу примедбу имамо односно *изборног система*. Ми смо приликом расправе овога питања изјављивали да начелно немамо ништа противу тога да и мањина буде заступљена у законодавном телу. У главноме је ово питање тек теоријски разрађивано, и ма колико да нас осећаји правде нагоне да начелно не одречемо велику важност овој теорији, ипак држимо да *начин* на који се има у живот увести није још довољно опробан, те да је с тога веома неподесно да тај начин улази у саме уставне одредбе, које се тешко мењају, већ да се то остави редовном законодавству и даљем компромису.

Даље имамо приметити да је код чл. 87, прва тачка да осуђени за издајство губе на свагда бирачко право врло тугаљиве природе, те да је не би требало усвојити.

Цео овај нацрт Устава има на себи тип напретка који се не види и на овој одредби.

Питање *о укидању смртне казне* занима одавно све просвећене духове у свету. Оно је у неким земљама решено у напреднијем човечном духу тако да има земаља у којима је та казна сасвим укинута и других у којима је задржата само за атентатлије. С тога радикална странка мисли да јој се не може замерити, и да ће њен захтев бити сматран као сасвим оправдан ако, попуштајући до крајњих граница тражи да се смртна казна за политичке кривце укине, а да се задржи само за оне, који предузимљу атентате противу Владаоца и чланова владалачког дома. Да ово није гледиште само радикалне странке доказује и та околност што је тако одличан правник као што је г. Dr. Н. Крстић говорио у овоме збору за укидање смртне казни. Пета наша примедба тиче се *цензуса*. Ми смо уверени да количина плаћене порезе не треба да утиче на бирачко право. Ово се питање расправљало у свима парламентима и свуда је цензус све више спуштан. И у самој Аустрији у којој још има понеких сталешких каста са нарочитим привилегијама — спуштен је цензус на пет форината те тако имају бирачко право и такозвани „Fünf-Gulden-Männer". Па кад је тако у аристократској Аустрији, зашто да се у демократској Србији не да бирачко право бар оним грађанима који плаћају 10 динара порезе?

Даље су наше примедбе: да се у чл. 117 боље прецизира да се само оне наредбе врше које одговарају Уставу и закону; да за чланове гл. контроле могу поред правника доћи и они који су служили у вишој финансијској струци; да квалификације за судије остану онакве како их је предложио ужи одбор, а не онакве како их је пооштрио цео уставотв. одбор. Да се бирање обичних и квалификованих посланика врши у један дан, јер је физички немогућно да се то подељено извршује.

У прелазном наређењу стоји да се 1-ог маја идуће

године изврше избори за ванредни сазив народне скупштине која би се имала састати 15. маја 1889. За те изборе за ову ванредну скупштину имао би ужи уставотворни одбор да изради изборни ред према начелима утврђеним у овом Уставу. Та ванредна скупштина имала би да изради читав низ закона, и то брзо, како би се редовна скупштина могла састати 1-ог октобра. Све ово да се дотле изврши просто је физички немогућно. То је сувише мало времена и за владу и за скупштину. С тога у име радикалне странке тражим измену: да се у 1889. састане само ванредна скупштина, а редовна да се почне састајати 1890-те.

Износећи све ово у име радикалне странке, молио бих да се о свему овом размисли; ако би се у тим питањима могло доћи до коначног споразума — онда смо готови примити на себе обавезу и одговорност да ће овај Устав бити примљен од наших пријатеља у великој нар. скупштини. Ако се ове наше жеље не би уважиле, нама је жао што морамо изјавити да не примамо никакву одговорност за то, хоће ли вел. нар. скупштина примити овај нацрт Устава или не, и перемо руке од свега. —

Пpредс. г. *Јов. Ристић:* И ми делимо мишљење г. Таушановића да је ово дело компромиса. Цео досадањи рад ми смо сматрали као неку компромисну потку. С овога гледишта ми смо готови да узмемо у оцену мисли и жеље које је пред нас изнео г. Таушановић у име радикалне странке. Оне су, у основу, двојаке природе. Има их које не засецају у основу целине, па се надам да се о њима може доћи до коначног споразума; али има их, на жалост, и таквих, које могу довести у питање цео досадањи рад. Ако те предлоге издвојимо, као што се они по самој својој природи издвајају, ми нисмо с раскида да уђемо у претрес, те да ствари приведемо повољноме крају. Али за оне, које засецају у основу рада, принуђен сам још сада изјавити, да оне могу довести у питање сав досадањи тешки рад тако, да би се он морао почињати из нова.

Ми, с наше стране, немамо да чинимо никаквих нових предлога, осем некојих мањих стилизација. По моме схватању може се мирне душе примити што је до сада рађено и израђено. А, као што рекох, у интересу самог сложног рада, пристајем да узмемо у претрес некоје од г. Таушановића предложене измене: али за некоје од њих изјављујем у напред, да их принципијелно не могу доводити ни у питање. И пошто је цео досадањи рад, рад споразума, *без икакве изјављене резерве*, то не могу да појмим како може да се каже: ако се ово или оно не усвоји, да се перу руке од целог досадањег посла!

Пpедседник г. *М. Гарашанин*. Узимам слободу да у име напредне странке изјавим да ми у опште не можемо улазити у дискусију измена које је г. Таушановић сада, на крају рада, у име своје странке изнео. Не можемо улазити зато, што цео досадањи рад, и у својој полазној тачки и у самој основици сматрамо као заједнички, компромисни рад, и према томе, што је ко имао да тражи и предложи, то је и учинио у току самога рада, и у томе се, узајамним попуштањем дошло до једне конкретно формулисане ствари — до овог скоро сасвим готовог нацрта. Истицати сад, на крају, неке нове захтеве, значи задрмати целу досадању зграду, значи вадити из ње поједино камење, значи рушити је. Све што је г. Таушановић изнео за измену, и питање о жупанијама, и изборни систем, и цензус, и питање о изборном праву оних за издајство осуђених и о смртној казни, све су то начелна питања, на којима почива ова наша нова уставна зграда, без којих се она не може ни замислити, а камо ли остварити, и она су просто на просто изван сваке даље дискусије. Ако хоћемо, а то смо утврдили, да изводимо начело тајног гласања, и да осигурамо и мањини да буде заступљена у народном представништву онда се то, бар по до сада признатим начелима, може извршити само гласањем по листама. Начин таквог бирања опет неминовно захтева веће административне је-

динице као што смо их ми обележили жупанијама. Сужавати те јединице значи доводити у питање цео изборни систем. Г. Таушановић вели за тај систем да није довољно опробан и да га зато не ваља метати у Устав, него га оставити редовном законодавству. То не стоји. Он је већ опробан у земљама које су га усвојиле. Ми имамо само двоје: или да задржимо досадањи начин, или да узмемо овај нов. Сви се слажемо у томе да се досадањи начин преживео, да смета правилном, истинском парламентаризму. И кад је тако онда нам остаје само једно: да примимо овај нов начин. Не велим да је и он савршен — али где и у чему на свету има савршенства? Што се тиче цензуса и он је углављен по компромису. По досадањем изборном систему бирачко право имају они који плаћају пун данак. Ми смо то право раширили утврдивши да га има свако ко плаћа 15 динара. То је с наше стране концесија радикалним захтевима и према томе не могу да појмим како се сад са те исте стране траже нове концесије. – У питању о смртној казни не мислим да може бити икаквог разговора о икаквом попуштању. Истина је да има држава у којима је та казна укинута, али је тако исто истина да се у тим истим државама подижу озбиљни гласови да се смртна казна поврати. То је ресултат жалосних искустава. Али, рећи ће се, барем да се укине за политичке кривце! Политичке кривице не бешчасте као прости злочини — али по мом схватању *политички злочин* по својим последицама може бити много тежи *од* простог злочина. Кад обичан злочинац убије једнога човека, он је угасио живот њему једноме, упропастио је можда једну породицу, али када човек направи злочин буне, тај наноси штету целоме друштву, целој држави, тај припомаже да се *угаси живот отаџбини*. С овим стоји у свези право гласања оних који су осуђени за издајство. Г. Таушановић је нашао да одузимање тога права таквим осуђеницима, не носи на себи тип напретка?! Ја мислим да ми правимо Устав

за грађане наше отаџбине, а не за оне који се својим радом одричу свију грађанских права. Ово су дакле, као што видите, све таква начелна питања, која ми стављамо ван сваке даље дискусије. Остало је ствар стилизације, и ту је лако доћи до споразума.

Ово је наше гледиште од кога не можемо одступити.

Пред. г. *Јов. Ристић.* Пошто је г. Гарашанин, у име напредне странке изложио шта може а шта не може пристати да се понова претреса, нека ми се допусти да у име либералне странке изјавим:

1. Не сматрам обим административних јединица као догму. Догма је хоће ли бити две или једна административна јединица, њихов *обим* то је ствар целисходности у опште и помесних прилика на по се.

2. О чл. 87 може се говорити а исто тако не одбијамо дискусију

3. О смртној казни за политичке кривце, у толико мање, што укинуће те казне улази у програм и пар. либералне странке. Даље готови смо да говоримо

4. И о проширењу квалификација за чланове главне контроле па и за судије.

5. Даље, да се избори квалификованих и неквалификованих посланика врше у исти дан, ствар је просте целисходности, и на то се може одмах пристати.

6. Тако исте може се пристати да идуће године буде само једна, ванредна скупштина.

Но на што у опште не можемо пристати да се мења и што сматрамо као принципијелну ствар то је: 1. изборни систем и 2. цензус од 15 динара.

Њ. В. Краљ: Напомиње да је односно главне контроле остао још предлог који су поднели г. г. Ст. Вељковић и Ст. Бошковић.

Г. *Ђ. Павловић* враћа се на питање о главној контроли. Решено је да се она сматра као највиши рачунски суд. По напомени г. Гершића и сам је мњења да се у овоме ваља осврнути на дотичне одредбе у другим др-

жавама. У Италији и Француској узакоњено је да се против извесних решења гл. контроле може жалити државном савету, који коначно одлучује. Сматрајући овакву уредбу за веома корисну, а у споразуму са г.г. Вељковићем и Ст. Бошковићем подноси предлог: да се противу решења гл. контроле може жалити пуној седници касационог суда.

Г. *Јов. Ђ. Авакумовић* напомиње како после говора уваженога шефа либералне странке, не би имао шта да каже. Али као члан ужег одбора има да учини неке исправке на оно што је изнео г. Таушановић. Када је у ужем одбору било изнесено питање о административној подели земље, нису били либерали који су предлагали овакве жупаније. За нас је било начелно питање хоће ли бити једна или две административне јединице. Предлог о жупанијама потекао је од стране радикалних чланова. У питању о смртној казни он не полази са партијског већ са правничког гледишта, и према томе био би против смртне казни осим у случају извршеног злочинства кад је један човек лишен живота.

Г. д-р *М. Вујић* хоће да гл. контрола води надзор и над трошењем буџета.

Њ. В. Краљ: Ако је Моја улога као председника овога збора, била тешка за време његовог рада, данас је најтежа. Ви ћете, господо, и сами осећати тегобу ове ситуације, у којој се данас налази ваш председник, који је од почетка овога рада уложио сву своју снагу да ово дело приведе концу на опште задовољство и своје и ваше и народно. Та Моја ситуација постаде данас тако тешка с тога што сада, на крају целога рада, две странке изјављују да је цео досадашњи рад дело постигнутога компромиса, а једна странка изјављује да ово није у свему постигнут компромис, већ да има питања која су одлучена мајоризирањем.

С ових, са свим противних гледишта доводи се при крају у питање све што је и како је до сад урађено.

Мени, као председнику стоји отворен пут да ставим целу ствар на гласање: али према расположењу које моментално влада у овоме збору, врло је вероватно да би гласање дало истоветни ресултат. И после таквога гласања — шта би настало? Свака партија за себе била би ослобођена свију обвеза према другим странкама, постала би слободна у своме кретању, а и Краљ би био слободан да са Својом владом поднесе скупштини — мало друкчији предлог Устава. Но такав ресултат, признаћете, не би ни у колико одговарао оној основици коју сам Ја положио за промену Устава. Јер, господо, Ја сам од почетка овога рада до данас равнао цео овај посао као заједнички, да плод тога рада, овај нацрт Устава буде дело компромиса између свију нас и — сада понова изјављујем да од те намере не могу да одустанем. Ја морам хладнокрвно да ценим ситуацију и да према Мојој првобитној мисли поступим даље.

Да би се искључило свако погрешно тумачење, Ја морам да кажем зашто сам поставио свима странкама питање: примају ли овако израђен нацрт Устава без икакве резерве или имају још што да примете, као и то јесу ли у првом случају готове обвезати се да ће све странке у Скупштини примити овако утврђен Устав?

Ја мислим, господо, да овај предлог Устава треба по довршењу сви да потпишете, и тако потписан Моја ће га Влада изнети пред скупштину. Али то би био последњи чин коме треба да претходи потпуно рашчишћена ситуација: т. ј. треба да је документирана неоспорна сагласност са предлогом како у целини тако и у појединостима. Зато сам вас позвао да се изјасните. Али кад се ви изјасните тако, да једна странка хоће да мења девет утврђених тачака, да друга странка пристаје да дискутује понова 7 од тих тачака али не пристаје за две, да трећа странка неће да улази ни у какву поновну дискусију — онда је очевидно да је ситуација постала врло

запета. Ваља дакле потражити е да ли има излаза из ове ситуације.

Предлог за нове измене потекао је од радикалне странке. Потпредседници г.г. Ристић и Гарашанин поделили су те предложене измене на начелне и несуштаствене. Да пођем и Ја тим редом мисли са Мојом досадашњом непристрасношћу те да вам кажем шта Ја држим да је начелно важно а шта не.

Тако н. пр. питање о сазиву ванредне и редовне скупштине које је г. Таушановић изнео као последњу тачку радикалних захтева — не држим ни по чему да је принципијелно. У осталом то што предлаже г. Таушановић и боље је. По предлогу ужег уставотворног одбора имали би за једну годину, у веома кратком размаку времена, две скупштине. Влада би била толико оптерећена радом за ванредну скупштину да би збиља сустала за редовну. За ово питање дакле држим да ни једна странка неће тврдити да је принципијелно.

То исто мислим и о оној одредби чл. 97 о губитку бирачког права. По томе би се узело да и они који су осуђени за јатаковање губе бирачко право. Али по нашем кривичном закону има и квалификације простога јатаковања за које се осуђује на 6 месеци. Око тога не мислим да вреди ломити убојна копља.

Што се тиче жеље да се у чл 117 уметне реч «законите» то је чисто питање стила, јер када са ствара овакав Устав онда појам законитости не може бити споран.

Не мислим ни да су она три питања о бирању свију посланика једног истог дана, о квалификацији чланова главне контроле и судија — таква да би због њих вредело ставити на коцку и проиграти сав наш досадашњи рад. Уверен сам да се нећу преварити ако речем да, кад би радикална странка имала само ова питања пред собом, нити би их овде износила нити пред народну скупштину. Али она има на срцу она остала питања, и још

једно, које нико није изнео, и о коме се никако није дебатовало.

Ја ћу вам одмах рећи како мислим о тим питањима.

Прво је *о смртној казни.* Ви знате какво је Моје гледиште у тој ствари. Ја сам га, мислим, довољно јасно изложио у овоме збору када се о њему дебатовало. Данас је овде г. Авакумовић у томе питању заступао радикално гледиште. Гледајући на ствар с теоријског гледишта, мислим да нећу погрешити ако кажем, да у свима странкама има људи, који се без обзира на партијске разлике, у овоме слажу, као што их има у једној странци који се само у овом питању разилазе. Када су сеградили партијски програми, то се питање остављало на страну, јер се није мислило да оно треба да уђе у Устав. Сам г. Таушановић признаје да има неких злочина за које би ипак требало задржати смртну казну. То би дакле била ствар кривичног законика, и према томе могла би се у Уставу никако и не помињати. Г. Таушановић позвао се на стручно мишљење г. Крстића. Ми смо за цело сви захвални г. Крстићу за научно и непартаично схватање које је он у свакоме питању овде показао, али сам је г. Крстић *у свези с овим питањем*, тражио, да се цео кривични закон измени, јер је и сувише застарео према данашњем ступњу нашега развића. Та измена пак, тако је огроман посао, за који ће требати врло много времена, и он је посао само редовног законодавства.

У питању *о жупанијама*, Моје је лично уверење да је боље, а можда је и јевтиније, да се земља подели на веће административне јединице. То мислим не само с административне него и с политичке стране, јер нарочито према оваквом Уставу, мање политичке јединице тешко ће моћи живети жељеним пуним политичким животом. За то би требало да их је мање, али да су веће, способније за самоуправу. Што се сада радикална странка изјављује против 10 жупанија, биће само из овог разлога: што овај Устав има да решава скупштина у којој седе представ-

ници, од којих би 10 добили односно задржали а 11 би изгубили своја досадашња окружна средишта. У осталом што се Мене тиче, Ја и то не схватам врло трагично, Мени може најзад бити све једно, хоће ли скупштина да буде више или мање административних јединица.

У целоме данашњем спору за Ме и за земљу главно је *изборно* питање. Ту једна странка тражи да се те одредбе изваде из Устава па да се оставе редовном законодавству — а друге две странке начелно траже да се изборни систем прецизује самим Уставом.

И нехотице се намеће питање: зашто су се странке у овоме овако груписале?

По Моме схватању ко тражи да се изборни систем унесе у Устав, тај тражи да се од сада избегну досадање изборне неправилности, да се наша отаџбина излечи од досадашње политичке бољке, која је осујећавала сваки правилан уставан живот. Они, који су противни уношењу тих одредаба у Устав, боје се да се у њима не погреши, па да би се због њих у скоро морао Устав опет мењати.

Но може бити да би се могао наћи један средњи пут, па да се и начело утврди и да се даде могућност за лакшу измену, ако би се увидело да се у појединим одредбама погрешило. Зар се не би могло унети у Устав начело, да изборни закон мора гарантовати заступништво мањини, а све остало о начину бирања унети у прелазна наређења, да се према њима изради изборни закон, који се не би могао мењати за један период од 5—9 година. Данашњи је изборни систем неповратно осуђен, а новоме би требало дати могућности да живи, да се опроба, па после извесног броја година може се дотеривати, ако се укаже потреба за то. Но можда ће се рећи да се на овај начин не би имало довољно гаранције да ће се доћи до жељене промене. Па те гаранције нема ни иначе. Мени се чини да би било могућности и начина да се хладнокрвно испита ствар и да се доведе у склад гледиште странака.

Што се тиче питања *о цензусу* њега сматрам као чисто партијско, и остављам политичким партијама да се цењкају према својим партијским интересима — Ја у то нећу да улазим. Што Ја имам права захтевати то је *да се гласа за или против о целокупном Уставу*. Вама остаје ако нађете за потребно, да пре тога сваки у свом кругу продебатујете. Или једно или друго. Од воље вам зависи. Ако одбијете, Моја ће влада поднети скупштини реферат о свему досадашњем раду и свој предлог Устава да га просто прими или одбаци. Шта би даље било — то нећу крити. А сада бих молио господу да се изјасне, ако би имали још што да примете, пре него што коначно завршим дебату.

Потпредс. г. *Сава Грујић:* После говора Његовог Величанства, и после објашњења појединих предлога, држим да збор неће доћи на мисао да се сад одмах гласа о целокупном примању или непримању. Његово Величанство благоволело је расветлити пут којим се може доћи до коначног компромиса. По моме мишљењу могла би се једна ужа комисија споразумети о спорним тачкама. Мој поштовани друг г. Гарашанин веома је строг у оцени изнесених предлога када налази, да су све тачке начелне природе о којима се не може више преговарати. Начелно је хоће ли бити једна или две административне јединице, хоће ли се зајемчити заступништво мањине, и ми смо на то пристали, али нисмо сматрали за безусловно нужно, да и сам начин бирања улази у Устав. Само питање о цензусу не може бити начелно докле се креће између ове и оне мере. Остале ствари нису такве природе да због њих мора доћи у питање цео пројекат Устава. Мени се чини да није искључена могућност за коначни споразум.

Потпредс. г. *М. Гарашанин* констатује са сажаљењем да се не слаже са пошт. предговорником, јер, ако ово све није начелно, онда не разуме зашто се сад, на крају целог рада, износи на погађање, па чак се тиме услов-

љава успех или неуспех целог досадашњег рада. Начелно је питање једна или две јединице као и то хоћемо ли имати велике или мале округе. Па кад смо узели да начелу тајног гласања најбоље одговара систем бирања по листама, онда не треба многог доказивања да што су мање јединице да је то мања и правичност изборног система, шта више, он постаје илузоран. Сасвим је начелно питање и цензус и заступништво мањине у законодавном телу, и зато се и то мора зајемчити Уставом а не остављати на милост и политичку променљивост законодавног тела. Што се тиче чл 97, ја питање о губљењу бирачког права не сматрам за начелно, већ за питање *савести*. Полазећи са тога гледишта ја нисам за то да се данас ишта мења у томе, а доцније, када Србија потпуно изведе своју државну мисао, онда сам готов ако хоћете да смртну казну сасвим укинемо. Најпре да осигурамо човечанска права и осталим Србима, па после можемо се бринути и о правима — издајица отаџбине.

Нека ми допусти Његово Величанство нагласити да би одредбе о начину избора, ако би се пренеле у прелазна наређења, изгубиле сав свој значај. Ако овај систем није довољно испитан, као што вели говорник радикалне странке, он ће доносити забуне па стајао он овде или онде. А и када не би стајало ово што рекох, ја бих био противу таквог прелазног наређења баш за то што је *прелазно*.

Пошто смо се у овим питањима тако поделили да су на једној страни две странке а на другој једна, то је правије да она једна попусти, ако јој је стало до споразума.

Г. *Гл. Гершић*: Сви ми, с узвишеним нашим председником, желимо да се овај Устав оживотвори. Према томе веома је важно питање: како да се споразумемо да се његово примање не осујети. С тога ми допустите да учиним неке исправке односно начелности или неначелности, како их је схватио г. Гарашанин.

У државном животу колико је важно нешто што се сматра за начелно, толико је исто важно и оно што се сматра за целисходно. Ми, чланови радикалне странке, имали смо свакако на уму, да, позвани да потпишемо пројект Устава, примамо за њ одговорност да ћемо се за њ заложити свим и свуда. Но пошто у њему има некојих одредаба, које би могле наћи на такво нерасположење да би се могло због њега осујетити примање — то смо мислили да, кад се те одредбе могу уклонити или модификовати без штете за целину — зашто се то не би учинило баш у интересу целине? Да узмемо само у оцену поделу земље у свези с изборним системом. Ја сам уверен да мање административне јединице ни по чему не би могле осујетити сам систем бирања. Г. Гарашанин каже да увођењем самог начина бирања у Устав хоће да огарантује само начело. Нека би то тако и било, али свакако чини ми се сувише куражно тврђење да не би било никакве забуне при бирању. Тај систем још није довољно опробан да би се тако позитивно могло рећи: неће бити забуне! Ми хоћемо да овај Устав не буде одмах изложен промени, јер је највећа гаранција када основни закон земље што дуже траје. Што се тиче оних «издајника отаџбине» ту осем етичких има и пуно других разлога и за и против. Али то питање није такве природе, да се не би могло споразумно решити. Сумарно узевши, све примедбе од стране радикалне странке учињене су у интересу самога успеха целокупнога дела.

Њ. В. Краљ: Моје понашање у целом овом раду мислим да би заслуживало мало више пажње од свију присутних. Ја, као Краљ, морам да водим конкретну политику, морам да водим рачуна са колико гласова располаже која странка у скупштини, која је позвана да оживотвори ово дело. Према томе Ја сам ставио питање да ли ви примате на себе да овај предлог Устава браните до краја — а ви се упуштате у овакве и онакве примедбе. Међутим, као што сам отоич казао, овде има само два пута

за решење, о којима треба говорити, а ви се упуштате у појединости Таушановићевих предлога, чему у овом тренутку нема ни места ни смисла. Ваља бити на чисто са оним што се хоће. Мени је сасвим све једно, колико је нека ствар начелна а у колико није, али Ја тражим ово: Или да се дебатира и решава о предлогу г. Таушановића; или да се он упути каквом одбору, или да се констатује да се политичке странке нису могле сложити, у коме случају престаје Моја дужност као председника овога збора, а настаје дужност Краљева да оцени шта Му даље ваља радити. Не би требало да ме доведете до те алтернативе. Требало би да будете.... рецимо, мало мање Срби, то јест да не будете тако на крај срца, да не будете до краја елеменат неспособан за заједнички рад.

Потпредседник г. *Јов. Ристић:* Према изјави Његовог Величанства треба озбиљно да размислимо пре него што би конац прекинули, јер бисмо тиме узели на себе тешку одговорност. Његово Величанство има сасвим право да питање није у томе шта је начелно а шта није, већ у чему се можемо сложити. Ми смо у ужем одбору долазили до споразума путем попуштања. Ми смо непрекидно попуштали, што доказују многи примери, међу које долази и цензус за општинске и жупанијске изборе. Истина је да Краљ мора да води конкретну политику и да држи рачуна од тога, са колико гласова која странка располаже, али и ми имамо одговорност да не запостављамо суштину ствари, и наша је одговорност исто тако тешка и дуготрајна као и одговорност оне странке, која може располагати са више гласова у Скупштини. Треба да примимо савет Краљев па да још данас ту ствар испитамо. Ако буде упућена одбору, треба да се реши већином гласова.

Њ. В. Краљ: Ваше ће бити да решите хоћете ли овластити ужи уставотворни одбор или да се изабере нарочити одбор за покушај споразума у овим питањима. Ако још когод има што да предложи нека поднесе том

одбору. Ја имам један предлог, који сам поменуо у мом првом говору и који се тиче промене Устава.

Један обичан закон има право да предложи и Скупштина и Краљ преко Своје владе. У оба случаја мора да се оправда поднашање законског предлога, мора да се дискутује његова целисходност. Кад ми упишемо у Устав да за промену Устава, кад се изјасни Скупштина. ваља још пристанак Краљев па да се дође до Велике Народне Скупштине, онда је с тим ограничена могућност дискусије. С тога мислим да је добро да предлог о промени Устава збиља доживи оно тело, које има права да га прими или одбаци. Руковођен овом жељом предлажем да се то ограничење избегне. Но да не би опет моментани прохтеви за променом шкодили општим интересима, а с друге стране да би се створио онај вентил, о коме говораше г. Пера Тодоровић, било би, или могло би бити од штете, ако би се оставило да *иста* скупштина «у двама сазивима, који долазе један за другим» о томе решава. То би било опасно по саму суштину ствари о којој је реч. јер би значило да једна иста Скупштина решава два пута о једној истој ствари. Мишљења сам, да би оправданије било да о томе решавају *две скупштине, које су изашле из двојих избора*. На тај начин дало би се могућности да предлог буде претресан и да се јавно мњење несумњиво изрази за или противу, а да се не изненађује и заводи. Молио бих да и о томе питању одбор размисли.

Сад. како мислите за тај одбор? Ја мислим да је ужи уставотворни одбор учинио што је могао. Не би ли боље било изабрати други одбор? (Прима се). Потпредседници, наравно, као вође странака, улазе у одбор, за тим бих предложио ову господу: Косту Таушановића. поп Марка Петровића, Ђоку Павловића. Миту Маринковића, Алимпија Васиљевића и Јову Крсмановића. Ја лично нећу да учествујем у раду тога одбора. да не би било ни сенке сумње да бих хтео да утичем на тај рад. Још бих мислио да

умолимо г. д-ра Н. Крстића да као човек изван партија а од науке, буде такође члан одбора.

(Прима се).

К. Таушановић: Требало би знати остаје ли предлог г. Ристића да се у одбору овом одлучује гласањем. У том случају он би се морао изразити против.

Њ. В. Краљ: И сам г. Ристић одустаје од тога.

Г. *Јов. Ристић*: Ја сам само држао да је то најбољи пут да се дође до сагласности.

Њ. В. Краљ (устајући са председничке столице). Стављам вам на душу да се озбиљно размислите о свему. А да би вас Бог умудрио, узмите у одбор и Његово Преосвештенство г. Мојсија да вас благослови и упути хришћанској и братској слози. Господа одборници нека дођу овде по подне и нека се не разилазе док не донесу закључак, јер сутра пре подне у 10 часова заказујем последњи састанак уставотворног одбора.

(Свршиће се).

ПРОЂЕ КАО САН

РОМАН ЖОРЖА ДИРИЈА

(СВРШЕТАК)

Једнога дана она оде у Париз ради куповине. Михајло сеђаше у салону и читаше кад уђе момак и јави му да неко жели са њиме говорити.

— Је ли ти дао своју карту?

— Није, господине.

— Како изгледа?

— Омален, сувоњав, блед. врло црномањаст, ружнога лика....

— Ах, то би било и сувише. узвикну Костала. И он нагло приђе прозору.

То беше Марије Видален: он се шетао по баштенској стази — и истим покретом којим је пропраћао свој говор Монмартру — пресецаше, снажним ударом својега штапа, ситне гранчице од ограде поред које иђаше тамо и овамо. Костала га за тренут пропрати очима.

«Овај шкодљив створ мора дакле да руши и упропашћује свуда где прође.... Што ли је дошао овамо?.... Шта хоће од мене?...» Он спусти завесу коју беше подигао да боље види, и рече после неколико секунада устезања:

— Уведи га унутра.

Мало за тим Марије беше пред њим.

— Не знам, господине, поче он, да ли ме познајете.... Видели сте ме цигло један пут.... и то пре више година.

— Варате се, господине, ја сам вас видео пре три недеље, од прилике; чак сам вас и чуо — јер је то било на јавном збору у Монмартру — дакле, потпуно знам ко сте....

— А, и ви сте зар били на збору!....

Он не рече ништа више, али зрак дивљачне радости и триумфа засветли у његовим очима.

— Био сам тамо, одговори Костала, и лако ћете разумети, да после оне седнице, имам више но икад разлога да будем изненађен вашим присуством овде, у мојој кући.

— Верујте, да је изненађење не мање велико и за мене самога.... Да ми је неко рекао, само пре осам дана, да ћу ја, Марије Видален, прећи праг ваше куће, ја бих му одговорио: Никад, ни довека!.... Будите дакле уверени, да су ме само важни разлози довели овде пред вас.

— Потрудите се, дакле, да ме упознате с њима.... Чини ми се, да ни ја ни ви не полажемо на то, да се разговор одужи.

— И ја сам тога мишљења, господине.... Ево шта ми је наређено да вам кажем....

Један од најватренијих присталица социјалистичке партије по имену Павија — онај исти за кога је ђенерал Иго тражио почасно председништво на збору у Монмартру — био је строго осуђен за то, што је покушао да изврши један од оних дела «пропаганде делом», која су у броју најбитнијих чланова анархијског катихизиса. Он беше убацио озго, са галерије берзанске у «средњу салу» где су мењачи, бомбу која се није распрсла. Ово јуначко дело и ако несрећом, непотпуно, није пропустило да изазове одушевљење целе партије, и редакција се «*Одметникова*» била решила, да се заузме у корист тога јунака и мученика. Марију је било наређено да предложи Косталу следећи пазар: «*Одметник*» ће престати нападати Моргана, а зато ће се Костала обвезати да добије, било чисто помиловање Павијино, било знатно ублажење казне, коју је овај млади революционар имао да издржи. Ово син Аврелијин изложи у неколико речи.

— Тако дакле, ви сте ми послати као опуномоћени изасланик... Чудновато, да су баш изабрали човека, који од годину дана на овамо није пропустио ни један дан а да ме не обаспе грдњама и клеветама најниже врсте!....

— Зар је потребно да је неко ваш пријатељ, одговори он опоро, па да вам предложи овакав уговор? Ако га примите, значи да имате рачуна, а нећете га примити с тога, што вам је Јанко или Петар предложио.... Тражили су човека добре воље да дође код вас. Ова ми је мисија била толико исто мучна, колико и осталима, то можете веровати!.... Нико није хтео, јер треба да знате, да вас се ми сви гнушамо.... Ја сам савладао моју одвратност, моју мржњу, зато, што је у питању човек, који има иста начела као и ја и страда за њих.... И ја сам дошао! Имајте доброту саопштити ми ваш одговор.

— Ево, господине.... Могао бих вам одговорити, да пошто више нисам министар, немам власти да добијем то што ви од мене захтевате....

Он слегну презриво раменима и рече:

— Ба, влада вам не може ништа одрећи....

— Могуће.... Еле тешкоћа не лежи у томе... Ја не могу да примим предлог који сте ми донели, с тога, што одлучно одбијам — разумите — да се заузмем за једнога ниткова праведно осуђеног....

— Павија није нитков! Он је верни који себе жртвује да убрза час, кад ће његове идеје славити победу!.... Не вређајте тога човека, ви, који сте отпадник од ваших људи!....

Он викаше више него што говораше ове речи, са необичним заносом, севајући очима пуним фанатизма. Гнев поче и Косталу обузимати.

— Ви који се усуђујете рећи то, коме није доста што се бацате блатом на мене у вашем прљавом листу, него долазите да ме вређате у мојој сопственој кући.... идите и реците од моје стране онима који вас шиљу, да ће у Француској — надам се бар тако — увек бити влада које ће бранити друштво од њихових бесавесних и глупих напада! Реците да их ја сматрам као најпрљавији сој, као најгоре непријатеље Републике и отаџбине, као срам за човечанство а опасност за цивилизацију.... Реците им, да би победа њихових начела била пропаст свему, јер оно што та глупа и дивљачна начела садрже у себи, није напредак, него је смрт....

— А ви, прекиде га бесно Марије, реците кајишарима народним, чији сте вођа, да ћемо ми срушити то прљаво друштво, које вам је тако за срце прирасло, друштво основано на неправди и притиску, срушићемо га као што сте ви срушили Бастиљу — мање страшну тамницу! — и пошто га оборимо, бацићемо остатке у ветар да после сто година не буде ни трага ни гласа од онога, што сад постоји, од ваших закона, ваших пореза, ваше војске ни полиције, од вашег капитала, ваших имања; ништа од свега што нас данас тако тешко притискује!.... Реците им да неће још дуго разметати се и уживати, да се ми прибирамо, уређујемо, да долази страшан прилив,

који ће потопити и однети све.... Видећете, видећете!.... Што се буљубаша робијашких тиче, којима сте ми мало час претили, имамо их чиме дочекати! Ево: гледајте!..,.

Он извуче револвер из џепа и показа му га.

— Кад помислим, додаде, да бих овим могао опростити народ једнога издајника као што сте ви!....

Он пропрати ове речи ужасним погледом, и полагано, цев се од пушке дизаше и управљаше на груди Косталине.

— Та то је и сувише! узвикну овај. Скочив на Марија он шчепа и изви руку која држаше оружје. Не могући да измакне из ових снажних шака, Марије се отимао, покушавајући да га уједе. Док су се тако рвали, Михаило покушавајући да га обезоружа, младић бранећи се свом снагом, очајан што се дао савладати, пушка се окиде.

— Ах, обешењаче, ти си ме ранио, узвикну Костала.

Његова десна рука упусти плен, револвер паде и Марије утече. Михаило му даде времена да пређе башту и да га нестане. По том отвори прозор и зовну слугу, који, како је радио на другом крају баште није ништа чуо.

— Ранио сам се овим револвером, рече Костала, показујући своју руку завијену марамом, на којој се указиваху мрље од крви; иди зови лекара....

Тереза дође два сата доцније. Њен пријатељ сеђаше на наслоњачи у салону.

— Знаш ли кога ми се чини да сам опазила при укрштању влакова?.... Оног малог гада Видалена. Спазила сам му само очи, али то је довољно.... Ко год је ма само једанпут сусрео тај змијски поглед, више га не заборавља!

Пошто је скинула шешир, она приђе Михаилу и опази да му је рука у завоју.

— Свемогући Боже! узвикну она, теби није добро.... можда си рањен!.... То је он, је ли?.... Ах, несрећник!.... Лепо сам ја казала Фаржасу да ће ти он главе доћи!....

— Умири се, драга моја, рече јој он; то није ништа....

И он јој исприча посету Марцијеву, препирку коју је с њим имао.

— Не знам да ли је баш имао намеру да пуца или се пушка случајно окинула.... Рвали смо се обојица и ја сам покушао да га обезоружам....

— Али он је ипак имао револвер у руци и претио ти њиме.... Не, не, угурсуз је знао шта је радио!....

— Главно је да је рана безопасна.... Доктор ми тако мало час рече.... Тане је прошло кроз месо. После неколико дана неће се ништа познавати.

— Зар нећеш тужити суду тога несрећника?

— На што! Само нов скандал.... Већ су ми изишли на врх главе!

Рана у ствари беше лака. У вече ипак он доби грозницу и Тереза се одлучи да зовне Фаржаса.

— Лепо, јадни мој Михаило, почели су да пуцају на тебе, као на какву обичну крунисану главу, рече Петар улазећи. И то све она буба, Марције!.... Тереза је имала право.... Само жене, видиш, могу да погоде тако нешто!

Недеља дана прође. Рана почињаше зарашћивати. Велики лекари, дозвати из Париза, беху прописали апсолутан одмор, противно мишљењу сеоског лекара, који саветоваше — не смејући сувише наваљивати пред својим славним колегама — мало кретања рањенику, што захтеваше, говорио је он, његова јака природа.

Повољни билетени штампаху се посведневно у листовима — јер је било немогуће сачувати догађај у тајсти. Коментара је било ваздан, и мало њих слепо вероваху у званичну верзију о догађају случајном: јер тој верзији недостајаше драмски елеменат, који се допада гомили и који уобразиља масе увек измисли кад га у ствари нема. Али ако су се мишљења разилазила о узроку ране, цео

свет се слагао у томе, да је безопасна. Једина Тереза — која беше узела под кирију један мали павиљон близу виле и у њему се настанила, да се не би изложила оговарању — показиваше се брижна и неспокојна.

— Рана, истина, зарасте, рече она једнога дана Петру, али грозница не уступа. Он је утучен, суморан.... Бојим се компликација не знам где — и ма шта да кажу ваши «краљеви науке» — ја видим да ни наш добри сеоски доктор није задовољан....

Тога дана, Михаило доби од своје снахе, која је била на путу, кад се случај догодио, писмо, у коме му јављаше да ће доћи по подне да га обиђе. Она заиста стиже у два сахата. Костала изгледаше задовољан што је види и може да говори о својим синовцима са њом.

— Морам, рече му она изненада, да вас замолим за једну милост.... Ја нисам дошла сама: Едвард је тражио да ме допрати; он је ту у оближњој соби, и била бих вам веома захвална кад би га примили.

После збора, Михаило није више видео Моргана. Пре него што ће оставити Париз, саопштио му је на писмено да не жели у напред имати никакве везе са њим.

— Ах, рече он, ви тражите од мене што ми је сувише тешко.... Најзад, кад вам је толико за тим стало, лепо.... нека уђе.... Молио бих вас само да нас оставите саме, њега и мене.... имам нешто да му кажем.

Она се повуче и Морган уђе у салон.

— Па, Михаило, како ти је данас? упита он мирно.

Опружен на дивану поред ватре, Михаило га гледаше неколико трепутака, не рекав ни речи; и гнев који се испрва огледао у томе погледу, претопи се мало по мало у израз туге и бола.

— Ту си! рече му, не одговарајући на његово питање. А ја сам се међу тим био решио, да те више никад не погледам.

— Није него, одговори он, то није могло бити озбиљно.... Зашто да ме не погледаш?

— Зашто?.... Ти се још усуђујеш питати ме зашто?

— Па наравно.... Није то ваљда злочин што нисам тако добар јавни говорник као ти.... Послушао сам твој савет, отишав на збор, и лепо сам награбусио.... Угурсуз који те је довео у стање у коме си, нашао је начина да напујда сву ону риту против мене. Ја сам погрешио — што себи не могу опростити! — те сам се дао омести оним прекидањима, виком и лармом, и последица је била да сам се врло рђаво бранио. Али шта то доказује!.... Буди спокојан, господа око «Одметника» још ме немају у шакама.... Ја ћу им се у осталом осветити, и за тим се неће дуго чекати.

— На какав начин, молим те?

— Пред судом, драги мој, који ће ме једногласно ослободити.

— Ти дакле имаш и судије у рукаву, као и синдикат мењачких агената!.... А јавно мњење, хоће ли те и оно ослободити?....

— Ох, јавно мњење! ...

Један осмех и покрет довршише прекинуту фразу; и овај презриви осмех као и покрет, показиваху најјасније колико се мало бринуо човек за особену пресуду, којом му је Костала припретио.

— Само тако, настави Михаило, спрдај се с тиме као што си се спрдао са чашћу, са дужношћу, са поштењем!.... Ипак више волем твој цинизам него ли претварање.

— Хвала! ту би реченицу требао да пошљем у «Одметника», твој би се кумић могао њом послужити.

— Молим те, рече Костала, престани са шалама! Нисам расположен да их слушам — а чудим се теби, како можеш да их збијаш.... Кад бих имао несрећу да сам у твојој кожи — несрећу, разумеш, и ако је моја у овом тренутку сва проваљена — чини ми се, да бих пре имао вољу да плачем него да се смејем.

— А што то, као бајаги?

— Зато, што бих на мојој савести осећао терет као сињи камен.... А да ти не говорим о злу, које си мени учинио, о страшном разочарењу, које си ми проузроковао, омаловажењу, којим си и мене окружио, јер мене чине одговорним за твоје кајишарлуке и интриге.... Ма да је све то тешко, ја бих ипак сносио трпљиво!.... Али квар који си нанео мојим најдражим идејама, ствари којој служим већ више од двадесет година, Републици самој, то ти нећу никада опростити!....

— Какво сам опет зло учинио Републици?

— Најгоре на свету: обешчастио си је!

— Ти си увек готов на твоје крупне речи....

— Обешчастио си је, велим ти!.... Та јадна Република, коју смо замишљали тако поштену и чисту, има сад на рамену ужљебљен кринов цвет, и ти си јој га ужљебио на живо месо.... Ти је нниси само обешчастио, ти си њеним непријатељима дао отровно оружје, са којим ће је они једнога дана пробости. Кад се једна партија непрестано хвали, као што је то моја чинила, узвишеним идеалом правде, поштења, некористољубља; кад се оглашава за надмоћнију од својих противника по својој моралној вредности, кад денунцира и без обзира осуђује све погрешке и мане монархиских влада, онда та партија не сме имати шугавих оваца у својим редовима, јер ако их буде имала, онда се престаје веровати у изврсност њених начела, од ње се одвајају, престају да иду за њом, и преварен народ слеже раменима, говорећи: «Нису се морали правити толики свеци!.... Ти су људи лажови, као и остали!....» И знаш ли шта онда бива? Томе измученом народу, који обухвата све установе, презрењем и гнушањем, које му уливају они што су се њима служили да лове у мутној води, том савршено поштеном народу који са неспокојством тражи излаза и не налази га, долази један човек и обвезује се да ће га извести на прави пут. И стара кобна историја почиње на ново: слушају речи шарлатанове, поверују његовим обећањима, почињу

се уздати у њега. Ако га когод упита: «Што ће вам бога вам та батина у руци?» он одговара: «Не бојте се, то је за случај лопова!.... Ех лепо, драги мој, ако икада тај човек дође да шчепа Републику за јаку, можеш се похвалити да си га ти васкрснуо!.... Његова ће популарност бити сложена од опште осуде која тебе притискује, његова ће снага бити у томе, што ће моћи довикнути Француској, да смо ми сви више или мање слични теби и да смо твоји јатаци: његова победа — ако успе у своме предузећу — неће имати јачега повода од омаловажења у које сте, ти и теби подобни, свалили цео режим.... Ти ме питаш каква ти је погрешка?.... Ето та!....

Он је то изговорио са највећим узбуђењем, уздижући јако глас као на трибини. Морган се беше подигао.

— Је ли то све што имаш да ми кажеш, запита га он хладно.

— Јесте..... јесте.... збогом.... Остави ме.... То што сам ти рекао, то је пресуда, коју ти пресуђује народна свест. Па сад иди, нека те судови ослободе.... Требало је само да још и правду обешчастиш!

Тога вечера Костала доби јаку грозницу, која је трајала целе ноћи. «Краљеви науке» журно позвати од стране Форжасове, који се беше настанио у кући свога пријатеља и са Терезом упоредо неговао болесника, прегледаше га скроз, и после дугог договарања сложише се најзад и изјавише, да је прегледом болесника констатован почетак јаког запаљења црева.

Болест, која је неколико дана остала на истом степену, узе на један мах опасан карактер перитифлита — изазваног образовањем унутрашњег чира — и бескрајне препирке почеше међу лекарима о томе, да ли треба покушати операцију или не.

— Како им је плитко знање! говораше Тереза у очајању.

У Паризу, вест о погоршању Косталине болести била је примљена са тужним изненађењем. Отимали су се о

новине у којима су излазили извештаји о његовој болести. Нагла промена се извршила у расположењима велике вароши наспрам овога човека, кога је некада толико волела и мазила — на кога се мало срдила по своме непоправљивом инстинкту опозиције кад га је видела на влади. — Нежност Париза за свога старога трибуна, за моћног бесадника, коме је толико пута пљескао, буђаше се опет, испољаваше се на хиљаду начина. Сећаху се важнијих дела његовог политичког живота, овога или оног још снажнијег говора од осталих, цитираху, уживаху да понављају његове изреке, сковане као медаље, које он раскошно бацаше у току својих беседа, које ветар разношаше по Француској, и које ухваћене у пролазу беху познате свима, којима се присталице и противници дивљаху. Организоваше депутације не само пријатељи него и непознати грађани, сељаци, војници иђаху у Соаси као на хаџилук.

— Ово превазилази неспокојство народа кад прати развој болести свога владаоца, — рекао је неки страни дипломата; — ако преболи Француска је његова!....

Хоће ли преболети?.... Тако се с дана на дан све већим неспокојством питаху два верна пријатеља, који се не одмицаху од њега. Ово страшно питање ни једно од њих није се усуђивало да формулише речима; али се оно огледало у очајним погледима, које управљаху једно другом, за време дугих непроспаваних ноћи поред овог кревета, у коме се пред њиховим очима водила борба између смрти и живота. По некад изгледаше да последњи надвлађује, удови болесникови се опружаху, љута грозница престајаше да их тресе.... он би могао мало да проспава. Али смрт, као побеснела животиња, која не упушта плена, долазаше на напад, после малог примирја, са снагом која одмором беше удвојена. И по ново, бедник јечаше, превијаше се на постељи, сагореван ватром, која се на ново палила и која тецијаше кроз његове жиле као лава.

Догађало се Фаржасу, понекад, да задрема. Јечање болесниково — које личи на тужење малога детета, и

које изражава боље од сваке речи бескрајност људског трпљења трзало би га из сна. Он се подизаше у пола са наслоњаче, пун упрепашћења и ужаса, слушајући у себи одјек овог чудног тужења, које изгледаше да долази од некуд из далека, из другога света.... и кад би после неколико тренутака дошао к себи, видео би пред собом белу женску прилику — исцеђену жалошћу да је већ постала мање збир црта, него одсев душе — два велика тужна ока окружена модрим колутима услед дугог неспавања и ова жена се час нагињаше над болесником, брисаше лаким покретом руке зној са чела његова; час иђаше тамо амо по соби, припремаше завоје и лекове, све то без ларме, без шума — са тихом окретношћу какве сенке. И Петар би је пратио погледом, не говорећи, до срца потресен овом увек готовом храброшћу, нигда замореном, коју тај слаби створ показиваше у вршењу својих милосрдних дужности.

На крају треће недеље, повраћања учесташе: желудац више није могао да прима храну. Кожа на трбуху беше врела и мекана, запаљење ћелијског ткања беше обухватило и отровало све. И наука се још увек препираше о случају, испитиваше, постављаше дијагнозу, прибележаваше брижљиво пењање и спуштање температуре овога јадног тела, сагорелог унутрашњим пламеном који не знађаху да угасе; а било их је три или четири — учитеља, пророка!.... који га стављаху на муке по цео сат свакога дана, обртаху га и превртаху као мало дете па се после питаху: да ли да засеку трбушну опну или не, и чега се треба више бојати: гангрене у првом случају, или отрованости крви у другом!....

— Ах! рече Тереза Фаржасу после једнога таквог већања, нека га бар ти џелати оставе да мирно умре!...

Тридесет првог дана, он паде у први занос. Неколико његових најприснијих пријатеља, дошав из Париза да се известе о стању болести, беху се начетили око врата у споредној соби и посматраху га. Први пут после

дугог времена он је спавао, али сном узбуђеним који беше испрекидан потмулим јечањем, трзањем, што показиваше да непријатељ, кога носаше у себи, продужује свој спор и неумољив рад рушења. На једанпут усне му се сташе мицати, затим се чуше испрекидане речи. Он говораше:

— Ох да лепе војске!... Колико их је?... Један милион — а за њим још други — хиљадама хиљада бајонета.... Ево их, турке са Висембурга, оклопници са Рајесхофена, пешачка марина из Базеља, морнари из опсаде, пешадија, артиљерија.... сви: они из Шатодена и Патаја.... они са Лоаре и са истока, и они са севера!.... Чујеш, Шанзи, узми све то, поведи их, одведи их где сам рекао, дела!.. А ако ти буде затребало још више даћемо ти их.... Напред!...

Изгледало је да је на ново застао, али једва протече неколико тренутака кад поче опет говорити, испрва слабим гласом а после све јачим као и мало пре:

— Који су оно, са жутим заставама?... Боже!... шта га их је!... Па они безбројни коњаници, на малим дивљим коњићима који ржу и уједају?.... О Скобељеве, јеси ли ти то дошао на састанак?... Свирајте француски трубачи, свирајте химну за цара!....

Он беше устао на кревету, са очима отвореним: помислише да је бунцање прешло и већ му Тереза притрча, кад он настави:

— Видим неку велику варош у сред које се, као катарка на лађи, диже крст на торњу једне високе недовршене готске цркве.... На врху се лепрша застава.... Не могу да разликујем боје.... Јест! видим: плаво, бело, црвено!.... Штразбурже!.... Штразбурже!... О Мецу!.... О мој Елзасе!.... О моја Лотарингијо!....

Он пружаше руке као да би хтео да ухвати и задржи привиђење, које испуњаваше његове очи у заносу. Затим, павши на узглавље, он заспа на ново, мирнога лица, и као преображен надчовечанским задовољством.

У извесним моментима наступило би смирење — један од оних кратких и варљивих одмора које болест даје самртницима докле она прикупља снагу за још страшнији напад. Изгледаше да се Костала тада опоравља. За неколико минута он се отресаше ужасне обамрлости, испресецане наступима бунцања, која све више обухваташе његово измучено тело. Он би познавао своје пријатеље, гледао би их погледом неописане нежности, стискао им слабо руке, и управљао на њих питања тако изнемоглим гласом, да је било жалост слушати га.

Једнога дана рече:

— Знате ли на шта мислим?.... На ону групу Баријеву о којој сам вам некада говорио и која представља како змија уједа лава?... знаш Терезо, на тераси крај воде.... Немају право што не верују слутњама.... Кад умрем, пошљите Марију Видалену од моје стране малу копију те статуе. Он ће разумети.... надам се....

Други пут опет запита:

— Петре, ти који све знаш: ко је рекао ово: «Сан је био кратак, али леп!....

— Маршал de Saxe, пријатељу.

— Ах, да, тако је.... То је лепо речено.... А ово: «Ја односим у моме срцу жалост за монархијом....?» То је Мирабо, је ли?....

— Мирабо, јесте.... Немој да се мориш, мислећи тако.

Он беше затворио очи. Тереза и Фаржас мишљаху да је заспао, кад видеше сузу која се лагано котрљаше низ образе. У исти пар он шапуташе:

— И ја тако исто, односим жалост у срцу....

Он издахну једног децембарског, жалосног и облачног дана: на пољу је кошава дувала кроз сухо грање његове баште. Наука која се беше показала немоћна да га спасе, не остави га још на миру: она се окоми на ове јадне остатке, отвори их, стаде сећи, тестерисати, брљати по цревима изеденим болешћу коју она није знала да победи. После чега, она објави, да би утешила мртваца, да

су савијуци његовога мозга били прекрасни.... тако дивни да му их чак не хте ни вратити него их предаде некаком антрополошком друштву за прикупљање мозгова — како би младеж могла сазнати гледајући овај изванредан мозак у шпиритусу, зашто је Костала био велики беседник, а доцније — кад буду у мозгу пронашли крило патриотизма — зашто је био велики патриота. Пошто су свршили посао и оставили своје помоћнике да на ново саставе и ушију, «професори» изађоше, непрестано озбиљни и свечани: и у башти, пуној уплаканих људи, са поштовањем се уклањаху с пута при пролазу њихове непогрешимости.

Тело метнуше у сандук, место покрова увише га заставом, снесоше га затим у салон на доњем боју: на сандук у сред цвећа метнуше статуицу која представљаше Елзас — на коју је на самрти мислио — и целога дана гомила не преста долазити. У вече га пренесоше у Париз у једну салу бурбонске палате, коју су за тај случај претворили у капелу.

Пратња се обави сутрадан. Степенице бурбонске палате беху прекривене безбројном гомилом венаца, јер узбуђење које је у престоници било огромно, кад се сазнало за опасност живота Косталиног, беше прешло и у унутрашњост па чак и у иностранство, и са свију страна стизали су знаци учешћа и жалости. Црна чоха урешена заставама и зеленим палмама покривала је фасаду бурбонске палате.

Спровод пође преко ћуприје и пијаце de la Concorde, уз грување топова. Хиљадама људи: представници државничких и просветних тела, депутације разних вароши, војске и т. д. иђаху за мртвачким колима на којима узвишен да се види из далека стајаше сандук покривен тробојком, надвишујући гомилу која целим путем придолазаше. И свачије очи беху упрте на ову врсту окићене лађе, која иђаше напред лагано, као да је носи какав велики људски талас.

То је био сјајан погреб коме је недостајало само оно што придаје величанствености овим парадама *Вера*, кад и она има удела. Париз беше узео вид прибраности који му не беше обичан, тако да се овој мало театралној сјајности сарађивања од стране државе, придруживаше нешто што обично фали при таквим церемонијама а то је дубока и општа жалост народна. Око подне спровод уђе у дугу и мрачну улицу рокетску, у којој су са обе стране заседи они који живе од смрти: каменоресци, продавци религиозних или слободоумних предмета, венаца, фабриканти надгробних натписа, и они који годишње надгледају гробове, и они који дају под кирију канте за заливање лицима која сама негују цвеће на гробовима својих рођака.... Прођоше испред пет великих камених плоча, спрам тамнице, које означују место ешафота. Сумњива се лица појављиваху и њихов подсмевачки изглед протествоваше против краљевских почасти указаних овом човеку. Радници образоваху непријатељске групе, присталице равноправности чак после смрти, с презрењем гледаху ове коње у црно завијене, перјанице, палме, сребрне грбове, сву ту ћивтинску параду, која у њиховом срцу подизаше стари квасац зависти и мржње увек готов да нарасте.

Дођоше до уласка на гробље и ту се мало зауставише. Док су за то одређени беседници приступали естради спремној за говоре, Фаржас тужним погледом посматраше спољне булеваре, побочне улице и куће, и мишљаше на шетњу коју је са Терезом направио на истим местима пре неколико месеци. Шта се све није догодило, од тога доба! Како су догађаји јурили један за другим, како је катастрофа била брза и ужасна!...

У исти пар он спази Моргана, где корача одмах за сандуком који су уносили на гробље на рукама те да га спусте на нарочити, одмах близу врата спремљен катафалк. Пресуда, од које је јавна свест поцрвенела, ослободила је од суђења заштитника и савезника жене Год-

фроа, и он корачаше у своме скупштинарском оделу, сигурним кроком, уздигнутим челом, мирним лицем, и не скидајући своје непробојне граорасте очи са ове велике кутије од лаковане растовине, која се њихаше пред њим под тешким корацима носачким. Једна велика група посланика, којој он изгледаше да је шеф, иђаше за њим; у њиховом броју налазило се више њих чије поштење почињаше бивати исто онако сумњиво као и његово. Фаржас окрете главу од њих и погледа низ улицу *Мира*. Црвени зидови крчме код «Великога даца» светљаху се под зимњим сунчевим зрацима. На једном прозору, окружен људима који пушаху и смејаху се, Марије Видален укочен, са шеширом на глави, лицем зеленијим, пакоснијим и суровијим него икад, стајаше и гледаше како носе мртваца....

А сад, на естради обмотаној црнином, званични беседници се ређаху један за другим, уздижући до неба спомен покојников. Беху поделили међу собом његов живот; сваки од њих је узео један комад, и на изабраној теми везе хвале на дугачко и широко. Овај прича о Костали као трибуну; онај о Костали диктатору провинције за време рата; други о војни против 16-ог маја; трећи одаје почаст његовом републиканству, четврти његовој речитости, пети његовом адвокатском таленту.... Докле они на нос попадаше извршујући на његовој слави узалудан посао аутопсије који су лекари већ извршили на његовом јадном телу, једна жена стропоштана у засенку плаче и помишља: «зар се неће нико наћи да рече што и о његовоме срцу?....

Гомила се разилази.... Судије и факултетски професори у тогама, ђенерали, посланици, сенатори, министри, изасланици са заставама, одлазе, ишчезавају. Мртвачка варош заузета већ два сата живим људима, почиње добијати свој изглед усамљености, тишине, и меланхолије. Скидоше сандук са катафалка и однеше га у привремену гробницу докле га опет не понесу на последње путовање: јер ће тамо, у Провансу, на обалама плавога мора Ко-

стала боравити вечити санак Врата су од гробнице отворена, — ужасна врата при земљи, која личе на прозорчић подрумски, и кроз који поглед продире у црни мрак. Сандук је спуштен испред ове развјапљене велике рупе која чека да га прогута; венци, цвеће, букети нагомилани су око њега. Около су се поређали њих неколицина његових најприснијих пријатеља; окружен двојицом од њих приступа један створ чија је коса последњих дана сасвим обелела и који је и ако се измучен тугом и жалошћу једва вуче, хтео да дође и буде ту до последњег часа.... Фаржас прилази и почиње да говори.... Испрва га једва чују, јер му сузе угушују глас; а после, и онај проклети страх да говори пред публиком, који му је целога живота сметао, гони га, парализује.... Ах, шта не би он дао, међутим, да може ма и за пет минута да искаже оно што осећа?.... Од једном се створи чудо, — чудо пријатељства! Изгледа, као да му се иза троструке, оловне, растове и палисандрове тамнице покојник осмехнуо, да га куражи, храбри, задахњује га оном ватром која са његових некада речитих а сада за навек умуклих усана сипаше. И Фаржас се више не боји, његов муцави говор се учвршћује, надахнуће га подиже на својим крилима.... Он помиње доброту, умиљатост, непромењљиву доброћудност, топлу срдачност, веселу нарав онога који ту лежи, онога чији мио осмех и искрену мишицу нико више видети неће. И слика коју он црта о несталом пријатељу тако је дирљива, он налази, да би описао ову ватрену и узвишену душу, речи тако дубоке, искрене, и пуне осећања, да очи на ново засузе, јецање удвоји, и да сирота Тереза посрће, готова да обамре од узбуђења....

Кад је већ свршавао, на крају стазе се појави висок стас и црвена капа Аврелијина. Она је била да походи своје мртве, у ћошку гробља, код *зида*, и враћала се са спуштеним очима, изгубљена као у заносу, ходом какве месечарке. Дошав близу групе коју пријатељи Косталини образоваху око гробнице, она подиже очи, по-

гледа, виде људе где плачу, спази сандук, велику металну плочу са урезаним именом, и грдну гомилу венаца. Ни један се мишић на њеном трагичном лицу не помаче; само, пришав ближе она се наже и пусти међу гомилу венаца стручак црвенога смиља који држаше у зубима, затим се удали не окренув се и нико не би знао рећи, да ли је овај цвет бачен међу остале, закашњен прилог саучешћа, најзад пробуђеног у њој, или последња увреда њене мржње, којом је у пролазу пљунула на покојника.

ПРЕВЕЛА М.

НА БОРЕНСКОМ БАНКУ

од ФР ВИЛДА

Кршно прибрежје пружило се далеко у Атлантик. Поврх неизмерне пустоши чује се бесни урлик зимње буре, што гомила моћне валове један преко другога те им пена с гребена лети преко дубоке јазбине што их дели. Па и небом као широким океаном завитлао је метеж: на мрком фирмаменту лете подерани црни облаци као да их гони самртни страх, и уступају места безброју других што им следују.

На самој ивици прибрежја пркоси на врх стене танахни торањ са светиљником, који се сав испрскан оштро сенчи у пенушној води под њиме. Страхотан удар валова хита воду до крова у вис и купа тврда окна на лампи што проспиље благу светлост своју у ноћ. Укрочана сила помаже човеку у борби његовој против необуздане навале природне, томе душевноме цину а по снази тако сићушноме створу.

На гвозденој галерији, што се у унутрашњости светиљника пружа у около, стоји човек наслоњен с челом на дебело окно и гледа кроз једно осенчено место без престанка напоље у мрак. Преко његових временом набраних образа котрља се суза за сузом, а он их пушта

да лију слободно и не знајући да плаче. Пред њиме су ишчезли време и простор и мисли његове станују далеко одавде, код његове пре толико година умрле наде, код оне велике животне обмане, што ће пре а после да прегази свакога путника на земљи, како кога, мање или јаче, из тиха или једним обарајућим ударом.

Тамо у даљини помаља се над зеленом долмом кућа усред жућкасто-сивог спрудовитог мора. У кући је загрејана, чиста соба, а у њојзи седи снажан млад човек плавих очију а око њега се припила лепа, весела девојка, његова вереница.

Вереник се здрав читав вратио с мора, и сад ће да буде свадба. Око тога се врзе њихов разговор и момак не може да схвати, шта ту све има пре да се уради, и колико све то иште времена. Шта је ту све потребно тима женама! Њему је потребан само пастор, који ће на њихово одлучно «хоћу» да да̂ свој «амин».

Тамо према истоку је спруд, а у луку око њега пружила се обала: иза њезине долме лежи кућа, где она седи, где ће се још данас вратити својим родитељима и куда ће он са острва да је отпрати.

Разговор је трајао дуго, веома дуго, и ужина већ давно беше прошла кад су се најзад кренули. Барка се отисну са спруда: обзорје се не види јер је над њиме пала танка децембарска магла.

Старац весла са слугом, да се загреје. Вереник је узео крму у леву руку а десном је обавио своју вереницу, коју је мајка брижљиво завила у дебео огртач и која је села на клупу према њему. Воз брзо пресеца воду у каналу што их дели од краја.

Магла се из атмосфере све гушће и гушће таложи на површину мора; пола часа касније већ се и не види крај, око њих је само вода, све до сиваете маглене ивице што их окружава.

— Да ли са̂м да дођем на крму, Хенриче, — рећи ће старац — ти овде не распознајеш више пут.

Овај мрдну главом. — Знам ја, оче, правац на памет и не могу се помести.

— Али ипак држи се више краја, још траје плима, да нас не би струја однела сувише западно на банак.

— Пазим ја, оче.

Девојка је почела истиха да певука једну песму, затим је почела да му казује много којешта о свадбеним даровима, на које он опет мора да јој одговара; најзад је почела да тороче о ветру и мору као какав стари мрнар: само то не може да схвати, како умеју људи поуздано да нађу пут по магли.

— То се све научи Лујзо — рећи ће он с осмејком — и сада нећу за много померити правац; у најгорем случају мораћемо прећи пешке један комад преко спруда.

И барка склиза на згрушаној површини мора, које је баш овде између спруда и краја доста дубоко; влажан се вео простире све гушћи над малим возом, тешто се виде на води бразде што их праве весла.

Девојка је преплашено гледала на море. «Ко сад падне у море тај је изгубљен — рече. Мени се једном десило, те сам слушала ужасну вику за помоћ једнога јадног човека у мору; чињаше се час да је ближе, час даље, и ми не могасмо да га нађемо већ га све обилазисмо чамцем, док се најзад све не стиша, и сутрадан избацила је вода његов леш близу наше куће.

— Смрт утопљеника није баш тако бо̂на, дете моје, она је лакша но свака друга смрт. Испрва свако верује да ће се спасти, а кад га обузме страх он брзо потоне и сад види угасито-зелено комешање пред очима док на послетку не изгуби свест и не зна ни о чем више.

— О не, Хенриче, то мора бити ужасно; о томе ја не мислим ни као кћи ни као вереница мрнарева. Кад мора човек очајно да се бори да не утоне, па кад се узму руке а слана вода почне да пљуска у уста, па онај дуги болни отпор од гушења — не, не, радије бих ма на који други начин пошла с овога света.

— Зар су то свадбени разговори, Лујзо? Боље да причамо једно другоме веселе ствари.

— Тада ваља ти да отпочнеш.

— Ја? Па добро, али после ћеш и ти. И сад обоје причају свакојаке приче у заборав у на ружне представе, што је магла пробудила у њима.

— Хенриче, прекиде га старац уздржавши веслање — требало би најзад већ да смо стигли. Мени се овај пут чини одвећ дуг. Ти ваљда ниси узео погрешан правац?

— Никако, оче, крма је вазда била скренута крају а држак нисам пуштао из руке.

Старац промери дубину и наиђе на дно а одмах за тим удари кљун од барке на обалу, тако да је Хенрик, који беше устао да разгледа посрнуо у чамцу. Зарад големе плиме и густога ваздуха, види се само блиски крај а долма је сасвим ишчезла из вида.

— Видиш, оче, знао сам ја да је све у свом реду. Ето, чује се већ и лавеж паса из дворишта.

— Тако? Ех, онда је добро, само што мислим да ћете имати још добар комад да пешачите. С Богом децо! Реци Лујзо твојим родитељима да смо здрави, а сутра ћу те Хенриче ја причекати овде с барком.

— Добро оче! хајдмо девојко.

Он ухвати своју вереницу за пас, подиже је у висину и избаци је на спруд. Старцу као да се све нешто не допада.

— Овде је траг од ногу — рећи ће девојка.

— Одиста, — потврди Хенрик — онда смо стали таман на згодно место јер траг води ка долми.

Старац се увери да је све тако.

Лујза је укусно уздигла своју хаљину и ухватила Хенрика под мишку. „С Богом!, С Богом! поздравите маму и реците јој да ћу скоро опет доћи". довикне им у поласку осврћући се за њима и климајући главом.

Правилан удар веслâ чујаше се још неко време кроза маглу.

Брзо је корачао млади пар преко влажног песка следујући скорашњем трагу људских стопа на њему.

Кад су прешли неколико стотина корачаји обоје од једном застадоше. Та зар су ходили у кругу?

— Ово је вода Хенриче, — узвикну Луjза уплашено.

— Јест, то је вода — рећи ће он изненађен.

— Шта то значи, Хенриче? — пита она у страху — та нас је траг довео овамо.

— Али ево овде је опет окренут ка обали, гледај само, на десно. Сад знам, ми смо ипак скренули сувише на лево и пристали смо на врх спрудастог краја, који се пружа доста далеко у море. Ипак ми се чини да сам чуо пса: извесно сам се онда преварио. Дакле на десно! — Та насмеј се мало, девојко, ти си развукла лице као страшљивица! Тој малој непогоди узрок је наше брбљање, те нисам како ваља, пазио.

— Не знам Хенриче, али мене од једном спопаде страх, не би ли боље било да позовемо барку натраг?

Да би је успокојио, Хенрик, држећи шаке с обе стране уста узвикну снажно: «Барка, ахо! Барка ахо!» Али нико не даде одговора. Оба старца не чујаху више добро.

— Нека, девојко, не мари ништа, хајдмо сад напред!

Он се брзо упути а она му следоваше стискујући руком своје срце. Он се чешће освређе пут ње и збија шалу о њиховој непогоди и ако му у срцу није баш најтишије.

Стој! Боже мој, како је то могуће! Умал' што није опет нагазио у воду. — Ту се виде у песку многе стопе испрекрштане: мора бити да су овде људи улазили у чамац!

— Хенриче — узвикну девојка престрављена, — а зашто се опет вратисмо води, кад смо на крају?

— Зашто? Па ишли смо попреко по спруду место да идемо уздуж. Ови људи што су пре нас били овде, помели су, као и ми, место где се излази, па су опет ушли у барку, не имајући воље, да пешаче дугим спру-

дом. Морамо скренути на лево да сиђемо једном с овог проклетог банка.

Његова мирноћа успокоји је за часак и она опет пође за њим: овај пут мораһаху се управљати сами по магли, не обзирући се на траг што беше на песку.

Неколико минута иђаху тим новим правцем, и младића проби живи огањ: баш кад је брисао крупан зној са чела, устукну од једном назад и ноге му се узеше; страхотна мисао сену у њему и учини те се сав стресе.

Са узвиком: «Спаситељу мој, опет вода» паде девојка на колена: «Хенриче, драги, добри Хенриче, где смо ми?» «Не знам», — промукло јој он одговара — «Зови, Лујза, твој је глас јак, а магла носи на далеко; па остани за часак овде на месту, ја ћу се одмах вратити.

Она га не задржава нити га што пита; она већ предосећа о чему хоће он да се увери; она се исправи да виче, и њезин узвик за помоћ разлеже се, а он јој у интервалама одговара «ахој?»

Он трчи ивицом воде у противном правцу од куда су мало час дошли. Грло му се стегло, те с муком може да јој довикује. Срце му бије силовито, а дах јури један за другим. То траје доста дуго, док од једном — светлаци му заиграше пред очима — он је стигао до оног места, где су изашли из барке. Даље! — — Снажан човек простре се као немоћно дете на тле и зари своје прсте у песак; он је на истом месту, од куда су обоје мало час били пошли, на оном истом где су се људи, који су пре њих били овде, укрцали у свој чамац. — Сад је био на чисто, али та извесност доведе га до лудила! — Мирно! Срчано! Он не смеђијаше показати девојци своју слабост: од присебности и издржљивости његове зависно је можда срећан исход. Он се диже, уздахну дубоко и отпетља огрлицу своје кошуље. Ногу пред ногу прешао је он још онај мали комад пута, који се завршивао код Лујзе. Он је обишао око ње свуд унаокруг, на

самој ивици воде, ишао је баш у кругу, и тај се круг овде завршује — они су у сред мора!

Девојка га види, како се помаља из магле, па страхотном писком: „Оче, оче, натраг, у помоћ!" стропошта се онесвешћена; из веселог живота у непосредну смртну опасност била је одвећ нагло бачена и то је оборило.

Он јој положи главу на своје крило, и наже се над њоме у немом очајању: она отвори очи и гледаше збуњено око себе.

— Хенриче, ми смо на боренском банку! Немој ми више крити — јецаше она — то је узалуд, ја то знам извесно!

Он ћутећи климну главом. А и шта би више овде помогла обмана? — Лујза скочи на ноге; неће ни она више да је страшљивица.

— Мислиш ли да би нас твоји на дому могли видети, кад би се дигла магла?

Он врташе главом.

— А од моје куће?

— Би, кад би се разведрило. У тами не можемо се ничим приказати, па да бих имао палидрваца код себе, она би се погасила, а не би нам ништа користила. Пре ће нам још вика помоћи док је море мирно и док ветар не скочи. Али ја се још надам да ће се отац вратити. Неколико часова још имаћемо овде земљу под ногама.

Девојка се сва стресе. „Колико се диже море над овим банком, Хенриче?

— У пуном приливу можда седам до осам стопа.

— А око њега свуда је дубоко?

— Свуда — рече он безгласно.

— Велики Боже! како смо могли тако далеко да залутамо? Па онда ове несрећне стопе у песку, што су само превариле оца! Да смо га бар умолили да причека мало.

— А ко би, дете моје, могао напред знати; њему не могаше ни на ум пасти да ће нас струја тако далеко од-

нети: а за тако непримерно нехатнога нико ме на свету не би могао држати, нико.

— А шта ту помажу твоји прекори, Хенриче, и ја сам крива за ову несрећу колико и ти. — Јадни родитељи наши!

Хенрик осећаше, како му се спушта вео на очи. Више пута је већ гледао из близа смрти у очи, али се он борио с њоме безбрижно, као сваки мрнар, за себе самог: али данас кад чита са лица своје веренице узалудно успљавање да сузбије своје очајање, када му рука обавија њезино меко и животом згрејано тело, а међу тим се провлаче последња зрнца песка кроз теснац на часовнику живота, сада тек осети он, с ужасом, шта је то самртни страх.

— Морамо се утопити! Морамо се утопити! — прсну њезин безнадеждан лелек. — И ти то мораш зарад мене! О кад би се само ти могао спасти, Хенриче!

— Утеши се, Лујзо, још није све изгубљено; за нас ће да се забрину тако и тако, па можда ће нас и ваши од куће потражити.

— Ах, Хенриче, сама сам им рекла, да ћу можда поћас остати код вас, само да се не би плашили, ако бих се ја тамо задржала. Не, оваква несрећа је одвећ ужасна!

— Али мој отац, Лујзо, мора свакако опазити наш померен правац, па ће се вратити. Донде ћемо се моћи, а и мораћемо се држати. Ја сам снажан, девојко, и заклињем ти се Богом, да ћу те спасти, само ако се барка врати, а вратиће се, другачије није могуће.

— Немој се заклињати, драгане, не може на време стићи, јер сад има и море и ветар и струју против себе: знам ја да Бог неће да ме избави.

— Он то хоће ипак, Лујзо.

— Не. Ти умеш добро да пливаш; можда би могао с плимом препливати. Покушај, драгане, а мене остави мојој судбини.

— Никад, Лујзо! Ако ти погинеш, погинућу с тобом, и не бих био вредан да ме сунце згрева, кад бих те напустио! У осталом, нема ни изгледа, да бих могао тамо стићи — далеко је, а вода је одвећ хладна; једва бих могао издржати пола пута; да није тога, ја бих већ био отишао да потражим помоћи. — Отац нам још остаје једина и поуздана надежда, и за њу морамо да се штедимо. Седи на земљу док још можеш; ко зна, колико ћемо затим морати стојати кад наиђе вода; хоћу још који пут да викнем, могао би ми глас допрети до долме, и ако когод туда пролази, могао би га чути.

И понова викаше он у дужим прекидима, испрва снажно, да се на далеко разлегао глас, затим промукло, слабо и слабије, док га најзад не издаде грло. — Нико не одговара.

Дршћући згурила се девојка на влажном песку; он седе покрај ње и пребаци на себе крај њезине мараме. Сенка зимње ноћи почела је да се спушта над морем, и са раним вечером уздиже се јачи ветар и поче да разбија маглу, а тамни сутон да баца своју последњу сиву светлост на овај људски пар, који, у очекивању смрти, седаше немо и непомично на банку, што га запљускаваше сваки час виша површина морска; само је меланхоличан концерт ветра и таласа биваo с часа на час све јачи.

— Требали смо ипак, иза твога повратка да се причестимо, Хенриче.

— То смо требали чинити, Лујзо.

— Верујеш ли ти на онај живот, и да ћемо се тамо опет састати?

— Ја верујем у то, али ми још нећемо умрети.

— Хоћемо, Хенриче, наша ће свадба бити на небу; да је само већ прошло оно што томе претходи.

— Ми ћемо нашу свадбу славити на земљи, драга моја девојко, само немој губити снаге, то је све. — И он је нежно миловаше, а она му се благодарно осмејкиваше.

Плима се дизаше полако али непрестано. Већ је почео песак да се светли пред њезиним ногама; један талас пљусну пред њима па се разли полако. Ужаснути дигоше се обоје: смрт је већ повукла свој круг око њих. Они се повлаче ка средини банка, али њих гони вода и пере им обућу.

Магла се сва разишла, свуда унаокруг бруји модро узбуркано море, а десно тамо она црна пруга, то је долма. С тужним уздисајем облеће их ветар; он лепрша беле мараме залуталих и напуштених, али он не открива ни једне звезде иза облака: небо је данас без милосрђа.

Од једном плану светлост на крају, а одмах за тим друга далеко у мору! Ах, та време е да се пале свеће код куће. Праведни Боже, зар они не осећају да се у њиховој близини смрт свирепо игра са њиховом децом, и да их само нагла помоћ може спасти? Је ли могуће да они у истом тренутку седе весело једно уз друго, кад им пропада најдраже што имају на свету, само с тога, што немају код себе неколико јадних једно за друго прикованих дасака, што тамо на крају леже узалуд по шупама?

И таласи иду све више и више; они већ покривају сав банак и допиру онима, што у сред поћи стоје у води, до колена, а пена им прска у висину и омива лице.

— Да се молимо Богу, драгане — шапуће девојка, — за наше грешне душе и наше родитеље што ће за нама тако да се ожалосте.

И они говораху заједно молитве, што још знађаху, изговараху разне стихове из библије, што их самртници читају, њихове речи беху испресецане, једва разумљиве, али молитва им беше побожна као никад до сад у животу. Они се заветоваху да ће учинити све, што људи могу да учине, само да их Бог избави овога пута, па ако ће и за мало година. И кроз морску тутњаву и звиждање ветра пробијаше тихи, дрхтави глас девојчине песме: «Ако миваља поћи, немој ме ти напустити!»

Тада се у њихове душе у пркос самртних мисли потkраде варљива утеха да су се помирили с небом, и да не може другачије бити а да им у најкраћем времену не дође жељно очекивана помоћ. Али помоћ не долази и у тешкој патњи губи се мало по мало девојчино поуздање, што га је пробудио религиозни осећај.

— Отац се извесно већ вратио, Лујзо; ми не видимо његову барку, и кад је близу, од таласа. Кад се магла разишла он је без сумње опазио нашу кућу на другој страни, но што је он мислио; он зна добро, да нас струја није могла толико одстранити него да је још испрва узет рђав правац, и оба ће старца, стало шта да стане, пробити се морем до нас.

Она само плаче, а зуби јој цвокоћу од студи. «Ноге и снага су ми као лед, Хенриче — јецаше она — а тако сам изнемогла, да једва стојим.»

— Мораш се још мало држати, Лујзо, бар док можеш. После ћу те узети на руке, али тебе ради, то треба да буде тек у последњем моменту.

Тако је он светује а и њему самом није боље у тој хладноћи, што допире до у срж од костију; силовито стиска он своје зубе да му не цвокоћу као њезине.

Време пролази, мрак је све гушћи, а девојка је већ до појаса на узбурканом мору.

Што више вода расте, све се то више у њему губи и последња нада у божију милост, и последњи зрачак вере у помоћ. Барка ће доћи, али — више их неће наћи! Он гледа своју вереницу, која је склонила своју главу на његова прса. Ужасно очајање, неописана узбуна преовлада њиме. «Свемогући, шта смо учинили?» — тутњало је кроз његову душу —, зашто да баш сад угинемо у цвету наше младости? Шта ти је учинило ово дете, да га тако грозно давиш?» И његов распламтео мозак пораћа несавладљиву срџбу против провиђења, против свега, што му у животу беше свето. — Па ипак! Можда је све тако, и да они ваља да пређу искушења и муке до крајне

међе, колико човек може да поднесе, па тада ипак да им дође спасење! «Немој оче да ме слушаш — виче он — одврати твој слух од безочника, што говори у бунилу; није то зарад мене; њојзи само помози, овоме јадном невином детету: преклињем те твојим распетим сином!»

Малаксалом нестаде му најзад сумануга реч са усана са којих се и мамо његову вољу изливала. Он не може више да искаже шта хоће, али чврсто држи онесвеслу девојку својим рукама. Таласи се утркују около њених прсију, а пена њихова игра се са пливајућим крајем њезине вратне мараме.

Он застире њезину расплетену косу, њезино ледно хладно лице, њезина обамрла прса, топлим сузама и пољупцима својим, и све је смочено његовом сузом и запљускавајућим таласом порастлог мора.

Она се покрену и прошапта: «Мој оче, није ли могуће, да ова чаша —» али јој не достајаше снаге да доврши. У очајној муци баци свој поглед на њега, а још једном плану обамрла воља у њојзи: «Хенриче, драги, до века драги Хенриче! Смрт! Помишљала сам да је страховито тако мрети! Мени је јако зима а то ми одузимље снагу. Прости ми што све на себе мислим те ти још отежавам последње часове. — Могла сам ја и иначе за тебе умрети — али овде — у води — у овој хладноћи — у овом мраку — где ништа не може да се чује — где се осећа како смрт комад по комад мили по нама — то је сувише — не могу више да сносим — пусти ме да паднем, Хенриче!»

Он не беше у стању да изусти једне речи, али је тиме јаче притискиваше к себи.

— Пусти ме — тамо су свеће — тамо они седе — с Богом, драги родитељи — пусти ме, Хенриче — или пођи одмах самном.

Глава јој клону, море бесно лупа о њезина плећа и таласи се склапају над њоме. Он се тврдо упире, јер осећа како наваљује струја под његовим мишицама са

стране и са страг. Сад је наступило време, и он диже обамрлу девојку у своја наручја. Још један кратак тренут, па ће их заједно сплачити с банка и утопити. Али су такви тренуци бескрајни!

И гле! један глас проби се до њих, па још један сличан ономе, којим плаше разбеснели елементи; то је шкрипање весала! То је човечији глас! Неисказана милина обузе га у пркос невољи његовој, као она што је осећаше дететом, кад би му се отворила врата од собе, где су наслагани божићни дарови.

— Лујзо, драга, мила Лујзо! Ево помоћи! Отац је овде!

Она се не миче, њене мишице висе на ниже као и њена мокра и расплетена коса; он мора да напрегне до крајности своје мишиће, да одржи свој терет.

Сад се зачу узвик, и Хенрик одговори на њ, истина не одвећ јако, али је ипак узвик, који се могаше чути из барке. Вода му се већ попела до усана и без притиска запљускује главу по задн; једва што може да држи отворене очи, што му их загризла слана вода, али он се упиње само да одржи уста своје драгане толико поврх воде, колико му год снага досеже.

Већ се клати барка около њих; жмирећи мисли већ да распознаје обе сенке у њојзи — кад од једном сваља се један повећи вал на њега; његове ноге изгубе дно, његове руке не могу више да држе девојку, он више ништа не чује и не види и с тутњавом склопљени над главом талас избаци их обоје на поље у хаос.

*
* *

Једна рука паде на плећа стражарева.

— Смена, Хенриче! Ти као да још сањаш код ове паклене хуке.

Пројоше неколико секунада док је ословљени разабрао, шта хоће овај од њега.

— Ах, да, прешла ми је стража. Нека ја ћу преузети и твоју. Иди па лези, ја и тако данас не могу да спавам. Човек гдешто има тако својих мисли.

Његов друг не чека да му се то рече два пут. Он весело заклепета низа гвоздене степенице, које су у овоме затворенум простору тутњиле у пркос бесној рици на мору — и оде у своју спаваћу собу.

А усамљени стражар наслони изнова своје чело на окно, и заклонив своје очи шаком, гледаше дуго, дуго на то помамно море, на то џиновско гробље, чија је вавек мрачна и вавек нема пучина тамо далеко на истоку сахранила за свагда његову срећу.

(С НЕМАЧКОГ)

ПОРЕЂЕЊЕ ЗАКОНА О БУЏЕТУ ЗА 1887. СА ЗАКОНОМ О БУЏЕТУ ЗА 1892. Г.

I

Закон о буџету за 1892. г. обнародован је 1. марта ове године.

Овај закон предвиђа:

Државних прихода · ·	60,135.839	дин.
« расхода · ·	60,110.596	«
Вишка · · · · · · ·	25.223	«

И други буџети вотирани су с вишком, али završni рачуни показали су знатне дефиците.

По мом мишљењу буџети показују дејствително дефиците из два главна узрока: или с тога, што су позиције државних прихода претерано оцењене, или с тога, што се ти приходи због разних околности нису могли наплатити у течају исте године.

Први мој рад у «Отаџбини» био је критика на буџет за 1887. год. Тај буџет у толико је важнији за историју српских финансија, што је важио и за године 1888. и 1889.

Упоредићу сада цифре буџета за 1887. год. са цифрама буџета за 1892. год.

ПРВА ГРУПА

НЕПОСРЕДНИ ПОРЕЗ И ДРЖАВНИ ПРИРЕЗИ:

Предвиђено по буџету	за 1887	за 1892
Порез на земљиште	9,250.000	7,493.000
« « зграде	750.000	648.132
« « личности	3,400.000	3,300.000
« « рад	700.000	630.000
« « капитал	750.000	915.820
« « обрт	2.400.000	2.266.151
Проценат кирије механске	360 000	180.151
Државни прирези	6,830.000	6,753.215
	24.440.000	21,186.469.

Услед «измена и допуна закона о непосредном порезу» вотираних у скупштини 1891. године повишена је стопа пореза на рад и капитал; такође увећан је порез на обрт прерађевина од 5 на 7°|₀. и повишена је стопа државних прихода од 46 на 52 паре на динар.

Познато је да непосредни порез и државни прирези зависе од два факта: разрезивања и наплате.

Због тога, што су у буџету за 1887. год. предвиђене одвећ велике позиције већ пред самим разрезивањем пореза резултат је смањен за $2^3|_4$ милиона.

Пошто је година 1887. с економног гледишта била скоро најслабија у прошлој деценији, наплата разрезанога пореза и приреза текла је врло рђаво, те отуда је остало око $6^3|_4$ милиона вересије. Дакле, док је у буџету за 1887. предвиђено прихода од непосредног пореза и државног приреза 24.440.000, дотле је државна благајна у току 1887. год. примила фактично нешто испод 15 милиона.

Позиције од непосредног пореза и приреза у буџету за 1892. год. доиста су правилно предвиђене, те отуда се поуздано може рачунати, да оне неће предвиђене под-

баците, а врло је вероватно, да ће наплата, услед побољшаних економних прилика добро тећи, те да ће остати врло мало вересије.

ДРУГА ГРУПА

ПОСРЕДНИ ПОРЕЗ:

Предвиђено по буџету	за 1887	за 1892
Царина и узгредне таксе . . .	4.500.000	3.700.000
Трошарина	2,550.000	3.000.000
Таксе	2.200.000	2,395.000
Случајни непредвиђени приходи.	750.000	425.000
	10,000.000	9,520.000.

С обзиром на то, да је наша спољна трговина у години 1887. показала од увоза и извоза око 72 милиона обрта, док је потпуно вероватно да ће она у тек. год. дотерати до 90 милиона, и додавши к тому и то, да су законом о трошарини од 1891. и законом о таксама од 1888. ове две врсте прихода јако повећане, можемо поуздано закључити, да ће стварни приход од посредних данака за 1892. годину бити већи, но што је то буџетом предвиђено.

ТРЕЋА ГРУПА

ПРИХОДИ ОД ДРЖАВНЕ ПРИВРЕДЕ:

Предвиђено по буџету	за 1887	за 1892
Од школског и санитет. фонда	600.000	623.000
Пошта и телеграфи	800.000	957.000
Државна штампарија	350.000	320.000
Државна добра и мостови . . .	300.000	200.000
Разни други ситнији привредни приходи	520.000	598.000
Продаја државне имаовине . .	120.000	300.000
Од аграрних дужника	450.000	350.000
Од враћених кредита и уштеда.	1,700.000	500.000
	4.840.000	3.848.370.

ЧЕТВРТА ГРУПА

ПРИХОДИ ОД ДРЖАВНИХ МОНОПОЛА, ДРЖАВНЕ ЖЕЛЕЗНИЦЕ И ДРЖАВНИХ РУДНИКА:

Предвиђено по буџету	за 1887	за 1892
Регал на со	300.000	—
Солски монопол	591.000	3,000.000
Дувански монопол	2,350.000	9,100.000
Експлоатација држав. железнице	пасива	6,000.000
Експлоатација државних рудника	—	1,165.000
Регал на руде и рударске таксе	50.000	166.000
Штампарски монопол	150 000	150.000
Од барута и динамита	150.000	10.000
	3,491.000	19,591.000.
Пошто се одбију предвиђени расходи за солски и дувански монопол и за железнице		8,107.000
Остаје нето прихода		11,484 000.

Примећујем, да у буџет за 1887. није уведен приход од монополне таксе за со (591.000), али ја сам нашао за умесно, да ту позицију унесем ради тачнијега прегледа.

ПЕТА ГРУПА

НАПЛАТА ПРИХОДА ОД ПРОШЛИХ ГОДИНА:

Предвиђено буџетом	за 1887	за 1892
Од наплате дуга управе фондова државној каси	600.000	—
Од дужника санитетског и школског фонда	720 000	—
Од наплате прихода од прошлих година	1,500 000	5,000 000
	2,820.000	5,000.000.

У име прихода прошлих година наплаћено је у току 1887. год. око 2 и по милиона.

Године 1888. наплаћено је	7,960.462
« 1889. « «	4.474.546
« 1890. « «	6,974.441.

II

Сада да пређемо на упоређење државних расхода, које сам ја поделио на четири групе.

ПРВА ГРУПА

ДРЖАВНЕ ОБАВЕЗЕ:

Предвиђено буџетом	за 1887	за 1892
Цивилиста	1.200.000	1,200.000
Годишњине и трошкови државнога дуга	15.894 175	20.466.188
Дотација инвалидском фонду	800.000	800.000
Дотација оружном фонду	—	400.000
Пензије и издржавања	908.795	1.930.604
	18,802.970	24.796 792.

У буџет за 1887. г. уведено је за годишњину државнога дуга само 15,303.175. али ја сам додао за солски зајам 591.000.

ДРУГА ГРУПА

ДРЖАВНА АДМИНИСТРАЦИЈА:

Предвиђено буџетом	за 1887	за 1892
Народна Скупштина и остали засебни кредити	278.595	337.910
Општи кредити	437.000	280.782
Министарство правде	1,837.208	2,023.535
« унутрашњих дела	1,518.341	1,561.978
« финансија	910.409	1,209.818
	4,981.633	5,414.023.

Примећујем, да у расходу министарства финансија за 1887., сем поменуте суме од 910.409, предвиђено је још:

За доплату експлоатације држав. железнице	260.000
За возни анунтет · · · · · · · · · · · · ·	260.000
Свега ·	520.000.

Али стварно је плаћено око један милион.

ТРЕЋА ГРУПА

ДРЖАВНА ЗАШТИТА:

Предвиђено буџетом		за 1887	за 1892
Министарство	војно · · · · · ·	14,000.092	11,327.428
«	спољних послова ·	807.462	1,192.563
		14,807.554	12,519.991.

ЧЕТВРТА ГРУПА

ДРЖАВНИ КУЛТУРНИ РАСХОДИ:

Предвиђено буџетом		за 1887	за 1892
Санитет · · · · · · · · · · · ·		981.659	1,121.741
Министарство	грађевина · · ·	1,070.383	1,079.599
«	просвете и црквених послова · · ·	3,075.652	3,818.890
«	народне привреде	1,611.148	3,252.501
		6,738.642	9,272.731.

III

Ма да су позиције државних прихода у буџету за 1887., као што смо видели, неправилно, претерано оцењене, опет кад се објективно размотри рад оне Скупштине, која је тај буџет вотирала, мора се признати, да је она ипак почела радити на побољшању финансијског стања тиме, што је а) вотирала закон о обрту на радњу и б) што је укинула фондонске приреze а на место њих вотирала нов државни прирез од 34 паре на динар. У ондашњим, тешким приликама веће повишење прихода у једној скупштинској сесији није ни било могуће извести.

Можда би се могла признати извесна сума дефицита и вотирати зајам за њено покриће, али то не би имало

никакве практичне вредности, јер се и тако тешко могао пласирати зајам од фондовских обвезница и зајам железнички littera С, које је иста скупштина **морала** вотирати за исплату преко 20 милиона летећег дуга, који се био нагомилао.

IV

Енергичан и успешан финансијски рад, којим су дувански и солски монопол и експлоатација железнице прешли у државне руке, створио је богате изворе за државне приходе и тиме је много допринео, да завршни рачун за 1890, *пошто се тачно испита*, покаже минимални дефицит од 1,046.000.

Ма да треба узети у обзир, да је у току 1890. године наплаћено од вересије прошлих година око 7 милиона, док је од редовних прихода за 1890. (од непосредних пореза и од такса) остало *само* 3½ милиона вересије, ипак, с погледом на грдне дефиците у последњих шест година прошле деценије може се резултатом завршног рачуна за 1890, бити с разлогом задовољан, и он се, шта више, може с пуним правом сматрати као велики напредак на консолидовању српског финансијског стања.

Што је главна благајна на концу 1890. год. имала неколико милиона летећега дуга, то, по мом скромном мишљењу, не мења никако стање завршног рачуна, јер је завршни рачун биланс дејствителних прихода и расхода у току дотичне године, а није биланс државнога привременог (летећег) дуга. Знамо да су главне благајне и у Русији, и у Аустрији, и у Угарској донеле завршне рачуне за 1890. г. са *суфицитом* (вишком). Могу ли се ти завршни рачуни, дело способних финансијера, сматрати за илузорне, с тога, што су све три поменуте државе имале и пре 1890. г. а имају и сада милионима привременог дуга у разним облицима (новчанице, благајнички записи и т. д.)?

Л. М.

КЊИЖЕВНОСТ

ПУШКИН

Једва да ће неколицина наших учених људи и књижевника знати и данас и онолико о узроцима прерање Пушкинове смрти и о његовом успитању, колико би требало да зна сваки, који у нас претендује на назив интелигенције.

С тога мислимо да ћемо се одазвати жељи већега дела читалаца „Отаџбине”, ако овде укратко изнесемо опис живота и дјела овога знаменитог пјесника руског, кога су неки преводиоци наши толико омилили народу нашем. —

То што ћемо овђен испричати о Пушкину, извађено је из књиге „Сочиненія А. С. Пушкина”, која је године 1887. у Петрограду угледала свијета накладом А. С. Суворина.

Александар Сергијевић Пушкин од старе је племићске куће, чији су преци били знани и гласовити још за времена Александра Невскога.

Мајка му се звала Надежда — Нада — Јосиповна — била је унука чувеног Арапина Петра Великог, Аврама Петровића Ханибала; а отац, Сергије Лавовић Пушкин, који је и у зрелим годинама био доста раскошан и лакомислен.

Пушкин је рођен 26. маја 1799. године у Москви, или правије рећи, није у Москви, него код Москве на чифлуку (спахилуку) „Богојавленије.”

Успитање његово било је француско: његова дадиља и његови први учитељи били су Французи. Мало је кад добро знао задати урок — толико је био лијен —, али зато он би радо неку књигу читао коју би узимао из

богате очеве књижнице, а које су опет све биле писане на француском језику.

Прича његов старији брат, да је наш Александар, све књиге, које би прочитао, знао на памет, и то у добу од двије године.

Је ли ово братовљево причање истинито или претерано, споредна је ствар; оно показује само да је Пушкиново успитање било и необично и француско.

Године 1811. Пушкин уђе у царско-сељски лицеј, који је те године био отворен. У скоро се склопи «ђачка дружина», којој је Пушкин био душа. Она је имала и свој књижевни орган, на коме су, осим Пушкина, радили А. А. Дељвиг и И. И. Пуштин.

Прва Пушкинова пјесма била је штампана у «Вјеснику Јевропи» 1814. године. Он је на јавном испиту 1815. год. читао свој састав «Успомене у Царском Селу.» Између других испитача био је одређен и Г. Г. Державин, онда већ сјединама украшени пјесник велике Катарине. Он није могао довољно нахвалити неколико прекрасних стихова, пуних велеума, па је хтјео, ту на испиту и пред свијема, да цјелива и помилује младога Пушкина, али овај обузет стидом, нагло изађе из сале и скрије се у једну оближњу собу.

Са годином 1817-ом престаје слободни и безбрижни живот Пушкинов; у јулу исте године он доврши лицејске науке и одмах се упише у друштво петроградске омладине, у ово право «врзино коло». Ипак је био толико јунак, да се одмах уклони порокâ и махна, а да претпостави друштво Жуковског, Карамзина и других великана свијема осталима.

Баш у то вријеме почеше се први пут претресати и политичка питања на овим «ђачким и младокњижевничким» састанцима, истина у доста повјерљивим састанцима, али тек на састанцима. Па како Пушкин није никад друкчије говорио него ли је осјећао, он је и на овим «повјерљивим» састанцима слободно и безазорно говорио и раз-

гађао о свакој ствари. Његова слободна осјећања и још слободније мисли, које су у његовим пјесмама налазиле одјека, одмах у почетку створише му неприлике и праве бједе.

Што одмах није пострадао, мора се благодарити брижљивом заузимању мудрога Карамзина, који, да би младог пјесника сачувао од веће невоље, успје, те га „по потреби службе" премјесте из Петрограда у Екатеринослав, у канцеларију И. Н. Низова, главног попечитеља колониста у јужној Русији. Ово је било у мају мјесецу 1820. године. У Петрограду је Пушкин био чиновник у министарству спољних послова, па којекакви фићфирићи и синови охолих власника нијесу могли трпјети способност и дар младога Пушкина.

У јужној Русији Пушкин је провео пуне четири године (од 1820—1824). Може се рећи, све четири у непрестаном путовању. Одмах је, са породицом ђенерала Рајевског, обишао сав Кавказ. На овом путовању покупио је материјал за повећу пјесму „Кавкаски роб", коју је довршио крајем мјесеца фебруара 1821 год. и „Бахчисарајски ђонтан". Кад је Низов одређен да врши дужност губернатора бесарапске области, онда и Пушкин — при крају 1820. год. оде с њиме у Кишењев. Овом приликом пропутује он сва околна мјеста: два пут био је у Кијеву, један пут у Одеси — у мају 1821. год. — и једном у Исмаилу, ђе је био одређен за исљедника у једној циганској кривици, па зато је, да би испитао живот цигански, живио неколико дана са Циганима, идући из једне черге у другу.

У Кишењеву почео је писати свога „Евгенија Оњегина", кога је тек озбиљно написао и довршио у Одеси 1823. године, кад су га тамо са службом премјестили, т. ј. онда, кад је гроф М. С. Воронцов наименован за ђенералног губернатора на мјесто Низова. Воронцов није могао да трпи слободоумље и дар Пушкинов. Он је писао у Петроград: „Ако ми Пушкина не премјестите, мени ће

се још више пушити глава и ја нећу бити у стању ништа учинити.

Пос.љедица Воронцовљеве тужбе била је: оставка Пушкинова, његов полицијски надзор и његов одлазак из Одесе на своје добро у Михаиловско, у псковску губернију. Овђе, у овој селској осами, једва је Пушкин могао наћи онај мир, који је потребан духовном раду, јер ни његов отац није могао да подноси његово слободоумље и искрен и поштен карактер његов, те га и он подвргне за неко вријеме домаћем надзору, а доцније дигне од њега руке и сасвим га преда «Нани» — баба Арини Радионовној — која је Пушкина још дјететом веома волела и пазила, и коме је сада почела причати народне приче и приповјетке.

Све је ово било у августу 1824. године.

Овим својим причањем, нана Арина, пробудила је у пјеснику силну љубав ка народној руској појезији и руском језику.

Овђе је Пушкин продужио «Оњегина», јер је у Одеси написао само три прве пјесме; довршио је «Цигане» и написао «Бориса Годунова».

Тако рећи, за вријеме од двије године, које је Пушкин провео у овој осами и у овом селу, са госпођом Осиповном и њезином фамилијом, он је постао сасвим нови човјек, прави човјек, који се коначно одучио од свију мана и порока̂ поквареног и разузданог варошког живота.

Први пут у овом селу Пушкин је приметио и уверио се, да би вјечно пропао да га судба овђе не доведе. Случај у истини ствара кашто многа велика дјела!

Што је гођ Пушкин слушао и видио у селу Михаиловском, и приче нанине, и пјесме, и причања, и приповједања селска и њихову ношњу и обичаје, све је то било пуно духа и појезије, пуно значаја и руског карактера: а све је то скупа озбиљно постицало младога пјесника да и срцем и душом, вољом и памети прионе око изуча-

вања руске историје, без које никада не би могао постати великим пјесником.

У опће, све оно што се овђе с њим догодило, имало је за њега дубока утјецаја. Овђе је Пушкин престао подражавати; први пут смјело одбаци стари романтички начин и пригрли, попут Шекспира, праву, чисту народну душу и народну појезију.

Изненада стигне из Москве заповјед — коју му донесе царски курир — да одмах дође у Москву, јер га тамо чека цар.

Нити је било ни могло бити поговора код млађега. Цар га љубазно прими као што је то могао и знао цар Никола, па и сваки руски цар. Пушкин је слободно и искрено одговарао на свако питање царево. Резултат састанка био је повољан: Пушкину се дозволи, да сва своја дјела штампа слободно без цензуре, а у почетку децембра 1827. год. допуштено му буде и да се врати у Петроград, али он и преко све јесени и све зиме остаде у своме омиљеном Михаиловском, ђе му се, по његовом признању, ту појавио дух надахнућа и стварања. Преко два мјесеца задржавао се у варошици Болдини — у ниженовгородској губернији — одакле у мјесецу септембру 1830. између осталога пише једном свом пријатељу: «Ево шта носим са собом у Москву: двије последње пјесме «Оњегина» потпуно готове за штампу; повјест у октави «кућица у Коломни»: њеколико драмских појава «Тврдице богаташа» — «Моцарт и Сољери» — «Пир у вријеме чуме» — «Дон Жуан» и још до 30 омањих пјесама. Доносим и још њешто, али ово је тајна: — написао сам у прози «Повјести Бјелкина». — Ништа у овом писму не казује за «Љетопис села Горокшња», ма да је и то тамо написао.

Године 1829 Пушкин је био у рату противу Турака на Кавказу. То своје ратовање и путовање издао је под именом: «Путовање у Азрум.»

18. фебруара 1831. године Пушкин се вјенчао у Москви са Наталијом Николајевном Гончаревом, правом ље-

потицом. У то вријеме он је примљен за чиновника министарства спољних послова, са годишњом платом од 5000 рубаља.

У августу 1833. год. смисли написати повећи роман, за који је предмет црпао из Пугачевљеве буне. Ради тога путовао је у Казан и Оријенбург, како би могао прикупити потребни материјал и сам собом видјети сва мјеста, куда је буна била. Тако је хтио и наш Бранко да пропутује Косово, како би могао опјевати ту крваву и славну косовску битку, па му не би суђено жељу испунити. Ето зашто ми од Бранка немамо ништа написано о Косову.

Роман овај није довршио у времену како је желео, него много доцније, а није му ни име дао како је мислио. Роман је крстио: «Капетанова кћи» а са прикупљеним материјалом написао је сасвим ново и повјеће дјело под именом: «Историја Пугачевљеве буне», које је издао у октобру 1833. године, и за које је добио чин камерјункера и 20.000 рубаља поклона од цара Николе.

Од тог доба Пушкин је постао, што се оно вели, persona grata на двору. Никакво весеље, нити забава, није давана у двору а да Пушкин са женом није био позван. Ово царево одликовање и ова његова особита пажња навуче на Пушкина злобу и завист охолих и покварених петроградских племића, којима Пушкин, ни по роду, ни способностима и дару, није уступао.

Његово частољубље и његов отворени и витешки карактер није могао хладнокрвно подиијети толику подлост. Њему су оне безопасне а у исто вријеме и пуне будуће опасности, зађевице одузимале много од драгоцјеног времена и душевног мира. Да би доскочио свакој подмуклој клевети и подлој подвали, Пушкин у почетку 1836. године покрене један тромесечни часопис под именом «Сувременик», од кога су, жали боже, само четири свеске угледале свијета. У њему је Пушкин здравом и једром критиком претресао сва савремена питања и опширно говорио о руској и страној књижевности. Сувремена домаћа

питања расправљао је у форми писама, која су била намјењена једном пријатељу. У овим писмима казато је све оно што је племенита, слободоумна и непокварена душа Пушкинова осјећала. Ова су писма још и зато веома поучна и занимљива, што је у њима Пушкин најживљим и највернијим бојама насликао ондашњи живот вишега друштва руског и успитање и образовање ондашње руске интелигенције.

Главна тежња Пушкиновог часописа била је: створити здраву и беспристрасну критику; одучити млађи нараштај и своје вршњаке од празних и надутих расправа; свратити свачију пажњу на све оно, што је чисто руско и народно.

Ово су главни узроци били, што је Пушкин, дуже времена, претпостављао мирни и богати сеоски живот, шумном и беспосленом варошком животу и зашто је владу молио, да му на више година даде одсуство.

Његово последње писмо «к жени» израз је ових осјећаја и мисли.

Пушкин је дакле предвидио несрећу која га снађе. Он је видио да му добра бити неће, и да му само на зло испасти мора дружење и опћење са овако шареним и злобним свијетом.

И он, и његова добра и лијепа жена, били су нишан најподлијих и најгријешнијих клевета.

Главни виновник све Пушкинове несреће и preране смрти његове, био је главом посланик холандски, барон Хекерн. Он је имао незаконито рођеног сина Дантеса, младића и покварена и дрска. Њега, протекцијом очевом, приме као официра у гардијски пук. Као официр гардијског пука мишљаше да му је све дозвољено чинити. Овај уврти себи у главу, да га Пушкинова жена воли само за то, што је случајно један пут с њиме на дворском балу играла. Од то доба он њу поче свуда да прати и узнемирава.

Бог зна је ли он од кога подговорен да све ово чини. Све је то могло бити. Тек од једанпут, као киша, почеше падати, свуд и на сваком мјесту, анонимна писма, упућена час на њу, а час на Пушкина. У сваком се писму говораше о потајној љубави младог гардијског официра са Наталијом Николајевном.

Први је ватру љубоморе распалио стари Хекерн, отац официров. Он је толико био безочан, да је јавно почео говорити Пушкиновој жени, да претпостави његовога сина Пушкину и да бјежи с њиме у Холандију.

Што је год чути и вићети могао, све је то морало још жешће распламтити машту младога и генијалног пјесника. Ствар доће дотлен, да је Пушкин морао младога официра позвати на двобој. Чим је стари Хекерн примио Пушкиново писмо, у коме он позива на двобој његовога сина, он је гледао да то осујети. И збиља Пушкиновим пријатељима поће за руком да отклоне, за неко вријеме несрећу, али само за њеко вријеме; јер, и ако млади Хекерн узме за жену рођену сестру Пушкиновице, подли сплеткаши и крвни Пушкинови непријатељи јавно почну писати, како је то зато учињено, да је младоме Хекерну лакше састајати се са женом Пушкиновом.

Пушкин, и ако је неограничено љубио и вјеровао својој жени, и ако је потпуно убјеђен био о њезиној анђелској невиности, само за то што је већ скоро сва Русија говорила о тој саблазни, он се реши, да крвљу спере ту љагу. Напише поново писмо староме Хекерну у коме, без поговора захтјеваше да му син са ђеверовима изађе на мејдан. Буде уговорено, да се из пушака гађају на смрт, и то, код «Чарне ријеке» близу комендантске даће.

Обе мегданџије, два нашенога, млади гардијски официр Дантес Хекерн и велики Пушкин, нађу се 27 јануара 1838 године, рано изјутра заједно са својим ђеверима на уреченом мјесту.

Прво је гађао Хекерн: пуче пушка, остала му пуста, и погоди Пушкина испод паса у живот. Пушкин, самртно рањен, опали и он, и погоди у десну руку младога официра.

29 јануара исте године у 2 и по сата по подне, у најгрознијим мукама испусти своју велику душу највећи руски пјесник и геније.

О смрти Пушкиновој и о свему што је њој претходило, говори се у писму Жуковскога, које је он писао оцу Пушкинову, а и у писму кнеза П. А. Вјаземскога А. Ј Булгакову. Па зато доносимо у преводу оба та писма, која у многоме попуњују овај блиједи и летимични животопис Пушкинов.

Како Петроград тако и сва Русија, сматраше смрт Пушкинову, за народну жалост и несрећу. С тога имађаху доста муке, и полиција и сви утицајни људи да спрече праву народну побуну. Највише је муке стало да се стари лисац и безочник Хекерн отац, сачува од народњег гњева и освете.

Зато је тјело Пушкиново по ноћи опјевано и из двора његова изнесено у коњушенску цркву. По свима угловима и по свима улицама била је постављена јака ноћна стража, док му тјело није на саоницама по ноћи из Петрограда изнесено и у његово село Михаиловско пренесено и тамо у цркви «Успеније богоматере» сахрањено.

Велики господар Русије, цар Никола дао је 150.000 рубаља, како би се могли сви Пушкинови дугови исплатити и сва његова дјела издати. Осим тога, одредио је богату пенсију Пушкиновој жени и дјеци.

Пушкин је био средњег раста, слабуњав, косе смеђе а заковрчене, очију плавих: широко и пуно израза чело било је као сунцем опаљено. Свагда је био весео и пун пријатне шале. Особито његов пријатни смјех није дао да се човјек на њега може naљутити. Карактера је био жива, мало пргава, али до крајности доброћудна и мило-

стива срца. Ријеч му је увијек била паметна и умјерена, а поштење је имао необично.

6 јуна 1880 године на свечан начин освећен је и откривен споменик у Москви који је подигнут прилозима свију Руса.

«Пушкин је необична појава» као што је Гогољ. И доиста, пјесник-писац који је толика велеумна дјела оставио рођеном народу: — створио богату народну књижевност, што је обратила на себе пажњу свега образованога свијета; пјесник, који је научио Русе да љубе свој језик, своје обичаје и своју историју — доиста је овакав човјек необична појава.

Што дуже буде живио народ руски и словенски и боље напредовао у науци и образовању, то ће Пушкинова појезија све то већма одушевљавати и заносити.

Појезија Пушкинова кипти природном красотом и истином. Она је правцати одисај Пушкинове племените, родољубне и велике душе.

Геније Пушкинов у томе и надмашује све руске писце и умјетнике, што код ниједног нема оне природне хармоније између истине и љепоте, и што ни приближно ни један не бијаше израз и одјек правог руског духа, језика, обичаја, простоте и природности, као што то Пушкинов геније бијаше.

У овом погледу, Пушкин не само што је необична појава, он је чудновата и јединствена природа, кад се уочи, какво му је било васпитање.

Под утисцима лажне романтике, у разгару покварене јевропске књижевности, од које је природна красота и истина предалеко била, Пушкинов велеум поче да бuја и да се развија и цвета. С тога је, и његова и руска срећа, што је младога пјесника голи случај повукао на село под закриље доброг анђела хранитеља и управитеља: — његове добре нане Арине.

Све ондашње више и образованије руско друштво живјело је и хранило се не здравом и сочном природном духовном храном, него којекаквим поварипама — подражавањем — најрђавије и најпокваренпје јевропске књижевности, а још је од горих и наказних идеала било руковођено. За то друштво, сви ови лажљиви и груби идеали и појмови, бијаху узори, а све што је било народно, руско, природно и истинито, не само да ништа није ваљало, и да се није никако цијенило, него се је презирало. Ово изопачено образовање и лажно успитавање ишло је тако далеко, да никоме ни на ум није падало, да збиља може бити изједначено сурово и неуглађено, народно руско са углађеним и бљештећим јевропским наказним идеалима. Богати језик руски сматран је био као нешто просто и ниско. Ко би и помислити могао да он може бити толико гибак, нежан, убједљив и способан за све појетске облике и за све њихове пјесничке пакараде! ?

Све ове предрасуде, Пушкин је поништио. Својим појетским дјелима, Пушкин је први открио све благо и богаство рускога живота, руске богате природе, руске душе, и племенитости, и неизмјерно богатство рускога језика. И све је то Пушкин, најузвишенијим и најдивнијим словом умео да доведе у дивну хармонију.

Признати се мора, да је и геније Пушкинов, у почетку пјесничког рада његова, почео да греде јевропском романтичном кривом стазом. Али и у тим његовим првим «покушајима» свијетлила је ка̀о кристал чиста руска душа.

У «Циганки», овом посљедњем и најсавршенијем његовом пјесничком умотвору, и ако замишљеном под првим утисцима Бајронове романтичне струје, широм се појављује права руска душа, она дивотна скромност природних осјећаја без којих нема и не може бути генијалног пјесника; — она хармонија душевне слободе и природне истине која се добива личним самопрегорењем и самосавршенством а не подражавањем бљештећој и фантастичној спољној слободи.

У «Оњегину» вире сами чисти и овијани руски дух и руска душа, у руском руву и руској природи.

У дубокој замисли овог правог појетског дјела, не зна човјек чему више да се диви: или величанству, диvoти, скромности; или истини руске природе.

«Оњегин» је жива слика тадањег руског јевропског романтизма, који, поред свег свог гипког и правог каћиперског образовања у «Харолдовом руху» и сувише смјешан, мајушан и туп изгледа поред скромне, праве, дивне дјевојане, поред «Сироте Тане» ове праве руске женскиње.

Још нико није узвишеније, природније и дивотније приказао руску жену, но ли је Пушкин «Сироту Тану» у своме «Оњегину».

Па као што обично бива: Пушкинови сувременици нијесу били у стању разумјети дубоки и узвишени значај његове појезије. Они нијесу били кадри прегледати ширину и пронаћи дубину и силну стварајућу моћ пјесниковог велеума. Нико од њих није могао уочити перспективу, коју је пред њиховим очима крчио и стварао геније Пушкинов.

Првим својим «покушајима» Пушкин је свакога очарао, занео: први звуци Пушкинове лире били су чаробни, препуни природне простоте и красоте у најљепшем и најумиљатијем слогу.

Ови првенци његове генијалне лире сплели су му неувели вијенац славе и код сувременика и код потомства.

И што је гођ даље пјесник од прошлости одмицао а у будућност улазио; што су његови умотвори били дубљи, истинитији, јаснији и природнији, то су његови сувременици, све озбиљнији и уздржљивији постајали према њему, то су га, све то мање разумјевали и цијенили! Пјесник је све ово опажао: осјећао је, да се је прије времена родио, па је у тој гордој самосвијести, сам себи био најстрожији судија.

Он је зато последње дане живота највоље проводити у осами, како би га неблагодарни што мање узнемиривати могли, при стварању, смишљању и извођењу великих дјела.

Нема сумње да га је ово болело. Зар је његова пјесничка душа и могла хладно све ово подносити? Ипак његов геније није очајавао. Пушкин је хтио «живјети да би мислити и страдати могао».

Што је гођ било за осуду; што су гођ његови савременици пренебрегли: што је највише његове посљедње дане живота огорчило, и ако је тада Пушкинова велеумна радња најплоднија била, потомство је све то — осим његове преране смрти — достојно поправило. Оно је, и ако иза дугог и мучног колебања, признало Пушкина за свога највећег генија: за правога оснивача руске појезије, и за оца праве и новије руске књижевности: оне књижевности, којом се данас достојно и праведно сваки Рус дичи и поноси, и коју сваки странац високо цијени и штује.

То, што су за српску појезију и за српску књижевност, наши: Бранко, Његуш и Вук, то је за руску појезију и руску књижевност — Пушкин.

Може се слободно казати, да је Пушкин био прави учитељ свијема руским великанима и умјетницима који су се иза његове прераие смрти још за пола вијека појављивали на опћој позорници руске науке и књижевности.

Видљиви знак благодарности и љубави руске према своме великом љубимцу и генију — пјеснику Пушкину, то је онај споменик у Москви, ма да је много прије њега, Пушкин сам себи «нерукотворени» споменик у сваком руском срцу подигао: својим велеумним дјелима.

Руси сами признају, да они нијесу ни до данашњега дана онако оцијенили свога генијалног пјесника како би требало, и како су морали. Признају, да они ни данас потпуно не разумијевају генија-пјесника: не схватају

прави смисао и праву тенденцију његовог велеума, нити уживају сву сласт његове чаробне, њежне и дјевичанске појезије. Још нема оне опће слоге у критичној књижевности руској, о цијени Пушкиновог генија: нема оне истинске оцјене која је својствена свијема јевропским народима кад се поведе ријеч о народном генију!

С једне стране, опажа се нека неоправдана бојазан да се геније Пушкинов призна за равна осталим велеумима јевропских народа, а с друге опет стране, маса народа ни данас не зна у чему се састоји геније Пушкинов! Ова опћа мана и слабост свију Словена, још је наслеђе и најмногобројнијег словенског племена. Да ако и то још не буде за дуго!

(НАСТАВИЋЕ СЕ)

Друго путовање наставника и ученика друге београдске гимназије по Србији и Босни 1890 год. Од Дра *Ник. Ј. Петровића, Љ. Мильковића, П. Типе, П. С. Павловића* и *Ж. Ј. Јуришића.* Београд 1891.

Гдекојим критичарима нашим прави задовољство да кажу: како је наша лепа књижевност на умору, како у њој влада потпуна зачмалост или на разне друге начине исказују ту исту мисао. Међу тим изгледа, да не стоји тако: готово све гране лепе књижевности имају и сад код нас својих ваљаних заступника; и ако се по гдекоји од њих и није успео на висину правог уметника, ипак има наде, да ће, идући предузетим путем, доспети циљу свом. Па чак и једна грана наше лепе књижевности, што је до сад најмање негована, а која је по нашем мишљењу од много веће вредности но што јој се приписује и заслужује много угледније место међу својим другама но што јој се обично даје, почиње се у последње доба живље обрађивати. Мислимо на *путопис.* Задржаћемо се на њему, овом приликом, нешто дуже и изнећемо у неколико потеза историју српског путописа, у нади да ће

то занимати наше читаоце. Тада ћемо лако моћи одредити путопису, кому горе натпис исписасмо, место и вредност у нашој путописној књижевности.

Рекосмо мало час, да се путопис, не само код нас већ и у осталом свету, у опште подцењује. А нама се чини, да *описати* вешто и верно природне лепоте, тако да опис не буде само лепа слика него и да на читаоца учини исти утисак, који су те лепоте учиниле на писца, те тиме и изазвале опис, — значи ако не више а оно зацело ни мање него *створити* леп уметнички рад. Што је сликарство у вештинама, то је путопис у лепој књижевности: сликарево оруђе су боје, путописчево речи. Мало је великих сликара, још је мање великих путописаца; у наше дане тешко да ћете моћи још кога ставити уз Готије-а Théophile Gautier) и Амичиса (de Amicis). Природа са свима својим лепотама, у свој огромности својој, у безграничноме величанству свом и за путописца је неисцрпно врело. Хоће се даровит уметник, да погледом својим обухвати те лепоте: хоће се песник, да их разуме; хоће се јак стилиста, да их опише А већ да и не говоримо о оним неколиким реткостима, што се само могу видети, једва схватити а никада описати. Да поменемо један конкретан пример. Цариград гледан с мора, кад сунце на Босфору залази, па га последњим зракама својим озарава, још нико описао није а и мучно да ће га ико икада достојно описати. Готије и Амичис несумњиво су дали најбоље описе Цариграда, па ипак како су бледе њихове слике према дивотној природи оној! Наши најбољи путописци г.г. Љ. П. Ненадовић и Dr. М. Јовановић, за које знамо да су се дуго бавили у Цариграду, несу о њему до сад ни врсте написали — јасан доказ нашег горњег тврђења. Покушаји таквога описа од г. Владана Ђорђевића «Цариград и Букурешт», и у најновије време капетана г. Мих. Н. Рашића («Цариград» у књизи «С Њ. В. Краљем Миланом на Истоку» I део остали су само — смели покушаји. Две су врсте путописа, као што и пу-

товања има двојаког: једној је врсти циљ научно испитивање а другој забава. Још у најстарија времена имамо научних путописа код старих Јелина, Римљана, Арабљана и Јевреја; та врста цветала је у новом веку, а и данас кипти светска литература радовима те врсте. Друга врста — забавни путопис — много је млађа, али по значају ни мало не изостаје иза прве, ако чак не буде имала над њоме превагу. Говорећи о лепој књижевности разуме се да увек водимо рачуна само о забавном путопису.

Да свршимо сад и с историјом нашег, српског путописа. Она је кратка. Преко Доситијевих «Прикључченија», Зелићевог «Житија» и «Путешествија» наивнога Јоакима Вујића, што путује «с рањавом преко Хрватске и Далмације ногом» можемо слободно муком прећи, јер прва два дела важнија су као автобиографије но као путописи, а трећа је по све незнатан рад. Њима можемо додати и Ђ. Магарашевића «Путовање по Србији у 1872. години», за ондашње прилике доста занимљиво, које чак и савременом литерарном историку пружа неколико важних података.

Прави забавни путопис јавља се у нас тек у ово, наше доба, са много разлога названо Вуковим. Шездесете године, деценија тако плодна за нашу књижевност у овом веку, у којој се у свима правцима јавља нов бујан живот, дале су нам и прве забавне путописе. Г. Љ. П. Ненадовић, омиљени писац «Писама»: из Италије, о Црногорцима, из Немачке, први их је почео писати. Верност слика и живост у описивању природних лепота, људи и обичаја, удружене са благом сатиром и ведрим а дубоким философским рефлексијама, осигурале су његовим прекрасним «Писмима» трајну вредност у нашој књижевности. За њим долази по реду јављања г. Владан Ђорђевић, који нам је дао три књиге својих «Путничких црта»: он први пут почиње писати код нас путописне новеле, од којих се нарочито истичу више са психолошке студије по с описа: «Студеница» и «Кроз чешко-саску

Швајцарску." У исто доба јавља се у књижевности нашој М. Ђ. Милићевић са својим «путничким писмима» Од Зворника до Крушевца. «— из разних крајева Србије о Србији.» «Из Београда на Цетиње : као и све остале радове тако и путописе овог нашег вредног и заслужног књижевника нарочито одликује необично леп и звучан, његовски сладак језик, црпен из уста народа. Од Стјепана Митрова Љубише познат нам је само један путопис: «Бока,» али ће он за дуго остати јединствен у нас по лепоти језика, силини израза и верности описа. За њим ћемо поменути г. Dr. М. Јовановића, чији су готово сви путописи изишли у «Отаџбини», те су отуд добро познати нашим читаоцима, који су их увек дочекивали с много задовољства и високо их ценили. Непознатост предела, што их он описује даје његовим путописима особиту чар и вазда буди у нама велико интересовање за њих. Његов рад «Тамо — амо по Истоку», који је по својој прилици и један од највећих путописа у нашој књижевности, па затим дивна му путописна новела «Тешки дани» ствари су од велике литерарне вредности. У последње време има доста путописних покушаја од мање вредности. Неправедно би било, да од њих не одвојимо радове Мите Петровића («Слике из хрватскога приморја» и «У Горњој Славонији»); ваља нам још поменути од млађих путописаца г. др. Л. Томановића, г. др. М. Савића, и г. Марка Цара. Велику пажњу заслужује међу најновијим путописима леп рад г. Ђ. Дере: «Успомене из Италије» (у «Летопису Матице Српске»). Занимљиви путопис тај јасно одаје човека високо класички образована, који уме и да види и да вешто опише што је видео. Последњи су наши путописи: «С. Њ. В. краљем Миланом на Истоку» од г. М. П. Рашића и «Друго путовање наставника и ученика друге београдске гимназије по Србији и Босни. 1890. г.», о коме ћемо мало ниже изрећи своје мишљење. Путни дневник пре, него путопис г. Мих. Рашића пријатна је појава и заслужује озбиљну и свестрану критику. Кад изиђе други део, на-

дамо се да ће га «Отаџбина» по заслузи опширно оценити. А сад да прегледамо «Друго путовање.»

*

Познато је од колике су користи ђачке екскурсије по отаџбини и страним земљама и колика им се вредност даје у напреднијих народа. Изван сваке је сумње, да се оно знање географије, што се у школи може поцрпсти не може ни упоредити с оним, који се у оваквом путовању тако лако, готово неосетно задобива искуством, том најбољом школом. Поред тога том приликом тече се и здравље и физична јачина. А једна од првих патриотских дужности нарочито за младе људе свакојако је: познати своју отаџбину. Код нас, у краљевини први је изишао с том мишљу г. Dr. Ник. J. Петровић, директор друге београдске гимназије. Ову лепу и сваке хвале достојну мисао извео је са том гимназијом г. др. Петровић својом ретком енергијом први пут 1889. године; тада су пропутовали јужне крајеве наше отаџбине. Друго путовање, ово о ком је и реч, било је по северној и источној Србији и једном делу Босне 1890. године, а 1891. године извршена је и трећа екскурсија кроз југоисточне крајеве наше краљевине и југозападни део Босне преко Херцеговине чак до у Далмацију. То је заиста леп успех и ми можемо само пожелети другој београдској гимназији и њезином заузимљивом директору, да и даље истрају на путу, којим су тако срећно пошли.

«Друго путовање» дели се на три дела: I Кроз Србију 1. Од Београда до Шапца, 2. Петковица — Чокешина и 3. Лозница — Крупањ — Сакар). II Кроз Босну Зворник — Нова Касаба — Сребрница — Љубовија и III Опет кроз Србију (Љубовија — Ваљево — Београд; на крају има додатак у коме је «Прилог ка познавању источно-босанске флоре» од Ж. J. Јуришића, где се износе биљке «које до сад нису наведене да расту у Босни.»

Из натписа, које смо овде навели, види се који су предели описивани. У екскурсији било је пет професора и седам ученика. Мислимо, да би требало, да буде више ученика, много више но професора, који учествују у екскурзији само за надзор и упућивање ученика у посматрању и испитивању пута. Познати су нам предели, кроз које се путовало и за босански део с правом можемо рећи, да се одликује ретким природним лепотама, ма да то не важи и за србијски део (изузимамо Прослоп).

Ну, у колико нам је мило, што је предузета и извршена једна тако корисна и лепа екскурсија, толико смо незадовољни описивањем поменутих предела и у опште целим путописом. Кад смо из натписа књиге видели, да ју је написало пет професора поуздано смо очекивали, да ће књига бити и врло занимљива и поучна. И у једном и у другом очекивању потпуно смо се преварили. Научност или поучност ове књиге представљена је геолошким описима и бескрајним ређањем латинских имена биљкама и животињама, што су уз пут налажене. За то изнашање ма да оно очевидно илуструје одличну спрему дотичне господе као професора налазимо да нема много разлога, јер нам се чини да ресултати до којих се долази тако површним испитивањем треба знати да је цео тај пут свршен за седамнаест дана) не могу бити од особите научне вредности. А ако би то били, онда им није место у оваквој књизи, него или у „Геолошким аналима” или у „Гласу” наше академије. Геолошки описи терена, у колико ми то можемо оценити одликују се стручњачком тачношћу. Латинска имена и геолошки описи износе скоро четрдесет страна, а текста има свега сто четрдесет страна, мале шеснаестине; разуме се, да ће те стране већина читалаца у читању прескочити. У осталом марљивост у прикупљању природног блага, чему је најбољи доказ поменути безброј латинских имена за похвалу је и зацело је донела велике користи — кабинетима дотичних гимназија, а од каквог је то интереса за читаоце није тешко увидети.

Забавна страна ове књиге изнесена је у описима предела и места и у неколиким дијалозима. Описи ти ни близу несу онакви, какви би требало да су и какви би могли бити; то управо и несу описи већ голо набрајање факата који су на једној слици у међусобној свези. Крајњи недостатак поетске инспирације, која је прва погодба за путопис као грану забавне, лепе књижевности, главна је карактеристика тих описа, те отуд она сухопарност у описивању и стилу. У потврду овога да наведемо само један пример. Узећемо Просјек у Босни. Како га се добро сећамо! Баш да вам изнесемо о њему неколико утисака из наше бележнице.

«Просјеком зову живописну убодолину, кроз коју брзо протиче искривудана Дрина. На обема обалама те валовите реке уздижу се дугачки ланци гором обраслих планина. Стрменити одсеци појединих брегова са дубастим врховима по некад се примакну обали и испрече се у виду лука, да се друм једва провлачи испод њих. Или су пак те стрмени замењене поширокиm, од обале измаклим главицама, што се постепено спуштају у дољу. Оближњи редови нижих брежуљака готово су сасвим обрасли високом травом, из које се диже помање дрвеће доста ретке младе шумице. Одмах до тих брежуљака пружа се прави планински ланац, покривен густом шумом, у чијој се сенци по где где засветле оголели обронци каквога крша од кречњака. Занимљивости овога предела много доприноси и разноликост изгледа, који се на свакоm завијутку Дрине мењају, јер при свакој промени правца реке и брегови заузимају другојачији положај.

Јужну ивицу чаробне слике Просјекове чини Зворник. Благи зраци јутарњега, летњега сунца лепо осветљаваху већ одавно поцрнеле развалине некад белога града, који се поносно дизао на стрмом, а доста високом и узаном огранку планинском. Од осталих ниских домова зворничких што тонуше у провидну, плавичасту маглу, јасно се разликоваху контуре двају божјих храмова, што се

чудно спајаху у овој слици: на једном храму светлео се крст, на другом је блистао полумесец».

А ево како гласи Просјеков опис у овој књижици, који наводимо без икаквог даљег коментара:

«На петом километру од Зворника почиње Просјек. Огромна самоникла стена притисла Дрину с леве јој стране. Туда није било пређе пута, колико да се човек с човеком мимоићи може. Често се дешавало, да се коњ с товаром стропошта у Дрину. Стену обићи било је тешко. После окупације почела је влада босанска да оправља старе и да гради нове друмове. Дошао беше ред и на Просјек. Он је проширен динамитом и сада је диван колски пут као по длану. Све су то урадили Бошњаци на кулук. Ни «хрњца» за то добили нису. Надзор су вршили инжињерски официри и инжињерске трупе у опште, а Бошњаци су кулучили и то и Срби и Турци».

Па чак и тако сухим описима сиромашна је ова књига. У првом одељку првога дела који се зове «Од Београда до Шапца» и који износи десет страна, о путу од Београда до Шапца и о самом Шапцу укупно нема ни једна пуна страна, а све остало испуњено је разним другим ситницама. Ваљево у одељку «Љубовија-Ваљево-Београд» није описано ни једном јединим речју.

Осим једног дијалога (стр. 84) који нас занима природношћу, сви остали, којима је по гдегде замењено причање, и не заслужују помена. Онај пак разговор о киши (стр. 130. и 131.) којим се ваљда читалац хтео да натера на смех, не само да није смешан, већ је испод сваке критике. Да нам се не би замерило да говоримо без разлога, ево ћемо га целог исписати. Он гласи:

«Сва наша несрећа били су губери пуни бува (каква естетика!). Ненавикнути на такве госте и на спавање у пољу, тешко смо заспали тек пред поноћ. Но тек што смо заспали стаде нас неко позивати. То беше киша! Најпре ситна, па све крупнија.

— Г. директоре, пада киша, рећи ће први Типа. — Јес, Типа, киша пада, одговори директор. — Ама ово је баш добра киша, мало после проговори Јуришић. — Јес, јака је то киша, Јуришићу. Павловић се само мешкољи и покрива преко главе, а ћути. — Шта ће бити с овом кишом, пита Миљковић. — Падаће Љубо, одговори директор. — Молим вас, г. директоре, зар ћемо ми овде да лежимо на овој киши, пита Типа. — А шта ћемо одговара директор. Кућа је пуна женскадије и деце: места за нас нема. Треба и ово издржати. Још се мало протествовало, киша попусти, а ми опет заспасмо. — Ово не може више да се трпи, ослови Миљковић, кад киша у 3 сата поче јаче падати. Он уста, обу чизме и оде у кућу, да ложи ватру. Типа поче се слатко смејати. — Е, ово је баш неучтивост, рећи ће Јуришић. Легли смо по најлепшем времену, нигде облачка, а гле сад шта би. — Ћути, па спавај, проговори кроз зубе Павловић, коме се цео овај разговор чињаше излишан. У то се и ученици стадоше комешати. — Г. директоре, овде је нешто мокро, кроз сан говори Аца Владанов. — Мокро, мој Ацо, а да како, одговара директор. Где си видео суву кишу? — Дај амрел, Шпартаљевићу, иште Аца».

Qu'en dites-vous?

Цела је књига написана збијеним и сухопарним стилом, посве неподесним за путопис: језик је правилан и чист. На много места утрпане су безначајне ситнице, које само море пажњу читаочеву н. пр. ко је у којој соби спавао, у којим је колима седео г. директор с г. Миљковићем а у којим остали, чија су то кола, погађање кола са кочијашима и т. д. Но најважнији међу тим важним догађајима биће онај на стр. 46.: «Нашег Владу заболе трбух (ах!), те опет ту посла. Г. Јуришић оде с њим.» Овамо спада и одвећ често а непотребно и несносно набрајање имена лицима (стр. 4., 56., 57., 78. и т. д.).

У књизи има и пет посве примитивних слика по фотографији: кад се није имало бољих, могле су и ове изостати.

«Друго путовање» штампано је први пут у «Просветном Гласнику» (св. 3. — св. 8.) : то нас је јако изненадило, јер се тај часопис иначе одликује одабраном садржином.

Да завршимо јер мислимо да смо дали нашим читаоцима довољно јасну слику ове књиге по утисцима, које је она на нас учинила. Да је овај рад прост какав и обичан извештај министру просвете или ма коме, (ну, шта бисмо тад с дијалозима?) ми бисмо га можда још којекако разумели и много шта опростили му, али овако, кад се он прво штампа у једном угледном часопису па се одатле прештампа, онда значи, да се с њим хоће да изађе пред свеколику нашу читалачку публику и — онда се друкчије пише. Не знамо, зашто су господа професори овај путопис *овако* написали, али смо уверени да он зацело неће послужити намењеном циљу, т. ј. да буде ваљан заступник лепе мисли о ђачким екскурсијама.

М. В. Ђ.

Karpeles: Allgemeine Geschichte der Litteratur I—II. Berlin. 1891.

Последњих дана прошле године изашла је и последња, дванаеста, свеска овога дела, о којем је толико говорено и које је толико хваљено. Писац, професор опште литературе на липишком универзитету, стекао је већ ваљанога гласа издавањем и коментарисањем немачких класика, али ово дело његово прибавља му знаменито место међу литерарним историцима. И буди колико да се говори како је немогућно у тако узаном обиму изнети све најважније покрете свију светских књижевности, ипак оваква дела, ако ништа друго, а оно бар сведоче, да у томе може бити ваљаних, или приближно ваљаних, покушаја

Критика је ласкаво предусрела ово дело, изражавајући се веома похвално о свима партијама његовим — па ипак није то, што нас гони, да представимо то дело и нашим

читаоцима. При крају се говори о словенским литературама, па, разуме се, и о српској.

Почињући говор о Србима, писац одмах у првој реченици вели, да су Срби најбогатији словенски народ што се народних песама тиче. Он нема довољно речи да се нахвали те народне поезије. И он разликује јуначке и женске песме, па се подједнако диви и једним и другим, велећи за ове последње да су необично нежне и меланхоличне.

Прелазећи на писану књижевност, писац је веома скуп у речима. Спомиње J. Рајића и његову Историју словенских народа; о Доситију зна само неколико речи, а исто тако и о Димитрију Давидовићу. Од песника наводи Мушицког, С. Милутиновића, као драматичара Стерију. И то је све.

Кад се прегледа све ово, онда се с правом може рећи, да српској литератури није поклоњено онолико пажње, колико заслужује, а и оно, што је речено на доста је места нетачно и погрешно. Тако се одмах с почетка вели, да је женскиње најглавнији чувар народне поезије, те је отуда, вели, тако нежна и тужна. Писац ту не прави разлику између јуначких песама, које певају мушкарци уз гусле, и женских, које су девојачка својина.

Велика је неправда учињена српској књижевности и у томе, што се сва црквено-богословска литература XI. и XII. столећа дала Бугарима. То је ра̑д Ћирила и Методија и њихових ученика и колико год има у текстовима из тога доба бугарских рецензија, исто толико има и српских, па чак и руских. Не може се, дакле, узети, да је то чисто бугарска литература, већ је ваља сматрати као заједничку југословенску.

Има још једна велика погрешка. Сва дубровачка књижевност одељена је од српске и засебно је изложена под именом далматинска. Па бар да је и оно што је изнесено тачно: спомиње се некакав Вијошић, Рековић и Мозорнић, место Мијошић, Рељковић и Мажуранић.

О старој српској литератури XIII. и XIV. столећа није речена ни једна једита реч, а што је још најглавније о најновијој литератури нема ни спомена. Последњи се спомиње Вук и то само као скупљач народних песама. О Бранку, Змају, Јакшићу, д-р Лазаревићу, Панчићу, Даничићу и осталим нашим песницима и књижевницима нема ни речи и ако се за њихова имена данас зна далеко изван граница Српства.

Извори су му били врло мршави за израду историје срп. књижевности. Он није имао ни стоти део онога, што је на страни писано о нашој, нарочито народној литератури. Све, чиме је располагао, јесте ово: Шафарик, Историја југословенске литературе: Суботић, Неколико основних црта срп. литературе: J. Ристић, Српска народна литература: Талви, Српске народне песме: Герхард, Српске народне песме: и Капер, Српске песме.

Када се упореди ово из Карпелесове књиге и оно што је о српској књижевности написао Шер пре толико година у својој историји светске литературе, не може се веселити. Ничег новог нема, баш као да је српска литература за све то време мирно спавала. Још када се узме у вид, да су у историји немачке литературе спомињани чак и писци којекаквих сокачких романа и приповедака, када се види, да је грчкој, мађарској, румунској, па чак и бугарској литератури дано много више места и поклоњено много више пажње — онда се сасвим природно долази до закључка, да ми не можемо бити задовољни оним, што се о нама вели.

Једино још остаје нада, да ће у даљим издањима бити то поправљено.

В. Рибникар

КЊИЖЕВНЕ БЕЛЕШКЕ

Клефте и Сулиоте, историска расправа од *Војислава В. Рашића.* Београд, 1892. Цена 1·50 дин.

Да би један народ другога помагао у његовим циљевима, потребно је да се најпре упозна и научи слично мислити и осећати. Узајамност међу браћом не потиче отуд, што су то браћа по крви, но што су сличним успитањем добили сличне назоре и осећаје. Ликург је на овоме начелу основао у своме народу друштвени ред, и једнодушност, која је тиме постигнута, начинила је од малене Шпарте једну моћну државу.

Ово здраво начело руководило је и писца, кад се дао на свој рад; он је хтео да нас упозна с народом грчким, који је по карактеру, по прошлости и по циљевима својим сродан нама, те тиме да утврди међу Србима и Грцима што тешњу везу, да их сличношћу њихове прошлости и садашњости приволе да међусобно савлађују препреке што им сметају да међу народима на Балкану заузму положај, који им пристоји.

Кад читамо у књизи онај јуначки отпор грчких горштака, нама је као да прелиставамо историју нашег рођеног племена у Црној Гори и Херцеговини. Епирски Ламбра и Фота нису ни више ни мање до српски Синђелић и Вукаловић, и нас обузимље туга, што такав хероизам није ишао споразумно и једновремено против балканских завојевача. Писац нам у своме делу износи прошлост, да би из ње научили што нам у будућности чинити ваља, и такав рад, ако се доследно настави, неће промашити циља. Желети је само да млади писац, који у своме раду показује толико разумевања колико усталаштва, истраје на своме путу.

Књигу је ову издао г. Пера П. Зорић, фактор државне штампарије. Колико нам је мило што се настојници наше штампе својски заузимљу за српску књигу, толико нам је милије, што они у избору показују да умеју као што ваља да цене вредност књиге и корист њезину. Боље би било, да како, да је оваквим књигама обезбеђена не само штампа него и награда од толиких књижевних фондова наших. С наше стране не можемо више до да препоручимо срдачно ову књижицу пажњи наше читалачке публике.

*

Каква је граматика латинска потребна за наше гимназије? Написао *Јов. Туроман.* Београд 1891.

Између проф. Туромана и Малине, учитеља класичних језика у гимназији, води се већ одавно препирка да ли треба увести основи-

ски метод у наше латинске граматике, што су намењене школској потреби. Малина је за увођење тога метода, а Туроман је томе одлучно противан. Обојица су већ доста тим поводом писали, али овим последњим радом својим Туроман је доказао, да би то било од штете по наставу.

У осталом, то је стара наша болест: чује ли се само да има нешто ново, одмах хајд уводи, а нико не распитује да ли ваља или не. Тако је и овде било. Од неких 400 пруских гимназија само се у 6 употребљава основински метод, а све остале држе се старога. И ето, ипак се нашао неко, који би хтео да се то код и нас одмах уведе.

Наше гимназије болују од тог вечитог новачења у плану и програму; не треба дирати у оно, што је дало добрих резултата све дотле, док се не увери, да су новине, које хоћемо да уведемо, добре и корисне. Иначе, гимназија ће наша промашити циљ.

*

Лепе туђинке, песме страних песника. Препевао *Вл. М. Јовановић*. II. издање. Шабац. Издање књижаре Павла Ј. Павловића. 1891. м. 8-е, стр. 200. Цена 1 дин.

Песнику се не може, читајући песме на страном језику, а да не преведе оне, који му најјаче одјекну у души. Ове што их је у току времена превео наш песник Вл. Ј. одиста су лепе, и он им с пуним правом даде такво име. Неке су од ових песама, а поглавито с немачкога, већ превођене, али су ти преводи растурени по разним повременим списима и осим Змајевих, мало их је које би се могле с гледишта песничке технике мерити с „туђинкама“ г. В. Ј. Ова књига садржи прилично голему збирку (156) песама, међу којима су највише заступљене немачке, за њима иду руске, француске и енглеске, и на крају су преводи неких румунских, грчких и мађарских песника. Штета што у овој лепој књизи нису заступљени и талијански песници!

Књига је веома чисто и лепо штампана, и кад се узме у обзир њезина садржина (25 таб.) то јој је цена веома скромна. Наши издавачи могли би се угледати на г. Павловића у Шапцу.

Препоручујемо „Лепе Туђинке“ свакоме, који милује добру песму.

*

Побратимство, гласник великошколске омладине. Уређује *Мијалко В. Ћирић*. Свеска I. Јануар 1892. Београд. Штампарија нар. радикалне странке. Годишња цена 10 дин. (5 фор.) за ђаке у пола цене.

Као знак живљега покрета у великошколској омладини, сматрамо „Побратимство“, што га овим радо приказујемо и топло препоручујемо читалачкој публици нашој. Прва свеска овога омладинског часописа препоручује са сама бираним материјалом својим. Иза кратког позива уредникова на пријатеље Српства, да с обзиром на циљ омладинског

рада потпомогну ово предузеће наших великошколаца. долази песма „Поклич“ од Велибора пуна патриотског одушевљења. За њоме долази под насловом „Наша задаћа“, у неколико изложен програм „Побратимства“ и позив редакционог одбора на пријатеље, да га помогну постићи свој истакнути циљ. Иза тога иде кратка и занимљива расправа А. М. Поповића „Један поглед на Стару Србију и Македонију“, па „Погребна песма“ Драг. Ј. Илића, па „Стари борац“ прича из последњег рата, која се одликује патриотском тенденцијом; па лепа песма Вл. М. Јовановића „Балканско побратимство“. За овим долазе две научне расправе: прва је „Парламентаризам у Енглеској и апсолутизам у Француској“ од А. Филиповића и „Антропоидни мајмуни“ од Хакслија, што је с руског превео Јеленко Михајловић. Иза књижевне критике и позоришног прегледа долази на крају занимљива биографија дубровачког природњака у XVI. веку Марина Гекономидића.

Честитамо нашој великошколској омладини на овако лепом почетку и желимо јој да својим часописом постигне што жели, а пријатељи Српства — уздамо се — учиниће своје, да се овај часопис млађаних радника наших одржи.

*

Athenaeum listy pro literaturu a kritiku vĕdeckou. Издаје штампарија Јос. Вилмек-а, уређује проф. д-р *Јос. Кајзл* у Прагу. Излази у месечним свескама и стаје годишње 5 фор.

Наша браћа Чеси умножили су ове године своју и тако богату књижевност једним стручним часописом за литературу и критику, који осим оригиналних научних расправа критички прорпраћа домаће и стране књижевне радове по свима гранама науке.

За научнике овај је часопис од неоцењиве вредности, јер се у њему огледа читав научни покрет у животу наше чешке браће, а и пријатељи словенске литературе наћи ће у њему приказану богату збирку радова од велике вредности.

Пада у очи, да у приказима овога чисто књижевнога часописа, где се налазе приказана дела свију народа, не изузев ни маџарски, нема ни једне књиге из нашег краја, те с тога обраћамо пажњу наших књижевних друштава, па и приватних издавача, на тај недостатак. Редакција листа је Karlinĕ, čislo 50 у Прагу.

*

Сети се.... или ручна књига стојичког морала, од *Епиктита*, превео с грчког *М. Ј. М*(ајзнер?). Лесковац. Штампарија Стојановића и Гемовића. 1892. Цена 0·50 дин.

Ко прати нашу данашњу поучну и забавну књижевност, те види како у њојзи мало има хране за душу и срце, осетиће, кад прочита ову књижицу, каква је разлика између плодна духа једнога мислиоца

и једнога шупљег модерног моралисте. Док се тамо на сваком кораку срета с непобитном истином, која га скроз прожима, овде ће да нађе изврнтоперену истину, која му у души рађа сумњу а срце му оставља празно.

Златне су речи наслагане у овој књижици, која садржи језгру стојичке филозофије: која подједнако овлађује и умом и срцем нашим зато, што је заснована на природи људској и црпена из живота људског.

У ствари се ова филозофија више практикује но што се о њојзи говори и коме је стало да сазна на каквим основима почива образовано друштво, чини нам се, да ће из ове књижице сасвим јасно да назре. Зато нам је и мило што је добисмо, и зато смо захвални младоме писцу што нам је пружи.

Ту скоро пожалили смо се на овоме месту, што се у нас класичним умотворима обраћа тако мало пажње. Ова књижица нам је залога, да млади писац неће остати на њојзи, већ да ће наставити свој рад, и показати образованоме свету нашем, колико смо до сад изгубили, што класичка књижевност није довољно обрађивана. Свака теза у њојзи преставља, да се тако изразимо, капитал, који у животу мора донети добити. Каква би добит за друштво наше била, кад би, рецимо, усвојили ово *једно* Епиктитово начело: „Свака ствар има две стране, с једне се може поднети, с друге не може. —" Брат те је увредио. С оне стране да те је увредио немој да узмеш, јер се с те стране не може поднети; боље с оне друге стране, да ти је брат, да си с њим одрастао, па ћеш моћи да поднесеш, с те се стране може поднети."

Књижица садржи 53 главе, у свакој се расправља по која теза од неоцењене вредности за живот. Многе од њих саглашавају се с онима, што су их износили проповедници хришћанског морала, као што је н. пр. ова:

„Смрт, прогонство и све што изгледа тако страшно, нек ти је вазда пред очима; а особито смрт, па ти никад неће доћи на памет никаква ниска помисао, нити ћеш за чим много жудети".

Књижици претходи кратак врло занимљив предговор, у коме писац излаже суштину стојицизма и његово порекло, за тим кратак нацрт живота Епиктитова и дела његова, а на крају додате су у примедби преводиочева тумачења појединих речи и имена у тексту.

Књига је ова преводиочево издање.... Разумемо што овакво дело није нашло свога издавача: овима је прече да издаду што „пикантно", јер у књижари, као у сваком дућану, лака роба пре налази купца. Они којима је стало, да читањем књиге богате ум и срце, наћи ће и овога издавача; наше је само да га препоручимо.

*

Учитељ, педагошко-књижевни лист. Свеска 7. Година XI. Београд. Март 1892.

Ова свеска органа учитељског удружења читава је посвећена животу и укупном раду славнога учитеља и проповедника Јована Амоса

Коменског, што га је написао д-р Густав Адолф Линднер, а превео с немачког познати педагошки писац наш Стево Чутурило. Повод овоме раду била је прослава тристагодишњице рођења Коменскова, која се 16. марта свечано прославила у свима словенским и германским земљама, па и у Београду. Делу је придата слика Коменскова и као мото, д-ра Евгенија Папенхајма кратка оцена способности, карактера и заслуга Коменскових.

Ускрснуће имена Коменсковог у модерном друштву значи ускрснуће његових начела. Једно од њих: јавна настава и право свакога члана друштва да је ужива, прокрчила је себи пут у целом образованом свету: друго: да се настава и васпитање прилагођавају људској природи — прихватили су и обрађивали су толики велеуми од тада, али како је ово питање тесно спојено с општим научним прогресом, то оно занима увелике још и нашу генерацију а јамачно ће и млађима доста преостати да ураде.

Али да би се какав рад извршио како ваља, потребно је најпре знање: шта је по њему већ урађено и кад наши учитељи траже савета за свој потоњи рад у оних, који су им претходили, то показује живу вољу у њима да што ваљано и ураде. Ми се томе прегнућу наших учитеља можемо само радовати а Коменски нека им буде не само оглед у томе, него и доказ, да народ нигда не заборавља синове, који су му били од користи.

*

Славенска унија и тројна унија Европе. Написао *Васа Пелагић.* Београд: Штампарија Мате Јовановића. 1892. Цена 1 дин.

У овој књизи предлаже писац да се групишу народи у три уније: романска, германско-британска и славенска, да би се тако дошло до мирног живовања и избегле суревњивости, које воде скупим ратовањима или што је још горе наоружаном миру. Славенској унији писац препоручује име Славија или Славенац, и та би се састојала из свеколиког словенског народа, који броји укупно 112 милиона. На челу ове уније треба, по њему, да стоји Русија, чији би се језик (с упрошћеном ортографијом) имао усвојити за општи књижевни језик. У таквом уређењу писац налази гаранцију за светски мир и за спокојно културно развиће свију племена.

Замислити се може такво груписање трију главних племена европских, али друго је питање: је ли оно у практици изводљиво. Нама се чини да су то само лепе мисли, али да остварењу њиховом леже на путу препреке, које су положене у природи људској. Такво уређење искључује сваки прогрес положен у крви свакога човека, дакле и народа. Мировања у природи нема: стагнација у друштву је болест, као у свакоме организму, а престанак борбе, значило би престанак рада, или

што је исто живота, јер и живот је продукт рада. Та би се природна борба у појединим унијама одмах манифестовала у тежњи за хегемонијом, а међу трима унијама било би то исто. те је сукоб неизбежан, а какве би биле последице таквога сукоба, где се н. пр. 112 милиона Словена боре продев 57 милиона Германаца? И сад се јасно може видети, каквим би жестоким отпором морао тај народ противстати таквом за њега кобном груписању. Међу тим има у делу многих истинитих факата, с којим би требало да се упозна сваки Србин. Не може се порећи писцу, да му је родољубље диктирало овакав рад.

На крају има додатак, у коме се Румунима пориче њихово римско (дакско) порекло, и где се они прокламују као грана славенска и позивљу у славенско коло.

Вредно је прочитати ово најновије дело Н-ево и ми га зарад обилног материјала у њему, препоручујемо нашој публици.

*

Алмасија. Приповетка из живота босанских бегова, написао *Сима Н. Крајиниħ — Сарајлија.* Београд Штампарија код „Просвете“. 1892. Цена 60 п. дин.

У малој, занимљивој причи овој црта се живот мусломаских Бошњака и њихових односа према Хришћанима Бошњацима, а црта се, можемо рећи, и верно и живо. Види се из свега да је писац доста познат с карактерним особинама људи, које обухвата његова прича. Дервиш-Бег Алибеговић је Босанац Турчин чисте крви, а његова жена Ђулија и кћи му Алмасија, такође су доста верни женски типови онога народа. Алмасија љуби Хришћанина, и знајући да родитељи неће допустити такав савез, бежи с њиме и покрсти се. — Нама се чини, да је писац сувише идеалисао свој сиже, кад је пустио старога Бега да се најзад измири са свршеним чином, али се тај корак његов у делу правда донекле тиме, што се он ту црта као један од оних бегова Босанаца, у којима још није утрнула успомена на њихову прађедовску веру, каквих је у ствари свакад и било тамо, а тај начин цртања и карактерише здраву тенденцију приче.

Што се оваква тенденција не допада неким страним листовима, од правца „Revue d' Orient-a,“ те из целе приче хоће да испреду задње мисли и политичке циљеве, поричући јој и сенку вероватноће, то нам је посве разумљиво: нерадо им се признаје да у Босни има бегова, који се сећају крснога имена својих прадедова — али шта ћемо кад је тако: томе је најмање крив писац Алмасије: али што један од наших књижевних листова удара у исте жице, то нам је неразумљиво. По нашем мњењу, Алмасија је једна скромна, али здрава српска прича, коју ће свако прочитати са задовољством и ми је препоручујемо нашем женскињу, уверени, да ће у њојзи наћи чистије хране за душу и срце, но у то-

ликим туђинским, истина „пикантним“, али више за увесељење но за облагорођавање удешеним причама.

*

Дечији анђео хранитељ, збирка несрећних случајева с децом. Покупио и уредио *Ј. Миодраговић* професор. Београд. Државна штампарија. 1892.

Писац ове књижице, као практичан педагог, попунио је њоме једну потребу у нашем друштву, изнев око три стотине несрећних случајева, где су деца, што су остављена без надзора, пострадала од ватре, од воде, од животиња, од пада или где су се повредила и осакатила разним оруђем или играма. Књижици је циљ да скрене пажњу родитеља на голему опасност, која прети деци највише у оном добу живота, када могу да се покрећу а још не познају околину своју нити имају довољне снаге да се отргну зла положаја, ако западну у њ.

С разлогом напада писац на једну заблуду нашег друштва, којом се застиру такве несмотрености родитеља, а то је: „тако је било суђено“, па пита: би ли суђено било да дете н. пр. растргне свиња, да је случајно тај дан била киша, и да није могло бити изнесено из куће, или да падне у бунар кад га нема у авлији? Та узречица „тако је суђено било“ ништа друго није до наркотик, којим хоћемо да умиримо наш бол, а можда и нашу савест, и сваки добар учитељ чини своју дужност ако на њу напада и ради да је уклони из друштва, јер је она штетна већ и с тога, што води фатализму, који чини, да и према одраслим болесницима постајемо нехатни као и према нејакој деци.

О једном пострадалом детету, које се удавило у малој локви воде, као да и сам писац сумња, јер се позива на очигледца, који му је доставио тај случај. Ну, има више таквих случајева већ забележених, јер смрт код утопљеника долази од угушења, а зато је доста и мала барица, ако дете падне на уста те се спречи улазак ваздуха и за најкраће време. Што се дете из таквог положаја не може само да испоручи, вероватно ће бити страва, која му узме снагу, јер има примера да су се и већа деца утопила у потоку где је мало воде било.

Примери су махом прикупљени из нашег народног живота те тиме књига добија већу вредност за нас, и ми је не можемо довољно препоручити родитељима наше деце.

Из кратког срдачног предговора ове књижице види се јасно да је љубав према младоме нараштају нашем био њезин покретач, и она није прва, која нам даје ову лепу сведоџбу о писцу њезином, а надамо се, познавајући способност и вредноћу његову, да неће бити ни последња

*

Из живота стоји на челу двеју малих књижица, што се ту скоро појавише као близанци у нашој лепој књижевности. Прва се зове „*Један пуцањ пред олтаром*“ а друга „*Разговор с блудницом*“(!). Писац њихов се крије иза псевдонима „Жаћ“, али се по свему види да је полицијски чиновник, који се у слободним часовима својим бави тиме, да из полицијских аката исписује „пикантне“ романчиће. Већ по наслову виде наши читаоци да ти радови нису лепи, а нису просто за то, што у опште није лепо што излази пред форум полиције. Садржина ових књижица је сићушан „пандан“ оној криминалној романтици, или боље романтичној криминалности, што на западу ниче тако обилато као гљиве у трулежном земљишту.

Белетристика је од голема утецаја на васпитање друштвено и с тога ваља да је сваки писац најпре на чисто: може ли *свако* питање бити предмет расправе у њојзи, и неће ли гдекоје, ако га увучемо у њен опсег, пре нанети штете по користи. Чести контакт с пороком чини те нам порок најзад постаје обична ствар, и ту ваљда и лежи узрок зашто се он од здрава друштва одлучује и — скрива. Порок је био и биће свагда предмет претресања код свију људи, којима бољитак друштвени лежи на срцу, али тај претрес ако ће да буде од користи, не треба да је белетристичан који привлачи него дидактичан, који га разглаба и показује у гадној суштини његовој. У томе облику његов је утецај истина скучен: он ће да заинтересује ужи круг читалаца, али онај, који је пороку одлучно противан и који ради да га уклони, а не и онај, који је према њему равнодушан и који би *могао бити* склон да му и подражава.

Ето зашто смо у начелу противни овој врсти књижевности. Што је за полицијску фасцикулу не иде добро у *лепу* књижевност, не иде већ с тога, што је тамо све мање-више — *ружно*. Што је за кућу „прљав веш“ то су за друштво каљава дела; њих ваља обоје држати у мање-више тврдим скрињама, док не дође време да се оперу како ваља, али никоме не може пасти на ум да рече: пријатно је или корисно сретати се с таквим „вешом“ по кући и на улици.

Најзад поменућемо и то, да се за белетристику хоће бољи језик но што је овај, којим располаже писац „Жаћ“. Није доста писати коректно па да човек одмах буде писац, нити је језик за званични саобраћај подесан за књижевни језик, а сувише за белетристику, која је са лепоте садржаја и језика, што у њојзи мора да влада, и добила то име.

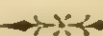

БИБЛИОГРАФИЈА.

С Њ. В. Краљем Миланом **На истоку.** Путничке белешке *М. Рашића*, краљевог ађутанта, арт. капетана. II. свеска. *Сирија—Либан.* Београд. Државна штампарија. 1892. Цена 2·50 дин.

Глас срп. краљ. Академије. Књига XXXI., која садржи расправу академика д-ра *Јов. Ристића* „Леополд Ранке и ослобођење Србије“ читану на свечаном скупу срп. краљ. Академије 22. фебр. 1892. год.

Гласник срп. ученог друштва. Књ. 73. Расправе и други чланци. Са једним прилогом. Београд. Државна штампарија 1892.

Глас срп. краљ. Академије. XXX. *Трг Брсково и жупе Брсковска* и *Љубовиђска* од Љ. Ковачевића.

Споменик срп. краљ. Академије. X. Садржина: 1. Један потомак Душановог Богдана, од *Чед. Мијатовића;* 2. Бој на Косову по хроници калуђера Сен-Дениског, од *Чед. Мијатовића;* 3. Прилози за историју рашке митрополије, од *М. Ђ. Милићевића;* 4. Сведочанство пећског учитеља Никодима, саопштио *Љуб. Стојановић;* 5. Синђелија лечког и дубочког попа Марка од 4. марта 1780., саопштио *Љ. Ковачевић;* 6. Берат Махмуда II. од 7. нов. 1813. београдском митрополиту Дионисију, саопштио *Љ. Ковачевић;* 7. Синђелија попова Максима и Јове Варнице, саопштио *Љ. Ковачевић;* 8. Шабачка 1806. год., од *П. Срећковића;* 9. Опис турских области и у њима хришћанских народа, а нарочито народа српскога, састављен године 1771. српским патријархом Василијем Бркићем, приопштио *И. Руварац;* 10. Бигорски и мишевски поменици, саопштио *М. Веселиновић;* 11. Захарија Орфелин, животописно-књижевна црта од *И. Руварца.* Београд. Државна штампарија. 1892.

Споменик срп. краљ. Академије. XII. Птице хрватске и српске с обзиром на остали словенски југ. Припрема за хрватско-српску орнитологију *Симо Брусина* (наставак). Београд. 1892.

Споменик срп. краљ. Академије. XIII. Разум и филозофија из српских књижевних старина, издао *В. Јагић.* Београд. 1892.

Статистика краљевине Србије. Књига I. Попис становништва у краљевини Србији 31. децембра 1890. год. Први део. 1. Ваљевски округ. Београд. Државна штампарија. 1892. Цена 3 дин.

Летопис Матице Српске. Уређује *А. Хаџић.* Књига 168. Свеска четврта. У Новом Саду. 1892.

Српски технички лист. Орган удружења српских инжињера. Уређује *Н. И. Стаменковић.* Свеска за октобар, новембар и децембар 1891. год. Београд, кр. срп. држ. штампарија 1892.

Нови васпитач. Орган за педагошку књижевност. Уређује и издаје *Мита Нешковић*. Свеска 1. и 2. У Новом Саду 1892.

Чему војника учи наша народна појезија, од *Андре Живановића*. Београд. 1892.

Побратимство. Гласник великошколске омладине. Свеска II. Фебруар 1892.

Наставник. Лист професорског друштва. Књига III. уређује Момчило Иванић. Београд. 1892.

Јан Амос Коменски велики школски реформатор, филозоф и чески родољуб. Кратка биографија и успомена на прославу Коменског 15 (27) марта 1892. Издало ческо забавно друштво „Лумир“ у Београду. Написао члан друштва Јос. Зд. Раушар — Жуборић. Београд. 1892.

Артикулациона настава у заводима за глухонеме. Израдио *Радивој Поповић*, учитељ глухонемих. Митровица. 1892. (Ова књига је додатак „Добротвору“ листу за наставу и васпитање глухонемих и науку у опште, што га у Митровици уређује исти писац).

ОДГОВОРИ УРЕДНИШТВА

Г. *J. Т. у М.* Мучно је у љубавној пјесми рећи што ново а није ласно ни изрећи лијепо то што је ново. С тога „Отаџбина“ слабо доноси љубавне пјесме, и ако их доста прима.

Г. *Драг. К. Л. у П.* Ваша ће се приповетка штампати. Хвала вам на поверењу и казаћемо вам у писму шта мислимо.

Г-ђици *С. Р. у Б.* Ви сте изабрали веома леп и занимљив предмет. Ми ћемо га штампати у току овог лета.

Г. *М. М. М. у Б.* Ваша „слика....“ штампаће се.

Тужан помен „Отаџбине“ књижевнику српском

МИЛУТИНУ Ј. ИЛИЋУ

вредноме сараднику њезином

преминулом у Књажевцу 17. марта 1892.